

ПОШТАРИНА ПЛАЋЕНА У ГОТОВУ

ГОД. LIX

ЈАНУАР—ФЕБРУАР 1943

БРОЈ 1-2

ПРОСВЕТНИ ГЛАСНИК

УРЕДНИК

Д-р ФИЛИП МЕДИЋ
ПРОФЕСОР УНИВЕРЗИТЕТА

ИЗДАВАЧ

ВЕЛИБОР ЈОНИЋ
МИНИСТАР ПРОСВЕТЕ

САДРЖАЈ:

Д-р ДИМИТРИЈЕ НАЈДАНОВИЋ: ОСНОВНИ ПРОБЛЕМИ НАШЕ ПРОСВЕТЕ

Д-р Р. В. ЂИСАЛОВИЋ: ПОЕЗИЈА СВЕТИСЛАВА СТЕФАНОВИЋА
НИКОЛА РАДОЈЧИЋ: ДА ЛИ ЈЕ СТЕФАН ПРВОВЕНЧАНИ БИО У ХИЛАНДАРУ?

Д-р РАДИША МИТРОВИЋ: ФИЛОСОФИЈА И ПОЛИТИЧКИ ЖИВОТ

БЕЛЕШКЕ:

ПРЕГЛЕД РАДА ОД 1941 ГОДИНЕ ДО КРАЈА АПРИЛА 1943 ГОДИНЕ
У МИНИСТАРСТВУ ПРОСВЕТЕ И ВЕРА: А) У ОДЕЉЕЊУ ЗА СРЕДЊЕ
ОБРАЗОВАЊЕ; Б) У ОДЕЉЕЊУ ЗА ОСНОВНО ОБРАЗОВАЊЕ

ПРЕТПЛАТНИЦИМА „ПРОСВЕТНОГ ГЛАСНИКА“

Министарство просвете — Опште одељење под I бр. 5571 од 2 априла 1942 г. издало је следећи распис:

Пошто је прва свеска „Просветног гласника“ за јануар—фебруар 1942 године већ изишла из штампе, то је г. Министар просвете, под I бр. 5571 од 31 марта 1942 године, наредио: да се сва надлештва и установе у ресору Министарства просвете обавезно претплаћују на „Просветни гласник“, с тим да се претплата за 1942 годину исплаћује из кредита за канцеларијске трошкове, а да се у предлогу буџета за 1943 годину предвиди нарочити кредит за то.

У исто време г. Министар просвете је препоручио свима просветним радницима да се претплаћују на „Просветни гласник“.

Двобројем за јануар—фебруар ове године „Просветни гласник“ наставља редовно излагање, које је било прекинуто ванредним и изузетним приликама у нашој земљи.

Овај наш данас једини просветно-културни, педагошки и књижевни часопис, са традицијом од скоро шест деценија, почиње нову серију под знатно промењеним околностима у нашем духовном животу, који је свим силама упућен обнови Српства и Србије. Те нове околности, у којима сви честити родољуби морају бити ангажовани за расцвет нашег српског родољубља, налажу и „Просветном гласнику“ и његовим читаоцима нове и шире задатке у просвећивању и подизању културног нивоа нашег грађанина.

Имајући пред собом те нове, много шире и много значајније просветно-педагошке задатке, „Просветни гласник“ даваће читаоцима, ма коме нивоу образовања они припадали, одабрано штиво из разних области науке, филозофије, педагогије, практичне примене наставе, као и расправе о најбитнијим питањима односа школе и народа; јер „Просветни гласник“ има да пружи корисну лектуру свима који желе да помогну развиту и напретку српске културе и просвете. У ту сврху, редакција часописа ангажовала је за своје сараднике писце свих стручности.

Наставници свих школа у ресору Министарства просвете, чија је морална дужност да се свима моћима заложу за конструктивно подизање народне културе, биће дужни да, у делокругу свога рада и у својој околини, препоруче и шире „Просветни гласник“, тумачећи свима заинтересованима његову преко потребну поновну појаву и његов племенити циљ.

Претплата за „Просветни гласник“ износи 180.— динара годишње, а појединачне свеске продају се по цени од 20.— дин. Претплата важи само за календарску годину и шаље се за целу годину. Све установе, сем народних школа, достављају претплату Државној штампарији у Београду, преко Поштанске штедионице у Београду, на чековни рачун бр. 56080, са ознаком за „Просветни гласник“. Управе народних школа шаљу претплату надлежном среском школском надзорнику, који доставља целокупну претплату за све подручне народне школе Државној штампарији истим путем као и остале установе.

Рекламације за непримљену свеску треба поднети Државној штампарији одмах чим се прими наредна свеска.

С А Д Р Ж А Ј

ПРОСВЕТНОГ ГЛАСНИКА ЗА 1943 ГОДИНУ

	Број	Страна
Велмар-Јанковић Владимир: Путеви српског самосналажења	11—12	397
Волф Рихард: Фридрих Хелдерлин	9—10	326
Главни просветни савет: Мајка у нашој народној поезији	5— 6	189
„ „ „ : Формирање Главног просветног савета и заседање I редовног састанка Великог већа	11—12	383
„ „ „ : Извештај о раду Просветног одбора и Министарства просвете	11—12	416
„ „ „ : Дискусија са радне седнице и резолуција Великог већа	11—12	471
Гранић Филарет: Римска држава и хр. црква до Галеријева едикта о толеранцији (311 г.)	9—10	317
Грбић др Миодраг: Пресловенска уметност и култура Балкана	9—10	352
Драмушић Војин: Државни просветни план — реферат са седнице Великог већа Гл. просв. савета	11—12	435
Ђисаловић др Р. В.: Поезија Светислава Стефановића	1— 2	11
„ „ „ „ : Сукоб два света у једној српској драми	7— 8	252
Јонић Велибор: Говор приредом заседања Великог већа Главног просветног савета	11—12	387
Кунце др Валтер: Идеја о Фаусту у немачком песништву	3— 4	69
Лучић М. Коста: Средства за умно васпитање и самоваспитање	7— 8	280

	Број	Страна
Тодор Манојловић: Иконографија Христове мистерије од Ускрса до Духова	9—10	344
Марковић др Р.: Поводом стогодишњице смрти кнегиње Љубице	5—6	176
Милићевић Ал.: Дом и школа	5—6	204
Милутиновић др Коста: Први просветитељ Карађорђево Ср- бије	3—4	105
„ „ „ : Стеван Бешевић као лирски песник	9—10	372
Митриновић Драг.: Недостаци нашег уметничког прегала- штва	3—4	93
„ „ : Декоративни елементи архитектуре и уметност конструисања	7—8	267
Митровић др Радиша: Философија и политички живот	1—2	48
Најдановић др Димитрије: Основни проблеми наше просвете	1—2	1
Недић Ђ. Милац: Писмо просветном скупу Великог већа Главног просветног савета	11—12	395
Павловић П. Милош: Васпитавање школских заједница	3—4	116
Првановић Станко: О васпитању женског подмлатка	7—8	247
Радовановић В. Богољуб: Писмени састави основне наставе у светлости старе и нове ди- дактике	5—6	196
Радовић Драгиња: Кнез Милош Обреновић као државник	7—8	229
Радојчић Никола: Да ли је Стефан Првовенчани био у Хи- ландару?	1—2	45
Соловјев др А.: Правни положај српског сељака и занатлије у средњем веку	3—4	82
Станојевић А.: На Великој школи у 1833—1887 г.	5—6	141
Страњаковић др. Драг. Национална политика Кнеза Милоша	9—10	305
Стрмишек др Павел: Проблеми наше средње школе	9—10	361
Шаулић Аница: Змај, велики дечји песник	7—8	238

Б Е Л Е Ш К Е

	Број	Страна
Д. Г.: Хербарт као реформатор школе	3— 4	126
„ „: Обрађивање падежа	3— 4	130
„ „: Васпитање под ведрим небом у Италији	3— 4	134
„ „: Самоодговорност у немачкој омладини	9—10	379
Ђисаловић др Р. В.: Један значајан омладински роман	7— 8	302
„ „ „ „: Сеоске приповетке Душана Радића	9—10	378
Ђ. др М.: Четири савремена романа (приказ)	7— 8	299
Лучић М. Коста: Начин васпитања и самоваспитања	5— 6	223
Маркићевић др Петар: Историја Новог завета од Вл. Чакића (приказ)	7— 8	294
Министарство просвете и вера: Преглед рада у Одељењу за средње образовање	1— 2	53
„ „ „ „: Преглед рада у Одељењу за основно образовање	1— 2	62
„ „ „ „: Преглед рада у Одељењу за високо образовање и народну културу	5— 6	211
„ „ „ „: Преглед рада у Отсеку за за телесно васпитање и спор- тове	7— 8	292
Митровић др Радиша: Декарт као реформатор математике	5— 6	226

ПРОСВЕТНИ ГЛАСНИК

УРЕДНИК:
Д-р ФИЛИП МЕДИЋ
ПРОФЕСОР УНИВЕРЗИТЕТА

ИЗДАВАЧ:
ВЕЛИБОР ЈОНИЋ,
МИНИСТАР ПРОСВЕТЕ

Бр. 1—2

ЈАНУАР—ФЕБРУАР 1943

ГОДИНА LIX

ОСНОВНИ ПРОБЛЕМИ НАШЕ ПРОСВЕТЕ

I

УВОД

1) ПРОСВЕТА КАО ОПШТЕ ЉУДСКИ ПРОБЛЕМ

На први поглед изгледа да је просвета као култура напор и остварење свечовечанског духа. Она то у крајњој линији и јесте. Али човечанство се без појединих народа не може ни замислити. Тако ни свечовечанска култура без народних културних организама. Човечанство без народа је апстракција, фикција. Човечанство и народ стоје међусобно у односу узајамног прожимања. У свим значајнијим прилозима свеопштем културном телу разазнајемо јасно народно-стваралачку типичу. Дела великана, ма на ком културном пољу, носе изразито национално обележје. Појединци никада не стварају ван оквира свог народа и његовог самониклог духовног карактера. Народни дух испољава своју културну вољу кроз изабране личности стављајући на њихове објективације своје вечите сигнатуре. То бар важи за самостално, оригинално стваралаштво.

Хтели или не, народ се према иманентној логици ствари може учланити у свечовечански културни склоп само — кроз себе; као што, с друге стране, култура васељенска и није друго него духовно-органска импликација народно-културних ликова. Где народ нема самосвојне духовне физиогномије, ту народ и не постоји. Управо, он постоји, али као вегетативни принцип. Заиста је Хегел имао право својим тврђењем, да се са гашењем духовног принципа народа гаси и он сам. Народ силази са позорнице света

и — уступа место другом народу, другом народном принципу. Дотични народ, истина, и даље биолошки остаје, али само као безоблична маса, без духа и самосвести, угашене културе.

2) НАЦИОНАЛНО-ПОЛИТИЧКИ ПРОБЛЕМ ПРОСВЕТЕ

У овом осветљењу истиче се до трагичне пластичности значај националног културно-просветног момента.

Пропаст једног народа бива искључиво са разорењем и уништењем његовог народног духовног принципа. Зато сваки духовно живи и бодри народ носи у себи неодољиву снагу, снажни метафизички нагон да очува свој дух, да се свакочасовно афирмира, да непрекидном борбом очува и ојача своје духовно ја. Народни колективни дух чини ово и несвесно, по дубоко скривеним таблицама свога назначења. Смисао је постојања државе на овом плану да ту потсвесну, културно-просветну активност народа доведе до самосвести, да је заштити, појача и стилизује. Ако је држава израз и инструменат народне политичке воље, мора да уложи све напоре, да културно-просветни нерв, свакако најживотнији у народно-просветној структури, однегује у два правца: у правцу економског стваралаштва и у правцу народног опстанка. Овај други посао, посао одбране народног духовног суверенитета, јесте од примордијалног, чак судбоносног значаја по народну заједницу. Ако држава превиди и пренебрегне политичку важност и нужност просветно-културног бића народног као план, систем и организацију, она је превидела и пренебрегла први разлог и узрок народног опстанка. Превиђањем своје политичко-просветне улоге и мисије она је пренебрегла и саму себе. Она ради не само на народном већ и на своме уништењу. Јер са гашењем народно-просветне целине гаси се неизбежно и држава као синтетички израз народне воље. Постоји иманентни закон духа: духовна експанзија. Он је неумитан као закон природе.

3) КУЛТУРНО-ПРОСВЕТНА ВОЉА НАРОДА

Народни дух је ношен културно-просветном вољом народа. У овом смислу народ је сам собом остварио читави аутохтони свет духовних вредности. Тај свет, створен вековима, из многобројних историских ситуација, објективирао је унутрашње биће

народне културно-просветне воље. Тим светом оваплоћено је добрим делом народно схватање Бога, света и човека, — читав један »Weltanschauung« који, поређен са сличним народно-филозофским системима других нација, стоји у првом реду. По њему је наш мали народ — велики. Величина његова није само у величанству, мудрости и лепоти његових веровања и митова његовог религиозног, моралног, естетског и политичког искуства, већ у монументалној афирмацији његовог бића, а најпре његовог културно-просветног бића.

II

ОСНОВНИ СТАВОВИ

Наша су излагања, надамо се, бар донекле пружила премисе помоћу којих можемо да изведемо основне закључке за препород нашег културно-просветног система у духу народно-просветне воље.

1. Просвета мора органски да се припоји народном духу. Јер просвета једног народа није ништа друго до продужење народне духовне личности. Просвета је ум народа, али ум као мисао и акција у једно.

2. Све културне енергије, акумулиране у културно-просветна једра, враћају се народу однеговане, оплемене, умножене. Духовна блага су у истој, ако не у већој мери, народна као и материјална блага. Нико та блага не сме да харчи. Најмање је разумљиво, оправдано и дозвољено распикућно располагање тим благом. Карактер наше културе мора одговарати карактеру нашег народа.

3. У том смислу мора се наша школа *понародити*. Сва просветна штива морају одговарати садржајима народног духа. И саму науку има да надахњује и носи особеност народно-културног импулса. И наука је национална, или, у најмању руку, никад није антинационална, под претпоставком, наравно, да је — права наука. Народна биће одражује се чак и на посебним типовима математичког мишљења! Утолико пре у области других наука нарочито такозваних „духовних наука“. Концепција некакве „интернационалне“ науке одиграла је, као заблуда старих дана, своје.

4. Не само научна материја, већ и сам дух просветног субјекта мора да се препороди. Овде мислимо пре свега на школског омладинца. Понарођеном духу градива мора поћи у сусрет понарођени дух омладине.

5. Из овога става проистичу два категорична захтева на родне просвете. Из школске грађе и из просветног тела, у првом реду из учитељства у најширем значењу речи, морају се *коренито* отстранити анационални, антинационални и интернационални елементи.

а) Наши уџбеници свих врста оптерећени су скроз ненаучном материјом у виду сумњивих теорија, научно савладаних заблуда, напуштених хипотеза. Наше уџбеништво нема додирних тачака са модерном научном мишљу. Оно је зацело застарело, назадно. Далекосежни преврати у области физике, хемије, математике и биологије — да споменемо само такозване егзактне науке — нису ни потресли паучину уџбеничког сцијентичког догматизма, који је доиста нека врста хербариума старих предрасуда. Нарочито се мора наша ђачка књига очистити од *изама*, који су само бледи рудименти преживелих гледишта на свет. Мислимо на материјализам, рационализам, либерализам и атеизам са њиховим хибридами. Утолико пре што су ти *изми*, проткани кроз све гране науке, били и остали једини архитекти и стилизатори културно-моралних настројења и уверења омладине.

б) Наставништво свих родова било је, углавном, вазал „научне“ романтике и патетике 19 века од чијих научних теза готово ниједна није остала читава. Иначе би и уџбеник и ученик били друкчији. Наставништво је далеко заостало иза модерног духа науке. Али није оно било само научно назадно, већ и *политички назадно*, јер је са псеудонаучним духом посисало и њихов политичко-доктринарни дух. Тако је наставник гајио културни варваризам у оба вида и тако ковао своме народу вериге духовног и политичког ропства. Ученик му је у свему следно. Зато, *коренито* уништење антинационалног штива тражи *коренито* отстрањење изразитих претставника тога штива у учитељству (наставништву).

6. Изузетни радикализам се захтева у борби противу комунизма. И сувише је познато да је школство свих облика од светског рата било и остало тврђава културног болшевизма. Школе

су стварно биле политичке експозитуре интензивне и свестране бољшевизације омладине и народа. По себи ненаучна школа, парализана заблудама и предрасудама научне схоластике, поседнута поглавито полуученим наставним кадром не само што није могла да се бори успешно против комунистичко-бољшевичке митике и „мистике“, већ им је послужила као изванредан мост за надирање. Зато су овде пре сваке терапије, која тражи засебну студију, неминовне хитне и корените ампутације.

7. Овакво школство није, природно, могло ни да образује, ни да васпита. Како би оно пришло крупном задатку стварања етичких јединки, кад није успевало да преда ученику ни елементарна права сазнања. Према национално-просветном реализму ученик мора бити, изнад свега, *васпитаник*: школа мора да изгради целу ученичку личност. Истинско учење је увек и васпитање. Уобличавање духа истовремено је и стварање карактера. Право знање је увек и образовање — *paideia*. О томе народна школа мора строго да води рачуна. Зато она образује ученика према своме праобразу: према народном духовном лику. То јест: у ученику се морају однеговати и оплемењити оне црте које сачињавају духовно-морални карактер народа. Срце омладинца мора се понародити. Зато се канони, мерила и идеали народно-васпитног рада и дела узајмљују из духовно-моралног врела народа.

8. Наше просветне институције нису уопште давале своје васпитанику никакво политичко васпитање. Наш народ, који као ретко који народ има развијену политичку свест, доживео је да његов државни живот неколико деценија буде предат на милост и немилост политичком аматерству, дилетантизму и шарлатанству. Никакво чудо онда што је *политички варваризам* ишао руку под руку са културним варваризмом. Политиком су се махом бавили људи без иједног услова за државничку службу. Утолико пре без иједног својства државништва. Никакво чудо, јер је постојало друго једно чудо: наша просвета била је — *ненародна* и *противнародна* просвета. Као таква она није могла ни хтела да да сваком члану народне заједнице потребно политичко васпитање, а још мање ономе кога је требало спремити за вођење народа и државе. Тако је она запустила своју главну дужност и у суштини изгубила свој разлог постојања. Трагична последица

таквог аналфабетизма јесте препуштање васпитаника улици. Један политичких знања, дубоко иритиран атмосфером једне превасходно политичке епохе, са урођеном и оштром политичком диспозицијом, ученик је засрљао у комунистичку митологију. Политички гладан, он је пружио руку и за змијом. Народна школа мора, међутим, да пружи своме васпитанику пуни политички одгој у духу основних народно-политичких стремљења. Национални културно-просветни и духовно-морални реализам упознаће га са мноштвом историских народно-државних облика и довести до сазнања да један народ може само из себе сама и само свом посебном духу адекватно да инсталира самосвојни систем државне самоуправе. Очевидно: *национална школа не може се замислити без једног политичког учбеника.*

9. Просветна, морална и политичка јединка, све по мери, расту и бићу народног духа — то је задатак народне просвете као органског израза културне и политичке воље народа.¹⁾ Народ, међутим, није само културна, етичка и политичка структура. Он је исто тако и социјално-економска јединица. Оригиналност народног бића огледа се и у његовим радним категоријама. Облик, стил, метод, садржина, справа рада, нису мање по народни индивидуалитет карактеристични од, рецимо, његових уметничких објективација (песма, вез, неимарство, итд.). Економија као сложено оличење радног принципа увек је огледало народног карактера. Национално образовање и васпитање не могу да превиде радно-економски моменат. Они морају своју васпитну јединку да потруже и у суштину народне радне воље, како би она, будућа политичка зрела јединка, извукла судове и закључке о трудном живовању народа, о достојанству и изузетној вредности рада, о племству и господству радника као таквог, радника у ширем значењу речи, нарочито радника-сељака. Рад, мануелни рад, нарочито онај на пољу и њиви, у шуми и руднику и свуда где је неопходно телесно прегалаштво, — такав је рад још једна чврста нит којом се васпитаник веже за свој народ. Рад оплемењује, васпитава (Платон, Хегел, др.). Пошто овде не можемо

¹⁾ О неопходности религиозног васпитања ученика не треба ни говорити. Култура и политика једног народа предодређени су у свему његовом религиозном природом.

да развијемо ни скромну скицу философије рада према национално-државном схватању, подвлачимо само извесне вредности радног васпитања ученика.

а) И Физички рад васпитно утиче на целу васпитаникову личност. Здравствена страна рада исувише је позната. Рад треба и може да замени многе друге излишне и штете страсти (манију спорта, на пример).

б) Рад слаби надмена осећања господства и олакшава сраштање интелигента за свој радни народ.

в) Радом се откривају и упознају радне вредности, које нагоне будућег политичко-културног носноца народне воље да са разумевањем и љубављу процењује свачије напоре, нарочито оне „малог човека“.

г) Рад је ослободилачка акција по превасходству. Историска свест човечанства забележила је многобројна искуствена сазнања: да рад робове ослобађа, нерад господаре — поробљује. (Дијалектика рада као ослобођења сјајно је развијена код Хегела).

д) Неоцењива је социјално-васпитна вредност рада. Рад у заједници култивише социјално биће радника, тупи оштрице друштвених разлика, буди и развија реални дух солидарности, дружељубља и судбинске повезаности, све саме предуслове народољубља.

ђ) И сама корисност рада налаже васпитној јединици конкретну мануелну активност. Има подухвата који се једино колективним прегнућима постижу. Принцип народне моће узор је заједничарства у народној школи.

е) Радна ситуација једина је ситуација из које васпитаник, активно погружен радом самим у њу, може да види свој народ у правој његовој величини трудољубља. То опет буди оданост, пожртвовање и љубав васпитаника према роду и домовини.

10. Од пресудног је значаја селективно начело у народној просветно-школској заједници. Зло је и по јединку и по народ ако се јединка не нађе на свом месту, такорећи у свом правом животном простору, одакле ће развити сву своју делатност. У бићу је школе да одабира. Свуда хијерархија, па и при подели рада! Правична подела рада са исправном доделом на рад значи половину свршеног посла. И значи половину решења сваког др-

жавно-народног радног проблема унапред. *Несташица и сувишица* културно-просветне радне снаге велико је зло, а најпре, знак духовног обољења народа. Како и не би кад многи, иако запослени, не раде, или бар ништа позитивно не раде. Култура као посебни одгој изискује посебне квалитете и диспозиције. Одгојни момент зависи од вредносног момента, и обратно. Нарочито је у једном правцу одбир неизбежан: селекција најодабиранијих за државну управу. Јер ће се њима судбина народа поверити. Зар су за сваки посао потребни способност, спрема и искуство, само за државно вођство — не? Зато држава брижљиво и пажљиво, према животним потребама народа, а за заједничко добро, одабира у свом културно-просветном „тријеру“ неумитно и непошtedно као онај који зна да од народног добра нема већег. А држава сама, не може без тога вођства. Јер она по себи нема у адекватној размери свест која ће водити, дејствовати, одговарати, одлучивати и предвиђати: ту свест замењује њој персонална свест, а нарочито свест врховних репрезентаната њених (принцип вођства).

III

ОБАВЕЗА ВЕРНОСТИ НАРОДНЕ ИНТЕЛИГЕНЦИЈЕ НАРОДУ

Ми видимо из свега: природом својом школство као просветна матица главна је кариатида народно-државне зграде. Овај значај расте кад се узме у обзир да просветно тело као целина има да однегује не само културно већ целокупно вођство народа, — онај највиши сталеж, коме је Платонова „Држава“ поклонила толико љубави и духа. Из овога проистиче свестрано заснована обавеза духовног вођства народу, обавеза верности народном духу. Ово је највиши идеал просветно-васпитне акције народне државе у култивисању културно-просветног импулса и вредност која стоји на врху пирамиде националних вредности. На њој се све заснива, њој све стреми. Међутим, ниједна васпитно-образовна вредност као верност народном духу нема идеалније изгледе за своје образложење. Ево, укратко и без реда тих разлога:

а) *Духовни разлог*. Оно што је народни интелигенат својим духом, он је то претежно благодарећи колективној души свога народа. Персонални дух не може се замислити без објективног народног духа, који му временски и надвременски претходи и

следи. Ову стварност мора народна просвета да учини свесним и самосвесним сазнањем у сваком интелигенту и на том сазнању да изида обавезу верности према духовном јединству свом, тј. народно-објективном духу.

б) *Етички разлог.* Права политичка етика заснована је на елементарном свом принципу: на правди. Правда на политичком наречју значи: служба народу. Народна просвета мора и у овом погледу да освести и осавести народног интелигента. Дух службе народу чудно је хијерархичан: што ближе врху хијерархичног поретка, што више самоодрицања — то више моралне привржености народу. Где у просветног радника нема свести о моралној припадности народној заједници, ту је процес одрођења прилично одмакао.

в) *Државно-правни разлог.* Носиоци државне идеје, у које несумњиво спадају сви просвећени синови народа, у свим својим функцијама, немају самовласт. Њихова је власт викарна, делегирана, позајмљена: они су опуномоћеници народног суверенитета. Чак и политички геније, одн. политичка емијенција као вођ народа и његове државне мисли, опуномоћеник је народне политичке воље. Он, чак и у својој пуновласти, није самоизворни власник, није пандократор. Тек кад узвлада у име народног суверенитета, његово је право вођство јустифицирано. Иначе, он је насилник, лажни цар Шћепан Мали, узурпатор. Овде вреди као суво злато речи Хегелове: „Светско-историске личности су оне које људима кажу шта они у ствари хоће”. Ово у историско-философском виду значи: народ има само мутне интуиције о свом хтењу; историски великани претварају те интуиције у јасна сазнања и предају иста народу, који им позајмљује свој скиптар власти. А тај скиптар обавезује. Обавезује и сваког интелигента, јер је и он саучесник у тој делегираној власти.

г) *Политички разлог.* Држава је инструменат народне политичке воље. Државно вођство има инструментални и функционални значај. Свест о голој политичкој експоненцији у народног интелигента без свести о органској утканости сваког политичког акта у срж народног бића ништа не вреди. Тек верност народу, строга, заветна, неколебљива, даје права мерила за правилну политичку делатност. За народног интелигента постоји један једини политички категорички императив: верност народној политичкој вољи.

д) *Разлог љубави*. Сви горњи разлози за предану верност народу остају ништавни ако их не проникне и не понесе неодољиви полет родољубља. Ништа природније од љубави према свом роду и родини (родној грудџ). Симпатија јединке према свом народу, симпатија у првобитном значењу речи, симпатија као састрадање и сарадовање са народом у свим његовим судбинским сплетовима, метафизички је дата. Родољубље је мистични нагон народне целине. Ми смо пре народни него своји: ми као појединци на сваком плану — биолошком, психолошком и духовно-културном — извиремо и увиремо као искра у народно биће. Ова веза са народним тајником дата нам је у сазнању на ирационалан начин, кроз „логику срца“ (Паскал), у облику пламеног родољубивог ероса. Сви ранији набројани разлози за верност народу лабилни су због својих рационалних примеса. Они су само онда чврсти ако су, као гране у стабло а стабло у корен, усађене у мистички и неодољиви патос родољубља.

IV

Ово су рапсодично набацане мисли о народном васпитању и образовању, изведене из претходних тако исто несистематисаних постулата. Намера нам је и била: један нацрт просветне политике и политичке просвете у њиховом органско-диалектичком преплету. Све то, наравно, истргнуто засад из своје целинске подлоге, — једног целинског схватања народа, једне етнософије. Тек та целина оправдава у пуној мери стварност и нужност ових идејних скица. Али и без тога провејава, надамо се, дух целине своје делове. То је бар јасно за оне у којих орган за разумевање народног духа није разорен. Овде је неопходан, као свуда, један конгенијалан орган разумевања. Давно је с правом речено: да није око сунчано, никад сунца не би видело (Платон, Гете). Свакако има слепих за дух и смер излаганих идеја. За њих су експлицирани ставови што и слова аналфабетима. Против тога слепила, коби наше коби, ови редови посредно и војују. Разумеће изложено ткиво они, у којих национални дух живи. Нарочито ће их разумети они који са нама на истој идеолошкој изосхеми стоје.

Др Димитрије Најдановић

ПОЕЗИЈА СВЕТИСЛАВА СТЕФАЊОВИЋА

(ПОВОДОМ ПЕДЕСЕТОГОДИШЊИЦЕ ЊЕГОВОГ КЊИЖЕВНОГ РАДА)

I

Већ је више пута истакнуто да постоји потреба темељне ревизије наших књижевних вредности. Иако је прошло скоро три деценије од Скерлићеве смрти, ми још немамо једну нову историју српске књижевности, израђене по модернијим схватањима и савременијим мерилима, једну нову, објективно написану историју књижевности, која би заменила већ одавно застарелу, једнострану и понекад пристрасно написану Скерлићеву историју. У тој новој историји српске књижевности требало би да сваки писац добије оно место, које му по стварној вредности припада, без обзира на његова политичка и социјална схватања, а не као што је то био случај код Скерлића. Познато је да је Скерлић био пре свега политички и социјални идеолог, због чега је о књижевницима и књижевним делима расправљао и судио онако како је одговарало његовим једностраним и искључивим политичким и социјалним схватањима. По себи се разуме, Скерлић при томе није водио довољно рачуна о чисто естетичким особинама појединих писаца, није говорио толико о њиховој књижевно-уметничкој вредности, колико о њиховој идеологији, о њиховом политичком и социјалном утицају, дакле о моментима који немају везе са књижевношћу и уметношћу.

Заиста је чудновата појава да су се многи Скерлићев судови одржали до данас, иако је прошло већ скоро три деценије од Скерлићеве смрти. Међутим, нарочито је необјашњиво да су се најдуже одржали баш они Скерлићев судови који су — по скоро једнодушном мишљењу свих наших објективних савремених књижевних критичара — из основе нетачни и погрешни. Ми смо, пре кратког времена, указали на случај Лазе Костића, једнога од нај-

већих српских песника, о којем су Љубомир Недић и Јован Скерлић донели негативан суд, који се у круговима широке и необавештене публике одржао све до наших дана, премда је последњих година много учињено за његову рехабилитацију.

Овом приликом хтели бисмо да укажемо још на једну жртву Скерлићеве критике, на случај Светислава Стефановића, једнога од наших најзначајнијих модерних песника, о коме је Скерлић у више махова писао тенденциозно и неправедно, са очевидном намером да површио и брзо пређе преко многобројних високих одлика његове поезије, да би се зато што дуже задржао на хиперкритичком анализирању и филистарском преувеличавању његових тобожњих мана и недостатака. У својој мржњи према Стефановићу, која је била инспирисана више политичком нетрпељивошћу и личном анимозношћу него књижевним мотивима, Скерлић се заборавио у тој мери да је тврдио како је Стефановић више окретан верзификатор него рођени песник и да је његова поезија више плод богате лектире и књижевне културе него израз песничке инспирације и стваралачког талента. Скерлићев суд о Стефановићу прихватили су, без довољног критицизма, многи Скерлићеви ученици, следбеници и једномишљеници, који су тај суд толико понављали и често истицали, доследно и систематски, да је најзад и знатан део наших широких читалачких слојева поверовао у тачност овога суда.

Прослава педесетогодишњице књижевног рада Свет. Стефановића омогућиће да се свестраније проучи и правичније оцени целокупна стваралачка делатност овог плодног, разноврсног и значајног писца и да се већ једном приступи темељној ревизији Скерлићевог нетачног суда, како би се утврдило право место које припада Стефановићу у историји српске књижевности. После рехабилитације Лазе Костића, којој се приступило са пуно разумевања и добре воље, намеће се сама од себе и рехабилитација Костићевог најбољег ученика и следбеника Светислава Стефановића.

Светислав Стефановић ушао је у књижевност врло рано, још као ученик V разреда Српске православне велике гимназије у Новом Саду. У књижевност га је увео проф. Јован Грчић, уврстивши његову врло успелу песмицу (*Лаку ноћ*) у свој књи-

жевни часопис *Стражилово*, поред *Летописа Матице српске* најбоље уређивани часопис у тадашњој српској књижевности. То је било 1893, дакле пре пуних 50 година. Једну од ових његових првих песама компоновао је и композитор Дубек, те је нешто касније певана на Светосавској беседи у Новом Саду. То је био први велики успех младога песника. Убрзо затим Стефановић је ушао са неколико својих песама и у остале наше тадашње књижевне часописе, између осталог и у *Летопис Матице српске*.

Као што је то сасвим природно, Стефановић је у својим млађим годинама, у доба свога првога формирања, стајао под утицајем оних песника које је највише волео: Лазе Костића и Војислава Ј. Илића, нарочито Костића. Угледање на таквога песника, као што је Костић, који је био анатемисан од званичних претставника тадашње српске књижевне критике, Недића и Скерлића, нанело је Стефановићу више штете него користи. Због учитеља страдао је и ученик: због омрзнутог Костића проскрибован је и Стефановић.

Један од наших тадашњих младих књижевних критичара, Скерлићев ученик и следбеник Бранко Лазаревић, у свом есеју *Светислав Стефановић као лирски песник* (*Српски књижевни гласник*, 1907), покушао је да повуче паралелу између Костића и Стефановића, сасвим у стилу Скерлићеве импресионистичке школе: „Има нечега заједничкога у основном расположењу, у основном тону њихових поезија. Сем жеље да се каже што ново, иако се за то, сем добре воље, тражи још много што шта друго чега они немају, имају они и других заједничких особина. Ачења, песнички каламбури, неуравнотеженост која иде до бунцања, нејасност која се тачно подудара са празнословљем, а срачуната на успех, казивање најобичнијих ствари са изгледом човека који је на путу да открије нешто велико, утисак несклада, реченички обрти, акробатски сликови, ковање речи без потребе, огрешење о логику и граматику, све слика и ритма ради, — то су особине које су заједничке песмама Лазе Костића и Светислава Стефановића.”

Насупрот оваквом очигледно пристрасном критиковању, које није чинило част критичару али је шкодило угледу проscribe-

ваног песника, стајао је Марко Цар, један од малобројних објективних критичара из тадашње генерације. У своме есеју *О поезији Светислава Стефановића*, објављеном у *Летопису Матице српске* (1906), Марко Цар је такође повукао паралелу између Костића и Стефановића, али стварно и позитивно: „Свет. Стефановић проглашен је одмах за епигона Лазе Костића, и то му је обележје код шире публике и до данас остало. У ствари је пак сличност између та два песника сасвим површна. И Стефановић, као год и Костић, неке своје строфе започиње истим стихом, што се као *Leitmotiv* провлачи кроз целу песму; и он воли да употребљава усиљене неологизме, а има, као год и Костић, једну велику љубав: Шекспира. Но та спољашња подударанја не иду даље од коже, те ако у умној физиономији та два човека има какве сличности, она је једино у томе, што су обојица песници више рефлексивне (мисаоне) него ли емотивне природе, и што се обојица, у колу својих ужих вршњака, издвајају: први од већином безбојних барда из доба патриотско-романтичког, а други од оних многих песника-фразера, који нам књижевност поплавише као епигони Војислава Илића.”

Ова зналачки повучена паралела је потпуно на свом месту, само је треба допунити још извесним новим моментима. Нема сумње да је Лаза Костић стајао високо изнад наивних и добронамерних, али слабих и безначајних песника нашег Омладинског покрета, који је дао огроман број вредних стихотвораца, но врло мало правих песника. Међутим, требало је нагласити да је Стефановић извршио преокрет у српској поезији не само на тај начин што је прекинуо традицију „песника-фразера”, театралних декламатора и епигона Војислава Ј. Илића, него далеко више својом отвореном побуном против штетног утицаја тадашње модернистичке француске поезије. Стефановићеве савременици, Дучић, Ракић, Пандуровић и други, мање значајни, развијали су се под пресудним утицајем француских парнасоваца, симболиста и декадентата, поклоница давно преживелог феудално-аристократског принципа „уметности ради уметности“ (*«l'art pour l'art»*). Ови следбеници француских модернистичких песника вештачки су пресадили у нашу младу и још неразвијену књижевност мотиве и облике из једне старе, истрошене и хипер-артифицијелне лите-

ратуре, која није могла позитивно утицати на правилан развитак нове српске поезије.

Стефановићева поезија претстављала је отворену побуну против млатаве и разнежене францужтине у српској књижевности. Многе његове песме биле су револт против претерано углађених и артистички префињених српских песника, који су „писали српским језиком али француским начином“, како је то рекао један наш стари историчар, који није волео ропство, угледање на стране узоре, поготову ако они не одговарају духу нашега народа и његовим националним и расним особинама.

Наша тадашња званична књижевна критика није била до-расла својој културној мисији и није умела да осети оно што је ново и битно у Стефановићевој поезији. Чак ни сам Скерлић, већ тада свемоћни диктатор српске књижевности, најуглађенији критичар и литерарни историчар у то доба, уредник *Српског књижевног гласника* и учитељ нових књижевних нараштаја, није имао ни љубав, ни разумевања, за Стефановићеву појаву, која је била, у ствари, почетак једне нове епохе у историском развитку српске поезије. У својој *Историји нове српске књижевности*, Скерлић је, после неколико оскудних и с муком, кроз зубе, процеђених похвала, које је изрекао само зато да би изгледало да је објективан, дао о Стефановићу овај неповољан и неправичан суд: „Осећајући извесну оригиналност у себи, он хоће да буде оригиналнији но што јесте, усиљава се да буде дубок и симболичан, а испада мутан, замршен и нејасан, и у целини остаје тежак за читање. Стихови су му угласти и тврди, „песничке слободе“ недопуштено велике, језик неизграђен и несигуран. Његови покушаји да се потпуно ослободи раније српске версификације и да створи нову, слободнију версификацију, нису успели. Уопште, он је један од оних писаца који више хоће но што могу, и његове књижевне амбиције нису у складу са његовим књижевним способностима“.

У коме је степену Скерлић неповољно утицао на своје ученике и следбенике показује најречитије случај Бранка Лазаревића, који се доцније, после Скерлићеве смрти, развио у озбиљног књижевног критичара и естетичара. Али за време док се налазио под Скерлићевим штетним утицајем, Бранко Лазаревић је писао одвећ субјективно и тенденциозно, каскајући као послушно ђаче за својим строгим и намргођеним учитељем. Читајући

есеј Бранка Лазаревића о Свет. Стефановићу, читалац стално има утисак као да то уопште и није самостално рађен књижевни есеј, него обичан семинарски реферат, израђен по упутствима и саветима професора књижевности, који жели да од својих ученика начини сервилне трабанте, који ће само понављати и препричавати његове идеје и његова схватања. У своме напису о Стефановићу, Лазаревић је рекао оно што је требало да се каже о нашим парнасовцима, симболистима и декадентима: „Кад човек у себи нема ничега, покушава да има на себи, верујући да се обично око може да завара спољашношћу... Употребљено је сва стилска косметичка средства, парфимерије, стилске коврчаљке. Нафраканост очевидна, натрпана као на лицу какве сеоске каћиперке, јасно насилно изазивање и надражавање једног сасвим обичне конструкције осећајног апарата; нејасност, гонгоризми и све што то прати, употребљено је да се једна чаршијска машта изазове и навије на оно на шта не може”.

Са искључивошћу својственом још сасвим младим критичарима, Бранко Лазаревић заузима надмени и претенциозни став неприкосновеног књижевног судије и категорички негира Стефановићу сваки песнички таленат: „Ми му, пре свега, и покрај три збирке песама, одричемо да је песник. Он је учио да пева и навикао да пева. У правој и интимној природи он није песник... Он је сиромашак у правом унутрашњем животу; видик је његове маште и интелигенције узан: он има оскудан број мотива, а и у колико их има, осећа се да нису његови... Мотиви његових песама немају извора у њему... Осећа се да су накалемљени, и у исто време да се калем није примио. Ко га проучи у почетничким му песмама, у којима још није био полиран, кад његов лирски темперамент још није био прожман туђим елементима, доћи ће још до једног доказа више да он није песник, или да је колико и сви ми остали. Ту су општи мотиви које деведесет људи од сто имају а не саопштавају писмено, то су обична запажања обично казана...”

Иако млађи и модернији од Скерлића, Бранко Лазаревић је у одрицању песничког талента Стефановићу отишао знатно даље од Скерлића и отерао у апсурдност. Расправљајући о начину на који је Стефановић измирио две крајности („ковање нових речи и оживљавање мртвих речи за поезију и застарелих ма за какву

употребу”), Лазаревић заступа одавно застарела рационалистичка схватања: „Ту не треба терати у крајност: прогнати све речи из старине и забранити свако ново стварање речи. Има извесне границе до које се може корисно ићи; пређе ли се она, прелази се на поље смешнога. Овде се преко те границе, коју одређује здрава памет и инстинкт, веома много прешло.” Нама се, међутим, чини да се далеко више прешло „на поље смешнога” када се оваква и слична рационалистичка резоновања увлаче у чисто књижевна и естетичка питања. Ни најпроницљивија здрава памет нема шта да тражи у поезији. Наши најзначајнији песници, почевши од Петра Петровића Његоша и Бранка Радичевића, преко Јована Јовановића Змаја и Лазе Костића, па све до Светислава Стефановића и Момчила Настасијевића, ковали су нове речи и оживљавали старе, давно из употребе избачене изразе, па ипак нису уопште прешли „на поље смешнога”.

Занимљиво је истаћи чињеницу да је Бранко Лазаревић, иако присталица импресионистичке критике, исто као и Скерлић, приказујући и оцењујући Стефановићеву поезију, напустио терен импресионистичке критике и прешао на подручје старе филолошке критике, против које се и сам Скерлић некада борио. Као какав стари професор филологије и лингвистике, млади естетичар Лазаревић улазио је у филистарска цепидлачења, нарочито тражио Стефановићеве смелије кованице и прелазио „на поље смешнога” оваквим својим апсурдним тврђењима: „Нова осећања траже и нове речи. Само, те нове речи морају бити потребне, морају бити у духу народном, морају у свему да носе ознаке речника у који ће да уђу. Стефановић их не кује из потребе. Он нове речи кује да изрази стара осећања, те да бар тиме изгледају нова. У највећем броју случајева, он их не кује стога што нема довољно речи у српском језику за танане мисли његове поезије, већ стиха и слика ради, а најчешће ни сам не зна зашто; сем ако не стога да и тиме допринесе да буде што нејаснији.” Да су се наши песници, од Петра Петровића Његоша до данас, држали оваквих филолошких замерки, не би било могућно замислити развитак српског песничког језика и наши би модерни песници још увек писали језиком Јоксима Новића-Оточанина, Јована Сундечића, Ђорђа Малетића, Јована Стејића и осталих стихотвораца из њиховог круга.

Лазаревић је отишао даље од Скерлића и у негирању Стефановићеве версификације. Иако су Скерлић, Лазаревић и остали наши импресионистички критичари са потсмехом говорили о стиховним „сочињенијама” Лукијана Мушицког, Стефана Стратимировића, Јована Хаџића-Светића и осталих наших „одаџија” и псеудокласичара, ипак зато нису показали ни најмањег разумевања за значајне напоре Лазе Костића и Свет. Стефановића да би српску поезију ослободили окова старе школске метрике и версификације. Заиста звучи као иронија када у критици једног модерног импресионисте, кова Бранка Лазаревића, читамо и овакве напомене о версификацији у Стефановићевим сонетима: „Стихови су му, који пуни музике морају бити у сонету, како-фоични, час и атонични, без ритмичког дејства. Има у његовом ритму оне музике раздешених виолина, напукнуте харфе; нечег напетог и натегнутог, што шкрипи и вређа ухо. Стихови су махом празни, чак акробатски...”

Врхунац неразумевања духа и смера модерне поезије показао је Бранко Лазаревић у својим више него комичним резоновањима о т. зв. „нелогичностима” у Стефановићевој поезији. Пошто је пронашао неколико „доказа” о тобожњим песниковим „нелогичностима”, млади критичар победоносно узвикује: „Али, ако Стефановић није песник, Стефановић би бар могао да буде логичан човек. А Стефановић није ни логичан човек.”

Није потребно да идемо даље. Показали смо довољно убедљиво са колико је зле воље и намерног неразумевања дочекао поезију једнога од првих наших модерних лиричара најутледијни наш тадашњи часопис *Српски књижевни гласник*, који је у то време уређивао наш најутицајнији критичар, Јован Скерлић. Треба бити начисто с тим да је кроз Бранка Лазаревића говорио сам Скерлић. То се може закључити и на основу Скерлићевог суда о Стефановићу, у *Историји нове српске књижевности*. Ако се упореди Скерлићев суд са Лазаревићевим, јасно излази да се њих двојица у главним линијама слажу, а када се зна да је Лазаревић био један од најближих сарадника и једномишљеника Скерлићевих, постаје несумњиво да је Скерлић сугерирао свој суд Лазаревићу, који га је прихватио и разрадио у оквиру једнога есеја, коме је Скерлић, можда, баш због тога дао места у *Српском књижевном гласнику*.

И остали београдски часописи дочекали су Стефановићеву поезију са неразумевашем. Радикалски часопис *Дело* (1905) доноси један ружан памфлет, који је написао, вероватно, опет неки ученик или једномишљеник Скерлићев. Међутим, док је Бранко Лазаревић имао храбрости да се потпише својим пуним потписом, дотле је овај радикалски штићеник нападао анонимно, заборављајући на Шопенхауерову посланицу анонимним скрибентима свих врста. Приказивач у *Делу* је исто тако категоричан у изрицању неповољног суда о Стефановићевој поезији као и Лазаревић, само са том разликом што је при томе још и драстичан и неукусан: „Он није прави песник ни по осећању, ни по мислима, ни по његовом нескладном начину изражавања и рогобатном стилу, који нарочито чини да човеку изгледа, кад чита његове стихове, да је осуђен да скаче с бундеве на бундеву...” Заиста је чудновато да је уредништво једног озбиљног часописа допустило да се један недоучен скрибент овако недуховито шегачи са једном озбиљном збирком песама. Лазаревић је бар устежући се и као кроз зубе признао да у збирци има и по која боља песма, која се уздиже изнад осталих, и признао је Стефановићу ако не песнички таленат а оно бар књижевну културу. Међутим, надри-критичар у *Делу* ништа не признаје, све негира и још говори са омаловажавањем и вређањем о једном песнику, којег уопште није био у стању да разуме, а још мање да оцени.

Док је наша званична књижевна критика, углавном под Скерлићевим утицајем, дочекала поезију Свет. Стефановића са отвореним непријатељством, дотле је наша незванична књижевна критика показала потребну објективност и интелигентно разумевање чак и за особености и бизарности у Стефановићевој поезији. Од свих наших тадашњих књижевних критичара најинтелигентније је приказао Стефановићеве песме Марко Цар. Обухвативши све три збирке (*Песме*, књига I, Мостар 1903; *Песме*, књига II, Мостар 1904; *Песме*, књига III, Мостар 1905) у једном есеју, објављеном у две свеске *Летописа Матице српске* (1906), Марко Цар је приказао песнички развој и духовно сазревање Свет. Стефановића, пратећи га из једне фазе у другу фазу. Говорећи о првој збирци, Марко Цар констатује да она садржи, поред извеснога броја још почетничких песама, и извесан број и у целини успешних, тако да му се мора признати „да су његове песме, својом

мисаоном садржином, нагласиле одмах једну јаку индивидуалност, која ће у колу млађих наших песника заузети одвојено место.“ О другој збирци Марко Цар вели: „Песник се овде прибрао и успео да боље уочи себе самога и свет око себе. Његов је поетски језик постао кудикамо једноставнији и у исто доба снажнији; слике и поређења нису више, по превасходству, плод литерарних успомена, већ непосредна песникова уочавања; стих се уопште говорећи, ослободио раније спутаности, а строфе постале агилније.“

У своме есеју Марко Цар је дао успеле анализе најлепших Стефановићевих песама из прве, друге и треће збирке, задржавши се нарочито на песмама: *Пролеће*, *Срећа усамљености*, *Једна жеља*, *Сазнање смрти*, *Музичке визије*, *Акорди бесмртности*, *Моменти душе*. Говорећи о високој духовности ових последњих песама, Марко Цар је тачно уочио једну чињеницу која осталим Стефановићевим критичарима није падала у очи: „Својој чежњи за лепотом психичком, коју треба сматрати као нови звук у српској лирици, дао је Стефановић нарочито израза у својим *Акордима бесмртности* и *Моментима душе*, циклусу сонета, у којима се разним путем додирује језиви проблем о смислу живота и о удесима човечанства. Ови су сонети, уопште, сјајни протест против шупље вербалности, којом се у потоње време у српској поезији хтело да прикрије одсуство мисли и дубљих осећаја. Овде имамо посла са поезијом, која би се могла назвати *психографском*, тако је прожета мишљу и осећајима и то у разноврсним правцима.“

Поред осталих несвакидашњих особина Стефановићеве поезије, Марко Цар је нарочито лепо запазио пантеистичко осећање природе и унутрашњу везу између човечје душе и пејсажа у његовим дескриптивним песмама: „У новијој српској лирици нису ретки елегички описи живота природе, и сваком су још у памети красни живописи Војислава Илића и Милете Јакшића, да остале савремене песнике не помињемо. Али нико, може бити, није знао да разна лица природе тако вешто заоквири и прикаже у огледалу човечје душе као Светислав Стефановић.“ Од његових дескриптивних песама Марко Цар сматра као најуспелију песму *Пред крај лета* — „један буколички момнат пун свежине и истинске поезије“.

Летопис Матице српске донео је још два симпатична осврта на Стефановићеву поезију: први из пера песника Јована Храниловића, поводом прве збирке *Песама*; други из пера приповедача и есејисте Милана Будисављевића, поводом друге збирке. Док је Марко Цар дао заокружен есеј, у коме је оцртао целокупан песнички лик Свет. Стефановића, дотле су се Храниловић и Будисављевић ограничили само на приказивање појединих збирки. Храниловић сматра Стефановића за „песника приметно фина укуса”, у чијој је поезији „најлепше и најјаче развијена елегична жица”. Храниловић указује на „цели низ с неколико уметничких потеза у целину састављених елегичних слика и успомена.”

Дубље и исцрпније од Храниловића ушао је у анализу Стефановићеве поезије Милан Будисављевић, један од малобројних добронамерних и позитивних критичара из наше старије генерације. По јачини Стефановићеве песничке индивидуалности — вели Будисављевић — „усудили бисмо се уврстити га већ сада у онај мали број наших великих уметника-песника, који крећу напред нашим идејама о свету и животу. Његош — Бранко — Јакшић — Змај — Лаза — Војислав, то су оне велике карике у ланцу наше културне еволуције... Код Стефановића се већ сада опажа јасно она тежња, оно трзање ка напретку, и ми — после у нас неуспелих покушаја „симболизма” и „декаденце” — радо верујемо и у будући успех тог Стефановићевог племенитог настојања.” У своме чланку, Милан Будисављевић је повукао занимљиву паралелу између Војислава Ј. Илића и Стефановића: „Војислав је пасиван, — Стефановић активан; онај више негативан, овај позитиван; елегичност Војислављева опомиње вас на суморност јесењског дана, иза којег с песником слутите мртву зиму, — елегичност Стефановићева слична је суморности раног пролећа, иза којег се с песником надате и верујете доласку лета. Ово ми је било потребно да још једном истакнем, како у Стефановићу видим корак напред у досадашњој нашој поезији.”

Од осталих тадашњих наших књижевних критичара споменућемо још само Владимира Ђоровића, који је такође дао повољан суд о Стефановићевој поезији. Према је Ђоровић тада био још сасвим млад човек, студент филозофије на Бечком универзитету, његово је мишљење карактеристично као рефлекс расположења тадашње српске академске омладине, која је на сед-

ницама српског академског друштва „Зора“ у Бечу озбиљно претресала све нове појаве у српској књижевности, па није могла прећи ни преко Стефановићеве поезије. У мостарском *Малом пријегледу* (1906) В. Ђоровић види у Стефановићу „једно од најсимпатичнијих лица у српској књижевности“, талентованог песника који је „пошао путем у нас новим, својим, знатно се разликујући од свих осталих песника наших... не марећи да је био слабо или никако неразумљен.“

Задржали смо се дуже на одзиву критике и појави Стефановићеве поезије него што је то, можда, на први поглед изгледало потребно, само зато да бисмо указали на недораслост наше тадашње званичне критике за вршење једне истинске културне мисије. Наши песници, приповедачи и драматичари стајали су већ тада на знатно вишем нивоу од њихових критичара. Узалуд су критичари покушавали да заузму један супериорнији став над књижевним ствараоцима и да се наметну за врховне арбитре у свима књижевним питањима. Творачки дух био је креативнији и виталнији од разноврсних калупа и клишета свих могућих филолога, метричара и теоретичара књижевности, који су наивно мислили да се духовно стваралаштво даје схематизирати и клишетизирати према наметнутим метричким кодексима и версификаторским правилницима. Живи творачки дух није се дао укалупити и разбио је све окамењене окове одавно преживелих метрика, поезика и версификација.

После Лазе Костића, Светислав Стефановић био је најсмелији борац против песничких конвенционалности, против спутавања живог људског духа и против умртвљавања унутрашњег живота човековог. И Костићева и Стефановићева поезија била је отворена побуна против старог реда ствари у тадашњој српској књижевности. Зато су и Костић и Стефановић били проскрибовани од стране свих оних који су били противници напретка и новог духа у нашој литератури.

II

Мало је српских песника који су, већ својом првом збирком песама, пошли новим путевима и почели да крче нове стазе у тражењу новог песничког израза и стварању новог песничког језика. Стефановић је један од таквих. Иако је он у своју прву

збирку (*Песме*, Мостар 1903) уврстио и извешан број својих почетничких стихова, писаних још за време док је био ученик гимназије у Новом Саду, под утицајем Војислава Ј. Илића и Лазе Костића, има већ у овој збирци знатан број сасвим оригиналних песама, особенога израза и личнога осећајнога тона, у којима се запажа да више нису плод лектире него сопствене песничке инспирације. Као што је тачно запазио један Стефановићев критичар: „У овој првој збирци имаде неколико песама, које су спонтано потекле из душе према оној Гетеовој: „Ја певам ко што птица пева...”

Прва збирка Стефановићевих *Песама* донела је један циклус сонета, *На језеру*, који се тадашњим нашим књижевним критичарима нарочито допао. „Ту је, у том сонетском венцу — вели један од њих — пластично изведена паралела између живота језера и човекова живота. Најлепши и најуспелији је у том циклусу, и својом прецизношћу и својом пластиком, последњи сонет, *Смрт*.” Овај сонет, сав у контрастима, израженим сликовито и драматично, без лажнога патоса и театарности, гласи у целини:

Узмутиле се водене дубине,
У дивљем бесу пропињу се вали,
Ко да би хтело језеро да свали,
Да искомада небеске висине.

И раздире их на образу своје
И сунце пршти у безброј искрица,
Ал све се стиша, с језерова лица,
Нестало страсти, беси га не леме.

Само је сад још чистије му чело
И небо ведро милије се смеши,
Где мало час се с ужаса костреша.

И сунце још се сјајније узнело, —
Док после борбе, ко победна сила,
Дух самрти развија блага крила.

У српској лирици се пре Стефановића овако није певало. Ако не узмемо у обзир Поповића Шапчанина, Јована Грчића-Миленка и остале наше дескриптивне песнике из старије генерације, него се задржимо на Војиславу Ј. Илићу и Јовану Дучићу, који

су дали дескриптивне песме савршено углађене са артистичког гледишта, те их упоредимо са Стефановићевим циклусом *На језеру*, до каквих закључака ћемо доћи? Илић и Дучић нас остављају хладним и равнодушним, јер ретко кад у њиховим дескриптивним песмама затрепери јаче осећање, ретко кад заблиста дубља мисао; они дају складно заобљене описе природе, њен спољашњи изглед и оквир. Стефановић можда није тако префињен артиста и не глача своје стиховане описе природе тако брижљиво као Илић и Дучић, али он нам даје унутрашњу садржину природе, открива нам њене скривене лепоте и тајне. У беспрекорно мајсторски сачињеним сонетима Илића и Дучића има више спољашњег сјаја, али у Стефановићевим сонетима наилазимо на духовна доживљавања природе и песничке визије вечитих унутрашњих збивања природе у њеним праискоиским дубинама. У својим поетским визијама језера Стефановић је местимице достигао висину песничког успона великог француског лиричара Ламартина, који је присно осетио, интимно проникнуо и песнички дочарао унутрашњи живот језера као мало који песник у модерној европској поезији.

У овоме циклусу има још неколико ванредно значајних сонета, који заслужују посебан осврт. Ми ћемо се задржати само на сонету *Подне*, који такође наводимо у целини:

Мирише зрела, угасита трава,
Густа и бујна као твоје власи.
Што као вила по њој прострла си
Да на њима ми отпочине глава.

Ко с дивљих ружа, врели' и црвени'
Из образа ти бије топла пара,
Док са језера трепти дневна јара
И дрхти ваздух, пун чежњивих сени.

То земља дише загушено, тајно,
Ко срећни, ми, у притајеној страсти.
А у језеру, у ватреној сласти,
Сунце се купа и топи се сјајно.

Па вода пламти, гори у том сјају,
Ко око твоје у мом загрљају.

Овде је један интензиван еротички доживљај тесно спојен са једном исто тако снажном манифестацијом живота у природи. Ту вољена жена и присно доживљено језеро постају једно, сливају се и прожимају се међу собом, стапају се у јединствену психофизичку целину. Песниково пантеистичко осећање налази ту свој пластичан поетски израз.

Широку скалу разноврсних и сложених осећања, наговештених у првој збирци *Песам*, Стефановић је дао у новим тоновима, у снажнијем поетском изразу, са још више оригиналности и дубине, у својој другој збирци (*Песме*, Мостар 1904). У сјајном циклусу *Триумф Венере* дао је песник богат низ ретко успешних љубавних песама, које спадају међу најдубље и најоригиналније љубавне песме, написане на српском језику. Ове је песме Стефановић испевао као млад човек, у напону своје мушке снаге, и зато је психолошки сасвим разумљиво да ове песме спадају у еротичку лирику. Овим својим песмама Стефановић је превазишао све што је дотле у српској лирици написано и дао је неколико песама које долазе међу највише вредности читаве српске поезије.

Стефановићеве претходници — изузев можда једино Лазу Костића — опевали су љубав на један изразито романтичарски начин, са много сладуњаве сентименталности, театралног пренемагања и вербалистичке реторике. Ј. Јовановић-Змај велики је као родољубиви, сатирички и дечји песник, али као лиричар је знатно слабији, прилично блед и неизразит. Ђура Јакшић је далеко јачи и снажнији песнички таленат и његова је родољубива и рефлексивна поезија задржала своју вредност и за данашње српске нараштаје, али његове љубавне песме не отскачу нимало иза Јовановићевих и већ су одавно заборављене. Од осталих наших романтичара једино је Лаза Костић, пре Стефановића, успео да пружи високу и непролазну лирику у пречишћеном и одуховљеном поетском тону и у мајсторски искованом језику, прикладном да изрази и најсуптилнија осећања људског срца.

Стефановићеве савременици, већином ученици француских парнасоваца, симболиста и декадената, давали су у својој лирици мање или више успеле стилске обрте, духовите парадоксе, смеле метафоре, покаткад и патолошка душевна стања у ексцентричном облику и бизарном језику, али све је то било туђе и вештачки

накалемљено на младо и тек озеленело дрво нашег поетског цветања. Насупрот том артифицијалном каскању за екстравагантним француским модернистичким песницама, Стефановић пева осећања свога срца и своје душе, са свежином и бујношћу својственом нашој младој нацији. Има нечега здравог, снажног и крепког у његовом песничком темпераменту и нечега свежег, бујног и младалачког у његовом поетском изразу. Примера ради, навешћемо овде једну од најуспелијих љубавних песама из првог периода Стефановићевог певања, интензивно проживљену еротичку песму *У име Вечнога*:

Дођи драга, дођи! Доста сам те чеко,
Доста сам те жељко, пусто и без наде,
И доста сам пута с очајањем реко,
Да не могу више стишет' крви младе!

Сад и нећу више! Време је већ дошло,
Ја осећам да сам пост'о човек зрео.
Дечаштво је моје невино већ прошло,
Сад ме мушкост гони, као огањ зрео.

Плодности сам жељан и хоћу да стварам,
Да и тело моје свог остави трага!
Нећу да те ласком златних речи чарам,
У име вечнога тражим: дођи, драга!

Како бујно и младалачки звоне ови Стефановићеви стихови и како високо отскачу изнад млаких, бескрвних и артифицијелних љубавних исповести наших модерниста! Стефановић опева прави, стваралачки живот, бујна осећања младости, француске чежње и страсти човека према жени, док наши дегенерисани модернисти неприродно и вештачки певају о својим поетским халуцинацијама и фантазмагоријама у безживотним и апстрактним визијама, те нам због тога код њих све, иако врло брижљиво стилизовано, звони тако празно и до очајања безживотно.

У другом делу исте песме, Стефановић конкретизира своја љубавна осећања и даје своју филозофију и метафизику љубави, али на један високо песнички начин:

Дођи, о дођи! У преслаткој ноћи,
Сакривен тамом од твога погледа,
Говорићу ти о вечитој моћи
Живота и о срећи земних чеда,

Што могу смрт да плодношћу победе.
Говорићу ти, како нема сласти
Већих од сласти стварања — све беде
Не могу да је смање. Па ћу касти,

Како је дух божанствен у тој снази
И да му тело тек достојно служи,
Плодно и само, јер његови трази
Духу су врело. За тим, како кружи

Кроз васиону целу исто биће,
И како све се у њ стапа и слива,
И сви познамо његово откриће
У часу кад од двога једно бива.

И речма пуним тајног, нејаснога
И несвеснога, свест ћу ти замети,
Па ти, сакривен од погледа твога,
У име Вечног невиност узети!

Као што је у циклусу *На језеру* оживотворио и дочарао мртву воду и живот у тајанственим дубинама језера, тако је овде синтетизирао душевну и физичку љубав и начинио једну од најскладнијих поетских симфонија: симфонију љубави душе и љубави тела.

Ако пратимо развој песничког стварања Свет. Стефановића из збирке у збирку, из једног периода његовог певања у други период, опазимо да је песник стално продубљивао и оплемењивао своја осећања, обогатио своје рефлексије и контемплације, пречишћавао и истанчавао свој поетски израз, свој језик и стих. Талентовани песник у младости изграђивао се у својим зрелијим годинама све више у великог уметника.

Била би потребна читава исцрпна студија, у којој би се проучио и приказао целокупан развој Стефановићевог песничког стваралаштва у свима фазама. У овој расправи, услед недостатка простора, немогућно је скицирати све фазе кроз које је пролазило његово песничко сазревање од најраније младости до данас. Ми ћемо овде констатовати само достизање његовог највишег лирског гледања и духовног уобличавања живота и смрти.

Као сви велики песници свих народа, као код нас П. Петровић-Његош и Лаза Костић, наши песнички великани који су

достигли највиши израз поетског стваралаштва, тако и Стефановић у својим зрелим годинама све више улази у мисаону, рефлексивну поезију, са високим филозофским, религиозним и метафизичким темама. У својој последњој збирци песама *Границе* (Београд, 1928) Стефановић је дао знатан број рефлексивних песама од трајне вредности, о којима наша савремена књижевна критика још није изрекла дефинитиван суд, али којима треба указати пажњу. Не улазећи у посебне анализе и детаљније коментаре, ми ћемо само наговестити да се песник духовно формирао под утицајима великих мислилаца старог и новог доба, од Платона и Буде па све до Ничеа и Шопенхауера, али да у својим основним погледима ипак никада није подлегао ни песимизму, ни нихилизму, него да се изградио као рефлексивни песник трансцендентног оптимизма. У својој продубљеној мисаоној песми *Границе*, која не заостаје ни за дубоким филозофским песмама самога П. Петровића-Ње-гоша, Стефановић даје израза вечитом незадовољству вишег човека („онога који дубоко осећа и који мисли” — према речима Божидара Кнежевића) због спутаности и везаности човека са прашином коју газе:

О носталгије, о бола!
 бити вечито човек,
 не моћи изићи из човекова бића,
 не моћи живети животом других бића,
 животом већих бића,
 звезда, сунаца и небеса,
 животом виших бића,
 анђела, ђавола и богова;
 животом ширих бића,
 свих који су били,
 и свих који ће бити!
 Но бити за земљу везан,
 но бити за прашину везан,
 но бити треном живота везан —
 и само се кроз смрт опростити веза,
 само се у гробу опростити веза,
 само у гробу ишчилети из себе,
 и само тад моћи ко прах,
 у зраку бескрајног сунца,
 светлећи сав ишчилети,
 у бескрајном свемиру!

Због ове песме, и неких других, сличне врсте, Стефановић је од наших „социјалних“ критичара неправедно оптуживан да је непријатељски расположен према малом, ситном човеку и нападеном људском роду, да има менталитет аристократе, који жели да се повуче у свој замак од слонове кости и да нема ничега заједничког са осталим светом. Оваква тврђења су не само демагошка него и неистинита. Ништа није лакше него побити ове и сличне произвољне приговоре наших незрелих надри-критичара и жутокљуних теоретичара историског материјализма. Довољно је навести само неколико цитата из социјалне лирике самога Стефановића, да би се видело у којој мери је било неправично пребацивати му да није осећао са болом оних који пате. У дубоко човечанској песми *Пред духом живота*, песник пева:

Имаш ли снаге, да у јаду своме
И јад понесеш свију паћеника,
И да разумеш тајну васноне,
Где љубав пева из гујина сика?

Зарони смело у пожоре суза,
Спусти се тамо где безнађе влада,
Загорчи вољно чемер жића свога —
О, сазнај меру чаши туђих јада!

У песми *Храбри часови*, Стефановић улива веру онима који су клонули и наду онима који од живота више ништа не очекују:

Не дај се, душо, уљуљкати млака
Мирисом жуди, ни музиком снова!
Ослухни тресак бунтовних громова
И муке слабих, и нем бол јунака!

И као земља под сенком облака,
Што тешким градом смрт и пустош прете,
У чистој сласти силе, не да свете —
Ти буди трпњом поносна и јака!

Као код многих великих песника, тако је и код Стефановића осећање према жени пролазило кроз разне фазе. Од првих младалачких чежњи и романтичних уздаха, објављених почетком деветнаестих година у *Стражилову* па преко снажних еротичких

визија жене у циклусу *Триумф Венере*, Стефановић је у својим зрелим годинама доспео до мистичног и спиритуалистичког доживљавања љубави, ослобођеног свега физичког и телесног. Као што је Лаза Костић, у својој најлепшој љубавној песми *Санта Марија де ла Салуте*, дао трагедију свога срца и песнички евоцирао своја емоционална лутања, падања и дизања ка највишем идеалу жене и љубави, тако је Стефановић у песми *Мистичне исповести* изразио своје уздизање над овоземаљским страстима, прегорео је у себи и последње дрхтаје чулности и дао лик чисте духовности Гетеовског идеала вечите женствености:

Моја је драга ја не знам која од звезда
још нерођена, не знам, ил угашена;
деца су наша ко пуна тичића гнезда:
богови, снови, небуле, морска пена —
моја је драга ја не знам која од звезда.

Није то жена земље и загрљаја —
зашто би моје руке бескрајне биле?
За моје глади нема задобаја,
ни за жеђ моју чаробног напитка виле.
Не, није то жена земље и загрљаја!

Моја је драга сва ко од астралног тела,
и косе су њене као месечине,
и сва је као васкрсли богови бела,
и мека као звездане паучине —
моја је драга сва ко од астралног тела.

У своме стремљењу ка свемиру, висинама и ширинама, васионе, песник осећа да га распињу вечите чежње свих мисаоних духова ка обухватању читавог космоса:

Сви светови су мало мојој души,
мало је за мене свечовечанство цело,
и бескрај сами срце моје гуши...

Песник хоће да обухвати у свој духовни загрљај сва пространства неба и све даљине бескраја:

одвећ далеко моја рука сеже,
и огромно је одвећ моје крило,
и све далеко изнад звезда веже...

И, на крају својих песничких лутања по свемиру, песник осећа, као познати наш филозоф Божидар Кнежевић, као Петар Петровић-Његош и Лаза Костић, да његова велика песничка душа не припада искључиво овом свету него неком другом, бољем и племенитијем:

И све то није овде од овог света,
далеке су, далеке чежње моје,
ко утопљена душа ми тамо одлети,
и мртви боли ко васкрсли богови стоје.
Не, све то није овде од овог света!

Овако се није писало у српској поезији ни пре, ни после Стефановића. Било је можда углађенијих стихова, али није било дубљих и снажнијих песама. Идући путевима највећих српских духова, П. Петровића-Његоша, Костића и Кнежевића, Стефановић је достигао до данас, можда, највиши успон до којег је достигла српска поезија у своме историском развоју кроз читав један век.

III

У својој расправи о обнови српске родољубиве поезије, Скерлић је поздравио појаву првих модерних родољубивих песама у српској лирици, песама Алексе Шантића, Милана Ракића и Вељка Петровића. Међутим, први модерни српски лиричар, који је почео писати родољубиве песме у новом духу, без патетике и театралности наших романтичара, био је Свет. Стефановић. У своме снажном и значајном циклусу *Враћање земљи*, Стефановић је дао прве родољубиве песме модерне српске лирике и унео нове тонове, нова осећања, нове мисли и нове изразе у српску поезију. У крепко надахнутој песми *Веза тела*, Стефановић се, као блудни син, из далеке туђине, враћа родној грудни и пева химну сељачком плугу:

Ори, плуже, ори! Дубоко запарај
У ту масну земљу богатих плодова!
И преврни прахом мојих прадедова --
Ори, плуже, ори, дубоко запарај!

У песни *Носталгија*, Стефановић са заносом кличе својим родним пољима:

Ништа до небеса да видик сужава,
Нити чежњи ништа пут на више крати,
Где најмања тварка с бескрајем се спаја.

Пусто моја, пусто! Сестро мора плава!
Док сад твоје равни врело сунце злати,
Мре ми душа за те чежњом завичаја.

У песни *Глас земље* има нечега исконског, атавистичког у тону и осећању:

У глухо доба кад глас неба трне
И живот звезда гробним мраком тавни,
Осећам ко да преко дивљих равни
Нечујно струји душа земље црне.

Уздах исконских жеља земних груди!

Као стари, класични Антеј, песник добија нове снаге при сваком додиру земље и он у карактеристичној и садржајној песни *Земљо мати*, изражава своју љубав према земљи:

Волим твоја брда,
Брига твојих гора,
И твоје долине,
У којима кад плине
Сунце, оне се чине
Ко осмејци радости твоје.

Певајући земљи, у истој песни, Стефановић дочарава слику пролећа на плодним равницама свога завичаја:

Волим пролећа твоја,
Твоје минуте младости,
Када ти буја крв и свака хелија
Плоди се од сунчевог зрака,
И ја се осећам у теби сав
У тихим слутњама живота и снова
Нерођених још светова.

Идеју смене нараштаја, коју је Јован Јовановић-Змај изразио у својој песми *Светли гробови*, евоцирао је Стефановић у не мање успелој, али модернијој и савременијој песми *Пролеће*, у којој је филозофски и песнички евоцирао непрекинати континуитет „од праотачког до најмлаћег гроба”, спајајући прошлост са садашњошћу, али имајући истовремено пред својим духовним очима визију будућности:

И осећам кроз мене како бије
Дах тајни оних, што ће замном стићи,
Будућност даљна што још брижно крије.
У пупољку се то буде цветићи.

Осећајући у себи врење пролећа — „живота светског вечно подмлађење” — песник упоређује своју душу са младим дрвећем:

Ко дрвеће и моја душа пупи,
И са блаженством сан стварања снови.
О, расти душо, пуштај жиле, упи
Све сокове, из којих живот бива.

Мађарски есејиста и књижевни критичар Ернест Казмер, у своме портрету о Свет. Стефановићу, објављеном у једном мађарском часопису, говорећи о Стефановићевој лирици, нарочито се задржава на овој песми „која можда спада међу најлепше творевине целокупне светске књижевности”. Казмер даје успелу естетичку и психолошку анализу ове песме, а затим се осврће на одзиве тадашње српске књижевне критике: „Кад је ова песма објављена, српска критика, тада доста индиферентна према песнику, нашла је одједном пуно хвала. Уважени строги критичар Богдан Поповић истакао је сродност Стефановића са Сили Придомом. Занста, у *Пролећу* има нечега што потсећа на тога иначе хладног француског песника. Али, колико је француски песник ипак удаљен од Стефановићевог преданог обожавања природе! Од филозофски зреле поезије до пантеизма није далек пут. Онај, који је у непрекидним интелектуалним преокупацијама, из песме у песму испитује појаве око себе и у себи. Песник, окружен борбама, а усамљен увек, тежећи пантеизму, доспева до космичких тајни.”

У оригинално постављеној рефлексивној песми *Обновљење*, Стефановић даје своју метафизичку концепцију живота и смрти, само на један живљи, песнички начин, без метафизичких апстракција, тако честих код мисаоних песника:

И осећам; ово што ми душа сања,
Из гроба се неког испотајно диже,
Где још горе чежњом неке свете кости.

Дишем мирис мртвих у часу цветања,
Док с духом незнано блиским мени стиже
С пулољака сочних музика младости.

Са присним и непосредним осећањем природе и њених тајни, са пантеистичким обухватањем читавога свемира, песник има срца и за малени свет зриковаца, као што сведочи нежна песма *Пред крај лета*, са сликовитим оживљавањем обичних сцена из бербе винограда:

У вечери млаке, пуне месечине,
Кад забруји песма силних зриковаца
Невиђених, скритих под велом маглине,
Ја волим ту песму безбројних срдаца.

Њен смисо ми бива јасан чисто оку:
И док, стојећ усред зрелог винограда,
Из напуклог грождја струји мирис вина,

Разумем ту песму нежељну висина,
Суву као земља та по којој пада,
И ко живот здраву, ниску и широку.

Ове цитиране, и још многе друге, песме из разних Стефановићевих збирки, речит су доказ песниковог интуитивног осећања присне повезаности душе и тела, човека и жене, родне земље и завичајног неба, живота и смрти, дејјих колевки и праотацких гробова. Као код немачког песника Шилера, у његовој поеми *Звоно*, тако се и у Стефановићевој поезији све слива у једно: у једну психолошку целину, у једно душевно биће, у један поглед на живот и свет. Трансцендентални оптимизам Стефановићеве поезије ипак нема космополитски карактер. У крајњој линији све се слива у родну земљу, у завичај, у отаџбину. И последња песни-

кова мисао биће посвећена нацији. И последња његова песма биће родољубива.

Насупрот већини песника из своје генерације, огрезлих у скептицизму и песимизму, навикнутих да гледају на живот и свет кроз црне наочари, Стефановић, иако је и сам у младости био песимиста, прегорео је своје младићске сумње и слабости, очеличио је своју душу патњама и страдањима, проникнуо је у суштину и смисао нашег овоземаљског пребивања и открио стару, класичну истину да се вредност живота састоји у раду и стварању. Стефановићеви *Сонети страдања* инспирисани су нашом албанском Голготом, док су његови *Херојски ритмови* химна наше националне револуције. *Песма орла у лету*, *Песма висова*, *Песма црног витеза*, *Песма утехе* и *Песма клетве* претстављају Вјерују наше националне будућности и нашег националног Васкрса. Као да су данас написане, ове снажне исповести и обрачуни са самим собом, са нашим унутрашњим слабостима и самообманама, са горким сазнањем фатума наше историје и са чврстом решеношћу да треба поћи новим путевима, треба да уђу у све наше читанке и антологије, да уђу у неписани програм наше националне обнове и нашег моралног препорода, те да постану наше национално Еванђеље. Истински пацифиста, али одлучни противник капиталистичког поретка и плутократске владавине, Стефановић пева песму клетве:

Убице живота које нисте дали,
отимачи блага која текли нисте,
ружитељи олтара које дизали нисте,
рушитељи олтара које дизали нисте,
уништачи права која даровали нисте,
газитељи слобода које ни дали ни имали нисте...

И песник ређа даље кривце све нових и нових покоља и поставља горућа питања:

Зар за то велики бесте,
зар за то моћ узесте,
зар за то напред иђасте,
крчисте стазе и путе,
да оне што за вама стижу
над повор доведете,
над амбиз их лакше намамите?

Као на филму, песник дочарава слику за сликом, оптужбу за оптужбом, насиље за насиљем. Живописно и сликовито, са дубоким песничким надахнућем, песник све више подиже тон и говори као какав старозаветни пророк или апостол:

О, ви што владари, над људима бесте
и постадосте господари слугу,
власници робља!
Зле вође што пукове водите,
да очи им свежете и руке,
и уста им заптијете,
да лакше их побијете:
да не буде руке да невиног брани,
да не буде уста да прокажу кривца,
да не буде ока да убицу спазе
и на дну зенице да упије лик му
рад вечног суда!
Пастири лоши, што водите стадо на клање,
да сте проклети!

У истој песми, једној од најснажнијих социјалних песама, написаних до сада на нашем језику, песник баца проклетство и на проповеднике материјалистичког схватања живота и света. У тој борби на живот и смрт, између Духа и Материје, песник верује у победу Духа, који је увек јачи и издржљивији од материје. Песник узвикује онима који насрћу на Дух:

Но лудо сте устали на њ,
узалуд смртни бесмртнога дави!
Из најтврђих окова тамнице најтешње,
ко дух из боце у Источној бајци,
избиће он у огромном облаку,
и страх смртнога обориће вас пред њим:
пред његовим вечним ликом,
ликом вечите правде,
ликом истине и добра,
ликом лепоте бића,
ликом човека у Дух уздигнута!

Стефановић је већ у раној младости научно проучавао све тада нове идејне струје, политичке, филозофске, научне, социјално-политичке: позитивизам, дарвинизам, социјализам, марксизам. Као мало који из његове генерације, Стефановић је одмах

у почетку свога рада заузео критички став и према дарвинизму и према марксизму. Има једна изванредно оригинална и карактеристична песма, у којој је Стефановић смело и духовито искрикирао вербалистичку демагогију тадашњих идеолога и агитатора историског материјализма. То је песма *Велика обмана*, која гласи:

У прљавој крчми радничко весеље.
Кроз мутно стакло зрак лампе пробија.
Игра се и пева. Неки се кревеље.
Запара и сирад је, ал весеље прија.

После дневних труда безбрижни су сада,
Не боје се власти, нико ништ им неће;
Слободни су једва једином! У мах тада
Од уста до уста тихи шапат леће.

То је он, изабраник, апостол и вођа!
Од стола му за час створи се трибина.
Он зборит поче. Честа реч му „прођа“
И спомиње много Маркса и Дарвина.

Рече: да ће доћи доба да свак има
Што заслужи. И ко један, у том часу,
Запљескаше сви, јер милија им свима
Од истина силних лаж у томе гласу.

Ова је песма изазвала буру негодовања код свих присталица историског материјализма. Тако је на пример, радикалски часопис *Дело* (фебруар, 1905) огорчено напао ову песму и сасвим произвољно тврдио да је у њој изражени „песимизам тако бедан и јадан, вулгаран и толико „песнички“, да би га без икакве бојазни могао изразити и какав најобичнији ђифтински филистар. Стефановић, некадањи „социјалац“ а данас по струци лекар, најсвечаније и у „песничкој“ форми изјављује данас, после толиких естетичких студија и тако великог осећања за човечанство, да су све оно само силне лажи што су год казала два највећа ума XIX века — Маркс и Дарвин“.

Међутим, данас, после свих горких искустава са марксистичким и материјалистичким настранистима свих врста, време је дало за право Стефановићу, а не његовим недоученим критича-

рима, њиховим екстремним идеологијама и незрелим апстракцијама.

Смисао живота и вредност нашег овоземаљског пребивања види песник у раду, у стварању, али не за себе него за нацију, за заједницу, за вечне човечанске идеале. Треба се жртвовати за целину. Треба несебично стварати све нове и нове тековине, које ће да унапреде европску културу и хришћанску цивилизацију. Верујући дубоко и непоколебљиво у значај и вредност рада, Стефановић је испевао једну од својих најлепших песама, песму *Руке*, химну раду и стварању:

Руке рада, о вечно вредне руке,
безбројне, слабе и јаке,
творачке и херојске и ропске,
све спојене ко на молитву једну општу,
у једној химни рада,
једном благослову вечитог остварења,
изнад свршеног дела,
једној завери вечитих прегнућа,
од копања мина за рушење свих руина
до зидања вавилонских кула!

Све што дижете, о вечито радне руке,
дижете у вис, ма за стопу ближе небу;
све што остављате остаје ко траг од вас,
и кад вас више није, дело још стоји и траје,
и давно мртве, иструледе руке
живе и трају и пулсом нашег живота бију,
о руке рада, о вечно вредне руке!

Можда ни једна Стефановићева песма није актуелнија и значајнија за нас, у садашње време, када је потребно на свима пољима да се подиже и изграђује, од горе наведене химне раду и стварању. За велико дело наше националне обнове потребне су неуморне руке свих свесних Срба, који воле своју родну груду као што је воли наш песник, који су спремни да уложе све своје напоре за препород нашег народа.

Наш песник верује чврсто и непоколебљиво у тај препород, са неизмерним жаром своје песничке душе, и у свом узвишеном *Псалму* утехе пева:

Теши се, народе мој!
У патињи и страдању свом
преш'о си тежи пут
Од Калварије божјег сина!
Теши се, душо моја,
јер већи твој је бол
за тисуће година туге и страдања
Голготског мученика!

Песникову душу раздира горко сазнање о огромном броју наших драгоцених жртава, али ипак верује да ће после Голготе доћи Васкрс и нашој напаћеној нацији:

И не може проћи
мука и страдање све то —
све узалуд!
Не може бити
да сто пут за друге мресмо,
узалуд распети бесмо!
Муке су наше векова икупљење,
страдање наше пут је к спасу,
смрт је наша вече Васкрсења...

Данас, у најтежим и најсудбоноснијим данима које преживљује српски народ откако постоји, наш песник гледа истини у очи и достојно испуњава високу мисију песника у служби свога народа и његових правилно схваћених интереса и задатака. Као што је почетком овога века, својим знаменитим циклусом *Враћање земљи*, дао знак за обнову српске родољубиве поезије, тако је сада, прибравши се после прве утучености после катастрофе која је задесила наш народ и нашу државу, по други пут, само у далеко неповољнијим приликама, приступио обнови наше родољубиве поезије. Увидевши јасно у чему се у садашњем моменту налази наш спас и могућност даљег опстанка као нације, Стефановић је у своме значајном сонету *Раде Непмар* песнички изразио смисао времена у којем живимо, лепоту, вредност и значај рада и стварања:

Доста већ снаге што сајо хајдуке и делије ствара,
Сит сам већ и тог Марка што друмове царске оре,
И тих мегданција љутих што живе тек да се боре,
Превише крв нам стазе земље и неба шара.

Света ми дође сад рука Раде Неимара,
Што куле и мостове зида и божје гради дворе,
Виле и тајни дуси чудесно са њим зборе,
Он тајним силама диже што и сам Демон обара.

Сва су већ царства и славе прошлости нема и сива,
О толикој борби и крви и саме песме већ ћуте —
Само Радове градње стоје ко нетакнуте.

Смерни неимар царски он Вечног неимар бива,
На небу самом су његове куле подигнуте —
Тог побратима вила цар анђела целива.

Ова смела химна наше нове националне револуције биће данас-сутра у историји српске књижевности обележена као програмска песма једнога новог доба, нове епохе националне обнове и духовног препорода српског народа, а песник овога историски знаменитог сонета биће означен као пророк који је у најтежим временима, када се радило о бити или не бити, осветљавао путеве новим српским нараштајима.

И у осталим својим песмама, написаним у току последње године, Стефановић буди успаване енергије и замрле савести оних, који још нису свесни озбиљности времена које преживљујемо, и позива нас на подизање свега што се тако изненадно, можда кривицом нас свију, за неколико дана срушило, а вредност чега смо сви осетили тек када је било већ и одвише касно. И у својој најновијој песми, написаној пре кратког времена, Стефановић, у ставу пророка, апостола и тешитеља свога народа, довикује данашњим покољењима:

У вихру и бури несломљен бор,
Роде, истрај и стој!
Зове те векова моћних хор:
Ти буди прав и свој!

Стреси, одбаци нанос туђ,
Истока мутни зрак
И трулог Запада мемлу и буђ,
На своме буди јак!

Новог доба веснике чуј,
Будућих зора зов,
На култу рада и жртве куј,
Човека нови ков!

И вихром и буром несломљен бор,
Роде, истрај и стој,
Кличе ти векова моћни збор:
Ти буди прав и свој!

Ова најновија песма Светислава Стефановића, дата под скромним и једноставним насловом *Истрајати*, садржи наш национални програм, — наше национално Вјерују. Кроз ову песму проговорила је пробужена национална свест данашњих наших покољења, која су понела на својим леђима највећи терет у нашој историској трагедији.

Наш песник дубоко верује да после Голготе долази Васкрс и његове најлепше родољубиве песме само су весници нове зоре, којој иде у сусрет и напаћени српски народ. Уколико је била тамнија ноћ наше несреће утолико ће бити светлија зора нашега Васкрса.

IV

Данас, после пола века песничког стварања Светислава Стефановића, мишљења о вредности његове поезије искристалисала су се и код озбиљне књижевне критике и код образоване читалачке публике. То опште мишљење прихваћено је не само код Стефановићевих савременика, него и код истакнутих претставника нашег млађег књижевног нараштаја. Илустрације ради цитираћемо овде само мишљење двојице наших савремених књижевних критичара, и то једнога из старије генерације и једнога из млађе. Исидора Секулић, есејиста и естетичар високога ранга, са особито истанчаним разумевањем за спиритуалистичку лирику и религиозне контемплације, приказујући последњу Стефановићеву збирку *Границе* (у *Српском књижевном гласнику*, 1928), зналачки је запазила оно што је битно у његовој поезији: „Стефановић чини напоре да душа и тело човечје дигну своје борбе у што виши план. Он се труди да ствари гледа у њиховој целини. Он негује стрпљење и човечност. Он има осмех за мудро и за лудо, јер зна за границе овога света и живота. Он је самилосан према непријатељу народа свога, јер крв отимања и глади стоји на свачијем насушном круху. Он је дубоко растужен што је достојанства у човечјем животу тако мало, што једна будала може бацити

драгоценост на дно мора, а сви мудраци овог света је више не могу изнети на светлост дана. Те лепе црте у Стефановићевој поезији потичу делом из његове велике културе, а делом из његова животног искуства и религиозности његове душе. Песник је у првом случају више идеоемотиван него емотиван, а етика његова више дисциплина него религиозни мир и безбашје. У другом случају је Стефановић оно што најбоље може да буде: писац познатих његових сонета који благом поетском утехом овијају страдање човеково као што мирни хоризонт овија тресак и писак буре."

Од наших истакнутих млађих књижевних критичара писао је о Стефановићу са највише разумевања Боривоје С. Стојковић, у посебној есеју (*Летопис Матице српске*, 1938). Обухвативши у главним цртама целокупан Стефановићев књижевни рад, Б. Стојковић се највише задржао на његовој поезији: „Стефановић је у нас створио посебну врсту поезије... У доба када се наша модерна поезија развијала у два смера, француском (Дучић, Ракић) и националном духу (Шантић, М. Бојић), Стефановићева поезија добила је све својственији, самосталнији израз. Она је, пре свега, била озбиљнија, мисаонија и специфичнија духом. Док је ондашња поезија била добрим делом у елегантној, виртуозној дикцији, пуна изражајних маестрија и каприса, духовита у речи и слици, сликовита, звучна у мелодији, низовима ритмова, Стефановићево певање је садржајније, интелектуалније и људски стварније. Трећа одлика његове поезије је у томе што је, према савременој, богатија и разноврснија обликом. Док је прератна поезија знала само за неколико метричких облика, дотле у Стефановићевој, од почетка до данас, налазимо и те већ такорећи озакоњене и сасвим модернистичке тежње и слободе у песничком изразу. Он се врло често удаљавао од строгог метричког облика, скованог и сливеног везаног слога и брзо се прилагођавао слободнијој песничкој импровизацији. Могло би се чак рећи већ и по томе, поред осталих песничких својстава, да је Стефановић од свих предратних песника био најближи поратном певању."

Име Светислава Стефановића је познато и у великом европском књижевном свету, јер су о њему писали многи страни књижевни критичари и литерарни историчари, а преводен је готово на све европске језике, као мало који од наших песника. Инте-

ресантно је истаћи да је Ото Хаузер уврстио Стефановића још 1910 у своју велику и репрезентативну историју светске књижевности (*Weltgeschichte der Literatur*, II Band, Bibl. Institut, Leipzig 1910), као једнога од најзначајнијих претставника модерне српске поезије. У одељку о Стефановићу вели Ото Хаузер између осталог: „Стефановић је нашао, кроз модерне енглеске песнике, пре свих других кроз Данте Габријел Розетија, пут ка самој себи. Његовој неспутаној младалачкој поезији следовали су сонети, који су овој дотле само ретко употребљеној форми створили знатан број Неофита, али који су због своје озбиљне садржине и због свога строгог израза наишли на многа неповољна мишљења. У психолошкој скици и у обради народних мотива за баладу тражио је Стефановић такође нове путеве.“

У својој малој али мајсторски датој збирци превода и прева најзначајнијих модерних српских песника (*Serbische Dichter*, Aleksander Dunker, Weimar 1912), дао је Ото Хаузер нарочито лепо и угледно место Стефановићу, уврстивши у наведену збирку шеснаест његових најлепших песама из његових првих књига. Хаузерову збирку примила је и наша и немачка критика са пуно похвала и признања. Садашњи министар просвете Велибор Јонић, тада још студент германистике на Београдском универзитету, приказао је Хаузерову збирку у *Летопису Матице српске* (1912), у стручно написаној и документованој рецензији, рекавши између осталог: „Оно што се одмах на први поглед опажа, то је да имамо пред собом вична и даровита преводиоца или, како би се то стручним изразом рекло, преводиоца вишег стила... Он има фино осећање кад сме нешто да преведе слободније, док исто тако с необичним поштовањем оригинала задржава сваку појединост, скоро сваки епитет, кад само осети да их је писац с намером употребио. Он код већине песама задржава и ритам оригинала. Остављам на страну, колико је то важна ствар очувати ритам оригинала, већ наглашујем само колико је тешка ствар испунити тај захтев, а при том не изоставити скоро ни једну реч, ни један епитет, чак каткад задржати и ред речи који је у оригиналу.“ Ограничени простор, који нам стоји на расположењу, не дозвољава нам да уђемо у анализу Хаузерових превода Стефановићевих песама, који су тако успели да су сачували лепоту и физиономију оригиналног текста.

Познати италијански слависта и критичар Артуро Крониа, професор Универзитета у Падови, у својој антологији наших писаца (*Antologia Serbo-Croata*), дао је о Стефановићу овај значајан суд: „Његова поезија диктирана је од једног смелог, модерног критицизма, који има неодољиву унутрашњу потребу да превазиђе прошлост и да изналази нове путеве. Врхунац његовог душевног система је нека врста самопревазилажења и усавршавања духа хришћанства са идеализовањем оне модерне космичке љубави, коју је у једноставнијим и спонтанијим изразима св. Фрања Асишки тако дивно опевао. Начин изражавања ове космичности је дат кроз једну револуционарну идеологију, која се одушевљава сунцем, животињама, биљкама, симболима титанизма... Над читавом његовом поезијом скоро неприметно лебди контрола човека од укуса и од културе, који се никад не спушта у артифицијелне бизарности или неуметничке баналности.”

О поезији Свет. Стефановића писали су са разумевањем и италијански естетичари и есејисти Умберто Урбани и француски песник и критичар Филеас Лебер (*Anthologie des poèmes yougoslaves contemporains*, Paris 1919) и хрватски песник А. Г. Матош, и многи други страни писци, познаваоци нашега језика и наше књижевности. Звучи парадоксално да су странци имали за поезију српског песника више љубави и разумевања него сами српски критичари. Док су Скерлић, Лазаревић и њихови једномишљеници филистарски масакрирали дивну поезију једнога од највећих песника српскога језика, дотле су страни критичари и естетичари са широким разумевањем указивали на високе духовне вредности и несвакидашње песничке лепоте у богатој, разноврсној и сложеној поезији Светислава Стефановића.

Данас, после пола века песничког стваралаштва Светислава Стефановића, почиње се и у нас постепено увиђати давно сазрела истина да су странци и овога пута били објективнији и правичнији од нас самих. Крајње је време да постанемо свесни себе и да умемо ценити и наше сопствене духовне вредности и наша властита духовна остварења.

Д-р Р. В. Ђисаловић

ДА ЛИ ЈЕ СТЕФАН ПРВОВЕНЧАНИ БИО У ХИЛАНДАРУ?

Занимљиву повељу српскога великога жупана Стефана, потоњег краља Првовенчаног, манастиру Хиландару пажљиво је издао и марљиво протумачио А. Соловјев (Прилози, V, 1925, 62—89). У њој је нашао једно место за које је поверовао да му даје права тврдити, како је Стефан био на Светој Гори. Ја ћу тај цели одељак исписати: „И си поменујућу миѣ живнѣ чѣстнѣоу славному ми родителю . како красота како држанинѣ мира . како слава и богатство . ѿ нишлябѣ . въскорѣ бже любленнѣ къ себѣ привлече . помышля къ себѣ сподобѣти ми владыка мон Исѣх тоужде поклонникѣоу быти . оу прѣстѣнѣ владычѣи нши бже . и сеѣтилоу неугашиноу быти въ храмѣи ми . и оу гроба чѣстнаго и богѣрнаго старца . гна ми стаго снмѣшна мниѣ . сподобленѣ быхъ быти змоу с нимѣ ктитерѣ и слоужитель . и шеповиѣ его мантиаи его.“ (Ibidem, 70). А. Соловјев је имао на уму ово разлагање када је написао: „И психолошки је највероватније да је на вест о смрти омиљеног му оца Стефан похитао у Св. Гору, чим су му државни послови дозволили, дакле исте г. 1200, после пола године (или после године и по)“; већ према томе, ако се узме да је Стефан Немања умро 1199 или 1200 (Ibidem, 76).

За цело ово домишљање А. Соловјева осетио је, међутим, већ Д. Костић да почива на неспоразуму, па је с филолошком пажњом рашчланио најважније место у овом одељку, како би доказао да у њему не стоји оно што је А. Соловјев ишчитао. По његову мишљењу се домишљање А. Соловјева „заснива... на недовољно тачном разумевању текста...: помышля къ себѣ: сподобѣти ми (т.ј. да ће ме сподобити) владыка мон Исѣх... тоужде (такође ту, у Хиландару) поклонникѣоу быти (некад, доцније)... и оу гроба... господина ми свѣтога снмѣшна мниѣ; (а дочеках

одмах и) сподобљенъ бѣхъ бѣти ѿмоу с ѿнимъ (са Симеоном) ктитора и слѣжителя. Стефан ту казује само своју, „у себи“ скривену жељу, „помисао“: да се не само поклони гробу очева у Хиландару па да се врати, него да такође, као и Сава, буде ту монах крај гроба очева; а не казује да му је та жеља извршена као што је извршена указана му част да уз оца и с њим заједно буде ктитор. Зато је за прву жељу и употребио футурални презент (сподобѣтъ) а за извршену част претерит (сподобленъ бѣхъ). И какав би он то заветник и био, да га је Христос заиста сподобио да изврши помисао, а он је извршио само у пола: дошао у Хиландар, поклонио се гробу и — вратио се, не поставши и мних у гроба очева? Да се и не питамо даље, на пр., зашто о том доласку Стефанову не говоре ни Сава ни Стефан?, јасно је да великом жупану Рашке, с грабљивим Угрима на северу и са завидљивим кнезом Вуканом на западу, нису могли државни послови никад дозволити да се одмиче тако далеко од земље, нити се он одмицао.“ (Светосавски зборник, I, 1936, 137—138). Први део разлагања Д. Костића, филолошки, несумњиво је тачан, док за други то не могу казати. Такав начин доказивања не важи у критичкој историографији.

Да би се ово питање извело начисто, потребно је, пре свега, утврдити, да ли је горе исписани одељак из повеље Стефанове за Хиландар тачно штампан. Љубазношћу Р. Грујића добио сам фотографију знамените повеље, и нисам се много обрадовао када сам с ње видео да је она баш на ономе месту била савијена где се саопштени текст једним својим делом налази, па да би, према томе, за тачно читање требало видети сам оригинал. Али и с фотографије се да ово утврдити: У издању А. Соловјева, на споменутој страни, у десетом реду ја нисам баш сигуран да ли испред иницијала стоји w. У једанаестом реду је издавач између речи *сѣбѣ* и *сподобѣтъ* изоставио иницијал. То је било фатално за тачно разумевање текста*). У петнаестоме реду не стоји *бѣхъ* него *бѣхъ*.

У наведеноме одељку из повеље великога жупана Стефана манастиру Хиландару заиста, дакле, није реч о његовој испуњеној

*) Сасвим у истом значењу као овде употребљено је *никан* у Животу Стефана Немање од Св. Саве: Списи Св. Саве, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, Прво одељење XVII, 1928, 168.

жељи да буде поклоник Свете Горе и Хиландара него само о нади да ће се она можда једном остварити. То излази из пажљивог читања текста, нарочито како је сада исправљен, и из филолошкога разлагања Д. Костића. Према томе, на основу овога места у повељи не може се тврдити да је велики жупан Стефан био на Светој Гори и да се у Хиландару поклонио очеву гробу.

Други докази за побијање претпоставке А. Соловјева заиста нису потребни, али пошто од сувишка — ако је разложит — глава не боли, то да ипак и на ово упозорим. Када Теодосије описује, како се велики жупан Стефан обрадовао, када му је стигла вест од брата Саве да долази с очевим моштима, он га пушта да, између осталог, у великој радости срца и ово каже: „что въздама господени... ва еса, нже въздает ми? где ась постыжиа екуа оудостенити се шта тоуждестранстѣа шта горы свѣтые свѣтые и муротичени мошти свѣтаго и прѣподеанаго господина и штаца моего оуверѣти, и са сими нже шта многа лѣта жилинаго ми, нжеже ва ерадца моема носе не видѣху, самоуо доушоу мою, рекоу, господина брата моего видѣти, и свѣтые немилѣстивые любек его насытити се.“ (Теодосије, Живот Светога Саве, ed. Ђ. Даничић, 1860, 82). Како се јасно види, Теодосије вели, да се Стефан обрадовао што ће видети мошти свога оца и што ће угледати много жељенога брата. То значи, ван сваке сумње, да велики жупан Стефан дотле није видео очеве мошти и да се није састајао с братом Савом откако је овај побегао у Свету Гору.

Зато је добро учинио Ђ. Радојичић што у своме чланку „Посете српских владара манастиру Хиландару“ (Обнова, Ускршњи број 1942, 15—16) Стефана Првовенчаног није унео међу поклонице Хиландару. На основу његове повеље овог манастиру то се заиста не може чинити.

Никола Радојичић

ФИЛОСОФИЈА И ПОЛИТИЧКИ ЖИВОТ

У чланку „Светосавска школа“ („Просветни гласник“ новембар 1942) ми смо дали једну нову дефиницију нације која се разликује и од старе либерално-демократске „држава-нација“ и од новије „култура-нација“. Од, на пример, Шпенглеровог схватања: „Народ у стилу једне културе, историски народ, назива се „нацијом“ („држава“) наше се схватање разликује у томе што се наместо неодређеног појма културе ставља одређени појам филозофског погледа на живот који се налази као битни састојак сваке народне, аутохтоне културе. Место одређе „култура-нација“ ми смо дали одредбу „философија-нација“

Тек када народ постане нација створен је неопходни услов за постојање националне државе. Националне државе нема тамо где нема свесне народне политичке воље. Та воља, пак, условљена је заједничким народним политичким идеалима и тежњама. То претпоставља заједничко схватање животних вредности, тј. заједничку филозофску концепцију живота. Само филозофске политичке идеје дају одређен смисао политичком животу. Ако те идеје нису идеје целог народа него идеје једне партије, сталежа или класе, онда ни држава неће бити национална него партиска, сталешка или класна. Облик државе и владе неће тада бити у складу са народним схватањима, са народним духом. У националној држави имамо нераздвојно јединство народа, нације и државе. Таква држава не може бити ни држава радника, ни држава сељака, ни чиновничка држава, ни плутократска, ни држава „плаћена сталежа“. У таквој држави не сме доћи до изражаја само ова или она класа или сталежи него целокупна свесна нација.

Национална свест јесте, даље, неопходни услов за постојање националне државе. У Југославији српски национална свест била је изложена опасности потпуног изумирања и то нарочито код „интелигенције“, онога народног слоја код кога би та свест

требало да буде најбуднија и најживља. Ова интелигенција изгледа да иде стопама царистичке руске интелигенције, она иде у своју неизбежну пропаст, ако се на време не пробуди и не увиди смртне опасности које је угрожавају.

Социјална наука, било да је она наука о моралу, било о држави, било о економском народном животу итд., свуда наилази као важан фактор на философску идеју. Ако она посматра социјалне појаве у њиховом историском развиту, она наилази на историску еволуцију философских доктрина без којих се ове појаве не могу разумети. Правилно, пак, и критичко разумевање философских идеја захтева ваљано философско образовање. Без тога разумевања философска идеја може бити од исте опасности за народ, као ватра у рукама мале деце, вели Декарт.

Философска идеја је носилац политичког живота. О значају философије за политички живот каже Мусолини: „Не постоји идеја о држави која не би била принципиелно и идеја о животу: као философија или замисао она је мисаона зграда изграђена или у логичним идејама или лежи у интуицији или вери — увек пак, бар по својој суштини — она је органски поглед на свет.“ („Фашизам“).

Од нашег схватања односа појединца према народу и држави зависиће и наша концепција државе. Ако је тежиште у индивидуалној сфери, имаћемо индивидуалистичко схватање државе. Екстремно схваћен индивидуализам води у анархију. Ако се појединцу обезбеди слободна делатност у свима животним сферама, поглавито у економској и културној, а држава се сведе на апарат реда и безбедности, онда имамо схватање тако зване „патролциске државе“. Либералистичко схватање државе види у заштити имовине, живота и слободе појединаца једини задатак државе. Индивидуалистичко схватање државе лежи у основици и либерализма и демократије у духу Ж. Ж. Русоа. Из спајања идеја либерализма и демократије долази се до схватања либералне грађанске правне државе деветнаестог столећа. У погледу форме влада ствара се држава партија. Ово либерално демократско схватање допало је, после прошлог светског рата, у кризу услед знатних промена социјалног, економског и културног живота. У неким државама оно је асимилирано новим револуцио-

нарним политичким концепцијама које су довеле до стварања нових облика државе и владе.

Држава партија врло лако дегенерише, а такав је случај био у Југославији, у апарат за стицање богатства оних људи који имају власт у својим рукама. Појављују се скандалозне афере у јавности; многе остају прикривене и непознате. Овакву државу партија не жели више ниједан прави, честит и разуман Србин. Држава дегенерише када нестане заједничког идеала, када приватна сфера потисне политичку и прошири се на њен рачун. То повлачи слабљење националног културног живота, слабљење идеалних а јачање материјалних тежњи, слабљење и опадање морала. Научни успешни рад није могућан без великих новчаних средстава, без помоћи од стране државе. Држава организује и одржава велике научне институте, који нису лукративан посао за приватну сферу нарочито када оне имају чисто теориски карактер.

Са декаденцијом државе слаби и њена васпитна функција, уколико она уопште има ову функцију. Ниво просвећености опада. Код нових се генерација не развија свест о заједничким тежњама и идеалима нити се оне припремају за рад, напоре и пожртвовање ради остваривања тих идеала. Лични интерес, лични прохтев суверено влада и слаби и разбија народну заједницу. Национални живот атрофира, национална свест изумире а одбранбена и борбена снага народа слаби. Пропаст државе и народа је неизбежна при најмањем судару. Све смо ми то доживели, све је то за нас непобитна стварност.

Било је философа који су у овоме јачању приватне и потискивању политичке сфере видели један идеал, идеал индивидуалне слободе. Када се то мало боље загледа, онда се тај идеал показује као слабљење и разарање народне заједнице. Тиме се пак не јача и не развија човеков живот, пошто је човек по природи својој социјално биће. Тај се пак индивидуални живот јача и развија са повећањем политичке сфере а не обрнуто. Тиме што се човек уздиже изнад својих сићушних себичних тежњи и преноси своје мисли и свој рад у домен националних тежњи и идеала, он је у стању да живи вишим, лепшим, богатијим животом, јер је домен те делатности разнолик, богат и поглавито идеалан. Старање о опстанку, напретку и развоју националне заједнице није више индиферентна ствар за чланове заједнице. Та брига је

општа и све их прожима, јер од опстанка и напретка народне заједнице зависи њихов лични опстанак, напредак и благостање. Не постиже се то крађом, пљачком и преваром, које слабе и разарају заједницу. Човек достиже највећу индивидуалну слободу када се руководи националним идеалима који су и његови сопствени а који се у законима манифестују. Закони онда изражавају његову сопствену вољу, дакле никакву туђу вољу, нити туђ притисак и стегу.

Ми сви добро знамо какве тешке последице сноси онај народ чија интелигенција у своме најбољем делу нема интересовања за политички живот свога народа већ живи у истој политички неутралној сфери у којој живе жене и деца. То је последица планског асимилирања, из политичког живота најбоље српске народне интелигенције која се налазила готова сва у државној и самоуправној служби. Мало је остало људи ван те службе који би били у стању да задобију народно поверење и воде политички народне масе. Тако је српски народ био лишен свог правог политичког вођства. Услед тога је и он био принуђен да остане политички пасиван, неутралан. Када су политички њему непознати људи, без његовога знања, извршили преврат и дочепали се власти, он се нужно показао неутралан, равнодушан. Данас он сноси тешке последице рада тих људи, њихових политичких одлука које нису донете ни у име српскога народа нити у његовом интересу. Ти су људи били под утицајем и у служби туђинаца и у њиховом интересу бацили су српски народ у испотребан, безумни рат и несрећу. За своје издајство и злочин према српском народу они неће моћи да избегну заслужену казну. Тешку оптужбу против њих подигао је Претседник владе народног спаса, генерал Милан Недић.

У овакав положај ми не смемо допустити до још једанпут западне српски народ. Он мора бити у стању не само да брани и чува државу него и да ствара онакву државу каква је српској нацији потребна. То се не може постићи без политичког васпитања народа, нарочито интелигенције његове. Недостатак овога васпитања Влада народног спаса принуђена је да у овим судбоносним данима надокнади безбројним обавештавањима и предавањима о политичком положају српског народа да би избегла дела политичке малоумности која погађају искључиво српски народ.

У бившим југословенским гимназијама политичка настава била је раније предвиђена у програму философије за седми и осми разред. Али број предвиђених часова није био довољан. Нека кобна рука је избрисала овај део програма и свела наставу философије на основе психологије и логике. То ваља сада у светосавској школи исправити. Ученици наших гимназија треба да знају шта је то нација, отаџбина, држава; они треба да познају живот и доктрине економске.

На примеру јаничара, потурица и данашњих комуниста уколико су они српског порекла видимо каква смртна опасност прети Србину од његове рођене деце када она промене вером или философским схватањем. Политичко васпитање наше омладине треба спровести још у средњој школи за време њиховог општег образовања. То се не сме оставити улици, случају, туђем утицају или непријатељској пропаганди. Ове наше кратке напомене не треба површно и олако узети. Ниједан паметан човек неће се олако играти животом своје деце и свога народа. Наша прва дужност је рад на стварању свесних, ваљаних и пожртвованих чланова српске народне заједнице. То је главни задатак наше средње светосавске школе.

Из свега овога може се видети какву значајну улогу има философска идеја и при формирању нације, националне државе и уопште у политичком животу једног народа. Ако се та философска идеја изгуби из вида, онда постају неразумљиве многе појаве тога живота а с тиме у вези појављују се и фиктивни социални проблеми. Ако пак не нема уопште, онда нема ни нације, ни националне државе, онда може поред анархије постојати још и народ као поданик некога или неких господара који држе сву власт у својим рукама и владају по својој вољи и у своју корист. Таква држава нема никакве националне задатке. Она постоји не ради народа него ради господара. Ни овакву државу не можемо пожелети српском народу. Српски народ се данас налази пред неизбежним задатком стварања једне нове српске националне државе која ће одговарати његовоме духу, његовим потребама и идеалима и реалним приликама у којима је он принуђен да живи. Тим стварањем ће он показати своје културне, државотворне способности.

Др Радиша Митровић

Б Е Л Е Ш К Е

ПРЕГЛЕД РАДА ОД 1941 ГОДИНЕ ДО КРАЈА АПРИЛА 1943 ГОДИНЕ У ОДЕЉЕЊУ ЗА СРЕДЊЕ ОБРАЗОВАЊЕ МИНИ- СТАРСТВА ПРОСВЕТЕ И ВЕРА

НАСТАВА

Због нередовних прилика под којима је у највећем броју школа извођена настава школске 1941/42, а изузетно од одредаба Закона о средњим школама и Закона о грађанским школама, продужено је трајање I полугодишта те школске године, одређивани су изван рокова предвиђених поменим законима неколики рокови за извршење разредних, поправних и течајних испита а исто тако продужавани су и рокови за упис ученика. Сем тога с обзиром на чињеницу да се у многим школама за време зимских месеци настава или није могла никако изводити, или да су се могли одржавати само повремени састанци, или да се најзад у једном ограниченом броју школа настава могла изводити уз редукцију броја часова и предмета, показала се потреба да се организује наставни рад на тај начин што су ученици распоређени у групе заједнички радили у домовима родитеља имућнијих ученика, а наставници су обилазили ове радне групе, давали наставна упутства, вршили контролу рада и надзиравали ученичко владање и понашање ван школе. Пре него што је приступљено оваквој организацији рада ученицима су раздвојена питања за једну групу предмета и остављено им је да се спреме за испите из тих предмета. При овоме изабрани су као предмети које ученици могу на овај начин савладати по невољи без редовне школске наставе ови:

а) у средњим школама: веронаука I—VIII раз., историја II и V раз., земљопис I—VIII раз., природопис I, II, V, VI и VII разред, хигијена III, IV, VI и VII раз., физика VII и VIII раз., хемија VIII раз. и филозофија VIII раз. Питањима која су раздвојена ученицима обухваћени су главни делови градива по принципу одржавања континуитета. Приликом саопштења ових питања наставници су дали потребна објашњења: где ће у одговарајућим уџбеницима ученици наћи градиво, у ком ће га обиму обрадити и којим моментима поклонити јачу пажњу. Што се тиче ограничено малог броја школа у којима је настава могла бити извођена нормално или приближно нормално, остављено је наставничким саветима да, држећи се наставног плана и програма, подесе рад тако да ученици изнесу хармонична знања. Као припрема за обраду ових предмета који су се имали радити под побољшаним

приликама почетка пролећа па до завршетка школске године, ученицима је одређена обавезна лектира из српског језика и књижевности од I до VIII разреда, из немачког и француског језика од VI до VIII разреда и латинског језика од VII до VIII разреда, с тим да се контрола обраде лектире изврши путем колоквијума. Обрађена је изрочита пажња при одабирању лектире из напред поменутих предмета на избор текста, у коме је циљу био изражен и разаслат школама списак писаца и штива.

б) За учитељске и грађанске школе по истим принципима и под сличним околностима рада израђена су упутства за извођење наставе, односно саморадњу ученичку, одабирајући у томе предмете за чију обраду није неминовно било потребно редовно наставничко руководство у самој школи.

Одређени испити одржани су у I половини марта 1942 године и они су дали задовољавајуће резултате. Ученицима који нису постигли потпун успех на овим испитима из појединих предмета остављена је могућност да, похађајући у другом полугодишту редовну наставу из осталих предмета, надокнаде губитке и путем поправних испита окончају школску годину уколико су показан неуспех на испитима накнадним радом могли поправити. Како при оцењивању при испитима тако и при оцењивању из предмета који су се учили у II полугодишту, од ученика се тражило да покажу одређени минимум знања, а наставници су имали прецизна упутства да оцењивање врше објективно али без слабости и недозвољених индугенција. Ово начело нарочито је истакнуто при оцењивању ученика на вишим течајним и учитељским дипломским испитима. Министарство је стајало на становишту да је неопходно потребно да се изврши селекција омладине за будуће народно војство, тако да дипломе о положеном течајном или дипломском испиту могу добити само они ученици који стварно имају најбоље моралне и интелектуалне квалитете, и који су стекли у довољној мери потребна знања и спрему за успешно напредовање у доцнијим позивима и за стручно и научно усавршавање на високим школама и универзитетима.

Да би се подигао здрав национални дух и развила осећања побожности, ученици су били од својих школских власти позивани на чешће састанке на којима су директори школа или одређени наставници држали ученицима поучна предавања, а нарочито предавања намењена антикомунистичкој пропаганди. Заведено је обавезно похађање богослужења, у већим школама по групама разреда.

Сем тога у свима средњим, учитељским и грађанским школама образовани су ученички хорови који су се спремали за појање на литургији.

Упис ученика за школску 1942/43 школску годину извршен је крајем августа, а редовна настава по свима школама отпочела је првог септембра, дакле нешто раније него у нормалним приликама. Ово је учињено колико да би се бар унеколико надокнадили недостаци нередовне наставе из претходних година, толико и обзиром на евентуалан прекид школског рада у току зиме услед недовољног огревног материјала.

За ову школску годину израђен је нов скраћени Наставни програм за све учитељске, средње и грађанске школе.

Ради употпуњавања наставе из националне групе предмета а у циљу развијања и јачања националног духа код школске омладине заводе се за ученике VI—VIII разреда гимназије семинари у виду домаћих задатака за време зимских месеца. Да би тај рад био што кориснији и једнообразнији за целу земаљу, Министарство је одредило и теме које ће се обрађивати.

Да би се школска женска омладина што боље припремила за дужности које јој претстоје као будућим домаћицама и мајкама, заводи се као обавезан предмет по гимназијама за ученице V—VIII разреда „Домаћинство и материнство“, с програмом који је претходно одобрио министар просвете.

Од почетка ове школске године поступно се уводи обавезна настава из талијанског на место француског језика још у неким гимназијама у којима овај предмет дотада није био уведен.

Од 20 новембра обуставила се редовна настава у свима школама у Београду и неким местима унутрашњости, а место тога одржавају се повремени састанци наставника и ученика. На овим састанцима наставници упућују ученике како да у својим домовима наставе у школи започети рад, контролишући истовремено овај рад својих ученика. Да би пак наставници имали више могућности за што правилније оцењивање ученика, прво полугодиште продужено је за читав месец фебруар.

У низу мера за реформу наставе и побољшање рада у школи, од ове школске године заведено је и психолошко проучавање ученика средњих и средњих стручних школа.

ВАСПИТАЊЕ

Напореда са старањем о извођењу наставе, Министарство је поклопило велику бригу васпитању ученика. Наставници су имали дужност да најпре личним примером а затим поуком, саветом и опоменом дејствују на своје воспитанике како у школи тако и ван ње. У том циљу организована су стална посећивања ученика по домовима, спроведено је надгледање њихова рада и понашања на дому, на улици, на јавним местима, при ђачким састанцима и на сваком месту где се ученици појављују или као појединци или као школа. У школским просторијама истакнута су главна гесла данашњице: „Мир, рад, ред и слога то је спас Србије“, „Само слога Србина спасава“, „Све за српство“, „Бог чува Србију“.

Оваквим напорима у великој мери допринело се оздрављењу духа и менталитета средњошколаца и сузбијене су разорне акције које су у ранијим временима наилазиле на плодно тле међу средњошколском омладином.

Да би се школска омладина васпитала у чисто српском народном духу, наређено је од стране Министарства да се по свима школама недељом и празником одржавају за ученике свих разреда предавања чији је циљ да ученици што дубље упознају народне умотворине, у првом реду народну поезију.

У школској 1942/43 години једном одлуком министра просвете и вера заводе се по свима школама „Српска посела“ ради омогућавања што ближег и што приснијег додира између наставника и ђачких родитеља.

Да би се код школске омладине спречила употреба ружних и вулгарних речи и израза, једним расписом наређено је старешинама свих школа да се у сарадњи и споразуму са Заједницом дома и школе предузму све потребне мере ради сузбијања ове ружне појаве код наше омладине уопште. Ученицама свих средњих и средњих стручних школа наређено је да своју косу плету у витице а свако шминкање забрањено им је.

Да би се појачао надзор над владањем и поступцима ученика-ца за време када нису у школи, једном одлуком министра просвете и вера заводи се при свима средњим и средњим стручним школама звање сталног васпитача почев с мартом 1943 године. Једновременно је прописан привремени Правилник о дужностима ових васпитача.

РЕГУЛИСАЊЕ ШКОЛСКОГ ЖИВОТА

1) Полазећи од начела да је школска дисциплина први услов за рад и успех у настави и васпитању, разним мерама појачавана је дисциплина, по потреби и строжим мерама, и у том циљу ученицима је забрањено кретање после одређених вечерњих часова, похађање јавних локала, одлазак у биоскопе и на друге јавне приредбе за које школска власт не буде издала одобрење.

У свима случајевима када је утврђено да су ученици показали разуданост, јачу непослушност или лабилност у моралу, овакви ученици укључени су из школске средине. Да би се школе ослободиле присуства национално непоузданих или компромитованих ученика у вези са комунистичким акцијама тајних организација, сви национално непоуздани ученици изгнани су из средњих и средњих стручних школа. Пре доношења оваквих одлука Министарство је прибавило од школских старешина предлоге наставничких савета и после спроведених истрага доносило је своје коначне одлуке. Наставнички савети имали су задатак да све ученике својих школа индивидуално окарактеришу и да их групишу у три групе: национално непоуздане и компромитоване, лабилне и подложне негативним утицајима, и национално поуздане и исправне. За прву групу следовале су санкције — изгнање из школе, за другу групу појачан је надзор и држани су под присмотром, а трећа група, која је претстављала гро ученика, остала је као здрави и конструктивни елемент за извођење школских задатака. Као национално непоуздани укључени су из школе путем изгнања 276 ученика и 99 ученица. Уколико су се при примени ових казnenих мера показале и доказале омашке, оне су накнадним одлукама исправљене. Тако је враћено у школе 45 ученика и 13 ученица.

2) У циљу развијања социјалног смисла и ради збрињавања сиромашних ученика Министарство је у свима средњим, учитељским и грађанским школама образовало ђачке кухиње које су основане из средстава у новцу и натури, прибраних од самих ученика и њихових родитеља. У овим кухињама, које су делимично uživале и помоћи Црвеног крста, знатан број сиромашних ученика, а нарочито ученика-избеглица, добијали су здраву и обилату храну. Рад ђачких кухиња тече и даље. Организацију кухиња спроводиле

су школске власти, којима је у том погледу остављена потпуна иницијатива. Школе су поред напред поменутих средстава и саме стварале нове изворе на тај начин што су ученици у школским двориштима или на слободним теренима обрађивали школске баште па добивени принос употребљаван је за школске кухиње.

У школској 1942/43 години питању исхране сиромашних ученика поклања се још већа пажња. Министарство стално настоји код школских управа да би се ове године отвориле школске кухиње и при оним школама где их раније није било. Министар просвете и вера лично се обраћа писмом свима новчаним заводима у Београду у циљу да их заинтересује за ово питање. Помоћ у новцу који је добијен од појединих завода била је знатна.

Да би сиромашни ученици били још боље материјално обезбеђени, почев од ове школске године одличним и врло добрим ученицима издаје се државна помоћ у новцу. Потребна сума за ове издатке осигурава се годишњим буџетима. Сем тога у Београду је већи број сиромашних ученика-ца у јануару ове године добио топло одело и обућу. Ову хуману акцију водило је Поглаварство града Београда.

Једним расписом из новембра 1942 године Министарство је ставило у дужност свима школским управама да се међу школском омладином поведе жива акција у циљу скупљања прилога од имућнијих становника града и села за помоћ сиромашној школској деци.

3) Показало се потребним и корисним да се у свима школама проведе радна служба. Ова организација дала је најбоље резултате. У 1941/42 години, ученици свих школа обрадили су укупно 23.400 м² земљишта, а у школској 1942/43 години обрађено је 24.400 м² земљишта. Поред ове врсте радне службе постојали су и њени други облици: ученици су за време зимских дана чистили снег у школским двориштима и на улицама, ученице су плеле топле делове одеће за избегличку децу и заробљенике; у појединим местима ученици су изводили разне земљане радове у школским двориштима, вршили ситније оправке или раскрчивали отпатке грађевинског материјала; за време цветања липе и лековитог биља ученици су прибирали цветове и школе су предавале Националној служби прибрани материјал добијајући за то новчану накнаду која је ишла у корист школских кухиња.

Радна служба допринела је да ученици осете себе као део целине и да осете од свог рада и задовољство и користи. Велико је задовољство за ученике средњих школа и њихове родитеље изазвала смотра радне службе у Београду која је одржана 6 јула 1942 године. Министарство је сматрало за потребно да у посебном издању једне споменице сачува сећања на почетак организације радне службе асставивши једну колекцију снимака са те приредбе.

4) Пошто се показало да самоуправне гимназије у упоређењу с државним подбацују у многим погледу, све непотпуне самоуправне гимназије почев од школске 1942/43 године укинуте су и делимично замењене државним.

Због смањења територије данашње Србије и, у вези с тим, због задовољених потреба народних школа у погледу одговарајућег броја наставног особља, приступило се у овој години поступном затварању учитељских школа у Алексинцу, Неготину и Ужицу.

НАСТАВНО ОСОБЉЕ

Наставници средњих и учитељских школа имали су знатан удео у обнови школства и лечењу недуга из прошлости.

После догађаја изазваних ратом многи наставници средњих и учитељских школа морали су, често под најтежим околностима, напустити места свог дотадашњег службовања и прећи на територију Војног заповедника Србије. Прилив наставника-избеглица био је врло велик, и они су у први мах произвољно били распоређени по школама. Ради правилне организације рада у школама, извршена су потребна померања наставника и формирање наставничких колегијума. Паралелно с тим извршено је уклањање свих национално непоузданих и задржани су у служби само они који су давали све гаранције да ће својом сарадњом, марљивошћу, знањем и спремом и националном свешћу бити конструктивни чиниоци у данашњици. Поред националном свешћу бити конструктивни чиниоци у данашњици. Од свих наставника тражило се не само да све своје време посвете настави, школи и ученицима, већ и да развију пуну активност у обнови Србије и у средини у којој живе. Да би се наставници упознали са најсавременијим принципима педагогије, основани су педагошко-методски течајеви, на којима су познати педагози држали и држе предавања наставницима свих београдских гимназија. Таква предавања одржаваће се и у унутрашњости. Ова предавања ће се спроводити до оснивања Педагошког института. Основани су курсеви Немачког научног института за средњошколске наставнике немачког језика, на којима су се ови наставници усавршавали у својој струци.

Наставници средњих и учитељских школа били су и данас јесу најактивнији сарадници Владе народног спаса и учествовали су и учествују у свима потхватима у којима се очекује акција просвећених родољуба. Ове задатке они су вршили са много личног самоодрицања, борећи се са материјалним тешкоћама, трпећи оскудице, а често излажући се и опасностима. Без овакве сарадње просветних радника Министарство просвете и вера не би могло ни један мали део својих планова спровести у живот.

УРЕДБЕ, ПРАВИЛНИЦИ И ВАЖНИЈЕ ОДЛУКЕ

1) Да би се појачала власт и одговорност школских старешина, новим Правилима о оцењивању наставника средњих и средњих стручних школа одређено је да оцењивање наставника врше непосредне школске старешине у првом степену. Донете су и друге одредбе у томе Правилнику, које појачавају систем оцењивања и које истовремено гарантују да ће оно бити исправно и објективно.

2) Да би се школска омладина отстрањена из школа изгнањем као национално непоуздана и ваншколска омладина на исти начин обележена

упутила на први пут и извела испод утицаја улице и рушилачких чинаца, Уредбом је основан Завод за принудно васпитање омладине у Смедеревској Паланци. Главне одредбе те Уредбе су следеће: у Завод се шаљу ученици-це средњих и средњих стручних школа које су школске власти изгнале или које буду изгнале из школа и ваншколска омладина оба пола у узрасту од 14 до 25 година живота. Принудно васпитање трајаће од 6 месеци до 2 године. Завод је интернатски уређен, са обавезним духовним и телесним радом. Издржавање сиромашних пада на терет државе, а за имућне носе трошкове око издржавања њихови родитељи или старатељи.

При Заводу је осигурана редовна настава за ученике виших разреда гимназије.

3) Да би се решило питање школске омладине која је, понесена националном свешћу и осећањем дужности, похрлила у добровољачке и четничке одреде за борбу противу комуниста и рушилаца реда, па због тога заостала у својем школовању и претрпела губитке, Уредбом М.с.бр. 2095/42 регулисано је питање ових ученика. За ученике средњих и учитељских школа и за ученике осталих њима равних школа организовани су нарочити течајеви у Београду и Букову, израђени су посебни програми и образоване су екипе наставника који су курсеве одржали и спровели испите. Резултати који су на течају постигнути задовољавају у потпуној мери. Укупно је 279 течајаца.

4) Према новим приликама и потребама израђена су Правила о пријемном испиту за упис у I разред средњих школа. Овим Правилима прикључен је и нарочити Програм, по коме се тражи да ученици на томе испиту покажу сасвим поуздане основнице за улазак у средњу школу. Као новина појављује се то да су ови испити јавни на свом усменом делу и да том делу испита могу присуствовати ученички родитељи и њихови учитељи у тренутку кад њихова деца, односно ученици, овај испит полажу. Ова је одредба донета да би се избегао сваки приговор раду и свако оспоравање објективности испитних одбора.

5) Поред овога донете су и ове одлуке: о постављању хонорарних наставника, о постављању служитеља, о постављању привременог особља у средњим и нпжним стручним школама, о изузимању наставника српског и немачког језика, астрономије, математике и физике од Уредбе М.с.бр. 430/41 и 950/41, и др. Затим је донесен Правилник о висини награде хонорарних наставника, Уредба о постављању суплената и привремених учитеља вештина.

6) Од стране г. ректора Београдског универзитета, начелника за средње образовање и одређених педагога инструктора образоване су радије заједнице по београдским гимназијама, учитељским школама и трговачким академијама, — извршено је облажење поменутих школа у времену од 22 марта до 2 априла, и одржана предавања „проблем педагошког и методског рада у гимназијама“ са дискусијом. Од 3 до 17 априла педагози инструктори настављају рад са директорима, наставницима и ученицима. У току месеца маја наставиће се даљи рад у истом смислу. Тиме би биле завршене три етапе у организовању ових течајева.

7) Одлуком III бр. 5182 од 23 марта тек. године упућено је 30 изасланика у све београдске гимназије, учитељске школе и трговачке академије, да изврше преглед у методско-педагошком и административном погледу и поднесу извештај о нађеном стању Одељењу за средње образовање до 3 априла т. г.

8) Према наређењу III бр. 7084 одржаће од 28 априла до 4 маја закључно г. Ђорђе Ђосић, антикомунистичко предавање за све ученике и ученице виших разреда свих школа, у дворани Коларчевог народног универзитета, према утврђеном распореду.

9) Поред надзора над школама и другим просветним установама, који врши централа Министарства просвете и вера, установљени су и окружни просветни инспекторати, постављени инспектори са седиштем у главном месту округа, чија је дужност да координирају рад свих школа, дају упутства и врше надзор над свима школама, просветно хуманим друштвима и осталим културним институцијама.

ГРАЂАНСКЕ ШКОЛЕ

Говором комесара Министарства просвете господина Велибора Јонића сдржаном на Београдском радију 20 јула 1941, дате су основне смернице просветне политике и наглашена потреба школске реформе у Србији. Самим тим, грађанске школе као специјалан тип школа у коме су срећно спојени опште и стручно-практично образовање, а чији значај на српском управном подручју (изузев Баната) дотада није био довољно оцењен, дошле су у центар пажње тадањег комесара и потоњег министра просвете господина Велибора Јонића.

Одмах је покренута акција да се грађанске школе, као установе чији је задатак да створе један нов, образованији, просвећенији и за животну утакмичу способнији привредни подмладак, што више популаришу у Србији, па је у том смислу упућен распис свима већим општинама у земљи. Истовремено је објављено и неколико чланка у дневним листовима. Убрзо су се почели показивати позитивни резултати. Из више места у унутрашњости почели су се јављати покрети за отварањем грађанских школа. Настојањем Отсека за грађанске школе, који је ову акцију бодрио и правилно помагао, и поред нереда у земљи јесени 1941, успело се да се за две године ратних тегаба отвори 6 нових грађанских школа у: Пожаревцу, Кладову, Андријевцу, Врагогрицу, Књажевцу и Лазаревцу. Снабдевене довољним бројем наставничких снага и најнужнијим материјалним и наставним средствима, ове школе успешно раде и прошириле су бразду просвете коју су тако успешно заорале све грађанске школе у нашем народу.

Један од најтежих проблема који је морао да се савлада одмах по рату био је збрињавање и персонални размештај великог броја наставника избеглица. Благодарети великом и увек благонаклоном разумевању на које је ово тешко питање увек наилазило код господина министра Јонића успело се да се у 27 грађанских школа, тада бројно и просторно прилично малих, распореди око 700 наставника грађанских школа. Од тада па све до данас

радило се на сређивању тога персоналног питања. Успело је да се скоро сви сувишни наставници распореде по средњим и стручним школама и да се у грађанским школама задрже само стварно потребне наставне снаге. За дуги низ година обезбеђени су стручни наставници и за грађанске школе на чијем се стварању већ ради, пошто у основним школама ради велики број учитеља-дипломираних слушалаца Више педагошке школе.

Одмах после рата почело се мислити да се Наставни план и програм за грађанске школе прилагоди садашњим приликама. Прво је израђен скраћени, а потом и нормални план и програм. У Државном просветном плану грађанска школа замишљена је као општи тип ниже средње школе, која би се имала отворити у свима већим местима. Она би имала да подиже општи ниво образовања малог човека, дајући му у исти мах потребне елементе да се из њега може развити национално свестан и рационалан привредник.

Обрада грађана, испити, уписи, дисциплински прописи, регулисани за средње и учитељске школе важили су у свему и за грађанске школе. На тај начин, грађанска школа, и поред своје типске стручности, задржала је свој основни тип народне средње школе. Као таква, послужиле и у будућности српском народу и српској народној мисли.

И ђацима грађанских школа посвећена је потребна пажња. Васпитање и ван школе одређено је и дириговано општим мерама просветне централе и школских управа. Социјално старање било је на висини постављених задатака јер је свака грађанска школа, где год је то било потребно, имала ђачку кухињу где су се прихрањивала сиромашнија школска деца. Поред тога, свака грађанска школа имала је и има школски врт, па је ђачком радном снагом прилично допринело извођењу планске пољопривредне производње.

Отварањем нових грађанских школа у Србији, спречиће се диферовање великог броја непотребних интелектуалаца. Средине малих места добиће већи број младих људи нашем индустријском, занатском и привредном животу. Школа ће престати да спрема само чиновнике, који се не могу увек упослити, него ће дати довољан број радбеника који ће, морално и стручно припремљени, подићи општи ниво нашег средњег човека.

Начело пројекта општег државног просветног плана да се увећа број грађанских школа у Србији, јесте решење које је требало да постане наш императив пре 15—20 година. Мали човек, оспособљен да практично ствара предуслове за egzистенцију своју и своје породице, имао би више љубави и за своју државну заједницу. Поучен и научен, везао би се за посао, а то је била и остаће основица позитивног начела за живот свих времена.

У подизању здравог и националног духа у нашем народу, у акцији на обнови Србије и српства, узело је активног учешћа и наставничко особље грађанских школа. За скоро две године овог тешког живота нашег народа, у времену када су поклизнули многи, грађанске школе могу бити поносне на чињеницу: да није било лица у њеним наставничким редовима који би свој рад у школи и положај у друштву заменили животом авантуристе.

И поред тежких прилика под којима се радило, оскудне школских зграда и материјала за рад, рад грађанских школа имао је видно место у раду осталих средњих школа. Подвргнуте заједничком надзору Одељења за средње образовање имале су заједничке и опште инструкције за рад. Тако, наставни план и програм изводио се и савлађивао напоре са радом осталих средњих школа.

Наставно особље, пак, и у школи и ван школе, чинило је све што је било у његовој моћи да се наш народ упуту раду, дому, породици. У одборима за народно просвећивање наставници грађанских школа узели су активног учешћа и тиме извршили своју дужност ван школе — дужност народног просветитеља и учитеља.

23 априла 1943

ПРЕГЛЕД РАДА ОДЕЉЕЊА ЗА ОСНОВНО ОБРАЗОВАЊЕ МИНИСТАРСТВА ПРОСВЕТЕ И ВЕРА

I Организовање послова у Одељењу

После 6 априла 1941 године, иако се област надлежности Министарства просвете знатно смањила, ипак су се послови у Одељењу за народне школе разгранали. С једне стране нередовне прилике у земљи и прилике многих избеглица са стране изазвали су разна питања, највише персоналне природе, која се раније нису појављивала, а с друге стране укидањем Одељења за наставу многи послови пренети су на Одељење за народне школе. Стога се, нарочито почетком прошле године приступило кориснијој подели Одељења на отсеке и одељке. Поред осталог образован је у Одељењу за народне школе и Одељак за Косовску област који врши све послове по питањима свих врста школа и народног просвећивања на територији Округа митровичког. Најновијом Уредбом о уређењу Министарства просвете и вера Одељење за народне школе добило је назив Одељења за основно образовање. Овом Уредбом многи послови из Одељења за народно просвећивање, као што су: течајеви за неписмене, домаћичке школе и течајеви и др. пренети су у ово Одељење. У вези с овом Уредбом организовани су и послови у појединим отсесима и одељцима. Исто тако учињен је и предлог за систематизацију места свих службеника овог Одељења.

Да би Министарство имало тачан преглед школа, одељења, наставника и школских надзорника са свима потребним подацима — што раније није био случај — Одељење је приступило почетком прошле године изради и уређењу картотеке и за себе и за окружна начелства. Скоро пет месеци са око 40 службеника, махом учитеља који нису били свакога дана запослени у школи, радило се на попуњавању картона. Затим се приступило њихову уређењу. Сада Одељење има две картотеке: централну, у којој су картони наставника и школских надзорника уређени по азбучном реду, и посебну,

у којој су лични картони поређани по школама и местима у којима учитељи и школски надзорници службују. Лични картони садрже све податке који су потребни за свестрано познавање једнога наставника. Посебна картотека има још и картоне школа, места, срезова и округа са потребним општим и статистичким подацима. Израђени су и правилници за руковање картотекама у Одељењу и у окружним начелствима.

Одељење је исто тако прибавило посебне подробне податке о школским надзорницима: њиховој спреми и старешинским способностима.

Административном пословању у Одељењу поклања се нарочита пажња. Полази се увек са гледишта да оно треба да буде што упрошћеније и што брже. У том циљу уведене су извесне новине. Сем тога, надзор над радом свих отсека и одељака је појачан. Предмети се очевидно сада правилније, брже и тачније решавају него раније.

II Персонална питања

Једно од најтежих питања која су искрсла услед ратних прилика после 6 априла у Одељењу за народне школе било је питање смештаја многобројних учитеља избеглица који су из разних крајева прешли у Србију. Да би брзо решило ово питање, Одељење је донело одлуку да се сви они привремено доделе у поједина места. Тиме су они били преузети у државну службу. Доцније неки од њих су размештени у празна одељења. Жене чији су мужеви имали минимум за egzистенцију стављене су на расположење или редуциране.

У вези са питањем збрињавања чиновника избеглица извршена је редуција по Одлуци Савета комесара бр. 430/I и Уредби бр. 950/I. Одељење за народне школе донело је око 1.300 одлука о пензионисању, 822 о отпуштању и 167 о стављању на расположење.

Редукијом великог броја учитеља осетила се оскудица у наставном особљу. Многе школе остале су без учитеља. Нова постављења, ма да их је у неколико махова Одељење тражило и подносило нацрт Уредбе о томе, нису се могла вршити. Због тога је донесена измена Одлуке С. к. бр. 430/I и Уредбе бр. 950/I по којој је повећан минимум за egzистенцију учитељима на селу и дато овлашћење министру просвете да може вратити у службу пензионисане учитеље са 30 и више година службе који су физички и духовно свежи и који су се истицали просветним и националним радом. Повећање минимума за egzистенцију учитељима на селу многе пензионисане и отпуштене учитељице враћене су у службу. Тиме су школе добиле наставнике и у исто доба је поправљен материјални положај многих породица.

У решавању питања попуњавања празних учитељских места Одељење је ишло и даље. Оно је спремило и поднело на одобрење Уредбу о учитељима и забавилама волонтерима који би радили бесплатно. Држава са своје стране признала би им године волонтерске службе за стицање права на полагање практичног учитељског испита, напредовање и пензију. Извештај број волонтера, који су дали свој пристанак за то, Одељење је већ поставило у поједина празна места. Општинским властима препоручило је да се старају о њиховом издржавању.

Приликом размештаја учитеља Одељење је увек имало на уму празна одељења и школе без наставника. Оно је децембра прошле године, да би се после нереди у земљи што брже омогућио рад по школама, дало овлашћење среским начелницима да у споразуму са школским надзорницима изврше попуњавање празних школа и одељења из редова прекобројних учитеља. Па ипак остао је велики број празних и школа и одељења, док је у неким местима било још увек прекобројних наставника. Због тога се у августу 1942 приступило изради опсежнијег размештаја учитеља за нову школску годину. Он је рађен по овим принципима: свака школа мора имати бар једног наставника; школе са два или више одељења морају имати мушкарца управитеља; брачни парови морају служити у истом месту. У изради размештаја учествовали су и окружни школски надзорници којима је претходно било стављено у дужност да на терену проуче школске прилике својих округа.

Наставници народних школа, нарочито они по селима и оптерећени породицама, врше своју дужност под тешким приликама, борећи се уз то и са материјалним недаћама. Да би им унеколико помогло, Одељење је израдило Уредбу која је озакоњена и по којој су дужне управне општине да учитељима осигурају стан по цени која неће бити већа од суме коју примају на име станарине. Сем тога, општинске власти дужне су да о својем трошку преселе учитеље, премештене по потреби службе, из једног места у друго, ако не постоји железнички саобраћај. У неколико махова Одељење је, поред овога, апеловало на окружне начелнике да утичу на сеоске општинске власти да учитеље снабдеју основним животним намирницама по утврђеној цени. Том приликом скренута је пажња општинским управама да ће их Министарство, ако не обезбеди животне намирнице учитељима, оставити без наставника. Овакав поступак имао је успеха. Скоро у свима окрузима општинске власти одазвале су се радо тражењима власти и снабделе учитеље основним намирницама по сносљивој цени.

Поред осталог скренута је пажња окружним и среским начелницима да се у својој раду руководе увек пуном објективношћу и да извештаје и предлоге достављају после свестраног испитивања сваког случаја. Исто тако Одељење је једним расписом забранило у административној преписци уобичајени израз „с молбом на надлежност“, који ништа не говори, и тражило да се уместо тога израза дају образложени предлози и извештаји.

Сем ових крупнијих, Одељење је решавало и друга персонална питања својим одлукама, наредбама и расписима. Тако је враћен у службу већи број учитељица, жена ратних заробљеника које су биле погрешно отпуштене или пензионисане. Обраћена је пажња на одевање и понашање учитељца у школи и наређено школским надзорницима да о томе поведу рачуна. Учитељски приправници који су навршили 5 година службе па због ратних прилика нису положили испит, задржани су у служби до краја 1942 године с тим да за то време положи стручни учитељски испит. Често боловање наставника ометало је правилан рад у школи, па је Одељење преко Министарства социјалне политике и народног здравља и посебно скренуло пажњу лекарима и школским надзорницима да се предлози за боловање не дају олако.

III Школе и школске зграде

Услед ратних прилика, а нарочито због немира у земљи током 1941 године, многе школске зграде биле су руниране и порушене а школски намештај упропашћен. Да би рад у новој школској години могао на време да отпочне, Одељење је ставило у дужност општинским управама да независно од Уредбе о издржавању народних школа преузму на себе, за неко време, оправке школских зграда и снабдевање школа најпотребнијим средствима, као што су огрев, послуга, плаћање кирије за приватне зграде и др. За то време прикупљени су подаци о стању школских зграда и предлози за оправку старих и подизање нових.

Затим је израђена Уредба о државном окружним и општинским школским фондовима на основу § 35 Закона о народним школама и донесен Правилник о државном школском фонду из кога ће се давати позајмице за подизање нових и оправку старих школских зграда. Према овом Правилнику велики број школа добио је потребне позајмице.

Организовање школског рада у нередовним приликама изискивало је брзе мере, па је Одељење одобрило најпре банским управама а доцније окружним начелствима да с обзиром на настале потребе могу у току целе школске године отворати школе и одељења народних школа ако за то постоје законом предвиђени услови.

Нарочиту тешкоћу редовном школском раду задавали су и прошле и ове школске године, извесни оружани одреди који су за своје потребе заузимаи а и сада заузимају школске зграде. Одељење је чинило предлоге и Претседник министарског савета издао је наредбу да се школске зграде ослободе. Међутим, ово питање још није потпуно решено. Према извештајима којима располаже Одељење има још и сада извештај број школских зграда које су заузеле од разних оружаних одреда. Одељење предузима и даље кораке да се зграде ослободе и да рад у њима што пре отпочне. Тако је недавно министар просвете упутно писмо министру унутрашњих послова и шефу српске државне безбедности, молећи их да ово питање реше у корист настојања Владе да се рад на народном просвећивању несметано обавља.

Народне школе као средишта свеколиког просветног рада треба и својим називима да васпитно утичу на околину. Међутим, неке од њих носиле су често недолучна имена. Одељење је стога издао наређење да месни школски одбори предложе називе својих школа, узимајући за њих у првом реду имена српских народних великана који су својим рођењем или радом везани за то место или крај. Известан број школа већ је добио своја нова имена. — Одељење је, сем тога, издавало наређења да се највећа пажња обраћа чистоћи и уређењу школских зграда и просторија.

По Закону о народним школама (§§ 7 и 8) поред основних постоје и више народне школе у којима је обавезно учење трајало четири године. Због четворогодишњег учења у њима, више народне школе нису могле да се одомаће нарочито по нашим селима, где одраслија деца претстављају

корисну радну снагу. Због тога је Одељење донело одлуку по којој се учење у вишим народним школама своди на две године. Досада је отворено 255 одељења више народне школе.

IV Наставна питања

Нове прилике које су настале после 6 априла у нашој земљи изискивале су промене и у настави у нашим народним школама. Стога је пре свега привремено измењен Наставни програм из националне групе предмета. Рад на Наставном програму настављен је и даље. Тако је крајем прошле школске године израђен у овом Одељењу Привремени наставни план и програм за више народне школе као и упутство за његову примену. Почетком ове године у овом Одељењу израђен је нов Наставни план и програм за основне школе. По овоме Плану и програму број предмета сведен је на мањи број и груписање извршено према савременим педагошким схватањима. Исто тако израђен је и Пројекат наставног плана и програма за V и VI разред народних школа. По овом Пројекту предвиђено је да ученици виших народних школа добију довољно разноврсног, практичног, корисног и потребног знања за живот. Предвиђа се да ученици сеоских школа поред осталог добијају више знања из области пољопривреде, а ученици варошких школа више знања из области занатства, трговине и индустрије.

Услед насталих прилика настава у школама била је нередовна и рад није могао без тешкоћа да се обавља. Многе школске зграде биле су порушене или заузете од војних јединица. Поред овога многе школе нису имале преко зиме огрева. Да би се ипак настава продужила издато је наређење да се организује рад са ђацима појединачно или групно по приватним домовима и то по договору са ђачким родитељима на родитељским састанцима или пак да се настава обавља једанпут или двапут недељно у школској згради ако се за те дане може да осигура огрев. Исто тако услед недовољне исхране многа школска деца нису могла са успехом да прате наставу. Ради тога издата су наређења у заједници са Српским друштвом Црвеног крста, да се при свима школама где је то потребно организују школске кухиње, ради исхране сиромашне школске деце. Ова акција наишла је и на разумевање код богатијих ђачких родитеља и они је новчаним прилозима и другим обилато помажу.

Чувајући леп обичај који је до прошлог светског рата одржаван у Србији, Одељење је донело одлуку да се рад у народним школама школске 1941/42 године заврши на Петровдан 12 јула школском свечаношћу. Уведени су и свечани испити. У вези са тим издат је распис да се одлични ученици награде о Петровдану и да се превођење ученика врши с обзиром на испитне оцене и оцене преко године. Ово враћање старој традицији српских школа показало је одличне резултате, те је Одељење израдило и предложило измену у Закону о народним школама у том истој смислу. У тесној вези с овим наређење је да се на крају школске године приређују изложбе ученичких радова, како би се на тај начин могли видно да покажу резултати ученичког рада у току године.

Да не би изгубили годину ученици оних школа у којима се рад није обављао било због немања наставника или због нереда у земљи, донета је

одлука да се у скраћеном обиму пређе програм из тога или претходног разреда и да се, према показаном успеху, изврши после тога превођење ученика у старији разред. Поред тога нарочито донесеним одлукама регулисано је питање збрињавања многе избегличке деце у погледу њиховог уписа и пријема у школе.

Познато је да већи број даровите сиромашне деце, нарочито са села, после завршене основне школе не може да продужи своје школовање, јер нема материјалних средстава. Социјална правда налаже свима онима који се брину о просвећивању и културном подизању нашега народа да томе питању поклоне нарочиту пажњу. Одељење је од свих управа школа тражило спискове таквих ђака. Зантересован овим питањем министар просвете је покренуо акцију да се оснује Општи народни фонд који би се старао о школовању сиромашне и даровите деце. Ова акција је на путу да буде крунисана успехом. Исто тако препоручено је учитељима да систематски проучавају своје ђаке и да у договору са школским лекарима и ђачким родитељима, дају савете при избору позива. Препоручено је и то да се способна деца упућују Грани привредника Српске заједнице рада, која ће деци према способностима омогућавати изучавање разних привредних занимања.

Неуредно похађање школа једно је од крупних питања које прети да омете борбу просветних власти против неписмености. Број ученика који не похађају школу нарочито је велик по селима. Истина, често су томе узрок тешке прилике у којима сиромашне сеоске породице живе: немање радне снаге, одела, обуће и др. Али постоје и неоправдани поступци родитеља који неће да шаљу своју децу у школу. Против њих се очевидно морају да предузму строге мере. Одељење је стога спремило Уредбу о изменама прописа Закона о народним школама по којој су казне за неуредно похађање школе пооштрене и њихово изрицање пренето у надлежност среских начелника. У вези с овим издато је наређење да сви наставници и управитељи школа дођу у непосредни лични додир са ђачким родитељима и да их саветују да шаљу своју децу уредно у школу. Наређено је да се држе и предавања у вези с овим и да се том приликом бројно у процентима прикаже колико смо ми много заостали у погледу писмености и просвећености за другим народима и да је у интересу како појединаца тако и целог нашег народа да ђаци уредно посећују школе.

Надзор над радом учитеља Министарство врши преко школских надзорника, среских и окружних. Среским надзорницима наређено је да врше два пута годишње обилажење школа и преглед рада учитеља и да о томе подносе извештаје са статистичким подацима преко окружних начелстава Министарству. Окружним надзорницима стављено је у дужност да и они обилазе школе и да се на терену упознају са просветним питањима својих округа. Они имају право оцењивања наставника. Школским надзорницима препоручено је да учитељима приликом прегледа дају и упутства за рад. Учитељима је наређено да све школске баште морају бити тако уређене и обрађене да служе корисно настави, а и да служе за углед и пример околини у којој се налазе.

V Рад на народном просвећивању

Народно просвећивање изводи се углавном преко народних школа и учитеља. Поред тога у сваком месту образовани су одбори за народно просвећивање у које поред учитеља улазе и друга лица која могу да помогну акцију народног просвећивања. По одобрењу немачких власти одржавају се састанци наставника и родитеља помоћу којих се утиче на сређивање унутрашњих прилика и стишавање духова у нашем народу. Затим држе се предавања за народ од стране учитеља и других о потреби мира и рада на обнови земље. Учителима је поред осталог стављено у дужност: да се са ученицима ставе на расположење среским пољопривредним референтима ради сузбијања биљних болести и чишћење воћака; да раде на гајењу свилених буба; да помажу извођење планске пољопривреде; да школска деца скупљају лековито биље; да са ученицима помажу шумске референте у пошумљавању голети; да помажу рад на ширењу задругарства и др.

Одељење је покушало да спречи рђаву појаву у нашем народу да се све више занемарује народна ношња и да се губе народне рукотворине са уметничком вредношћу. Оно је издало наређење свима школским надзорницима, управљенима школа и наставницима да утичу на најшире народне слојеве, нарочито на сеоску омладину, да у својим рукотворинама гаје народне мотиве и чувају народну ношњу. Они су позвани да уметничко стварање свога краја оживе и помогну. Стога ће на завршетку сваке школске године, за време свечаних испита, организовати у школским просторијама бесплатне изложбе ових радова за народ.

Како је писменост у нашем народу на врло ниском ступњу и како је проценат неписменог становништва врло велик то су предузете мере и одржан је врло велик број аналфабетских и просветних течајева на којима је велик број нашег становништва добио основну писменост. — Да би се проценат неписменог становништва смањio а временом и сасвим нестао, израђен је пројекат Уредбе о сузбијању неписмености у нашем народу. По овој Уредби при свима народним школама оснивају се аналфабетски течајеви, које ће водити учитељи. Похађање течајева обавезно је за све неписмене мушкарце до 45 година и неудата женска лица до 25. године старости. Предавања на течајевима трају пет месеци од 1 октобра до 31. маја. За непохађање течајева предвиђен је као казна принудан рад.

Исто тако у циљу просвећивања нашег неписменог становништва и спремања добрих и ваљаних домаћица појачана је акција на оснивању домаћичких школа и течајева. Основан је велик број домаћичких школа и течајева. Овде се мора напоменути да се потреба за овим школама и течајевима све више осећа, и похвално је што у неким местима иницијатива и предлог за њихово отварање потиче од самог народа. Донета је и нова Уредба о домаћичким школама и течајевима. — Поред овога одржан је и велик број пољопривредних течајева.

ДРЖАВНА ШТАМПARIЈA У БЕОГРАДУ

препоручује своја следећа издања:

ДВА ВЕКА СРПСКОГА СЛИКАРСТВА

ОД
МИЛАНА КАШАНИНА
СА УВОДНОМ РЕЧЈУ
МИНИСТРА ПРОСВЕТЕ
ВЕЛИБОРА ЈОНИЋА

Књига је штампана у формату велике осмине, на бездрвној финој хартији, са 120 уметничких репродукција на кунст-друку и с прилогом четири слике у више боја.

Цена књизи 150.— динара

ОДАБРАНЕ СТРАНЕ НАШИХ ПИСАЦА

- 1) Песме Домовини — Антологија родољубиве лирике — Одабрао, уредио и предговор написао Трифун Ђукић — 280 стр. Платно: Дин. 30.—

РАЗНА БЕЛЕТРИСТИЧКА ИЗДАЊА

- 1) Петар Петровић Његош: Дела — II књ.: Сводбијада — Мање пјесме. — Проза — 457 стр. Платно: Дин. 40.—
- 2) Петар Петровић Његош: Преписка. Прва књига. Дин. 80.—
- 3) „Из великих дана“. Одабране ратне приповетке српских приповедача. Дин. 25.—
- 4) Владимир Белмар-Јанковић: Дневна вест. „ 20.—
- 5) Ђуро Димовић: Симеон Немања. „ 15.—
- 6) Миливоје Пређић: Голгота. „ 15.—
- 7) Момчило Милошевић: Јован Владислав. „ 25.—
- 8) Душан Николајевић: Две драме. „ 20.—
- 9) Живко Милићевић: Записи о српској земљи. „ 20.—

МУЗИЧКА И ФОТОГРАФСКА ИЗДАЊА

- 1) Стеван Мокрањец: Православно српско народно црквено појање — У редакцији и допуни Косте Манојловића — 520 стр. Платно: 100.—
- 2) Јосиф Маринковић: Песме за један глас и клавир — Одабрао и за штампу приредио Др. Милоје Милојевић — 93 стр. 50.—

- 3) Јосиф Маринковић: Божествена литургија Св. Јована Златоустог — За мешовити хор — У редакцији Косте П. Манојловића — 79 стр. Дин

Платно: 40.—
Картон: 20.—

- 4) Јосиф Маринковић: Помен — За мешовити хор — У редакцији Косте П. Манојловића — 15 стр. 8.—
- 5) Петар Стојановић: Нова основна школа за виолину — I свеска 43 стр. 35.—
III и IV свеска 30.—
- 6) Мокрањева Споменница — Написао Коста Манојловић 196 стр. 24.—

УМЕТНИЧКЕ МОНОГРАФИЈЕ

- 1) Љуба Ивановић: Цртежи — предели — 52 репродукције с предговором Богдана Поповића. Дин. 100.—
- 2) Боривоје Стевановић: 33 године сликања око Београда — 32 репродукције с предговором Момчила Милошевића 60.—

РАЗНА НАУЧНА ИЗДАЊА

- 1) Вук Стефановић - Караџић: Српски рјечник — Истумачен немачкијем и латинскијем рјечима — IV издање — 922 стр. Дин. 120.—
Картон: 120.—
- 2) Тихомир Ђорђевић: Белешке о нашој народној поезији — стр. 189. 20.—
- 3) Драгутин Костић: Тумачења II књиге Српских народних пјесма Вука Караџића — 169 страна. 20.—
- 4) Др. Јован Радонић: Сlike из историје и књижевности — 533 страна. 80.—
- 5) Списи Светога Саве и Стевана Првовенчаног — Са црквенословенског на савремени српски језик превео Др. Лааар Мирковић — 234 стр. 15.—
- 6) Др. С. Сагадин: Управно судство. 30.—

Где није посебно означено да је књига повезана, цене се подразумевају за броширано издање. Сва издања Државне штампарије у Београду могу се добити код свих књижара у целој земљи, а уз унапред послат новац преко чековног рачуна бр. 56.080 могу се поручити на Стоваришту књига Државне штампарије: Београд, Црногорска 1.

ПРОСВЕТНИ ГЛАСНИК

УРЕДНИК

Д-р ФИЛИП МЕДИЋ
ПРОФЕСОР УНИВЕРЗИТЕТА

ИЗДАВАЧ

ВЕЛИБОР ЈОНИЋ
МИНИСТАР ПРОСВЕТЕ

САДРЖАЈ:

Д-р ВАЛТЕР КУНЦЕ: ИДЕЈА О ФАУСТУ У НЕМАЧКОМ ПЕСНИШТВУ

Д-р А. СОЛОВЈЕВ: ПРАВНИ ПОЛОЖАЈ СРПСКОГ СЕЉАКА И ЗАНАТ-
ЛИЈЕ У СРЕДЊЕМ ВЕКУ

ДРАГ. МИТРИНОВИЋ: НЕДОСТАЦИ НАШЕГ УМЕТНИЧКОГ ПРЕГА-
ЛАШТВА

Д-р КОСТА МИЛУТИНОВИЋ: ПРВИ ПРОСВЕТИТЕЉ КАРАЂОРЂЕВЕ
СРЕБИЈЕ

МИЛОШ П. ПАВЛОВИЋ: ВАСПИТАВАЊЕ ШКОЛСКИХ ЗАЈЕДНИЦА

БЕЛЕШКЕ:

Д. Г.: ХЕРБАРТ КАО РЕФОРМАТОР ШКОЛЕ; ОБРАЂИВАЊЕ ПАДЕЖА;
ВАСПИТАЊЕ ПОД ВЕДРИМ НЕБОМ У ИТАЛИЈИ

ПРЕТПЛАТНИЦИМА „ПРОСВЕТНОГ ГЛАСНИКА“

Министарство просвете — Опште одељење под лбр. 5571 од 2 априла 1942 г. издало је следећи распис:

Пошто је прва свеска „Просветног гласника“ за јануар—фебруар 1942 године већ изишла из штампе, то је г. Министар просвете, под лбр. 5571 од 31 марта 1942 године, наредио: да се сва надлежности и установе у ресору Министарства просвете обавезно претплаћују на „Просветни гласник“, с тим да се претплата за 1942 годину исплаћује из кредита за канцеларијске трошкове, а да се у предлогу буџета за 1943 годину предвиди нарочити кредит за то.

У исто време г. Министар просвете је препоручио свима просветним радницима да се претплаћују на „Просветни гласник“.

Двобројем за јануар—фебруар ове године „Просветни гласник“ наставља редовно излажење, које је било прекинуто ванредним и изузетним приликама у нашој земљи.

Овај наш данас једини просветно-културни, педагошки и књижевни часопис, са традицијом од скоро шест деценија, почиње нову серију под знатно промењеним околностима у нашем духовном животу, који је свим силама упућен обнови Српства и Србије. Те нове околности, у којима сви честити родољуби морају бити ангажовани за расцвет нашег српског родољубља, налажу и „Просветном гласнику“ и његовим читаоцима нове и шире задатке у просвећивању и подизању културног нивоа нашег грађанина.

Имајући пред собом те нове, много шире и много значајније просветно-педагошке задатке, „Просветни гласник“ даваће читаоцима, ма коме нивоу образовања они припадали, одабрано штиво из разних области науке, филозофије, педагогије, практичне примене наставе, као и расправе о најбитнијим питањима односа школе и народа, јер „Просветни гласник“ има да пружи корисну лектуру свима који желе да помогну развојку и напретку српске културе и просвете. У ту сврху, редакција часописа ангажовала је за своје сараднике писце свих стручности.

Наставници свих школа у ресору Министарства просвете, чија је морална дужност да се свима моћима заложу за конструктивно подизање народне културе, биће дужни да, у делокругу свога рада и у својој околини, препоруче и шире „Просветни гласник“, тумачећи свима заинтересованима његову преко потребну поновну појаву и његов племенити циљ.

Претплата за „Просветни гласник“ износи 180.— динара годишње, а појединачне свеске продају се по цени од 20.— дин. Претплата важи само за календарску годину и шаље се за целу годину. Све установе, сем народних школа, достављају претплату Државној штампарији у Београду, преко Поштанске штедионице у Београду, на чековни рачун бр. 56080, са ознаком за „Просветни гласник“. Управе народних школа шаљу претплату надлежном јреском школском надзорнику, који доставља целокупну претплату за све подручне народне школе Државној штампарији истим путем као и остале установе.

Рекламације за непримљену свеску треба поднети Државној штампарији одмах чим се прими наредна свеска.

ПРОСВЕТНИ ГЛАСНИК

УРЕДНИК:

Д-р ФИЛИП МЕДИЋ
ПРОФЕСОР УНИВЕРЗИТЕТА

ИЗДАВАЧ:

ВЕЛИБОР ЈОНИЋ,
МИНИСТАР ПРОСВЕТЕ

БР. 3—4

МАРТ—АПРИЛ 1943

ГОДИНА LIX

ИДЕЈА О ФАУСТУ У НЕМАЧКОМ ПЕСНИШТВУ

У основи, засеже мађија а с њоме и казивања о магичном човеку до на почетак свеснога човека уопште. Примитивни народи баве се мађијом, узимајући на пр. хотимично лик животиње, као нечим готово сасвим природним. Они се при томе лако излажу опасности, нарочито онда када мађијање засеже у царство демона, који за човека значе уствари свет туђ, сакривен и пун страха и језе. Само људи изванредне снаге или ума лађају се таквих подухвата, да би водили живот на своју руку. Ове прве самосвесне „индивидуе“ употребљавају своју снагу и на благодет својих саплеменика, као први проналазачи и откривачи сваке врсте, као истакнути занатлије и техничари, или лекари, или чак и сами свештеници, који у своје занимању крче пут осталима. Али сваког човека испуњава у неку руку извесна радост кад какав надчовек, чаробњак, пропадне због своје сопствене вештине, кад му демон, кога је он у почетку покушавао да потчини себи, касније намести замку, или кад мађионичар учини погрешку, на пр. заборави неку снажну чаробну реч, као у Гетеовом »Zauberlehrling«-у, мотиву који се заснива на једном врло старом предању. Већ врло рано осећао је, дакле, човек као грех кад неко њему раван покушава да се стави између нашег света и света демона, кад неко пренебрегне благодет утврђеног реда и граница људских и мери се са снагама којима на дуже време ипак није дорастао. Уколико су се јасније издвајале религиозне претставе и култови, утолико је оштрији био овај суд. Мађионичар, који осећа дубоку тежњу човекову

„да буде нешто више“, да буде учесник у вишим световима, долази тиме у положај противника према властитом божанству и људима који му служе. Тиме он запада под моћ непријатељске силе и мора своју нову везу запечатити везом са демонском силом, везом која опет значи његово искључење из реда побожних људи и праведника. Тако је мађија већ од почетка свога рискантно предузеће, двосмислено сновање између добра и зла, израз не високе храбрости, него обести која се усуђује да блуди у слободи без граница и икаква уздржавања. Тиме добијају свој трагични сјај све оне приче о несрећном завршетку чаробњака. Оне причају о највећим жудњама једнога човека, али и о његовом најдубљем паду и његовој најтежој опасности, чак о његовој, по људском схватању, готово неопходној и страшној пропасти, која тек јасно открива његово тајанствено биће и запечаћује његову „величину“. Овај појам „мађионичара“ дала је пре свега хришћанска религија. Овде, насупрот чаробњаку који савлађује демоне или је у њиховој власти, стоји свештеник који у име Божје чини чуда и злодуха најзад слама мерећи своје снаге са његовима. Са унутрашњим развојем и јачањем хришћанства мењала се и легенда о мађионичару (види Калдеронову драму: Врач који чини чуда — триумф цркве).

Основу у овоме имају, сигурно, и небројне приче о вештицама које се, од признања једног прастарог празноверја од стране цркве, вргају људима по глави. Али судбине ових небројних жртава вере не дају повода за њихово легендарно уобличење. Чак ни велики мађионичари из доба реформације, о којима се шапутало да за своју моћ и положај имају да захвале вези са нечастивим, нису дали повода за песничка уобличења. Разуме се да су они велики поборници природне филозофије ранга једнога Парацелзуса можда не нерадо потхрањивали заблуду народа, као да они „могу нешто више него јести хлеб“. Можда се само црква није усуђивала да се са њима озбиљно позабави. Они су онај корак преко људске границе чинили свесно, али не да би се нашли с ону страну свега људског поретка и ван области могућега, већ да би имали удела у једном сазнању и животу у вишим односима његовим, можда и из жудње за вишим сагледањем Господа. У својим знатним надахнућима научног а, за цело, и уметничког карактера веровали су људи ових времена доста радо

у дошаптавања духова помагача — ако не баш паклених ставовника. Такву мађију срећамо у ствари код ирационалних тежњи немачких духова у периоду Sturm-a и Drang-a (бујности и врења) са њеном борбом противу просветитељства разума. Сувом рационализму, који, све што се не може схватити или рашчланити разумом, одбија као да не постоји, или га, као нешто небитно, пориче — стављају они као против-тег своје духовно стремљење за оним што је изнад разума.

Ипак је та генерација узела за легендарно-символичког носиоца свога духовног титанизма, који је тежио освајању небеса, једног свог претходника, који је пре две стотине година зло прошао баш у друштву дубљих духова. У оно доба било је обичних чаробњака у круговима хуманиста и реформатора који су се хвалили својом везом са паклом и који су са варљивим вештинама циљали на добит или уживање, у најбољем случају на моћ или част, али који су одбацивани са спрдњом и презиrom. И Ханс Закс зна причати снажне комадиће о таквим студентима-луталицама, које он назива ђаволовим заставницима. Међу њима је био најпознатији онај полуобразовани, дрски и хвалисави варалица, који се звао др. Јерг Фауст и, врло вероватно, веровао у своју везу са ђаволом. Штићен од празноверних свештеника и световних кнезова као врач, врло цењен од студената, а од народа посматран са извесном мешавином јеze и страхопоштовања, умро је он око 1540 године насилном смрћу, и то таквом смрћу која је изгледала да потврђује његову везу са ђаволом. О овоме Фаусту кружиле су још за његова живота у круговима хуманиста свакојаке приче и тобожњи документи. Неколико десетина година после његове смрти појавила се једна биографија која је приповедала о његовом савезу са ђаволом, о његовим авантурама, између осталог и о једном његовом путовању по свету са ђаволом, о његовим успесима, али и о његовом очајању пред блиски крај живота.

Са свим овим изгледали су његов живот и смрт као прави школски пример за Лутерову науку о милости Господњој, као доказ за то да човек не може досепти у небеску милост и стећи спас преко свога разума или снаге, него само понизном предапоношћу. У овом смислу је један протестантски свештеник, сигурно из Пфалца, пред крај 16 века, саставио надохват књижицу „Исто-

рија Јована Фауста, извиканог чаробњака и мађионичара“, према разним изворима и угледима, књижицу која је, по обичају времена, требала истовремено да поучи, опомене и забави. Нас данас, разуме се, одбија и замара својим устајалим мудријашењем и својим суво причаним чаробним шалама. Али онда, после своје прве појаве као штампане књиге, 1587, имала је огроман успех, низала су се издања једно за другим, умножавана, нарастала до дебеле свеске великог формата, док је најзад, на прагу доба просветитељства, није неки непознати писац, који себе назива добрим хришћанином (christlich Meinende), није скратио на „омиљену краткоћу“. У овом скраћеном облику постала је историја о Фаусту популарном народном књигом, штампана на лошој храпавој хартији и продавана по вашарима. Такву је историју читао и дечак Гете, и тако се преко ње први пут срео са фигуром свога највећег драмског јунака.

Али ускоро га је требао видети и на позорници. Јер је већ у 16 веку стара књига о Фаусту преведена, између осатлог, и на енглески, а највећи претходник Шекспиров Кр. Марлов (Chr. Marlowe) прерадио ју је био у трагедију. Фауст се јавља овде као један од оних узвишених преступника, којима се генијални песник Марлов тако радо бавио. Са извесном насладом пуном језе приказује се овде Фаустово одметање од факултетских наука, његов паклени савез, његово путовање у Рим, његово залагање за немачког цара противу папе, његово ступање на класично тло и његов сусрет с Јеленом, најлепшом од свију жена, сусрет који је Гетеов стари претходник обрадио без имало живости, готово на малограђански начин. Али на крају, кад Фауст осећа да почињу избијати последњи часови, подиже песник излагање до моћног полета и јунак запада све дубље ипак у херојско очајање. Нажалост, млади Гете није познавао ово дело у свом изворном облику, јер је по свима немачким путујућим позорницама играно са јаким претеривањима, чак приказивано и са луткама. У овоме облику била је игра о Фаусту врло раширена у доба просвећености и периоду Sturm-a и Drang-a: побожнима на саблазан, мудрима лакрдија, великима потстрек за ново духовно прожимање и песничко уобличавање предмета.

Већ је и Готхолд Ефраим Лесинг слутио колике се вредности скривају у старим немачким народним темама, у оним скромним

приказивањима простог народа. Лесинг је уствари тему Фауста придобио за немачко песништво и, као и у многим другом погледу, био и овде онај који крчи пут, који је отстранио препреке и пред-расуде стварајући слободан терен за рад за своје следбенике. Готшед и његов круг, ма колико да су учинили за подизање књижевности и позоришта, морали су се, услед свога сасвим не-романтичког и рационалистичког става у књижевности, држати противно у погледу теме Фауста. Лесинг се, напротив, залагао у неколико махова на различите начине за нову савременију и продуктивну драматизацију овога литерарног отпатка. Он је увидео величину предмета и врло је карактеристично да се прво код њега јавља помисао о Фаустову избављењу. Разуме се не на онај дубоки и опсежни начин како га је Гете касније форму-лисао. Као носилац највишег људског нагона, тежиће за истином, Фауст, по Лесингу, не може пропасти, већ мора на крају крајева бити спасен. Фауст, поборник за истином, није могао код Ле-синга, поборника истине, бити осуђен на проклетство. То је за сву будућност био одсудан обрт ствари: окретање старе легенде о Фаусту у правцу класицистичког идеала хуманитета. Лесинг је овде показао пут на коме је Гете касније доспео до циља.

Код Лесинга — чији је рукопис о Фаусту изгубљен, јер о њему знамо само преко вести његових савременика — Фауст је само сањао о својој вези са ђаволом, а само је фантом уместо њега потписао уговор, грешио и испаштао; пробудив се Фауст је опоменут, сан га спасава јер не ступа с ђаволом у савез. Јер је и Лесинг, баш он, осетио јасно двоструку оштрицу титанске тежње за истраживањем: да је човек, који у тежњи за животним сазнањем прекорачи дрско људске границе, зацело готов и на сваки други грех из истог осећања неизмерности. А ипак је био уверен да овај жарки нагон за сазнањем, који сведочи о највећој вредности човека као духовног бића, не сме бити узрок Фау-стове пропасти. Ова двострукост, овај прави „проблем Фауста”, не да се решити убедљиво и на задовољство ни психолошки, ни строго узрочно у смислу редовног искуства људског. Тако је немачко доба просветитељства, коме није недостајао смисао за оно што је тајанствено, довело до на праг, који се морао пре-скочити да би се могао наћи одговор сходан немачком духу на

велико питање о суштини мађије — која значи више него нагон за сазнањем — о њеним опасностима и њеном животном значају.

Такав један одговор приправљало је немачко доба Sturm-a и Drang-a, доба поновног цветања немачког ирационализма, који је у својој најдубљој основи био хрвање за оним што стоји изнад људског разума.

Насупрот Лесингу претставнике периоде Sturm-a и Drang-a баш су нарочито привлачили титантско-демонски предмети. Али млади људи, који су се тада поред и после Гетеа лаћали „старе игре луткама“ која им је звучала необично блиско, остајали су при спољашњем, морализаторском или сентименталном схватању. Наиме, зашто човек са толико даровитости и тако отворена, јака али ипак мека срца мора пасти ђаволу у шаке и већ на земљи бити сматран као изгубљен, натоварити на себе најтежу кривицу и растрган умрети? Стварни претставници Sturm-a и Drang-a, пфалцески песник и сликар Фридрих Милер, са својом недовршеном драмом „Фаустов живот“ 1778, Балтичанин Рајнхолд Ленц и Франкфуртјанин Макс Клингер са својим романом „Фаустов живот, подвизи и пут у пакао“ 1791, сви су они сматрали да се само по себи разуме, да је плаховити нагон за истином само једна страст поред других и да човек, у коме кипте страсти, може сагорети свој живот као леп ватромет. Штета за њ, али ипак живот какав би се уствари желео провести! Оно што сноси кривицу за пропаст јунакову, јесу баш злокобне границе људске природе или отпор несравњено велике већине према великом појединцу, али тако исто и зли утицаји пакленог партнера.

Милеров „Фауст“, одломак, који је непотпун и објављен, циљао је на морално спасење Фаустово. Његов Фауст је јунак живота, „велики човек који је осећао све своје снаге, осећао узду коју су му срећа и судбина наметнули, а коју је желео радо раскинути, тражећи средства и пута; који има довољно храбрости да све прегази што би му стало на пут и што га је хтело спречити; који има довољно жара у својим грудима да се у љубави веже с ђаволом, који иступа према њему отворено и с поверењем“. Јер „има тренутака у животу, ко их није имао, кад срце само себе премаше и кад најидеалнији, најбољи човек, и поред све праведности и закона, апсолутно самог себе превазиђе.“ Утувимо смисао ове Милерове поеме: Он хоће да нечувени подвиг зајед-

нице са ђаволом психолошки објасни помоћу надчовечанске црте у људској природи, а тиме и да за њу нађе морално оправдање.

Гетеов Фауст (почет 1774; Прафауст, издан 1888; Фауст I део 1808, II 1831). Гетеов Фауст је човек стављен између Господа и ђавола, који у неуморној тежњи за делањем савлађује у себи претешки сукоб своје двоструке душе и тиме постаје достојан да буде примљен у небеско блаженство. Све науке је Фауст изучавао, чак се предавао и мађији, али није могао стећи унутрашње задовољење. Очајан, приноси већ устима отровни напиток, кад га јек ускршњих звона мами поново у живот. Мефистофел обећава да ће Фауста учинити заиста срећним, ако му овај своју душу заложи. Фауст закључује савез под следећим условом:

Ако икада ја тренутку кажем:
Позастани ипак! да леп ли си ти!
Тада ме можеш оковати одмах,
Тада ћу радо пропасти ја!

Мефистофел уводи Фауста у уживање чулнога живота (сцена у Ауербаском подруму). Вођен Мефистофелом заводи Фауст невину Маргарету. Маргарета постаје децоубица и умире у затвору; глас одозго објављује опроштење њенога греха. У другом делу прелази Фауст све нове и нове животне кругове; драма постаје симболична синтеза целокупног абивања у свету, историје природе и људског духа. Фауст умире са радосном исповешћу за социјално деловање:

Такву врлу врву желео бих видет,
И живет с народом слободним на слободној груди.
Тада бих могао казати тренутку:
Застани ипак, ти си тако леп!

Мефистофел хоће да преузме душу Фаустову, али небеске војске одводе је у висине: „Ко у труду ради тежећ за вишим, тога можемо спасти.“

Тако у Гетеовом спеву о Фаусту основна тема новог доба — тј. побуна субјекта противу објективнога закона, тема која се у толико других песничких дела овога времена као и у осталим драмама о Фаусту јавља само као друштвени феномен — показује најзад своју праву метафизичку дубину. Гледан споља, Фауст је

индивидуалиста надчовек, који снагом изузетног права своје велике природе пренебрегава све облике друштвеног разума, науку, морал, право и закон, и чији праисконски животни нагон не преза ни од кривице и преступа. Али Фауст није само преступник према друштву већ и према хришћанском схватању, а пре свега преступник према Господу, чију надчовечност крунише веза са ђаволом, присвајајући тиме за себе и изузетно право према Богу. Као што смо видели, приказивање Фаустове идеје није у суштини ништа друго него историја покушаја да се Фауст спасе. Зато има свога дубоког разлога што је предмет Фауста имао готово магијску привлачност за младе песнике периоде бујности и врења, па и за Гетеа. Јер баш у њој налазе свој најјаснији израз хришћанско појимање света и његова идеја моралног поретка у свету. До тада је свима слободњачким духовима, почев од „правог хришћанина“, предочавано као пример за опомену, да се Фауст, као савезник ђаволов и отпадник од Господа, не може спасти и да најзад мора у пакао. Гете је овде ударио по корену морални поредак у свету, јер је својом новом обрадом предмета уздрмао веру и неминовну пропаст Фаустову. Ово ново схватање предмета јасан је израз новог поимања света: то је идеја о спасењу Фаустову.

Гетеов Фауст не пориче никако Господа него га уствари тражи на нови начин: пут Богу води кроз свет. Овде нису у питању кривица и казна, лична судбина или развој појединца, већ судбина и довршавање једног репрезентативног човека према суштини његова бића. Код њега скретање ка мађији значи само изванредно потенцирање тежње ка највишем, ка безусловном, које пребива у свакој великој души, али које ју стално доводи у опасност да заборави на свој божански завичај и везу с њиме, да саму себе учини безусловном и прескочи своје људске и суштински одређене границе. Али док је ту у питању добар човек, који само удара странпутицама — остаје, према Гетеовом искуству и уверењу, у његовој души постојано велико незадовољство са самим собом, које му се нигде не да скрасити и које га, најзад, опет приближава његову пореклу и његову највишем циљу. Овај процес настајања и пречишћавања јединства душе јавља се, додуше, у људском животу само изломљен, и разбистравање манифестује само у низу потенцираних поставака ка вишем животу.

Из тога настаје драмски сукоб који увек излази из оквира појединог случаја и пружа веће могућности.

Вероватно је да је и Гетеова најранија намера била да свога јунака пусти да пропадне. И спољашње и унутрашње, у тежњи која му је срце нагризала за промашеним већим опредељењем. Али већ у каснијим франкфуртским младалачким годинама успело му је за руком да овај стари немачки легендарни лик стопи са једном љупком али и одлучном фигуром девојке из народа. Но убрзо ова фигура нараста у његовом схватању у пуноправног носиоца антилуциферског правца и судбинског одређења. Овај лик постаје у Гетеовим рукама најчистији одраз невиног људског бића, изложеног рушењу и разорењу, али које је исувише дубоко склоњено у свога Бога и са непогрешивом сигурношћу тежи своме циљу, и које је онда и код вољеног неверног драгана требало да почне, да прати и да доврши дело његова спасења. Особеност самог збивања захтева да Фауст има стално да се рве са својим пакленим пратиоцем, тј. уствари са својом сопственом демонском природом. Битно је да он са другим људима долази мало у додир, али у толико више са духовима, да са Маргаретом уствари пролази заједно само мали део пута, али да иза тога стално лебди у његовој души и његовом животном простору маргаретинска звезда водиља. Ово стално кретање на разним плановима света условљава Гетеову креацију, смишљену не толико за гледање и слушање, колико за сагледање и наслућивање.

Да се и Адалберт Шамисо године 1803 огледао на „Фаусту“, мало је познато. Јер јачина овога песника налази се на другим пољима, не на драмском; и његов Фауст има од драме само драмски дијалог. Уствари ово мало дело је психолошка студија, али, заправо, врло значајан покушај, као целина, разуме се, неуспео, да се теоретски проблеми сазнања прикажу у песничком облику. Као мото Шамисова Фауста, кога је он сам окарактерисао као „покушај“, стоји карактеристична реч из Шекспирове комедије: Како хоћете.

Чему нам користи лудост мудраца?

Постојање Гетеова спева није у првој половини 19 века било никаква препрека другима да предмет понова обрађују, а пре свега да га удешавају, за позорницу. Највећи успех у овим настојањима

постигао је Брауншвајгжанин Ернст Аугуст Клингеман, који се од 1813 био посветио позоришту и 1818 преузео управу дворског позоришта у Брауншвајгу, у коме је Гетеов Фауст 1829 уопште први пут јавно приказан. Већ по овој чињеници можемо закључити како би било погрешно замерати му као да није имао довољно поштовања према Гетеовом делу. Али захтеве публике његова позоришно и сивуше расположенога доба Гете није могао потпуно задовољити. Клингеман јој је у своме Фаусту изашао у сусрет, држећи се, пре свега, сопствених речи старог мајстора Гетеа:

Нарочито дајте много радње!
Зато ми данас штедети немојте
Нити машина, нити проспеката.
Употребите и месец и сунце,
Звезде можете расипат по вољи;
Воде и ватре, ни лилица стена,
Ни птица, зверади недостајат не сме.

Клингеман је обратио нарочиту пажњу на романтички елемент, и то само спољашње схваћен, и успех је показао како је Клингеман добро познавао публику. Његова трагедија, у по нечему проста имитација Гетеа, једва да има песничке вредности, али утолико више јаче позоришне ефекте, и, као обележје времена, спада ради тога у обраде Фауста. Комад је често игран, а у руском преводу остао је дуго времена на репертоару и у Петрограду и Москви.

Године 1829, 15 јануара, појавио се Гетеов Фауст први пут на позорници. Два месеца касније, 29 марта 1829, даван је у Детмолду први пут „Дон Жуан и Фауст“, трагедија од Кр. Д. Грабеа (Grabbe). Од свих песника који су се после Гетеа прихватили обраде овога предмета био је Грабе, несумњиво, најпозванији и по таленту и по дару. Али његов нестални, несрећни живот спречавао је стално сазревање свих плодова. Оно што је остало од његових дела, то су изванредни одломци генијалном руком скицирани, чији унутрашњи значај свака генерација изнова открива, али без изгледа и могућности да се ове драме вежу трајније за позорницу, ма колико се ревностно то покушавало. И потпуно је у складу са песничким карактером Грабеовим, кад он напушта

мисао о спасењу Фаустову, мисао која је од Лесинга постала стожер Фаустова проблема, и ставља — са пркосним очајањем које се унатраг ослања на периоду Sturm-a и Drang-a и упућује на Ничеа унапред, — на крају трагедије пропаст обадве главне личности. Грабе поставља у своме делу питање, које место заузима човек у целокупном космичком односу; овај специал-човек, који својом везаношћу за надприродни ред не припада више тако непосредно космосу као биљка или животиња са својом непосредном блискошћу Богу. Гетеов Фауст схвата сличност с Богом и вечито-земаљско, он може да сиђе „мајкама“, произвору вечитог живота. И Фауст Грабеов силази доле у дубине, али тамо налази демоне којима је страно људско биће, и који га се одричу. Он не успева да осети јединство у које је и он сам уткан; напротив, сазнаје вечити дуализам и квалитативну различност човека од космоса. Код Грабеа Фауст извлачи једно сазнање из свога похода у подземни свет, наиме, да сазна по сваку цену стварност, која му је, као људска стварност — као Дона Ана — приступачна. Али фигура Фаустова сама није довољна Грабеу и он узима и фигуру Дон Жуана. Обадва предмета треба наслатити један на други, и, згрудване, подићи до квантитативне величине. Чулни и духовни човек стављају се један према другоме и морају се рвати. Дон Жуан воли Дона Ану, убија Октавија и витеза Дон Гусмана, али тада долази Фауст, који баш тада борави у Риму, заљубљује се такође у девојку и одводи је на Монтбланк, у чаробни замак, који ђаво мора за њега тамо да сагради. Разуме се да је и Фаустово облетање узалудно, иако он даје за Ану сва чуда света. Иако Фауст — песнички најјаче место у целом делу — у нечувеним визијама старе пред њене ноге пределе целе Европе, остаје она непоколебљива, тако да је најзад, разјарен, сам убија једном чаробном речи. Дон Жуан прима вест о Анином крају прилично равнодушно. Али на једној гозби Фауста односи ђаво, који му заврне шију, иза чега пропада камени гост са Дон Жуаном који се до краја опире.

Грабеов мотив, стављање Дон Жуана и Фауста једног према другом, велики је као и све Грабеове интуиције — али самој обради недостаје снаге. Он хоће да овој трагедији удахне духовно дејство, али његова сретства су недовољна за њено право духовљење. Његови Фаустови монолози показују, народну, једно-

ставност, а његов Дон Жуан је, и поред девизе: „Краљ и слава и отаџбина и љубав“, уствари еротичан. Уопште, добар део Грабеове трагедије насилу је подизан, али, остајући ипак трезан, и лађајући се онда алкохола као средства. Као заблуда показало се и то да је његово дело „згодно за позорницу“. Занимљиво је да је музику уз дело компоновао тада млади Алберт Лорцинг, који је од 1826 припадао детмолдском позоришту као глумац, и по жељи писца играо и улогу Дон Жуана.

Исте године кад и Грабе, 1823, стварао је и Николаус Ленау план за обраду Фауста. Али се латио обраде тек 10 година касније. Као све што је Ленау почињао, и његов Фауст носи на себи изричито његово лично обележје. Песник остаје, и кад се служи дијалогом, у битности лиричар, што му је и донело бесмртну славу. Године 1833 пише он: „Најзад сам пронашао једнога типа у кога могу депоновати цео свој паклени пртљаг, већ је тиме тешко натоварен магарац. Ако уопште није само магарац. Фауста је, додуше, написао Гете, али због тога није то Гетеов монопол који би искључивао свакога другог.“ Поема његова није настала у једном изливу и носи јасне трагове Ленауова начина рада на скокове и његових често колебљивих погледа на свет. Песник Ленау познавао је, слично Грабеу, праву срећу само издалека и очајавао је у борби са демонима док им његов дух није најзад и подлегао. Субјективан, као и све што је писао, и његов је Фауст. У борби за погледе на свет, плашен туробним слутњама, чезнућа за разрешењем и ослобођењем, ступа Ленау пред нас у овоме делу, које нам, проткано многим лепотама језичког израза, пружа слику његова унутрашњег живота. То је мешавина драмске песме и романсе као уметка. Укратко: дело које далеко изостаје иза Гетеова спева, али светлећи на моменте, кад се песник место свога јунака почне сам исповедати: „Мој Фауст је болесних мисли“, и кад се све на крају, готово лесинговски, расплине у сан.

Наш кратки пут кроз развој мисли о Фаусту у немачком песништву био би непотпун кад не бисмо на крају бацили још и поглед на одјек мисли о Фаусту у музици, нарочито у немачкој музици. За једног музиколога био би примамљив задатак, да као допуњу овоме што је речено пропрати промене проблема Фауста

у историји музике. Ми се овде морамо задовољити тиме да укратко набројимо најпознатије опере које се баве темом Фауста. Тако:

Луис Спор (Louis Spohr) 1814

Шарл Гуно (Charles Gounod) 1859

Боито (Boito) 1868

Хајнрих Целнер (Heinrich Zöllner) 1887

Фредерико Бусони (Frederico Busoni) 1920

Херман Ројтер (Hermann Reuter) 1936.

Врло велику раширеност стекле су даље „Фауст-увртира“ од Рихарда Вагнера и „Симфонија-Фауст“ Франца Листа. Дело Хектора Берлиоза „Фаустово проклетство“ надовезује директно на Гетеа.

Горе набројене опере о Фаусту не држе се, разуме се само по себи, дословно Гетеова текста, већ дају, као на пр. Гуно у својој опери Фауст, само поједине исечке из целокупне радње. Па и у овим отсечцима налазе се ретко дословни текстови из Гетеа. Музику за пратњу уз Гетеова Фауста I и II део написао је већ за живота Гетеова кнез Радзивил, касније у току 19 века Роберт Шуман, а у најновије време Едуард Ласен и Феликс Вајнгартнер.

Др. Валтер Кунце

ПРАВНИ ПОЛОЖАЈ СРПСКОГ СЕЉАКА И ЗАНАТЛИЈЕ У СРЕДЊЕМ ВЕКУ

У историји права видимо, нарочито у средњем веку, значајну одлику сељачког живота, — то је економска потиштеност и економска потчињеност сељака. Тек XVIII и XIX век доноси ослобођење сељака од њихове политичке и правне зависности.

Кад су Јужни Словени дошли на Балкан, имали су своју примитивну организацију, без сталешких разлика. (Византиским историчарима VI и VII века ово словенско уређење изгледа као анархија и неслога.) Сви су Словени у оно доба били пре свега слободни сељаци и пастири, а према потреби и војници. Између њих били су сачувани ипак и знатни остаци староседелаца: Арбанаси и Власи који су се највише бавили сточарством и водили полуномадски живот по планинама.

У вези са стварањем нових држава: освајачке Бугарске у VII веку, српске и хрватске у IX веку, почињу да се стварају сталешке разлике. Издваја се владар и његов двор, угледнији ратници, хришћанско свештенство. Ова лица присвајају себи (или добијају од владара) веће комаде земљишта као поседе. Те су поседе обрађивали помоћу робља, којег је било доста у ранијем средњем веку, и помоћу сиромашнијих сељака који ступају с велепоседницима у уговорне односе ради обраде земљишта.

Ипак већи део сељака остаје још дуго слободан. Тек кад се држава појачава, јавља се све већа подела занимања: „сталеж који ратује” (властела) и „сталеж који учи” (црквене старешине) присвајају себи што већу власт над „сталежом који храни” (сељаком). То се ради са приволом владара који нема других средстава, да награди прва два staleжа — ослонац државног уређења: у недостатку новца он их награђује великим имањима и извесним пра-

вима над сељацима. Тако је било и у суседним, више развијеним државама: у Немачкој на северо-западу и у Византији на југо-истоку.

Од почетка XI века (после пропасти Самуилове државе) Дунав постаје опет северна граница Византиског царства. Срби долазе под утицај византиског правног реда који утиче и на сеоске односе.

Византиско царство оног доба зна за различите врсте сеоског становништва. У њој постоје понегде и слободни сељаци који имају своје наследне земље. Али њихов је положај тежак — они сnose највише државних терета, многобројне данке у новцу (перперу од сваког газдинства, данак од волова, од пчела, од винограда) као и обавезу личног рада за државу (ангарија). Свака ситница сељачког газдинства била је уписивана од византиских чиновника у катастре и опорезивана. Али све већи замах узима велика својина — самог цара, властеле и манастира. Властела и богаташи све више купују земљишта слободних задужених сељака, ствара се сељачки пролетаријат. Сељаци без земље долазе сад велепоседнику да обрађују имање као половници (мортити) или као досељеници (парици). Византиска држава тражила је од сељака порезе у новцу, створила је опште јемство сељака које приморава да плаћају порез и за необрађене, напуштене парцеле у селу. Оскудица у новцу натеривала је сељака да се задужују код богатих великаша и манастира, да на велепоседима раде, да своје парцеле продају или завештавају велепоседницима. А држава све чешће награђује властелу тиме што им даје имања заједно са сељацима, јер имање без радних руку не значи готово ништа. Држава преноси своја права на повлашћеног господара: властелин или манастир добија право да од сељака на свом имању тражи порез и работе и у том односу замењује државу. Манастирска имања добијају порески и судски имунитет т.ј. на њихова имања не смеју улазити државни порезници ни судије. Манастирске власти саме опорезују и суде потчињене им сељаке у метохији.

Све ове појаве — прелаз јавних права у руке повлашћених велепоседника, нарочите њихове привилегије према сељацима, и везаност сељака за земљу која постаје својина велепоседника — то су поједине црте феудализма који улази у Византију, иако се није тамо развио у истој мери као на Западу.

I. Слободни сељаци. Кад се у XII веку ствара Немањина држава, ослобођена од византиске превласти, била је већина српских сељака вероватно још слободна, зависна директно само од владара „великог жупана“. Језгро сваке жупе сачињавали су жупски сељаци, лично слободни. Они су држави плаћали порез и вршили многобројне работе (кулуке), на пр. „приселицу и понос“ — давање превозних средстава и хране претставницима државе, затим „градозидање“, стражарење по градовима и по друмовима, давање помоћне снаге за властeosку војску ит.д. Још из чл. 75 Душанова Законика видимо да се жупа схвата као скуп слободних села која располажу, осим својих земљишта, и пашама као заједничком жупском својином. Исти члан претпоставља ипак, да се у жупи налазе и села властeosка, царска и црквена којима остала села не смеју забранити учешће у испаши. Из повеље цара Уроша челнику Муси г. 1363 видимо поделу жупе Брвеника: од 56 села 30 припадају властели, док су остала 26 „жупска“. Од тог броја 14 јављају се као „дворска“ са засебним обавезама према царевом двору (села ловачка, коњушка, станичка, постељштачка), док само 12 њих остају као обична слободна села. Манастирска села уопште нису споменута, јер због својих имунитета потпуно изузета од власти заповедника жупе. Видимо да обична слободна села сачињавају мањи део жупе у доба српског царства.

Осим жупских сељака који обрађују своју наследну земљу, било је и сељака који су узимали туђу земљу у закуп. Ту су постојала два система. Један је наполичарство: тежак који нема ни стоке ни свог алата, позајмљује их од богатог господара и даје му половину прихода — „тежи земљу наполи“. Други је систем, ако сељак има свој инвентар, онда он даје господару четвртину прихода, а три четвртине задржава за свој труд: „ко би за доходак усејао жито, да даје цркви четврт“, вели хрисовуља Цетињског манастира г. 1485. Исту четвртину дају сељаци господару имања, кад се на њему користе службеностима: ако секу дрва, ловe рибу или дивљач (повеља Скопског ман. г. 1300). Али већина сеоског становништва у Немањинској Србији јесу зависни „парици“ или „меропси“.

II. Меропси на повлашћеним имањима. Већ из прве Немањине повеље Хиландару г. 1199 видимо да он поклања својој задужбини не само земљишта, него и сељаке — „парике“ код

Призрена, поклања и винограде и 4 уљаника (пчеларства), а при сваком уљанику по два човека. Ови су људи већ везани за земљу, као у Византији: они постају поданици или боље рећи подложници манастира, они немају права да са манастирске земље пребегвају на жупску земљу, онда морају бити враћени натраг, пише повеља. Кад су Немања и његови синови зидали задужбине у Србији (Студеницу, Милешево), опет су њима поклањали насељена имања и уредили односе потчињених сељака према манастиру. Није се сачувао тај „закон св. Симеона и св. Саве“ за Студеницу и Милешево, на који се позивају доцнији краљеви у својим повељама, али изгледа да је он обухватао све врсте аграрних односа.

Поједине велике хрисовуље XIII и XIV века показују какви су били ти односи по манастирским метохијама (Скопска, Бањска, Грачаничка, Дечанска и Аранђеловска хрисовуља). Српски манастири имали су врло велике поседе: на пр. Дечанској лаври био је потчињен читав крај који се и сад још зове „Метохија“ — 52 села, и то са многобројним становништвом (у селу Чабихима било је, према попису у хрисовуљи 1330 г., 197 кућа, а у њима до 700 мушких глава). Ови сељаци деле се на неколико врста.

Основна врста сељака у XIV веку то су земљорадници, зависни од повлашћеног господара. Они се зову грчком речи: „парици“ (досељеници) или чешће „меропси“ (прастара грчка реч коју читамо код Хомера и значи „човек“). Они су православни Срби. Уредба за меропхе назива се понекад „закон Србљем“. Меропси живе у великим неподељеним кућама (задругама, према доцнијем изразу). Из Дечанске хрисовуље видимо да у задрузи може бити до 15 или 20 одраслих мушкараца — браће, братића, унука једног деде, па и домазета, шурака. Свака меропашка кућа има свој посед који она обрађује за себе и сматра својом „баштином“. Али сељаци немају потпуно право располагања овом баштином. По чл. 174 Д. З. сељак, кад хоће да прода своју баштину, може да њу прода само човеку истог сталежа, који ће вршити исте работе за господара, иначе може господар да конфискује сељачки посед који му не би давао работе.

Потчињена сељачка баштина дугује повлашћеном господару многобројне работе. Док су у византиским катастрима сељаци оптерећени многим порезима у новцу, у српским повељама налазимо многе работе и приносе у натури. Једино што је израчунато

у новцу, то је „перпера царева“ или „соће“. То је основни порез — 1 перпер (мали златник) од сељачке куће, исто као у Византији. Ипак из чл. 198 Д. З. видимо да је и овај порез могао бити плаћен у натури као „кобао жита“ (16 кила). Господар имао је да прикупи овај порез од сељака и да га преда држави.

Затим су меропашке куће дужне да раде на оном земљишту које господар обрађује за себе. Ту је прва обавеза *жетве* (три дана жети и три дана „чистити“, т.ј. вршити, вејати и готово жито предати). Ова работа вршила се обично *бедбом*, бесплатно с обавезом господаревом да раднике у то време храни (као сад на *моби*). И *кошење* манастирског сена обавезно је за све меропхе: на „накосицу“ мора да иде свако „ко може држати косу“. И ова работа траје три дана у години: 1 дан косити, други *спластити*, средити у пластове, трећи дан *здевати*, камарити. Одређен је и рад у манастирском винограду, чак у неким повељама под претњом строге казне. Меропаш има да плати 1 вола ако није с том работом готов до Ускрса.

Било је и допунских, „малих работа“, које нису исте за све метохије. Понегде су то неки приноси, одређени за три празника: о Божићу, о Госпојини и о манастирском празнику (хрис. ман. св. Богородице на Лиму). Други меропси обавезни су да 3 дана годишње лове зечеве „заманицом“ (тј. без награде и о својој храни).

Али најважнија од меропашких работа била је *орање* и *сејање* за господара. Велепоседници сазевали су велике количине жита за свој рачун, не само за своју употребу, него и за продају. За то служе се бесплатним меропашким радом: свака сељачка кућа дужна је да стави једног радника за господареву земљу. Било је два система одређивања овог рада.

1. У ранијим повељама назначена је површина земље за обраду. Меропаш дужан је да пооре и засеје 3 „мата“ пшенице, 2 мата јаре и 3 мата проса (Бањска хрис. 1313 г.). Ови се бројеви колебају према метохији, на пр. укупно 7 и по мата у Бистричкој, 9 у Грачаничкој и 6 у Дечанској. То значи да свака меропашка кућа има да обради мање него хектар манастирске њиве (у хектар рачуна се 12 мата).

2. У Душаново доба работе рачунајући се према броју дана, што изгледа нама као повећање меропашке работе: свака кућа дужна је (по Аранђеловској хрис. 1348 г. да ради 2 дана недељно

оно што њој нареди игуман (вероватно само један работник од куће). Слична одредба налази се у чл. 68 Д. З. Из једне повеље Хиландару маја 1355 г. видимо да се овај пропис сматра као „закон за меропхе по свој земљи”. Било манастирски било властеоски сељаци дужни су да своје господару раде по 2 дана недељно (дакле, он може захтевати од куће 104 дана бесплатног рада). Осим тога, остају на снази мање работе: 1 дан годишње у винограду, 1 дан кошења заманицом и др.

Душанове одредбе изгледају као врхунац постепеног појачавања зависности сељака од господара. Ова правна подређеност види се и из чл. 69 Д. З., по коме себри (ово је општи назив за све сељаке) немају више права да се скупљају на зборове, вероватно због тога што се сваки збор без допуштења власти сматра као завера против госпoде. „Саборницима” (учесницима збора) закон прети отсецањем ушију, а „поводчијама” (сазивачима) осим тога, и спаљивањем косе и браде — „смућењем”.

Ипак меропах у Душановој држави није бесправан. Пошто потчињен положај сељака даје господару могућност да злоупотреби своју власт, донет је г. 1354 у II делу Д. З. значајан чл. 139: „Господар не сме да тражи од меропха ништа друго преко онога што је законом утврђено”. Догоди ли се таква злоупотреба, меропах има право да пред судом тужи господара, и то било властелина било игумана било царицу и самог цара. Господар, ако га суд осуди, има да плати меропху сву штету, и мора дати јемство да му неће затим учинити које зло.

Али исти II део Д. З. потврђује да је сељак везан за земљу: он нема права да се отсели са имања. Оваква селндба без дозволе господарева сматрана је за „бежање” и кажњава се као кривично дело. Нико нема права да туђег сељака прими на своје имање — ни манастир ни властелин ни царица ни цар (чл. 140 Д. З.). Ни вароши не смеју да туђег сељака приме у своју средину (чл. 141). А последњи чл. Д. З. (чл. 210), донет после Душанове смрти даје господару право да одбеглог меропха тражи на туђој земљи и да га сам кажњава: да га осмуди и њему нос распори, па да га врати силом на своје имање.

Ми смо највише говорили о манастирским меропсима, јер је њихов положај најбоље познат из повеља, али је скоро исти био положај сељака на властеоским имањима. Наведени чл. 68

Д. 3. говори баш да је меропак дужан да ради 2 дана недељно пронијару (малом властелину) и да плати перперу цареву. Основне су работе исте. Разлика је само у томе што је црквени сељак био у бољем положају: ослобођен је свих работа за државу (чл. 26 Д. 3.). И у погледу суда црквено је имање повлашћеније: црквеним људима суде њихове власти у свим грађанским и кривичним споровима. Овакав имунитет ишао је не само у корист црквених власти, којима припадају судске таксе и глобе, него и у корист сељака, јер су њима црквене власти судиле очински и благо. Међутим, властелин нема таква широка права: његовим сељацима суди у многим случајевима царски судија (чл. 103 Д. 3.), што је штитило сељаке од властеоске самовоље.

III. Сокалници и занатлије. Осим меропакха било је по селима доста сељака-занатлија: у оно доба затвореног натуралног газдинства, рђавог саобраћаја и слабог развитка вароши — били су занати по селима много развијенији него сада. Свако веће властелинство сачињавало је једну економску јединицу за себе.

Из манастирских повеља видимо да се по селима налазе многобројни „сокалници и мајстори“. Сокалници (од старе речи „сокал, сокалница“, што значи кухињска пећ, као што је доказао Ст. Новаковић) — то су људи који раде у кухињи господара: краља, властелина или манастира. У оно доба биле су на дворовима краљева и великаша приређиване сваки дан гозбе за стотине људи (гостију, војника, пратње). По манастирима хране се не само бројни калуђери, него и хације, сиромаси и болесници. Чл. 28 Д. 3. изрично прописује манастирима дужност да „храни убоге“. Стога су средњовековном великом газдинству потребни многобројни момци, слуге „сокалници“ или, по грчком називу, „мађери“ (кувари) и „мађупци“ (пекари). Ти сокалници, већином ослобођени робови, добивају и по неки комад земље на уживање, као тежаци. Али пошто је њихова основна работа — рад у кухињи, они обрађују мање господаре земље (обично половину онога што раде меропси: 3 мата место 6). Из неких повеља видимо да сокалници као слуге дугују понекад и зидарске послове и кирициску службу с коњем манастиру. Судија може да пошаље свог сокалника службеним послом, као игуман — свог отрока (роба).

Разноврсни сеоски мајстори опет су зависни сељаци, чије су главце обавезе не пољопривредни рад, него друге работе и при-

носе у производима свог заната за господара. Из повеља види се да је подела рада по занимањима врло позната по селима у то доба. Често се спомињу *рибари* (њихова је дужност да доносе рибу манастиру), *ловци* (читава „ловачко село“ у споменутој повељи г. 1363), *пчелари* (у оно време били су мед и восак од великог значаја јер су замењивали шећер и сва средства осветлења).

Изразом платна и рубља бавили су се *ткачи* и читава села *постељштака* (за постељско рубље). Било је и *шаваца* за израду свита и кожуха, и *џангара* (обућара), *клубучара* седлара и уздара по селима. Спомињу се и читава села *ковача* и *златара*. Вероватно је да и називи села као Штитари, Тулари, Седлари потсећају на старинске занате по селима. Често се спомињу *зидци* (зидари) који исто теже земљу и раде неке тежачке послове за манастир. Чак и зидаркси „протомајстор“ налази се у зависном положају од манастира.

IV. *Власи и пастири*. Између Срба остала су и у средњем веку доста велика насеља романизованих Влаха. Они се издвајају и као етнички елеменат и као засебна социјална група. Као примитивни сточари-пастири они воде полу-номадски живот, прелазећи лети у планине, а силазећи пред зиму у долине. Држава тежи да и ове слободне пастире стегне и да их потчини велеседницима. Већ у основним манастирским хрисовуљама садржи се „закон Влахом“ који одређује њихове обавезе и права.

У почетку били су сви Власи непосредно потчињени владару, али већ Немања поклања Хиландару два влашка „судства“ и забрањује тим манастирским Власима да „бегају од великог жупана“. Влашко судство или *катун* није обично село, него сточарско насеље које се креће по планини у широким границама. Катун носи обично име свог поглавара — „судије“, „кнеза“, који има право да Власима суди у мањим споровима, док веће расправља игуман.

Дужности су Влаха лакше него Србаља-меропаша и сокалника. Влах није тежак, он не обрађује земљу за властелинство, њега не терете данци у новцу и у натури. Главна је његова дужност — лична служба. Власи се деле у *војнике* и *ћелаторе*. Војници служе војску као лака коњица, и као помоћни одреди стрелаца, међутим *емропси* готово никад нису ишли у војску. *Ћелатори*

(рум. *salator*, од *sale* — пут) су кириџије које воде караване коња и теретне стоке преко планина, преносе робу својих господара у градове, чак у Дубровник. У рату су вероватно били коморџије.

Осим тога су Власи дужни да пасу црквена стада, под одговорношћу за губитак стоке. За тај рад примали су месечно издржавање од манастира. Имали су и доста своје стоке коју су пасли на манастирским планинама и за то давали „травнину“ — део приплода, на пр. од 50 оваца 1 овцу с јагњетом.

Пошто је правни положај Влаха лакши, забрањено је Србину да се ожени код Влаха и да пређе њиховом начину живота. Ако се неки Србин већ приженио код Влаха мора да буде везан и враћен у меропхе (Бањска повеља кр. Милутина).

Поред Влаха било је и пастира из меропашких кућа који нису имали толико повлашћен положај, него су осим пастирске дужности морали и да ору манастирску земљу и да сено косе.

Било је и целих коњушких и „станичких“ села по жупама. Станици су слуге које се брину о владаочевом „стану“, т.ј. његовим стварима на путу, — једна врста царских коморџија.

V. *Отроци*. Осим меропаха, занатлија и Влаха, који су сви више или мање зависни од велепоседника, али имају своју личну слободу, било је по селима и правог робља, потпуно зависног од господара. „Људска чељад“ која се може продати и купити на тргу, позната је из споменика XII до XV века. То су ратни заробљеници, кривични осуђеници и инсолвентни дужници, као и у осталим европским земљама тог доба. Српски роб носи назив *отрок*, а робиња *раба*. Црква је утицала на побољшање положаја робља: она забрањује продају хришћанског робља иноверцима — јеврејима и муслиманима, поучава власнике да буду хумани према робљу. И у чл. 21 Д. 3. прописана је строга казна — отсецање руку и језика ономе ко би хришћанина продао „у ину веру“.

Душанов Законик потврђује право господара на отроке као „баштину“ (потпуно право својине). Отроци и њихова деца остају „у баштину вечну“ господара (чл. 44 Д. 3.). Отрок нема права да се на свог господара жали цару (чл. 72), док је меропху ово право зајамчено законом (чл. 139). Ипак српски роб није неправна, није ствар свог господара. Његов господар суди му само у мањим споровима, док за важнија кривична дела — за убиство, телесну

повреду па и за крађу — њему суди царев судија (чл. 103). Црква је увела обичај да господар пред смрт ослобађа своје робље, то може учинити и удовица и син умрлог (чл. 46 Д. 3.). Ови ослобођеници могу да се настане у вароши или на селу као „слободни људи“ и да пређу у редове сокалника или меропаха. Па и за свог живота господар често сматра за рентабилно да својим робовима додели парцелу земље за уживање и да од њих тражи не кућни, него тежачки рад. Дворско робље постаје сад аграрно робље. Тако је властелин Иванко г. 1350 настанио своје отроке на купљеној земљи и приложио манастиру. Нешто доцније је војвода Дмитр населио својим отроцима читаво село. Отроци, посађени на земљи („посадници“) имају исте дужности што и меропси (чл. 67 Д. 3.). Тиме се положај робља побољшава, јер они постају наследно зависни земљорадници, који имају своју кућу и своје газдинство. Али тим самим се положај меропаха погоршава, јер се они у својој зависности од господара изједначају са дојучерашњим робљем.

Цео тај систем потчињености, који је био на снази до пропасти деспотовине, објашњава се економским приликама и војним потребама оног доба. Држава мора да има извежбани сталез војника — то су властела и властеличићи, увек спремни за рат. Сељаци обично не иду у рат, али њихова је дужност да својим знојем нахране племићку војску.

Видимо да положај сељака у старој српској држави није био лак. Како вели један модерни историчар, „Турци су одлично знали да искористе тешко стање сељака у земљама које су нападали, да би га одвојили од властеле и привезали себи. Нема сумње да је Турска XV века са својим тимарским системом, са мањим порезима и већим поштовањем закона далеко била поодмакла пред својим хришћанским противницима. Турци обећавају сељаку да ће му бити много лакше живети под њима него под старим господарима. Под притиском племићке самовоље, ратних пустошења и терета, сељаштво би се обично поколебало и где није прелазило у отворене буне као у Угарској или бежало у Турке као у Босни и Славонији, оно је било добрим делом пасивно у очајној борби своје државе с освајачем (Бугарска па и Србија)“. У тим речима има доста горке истине.

Заиста је балканском сељаку било прво време нешто лакше живети под новим господаром него под својом властелом. Али затим је пропало поштовање закона и у Турској држави, где чифлик-сахибије и обесне дахије заузимају место спахија. Хришћанска раја трпела је турски зулум, док се није тргла на ослобођење, док ратови XIX века нису створили нову државу и у њој коначно збрисали сељачку потчињеност: ти су ратови створили од сељака власника оне земље коју он обрађује и својим знојем натапа.

А. Соловјев

НЕДОСТАЦИ НАШЕГ УМЕТНИЧКОГ ПРЕГАЛАШТВА

Стварност данашњице као и развитак и живот наше су-
трашњице већ сада нужно намећу потребу оснивања једног удру-
жења, управо једног круга љубитеља и поштовалаца уметности,
чија би се улога и рад састојали у чувању, снажењу и ширењу
укуса и техничког духа, тј. оних истина које служе лепоти, угод-
ности и користи народа. Што ми још много раније нисмо имали
овакву установу, кривица није до нас већ до културног схватања
минутих покољења, тј. оних просветних прегалаца који нису
имали довољно снаге, нити одговарајућег ауторитета да би дру-
штву и држави наметнули своје сугестије и захтеве. Пропуштено
је драгоцене време од неколико десетина година а да није успело
остварити повезаност пластичког и техничког духа са урбанистичким,
хигијенским, спортским, комуникационим, школским и многим другим
проблемима, као и да није успело наметнути програм рада који би одговарао модерној држави културног
кова. Изглед наше престонице пружа, нажалост, најкласичнији
пример тога хаотичног и произвољног делања у свим доменима
радиности. Београд су уређивали и изграђивали медиокритети у
чијем је неизмерном квантуму у неповрат ишчезло велико народно
материјално благо, море радничког зноја и обиље напора вредних
и талентованих архитеката, уметника-пројектаната, мајстора-тех-
ничара и артизана. У томе мору крутог рационализма, неукуса и
егоизма, огледа се јадно ситничарење и асоцијалност нашег дру-
штва. У таквој изградњи многих грађевина, паркова, скверова,
улица итд., без реда и без система, без стила и духа, видно се
манифестује одступање од културне мисије и културног програма
наших одговорних просветних, привредних и политичких фактора.
Та некоординација државне, општинске и приватне иницијативе
омогућила је недоследност облика архитектонских пројеката као

и запостављање урбанистичких принципа, те диспропорцију површина искоришћених за улице и паркове, нарочито употребом несолидних и вештачких материја чија фактура, већ после кратког времена, даје слику своје стерилности и бедне јевтиноће. Архитектура Светосавског храма, цркве Св. Марка као и извесног броја јавних и приватних зграда пружа довољно јасан доказ наших квалитативних могућности и реализација — па ипак сви осамљени и, нажалост, ретки велелепни споменици исувише су немоћни, исувише су слабо подржавани од своје околине, тј. од простора у коме се налазе, да би се у њима огледала заслужена културна физиономија наше престонице као и духовне и техничке способности наших пројектаната и извођача. Ове архитектонске украсе гута недовољна и недоследна регулација земљишта, главних и споредних улица, тргова, скверова, паркова итд., затим непрегледна количина и разноликост бедних архитектонских маса чије су фасаде махом крашеће нехомогеним и трошним материјама које, као такве, дају поражавајућу слику неизграђеног укуса и доказују отсуство техничког духа као и наш несмисао за избор материја, боја, пропорција итд.

Архитектура и урбанистика старог Београда, тј. онога Београда који се китио скромним фасадама и који се није одликовао обиљем модерних инсталација била је, могло би се рећи, у већој мери хигијенска него што је данас. То стога што су се те мале зграде купале у ведрини сунца и ваздуха и певале у бујном зеленилу богате вегетације. Како се, међутим, данас представља наша престоница, тј. у времену кад напредак модерног доба пружа човеку боље здравствене услове и потпунију примену урбанистичких закона? Нажалост, резултати модерних реализација показују видно одступање од многих принципа који служе здрављу, радости и лепоти људског живота. Наши меродавни фактори сматрали су да ће се ширењем постојећих улица са по два, четири или шест метара постићи модернизовање града. Међутим овако улепшавање значило би само онда прогрес, кад би се у овим проширеним улицама зидале једносpratнице место дотада постојећих приземних кућа. Али шта се дешава? Ни држава, ни општина не предузимају ништа озбиљно да се спречи самовоља и незаситљива експлоатација кућевласника, који у тим узаним улицама, до недавна још здравим и сунчаним, сада без

икаких скрупула подижу двоспратнице, троспратнице па чак и четвороспратнице, претварајући, у току само неколико година, ове мирне и пуне ваздуха улице у мрачне, отужне и нездраве пролазе. Није никакво чудо, што ове светлости неприступачне улице нестрпљиво и жудно очекују зенитски положај сунца, јер само тада могу да користе и осећају благодети и веселост његових зрака. Ако овој већ штурој слици додамо недоследност, пролазност, као и често неуспелу мешавину архитектонских облика и пропорција, онда ће нам многи делови Београда доказати несавршеност, недоученост, и запостављање свих оних чинилаца који, по правилу, треба да испољавају извесну изражајну садржину и јасноћу облика и принципа, тј. оних врлина које узбуђују и одушевљавају наша осећања и виђења. Кад је материја правилно искоришћена и примењена, кад она, својом формом, изражава суштатство свог елемента и одаје зрелост стваралачке мисли, кад су сви елементи и сва остварења постављена на своја места у унапред предвиђене просторе, онда ће цео тај круг ствари доказати да уметност није мртва формула већ највиши суперлатив који блиставо оживљава дубине, површине и пространства.

У урбанистичком погледу једна од најфаталнијих појава наше престонице јесте њено несхватљиво бежање, управо неоцећање присутности пловних река, тј. Саве и Дунава. Познато је да пловност река доноси градовима обилнији материјални развитак и условљава обимније снажење домаћих спиритуалних манифестација, и то захваљујући инфилтрацији културних тековина и техничких искустава не нашег порекла. Реч је, дакле, о чиниоцима културног прожимања највишег степена. Реке, управо, вежу народе и земље и олакшавају размену привредних и духовних добара. Па онда зашто наша престоница не призна ове законе, ове исувише убедљиве истине, већ незахвално и брутално окреће леђа извору своје снаге, своје лепоте и свог развитака? Зашто да се на београдским обалама не осећа природна и разумна спона града са спољним чиниоцима, који имају тако видног удела у његовом снажењу и ширењу? Тај сукоб копна и воде условљава само непожељну дисхармонију односа речних и копнених путева, тј. њихову органску неповезаност. Разуме се, само по себи, да ће плод овог фаталног неспоразума бити негирање оних истина које служе хомогености и планском изграђи-

вању града, тј. правилној примени целог склопа сложених урбанистичких проблема. Београд је, својом изградњом, гравитирао више копну на коме се, сем незнатних делова, дозволило подизање огромног броја кућа и кућерака као и паланачких уличица. Велики простори земљишта, уместо да су постали попришта оног стваралаштва које се одликује модерним техничким, хигијенским и урбанистичким резултатима и искуствима, претворени су у уточишта несавесног и произвољног рада, тј. рада који је лишен сваког реда, плана и система. Сава и Дунав, нажалост, и даље су практично неприступачни становницима града, а то стога што су обале нерегулисане, неизграђене, тј. без кејова и веза са прометним и животним артеријама града. Коров, глиб, као и разна сметлишта која сусрећемо на многим местима, почевши од Чукарице па преко Небојшине куле до низ Дунав, одвајају још увек нашу престоницу кинеским зидом од воде, тј. од главних извора њене егзистенције, њене виталности и њене лепоте. Наш Београд, као да не жели да се претстави тим импозантним рекама у свом величанственом руву, као да не жели да споји и да слије своју дивну конфигурацију земљишта, своје гордо лице, своју мушку драж са снажним обухватом и с искреним загрљајем Саве и Дунава. Стога, не само хигијенски, економски и естетски обзир, већ и срце и разум налажу нам да учврстимо и повежемо што јединственије ту спону, и тај однос копна и воде. Спонтани и искрени савез ових чинилаца служиће већој користи и плоднијем развоју духовног и материјалног живота Београда. Отуда, раније заблуде треба отклонити, постојеће нејасности морају ишчезнути, јер не смемо изостати иза других градова, који су овим рекама указали више срдчности, племенитости и гостопримства. Ми морамо до крајњих могућности порадити на томе да наш Београд носи културно обележје и духовне врлине једног вредног и просвећеног народа.

Данас, као да се негира естетско задовољство, као да се не жели користити моћним и убедљивим квалитетима прошлости, као да немамо намеру да се бранимо од неуспелих и штурих дела садашњости; данас, као да није потребно дати свом стваралаштву оно знање, онај рад, ону природност и грациозност, коју траже предвиђени програми и постављени проблеми. С каквим болом ми посматрамо осамљен положај и неповољан смештај изло-

жбеног простора бившег Београдског сајмишта, положај који је, по неком фаталном закону као и због несхватљиве аверзије наших бивших управних фактора према води, морао, иако крај реке, бити лишен њеног присуства. Зар река није за сваког посетиоца у истој мери пријатан догађај као и откриће каквог лепог павиљона; зар на њеним обалама посетиоци неће с истинским узбуђењем посматрати и осећати лепу панораму престонице; зар њено тихо и благо отицање неће имати умирујућег дејства на духовна и телесна стања човека, тј. уливати му ону радост која ће га носити у знане и незнане даљине и пространства, у свет фантастичних снова и реалистичких могућности?

Наши преци, тј. неимари српске средњовековне културе, умели су да приме и правилно примене многа материјална и морална добра и техничка искуства својих просвећенијих савременика. Они су знали да је сваки образац, свака идеја и сваки уметнички облик, тесно везан за материју и зависан од њене природе. Стога није тешко увидети да је српска средњовековна уметност само тако могла да даде полета свом управо динамичном стваралаштву и да постигне правилну обраду многих пластичних и техничких реализација. Угледајући се на наше старе и вредне претходнике, који се у свом раду, ради постизања сретнијих солуција, нису устручавали да свесрдно усвоје многе позитивне вредности, како минулих културних епоха тако и својих даровитих савременика, и наше модерно стваралаштво би могло и морало да освежава оригиналност свог духа, својих идеја, и да корегира и поткрепљује своје често младе и несигурне покушаје поузданим резултатима старијих цивилизација и моћнијих традиција. Нарочито данас, кад спољни изглед нашег дома као и унутрашњи уређај његовог простора показују јасно одступање од здравих и конструктивних принципа и метода рада, тј. од закона сваком разумљивих и облика сваком милих — од неизмерног је значаја супротставити се свом снагом сваком изопачавању техничког духа као и немилосрдном скрнављењу пластичких линија и форми. Ако се за времена не стане на пут томе злу, ако се не одупремо с успехом свим кобним заблудама и странпутицама погрешног делања и рђавог стварања, онда ћемо добру човека и лепој уметности нанети најсвирепију неправду.

Уметност Ћилимарства не задовољава наша очекивања. Она нас није одушевила ничим новим — управо она нас је разочарала, јер се одрекла не само старих, опробаних квалитативних особина, тј. утврђених графичких и колористичких шаблона, већ и правилног бојадисања својих вунених влакна помоћу природних боја добивених из биљних супстанција. Некадашња високо развијена савесност и темељитост Ћилимарског заната тиме је поткопана. На место до недавна још употребљавана два, три елементарна тона чији је однос био отмен и одговарао духу традиционалних црвених позадина са црним и белим декоративним шарама, данас површина модерног Ћилима мора, нажалост, да гута бруталност тонова пламене палете, тј. боја анилинског и хемијског порекла. Суптилна и мека материја вуне противи се употреби анилинских боја, чија непријатна оштрина тонова одузима Ћилиму сваку нежност и топлоту, сваку интимност и отменост.

Рељеф, као и поднебље земљишта, захваљујући својим огромним сировинама, својом богатом фауном и флором и својим обилним атмосферским променама, условљавају постанак својственог визионарства и естетике, тј. утичу на формирање уметничког карактера народа. Живот и рад упућују човека у планину ради дрвета и камена; у пределе са плодном земљом и глином ради исхране, грнчарства и справљања опека; на гајење оваца и свилене бубе ради вуне и нежне тканине; на сејање конопље и лана ради платна. Кроз векове човек је дакле васпостављао разуман однос са животним изворима природе; кроз векове и помоћу сталоженог рада човек је откривао тајне природе и усклађивао своје духовне могућности с отпорношћу сирове материје; кроз векове тешког и заморног рада човек је долазио до искуства и открића, тј. оних резултата који су условљавали постанак многих традиција. И наша грудa земље пружала је нашој домаћој радности и нашем савременом стваралаштву у зобиљу камена, дрвета, метала, глине, вуне, свиле и памука — па ипак због краткоће времена као и због разних спољашњих и унутрашњих трзавица, није било услова да се рад организује, да му се обезбеди континуитет тј. да се створи традиција заната. Новија историја српског народа више је у знаку политичких борби и страначких распри него културног уздизања и културног

препорада. Последњих деценија ни време ни новац нису у довољној мери употребљавани за решавање културних проблема. Стога се зацарила конфузиност управо неукус у примењивању природних и вештачких материја, које су услед тога изгубиле не само свој конструктивни значај већ нажалост занос и снагу свог израза, своје лепоте. С каквим незадовољством и болом у души посматрамо многе и многе државне, општинске па и дворске грађевине чији је комплекс ствари лишен виших духовних снага нашег стваралаштва, наших моралних могућности? Зар дворске капије нису могле бити тесане у камену; зар општинска већница није морала својом архитектуром и употребом племенитих материја да докаже највишу неимарску способност нашег човека; зар се смело за пошту и телеграф одобрити грађење монструозних и нехигијенских мрачних палата у рђаво интерпретираном српском византиском стилу; зар фасада и монументалност зграде правног факултета у Александровој улици нису могли на достојанственији начин да изразе бескрајни свемир и отмену једноставност стила; зар декоративно вајарство наших тргова и паркова није могло да примени камен, мермер, гранит тј. да избегне бедне творевине вештачког камена; зар ливени рељефи и фигуре многих приватних зграда морају да служе ширењу неукуса и дилетантизма? Све су то кобне последице младе и неизграђене традиције занатства, све су то последице кратког трајања мирног и смишљеног рада који једино може да даде уметничком твораштву извесну привлачност и снагу духа тј. пројектовања као и извесну техничку зрелост материје, тј. извођења.

Ни са покућством нисмо стали много боље. Још у Карађорђево и Милошево доба, па и доцније, у архитектуру унутрашњег уређаја су спадале софре које су замењивале столове, затим полице на којима су ређане земљане и металне посуде као и скриње које су служиле за смештај рубља, одеће и обуће. Код нас, који смо се у много чему угледали на своје турске завојеваче, миндерлуци су махом замењивали лежишта и седишта, тако да у те сврхе дрво није било потребно употребљавати. Према томе видимо да се српско огњиште тек у новије доба упознало са столицом, фотељом, креветом, канабетом и орманом, тј. да је намештај у нашем ентерјеру „новина“ — и зато код нас уметност столарства не блиста оном изражајном снагом коју сусрећемо

код народа напредног запада. Међутим, наши поједини мајстори су умели у многим изванредним реализацијама да нас угодно изненаде својим смислом за пропорцију и за избор дрвета као и својом досетљивошћу при савлађивању и рационалном искоришћавању простора. Али ти индивидуални подвизи ни издалека нису могли да ублаже грубу стварност нашег садашњег столарског заната, који, као са неким гњевом и пркосом, немилосрдно и незналачки, примењује технику фурнира. Ако уздужне облике масива превлачимо фурниром, чија влакна показују попречне правце, значи да не следимо логику конструктивности. Зато, да бисмо истакли лепоту и величину столарског заната, фурнир мора да респектује хоризонталне и вертикалне правце конструктивних линија. У противном случају, архитектура намештаја биће лишена свог конструктивног значаја и логичности арматуре. Ми се више одушевљавамо оним нашим столарским радовима који не знају за фурнир, на пример са једноставном конструкцијом дурмиторског треношца, иако је он производ рустикалног и архаичног разума нашег горштака. Његов косо усађени полукружни наслон као и ниско и нешто издубљено седиште условљавају горњој половини човечијег тела савршену ротацију а удовима несметану циркулацију крви. Његово масивно дрво са умереним, скромним и на свом месту издубљеним резбаријама усхићује својом стро­гошћу чистих линија као и грациозношћу пропорција. Уз то његове лепе облике и логичну конструкцију јединствено подр­жавају вештина и озбиљност заната.

Стваралачки дух долази до изражаја нарочито у грнчарству, у коме сигурност и спретност руку с лакоћом дубе у глини, у малом размаку времена, јасне и зреле облике и постижу чврсту контуру лонца. Код тестије, ћупа, чутурице и најмања нијанса форме јесте ново откриће, нова сензација, нови излив мисли и уметничких концепција. Ватра и метални оксиди емаља не само да учвршћују и обезбеђују отпорност лонца према спољном и унутрашњем притиску као и према продорности влаге, већ садржајно допуњују пластичку замисао мајстора-грнчара. Наша керамика је у повоју, њени резултати су скромни, врло скромни. Лепоту облика као и примитивну техничку и уметничку обраду сусрећемо још само у каквој забаченој паланци, која је, захва­љујући својој изолованости, поштеђена од полутанства наших

већих градова. Без здравог расуђивања и техничких искустава ми нећемо успети да искоренимо многе заблуде погрешно схваћеног грнчарства. Пре него што се наметне облик каквој материји треба упознати њену природу, њена средства, треба осетити њене могућности. Међутим, са колико извештачености и дисхармоније, са колико одсуства дубљег испољавања и замашнијег остварења следи наша модерна керамика пут уметности? Зар се геометријски декор наше тканине може применити на облу површину лонца, која не подноси укоченост правих линија већ тражи оншалантну слободу рукописа? Зар претерано компликовани облици какве вазне не вређају мирноћу и рудиментарну једноставност керамичке посуде? Зар метални оксиди, захваљујући топлоти пламена, не дају лонцу божанствену безмерност и расплинутост боје, дубину тона и органску повезаност печене глине са њеним спољним и оплемењеним омотачем? Па зашто онда фалсификовати овај једино исправни поступак употребом уљаних боја и лакова, тј. служити се оним средствима који не доприносе лепоти керамичког испољавања? Безумност и свирепост неправилне технике треба осудити, онемогућити, јер досег фино васпитаног човечијег чувства као и домет нашег суптилног али јасног осећања ствари траже више истинитости и лепоте на површини керамичког материјала.

Сваку мисао, сваки рад примењене уметности, треба знати објаснити, рашчланити и тако осетити да се увиди да уметничко дело није производ пуке случајности и безразложности. У начину компоновања, у вештини извођења, у избору колорита, у познавању материје, у осећању мере, огледа се вредност сваког производа. Обрада метала подлеже, такође, овим законима, који, кад су правилно примењени, могу да даду и обичном уличном стубу једрину облика и елганцију линије. Метале обрађујемо мануелно и механички. И један и други поступак може да служи серијском извођењу успешних модела — дакле условљава индустријску производњу. Разуме се да ће нови алати као ковничка преса, те нове технике као аутогено и електрично заваривање метала омогућити постанак нове врсте уметности, тј. уметности квалитативних резултата и позитивних формула које ће разбити и онемогућити застареле предрасуде нашег васпитања и укуса. Ковине и ливене предмете сусрећемо свугде, у ентеријеру као и

на улици. Чврсти свећњаци, разно посуђе, лагани и витки лустери, улични стубови и канделабри, ограде и преграде, све је то изражено у гвожђу, бронзи, бакру, цинку, сребру, тј. у металима чије су могућности неизмерне и који умеју да задовоље и да се прилагоде многим каприсима људског духа. Стога није угодно видети уличне свећњаке, трамвајске и електричне стубове, чије су линије и сувише круте и сирове, тј. лишене гипкости и елегантије. Овакви стубови не доприносе украсу града — они, нажалост, доказују да се игнорише сарадња уметничке концепције и индустријске процедуре, а тај неспоразум не служи здравом развоју једног лепог заната. Често снажна конзистенција метала многих предмета кованог гвожђа не долази до изражаја, јер њихова техничка обрада више потсећа на рад који је плетен жицом. Исто се тако злоупотребљавају и други занатски поступци помоћу којих се примењује имитација кованог гвожђа на спољашњост ливених свећњака.

Пред фасадама београдских зграда налазимо ограде од крутог бетонског материјала, које, са мало успеха, замењују виткост и отпорност гвозденог плота. Међутим бетон, својом незграпном компактношћу, иако отпоран, ни из далека не може удовољити сложеном програму ограде и то како у практичном тако и у естетском погледу. Ограда пред кућом није само заштита него и украс — она не сме да много омета погледу на лице куће, а још мање сме да спречава малом врту и његовој вегетацији благотворно дејство сунчевих зрака. Између трох бетонских стубића продире мање светлости и мање погледа на фасаду зграде — док елегантна виткост металне ограде пропушта светлост у изобиљу и не спречава погледу опсежније визуалне сензације.

О ликовној вредности овоземаљских творевина не суде само филозофи, песници и уметници чије се танане осетљивости и емоционалности са више ведрине и озарености радују, управо усхићују феноменима природе и узвишеним формама људских проналазака. И прост народ, захваљујући својој здравој проницљивости и свом неизопаченом укусу, може с пуно искрене безазлности и снажне продорности да испољи у глини, дрвету, кожи, камену и платну многа неотклоњива збивања и неразлучива расположења свог радосног надахнућа. Нажалост, просечност и асоцијалност огромног броја полуобразованих интелигената у нај-

већој мери кочи сваки напредак, сваку мудрост и свако ублажавање људске патње, притворности, себичности и бесмислености. Због њихове неповерљивости и равнодушности страда свака радност у нашој земљи. Због њиховог недовољно васпитаног укуса и уздржљивости зацарила се у Београду најоцљивија пролазност и ништавност уметничких облика. Због њихове неупутности дат је највећи замах лошој и нехигијенској изградњи наше престонице која се гуши у конфузности разних стилова, често изражених у најбеднијем и најтрошнијем материјалу. Због њиховог слабог социјалног старања наша омладина и наша деца су лишена забавишта и игралишта васпитног карактера. Наши будући културни прегоаци су стога упућени на потуцање, они су изложени пакленом дејству улице која ће временом у највећем обиму развити у њима ниске инстинкте и зле стране људске природе.

Изопачен поглед на свет наводи на погрешан пут рада; он онемогућава отвореност, ентузијазам и здраво расуђивање; он не служи стицању јасног појма о ствари, те тачних и темељитих претстава о величини и зрелости сазнања; он не осећа елементарну снагу и изражајност материје. Изопачен поглед на свет, неизгладивим заблудама духа, погрешним идејама, неразумним принципима и лошим методама стварања и извођења, сакати сваку реализацију човечије инспирације и сваку племенитост и прилагодљивост сирове материје. Изопачен поглед на свет даје маха не само нашим данашњим мајсторима да модерним средствима подражавају дела минулих епоха, да савременим занатским поступцима постижу лажне ефекте старих техника већ, такође, пружа услове многим архитектима, урбанистима, вајарима и сликарима да буду равнодушни према чистоћи стила и облика, према избору и обради материје као и према здрављу, радости и удобности човека. Једном речју, изопачен поглед на свет спутава одлучност и одређеност духа и мисли и кочи правилност и савесност техничких процедура. Да би и најшири друштвени слојеви могли уживати у многим благодетима модерних изума, те у обиљу лепих ликовних и духовних производа потребно је да се културна стремљења нашег човека упуте новим правцима. Ти правци су они који најверније приказују моћ и смисао нашег изналажења и истичу моралне и материјалне вредности свих елемената и свих материја које служе уметности. У синтези технике и уметности

огледа се вредност занатских поступака и лепота уметничког дела. Стога, да би наши клатурни прегаоци, који су обдарени уметничким инстинктом, дали квалитативне производе, они морају да повежу дух технике с уметничком инспирацијом. Наша духовна средина, својим укусним, разумним и плодним доприносима, биће тада нашем народу од користи.

Како да у нашој средини избегнемо неозбиљност, бесмисленост и оскудност облика? Како да осујетимо ширење неукуса? Како да обезбедимо победу квалитета над квантитетом? Није тешко одговорити да се мудро сарадњом државне, општинске и приватне иницијативе, као и заједничким и сложним напорима свих друштвених чинилаца, може решити ово болно питање нашег културног живота. Надлежна министарства, београдска општина као и многе привредне и просветне установе могли би порадити на томе да се формира ужи круг наших истакнутих културних трудбеника, да се створи један нови уметнички савет чије би одлуке имале и уредбодавну снагу, тј. моћ да утичу на кориговање, усвајање и одбацивање идејних пројеката. Разуме се само по себи да би Министарство просвете требало да буде иницијатор ове корисне идеје која ће у нашој престоници као и држави вршити корисну улогу својим савесним и непристрасним судом. Тада и на тај начин државне, општинске и многе приватне зграде и палате, задужбине и цркве, улице и паркови, итд. моћи ће да са више гордости и озбиљности, са више љубави и укуса доказују квалитативне могућности нашег духа и изванредне способности наших руку.

Драгутин Митриновић

ПРВИ ПРОСВЕТИТЕЉ КАРАЂОРЂЕВЕ СРБИЈЕ

Као што је познато, Карађорђевог устанак заталасао је не само Шумадију, него и Војводину. Војвођански Срби помагали су Карађорђевог устанак не само морално и дипломатски, него и великим материјалним жртвама. Тадашњи карловачки митрополит Стефан Стратимировић, народни добротвор Сава Текелија, бачки епископ Јован Јовановић и други имућни Срби из Војводине, шаљу Карађорђу знатна новчана средства за набавку оружја и муниције. Бачки епископ послао је Вожду и један топ. Иако Доситеј није био ни црквени великодостојник, ни богати племић, него само скромни приватни учитељ, он је половину од целе своје, с муком зарађене уштеђевине, у износу од 400 форината, послао Карађорђу као свој прилог устаницима. Поред тога, Доситеј је међу богатим Србима у Трсту, где је тада живео, скупио знатну суму новаца у исту сврху. Силно одушевљен народним покретом у Шумадији, Доситеј, у својој „Пјесни на инсурекцију Серијанов“, у родољубивом заносу кличе мајци Србији:

Востани, Србије! Востани, Царице!
И дај чадом твојим видет' твоје лице!
Обрати срца их и очеса на се,
И дај њима чути слатке твоје гласе!

Иако већ у годинама, и ма да материјално релативно обезбеђен, Доситеј без много предомишљања напушта Трст и хита у Србију, да својим дубоким искуствима и богатим знањима користи устаницима. Као што је доцније певао Лукијан Мушицки, у својој познатој оди, Доситеја је неодољиво вукла к Србији „љубов топла к својим“. Већ у лето 1805 долази Доситеј у Сремске Карловце, састаје се са митрополитом Стратимировићем и договара се о претстојећој заједничкој акцији у корист устаника у Шумадији. Из Карловаца написао је Доситеј једно значајно

писмо Јакову и Матији Ненадовићима и Божи Грујовићу о унутрашњем уређењу и културном преображају Србије. У овом писму дао је низ разборито смишљених и убедљиво образложених савета устаничким вођама о најкрупнијим политичким, војничким, социјалним, економским, културним и верским проблемима који дубоко засецају у унутрашњи живот Србије. На крају овога писма Доситеј, са топлом очинском љубављу, саветује устаницима да свако гледа само на „опште дело, да сваки и најмањи једнако заштићен буде“, па ће бити успеха и напретка. Као какав старохришћански пророк, Доситеј апелује на социјалну свест и родољубље Срба: „Проклет сваки, који своју више неголи општу корист љуби. Сад ви радите за потомство, а не за вас, толико хиљада душа гледају на вас, хоћете ли што добро за потомство учинити. А шта велим хиљада, толико милиона душа Бога моле, да штогод добро учините”.

Прво виђење између Доситеја и Карађорђа било је почетком септембра 1806, у Смедереву. Тамо су се нашли и многи чланови Правитељствујућег совјета, а из Цариграда је баш тада приспео Петар Ичко, који је био на Порти у важној дипломатској мисији. Сав раздраган природним лепотама предела између Београда и Смедерева, Доситеј је писао једном свом пријатељу да су његове уморне ноге „ходиле по земљи обетованија”. Вративши се у Карловце, Доситеј је о својим разговорима обавестио митрополита Стратимировића који је, очевидно задовољан, послао Карађорђу на дан Библију, дурбин и кесу с дукатима. Карађорђе се захвалио Стратимировићу једним карактеристичним писмом, у коме вели између осталог: „Ја осећам колико сам дужан роду моме, али и просвећени рода, који све то боље знаду, нека своје не заборава”. Није тешко погодити кога је подразумевао Карађорђе под „просвећенима рода”. Свакако, пре свих осталих, Доситеја и Стратимировића. И Карађорђе се није преварио у својим очекивањима.

На Преображење 1807, Доситеј дефинитивно прелази у Србију и настањује се у Београду, у коме ће остати до краја живота. Доситеј је у Београду срдачно дочекан и одушевљено примљен и од стране самога Карађорђа и од осталих народних старешина. До тада Доситеј је обишао већ многе европске земље, упознао толике народе и њихове истакнуте људе, али се нигде

није осећао тако добро као овде, у Београду, престоници његове толико жуђене „земље обетованија”. Сав срећан и усхићен, Доситеј је сад могао с поносом у себи поновити своје најлепше стихове из познате „Пјесне о избавленију Србије”:

Нејма оца, ни луди аџија!
Горделиви нејма јаничара!
Нити турски ага, ни спаџија!
Ни њови ножа, ни аџара!

На врхови високи планина,
Нек се чују пјесне од јунака,
По ливадам весели долина
Сладки гласи сербски девојака.

Међутим, из овога се не сме закључити да је Доситеј у слободној Србији живео мирним, удобним и безбрижним животом једног старог, собом задовољног, епикурејског филозофа, који само даје мудре савете и добронамерна упутства. Иако већ у годинама кад се стиче право на мир и одмор, после толиких напора и прегнућа, Доситеј ни овде не мирује, не седи скрштених руку, него предузима једну живу и плодносну активност, која је донела стварне користи обновљеној српској држави. Као што је било и сасвим природно, Доситеј узима најживљег учешћа у просветном подизању тек ослобођене Србије. Већ средином новембра 1807, Правитељствујушчи совјет — на предлог самога Карађорђа — поставља Доситеја за директора свих српских школа. Већ после две недеље, отвара он у Београду прву средњу школу, по свој прилици дворазредну гимназију. Отварање прве средње школе у Србији претстављало је велики културни догађај за цео Словенски Југ. Један угледни француски лист писао је: „Још од новембра постоји у Београду завод за васпитање омладине, уређен је по немачком узор и стоји под управом ученог Србина Доситеја Обрадовића. По истом плану уредиће се српске школе и по осталим варошима и варошицама”.

Доситеј се није задовољио само отварањем основних и средњих школа, него је желео да оснује и Велику школу. Ову своју намеру остварио је — смишљеним радом и захваљујући помоћи Карађорђевој — већ идуће године. Нажалост, и поред свих досадашњих историских истраживања, ми још ни данас не

знамо многе важне појединости које су претходиле овом значајном културном догађају, али знамо да је 1 септембра 1808 отпочела рад Доситејева Велика школа, из које ће се постепено развити Београдски универзитет. У Великој школи предавали су се разни предмети: правнички, филозофски, војни и богословски. Од правничких предмета предавали су се: државно право, међународно право, кривични поступак и статистика. Од филозофских предмета: теорија књижевности (стилистика и постика), немачки језик, општа и национална историја, географија, физика, математика (алгебра и нацртна геометрија). Од војних предмета: мачевање и егзерцир са пушкама. И, најзад, од богословских предмета: етика и црквено појање. Као што се из овога види, Велика школа била је комбинација Правнога и Филозофскога факултета са извесним предметима из Војне академије и Богословије.

Функцију ректора Велике школе вршио је, прве две школске године, сам Доситеј, а професори су били: Иван Југовић, Миљко Радонић, Лазар Војиновић, Глигорије Живановић, Михаило Поповић, Сима Милутиновић-Сарајлија, Јован Миоковић и Петар Ђурковић. Међу ђацима Велике школе налазили су се: Карађорђеви старији син Алекса, Вук Ст. Карацић, Лазар Арсенијевић-Баталака, Јеврем Ненадовић, Ђорђе Чарапић, Никола Карапанџић, Стефан Новаковић и други, мање познати. Укупно је било око 40 студената. Сви су они били, мање или више, довољно писмени, тако да су могли пратити предавања и напредовати у студијама.

Говорећи о отварању Велике школе, у своме портрету о професору Ивану Југовићу, Вук нам је овај догађај приказао овако: „Клупа у школи није било, него су ђаци унаоколо сједили на сламнијем столицама... У одређени час дође Младен (војвода Младен Миловановић, као изасланик Карађорђеви) са својим совјетницима, с митрополитом и Доситејем, и, пошто митрополит у највећој соби, где ће бити школа, освети воду, Доситеј сједећи прочита из једног великог тефтера „О дужном почитанију к наукама...“ У свом значајном говору, први ректор Велике школе у Српству изнео је своје напредне и садржајне мисли о значају и вредности науке, културе и цивилизације.

Овај Доситејев говор толико је интересантан и карактеристичан, да би га вредело у целини цитирати, али ми се овде морамо задовољити да наведемо само неколико маркантних

мисли: „Чрез науке јесу се сви просвештени народи од крајњега варварства и бешчеловјечија избавили и ослободили. Оне су нерушима и непобедиме стене и ограде противу два поглавита врага человјеческога благополучија, то јест: за веру гоњенија и насилног мучитељства... Просвештеније ума чрез науку далеко удаљава од нас ове жалосне и человјечеству срамотне образе... Лепе науке приводе народе не само к њи'овом благополучију, него јоште причињавају њима праву и постојану националну славу.”

Доситеј, пола века пре Карлајла, са правим карлајловским заносом велича крупне и заслужне историске личности које су „велика исправљенија исполнила, храбра и вечне памети достојна дела совршили, руком богоукрепљеном и мишцом богоузвишеном Отечество своје од безакони ослободили...” Чувене су Доситејеве речи, упућене на адресу непријатеља културног напретка: „Само скотско срце и зверска нарав може на науку и на просвештеније разума мрзити и којешта несмислено и лудо противу најлепшега божјег дара медведском својом памећу и језиком мумлати...” — „Нека само помислимо шта би био један народ без никакови' слова, без писанија и без ниједне књиге. Ништа друго него у мраку, тами и бесконачном варварству.”

Овако је говорио први ректор прве Велике школе у Српству првој генерацији академске омладине у српском народу. У оно доба, у почетку XIX века, у једној још примитивној културној и друштвеној средини, Доситејеве мушке и одлучне речи звониле су као позив новим српским нараштајима да је куцнуо давно очекивани час да се заоре прва бразда и на просветном пољу. Што је најинтересантније и што нарочито треба истаћи, Доситеј је дужност ректора Велике школе, функцију члана Совјета и директора свих школа у Србији вршио — бесплатно. У једном писму Павлу Соларићу, који се вероватно распитивао за његове припадљивости, Доситеј вели простосрдачно: „Плате овде никакве немам осим хране и сам умерено живим... Не тужим се, но кажем што јест.” Прву плату примио је Доситеј тек 18 јануара 1811, када је постављен за министра просвете, непуна три месеца пред смрт.

Доситеј ни за време замашних и судбоносних догађаја кобне 1809 године није седео скрштених руку. Он непрестано кује

планове о отварању Богословије, Учитељске школе и Државне штампарије у Београду. Не жалећи ни времена, ни напора, Доситеј стално мисли о образовању будућих српских свештеника и учитеља, о писању и штампању првих школских књига и учебника, из којих ће се спремати будући српски књижевници, научници и просветни радници, који ће, својим смишљеним даљим радом, допринети да од мале, запуштене и полуослобођене Шумадије, у скорој будућности, постане велика, независна и културна српска држава.

Ценећи високе заслуге Доситејеве за просветно подизање Србије, Карађорђе је желео да Доситеја и материјално награди. Један савременик, Лазар Арсенијевић-Баталака, вели о Доситејевом награђивању ово: „Из уважања према Доситеју, Карађорђе, са Совјетом у договору, у почетку 1810 године, поклони чича Доситеју једну од турских кућа, са пространим авлијом и још пространијом баштом, засађеном свакојаким воћем и лозама.” Доситеј је примио ову кућу и дао је лепо оправити о свом трошку, уложивши у оправку и дозиђивање знатну суму од 300 дуката. Када је кућа била сасвим готова, Доситеј је о томе известио Совјет и изјавио да кућу уступа за Богословију, која ће се у њој сместити. Исти савременик приказује ствар овако: „Совјет са свом патриотичношћу овај предлог Доситејев прими, а у исто време и њему препоручи да се он постара за ту струку просвете народне достојне учитеље наћи...” Доситеј се томе радо одазвао и препоручио је за првога професора Богословије Вићентија Ракића, свештеника Српске православне цркве у Трсту и познатог теолога. Доситејев избор био је одличан, Ракић се примио поверене му дужности, дошао у Београд и почетком септембра 1810 отворена је прва Богословија у Србији. Као што је оснивање Велике школе нераздвојно везано за име Доситејево, исто је тако и Богословија његово дело и његова заслуга.

Пред крај свога радом испуњеног живота, Доситеј је добио пуно и заслужено признање за свој несебични и плодни рад. Карађорђе је већ одавно желео да спроведе корените реформе у унутрашњем уређењу Србије. На скупштини свих народних старешина, 8, 10 и 11 јануара 1811, образована су прва српска министарства. Према решењу скупштине, постављено је одмах шест министара. За министра просвете постављен је најученији Србин

тога времена — Доситеј Обрадовић. Више је него извесно да је његово постављење дошло као резултат Карађорђевог заузимања, иако је Доситеј и код осталих народних првака уживао велики углед. У нарочитој дипломи, датираној 18 јануара 1811, Карађорђе званично извештава Доситеја о његовом постављењу и вели: „Труди Ваши отечеству жертвовани, истинаја ревност, довољно нам показана, и свима познато високоученије Ваше, обратило је моје и целог Народног Собранија вниманије на Вас: сего воспоминаније возбудило нашу признателност. У знак наше признателности и Вашег отличја и награжденија, общесогласно избирамо, именујемо и постављамо Вас членом Совјета и попечитељем Просвешченија Народног. Уверителну надежду имамо да ћете Ви охотно и овом приликом ползовати се: с којим небројене Ваше заслуге за отечество у новом важнијем дјелу још умножити, и тако безсмртно име у вјечитим отечества књигама оставити доиста можете.”

Иако уморан од великих напора, стар и болешљив, Доситеј се примио тешке али часне дужности првог министра просвете обновљене српске државе. У којој је мери Доситеј озбиљно схватио своју нову мисију, речито показује чињеница да је он — већ на првој министарској седници — предложио „да се потраже млади, што је могуће више школовани и образовани људи, који ће доћи у Београд и неко би време провели у Совјету при раду и навикли се пословима, па би се затим послали по нахијама.” Доситејев предлог је прихваћен и њему је остављено да га приведе у дело, на начин који се њему учини целисходан. Истога дана Доситеј је поверио једном ученом Новосађанину, Јовану Поповићу, да нађе школоване младе људе, Србе из Војводине, који би хтели да пређу у Србију и ту да служе као учитељи, професори и чиновници по министарствима и надлештвима.

Друга велика брига Доситејева, као министра просвете, била је његова давнашња жеља да се у Београду оснује Државна штампарија, у којој би се лесметано штампали први српски закони и уџбеници, прве српске црквене и световне књиге, први српски часописи и листови. Доситејева је топла жеља била да међу првим књигама, које ће се штампати у Државној штампарији у Београду, буду његова сабрана дела. Али, Доситеју није било суђено да

види оснивање прве штампарије у Србији, нити да доживи објављивање својих сабраних дела. И те две жеље понео је собом у гроб, заједно са толиким другим лепим али неоствареним жељама и плановима.

Поред многобројних послова и брига које је имао као министар просвете, Доситеј је активно узимао учешћа и приликом свих важнијих већања и саветовања у Совјету. Нарочито је карактеристичан његов последњи говор, одржан крајем фебруара 1811, дакле свега месец дана пред смрт. Према казивању војводе Младена Миловановића, ствар је текла овако: Једнога дана, после већања у Совјету, један од народних старешина постави Доситеју питање: „Господине, ти знаш свет и државне послове, па нам реци како би одржали ово што смо освојили и како би били срећни?” Доситеј не одговори одмах на питање, него тек сутрадан. После краћег увода, у коме је рекао како осећа да неће „дуго бити међу живима”, Доситеј је изговорио ове мудре и значајне речи: „Прва вам је дужност да управу земље, састављену од паметних људи, преместите негде у средину, у како ма и незнатно место, близу Вожда; друго, пак, да Господара земље, кога вам је Бог даровао, поштујете и пазите боље од свега на свету, да би се и он од срца могао бринути о свима и сваку беду могао савладати, али му никуд из земље не дајте путовати; и, треће, за сада никуда, па чак ни најбоље своје људе, не шаљите у посланство као депутате, ни највернијим пријатељима својим, док се земља не уреди, већ шаљите писма, паметно написана, по незнатним књигоношама. Ето, тога се држите у свом општем и светом раду, па ће и срећни мир доћи.” — Зар ове речи Доситејеве не звоне као његов тестаменат, остављен српском народном вођству? Просте и једноставне, али мудре и обазриве, ове речи садрже дубоко животно искуство, свестрано познавање тадашњих прилика и државничку проницљивост осведоченог патриоте и умног просветитеља. Искрено и непоколебљиво одан Карађорђу, али свестан тога да је Вожду место само у народу, у средини земље, коју треба чувати и бранити и од спољашњих али исто тако и од унутрашњих непријатеља, Доситеј се, и у своме последњем говору, обраћао народним старешинама и првацима топлим речима и смишљеним саветима, препоручујући им да се сви сложено окупе око Вожда и да, заједно с њим, будно чувају

и бране крваво извојевану земљу од вековних непријатеља Србије и Српства. Да је Доситеј до 1813 остао у животу, ко зна да ли би дошло до погрешног разумевања и неразумног тумачења осме тачке Букурешког уговора и да ли би народне старешине напустиле земљу и оставиле народ обезглављен, без правог народног вођства, који би га заштитио у невољи, од гоњења и страдања, такођећи на милост и немилост Турцима? Можда би се избегла и сама катастрофа? Можда би велике силе интервенисале и допринеле да дође до неког компромисног решења, у смислу унутарње аутономије Србије, баш на бази оне фаталне осме тачке Букурешког уговора?

Колико је било животне снаге и племените енергије у староме Доситеју показује околност да је он — иако је тачно предосећао да му се крај све више приближава — још увек мислио не само на даљу судбину Србије, него и на правилан развој српске књижевности и науке. Између осталог, препоручивао је својим сарадницима да се неизоставно преведе „али просто, чисто српски“ Мармонтелов „Телемах“, умна и благородна књига која „може многим корисна бити“. Поред свакодневних разговора, које је имао са својим сарадницима у Министарству просвете и са народним старешинама у Совјету, Доситеј је, својом дрхтавом старачком руком, све до последњих дана, водио обилату преписку са својим пријатељима. Али му је писање падало свакога дана све теже и, у своме последњем писму, он се жали једноме своме старом пријатељу: „А што ми сад тако живо и топло напомињете, поштедите ме, молим вас; тиме ме доводите к сажаљењу што нисам у стању јоште штогод учинити. Несити смо у нашим жељама. Дневи се и године поткрађују, тело изнеможе, а душа би јоште нешто хтела.“

Песник Карађорђевог устанка, Сима Милутиновић-Сарајлија, у другој књизи своје „Србијанке“, дирљиво описује последњу јавну свечаност, којој је присуствовао Доситеј. То је било 10 фебруара 1811, у Београду. Већ сасвим изнемогао, први министар просвете нове српске државе није више могао да јаше на коњу, као остали министри и саветници, није више могао ни пешке да иде, него је морао да се вози на обичним таљигама. У малој престоници сељачке, народњачке Србије нису се могле наћи ни једне кочије за министра просвете! Али, Доситеј се није стидео да се

вози на тањигама. Дубоко срастао са народом, близак селу и сељаку, волео је топлим и искреном љубављу све што је народно и био је срећан, гледајући пред собом Војда, народне старешине и народну војску. То је била последња радост у Доситејевом животу, који се нагло ближио своме крају.

И најзад, на Велики четвртак 1811, предао је свој велики дух стари, уморни Доситеј који је, до свога последњег часа, несебично служио своме народу. Вест о Доситејевој смрти одмах се разнела по Београду, целој Србији и даље, по читавом Словенском Југу. Један од добро обавештених савременика, Лазар Арсенијевић-Баталака, казује да је Доситејева смрт најдубље ганула самога Карађорђа, који је „неутешан остао“. Погребу су присуствовали сви народни главари и саветници, старешине и војводе, на челу са Карађорђем. Погреб је обављен врло свечано, служио је сам митрополит са неколико епископа и великим бројем свештеника, а посмртни остаци Доситејеви сахрањени су у порти Саборне цркве.

Доситејева смрт инспирисала је многе наше песнике. Сарајлија је испевао познату песму „Нечувеност“, а Лукијан Мушички чувену оду „Сени Доситеја Обрадовића“, у којој са дубоким пијететом слави „сребровласнога, милог Обрадовића“, који је уснуо вечним сном праведника „у Бјелом Граду, новом позоришту мишица српских“, поносној престоници обновљене Србије. Са себи својственом смиренешћу и одуховљеном религиозношћу певао је Мушички светлој сени неумрлог просветитеља:

Почивај тихо, душе чисти,
С крепким духови храбрих отцев.

Поводом Доситејевог смрти изишао је читав низ дирљивих некролога у нашој и страниј штампи. Један од најлепших написао је знаменити слависта Јернеј Бартоломеј Копитар, који је већ раније, у два маха, са особитим разумевањем расправљао о Доситеју у угледним немачким часописима. Одајући дужно и заслужено признање великом народном просветитељу и првом српском модерном књижевнику, Копитар упоређује Доситеја са Платоном и Анахарзисом, наслућујући захвалност потомства: „А кад једном српска књижевност буде у свом пуном цвету, Обрадовић ће се вазда захвално славити као њен први покретач...“

Он заслужује онај красан надгробни натпис, који је ставио себи у својим списима, и на своме портрету, израђеном у бакрорезу: „Овде леже његове српске кости. Он је љубио свој род.”

У данашњим озбиљним и судбоносним временима, која имају много сличности са оним далеким и давно прохујалим временима у којима је живео и делао Доситеј, указује нам се његов лик у новој светлости рада и стварања. Он нам може и данас служити као светао пример личнога самопрегора и самопожртвовања, несебичног залагања за општу ствар и потпуне материјалне незаинтересованости. Не мислећи никада на себе и на своју личну корист, повлачећи се у самоћу, далеко од сваког себеистицања и од сваке људске сујете и таштине, али радећи до самозаборава за високе циљеве, Доситеј нам је најскладнији образац истинског просветног немара и несебичног јавног трудбеника, достојан да буде узор новим српским покољењима.

Д-р Коста Милутиновић

ВАСПИТАВАЊЕ ШКОЛСКИХ ЗАЈЕДНИЦА

Свака школа, основна, средња, стручна, висока и сл., мора бити у првом реду васпитна установа. Да ли је и у коликој мери то и данашња наша средња школа — то је питање које већ поодавно интересује не само њене наставнике већ и нашу јавност: ђачке родитеље и све родољубе наше земље.

Општа посувраћеност у погледима на морал, нацију, на култ родољубља и човекољубља у нашој средини недавне прошлости, дала је и нашој средњој школи одговарајући отисак. Утопљена у груби интелектуализам и уваљена у прљави „модернизам“, средња школа је и сувише грубо осетила сву далекосежну штетност свог васпитног система. Наметањем омладини туђег за боље од нашег, наша средња школа је разводњавала интерес за наше самосвојство, за наше народно тле, и затрпавала све стазе и путеве који воде бистрим изворима наше народне снаге. Закупљена атмосфером грубог интелектуализма и штурог формализма, средња школа оставља душу свога васпитаника без топлине, а његову вољу без полета, без одушевљења, трому и склону посувраћеностима, снобизму, нераду и застрањености. Сви осећају потребу за реформом њеном, јер је та потреба императив духа времена, који тражи измену принципа у њеном васпитном раду. Школу сабирања знања треба заменити школом рада и живота. Основа васпитања наше средње школе мора бити рад. Радом средња школа треба да приближи свог васпитаника животу, да га још код себе изгради борцем и поштеним радником у будућем звању и позиву, којим ће корисно послужити роду и Отаџбини.

У овом новом схваћању система наше нове средње школе, до доношења новог закона о средњим и средњим стручним школама, Министарство просвете и вера издало је привремени Правилник о дужностима сталних *васпитача* који се постављају у средњим и средњим стручним школама (III бр. 4033 од 8 марта

1943 г.). Уједно је наређено да директори ових школа изберу међу редовним наставницима својих школа једног васпитача, који ће обавештавати школу о раду и владању ученика ван школе, и преко кога ће се појачати утицај и надзор школе над ученицима (III Бр. 3257 од 23-II-1943 г.). На овај начин санкционисана је потреба измене васпитног система у нашој средњој школи, чиме она улази у нову епоху свога васпитног пословања.

С обзиром на ово ново, неће бити без интереса размотрити мало опширније звање наставника наше средње школе, као васпитача, добронамерног и искреног пријатеља и заштитника наше средњошколске омладине.

I

Школско васпитање је несумњиво теже од породичног. Једно од главних преимућстава породице је чињеница да она у свом васпитном пословању ради са појединцем, док школа мора да васпитава школску заједницу. У заједници личности утичу узајамно једне на друге. Као резултат тог утицаја настаје другарство, — идеално у својој основи, али које често добија изопачени смисао код ученика, претварајући се у силу, која се супроставља педагошком утицају и кочи васпитни рад. У школском васпитању мора се разликовати васпитање личности од управљања целином, разредом. Много вештине и искуства треба педагог да има да би могао овладати разредом. Ово му је нарочито потребно још у већој мери, да би уочио и запазио и што свестраније упознао у тој школској заједници све јединке које ову чине.

Да ли је, стога, школа дужна да своју васпитну мисију почиње васпитавањем личности или јој је дужност да завлада агрегатима њиховим и потчини ове као личности своје утицају? У чему се састоји тај утицај и којим факторима располаже школа, да би могла васпитно утицати на школску заједницу?

Познато је, да се данас сва васпитна радиност данашње школе, и сва њена борба са тврдоглавим и упорним појединцима, своди у битности својој, једино на стварање поретка и школске дисциплине. Није искључена чињеница, да уз овај посао она и васпитно утиче на васпитавање разредне целине а преко ње и школске заједнице. Благотворни васпитни утицај на свестрано развијање и усавршавање сваког појединца могућ је само онда

кад педагошка атмосфера овлада школском целином. Тек тада може се сигурно упутити овом или оном васпитном смеру. Та сила назива се духом школе и она се у оваквим случајевима јавља као најјачи фактор школског васпитања.

Власт над школском заједницом није крајњи циљ школе, већ само средство васпитног утицаја на дух школе. Школски дух претставља резултат свестраног утицаја на ученике. А таквих утицаја има са више страна: наставничко особље, школски прописи, наставни план, уџбеници, исхрана, одело, стан итд., а нарочито својства оних који руководе и управљају школом, који, управо, уносе животну снагу и енергију у све уредбе и прописе.

Високим моралним вредностима, научном спремом, ауторитетом и педагошким тактом, може се лако овладати духом школе и створити у њој атмосферу интелектуалних и моралних стремљења.

У старијим разредима средњих и средњих стручних школа дешава се, да често дух школе не зависи само и поглавито од наставника већ много више од самих васпитаника. Гомила васпитаника организована и окупљена око својих вођа истиче девизу „не стежи — не притискај” и ствара посебан фронт, супротан настојавањима наставника, не презајући, при том, ни од колективне борбе са наставницима. Пример овакве организоване гомиле могу нам пружити готово све наше средње школе из ближе и даље прошлости.

Ова појава не би била чудновата у школи у којој се не би, евентуално, умело управљати ученицима, у којој би се у погледу управљања њоме лутало као кроз мрачну дубраву. Наставници неће или не умеју да се приближе својим ученицима. Њихово мишљење о заједници своди се често на оно посувраћено аутократско уверење, да према заједници треба бити „у јежевим рукавицама”. Поред тога, уместо неопходног дружења и трпљивости, они показују према својим ученицима само суровост и претерану строгост.

Васпитач ће сигурно погрешити ако буде сваки поступак заједнице назвао доказом порочности и ако сваког васпитаника који учини неку грешку буде сматрао порочним дечаком. Он не сме бити неправедан, он се мора удубити у узроке и побуде учињеног дела.

У сваком дечаку постоје услови и амбиције у већој или мањој мери за усавршавање, и вештина васпитачева је баш у томе, да он ове осети, пробуди и развије. Искусном педагогу је јасно, да се сугеришући слабом ученику наду и поуздање, може и од њега добити задовољавајући успех, онако исто као што се од доброг ученика сумњичењем и тенденциозном педантеријом може створити ученик без наде у успех.

Песталоци препоручује да се деца васпитавају не само у поштовању старијих већ и у поштовању самог себе. А да дечак себе цени и поштује, треба у њему пробудити уверење да он у себи има и добрих моралних страна. Кад он осети и увиди да се његови поступци одобравају од старијих и од другова, онда ће, поступно то уверење бити све јаче и поузданије. И као што за успех у настави треба у што јачој мери неговати дечју самосталност, саморадиност, тако и за морално усавршавање треба давати могућности да се дете навикава на самосталне поступке, тј. поступке чију ће вредност оно умети ценити самостално. Зато наставници треба код ученика да развијају самопоуздање и да им пружају прилике да опробају своје особине у пракси и животу.

Васпитање у нашим школама обично се саображава окрутним, мртвим параграфима прописа и школских уредаба, правила и закона, а никако се не узима у обзир и дечја индивидуалност.

Намећући овим прописима ученицима претешке дужности у владању, васпитач се, природно, почиње све чешће спотичати о случајеве гажења својих наредби. И ако при том не буде умео собом владати и не буде умео бити стрпелив, он ће се стално љутити и том љутњом још негативније васпитно утицати. Два до три момента несавлађивања и недовољног такта у владању собом, неминовно удаљују васпитача од васпитаника. А овим првим, почетним незадовољствима користе се разредне „вође“, мишљења и осећања незадовољника наметну целом разреду, а тако цео разред постаје неприступачан за наставникова даља посматрања и васпитна настојавања.

Главни задатак оних који су на себе примили обавезу васпитања школске заједнице, мора бити у томе да се особеним начином поступања и педагошким тактом изгради школски вас-

питни дух, којим ће се позитивно и благотворно утицати и на школско друштво — *другарство*.

Начини поступања са школском заједницом двојаки су: облагорођавање природе једне школске средине и стварање што ближних, тешњих и интимнијих односа између наставника и ученика. Ова два начина не искључују се, већ су у тесној вези и узајамној зависности. Од тога, колико је заједница благородна, зависи и њена приступачност даљим наставничким васпитним настојавањима. Исто тако, кад се наставници приближе ученицима, доприносећи формирању школског духа и кад то осете и виде ученици, онда и они најупорнији постају вредни сарадници и васпитаници. И тако у школској заједници почну ницати добри обичаји, добре навике, које се предају у аманет наредним генерацијама из године у годину. Овим се знатно олакшава труд наставника, који се сада лакше може да посвети разради детаља у општем систему васпитања, као и појединачном утицају на ученике.

Има педагога који сматрају да је неопходно потребно заваладати својим ученицима, путем застрашивања и силом, да би на њихова убеђења и њихове навике могли утицати. Такви педагози себе увек постављају на висок подиум испред васпитаника, желећи да у њима ученици виде само громовника а никако човека-васпитача, старијег друга. Тачно је, да је у дечијој природи покоравати се јачем. Али, баш зато, не треба мешати послушност и потчињеност. Послушност је израз поштовања, а потчињеност је последица страха, духовне заосталости и тортуре.

Погрешно веровање да се децја послушност буди страхом, доводи многе наставнике — васпитаче у опасну заблуду при опхођењу и поступању са децом и њиховом школском заједницом. Такав васпитач, без икаквог устручавања, без нарочитог размишљања, брзо и смело решава „васпитне проблеме“ свога васпитачког пословања: „неколико удараца прутом више и васпитни је посао свршен“¹⁾

Правилно, схваћајући циљ свога позива, наставник неће увести међу своје ученике сурову и строгу потчињеност путем претњи, заповести и наредби, већ солидну и трајну моралну пот-

¹⁾ Kellner Lorenz (1881—1892) — »Zur Pädagogik der Schule«.

пору и добре навике. Он неће само тражити, налазити и видети деље недостатке и на њих се обарати овим или оним начином, већ ће тежити да обнови, поправи и усаврши њихове моралне одлике. Искорењујући рђаве појаве, он ће их предупредивати, будући код васпитаника не само страх одговорности, колико страх прекора савести, осећање незадовољства собом и презира сопствених поступака — (кајање).

Васпитачи не смеју да забораве оправданост оне истине која важи не само за децу већ и за одрасле, да човек често буде рђав само зато што му нико у животу никад није говорио да је добар.

Појмљиво је, да за успешан рад, васпитач мора владати многим предусловима и добро познавати одређене васпитачке мере и поступке. Поред педагошког такта, он мора имати довољно теоријске спреме, довољно опробаног искуства и педагошке праксе. Поред овога, онај ко хоће да води заједницу и да је васпитава мора, пре свега, бити сам добро васпитан, да у сваком поступку, на сваком кораку свог пословања покаже вољу за самоваспитањем и даљим усавршавањем. Он мора имати љубави према деци.

Ако педагог искрено жели да сазна од поверене му омладине њихове мисли, уверења и идеје; ако затражи да његови васпитаници мисле, осећају и раде онако како то он жели — онда је неопходно, да он пре свега и изнад свега воли децу, омладину, коју ће он снагом свога моралног ауторитета, неосетно потчинити својој вољи.

Никакав васпитачев рад без љубави његове према деци и без његове способности да се уме спустити до нивоа њихових душевних моћи — нема позитивних и трајнијих резултата. Овакви васпитачи стекну код својих васпитаника репутацију добрих строгих, објективних, преких, пргавих или цандрљавих особа, али у основи не постижу никакво уважање или нарочито поштовање. Разредна заједница им се покорава, али само као званичној особи, не ценећи њихов ауторитет, нити њихову васпитачку вредност и снагу.

II

Успех дакле васпитног пословања у једном васпитном заводу, школи или разреду зависи, пре свега, од васпитачеве личности.

од свих особина његових које он у себи има. То се манифестује нарочито код васпитавања разредне заједнице путем наставе.

Несумњиво је, да је благотворни утицај науке кроз наставу на дух саме школе у тесној вези са утицајем наставе и образовања на ученичке заједнице. Проширујући умни хоризонт ученика, у њима се образовањем буде нови интелектуални интереси и нова стремљења идеалима нације, човека, истине, лепоте, доброте. На овај начин школа поуздано отклања школску омладину са пута меркантилности, медиокритета, хипокризије и лажних доктрина — једном речју, са пута нижих интереса и побуда. „Омладина носи у себи чежњу за великим ликовима човечанства као најсопственији и најдубљи животни нагон; она хоће да живот разуме, да му историски следује; али, такође, хоће и да дивећи се побожно застане крај својих вечних врхунаца који стварају вредности” (Шпрангер).

У нашој средњој школи су заступљени само основи разних наука, те и васпитна моћ, у већини случајева, није изражена само у оним фрагментарним одељцима науке, већ у томе како их и ко обрађује и каквој се заједници предају.

Добар наставник се увек брине да што више помогне умном и моралном усавршавању својих ученика. У сваком школском заводу наставници су уједно и васпитачи. Они у своје дужности не убрајају једино предавања и тумачења у наставном пословању, већ и образовање и васпитање наставом.

Наставници неће губити из вида да и најслабији ученик може поступно показати видног и сигурног успеха у настави само при срдечној и правој наставничковој помоћи. Они неће своје ученике „стварати” студентима, нити ће своја елементарна предавања саопштавати ученицима читањем лекција. Напротив, они ће употребити сву своју вештину да изазову што већу активност свих ученика у раду. Учење у школи треба зато да буде у сталној вези са животом ван школе. Између школе и живота треба да буде слободна узајамна утакмица. Ово је могуће само ако постоје безбројне додирне тачке између социјалних интереса школе и живота. У таквој једној школи могао би се развити национални и социјални интерес.

Код таквог схваћања школе, школског рада и наставничких дужности, школски рад престаје бити ученицима досадан, тежак,

неподношљив. Код ученика се почиње развијати интересовање за сазнањем, које постаје основ даљем активном стремљењу ученика за самообразовањем, саморадом и личним усавршавањем. Кад се, при том, узме у обзир чињеница, да побољшање успеха код свих ученика једне разредне заједнице, како код слабијих, тако и способнијих, често стоји у вези са побољшањем њиховог понашања, то ће и поменути однос наставника у васпитном утицају на своје ученике, бити вредноснији по изградњу оног жељеног општег школског (разредног) духа.

Ученици се непрестано обраћају наставнику за решавање разних питања у својим задацима и својим доживљајима. При овоме обраћању они веома брзо опажају, урођеном проицљивошћу, у свом наставнику недостатке и недовољну спремину, или се, обрнуто уверавају у богатство његове научне наставничке спреме, као и у његову готовост да учини брзу и свестрану помоћ у решавању задатка. У овом другом случају ученици се брзо отпочну понашати према наставнику тако да он осети њихово пуно поштовање и уважавање.

Добар наставник мора имати све услове доброг васпитача. Радећи с преданошћу и љубављу, он се постојано и одушевљено интересује духовном облашћу свог пословања; специјализирајући се у разради и тумачењу научних истина, он олакшава изградњу свог ауторитета као наставника. Ауторитет образованог човека тече се са мање труда, него ауторитет у области васпитног утицаја. За течење ауторитета образованог човека, наставнику је довољно стећи пуну компетенцију у области наставних предмета. Наставнику, пак, који жели да васпитно дејствује на ученике неопходно је потребно претходно задобити поверење и поштовање од свих ученика, а што се може постићи полако, постојаним и великим трудом, живом речју и примером.

Нарочито сложеном показује се улога васпитачева за време његовог „дежурства“ у школи, које је данашњи школски систем инаугурисао као васпитну меру школског система. При овом „дежурању“, васпитач се јавља као вођ заједнице свих школских одељења једног школског завода, која може, према бројном стању школе, бити јака са 100 и преко 100 ученика. Сасвим је природно, да његова пажња при овом пословању не може бити заустављана на појединцима, чак ни на мањим групама ђака. Његова пажња

мора непрекидно прелазити час на једну, час на другу страну. Овде је васпитачев посао сведен на механичко управљање. Неопходни поредак и сигурност сваког појединца у заједници и одраслих људи зависи пре свега од престижа, снаге и ауторитета онога који води, предњачи, рукује. Школска васпитна ђачка заједница, по начелима данашње наше школске организације, у којој чланови нису још стекли осећање дужности, нити имају израђено уверење и култ за један здрав поредак — таква заједница уводи разне наредбе, сигнале, спољашње знакове, одлуке, казне, удаљавање ученика од школе на свагда или на извесно време, као и друге строге мере. Ово су први знаци страха од одговорности за владање том заједницом и њеним појединцима. А о неком свесном потчињавању ђачке заједнице дежурном наставнику, нарочито за време школског одмора у дворишту или школском ходнику, кад су игра, дечја безбрижност, веселост и срећно детињство и младост на врхунцу свог изражаја — не може бити ни говора, јер се такво потчињавање рађа само из осећања љубави и поштовања. То осећање се јавља и тече врло споро и полако, при чему има разлике код васпитаника. Ово осећање свесног и добровољног потчињавања школи и њеним васпитним мерама, треба да буде основ рађања једне нове здраве васпитне школске средине, у којој ће и васпитач и ученици бити сарадници у стварању боље и стваралачке наставе, бољег и здравијег живота наше школске омладине.

Кад наставник добије више могућности да утиче на ђачку заједницу, он тим више добија и могућности да утиче повољно и позитивно и на појединца, нарочито на слабије у раду и слабије у поштовању васпитних мера. Сталан контакт са породицом, устаљен однос према друговима, понеке веће и мање материјалне незгоде и потребе, забава и игра у слободним часовима — све то непрекидно буди у дечаку потребу за топлим и истинским, другарским и његовим братским зближењем са наставницима, чезнући уистини за њиховим пријатељским упућивањима и оним идеалним дружењем наставника са ученицима. Интимнији и поверљивији, слободан и природан однос према поштованом и вољеном наставнику, даје смелости ученицима да му слободно и отворено прилазе и обраћају му се за сва потребна им објашњења. Савети и упутства таквог наставника могу дубоко продрети у дечакову

душу и оставити трајан упечатак на део његов живот и карактер, јер се речи, савети и упутства, укори и опомене наставникове нису везивале за насилне мере, већ су слушане и примане активном свесрдном пажњом и слободном вољом, као и уверењем да су ти савети и те речи њему потребни. Неизвештачено и природно држање и расположење наставниково према деци, проткано простосрдечношћу и другарством, најприроднији су и педагошки оправдани услови позитивног васпитног утицаја на душу и срца деце. Ако уз ово, наставник искрено показује старање и бригу око слабијих, с циљем да и код њих развије успешан свој васпитни утицај и наставни рад, то ће он, несумњиво пробудити за себе све и неподељене симпатије разредне и школске животне заједнице.

Милош П. Павловић

Б Е Л Е Ш К Е

ХЕРБАРТ КАО РЕФОРМАТОР ШКОЛЕ

„Интернационални часопис за васпитање“ (Берлин, 1941) посветио је своју 4/5 свеску великом немачком педагогу Јохану Фридриху Хербарту, поводом стогодишњице његове смрти. Часопис доноси чланке од десет научника разних нација, из којих се може дефинитивно извести један закључак: да је историски значај Хербартов много већи него што то изгледа по његовом наставном систему, који је херабртијанизам извео из науке свога учитеља. Само ако опет управимо поглед на самог Хербарта видећемо поред опасности којима је подлегао, и фронтове против којих се борио као искрени борац за слободу људског васпитања.

Овде ћемо приказати чланак професора др Карла Зајлера са Универзитета Ерланген, који носи горњи наслов.

„Хербарт је знао“, каже проф. Зајлер, да његов труд око подизања и поправљања школе није могао постићи успех продубљивањем теорије. Он сам сматра да је педагогија „безнадежни део“ његовог рада. Али он није жалио труда и увек је изнова покушавао да кроз предавања, рецензије, чланке у новинама и књиге јасно искаже своје гледиште о могућностима и потребама васпитања, о његовом правилном току и о грешкама и манана тадашње школе.

Слушали су га врло радо, јер му је предавање, пуно духа, заносило; читали су га нешто мање радо. Звали су га у комисије, званична места тражила су његово мишљење о намераваним реформама школа, чак су му финансирали мали педагошки семинар за будуће гимназиске наставнике, где су могли да врше стварне покушаје предавања; увек је имао око себе круг људи и жена који су од њега тражили и добијали савете у васпитним питањима која су се у пракси појављивала. — Па ипак Хербарт има права: за његова живота изгледало је да је педагогија безнадежни део његовог рада.

То је тада имало низ узрока. Најпре је филозофија Хербартова била та која је свуда наилазила на отпор. Јер он се у своме „реализму“ држао мисаоних мотива који су дошли до изражаја тек после његове смрти, пошто је идеализам Хегелов и Шелингов изумро са њиховим ученицима и следбеницима. Он је пре Хјумовог одлучног окретања скепсис која је целокупно западњачко мишљење понела са собом, покушао да започне нечим сасвим новим. Али је наишао на неразумевање. Филозофски појмови су у идеалистичкој филозофији, а нарочито у њеном популарисању, добили тако једнострано обележје, да се нису могли схватити ни његови изрази, а камоли

дубина његових мисли. Називали су га Кантовцем, што свакако никад није био; Фихтеовцем, што је био врло кратко време, а дуго пре почетка своје властите филозофске плодности, називали су га присталицом енглеских моралиста, следбеником Хјума. Све је то било погрешно. Просто напросто нису били у стању да разумеју Хербартов „реализам“, што је још и данас случај. А уз то је дошло и непријатељско расположење појединих владајућих школа, које му је отежавало да са својим радовима уопште наиђе на пријем; много штошта остао је нештампано у његовој фијоци. Зар је за чуђење што се против утицаја таквог несхваћеног човека на школе, и против његових предлога за реформу школе свуда јавно отпор, у држави, на универзитету, код његових колега, код директора школа, па и код наставника који су, као и увек, желели да буду остављени на миру и прихватили сваки разлог који се могао употребити против једног тако негодног реформатора?

Када је после идеализам, заједно са критицизмом који га је и створио, у Европи уснуо, дошао је насупрот њему чисти позитивизам на власт. Сада је изгледало да је дошло време за једну „реалистичну“ педагогију, насупрот идеализму. Потражили су Хербарта; али таквог какав је био нису га могли употребити, јер је он изграђивао на принципима метафизике, експериментисао, просто тражећи праву методу. Он им је био потребан, ауторитативан. Стога су искористили упутства која је био дао својим студентима као извод из својих предавања да би их поштедео од хватања бележака. Овде је био ауторитативан скелет за један чврст систем. Из њега је сад, полазећи од новог схватања ученика, људи и васпитања и према новим намерама, Хербартовим речима и надовезујући на делом несхваћене, делом једнострано изваћене реченице из његове психологије, изграђен један нов формални систем са применом за сваки посебан час у школи, на шта Хербарт чак ни код речи које су давале потстрек за овакво формирање, никада није хтео да мисли. Све до краја века био је то уствари низ таквих система који су обично чинили концесије своме времену, сви управљени на један чврст и опште употребљив облик наставних часова и њихове организације, односећи се скоро сви на основну школу, док је Хербарт са својим предлозима за реформу, увек у првом реду — и у изразитој супротности са Песталоцијем — мислио скоро искључиво на више школе.

И тако је Хербарт — несхваћен, узет једнострано — добио огроман утицај — далеко чак преко немачких граница.

Онда је дошао противудар. Око њега подигла се велика полемика. Многи су се напади управили против њега, али како нападачима, тако и браниоцима недостајало је стварно познавање његових дела. Борило се уствари око тумачења Хербарта код његових следбеника. Притом су Хербартовој школи пребацивали отприлике све оно што се једној рђавој школи може пребацивати — док се он, Хербарт, већином против онога што му се пребацивало, борио равносно и истрајно. Али он није могао да се брани, јер је та школа коју су, често с пуним правом, нападали, носила његово име.

Најгори прекор који су му чинили био је прекор интелектуализма. И стварно, Хербарт говори о „претставама“ и њиховим законским покре-

тима, он говори о мисаоном кругу, који треба продубити, плански уредити и проширити. Не само критичари, већ и његове присталице, они који су припремали његову науку, Хербартовци, овде су, идући за, у међувремену утврђеном језичном употребом новије психологије, интелектуалистички погрешно разумели ове његове исказе. Лако је показати на паралелама да је Хербарт према могућој језичној употреби свога времена, разумео под осећањем оно што ми данас називамо осећањем, под мислима све оно што душа може да учини, под претставом не само оно што је интелектуално претстављено, већ најпростије психичке елементе сваке врсте и такве који немају „никакве претставе осим себе самих“; „сада се унутрашња стања душе уствари називају претставама.“ Осим тога су по његовом мишљењу осећање и хотење дати нераздељиво са претставама: „нема претстављања с којим не би било везано нешто од хотења или осећања.“

Претстава је дакле нека врста највишег и централног појма за душевне покрете уопште. Хербарта потпуно погрешно схватају када на ово место, уместо да пажљиво поступају у погледу историје појмова, стављају просто модерно тумачење речи. Одавде би се морала изнова започети целокупна критика Хербартове психологије.

Други прекор који се Хербарту често чини у вези је са интелектуализмом, који се управо показао као неоснован. Каже се да је Хербарт измислио једну психологију као механику претстава и према томе мора свако васпитање, наравно да буде примена такве механике, дакле механистичко. И овај прекор је, каже писац, врло кратковид. Прво и прво овде срећемо опет горе показано погрешно схватање појма „претстава“. А онда, баш је Хербарт био тај који је у многим случајевима најоштрије одбацио сваку механистичку примену начела и правила. На многим местима својих књига и чланака говори он о разорном дејству педантерије, о кобном држању наставника кад постају мрзовољни, крути и сурови и тада престају бити педагози. Узмимо само једно дело Хербартово, па ће већ на првим странама његове заносне речи побити прекор механизма. Хербарт хоће да пробуди и употреби унутрашњу активност ученика, и он зна како се лако педантеријом и механизмом убија та унутрашња активност. А што он тражи законитост под којом се ова активност буди и одржава, не сме се побркати са механизмом, јер он је увек свестан опасности од педантне, безживотне примене правила, и стално одвраћа од тога. Али то управо показује да он познаје посебност душевне законитости и хоће да се о томе води рачуна.

Али најгори, најопаснији прекор је „морализам“. Често му чак придају и епитет „сув“ и мисле да тиме погоде један тако жив дух као Хербарта. И овде је кривица до Хербартових присталица из друге половине прошлог века, већа него до критичара који су се држали оних упутстава које су изнели Хербартовци о Хербартовом васпитању за „карактерну јачину и моралност“ и директива и наставних упутстава исте групе, која су често била врло сува.

Свакако, Хербарт је уверен да морална снага пресушује о вредности човека. Није он узалуд био са Шилером у срдчним односима. Његова расправа „О естетском приказивању света као главном послу васпитања“

само је продубљивање Шилерових мисли које се могу наћи у писмима о естетском васпитању људи. Као и Шилер, и он везује уметност и морал и оштро одбија изреку „уметност је морално индиферентна“.

Овде писац наводи Хербартове речи: „Учинити да васпитаник сам себе нађе, бирајући добро, одбацујући рђаво, то или ништа јесте образовање карактера. Ово уздизање до самосвесне личности треба без сумње да се изврши у души васпитаника и његовом властитом делатношћу; било би бесмислено кад би васпитач хтео да створи праву суштину снаге за то и да је улије у душу другог!“ С овим речима слаже се потпуно и делатност Хербарта као домаћег учитеља.

Пребацивали су му затим да не познаје разлику између душе одраслога и дечије душе. На ово писац наводи његове речи: „Зар се не види растојање између детета и одраслога? Та људи не умеју ни женски стил да подражавају, а још много мање дечији!“ (Увод у општу педагогију).

Пребацивали су му да препоручује смртно досадан начин наставе. Писац опет наводи Хербартове речи: „Бити досадан, то је најгори грех наставе!“ А осим тога Хербарт нигде није препоручивао један „начин наставе“, напротив, увек је наглашавао да је за сваког наставника и сваког ученика важан други почетак, други начин, па чак и други циљ.

Покрет за реформу школе, с краја 19. века, сматрао је да треба да изнесе своје циљеве у „борби против Хербарта“ против досадне „школе учења и дрла“, која се исцрпљује у правилима, учењу напамет, моралисању и неговању лажног самољубља и лажног интелектуалистичког штреберства, за коју су оптуживали Хербарта. Идеје о праву личности и заједнице владале су духовима; развијање снага постало је опет главни циљ васпитања. А ко је пре смрти идеализма тако енергично захтевао развијање снага и учинио га основом опширних предлога за реформу школе? — То је био баш Хербарт!

Хербарт је сам рекао да ће карактер, кога образује једино дељање властитом вољом, или остати слаб или постати изопачен, ако је надзор сувише жив и траје сувише дуго. — Он хоће да потстакне унутрашњу активност. „По себи непријатан и тежак је сваки начин понашања, који слушаоца чини само пасивним и од њега захтева мучно порицање своје властите покретљивости.“

Многа места из његових педагошких дела, а нарочито из мањих публикација могла би се навести, где су унапред дата начела духовне радне школе.

И када он каже: „Многи полуодрасли дечаци пре се доводе у ред код занатлије или трговца или код економа него у школи“, зар то не потсећа на Кершенштајнера и још модерније реформаторе? Многи су доцније прихватили његово схватање да је живот на селу од велике користи за васпитање, да дружење са пастирима, сељацима, ловцима, дрвосечама и њиховом децом доноси са собом најбољи развитак људског духа.

Много се може сакупити за оправдану страну покрета „који полази од детета“ из Хербарових дела. Он је захтевао научну психологију, потстакao је психолошку патологију деце, он сматра неопходним тачније

испитивање индивидуалних диференција, посебних обдарености, ученичких типова, темперамената, способности схватања постојеће маште и телесних диспозиција. „Приликом таквих посматрања“, вели Хербарт, „Још ће се делом приметити ритам духовног покрета, делом квалитет мисаоне залихе код васпитаника, и према свему томе ће се одредити како материја, тако и облик наставе.“

Он предлаже оштре и одлучне мере за поправљање школа, нарочито гимназија: престати с „дрилом“ учења, започети с Хомером из разлога дечије психологије, прво читати писне па тек доцније граматику, учити језике уливањем језичног осећања слободним и неупадљивим понављањем. Али не само за језике, већ и за остале предмете, нарочито математику, предлаже он важне и нове, делом ни до данас не изведене, поправке наставе.

У два правца није се до сада увидео Хербартов значај, или бар у досадашњој литератури није довољно истакнут. Један је његово особено и дубоко аксиолошко образложење васпитања за духовну „многостраност“, и захтев у вези с тим увек поновљен, да се све мере васпитања управе на добијање унутрашње активности. Оба начела могу данас, гледана у новој светлости, поред других да постану путоказом за будућу реформу која ће школу захватити до дубине.

Писац овог чланка сматра да нема ни једног великог мислиоца који је у свако доба био толико несхваћен и стога остао без икаквог дејства у намераваном правцу, као Хербарт. Али што су њега учинили одговорним, чак кривим баш за такве једностраности и погрешке организације, чак глупости против којих се он целога живота борно, против којих је саградио целу своју мисаону зграду једне педагошке науке, то изгледа исувише незаслужена награда. И да су доцнији реформатори немачке школе читали њега самог, уместо његове следбенике и оне који су, схвативши га погрешно, примењивали и распростирали, видели би да једва да постоји и један захтев за који не би могли наћи у Хербарту ауторитативан доказ и често опширно образложење.

Да су читали Хербарта они би могли још више, а много што шта још убедљивије и јасније да кажу против школе Хербартоваца, у коју је примљено и санкционисано толико из претхербартовог времена. И борба око реформе могла је бити потпунија и много боље вођена аргументима из Хербартових дела. „Јер,“ завршава писац, „највећи реформатор школе кога смо имали, јесте Хербарт“.

ОБРАЂИВАЊЕ ПАДЕЖА

О овом питању које у методици наставе немачког језика претставља приличну тешкоћу, даје позната германисткиња др Изабела Биро у часопису Немачке академије у Минхену »Deutschunterricht im Ausland« (септ. окт. 1942) извесне сугестије које ће многим наставницима немачког језика бити од користи приликом решавања овог питања, или ће их бар потстаћи на дискусију о тој ствари. Јер у настави страних језика постоје многа пи-

тања на која се стално мора тражити нов одговор, а код систематске граматики би извесне реформе биле врло пожељне. То је управо случај код обрађивања немачких падежа.

Како ће се страни ђаци најлакше увести у тешкоће немачких падежа, ђаци којима је такав формални систем непознат и често неразумљив? У ствари би требало немачки језик, као и сваки страни језик уопште, проучавати у његовој особености тако да се тачним рашчлањавањем његових делова види којим одређеним обликом он, према своме склопу, означава сваки граматички однос. Али у практичној настави морају се страном језику чинити извесни уступци, јер се ту захтева да ученици што пре науче да говоре, и то најпре у мисаоним целинама које су сродне њиховом матерњем језику. Тек постепено они се доводе до схватања на страном језику неког облика који се на њиховом матерњем језику ствара другим процесима мишљења, или се уопште не може изразити, — У почетничкој настави мора се почети са најпростијим — а под најпростијим мислимо на оно што је са гледишта тога језика најпростије.

За странца су немачки падежи пуни тешкоћа, јер осим словенских језика не постоји у Европи ни један језик који би имао падеже очуване у толикој мери као немачки. Енглез се приликом учења немачког језика бори у овој области са истим тешкоћама као и Италијан или Мађар. Наставник немачког језика мора дакле да узме прво оно што одговара сличном процесу мишљења на матерњем језику ученика. А то је обрађивање номинатива као субјекта и именског дела прирока. На друго место долази акузатив као објект. Како сам облик отступа од номинатива само код именица мушког рода, овај се падеж може лако научити; њега сви ђаци сразмерно брзо схватају, јер се објект већинном познаје по реду речи. Идући падеж, датив, већ чини многе тешкоће. Прво облик члана и личне заменице показује велику разноврсност, друго однос који овај облик изражава само је код неких глагола као дати, показати, одмах разумљив. — Однос изражен падежом који треба на крају обрађивати, можда се најмање може криво разумети, ипак је за учење најштакљивији од свих. Често се налазе ђаци који после 6—7 година учења немачког језика не могу у мало тежем тексту да препознају генитив. Из методских разлога дакле требало би падеже обрађивати овим редом: номинатив, акузатив, датив, генитив.

Писац је већ укратко нагласио које функције падежа долазе прве у обзир у настави немачког језика. Субјект, акузатив објект, предмет у дативу код глагола дати, показати, поклонити итд., и најзад посесивни генитив обрађују се први стога јер полазећи од матерњег језика учениковог најлакше уводе у начин мишљења немачког језика; дакле не стога што би то била основна значења из којих се изводи свака остала употреба падежних облика. Тако нешто хтећи објаснити ученицима било би скроз погрешно, не само зато што се то не слаже с науком, већ зато што би се код првих предлога с дативом (bei, mit, von) показало као погрешно. А ови предлози су нам потребни ускоро после објашњавања самог датива, да би било мало промене у разговору. Ни без предлога с акузативом не можемо дуго да будемо, и тако ћемо ускоро допунити област примене акузатива овим кон-

струкцијама, пре него што пређемо на посесивни генитив. Према томе било би сувишно објашњавати појмове као основно значење падежа. Остали начини употребе падежа, као адвербијална употреба генитива или разни независни акузативи, као на пр. за време, за меру итд. долазе тек много доцније на ред. Прве функције падежа — само из методских разлога прве, да би ученика превеле на начин мишљења немачког језика — чине донекле костур помоћу кога може да се дође до склопа целокупне језичне наставе, а на вишем ступњу онда и до погледа у организам језика. Ову конструкцију не треба замислити као помоћну, која ће се доцније уклонити, већ у неку руку као челичну конструкцију модерних грађевина, која чини основну структуру зграде, док се спољашњи и унутрашњи зидови постепено изграђују и попуњавају празнине једну за другом.

Али има једна ствар која ће одмах пољуљати овај костур падежа, постављен у поменутом методском реду, а то је деклинација. Ученици наине деклинирају сасвим другим редом. Већина уџбеника доноси падеже према традицији старих латинских граматика по реду: номинатив, генитив, датив, акузатив. Многи с обзиром на модерна научна или практична гледишта стављају акузатив одмах иза номинатива и мењају: номинатив, акузатив, генитив, датив. Али врло мало њих састављају табелу тако како је увежбавају у методској обради падежа, наине номинатив, акузатив, датив, генитив. Та разноликост чини врло велике тешкоће у настави, јер сваки наставник зна да ученици већину нових појмова науче на механички начин; они уче изврстан одређени ред сталним понављањем и асоцирањем са појединим члановима низа и тиме у исто време и функције везане са њима. Они могу донекле и да их примене и задрже, али они губе сигурност чим се уобичајени ред промени. Асоцијације стечене великим трудом и напором нестају, ученик мора да почне изнова, али старе асоцијације не ишчезавају сасвим, оне ремете процес учења по сећању и угрожавају утврђивање језичног осећања. А сваки практичар је то искусио и моћи ће да потврди да су често потребне године док дете не научи најзад да деклинира без грешке, сасвим на страну како употребљава падеже у рекцијама.

Писац овога чланка сматра да би требало да неко надлежно место — можда Немачка академија са својим ауторитетом — постави једну норму у реду падежа, норму које би се бар уџбеници морали придржавати. Утврђено је да је овај традиционални ред — номинатив, генитив, датив, акузатив — у настави са странцима крајње непрактичан, баш због тога што се методско обрађивање градива врши другим горе поменутиим редом. Није тако једноставно дефинитивно пречистити са једном традицијом употребљаваном вековима. Али са разних страна су већ учињени кораци који су је мало пољуљали, и зато ћемо прво да се упитамо како стоји ствар с том традицијом.

Деклинација је као и многе друге ствари дошла у немачки језик из латинске граматике и имала је испочетка осим данашња четири падежа још један аблатив и један вокатив. Доцније је број падежа редуциран на 4, јер се увидело да немачки језик нема аблатива и вокатива. Ред преостала

четири падежа је задржан, делом можда стога што су немачке граматике још до 18. века биле писане на латинском језику.

Није се испитивало зашто се у латинском генитив ставља иза номинатива, и да ли у немачком има разлога да се тај ред задржи. У новије време има класичних филолога који чак ни у латинском више не узимају као меродаван овај традиционални ред падежа, и не примају га ни у наше латинске и грчке школске граматике. Они стављају акузатив после номинатива и образлажувају то тиме што акузатив својом функцијом у реченици игра много важнију улогу него сви остали падежи. Стављање генитива иза номинатива није у латинском имало другу сврху до да покаже основу и врсту деklinације именице. Али деklinација се може исто тако лако одредити по номинативу плурала, као и по генитиву сингулара, у многим случајевима чак и боље. Кад се дакле према овим разматрањима тај традиционални ред падежа може и у латинском изменити, чак је и измењен, онда нема никаквог разлога да се он у немачком задржи, тим пре што се основа у данашњем немачком уопште не може распознасти, облик генитива за граматiku дакле више ништа не значи, а номинатив плурала показује све што ученик мора да зна за прављење свих падежа.

После ових разматрања писац прелази на питање. Којим редом треба ученицима да дајемо падеже да деklinирају? Методска разматрања дају ред: номинатив, акузатив, датив, генитив. С гледишта науке је сасвим споредно како ће се дати падежи и разни начини њихове употребе. Јер историјски нити по развоју нити по значењу нема ни један падеж првенство пред другим. Стога би се могли посматрати и с другог гледишта сем методског, из пр. према томе колико се често појављују и какав је данашњи облик падежа у говорном језику. Ако то учинимо онда можемо после номинатива који бесумње као субјект и име ствари стоји на првом месту, одмах да ставимо акузатив. Јер акузатив има обимнију функцију него остали зависни падежи, јер у њему стоји номинални појам на кога се најпре и потпуно односи вербални појам реченице. Осим тога он се употребљава са врло много предлога, облик му је најзад код именица и заменица женског и средњег рода, па и код придева, потпуно једнак номинативу, тако исто и код многих имена мушког рода, ако се изузму именице мушког рода слабе промене и члан. — После акузатива према горе поменутом принципу најбоље је да дође датив. Он се самостално нешто мање употребљава, али њега регирају многи глаголи и предлози, одржан је прилично у свима изречјима, тј. ретко се замењују неком предложном конструкцијом, и најзад облик му је код именица у једнини скоро једнак с номинативом. Заменице и придеви мењају се јаче, али њихова деklinација долази у настави тек доцније на ред.

Последње место у реду заузео би генитив. Он се од свих падежа најмање појављује. У говорном језику је скоро сасвим ишчекао, у књижевном језику још животиари као посесивни генитив и као реакција извесних глагола, придева и предлога као и у неким утврђеним облицима. На место генитива долазе постепено предложне конструкције и други падежи и потискују сам генитив и из књижевног језика. Док датив у немачком добија све

већи значај, пошто као падеж у коме су помешани аблатив, инструментал и локатив и остали односи, најзад и као предложни падеж показује велику покретљивост и еластичност.

Ако се дакле сложимо с тим да ред падежа у шести деклинације треба да буде исти као код методског обрађивања, морали бисмо заправо и наше латинске граматике да изменимо у томе смислу, да се ученици не би бунили. Ту би требало чути мишљење класичних филолога. Писац овде још једном наглашава да су мађарски класични филолози већ донекле изменили традиционални ред падежа и да њихови ђаци већ неколико деценија уче акузатив после номинатива. Други корак, стављање генитива иза датива још није учињен, али то не би било тешко, кад би германисти за немачку деклинацију увели овај ред као практично и логички тачан.

Потребно би било да и слависти кажу своју реч о овом питању, јер је код њих још опште у употреби традиционални ред падежа.

На крају ових интересантних потстрекa на размишљање, писац говори и о номенклатури падежа која данас више нема никаквог смисла и сматра да би је требало узети у разматрање као посебни задатак.

Д. Г.

ВАСПИТАЊЕ ПОД ВЕДРИМ НЕБОМ У ИТАЛИЈИ

Са појмом школе недељиво је везан у нашем досадашњем мишљењу појам једне куће. Као кућа приказује се она детету при преласку из дечје собе у родитељској кући у прво састајалиште омладинског друштва, у коме ће се његов живот проширити и обогатити. „Школа“ је с тога за већину људи оличена у једној згради која се састоји од зидова, учионица и затворених просторија, и тешко је замислити као нешто нормално школу без зидова и одељења. Још много теже је замислити школски живот који се одиграва под ведрим небом и одступа од утврђених норми наставе у затвореном простору.

Последица тога је да се настава под ведрим небом, дакле настава изван учионице, у слободној сарадњи између ученика и наставника, сматра да као нешто настрано, подесно једино као интересантно средство за здравствену заштиту младих генерација.

И стварно, то је било осећање хигијенске и социјалне бриге које је довело до оснивања школе под ведрим небом, јер њу су пре свега заступали хигијеничари који су тежили да подигну здравље деце, а нарочито оне из туберкулозних породица. А ова благотворна брига изазвала је онда у Италији карактеристичан педагошки покрет који је подмладио целокупну наставу.

Мусолинијева *Carta della Scuola*, која проблем школе схвата као васпитни проблем и позива породицу, као и фашистичку омладинску организацију БИЛ на директну сарадњу, дала је овом покрету јак потстрек. Школа није више као досада ограничена на задатке чисто школске природе, за које је изрично била надлежна, већ се на њу преноси веће достојанство и

шири задатак хумане, социјалне и политичке природе. Јасно је да такво схватање школе у борби за живљи и непосреднији контакт са животом и околином тежи да разбије досадашње форме и — што је врло важно — чак и досадашње зграде. Тако се долази до просторног проширења, које опет доноси нове душевне и моралне захтеве и тиме далеко прелази границе санитарских и хигијенских разлога који су дали повода за стварање школа под ведрим небом.

Тако школа под ведрим небом престаје да бива у првом реду школа за болесну или здравствено угрожену децу. Она напротив позива све ђаке из четири мртва зида учионице, ослобађа их тесних геометријских мера школске каупе и доводи их телесно и духовно у додир с природом, као предигру и предуслов за тумачење и подизање њихове личности која треба сама да дође до знања. На месту ученика који пасивно црпи из уџбеника и планских наставних часова оскудно знање за испит, које почива само на речима, ставља она младог човека који пажљиво посматра, самостално открива оно што је живо и слободно испитује природне истине на којима почива свако сазнање.

Школа под ведрим небом је школа створена из идеје која се труди да уништи погрешан закључак да је наставни час увек везан са мирним седењем. Она је, по речима једног директора, „толико практичнија; деца су здравија, јер живе цело време напољу и не губе време у томе да буду код куће болесна. Она никад не изостају због болести, и пошто нису заморена и не пате од нервне преморености, као што је то случај кад раде у затвореном простору, она могу да сврше много више школског посла. Осим тога грађење школе под ведрим небом стаје округло шездесет пута мање од модерне школске зграде са скупоценим инсталацијама за грејање и проветравање.“

И када све, штедња, хигијена и корист говоре за школу под ведрим небом, може само предрасуда у корист мирног седења да одлучује за уобичајене школске зграде које школи и од споља дају изглед болнице. А школа која има изглед болнице и јесте помало као болница.

И стварни непријатељ на кога ће школа под ведрим небом стално наилазити јесте изједначање: корист — непокретност и наставни час — непокретност. Али ако се проблем загледа до дна видеће се да је та једнакост везана за другу предрасуду, наиме за веровање у уџбеник као једини незамењиви извор образовања. А уџбеник је вадемекум двеју лепости: наставникове и ученикове, које су прави непријатељ школе под ведрим небом.

Али како је покрет први предуслов за живот у пољу и за дидактичку корист и дисциплину, морају се најпре поставити норме за грађење школе, које неће бити само повод за дискусије, већ важити и у пракси. Овде ћемо поменути само неке. Треба утврдити однос између суме одређене за земљиште и за зграду, а тај однос мора да буде управо супротан садашњем, јер данас се обично тражи да земљиште има површину приближно једнаку згради. И тај однос треба да нареди власти, као утврђено правило приликом зидања школе под ведрим небом.

Друга предрасуда које се треба ослободити јесте мишљење да школа под ведрим небом долази у обзир само за ученике основне школе, јер разлога против посеђивања школе под ведрим небом од стране ученика средњих школа уопште нема. Погрешно је и то што се „игром“ сматра све време које се не проводи на клупама и у разредима. Да ли се на једном часу у ствари нешто научи или не, то се не може проценити, али излет из коме се темељно упозна неколико биљака, није час и не заслужује то име; док се часом назива време које смо присиљени да проведемо слушајући без имало унутрашњег учешћа јединолични глас професора који доцира о фанерогамама.

„А како ћете“, питају многи, „учити латински, грчки, математику у пољу? Како ћете се ту сконцентрисати, како избећи ларму? Како ће ученици пратити објашњења?“ Одговор на то је да се латински и граматика тешко уче у пољу, али латинском језику Виргилија и Хорација потребно је сунце да би могао живети, и он често има такав мирис земље да се једва може разликовати од земље.

Ако се разлика између школе под ведрим небом и обичне школе види у томе што прва пружа ученику и дом, а последња не, онда није јасно зашто не би ученик средње школе имао један дом у коме би као у својој кући могао да види све што се догађа и да учествује у свему што доприноси његовом развијању. У овом нарочито тешком времену младишког доба, у коме младо створење мора да се дочепа једног крмила које је до тада било изван његове личности, а сада треба да буде у њему, дисциплине наиме, у доба дакле у коме мора да научи да се сам обуздава, потребније је него икад директно учествовање у животу школе. А једини облик у коме ученици учествују у околном животу јесте покрет. Школа под ведрим небом је управо школа покрета, школа која иде за покретом сунца и покретом ваздуха.

Друга чињеница је, да данашња школа са својим начином живота, проведеним већином у седењу, шкоди унутрашњој равнотежи омладинаца у доба у коме је ова равнотежа лабилнија него икада, а повишава напрегнутост у доба када је и онако изванредно јака.

Освежавајуће и оживљавајуће дејство живота који протиче без тешких прекорачења природних закона доприноси томе да избистри и ублажи бурну атмосферу, каква је увек атмосфера младишког доба, чак и када спољашњи изглед не каже тако.

Само ко је сасвим заборавно властите школске догађаје, неће се сетити каквој су тортури били подвргнути наши живци и како смо се после три, четири, пет сати у којима смо били осуђени на мирно седење на клупи, претварали у гомилу рђаво расположену и без воље за учењем.

Школа под ведрим небом приказује се донекле као живот на селу. Наставник има преко своје дужности да испуни задатке који излазе из оквира његове службе чисто школске природе. Његова делатност се проширује и обухвата у оквиру школе и њених задатака читав отсек у животу детета, који је раније био искључен одаме, отсек који се односи на дете као такво, а не као ученика.

Тиме се наравно не каже да само школа под ведрим небом пружа педагошке задатке, или да су педагози и наставници морали да чекају појаву школе под ведрим небом да би открили да школа мора да васпитава. Само истичемо неоспорну чињеницу да васпитање чини суштину школе. Школа под ведрим небом је стога одређена да све више проширује идеју васпитне школе, да да педагогу и наставнику све живље осећање за значај овог принципа и — што је најважније — да у свакодашњој стварности да овом начелу израз све пунијег и искуством богатијег живота.

Идеали новог васпитања које треба да буде васпитање детета самим собом, налазе у овој школи најбоље могућности за остварење. И стварно, дете у школи под ведрим небом налази у највећој мери пример, средину и потстрек. Више се ученику не може дати, пошто смо убеђени да човека не васпитавају други, већ да се сам васпитава, и пошто смо увидели да се задатак наставника састоји у томе да потстиче све оно што је детету урођено и да ствара подесне услове за то да се може развијати по ритму свога властитог духа.

Поменућемо овде још једно револуционарно обележје ове школе, које претставља обнову дидактике. Она најме почиње једном темељном мером: уклањањем наставног часа који је у животу школе играо тако велику улогу и још увек је игра. Живот школе под ведрим небом је стална настава, стално истраживање, лични рад ученика, потреба наставника; њен ритам протиче стално на основу потстрекла које је наставник дао у погледу на један циљ и један ред. Већ из тог разлога она захтева нову методiku и претставља ново остварење школског доживљавања.

То значи да је дете то које даје себи часове и пушта да му наставник говори, а не крути школски ред. Али да би дошао до тога мора прво да постоји духовна потреба ученика, мора рад да се жели, мора да се чује прави пулс унутрашњег живота који сам себи проналази проблеме и поставља питања. Укратко, мора да постоји дете које хоће нешто да научи. Док се обично сматра да порекло васпитања лежи у потреби, вољи, па чак ако хоћете и у дужности одраслих, ми напротив сматрамо да оно лежи само у потреби и вољи оних који треба да се васпитавају. И није потребно трошити много речи и описивати духовну скученост оних наставника који у детету виде само оно што је у вези са школом и стога сматрају загубљеним све време које се не проведе на часовима и у настави, да би се схватило да школа само зато постоји и може да постоји јер има живе деце која хоће школу. А школску клону која је вековима симбол школе упркос нападима физиолога против њеног нездравог утицаја који угрожава неочврсли дечји скелет и прети не само телесним рахитисом већ и духовним, уклања ова школа, као симбол за то да обновљен појам васпитања као самоваспитања тежи да се оствари у новој, модерној школи.

Као што смо видели, школа под ведрим небом уноси живот у школски програм који је уједно и васпитни програм и даје школи у оквиру живота нови живот и нову младост. Најзад, школа под ведрим небом не уводи у школу само ученика, већ просто напросто дете и проширује стога делокруг рада наставниковог. С друге стране она одбацује сваку апсолутистичку

форму школског живота, како са дидактичког тако и са васпитног становишта.

Исто што и за ученика може се рећи и за наставника. Његов рад губи свако априористичко и педантско ограничење и постаје плод заједнички живљеног живота, он постаје живљи и ватренији, као што и његов начин да посматра ученике постаје живљи, ватренији и пажљивији. Они су пред њим у целокупности свога људског бића, у својој природној жељи за знањем и запослености, са својим dobrim странама и својим грешкама; он који је раније био само прост наставник постао је њихов васпитач и њихов вођа и може да доживи са својим ученицима цео њихов живот, да разуме њихову најскривенију душу, да оцени њихов карактер, њихове способности и њихов темперамент.

С друге стране и наставник и ученик ослобађају се чим ступе у складан, под ведрим небом проживљен живот, свих предрасуда у вези са школом, и навикавају се на живот истинитији, далеко мужевнији, сировији и ближи природи.

ЗДРАВСТВЕНА РЕФОРМА ЖИВОТНИХ НАВИКА

У оквиру принципа по коме треба организовати и спровести васпитање омладине под ведрим небом у свим облицима и на свим ступњевима, не сме ни у ком случају да изостане физиолошко-хигијенски фактор.

Јер код васпитања под ведрим небом не ради се о школи у обичном смислу, већ о ширем васпитању на ваздуху од стране педагога потпомогнутих лекарима. Циљ је потпуна обнова целокупног нашег начина живота, који посматран са здравственог гледишта показује још врло много заблуда. Већ млада тела треба да стекну навике смиђене за побољшање њиховог телесног и духовног здравља и да их тако чврсто утуве, да их ни као одрасли више не напуштају.

Најпре деца треба да науче да своје тело навикну на природан додир са ваздухом, сунцем и водом. Јер то је неопходна храна за човека који је од природе одређен да живи у океану чистог ваздуха. Не само да би плућа могла дисати, већ и да се одржи активном кожа, тај важан орган који је седиште многоструке физиолошке делатности и неопходан за одржање нашег здравља.

Како смо ми потребама социјалног живота присиђени да дуго времена будемо обучени, понекад чак и претерано, често се делатност коже омета и долази до тешких поремећаја целокупног здравственог стања. Зато су редовна ваздушна купања од огромне вредности јер очвршћују тело и јачају његову отпорну снагу.

Многа деца показивала су долазећи у школу под ведрим небом стање недовољне исхране, спорости у мишљењу и делању, малу способност концентрације и крајње ограничену отпорну снагу код телесног или духовног напора, претерану раздражљивост, знатну осетљивост према хладноћи. Али понекад је било довољно неколико дана, у томе се слажу лекари, наставници и породице, да им се успостави неврвегетативна равнотежа и обнове њихова телесна и духовна снага, једном речи, да им се поврати самопоуздање.

Кад се деца изведу из затвореног простора учионице где измене хемиског састава ваздуха и садржине топлоте и влаге врше изванредно штетан утицај на деци организам, када се ослободе средства за мучење, које претставља школска клупа, и доведу у блиски додир с природом, онда она напредују у својим студијама с коришћу и радошћу. — Разуме се само по себи да школска дворана без зидова мора да врши благотворан утицај и на наставну методу. У доба као што је претпубертет у коме недостаје увиђајност, а способност апстракције је крајње ограничена, док способности подражавања преовлађују, не може се знање стицати само речима, већ најјачим учествовањем разних чула.

Васпитање под ведрим небом има осим тога, посматрано са хигијенског гледишта, неоцењиву предност, што децу упознаје поред многих других ствари и са три велика здравствена фактора: ваздухом, светлошћу и покретом, и даје им у школско време здраве и освежавајуће оброке. У доба развијања је потреба за храном нарочито велика, поглавито што се тиче кошчаног ткива, срчаних влакана и нервног ткива.

Дивни хигијенски, здравствени и педагошки резултати постигнути у овим школама у Италији постају у толико значајнији када се узме у обзир каква их деца посећују и желети је да се свој деци пружи та могућност, а нарочито за средњу школу у којој многа деца проживљају најосетљивију фазу свога развоја — пубертет.

ОБРАЗОВАЊЕ НАСТАВНИКА И ШКОЛА ПОД ВЕДРИМ НЕБОМ

Оваква нарочита врста школе ставља и наставнику посебне задатке. Од наставника школе под ведрим небом захтева се много више него од наставника обичне основне школе. До 1923 године тражило се од овог последњег само скромно знање и издашно техничко образовање. То је било само стручно знање које није могло имати посла са филозофским захтевима. Недостатак латинског и практична врста педагошке наставе, која је само давала знање, ограничавала се на мале практичне захтеве наставе и односила се само на школу и дете као ученика, нису доприносили духовном проширењу хоризонта наставниковог, и имали су за последицу спуштање културног нивоа овог заслужног стадежа.

Већ поменута *Carta della Scuola* решава тај проблем на тај начин што захтева образовање наставника на основи широке хуманистичке културе, не занемарујући притом ни техничко искуство. Учитељски семинар који она предвиђа, пружа уједно и хуманистичко и стручно образовање. Последња година студија служи првенствено практичном образовању, али живом, добро организованом практичном образовању које треба да се збива код разних типова школа и наставника, под брижљивим вођством семинарског наставника и у контакту са управитељима школа, а то не толико због тога да будући наставник научи одређене методе, већ да се у њему пробуди критичко разумевање за конкретне наставне проблеме и да му се да унутрашња способност да их разуме и да их решава у стваралачкој делатности свакодневног рада. Али као што наставник са овим општим образовањем

не би могао да предаје у школи за следе, глувонеме или малоумне, тако и школа под ведрим небом, као нарочити тип школе, захтева и нарочито образовање наставника. Јер у животу школе под ведрим небом нема наставних часова, то је стална настава, стално истраживање, индивидуални рад од стране ученика, захтев од стране наставника. Стога је у школи под ведрим небом потребна нова методика и ново приказивање школског доживљавања.

Из тога проистиче да настава у школи под ведрим небом претпоставља нарочиту педагошку и дидактичку обдареност. Дете овде не учи из књига, већ црпи знање посматрањем природе и испитивањем стварног света и наставник мора умети да открије знање не у књигама, већ у самим стварима, у самој стварности, и тај свет (птице, животиње, природне појаве) мора за њега имати јаку људску и привлачну снагу. Ако наставник није у стању да осети наставну вредност слободног, отвореног света ван књига, иако ни њих неће искључити као допуну, он може бити добир наставник за обичну школу, али за наставу под ведрим небом није подесан. Потребан је дакле наставник необичне пријемљивости и обдарености, који кроз и кроз без предрасуда стоји слободно према уобичајеним наставним догмама и тако може у школи да оствари педагошки идеал наставе под ведрим небом.

Образовању оваквог типа наставника тежи се у Италији и то се постиже одржавањем нарочитих курсева. На њима се будући млади наставници упознају са васпитним и хигијенско-санитетским циљевима школе под ведрим небом, јер ту наставник мора поред духовног рада да има и опсежно знање о телесном саставу ученика и да буде у стању да сарађује са школским лекаром и да извршује његове прописе.

Педагогија је у школи под ведрим небом превратничка; она хоће да дете у својим животним испољавањима буде слободније него пре и да само организује освајање свога знања, које је идентично са освајањем своје властите личности. Школа под ведрим небом у Италији није ни мала касарна, нити завод за поправку; она је радна заједница деце која заједно са својим наставником раде и уче и спонтаним процесом просвећивања постају свесна бића.

На крају још неколико речи о зградама и уређењу школа под ведрим небом.

Школске зграде не смеју бити велике палате, нити огромне касарне, већ мале куће, само са приземљем, по могућству у облику павиљона у лепој и здравој околини. Оне морају по карактеру и средини да личе на куће за становање веће или мање породице. По себи се разуме да ово средство за мучење, школска клупа, мора сасвим да изостане и да уступи место лакој столицу са покретном столицом, која је детету много ближе од тешке, непокретне клупе, тако исто и гломазна катедра која је у неку руку стварала растојање између наставника и ђака нема места у овој школи.

Школа будућности биће сасвим под ведрим небом и стајаће у непосредном додиру с природом, неисцрпним извором за посматрања, у коме ће деца под широким сводом плавог неба, милована мирним дахом дрвећа и цвећа, грејана сунцем које даје живот, стећи савршену равнотежу духа и тела.

»Freiluftziehung in Italien«
1942 Nr. 5, Bayreuth

ДРЖАВНА ШТАМПАРИЈА У БЕОГРАДУ

препоручује своја следећа издања:

ДВА ВЕКА СРПСКОГА СЛИКАРСТВА

ОД
МИЛАНА КАШАНИНА
СА УВОДНОМ РЕЧЈУ
МИНИСТРА ПРОСВЕТЕ
ВЕЛИБОРА ЈОНИЋА

Књига је штампана у формату велике осмине, на бездрвној финој хартији, са 120 уметничких репродукција на кунст-друку и с прилогом четири слике у више боја.

Цена књизи 150.— динара

ОДАБРАНЕ СТРАНЕ НАШИХ ПИСАЦА

- 1) Песме Домовини — Антологија родољубиве лирике — Одабрао, уредио и предговор написао Трифун Ђукић — 280 стр. Платно: Дин. 30.—

РАЗНА БЕЛЕТРИСТИЧКА ИЗДАЊА

- 1) Петар Петровић Његош: Дела — II књ.: Слободијада — Мање pjesме. — Проза — 457 стр. Платно: Дин. 40.—
- 2) Петар Петровић Његош: Преписка. Прва књига. Дин. 89.—
- 3) „Из великих дана“. Одабране ратне приповетке српских приповедача. Дин. 25.—
- 4) Владимир Велмар-Јанковић: Дневна вест. „ 20.—
- 5) Ђуро Димовић: Симеон Немања. „ 15.—
- 6) Миљивоје Предих: Голгота. „ 15.—
- 7) Момчило Милошевић: Јован Владислав. „ 25.—
- 8) Душан Николајевић: Две драме. „ 20.—
- 9) Живко Милићевић: Записи о српској земљи. „ 20.—

МУЗИЧКА И ФОТОГРАФСКА ИЗДАЊА

Дин.

- 1) Стеван Мокрањец: Православно српско народно црквено појање — У редакцији и допуни Косте Манојловића — 520 стр. Платно: 100.—
- 2) Јосиф Маринковић: Песме за један глас и клавир — Одабрао и за штампу приредио Др. Милоје Милојевић — 93 стр. 50.—

3) Јосиф Маринковић: Божељествена литургија Св. Јована Златоустог — За мешовити хор — У редакцији Косте П. Манојловића — 79 стр. 4) Јосиф Маринковић: Помен — За мешовити хор — У редакцији Косте П. Манојловића — 15 стр. 8.— 5) Петар Стојановић: Нова основна школа за виолину — I свеска 43 стр. 35.—
III и IV свеска 30.— 6) Мокрањец: Споменница — Написао Коста Манојловић 196 стр. 24.— | <p>Дин</p> <p>Платно: 40.—
Картон: 20.—</p> |
|--|---|

УМЕТНИЧКЕ МОНОГРАФИЈЕ

1) Љуба Ивановић: Цртежи — предели — 52 репродукције с предговором Богдана Поповића 100.— 2) Бориљко Стевановић: 33 године сликања око Београда — 32 репродукције с предговором Момчила Милошевића 60.—	Дин.

РАЗНА НАУЧНА ИЗДАЊА

1) Вук Стефановић - Караџић: Српски рјечник — Истумачен немачкијем и латинскијем рјеченима — IV издање — 922 стр. Картон: . 120.— 2) Тихомир Ђорђевић: Белешке о нашој народној поезији — стр. 189 20.— 3) Драгутин Костић: Тумачења II књиге Српских народних pjesама Вука Караџића — 169 страна 20.— 4) Др. Јован Радонић: Слике из историје и књижевности — 533 страна 80.— 5) Списи Светога Саве и Стевана Првовенчаног — Са црквенословенског на савремени српски језик превео Др. Лазар Мирковић — 234 стр. 15.— 6) Др. С. Сагadini: Управно судство 30.—	Дин.

Где није посебно означено да је књига повезана, цене се подразумевају за броширано издање. Сва издања Државне штампарије у Београду могу се добити код свих књижара у целој земљи, а уз унапред послат новац преко чековног рачуна бр. 56.080 могу се поручити на Стоваришту књига Државне штампарије: Београд, Црногорска 1.

ПРОСВЕТНИ ГЛАСНИК

УРЕДНИК

Д-р ФИЛИП МЕДИЋ
ПРОФЕСОР УНИВЕРЗИТЕТА

ИЗДАВАЧ

ВЕЛИБОР ЈОНИЋ
МИНИСТАР ПРОСВЕТЕ

САДРЖАЈ:

А. СТАНОЈЕВИЋ: НА ВЕЛИКОЈ ШКОЛИ У 1883—1887 ГОДИНЕ (УСПОМЕНА)

Д-р Р. МАРКОВИЋ: ПОВОДОМ СТОГОДИШЊИЦЕ СМРТИ КНЕГИЊЕ ЉУБИЦЕ

МАЈКА У НАШОЈ НАРОДНОЈ ПОЕЗИЈИ (ЧЛАНАК УСТУПЉЕН ОД ГЛАВНОГ ПРОСВЕТНОГ САВЕТА)

БОГОЉУБ В. РАДОВАНОВИЋ: ПИСМЕНИ САСТАВИ ОСНОВНЕ НАСТАВЕ У СВЕЛОСТИ СТАРЕ И НОВЕ ДИДАКТИКЕ

АЛ. МИЛИЋЕВИЋ: ДОМ И ШКОЛА

БЕЛЕШКЕ:

МИНИСТАРСТВО ПРОСВЕТЕ: ПРЕГЛЕД РАДА У ОДЕЉЕЊУ ЗА ВИСОКО ОБРАЗОВАЊЕ И НАРОДНУ КУЛТУРУ; КОСТА М. ЛУЧИЋ: НАЧИН ВАСПИТАЊА И САМОВАСПИТАЊА; Д-р РАДИША МИТРОВИЋ: ДЕКАРТ КАО РЕФОРМАТОР МАТЕМАТИКЕ

ПРЕТПЛАТНИЦИМА „ПРОСВЕТНОГ ГЛАСНИКА“

Министарство просвете — Опште одељење под I бр. 5571 од 2 априла 1942 г. издало је следећи распис:

Пошто је прва свеска „Просветног гласника“ за јануар—фебруар 1942 године већ изишла из штампе, то је г. Министар просвете, под I бр. 5571 од 31 марта 1942 године, наредио: да се сва надлештва и установе у ресору Министарства просвете обавезно претплаћују на „Просветни гласник“, с тим да се претплата за 1942 годину исплаћује из кредита за канцеларијске трошкове, а да се у предлогу буџета за 1943 годину предвиди нарочити кредит за то.

У исто време г. Министар просвете је препоручио свима просветним радницима да се претплаћују на „Просветни гласник“.

Двобројем за јануар—фебруар ове године „Просветни гласник“ наставља редовно излажење, које је било прекинуто ванредним и изузетним приликама у нашој земљи.

Овај наш данас једини просветно-културни, педагошки и књижевни часопис, са традицијом од скоро шест деценија, почиње нову серију под знатно промењеним околностима у нашем духовном животу, који је свим силама упућен обнови Српства и Србије. Те нове околности, у којима сви честити родољуби морају бити ангажовани за расцвет нашег српског родољубља, налажу и „Просветном гласнику“ и његовим читаоцима нове и шире задатке у просвећивању и подизању културног нивоа нашег грађанина.

Имајући пред собом те нове, много шире и много значајније просветно-педагошке задатке, „Просветни гласник“ даваће читаоцима, ма коме нивоу образовања они припадали, одабрано штиво из разних области науке, филозофије, педагогије, практичне примене наставе, као и расправе о најбитнијим питањима односа школе и народа, јер „Просветни гласник“ има да пружи корисну лектуру свима који желе да помогну развитку и напретку српске културе и просвете. У ту сврху, редакција часописа ангажовала је за своје сараднике писце свих стручности.

Наставници свих школа у ресору Министарства просвете, чија је морална дужност да се свима моћима заложу за конструктивно подизање народне културе, биће дужни да, у делокругу свога рада и у својој околини, препоруче и шире „Просветни гласник“, тумачећи свима заинтересованима његову преко потребну поновну појаву и његов племенити циљ.

Претплата за „Просветни гласник“ износи 180.— динара годишње, а појединачне свеске продају се по цени од 20.— дин. Претплата важи само за календарску годину и шаље се за целу годину. Све установе, сем народних школа, достављају претплату Државној штампарији у Београду, преко Поштанске штедионице у Београду, на чековни рачун бр. 56080, са ознаком за „Просветни гласник“. Управе народних школа шаљу претплату надлежном средњом школском надзорнику, који доставља целокупну претплату за све подручне народне школе Државној штампарији истим путем као и остале установе.

Рекламације за непримљену свеску треба поднети Државној штампарији одмах чим се прими наредна свеска.

ПРОСВЕТНИ ГЛАСНИК

УРЕДНИК:
Д-р ФИЛИП МЕДИЋ
ПРОФЕСОР УНИВЕРЗИТЕТА

ИЗДАВАЧ:
ВЕЛИБОР ЈОНИЋ,
МИНИСТАР ПРОСВЕТЕ

БР. 5—6

МАЈ—ЈУНИ

ГОДИНА LIX

НА ВЕЛИКОЈ ШКОЛИ У 1883—1887 ГОДИНЕ (УСПОМЕНЕ*)

... Београдска Велика школа, негдашњи Универзитет Србије, била је у времену од 1883—1887 године, као и пре и после тога, у оној монументалној згради коју је „Српском отечеству“ покљонио велики просветни добротвор Миша Анастасијевић, а у којој се и данас налази управа (ректорат) и један део београдског Универзитета. Основана законом од 1863 наместо дотадањег Лицеја, Велика школа је све до свог претварања у Универзитет имала три факултета: правни, филозофски и технички, и дуго времена иза тога заузимала у тој згради само њену леву и фасадну страну; десна страна, сва три спрата, била је уступљена тадашњој београдској гимназији. На тој страни у приземљу и с улазом из дворишта, у три, четири веће собе, била је смештена и Народна библиотека.

Упис студената вршио се у то доба почетком септембра махом личном пријавом, али је примана уредна пријава с документима и преко поште, па се том олакшицом послужио и писац ових врста. Да се он упише у природно-математички отсек филозофског факултета (1883), дошло је умногоме и са научничке репутације неколико професора тога отсека, о чему је писац

*) Према саопштењу писца ове Успомене су један чланак из његових још нештампаних Записа и записа, писаних као мемоари просветног радника и претстављају готово једини у нас до сад објављени документи ове врсте о негдашњој Великој школи.

Напомена уредништва.

нешто сазнао још и за време свог испита зрелости. Уосталом, познато је да се многи кандидати с испита зрелости при избору факултета, на коме ће се даље школовати, врло често одлучују и посве случајно, па готово и без великог познавања природе студија, којима ће се одати, и перспектива свог будућег позива. Колико њих и имају јасне претставе нарочито о овом последњем! Често стога они доцније и мењају факултете, прихватају се других студија или их сасвим и остављају и ступају у живот и само с оним умним капиталом који су стекли у средњој школи.

У Вел. школи у Београду у то доба није било особито много слушалаца. На свим факултетима једва ако их је било нешто преко 200. У прву годину природно-математичког отсека те године уписало се било, чини нам се, свега нас 9. Уређење школе, односно појединих факултета, још није било много различно од гимназиског: одређен је био број предмета који се имају слушати у појединим годинама, предвиђене колоквије у току и испити на крају године итд. Ми смо тако у првом семестру прве године имали као редовне и облигатне предмете: хемију и математику. Катедру прве од ових наука држао је проф. С. Лозанић, а катедра математике била је у рукама проф. Дим. Нешића. Репутација оба ова професора, коју смо ми тек доцније потпуније познали, импоновала је новоуписаним слушаоцима већ од првих часова. Врло тачан, у понашању некако крут и готово хладан, професор Сима Лозанић је већ првих дана октобра, чим је распоред предавања био објављен, своје прво предавање из неорганске хемије одржао у слушаоници са степенасто удешеним клупама на левом крилу оног дела Капетан-Мишине зграде који и данас служи хемиском заводу философског кабинета за исти циљ. Одевен у црн реденгот, увек закопчан, стојећи иза стола за експериментовање испред ћачких клупа и с држањем немачког универзитетског професора, Лозанић је уводио слушаоце у хемију, па и доцније лекције тако подешавао, углавном по свом штампаном уџбенику за слушаоце Вел. школе; за први семестар био је одређен материјал његовог првог дела (неорганска хемија). Лозанић је говорио катедарски, али некако монотono, брзо, готово као неки механички апарат и тек местимиче објашњавао нешто више текст оног материјала који се налазио у његовој књизи. Ипак зато нас су врло интересовала

његова предавања, јер су већ готово од првог часа била праћена извесним експериментима (анализа хлорводоничне киселине, воде, амонијака итд.), а већина његових нових слушалаца вероватно је први пут тек тада и видела односне апарате и експерименте. Гимназијска настава из хемије у то доба била је у нас свуда махом и сувише слаба и недовољна! Нажалост, Лозанић није тада имао никаквог сталног помоћника (асистента) и највећу помоћ му је још чинио један стари служитељ-лаборант, који је студентима већ и раније био познат као „чича-Илија”. Тек доцније, по свршетку I семестра, Лозанић је призвао једног од наших другова (Мих. Благојевића), који му је био препоручен као његов земљак из унутрашњости, и стао га упућивати у асистентску дужност и помоћ у припремању предавања, експеримената итд. Иначе специјалније обраде појединих одељака хемије (физичка хемија, електрохемија итд.), није тада било нити је за њих постојала каква посебна катедра. Монотони говор Лозанићев с једне стране, а слаба гимназиска припрема за ову науку већине наших другова с друге стране, као и поступно удубљивање у саму науку и њене теорије и хипотезе, па онда и извесна сувопарност и конкретност материјала који ова наука проучава, чинили су да је у току целог семестра релативно мали број новоуписаних слушалаца, само нас неколико, било и остало уредан и ревносан похађач ових предавања; остали су се већ после неколико часова прилично дезинтересовали овом науком, а понеки и спремали да чак и по цену промене факултета пређу на друге, разумљивије им или „интересантније” студије. Узгред буди речено, хемију су с нама слушали и наши другови, уписани у I годину техничког факултета, а и њих је било колико и нас. Крајем октобра Лозанић је одржао с нама први свој колоквијум за тај семестар, и ми смо тек после тога видели сву озбиљност посла кога смо се прихватили, па је 5—6 нас било после већ стална и редовна публика на овим часовима; остали су долазили нередовно. Колоквијум је имао за последицу још и то да нас је Лозанић увео у нарочиту лабораторију, у којој смо имали упоредо с његовим предавањима упознати реакције појединих елемената и хемиских спојева, углавном по једној аналитичкој табели, коју је он за овај циљ био још раније израдио и штампао. Лабораторија је била без неких особитих уређаја, имала је само обичне лабора-

гориске столове са етажерима за реактиве, с једном елементарном капелом за сумпор-водоник и загушљиве гасове, чесму и до сваког стола спроведени довод гаса за горење. Гас се производио карбуирањем ваздуха помоћу лигроина у Бенондном апарату у подруму испод лабораторије, а руковање с апаратом спадало је у дужност нашег служитеља-лаборанта. Крајем првог семестра полагао се испит из неорганске хемије и приступало предавањима из органске хемије, из које се полагао испит у другој половини јуна. Међутим Лозанић нас је још пред крај првога семестра у једном или два предавања упознао с методом квалитативне хемијске анализе, коју је у најкраћим цртама дао у својој брошурици *Упутство за квалитативне анализе*, и по њој увео у студију аналитичне хемије. Тако смо нас неколико (углавном тројица) постали и редовни похађачи лабораториских часова и у другом семестру приступали већ и квантитативним хемиским анализама. За тај циљ служили смо се нарочито делом R. Fresenius-a,¹⁾ на које нас је и сам Лозанић упућивао. Доцније консултована су и друга. Професор Лозанић био је врло педантан и скрупулозан човек. Познато је од коликог је значаја ова особина нарочито у раду аналитичког хемичара. Долазећи у нашу лабораторију и упућујући нас на методе испитивања — а он нас је готово сваког дана обилазио, давао савете и у почетку чешће и пропитивао — он је нарочито настојавао да и ми стекнемо потребну прецизност и скрупулозност у посматрању и раду, па би се покаткад и врло оштро обрецнуо на поког студента, кад би опазио коју од обичних ђачких немарљивости или неозбиљности. Ово се баш није допадало многим од наших другова, који су иначе такође започињали курс из аналитичне хемије, па су сад већ и због ове професорове строгости или неуредно долазили или уопште остављали и лабораторију и хемиске студије уопште. Уосталом, Лозанић је у ово доба и сам био забављен неким својим студијама из органске хемије, а мало доцније у друштву с Љ. Клерихем, који му је био нераздвојни друг, пажњу је увелико скренуо на проучавање њихове заједничке концесије живиног рудишта код Шупље стене на Авали; тако га није много ни бринуло што се

¹⁾ C. R. Fresenius, Anleitung z. quantit. chem. Analyse, Braunsch. 1875.— 1887. I. II.

релативно мали број слушалаца посвећује науци коју је он заступао. Он је још раније био објавио приличан број својих оригиналних радова не само у *Гласнику* срп. ученог друштва — то је друштво било зачетак будуће Срп. краљевске академије наука — већ и у *Часопису* немачког хемиског друштва (*Berichte d. deutsch. chem. Gesellschaft*), у *Хемиском централ. листу* (*Chemisch. Zentralblatt*) итд., али је то све ипак утицало само на мали број његових студената да и сами јаче пригрле ове студије. Дабогме, да је Лозанић поред свега тога био у великом поштовању код студената, и то баш стога што је у то доба у нас сарадништво на науци у туђем, и то великом свету, било везано готово једино за његово име. А тим се поносио и цео факултет. Лозанић је и иначе у приватном саобраћају с ученицима био, истина, строг, али врло правичан и хуман човек.

Лозанићева предавања нису била везана само за прва два семестра наших студија на факултету. У другој години ми смо код њега слушали хемиску технологију, за коју је он такође био израдио нарочити уџбеник. Од тога дела изашле су само четири свеске¹⁾ — дело је остало недовршено — и предавање нашег професора била су готово текстуално везана за садржину ових свезака. Само још неке сировине и индустрије, непоменуте у тим свескама, излагане су у току другог семестра те године, — махом у обиму и по делу R. Wagner-а,²⁾ по коме су и остале ствари из ове науке највише и обрађиване. Лозанић се у овим предавањима нарочито задржавао на технологији воде и горива, може бити и зато што је у Београду у то доба питање о тим сировинама и њиховом технолошком значају било врло акутно; он је тада улазио и у комисије београдске општине, у којој је питање водовода већ било на дневном реду. Осем тога, извесна вежбања из аналитичне хемије — анализе вода, калориметрија итд. —, којима смо се нас неколико бавили у лабораторији, оправдавала су његово задржавање на тим партијама. Интересантно је да се некако у то доба чула у нашој књижевности и једна критика баш на прву свеску Лозанићеве *Хем. технологије*, при чему му је замерано: зашто

¹⁾ 1887—1894.

²⁾ Wagner R., *Handbuch d. chemisch. Technol.* Leipzig 12. Aufl.

је у своју књигу и уносио главу о води, кад то обично не чине страни писци. Како је таква замерка очевидно била неоправдана, то је можда и то побуђивало Лозанића да предавањима баш о тој ствари да већи значај.

У другом семестру друге године био је појачан и наш лабораторијски рад. Бар то је био случај с нама тројицом или четворицом студената, који смо сматрали ове студије као главне и стручне. Тај се рад продужио после и кроз трећу, па донекле и четврту годину нашег школовања и обухватао не само квантитативне анализе минерала и стена већ нас уводио и у прве, простије елементарне (органске) анализе, неке лакше техничке анализе итд. Један од наших другова готово стално је тада асистирао Лозанићу при његовим личним студијама тога доба, помажући или изводећи одредбу молекулских тежина његових препарата, вршећи анализе итд. У том раду је тако и писцу ових врста била поверена верификација алкалних метала, дозирање хрома и неких других састојака на извесним примерцима авалита, новог српског минерала који је Лозанић нашао на Авали и под тим именом увео у науку. Нешто доцније примерке тога минерала био је донео и писац ових успомена с једне своје екскурзије по околини Такова, па је тако по упуству Лозанића и под његовим надзором и сам вршио њихову анализу, поглавито ради идентификације с Лозанићевим примерцима. Иначе наше студије из минералне хемије, предузимане и наредних година под његовом дирекцијом, добијале су и практичан облик у познатим студентским светосавским тематима; међу њима је једне године и један пишчев рад добио трећу награду из фонда краља Милана.¹⁾

Професор математике, Дим. Нешић, започињао је своја предавања у првом семестру прве године — тригонометријом, најпре у равни, а после и сферном. Сув и слабуњав човек, али још у пуној снази, Нешић је био не само рутинирани предавач већ и

¹⁾ Писац ових врста је доцније (1891/2), као већ испитани професор и државни чиновник, имао прилике у Паризу слушати на Сорбони предавања проф. I. Troost-а и Ch. Friedel-а из неорганске хемије и љубазношћу такође универзитетског проф. Alf. Ditté-а добити одобрење да у његовој специјалној лабораторији настави аналитичне студије неких српских минерала, неких аналитичких метода итд.

врло отмен, благ и љубазан човек. Студенти су га необично поштовали, волели и хвалили, мада ни он, као ни Лозанић, није био никакав демагог нити се упуштао у фратернизација или камерадерију с ученицима. И при самом предавању био је, иако озбиљан, готово увек као насмејан, па би покоји пут чак и запитао ученике: да ли су разумели односне једначине, извођење итд. — Тригонометрију је обрађивао углавном у обиму свог штампаног уџбеника, а аналитичку геометрију, која је била главни предмет његових предавања у другом семестру, у обиму једног немачког универзитетског уџбеника,¹⁾ допуњујући га и прилагођавајући својим погледима на односно градиво. Ми смо „хватали белешке“, како су то студенти у свом жаргону означавали, и врло ревносно на ове часове долазили. Математика је уопште нас неколико врло интересовала и на испитима показивали смо, као и наши другови с техничког факултета, готово само одличан успех. Нешић је такође био стручан професор и озбиљан научник; његове студије у *Гласнику* ученог друштва, па, мислим, и у неким страним математичким часописима, не мало су утицале да су се студенти као и поносили њиме. Нарочито је у нашим круговима изазивала дивљење његова позната студија о квадратури круга и она је доцније, кад смо се већ упознали и са теоријом алгебарских функција, била повод да једног дана нашег професора замолимо да нам у нарочитом предавању и изложи своје погледе на сав тај проблем. Нешић се радо томе одазвао, али је као прави научник и скроман човек сматрао ипак за потребно да нам, указујући на извесне критике у иностраној књижевности, напомене да су његови погледи примљени само као један од огледа за решење проблема! Излишно је и напомињати да је то ипак била само једна прилика више да слушаоци приреде буран аплауз своме професору. Иначе његова предавања из алгебарске анализе и науке о комбинацијама, која нам је држао у првом семестру друге године, као и лекције о инфинитезималном рачуну (диференцијални и интегрални рачун), о рачуну вероватноће итд., чиме се у другом семестру друге године завршавао наш курс математике, била су одлична припрема за студију и најтежих проблема више математике свима онима који су се овој науци

¹⁾ Schlömilch, Handb. d. Mathematik, Leipzig, а и др.

посвећивали и у математичку литературу на другим језицима улазили. Нажалост, из моје генерације готово нико се тој студији није доцније одао, мада смо неколицина нас на испитима из овог предмета у обе године добили одличне оцене.

У другом семестру прве године започињала је и настава из физике. Овај предмет је предавао проф. Коста Алковић. Слушаоци су били осим нас, уписаних студената философије, још и наши другови с техничког факултета. К. Алковић је био покрупан човек, доброг здравља и врло добре нарави. Пењући се уз оне монументалне степенице од црвеног мермера у слушаоницу за физику на првом спрату Капетан-Мишине зграде, он је улазио на час готово увек задуван и с крупним грашкама зноја на лицу тако да је сматрао за потребно да се ђацима као извини што га корпуленција и године принуђавају да се најпре са један или два минута одмори и предахне. То је, дабогме, производило код студената извесну веселост, па је он поред осталог и стога у нашим очима још од првог часа био врло симпатичан наставник. Писца ових успомена је он уочио од првог часа као ђака крагујевачке гимназије, у којој је он био пре тога министров изасланик на испиту зрелости, и одмах изразио своје радовање што га види међу својим слушаоцима. Он је говорио одмереним темпом, јасно и прилично популарним језиком, очевидно трудећи се да свој, и иначе занимљив предмет учини још занимљивијим. У говору је мало врскао и више пута као извињење и с осмехом указивао на мали недостатак његових предњих зуба — били су му испали један или два секутића, — ако би то био узрок да ми погрешно чујемо и забележимо какав необичнији или страни термин, којим се он иначе ипак радо служио. Алковић је физику предавао углавном по уџбенику немачког универзитетског професора К. Wiesner-а и мада је у своја предавања уносио немало математике, па и оне више, ипак је, предочавајући нам покатак нашу каријеру будућих гимназиских професора, та предавања изводио поглавито у објему уџбеника експерименталне физике. Почињући излагањем појава и закона кретања, он је уобичајени механички део физике — механику чврстих, течних и гасовитих тела — обрађивао искључиво на математичкој основи и томе посвећивао цео други семестар прве године. Како ми у то доба још нисмо били упознати с диференцијалним рачуном, а он је своја излагања

заснивао и на том знању, то је ради нашег разумевања ствари, морао један или два часа употребити и на то да нас унеколико упозна и с основима више математике. У другој години Алковић се исто тако обимно задржавао на теорији таласања. Те су га лекције немало задржавале, те је стога и не улазећи много у хипотезе о природи материје итд. само препоручивао нама да сами проучимо из каквог страног уџбеника готово читаве партије из науке о електрицитету, па донекле и светлости итд. Његове лекције о томе биле су ужурбане и доста скучене, умногоме и стога што се већ примицао крај последњег семестра и доба испита. Лако је међутим погодити да се и сувише мали број студената одазивао његовој препоруци. — Алковић је у ово доба већ имао једног асистента, који му је био и препаратор и припремао покоји експеримент у смислу професорове лекције. Тај препаратор био је један наш старији друг, студент четврте године (Мијалко Ћирић), који је доцније био државни питомац за физику и механику у Паризу. Нажалост, физички кабинет тадашње Вел. школе био је врло оскудан у научним средствима уопште и није имао ни толико апарата и утензилија колико их мора имати иоле бољи гимназиски кабинет. Није било ни механичке радионице за оправке итд. У Београду тада није било ни електричног осветљења, па се и у овом кабинету произвођила електрична струја за неке експерименте чак и обичним електричним батеријама, акумулаторима или у ређим случајевима једном малом Грамовом машином итд. Већер лабораториског рада дакле није ту ни могло бити, и слушаоци који су желели одати се и практичним радовима, вежбањима итд., могли су махом само с нарочитим одобрењем професора и под надзором препаратора простим разгледањем унеколико упознавати конструкцију неколико већих електричних машина, мотора, дурбина и електроскопа, извесних калоричних апарата итд. Један мали програм, који је обухватао упознавање с Атвудовом машином, мерење истезања извесних метала на топлоти, мерење виших температура, мерење напона, притиска итд. извесних гасова, испитивање ампераже и волтаже акумулатора, извесних галванских елемената итд., био је готово све чему су могли приступити не само уз предавања из физике у првој и другој години већ и после тога они студенти који су аспировали на стручније студије

из физике. Сам Алковић није нас много ни уводио у ове практичне радове, по свој прилици зато што није било ни места за то; он је и демонстрације апарата, теже експерименте ит.д. тек само унеколико и повремено изводио и више се ограничавао на математичку документацију појава него на експериментовање. Иначе његова предавања била су раздељена на три семестра и свршавала се крајем маја у другој години. У првој години и он је одржао један колоквијум с нама, а прави испит и у првој и у другој години био је у јуну.¹⁾

Трећа година овог нашег школовања, пети и шести семестар, била је резервисана за предавања из природних наука и философије. Она је започела под врло бурним приликама, које је Србија преживљавала с јесени 1885. Бугарски упад у Источну Румелију и револуција у Пловдиву 9. септембра те године узрујали су од првог часа јавно мишљење у Београду и унутрашњости Србије и одмах довели у питање нормалан школски рад. По мигу српске владе, која је под утицајем краља Милана одмах заузела непријатељски став према Бугарској и њеној авантури, омладина Вел. школе, већ уписана за нову школску годину и готово сва прикупљена за редован рад баш тих дана, у једној сјајној патриотској манифестацији пред зградом министарства војске (зграда на углу Крунске и данашњеулице краља Фердинанда румунског), наелектрисана добаченом паролом „балканске равнотеже“, захтевала је у глас рат и нудила се да одмах добровољно ступи у редове бораца. Њен захтев био је примљен врло симпатично и на два, три дана после тога око 150 младих људи вежбало

¹⁾ Пок. К. Алковић био је и у приватном саобраћају са студентима врло хуман и племенит човек. Сазнавши једном приликом за време бугарског рата (1885) да се писац ових врста као сиромашан студент налази у новчаној оскудици, он га по својој иницијативи позове у своју кућу у улици Кнеза Милоша, извади из једног гвозденог сандука (каса) пет златника (100 дина) и преда му их као тобожњи зајам, који ће му он вратити кад могне. Како се писац тада поред државног благодетеља издржавао и поучавањем гимназиских ђака из неколико богатих кућа, то је већ после извесног времена и био у могућности да му позајмицу уз захвалност донста и врати. Доцније је Алковић тадашњем студенту у сличним случајевима потписивао и менице с мањим сумама, па је то, ангажован од њега, чинио и Д. Нешић. И неколико других студената, њихових ђака, користили су се таквом добротом ова два племенита човека.

се већ у белим војничким блузама и с оружјем у руци на Топчидерском брду под командом једног или два официра и извесног броја подофицира као саставни део сталног кадра. Ми смо готово сви били још као гимназисти свршили војну обуку, чак унеколико и са оружјем; осим тога у четвртом семестру према једном члану најновијег закона о уређењу војске добили смо били и овде једног млађег официра (поручник Драг. Руменић) који је уз помоћ једног наредника такође одржавао с нама неко време два недељна часа војничког вежбања с оружјем. Стога је сад наше војничко припремање овде трајало само неколико дана. 1. октобра били смо већ упућени у Ниш у састав VII пука, да крајем октобра из извесних војничких разлога, а и са многих побољевања, изнурености ит.д. будемо повучени из оперативних јединица и распоређени у позадини као административно особље ит.д. Само неколико наших другова (Јб. Јовановић, Д. Живаљевић, А. Зимонић ит.д.) поред неких других који су већ били војници у кадру, (Јб. Давидовић, Н. Лазић и др.) остали су у трупи. Писцу ових успомена је била додељена дужност писара у болници руског Црвеног крста у згради београдске Учитељске школе код митрополије и ту је дужност он вршио неколико дана и после оног несрећног четрнаестодневног рата.

У таким приликама Велика школа уопште није ни радила. Нека су предавања била отпочела још у септембру, али је фактички рад отпочињао тек половином децембра, после већ закљученог мира у Букурешту. Природне науке биле су претстављене катедром минералогije и геологије које је предавао Јов. Жујовић, и катедром ботанике коју је држао стари Јос. Панчић. За други семестар те и први последње године била су резервисана предавања из зоологије, као и анатомије и физиологије, што је спадало у дужност д-ру мед. Лази Докићу.

Предавања из минералогije привлачила су нарочито нас неколицину, који смо већ радили у хемиској лабораторији и јаче улазили у студију минералне хемије. Јов. Жујовић, тада већ признати наш научни радник, удешавао је своја предавања углавном по познатом француском уџбенику минералогije А. Lapparent-а и посветио томе сав остатак времена до краја првог семестра. Жујовић је био изразити петрограф и баш у то доба постављао прве основе за геологију Србије, што је доцније и створило

његову познату научничку репутацију. Он се није много бавио кристалографијом и овај део минералологије предавао је врло елементарно: упознавао нас је с појмом кристалног молекула, који је он називао „физичким молекулom“, не улазећи иначе опширније у теорије о кристалној структури, описивао најглавније облике појединих кристалних система, служио се нотацијом по познатом француском шаблону (Хајијевом), описивао минералне врсте у најопштијим цртама, и то махом оне који су имали већег значаја за студију стена ит.д. Кристалографске детерминације кристала, мерење углова ит.д. нису биле у његовом програму, па ми се чини да смо ми практично упознавање с кристалографским инструментима и предузимали само једном и узгредно, и то на једном рефлексном гониометру, позајмљеном из физичког кабинета. Сам Жујовић није ес тиме бавио и они од нас који су се овој науци посвећивали, могли су тек доцније на поком страном универзитету и у ту студију улазити. У накнаду за то Жујовић је нешто више излагао оптичке особине минерала и упућивао нас на мала вежбања на Nachet-овом поларизационом микроскопу, којим се и он служио при својим петрографским испитивањима. Минералoшки кабинет тадање Вел. школе био је врло скучен и нарочито оскудан у скупљим инструментима. Минералну хемију Жујовић тада готово није ни предавао, ослањајући се на то што смо ми по споразуму између њега и проф. Лозанића били већ упућени на лабораториски рад у хемиском кабинету. Стога ваљда уз минералoшки кабинет није таква лабораторија ни постојала. Извесне збирке минерала, стена ит.д. постојале су и биле нам на расположењу само ради прегледа и проматрања. Ни предавања из геологије, извођена у другом семестру углавном по књизи аустриског геолога F. v. Hauera, а можда нешто и по Лапарановој геологији, само у много мањем обиму, нису садржавала све партије које се обично налазе у познатијим систематским универзитетским уџбеницима, као на пр. Gredner-овом, Kayser-овом и др. Жујовић је обично говорио с катедре и течно; он је имао интересантну особину да по угледу на извесне стране универзитетске професоре на многе ствари своје науке у предавањима само укаже, остављајући студентима да потраже односну литературу и сами то на тај начин науче. Правих семинарских радова није тада било и ми смо на пр. по-

главито из физичке геологије (геодинамике итд.), а и другог, били упућивани да покоју тему обрадимо самостално по једном од већих уџбеника или и поком другом спису и после уместо њега у учионици са збиркама одржимо односно предавање (колоквијум). Мени је, колико се сећам, била једном тако допала тема о минералу кварцу, а неки други су после предавали о вулканизму, трусовима итд. Жујовић је нарочито у геологији (при стратиграфском прегледу земљине историје) у своја предавања уносио личне опсервације и студије терена које је био дотле предузимао, скрећући пажњу студентима на непотпуност у познавању геолошких односа у нашој земљи и ангажујући их да му и сами у том помогну. Тиме је он на врло погодан начин деловао на сујету младих људи, изазивао у њих уверење да и они могу олако „ући у науку” и свакако бити од јавне користи. Отуда се у кабинету, који је стојао под његовом управом, и у слушаоници у задњем делу левог крила данашње универзитетске зграде (изнад слушаонице за хемију) могли видети не само студенти који су се, разгледајући збирке, спремали за испит из његових предавања, већ и покоји од оних који су већ били положили испит; доносили материјал — стене, минерале и фосиле — са својих екскурзија и консултујући свога професора, они су тако предузимали готово читаве научне студије нашег геолошког земљишта, минерала, стена итд., дајући каткад и више или мање значајне књижевне прилоге тој науци. Значајно је да је Жујовић све те прилоге врло савесно искоришћавао, уносили у своја позната дела не само саме тако саопштене му факте већ и нарочито истичући имена људи који су му их доставили. Тако је он поступио у својим *Основама за геологију Србије*, па после и у *Геологији Србије* итд. На младе људе овај је манир имао велики утицај и Жујовић је у свакој генерацији својих слушалаца тако стварао одушевљен кадар својих помагача, који су по томе чинили његову школу. Изгледа да се он у томе угледао на старог Панчића, чији је ђак и он био.

Јосиф Панчић, наш професор ботанике и познати научник, био је у ово доба већ при крају своје каријере. Опхрван годинама, па и чешћим побољевањем, Панчић је започео своја предавања нешто доцније и више је волео држати их некако фамилијарно у свом кабинету него баш на катедри у слушаоници у партеру.

Он је говорио тихо, готово slabим гласом, увек с лупом у руци и доносио већи или мањи свежањ свежих или из хербара извађених интересантнијих биљака. Предавања су била махом у обиму његовог штампаног уџбеника (*Ботаника* по Шнајдену, Б. 1873), проширујући их нарочито морфологијом и систематиком. Последњих година, па и ове у којој смо ми ову науку слушали, у та предавања су већ у знатној мери уношени и биолошки елементи, анатомија и физиологија биљних органа итд., тако да је предмет био углавном исцрпен, иако је по који час због његове болести морао бити изгубљен. Уосталом, ни слушалаца није било много: тек само нас неколико! У кабинету је било неколико микроскопа и нешто другог прибора и материјала за извесне практичне радове и ми смо се по упутству професора, а много чешће и више под надзором једног старијег студента, његовог асистента, доцнијег лекара дра Вој. Ђорђевића, вежбали у справљању и проматрању извесних микроскопских препарата, извођењу неких експеримената итд. Иначе у круг наших дужности улазиле су и екскурзије по београдској околини, на чему је стари Панчић нарочито настојавао, па је, мислим, у једној или две прилике и сам с нама учествовао. Оне су, као и наше шетње и проматрања по оној ембрионалној ботаничкој башти на Дунаву, испод јеврејске махале,¹⁾ биле управљене још највише на увежбавање у одређивању биљака по његовој *Флори београдске околине*, а унеколико и по оном већем делу: *Флора кнежевине Србије* и његовом *Додатку*. Неки су предузимали и много даље екскурзије.

У овом реду мисли треба нарочито забележити да је погрешно извесно тврђење да је Панчић био отсудан противник еволуционистичке теорије и доктрине о променљивости врста. У предавањима он се о томе није много изражавао. Међутим у ванчасовном саобраћају, у кабинету итд., он нам је врло често баш указивао на извесну страну литературу о том питању, мада је умногоме задржавао став критичара и настојавао код нас да се не заведемо сувише мишљењем као да врста уопште и нема. Он је волео да његови слушаоци и ђаци остану при класичном

¹⁾ Доцније та је башта пресељена на своје данашње место (између Ул. таковске и Ул. кн. Павла).

гледању на систематику и морфологију, ако не ни из каквог другог разлога, а оно бар стога што само тако могу продужити његов рад. А у нашој земљи, говорио је, још има пуно непронађених и необјављених биљних врста.

Панчић је у ово време био већ доста повучен човек. Иако је био врло приступачан студентима и од њих поштован, није крио своје незадовољство што се све мањи број нових слушалаца одаје науци коју је он обрађивао. Он је у том покаткад узимао и позу ментора, па нас је једном приликом, крајем једног месеца, кад му студенти због неког свог весела нису дошли на час, врло оштро апострофирао. Видело се да је тада из њега говорио негдашњи ректор! Ипак, кад се мало стишао и кад му је један студент објаснио да је тај случај само последица младићског весела и испивених чаша вина, он се на затраживање осталих и питање: да ли је шкољиво пити алкохолска пића, само осмехнуо и ваљда сећајући се свога ђаковања одговорио: Једанпут годишње — није, али више — јест! Ми смо разумели алузију, поздравили га и обећали да се случај више неће поновити.

У овој години требало је слушати и зоологију као и још неколике друге природне науке. Нажалост, професор зоологије, др Лаза Докић, који је некако баш у то доба постао и гувернер малог краљевића, једва је доспео да нам одржи неколико часова, упутивши нас на практичан рад по свом већ штампаном *Аналитичком и систематском прегледу животиња у Србији*. Отуда је по одлуци факултетског савета припало у дужност Јови Жујовићу, професору геологије и палеонтологије, да уз ову последњу науку одржи један циклус предавања и из зоологије, како ми, природњаци, не би остали без тако потребних знања. Жујовић се томе одазвао, мада су та његова предавања била више зоолошко-палеонтолошки преглед животињског света с обзиром на значај овога у геологији него дубље залажење у чисту зоологију. Нешто из упоредне зоологије и анатомије било је као неки завршетак тих предавања, чији број и није био велики. Неколико предавања из систематске ентомологије одржао је у то доба, ваљда добровољно и као приватни доцент, и др Р. Лазаревић, али су иначе у све ове природне науке дубље и систематски могли заћи само они од нас који су се томе доцније посвећивали на страним високим школама.

Предавања из философске групе наука: психологије, логике и историје философије била су заједничка студентима треће године из оба отсека философског факултета; уз њих су психологију и логику слушали и правници. Ове су науке раније предавали Алимпије Васиљевић и Милан Кујунџић („Абердар”), али је та катедра у ово доба већ неколико година била незаступљена. Ову је сад заузео један млад наставник, др Љуб. Недић, који је до недавно и сам био студент у Немачкој, па и на неким другим страним универзитетима. Недић је био сувоњав, живахан човек, нешто дугуљастих образа и увек пажљиво одевен; на глави је носио цилиндар, а на час долазио у црном жакету. Говорио је прилично монотонно, али некако скандираним гласом и краћим реченицама, које су у приватном саобраћају његово мишљење чиниле пресудним. Све је то утицало да је у почетку на његовим предавањима слушаоница била препуна. Уз то се међу студентима и иначе о њему одржавао глас као о начитаном и спрежном професору, па чак и као научнику, иако је он, чини нам се, као свој научнички баласт до тога доба имао само своју докторско-универзитетску дисертацију. На предавањима он је говорио течно и, што се нама, природњацима, нарочито допадало, третирао психологију као природњачку науку, а историју философије излагао, истина у мањем обиму и монографски, али концизно и критички. Само новији век (Декарт, Кант итд.) излагани су нешто опширније. Недић је претпостављао да његови слушаоци већ имају нека пропедевтичка знања из ових наука, — што, нажалост, није био случај, јер тих предмета тада није било у гимназиским програмима, — па је у предавањима говорио језиком који се не једном студенту чинио или као нека метафизика или просто неразумљив. Усто је он покаткад уплећао и цитате из поког страног аутора, упућујући ради бољег разумевања и документације на односне стране писце и као ишчуђујући се да се његови слушаоци не могу служити и енглеском литературом! Недић је био Вунтов ђак и његова су предавања махом и садржавала врло скраћен материјал познатих уџбеника овога философа. Нешто од тога израђивао је он сам у облику краћег текста, који су после студенти аутографисали и из тога се spremали за испит, а нешто су ученици и сами белажили на његовим часовима, јер он није доспевао да из сва три предмета изради текст својих лекција. Логика је

обрађивана, чини нам се, понајвише према великом делу Ц. Ст. Мила, а психологија по В. Вунту, али без лекција о анатомији и физиологији чулних органа, мозга и нервног система, које чине први део великог уџбеника физиолошке психологије овог аутора. За историју философије, чини нам се, понајвише су му служила дела Dühring-a, вероватно и Überweg-a, а и др.

Иако на први поглед укочен и унеколико кабинетски човек, Недић је готово од првих дана своје званичне функције ступио и у извештај ближи, интимнији додир са својим слушаоцима. Он је однос, који су неговали Панчић и Жујовић, претворио готово одмах у однос другарства и не једном се с покаквим пријатељем или колегом нашао чак и у каквој забаченој или ноћној кафаници у друштву покоје гомилице веселих студената, који су, задовољни тим сусретом, после хвалили његову интимност и одржавали му лепу репутацију. У ово доба дошли су били и на друге неке катедре Вел. школе два, три млађа човека, који су некако били и школски другови Недићевих, па тако не само чинили једну ужу групу млађих наставника на Вел. школи већ још и интимно друговали с Недићем и заједно с њим такође проводили међу студентима почешће по које весело вече или ноћ. Мислимо да нећемо учинити никакву зазорну индискрецију, ако од њих поменемо само тадашњег професора астрономије с метеорологијом, Милана Недељковића, који је и иначе био врло погодан за такву дружбу. Катедра таког обима — три науке! — а усто још и нередовно и узбудљиво стање у земљи пре и после познатог сливничког пораза, чинили су да Недић није ни доспевао да све партије својих предавања обради подједнако и обимно. То је осећао и сам Недић и стога је своје слушаоце чешће упућивао да сами извесном лектиром као допуне његова излагања. Мислимо да неће бити зазорно овде поменути да се писац ових успомена још раније био увелико заинтересовао за ове науке и у приличној мери и сам упознавао односну литературу. У Народној библиотеци могла се тада већ видети мања или већа група студената, нарочито нашег факултета, који су између часова или иначе лектиром допуњавали своје стручне студије или и само увећавали опште образовање. Ми лично смо се још у крагујевачкој гимназији, читајући поред осталог Хекелову *Природну историју постања*, па и Дарвиново дело *О постању врста* (превод А. Радовановића),

као и неке друге списе, већ били унеколико упутили у природњачку философију; Дирингова *Историја философије*, а још више књига Fr. A. Lange-а *Geschichte d. Materialismus*, нарочито њен део о природним наукама, које је писац читао у библиотеци или и код куће, као и још нека друга дела, отварала су му сад читаве нове хоризонте на том пољу и увелико га уводиле у науке које је Недић обрађивао. Он сам, ступајући у ближи додир са својим љаком — а Недић је већ био уочио да је тај љак мало више и улазио у студију философске литературе — позајмљивао му је дела Ribot-а (*Psychologie anglaise contemp., Psychol. allemande*), нешто од Канта (*Kritik d. reinen Vernunft*), W. Wundt-а и др. философа, скрећући му пажњу да философију данас чини управо историја философских система и да философије као неке позитивне или егзактне науке управо и нема. Он се овога гледишта држао и у својим предавањима и мада је, на пр., и сам неговао према Канту особити култ и чешће истицао његове погледе на извесна метафизичка питања (простор, време, Ding an sich итд.), ипак је задржавао извештај став критичара метафизике уопште и нагињао гледиштима енглеских философа (Локе, Хјум, Џ. Ст. Мил, Спенсер итд.), о којима је и посебна предавања држао. У том погледу лектира, коју је писац ових успомена до тада имао, а нарочито дела материјалистичких философа и природњака: Молешота, Бихнера, К. Фогта, Хекслија и др., и која је као нека мода целу нашу тадању генерацију привлачила, очевидно је била прилично у супротности с Недићевим назорима. То нас је довело у положај да с њим покатакд ступамо и у замашнију дискусију, која нас није свакад баш много убеђивала. Област психологије била је за већину другова, па у многоне и за писца ових врста, готово сасвим нова, а увелико тако и логика, и Недић нас је сад у те науке уводио са сасвим савремених гледишта, хвалио емпирију итд., мада се, на пр., ни он сам у својим универзитетским студијама није бавио ни психофизичким ни каквим другим практичним радовима на пољу експерименталне психологије, коју је он ипак у предавањима заступао. Нажалост, поред свега тога он у нашој генерацији није имао слушаца, који су се одали дубљем изучавању философије, — можда и за то, што је то претпостављало једну апстрактнију студију и веће познавање односне стране литературе него што је то био случај код

већине његових слушаалаца. Иако ово последње није био случај, на пр., код писца ових врста, ипак смо се и сами често колебали да ли да се у својим стручним студијама — а потребу стручних студија с обзиром на будућу каријеру осећали су у трећој години већ сви студенти философског факултета — сасвим посветимо бар ми овим наукама или да останемо у том погледу при анорганолошкој групи наука, којима смо се ипак поред свега тога још бавили. Трансцендентни проблеми и умногоме чисто метафизички методи гледања на ствари, априорни и неослоњени на искуство, нису много привлачни за младе духове који траже опипљива, више или мање рационална решења, па је вероватно и то утицало, да смо се и сами у избору својих тадашњих студија налазили на немалој раскрсници у борби између ове две струје. С том неодлучношћу писац је ушао после одлично положених испита и из философске групе и у последњу годину нашег ондашњег факултетског школовања.

Број наука, које су у четвртој години нашег школовања биле тешње везане за циљ нашег, природно-математичког отсека и садржином одговарале његовом имену, био је релативно мали. У њих су се бројале: нацртна или пројективна (дескриптивна) геометрија, астрономија с метеорологијом и механика. Уредба је пак захтевала да с обзиром на каријеру готово свих студената философског факултета — будући наставници! — слушаоци и овог отсека слушају и предавања из српске историје и народне економије. И ми смо све ове науке и слушали. Нацртна геометрија, коју нам је био започео предавати још у трећој години инж. Дим. Стојановић, па због нередовних ратних прилика и промене свога службеног положаја (постао је директор државних железница) прекинуо и унеколико настављао доцније, није много привлачила ниједног од тадашњих слушаалаца из нашег отсека. Ми смо ову науку слушали заједно с једном нижом годином техничара и сматрали је, без сумње неоправдао, за дисциплину потребну само техничарима. Усто и сам Стојановић, који је иначе био врло посвећен у ову науку, није ни својом методом ни сувишном строгошћу на испитима био много симпатичан студентима нашег отсека. Отуда смо ми његово дуже одсуствовање од дужности и промену положаја и искористили да нарочитом молбом израдимо одлуку проф. савета и министра просвете да се тога испита осло-

бодимо. Сматрало се да је циљ те наставе постигнут тиме што су студенти овог отсека слушали неколико предавања из ортогоналног, па, чини ми се, и стереографског пројектовања. Оваку исту молбу смо крајем године подносили проф. савету и за ослобођење од испита из механике, али је она остала без успеха. Љуб. Клерић, који је ову науку предавао и природно-математичарима и једној нижој години техничара, био је већ у то доба истакнут научник, чији су радови налазили места не само у *Гласнику* ученог друштва већ и у неким страним математичким часописима. Био је то висок човек с подужом зашићеном смеђом брадом, густих обрва и бркова, живих очију и с неким нарочитим предихањем у говору, што је изгледало као неко гутање или као повремено испуштање гласа из грла и носа. Он је био врло интиман пријатељ Лозанићев и врло се интересовао чак и аналитичким радовима нас два, три студента у Лозанићевој лабораторији. Нарочито је то било, кад смо ми испитивали извесне руде које су он и Лозанић доносили с рудишта, која су била у њиховој концесији. Иначе је Клерић у очима студената био цењен и још највише познат са своје оригиналне студије о компанзованом клатну, која је била привукла пажњу и неких страних научника и тако га доводила у положај да своју тезу брани и у страном научном свету. За студенте нашег отсека из његових предавања, по нашем студентском схватању, још је највише значаја имала партија фонономије, механике кретања, и на та предавања готово смо сви и долазили, — уосталом и због тога, што је Клерић био на испиту врло строг професор, а нас највише из те партије и испитивао. На остала његова предавања, подешавана више за техничаре и студије из машинске технике, нисмо ни долазили. Клерић то није праштао и на пр. кад смо, писац ових врста и Жив. Јуришић, после школског одмора као последњи испит полагали механику, он нам је изриком дао на знање да нам мора умањити оцену, јер нам не може опростити непохађање свих његових часова, иако зна да смо ми за своју струку изабрали друге науке.

Предавања Милана Недељковића из астрономије и метеорологије била су већ привлачнија готово за све студенте нашег отсека него механика. Милан Недељковић је дошао за наставника непосредно из Париза и као асистент опсерваторије у Медону. Катедра астрономије није дотле постојала на Вел. школи и он

је стога, а и с више других разлога, врло радо дочекан и од стране студената. За већину од нас његова, унеколико и популарна предавања из физичке астрономије била су и врло симпатична и врло интересантна: у не једног се будила воља да читањем ма и само Flammarion-ових или и других сличних дела која је Недељковић узгред помињао, накнади недостатак опсервација помоћу скупоцених инструмената који чине обичан опсерваториски инвентар, али којих дотле наша Вел. школа готово ни у минијатури није имала. Недељковић је имао пуне руке посла, нарочито још и зато што је у допуну својих предавања, а и иначе, био од првих дана предузео кораке да створи једну ма и провизорну опсерваторију. Он је у томе и успео и с обзиром на велике издатке које таква установа нарочито при оснивању изазива, бацио се свом енергијом на установу српске метеоролошке мреже, у којој је његова опсерваторија играла улогу централне станице. Студенти су били и њему у том помагачи и мала вежбања у руковању с неколико најважнијих инструмената за која су се двојица, тројица и јаче заинтересовала, била су као допуна нарочито његових теориских предавања из метеорологије, па и климатологије итд. Предавања из астрономије, која су у првом семестру била завршена једним колоквијем, односила су се у другом семестру и на математичку астрономију или т. зв. небеску механику, која је већ претпостављала и дубљи математички рад и стога била сматрана као тежак предмет. У своје време, на крају године, одржани су и испити, али из моје генерације нико се после тој науци није одавао. Једино смо доцније као средњешколски наставници ступали у везу с Недељковићем, као директором већ установљене мреже метеоролошких станица, подизали и сами, махом по његовим упуштвима, у својим службеним местима локалне станице, управљали њима, вршили опсервације и шиљући централној опсерваторији свакодневне и односне друге извештаје стварали грађу за познавање метеоролошких прилика Србије. Писац ових успомена био је тако неко време руковалац једне мале станице у Чачку, а доцније у Зајечару итд., вршећи уз то повремено и за своју личну студију и нека друга проматрања, која с овом науком стоје у вези (проматрања метеора, метеоритских појава итд.)

Српска историја, коју смо у овој години слушали, улазила је у ствари у оквир наука историско-филолошког отсека нашег факултета, али, као што је већ поменуто, ушла је у програм и нашег отсека. Овај предмет је предавао познати професор Панта Срећковић, чија је књига *Историја Срба* служила као уџбеник многим дотадањим студентима Вел. школе. Уосталом, тај су предмет заједно с нама, философима, слушали и из њега испит полагали и правници, и за слушаоце историско-филолошког отсека само је нешто више значила једна врста семинарског рада (читање повеља, натписа и стручних расправа), коју су они по упутству и ваљда и под надзором Срећковића изводили. Негдашњи руски ђак, Панта Срећковић је био више него у једном правцу оригиналан човек, па су тако и његова предавања била не мало необична и за нас — забавна! Није овде место претресати апсолутну вредност његовог научног рада; савремена историографија није му у том дала много високо место. Његова живахна полемика у своје време у питању о смрти цара Уроша и извесним епизодама Косовског боја као и тврђења о многим другим појединостама из најраније српске историје претресани су још онда и у круговима његових слушаца, мислим, умногоме и под утицајем његових противника у полемици, и изазивали осмех и извесне шaljиве анегдоте о њему. Панта Срећковић је био висок, сувоњав и кошчат човек и у свему свом држању претстављао искреног родољуба, великог Србина и одушевљеног професора. Зна се да је он био врло одан присталица негдашњег краљевског намесника, председника владе и шефа либералне странке, Јов. Ристића, у чијим се органима он почешће појављивао и у улози сарадника, полемичара итд. Одушевљен бранилац традиције и својих назора на извесне историске проблеме, Срећковић се без устезања подавао својој импулсивности, па се није устручавао да и на самом часу покоји пут почасту своје литерарне противнике каквом драстичном апострофом, као на пр. „Лаже Дринов!” или „Не зна ово Мајков!” итд. Како је он на испиту нама, природњацима и математичарима, тражио само знање градива из његове Историје, то смо ми само покатакд и одлазили на његов час, па и то више да упознамо о чему он предаје или да посматрамо покоји његов гест у предавању, да одржавамо везу с њим итд. Било нам је чак и забавно кад би он, да би дао више

израза својим речима, покоји пут песницом лупио у катедру и својим прилично промуклим гласом човека већ у годинама уз извесну мину стао на пр. уверавати своје слушаоце: „Није се, брате, Карађорђе дигао на устанак из економских и не знам каквих политичких разлога, као што трућа . . . , већ што је била глава у питању!” У овом погледу карактеристичан је и случај који се десио на испиту нашем другу, правнику Ј. Силвију, који као ђак једне прекосавске реалке није раније никад ни учио српску историју. Добивши питање о Стевану Првовенчаном, о коме он већ и са неуредног долажења на Срећковићеве часове није раније ваљда био ништа ни чуо, он стане у пози кандидата, који по том питању тобоже већ довољно зна, врло изразитим дитирамбима глорификовати једног другог Стевана, наиме Стевана Душана. „Стеван Првовенчани, Стеван Првовенчани . . . — почне давати одговор кандидат, гледајући нетренимице у Срећковића, — био је знаменити српски краљ. Али, Стеван Душан, цар Срба и Грка, створио је од Србије царевину и својим победама заслужио у историји назив „Силни”. — Не предидући, ђак је у још неколиким бомбастим фразама стао тако китити венац славе Душанове и Србијине, брижљиво избегавајући историске догађаје тога доба, које, дабогме, није ни знао. Задивљен студентовом родољубивом речитошћу и одушевљен његовом глорификацијом, професор Срећковић се брзо умешао у његову елукубрацију, и потсећајући и сам на један или два знатнија догађаја из историје Душанових ратова стао махнално и нехотице излагати историју Душанових ратова и документовати кандидатова тврђења. Кандидата за испитивање било је међутим повише, време је одмицало и председник се убрзо затим нашао побуђен да да знак кандидату да може ићи на своје место. Дабогме, да се кандидат пожурио да се уклони, праћен узто још и изразом одобравања и задовољства Срећковићевог на тако сјајном знању српске историје! Тек кад је после други неки кандидат добио питање о неком догађају из Душанове историје, Панта Срећковић се сетно да онај први студент није управо ништа ни говорио ни о Стевану Првовенчаном ни о Душану. Али за исправку је било доцкан, кандидату је већ била забележена одлична оцена и њега више није било међу присутним.

Народна економија није нам такође задавала много бриге. Овај предмет, који се налазио у програму и нашег отсека стога што је допуњавао философску групу наука, био је у рукама Мише Вујића, који је тада као члан главног одбора радикалне партије већ био у првом плану наших политичких људи. Уз философе оба отсека ову науку слушали су и правници, па махом заједнички и испит полагали. Миша Вујић је био човек велике ерудиције и можда се у својим универзитетским студијама у Немачкој, а и Француској, више бавио философијом него самом националном економијом. Био је то отмен човек, углађен и фразаст говорник и његова предавања могла су бити и за шири круг слушалаца. Покоји пут тога је заиста и било и мада су наша школска предавања по уредби била само за студенте, дакле затворена, ипак се покаткад могао тада међу студентима на часу видети, као сакривен и повучен у позадину, и покоји сарадник новина, покоји други интелектуалац итд. Вујићеве неколике студије, као она о историји као науци, па и неке друге, и то баш из народне економије, које смо ми с одушевљењем и великим интересовањем читали у библиотеци или иначе, стварале су му у нашим очима ореол врло спремног професора и изазивале особито поштовање. Он је био као доктринар одлучан присталица економско-либералне школе познатог Американца Керија, по чијем је једном делу углавном своја предавања и удешавао. Дабогме, да су његова предавања била врло садржајна, речита и третирала ову науку потпуно научно и савремено. Вујић се у том није устезао да излаже и гледишта свих других економских праваца и то да их излаже објективно, па за извесне доктрине (на пр. социјалистичке, етатизам итд.) чак и симпатично, и ми смо га у том прло пажљиво слушали. Излагања о капиталу, о раду, о производњи и подели добара итд. заузимали су каткад и знатан број часова од по једног сахата. Ипак зато, стојећи под утицајем извесне левичарске литературе и журналистике која се тада и у нас осећала, а нарочито под утицајем извесних социјалистичких списа у преводу Пере Тодоровића, нешто и Стојана Протића а и других, изванредан део његових слушалаца међу студентима и није баш усвајао ове Вујићеве напоре а имао је о њему мишљење само као о Керијевцу. И мада је и та група иначе одавала сав дужни респект Вујићевој заиста великој и научничкој спреми,

брижљиво бележећи његова предавања у своје „прибелешке“ и спремајући се по њима и за испит, ипак јој се стално чинило да су исправније идеје које је можда свакад и не с довољним разумевањем налазила у преведеним списима Ласала, Енгелса, Маркса и др., а нарочито руских писаца и економиста (Чернишевски, Писарев итд.). Шта ћете? Сви људи нису ни једнаког васпитања ни једнаког менталитета. Уосталом, доследан својим назорима на економско-социјална питања, Вујић је и сам о овим темама баш нарочито и говорио па их умногоме и комбатирао, а млади људи, понесени сујетом и уображавањем да већ могу бити и у науци арбитри, можда су баш зато скептички и гледали на његову уздржљивост у прихватању некритичких новотарија и искуством непроверених доктрина које су се њима допадале. „Позитивно у социјалистичком покрету — говорио је Вујић, излажући на пр. извесне стране социјалног питања — не сме бити уништење капитала већ много пре идеја партиципације радника у добити предузећа!“ И већина од нас и прихватила је то гледиште и с њим оставила праг тадашње Велике школе. Пишчев испит из народне економије оцењен је у сведоџби одличном оценом као и готово сви други његови испити (изузев механику) у овој школи у времену од 1883—1887.

Цртеже, исписане у предњим врстама, могу, мислимо, већ дати неку приближну слику о природи наставе на једном отсеку философског факултета за поменуте четири године. Наша намера, уосталом, и није приказивати многобројне детаље, којима би се та слика употпунила, па можда и верније или и у лепшој светлости показала. То нам, напослетку, не би данас било ни могућно. Свакако, иако у рангу универзитета и са задатком да буде школа стручних студија из појединих наука, Вел. школа је још и у ово доба увелико одржавала карактер школе, прилагођене само општим државним потребама тадашње Србије. Философски факултет је поред оспособљавања студената и за сам научни рад имао у виду нарочито државну потребу у спремици гимназиских и другим средњешколским наставницима, мада на њему ни у ово доба није било, на пр., катедре за педагогију, која, као што је познато, игра тако велику улогу у формирању

наставника. Међутим на карактер школовања омладине на Вел. школи у ово доба нису утицале само више или мање стручне студије и предавања самих професора, већ и неколико других елемената, који заслужују такође да се и нарочито забележе.

Долазећи на Вел. школу из гимназија (потпуних са 7 разреда тада их је било две у Београду и једна у Крагујевцу) и једне реалке (у Београду) пишчева је генерација затекла на њој осим Народне библиотеке која је била под истим кровом и свакако претстављала за студентско умно образовање значајну лабораторију, још и студентско друштво „Побратимство” као један такође врло значајан форум; на њему се, бар према његовој основној идеји, могло вршити не само извесно родољубиво зближавање студената већ и њихово узајамно допуњавање и стручног и општег образовања. У правилима друштвеним је то било мало друкчије формуловано, али је у ствари друштву била то основна идеја. „Побратимство” је у ово доба било већ с приличном прошлoшћу. У 1880/81. години друштво је издавало и свој часопис (генерација Љубе Стојановића и др.), у коме је неколико друштвених чланова покушавало не само да се прикаже читалачкој публици као будући књижевни радници већ и да својим часописом попуни извесну празнину, за коју им се чинило као да се већ осећала у књижевности. Нажалост, одласком редакционог одбора те генерације с Вел. школе, а и са других узрока, тај се књижевни рад није наредних година продужио, и у време кад је наша генерација дошла на Вел. школу и ушла у чланство „Побратимства”, само се још одржавала идеја о издавању листа, часописа итд. Ту амбицију доносиле су готово редовно све тадање генерације још из гимназија. У крагујевачкој гимназији, чијој је ђачкој дружини „Подмладак” био и писац ових редова, као ђак највишег разреда (VII), неко време претседник, као „литерарни радови” била су само ђачка стилска вежбања, која нису излазила из круга саме дружине; београдска гимназијска дружина „Вила” била је, чини нам се, чак и штампала неку свеску сличних ђачких радова. Нашим ступањем у „Побратимство” и новим хоризонтом студија дотадање амбиције вреднијих чланова добијале су већ природнији правац: увиђало се да рад на књижевности претпоставља најпре добро властито познавање предмета, који се обрађује, тј. озбиљну и свестрану студију код самих чланова,

а затим појављивање у јавности само утолико, уколико би се за то осећала стварна, објективна потреба. У „Побратимству” је те године био претседник наш старији друг Љ. Давидовић; али неке јаче књижевне радње није ни тада било. Одласком пак и те генерације с Вел. школе рад друштва се за подуже време био ограничио још највише на бескорисне препирке око избора нове управе, на дискусије о правцу рада итд., а врло мало посвећивао стварном „узајамном обавештавању” и „литерарно-научном раду” својих чланова. Дабогме, да се онда још мање могло озбиљно приступати на пр. издавању какве публикације, која би одговарала ранијим покушајима и амбицији, донесеној још са гимназиских клупа. Интересантно је да се при вентилирању ових проблема убрзо показало да међу члановима, као и међу студентима уопште, већ постоје две струје извесног политичког карактера. Није нимало претерано или нетачно рећи да је то донекле било и као одјек тадашњег политичког живота саме земље и прилика саме Вел. школе. На влади у Србији био је тада познати Никола Христић, који је наследивши напредњачку владу М. Пироћанца и Милут. Гарашанина и угушивши т. зв. тимочку буну и радикалну странку, претстављао конзервативни, па по мишљењу слободоумнијих људи и чисто реакционарни елеменат наше унутрашње политике, као и сам Милут. Гарашанин, који је наредне године опет дошао на владу. Насупрот томе постојала је већ извесна, развијена, иако готово од свих дотадањих влада гоњена и нерадо гледана, књижевност, махом социјалистичке садржине, која је умногоме била нашла свој практични израз у оснивању и раду радикалне странке. Сав тај покрет био је од великог дела омладине на Вел. школи, а и иначе, сматран као слободоумље и приман симпатично. На самој Вел. школи већина професора, нарочито старијих, па и истакнутијих, припадали су либералној странци и стајали у врло блиским односима с њеним шефом и ранијим претседником владе, Јов. Ристићем. Либерална је странка, истина, тада била у опозицији, али су ипак многи њени људи, нарочито извесни чиновници, били у служби и конзервативног (напредњачког) режима. То је чинило да је онај слободоумнији део омладине гледао и на ту странку несимпатично, па поред свег дужног респекта према својим наставницима-либералима није ни према њиховим политичким идејама друкчији став заузимао.

Десило се да су баш старије генерације, које су чак и штампале своје радове у „Побратимству”, биле политички оријентоване као и професори-либерали, и стога се сад међу новом омладином стварало гледиште да је сав рад тих људи несавремен, неслободоуман и супротан идеалима младог света. Отуда се и у „Побратимству” на редовним састанцима — а они су држани готово сваке недеље пре подне у једној учионици на првом спрату десног крила зграде (дан. геолошки музеј) — у дискусијама поред осталог готово стално симпатички изјашњавало о извесним социјалистичким идејама, изјављивала жеља да омладина добије напредне идеале, да њен будући часопис буде орган слободоумља а не као ранији итд. А идеја о евентуалном часопису, о публикацији књижевних радова итд. и била је најчешће предмет дискусија на друштвеним састанцима. У ствари часопис се не би ни могао покренути, јер за то нити је у том тренутку било преданих и довољно вичних уредника нити каквих озбиљнијих књижевних радова. Нама је данас немогућно дати овде неку потпунију листу чланака, махом преведених, песама или приповедака, па и неких критичарских огледа, читаних на тим друштвеним седницама за прве две године нашега учешћа у овом друштву. Сећамо се само да се већ и прве године на трибини појављивао наш друг, Анд. Гавриловић, студент историско-филолошког отсека, читајући неке своје песме и неке приповетке, које су после изазивале подељена мишљења осталих; затим готово исти жанр књижевни обрађивао је такође прве године и Алкиб. Нушић, који ес од тада све чешће почео и сам називати Бранислав, мада смо му ми остали за све време школовања доцније, задржали само диминутив „Алко”. Из науке, и то из природних наука, било је такође неколико преведених чланака извесних немачких или француских научника, и од њих су нам остали у сећању неки природњачки реферат Љ. Давидовића и један или два чланка, која је из Е. Хекелове *Антропогеније* преводио наш нешто старији друг из крагујевачке гимназије, Светол. Марковић. Мало већу сензацију произвео је тако и наш старији друг Богд. Поповић, својом „оригиналном” студијом о Бомаршеу, која је била повод доста бурној дискусији на неколиким седницама и напослетку ипак симпатично примљена.

Дабогме, да су као одјек извесне литературе, а умногоме и тренутног политичког живота у земљи, третирана и извесна социолошка питања, нарочито она која нису била непосредно везана за дневну политику, већ више имала партиски карактер. Тако су, на пр., правник Вук Стајковац, као и неки други (философ Чед. Петровић и др.), који су однекуд јаче познавали руски језик, убацивали на дневни ред превод покојега чланка из неких, махом либералнијих руских часописа, а било је нечега сличног, чини нам се, и из других књижевности. Уосталом, и на овом пољу много више су се истицали студенти философског факултета него правници, који су се иначе махом слабо и интересовали књижевношћу уопште, учењем страних језика итд.; већина од њих проводила је готово све своје слободно време у оближњој кафани „Код Златног анђела“, у којој су многи од њих играли „санса“, вежбали се на билијару, па — ако је допуштена индискреција — чак читали ту и „аутографоване табакe“ лекција, из којих су се спремали за испите. У дискусијама на седницама „Побратимства“ запажено је било тек неколико правника, и то већ старијих чланова, као на пр. Љуба Живковић, Панта Туцаковић и др Љуба Живковић, познати доцнији јавни човек у нас, оставио је из тога доба у нашем сећању нарочити утисак, који нам се чини оправдано овде забележити. Био је то врло импулсиван млад човек, већ у трећој години права (тада смо ми били у првој) и у „Побратимству“ сматран за znalца француског језика и упућеног у правна и политичка питања. Чини ми се да је на једној седници друштвеној и он читао неки свој превод неког биографског чланка из неке историје француске револуције, која је чинила његову омиљену лектуру. Иначе он се на седницама стално појављивао већ после отпочетог рада и узимао реч с извесном позом; имитујући гестове извесних беседника из француске револуције, он је у говору готово увек налазио могућности да потсети на какву фразу или гест Мирабоа, Камила Демулена (њего нарочито!), па и самог Робеспјера или и ког другог старог републиканца, и да после, не чекајући евентуално друкчије мишљење каквог опонента, ни продужење дискусије, триумфално сиђе с трибине за говор, (а он је готово редовно с трибине говорио) и повосно оде са седнице, уверен да је на другове оставио утисак рутинираног беседника! А он је то доиста и био. Седнице „По-

братимства" биле су тако врло подесан форум за формирање будућег адвоката и јавног човека . . .

Ово учешће у „Побратимству“ упућивало је поред осталог многе од нас и на Народну библиотеку. Ми смо, додуше, у њену читаоницу улазили и иначе, тражећи у њој покоје веће дело из наука које смо били почели слушати. Међутим, нови хоризонти, политичка и социјална питања, која су ма и површно или узгредице сад стала у поменутим дискусијама привлачити пажњу и нас, млађих чланова, побуђивали су нас да се окренемо и другој литератури. Отуда смо ми сад ревностно прелиставали и читали и наше старије политичке и друге листове, које за време гимназског школовања нисмо били ни видели. Тај је случај био, на пр., нарочито с ранијим социјалистичким и радикалним листовима: *Ослобођењем*, *Гласом јавности*, па после и с *Радником* итд., мада нисмо превиђали ни конзервативни *Видовдан* ни либералски *Исток*, па ни органе осталих политичких група после 1880. год. Новосадска *Стража*, као и неки други књижевни листови радикалног правца (*Рад* итд.), а особито чланци тада већ покојног Светоз. Марковића, били су врло тражена лектира готово свих нас који смо тако стварали свој поглед на свет у духу напреднијег покрета тадање Србије.

Један догађај у нашој средини 1884. године скренуо је пажњу многих од нас и на једну другу страну. Иницијативом нашег старијег друга и члана „Побратимства“, Светолика Радовановића, који је тада био студент треће године и још израније музички школован (свирао је у флауту и на клавиру), пала је међу нас идеја о образовању академског певачког и музичког друштва. Радовановићеве другови, нарочито Богдан Поповић, који је такође био врло музикалан, као и још неки други, нарочито млађи, такође врло музикални чланови (Светолик Марковић, Милив. Ћирић итд.), који су извесну музичку спремину донели још из гимназије, прихватили су ту идеју и друштво је убрзо затим било и основано. Омладина увек воли песму и музику; ако се човек неће бавити тим у младости, онда кад ће? И зар није већ одавно речено да је смисао за музику шесто човеково чуло? Тако је и писац ових успомена, одушевљен идејом, био међу онима који су ствар прихватили, потписали молбу за оснивање друштва и постали уједно његови чланови оснивачи. Ректорат

је молбу одобрио, друштво је узело за првог хоровођу Стев. Шрама и после извесне кризе и тешкоћа у почетку доцније добило име академског певачког друштва „Обилић”.

Међутим наше ступање у ово певачко друштво и учешће у његовом раду наишло је убрзо после тога на извесно негодовање, па и ометање од стране једног дела студентске јавности, и то оне која је себе сматрала за ултрасоцијалистичку; замерало нам се што се одајемо певању и музици онда кад „народ страда и политички и економски” и наводило да је омладини приличније да се бави студијом социјалних проблема него песмом и музиком! „Народ, говорило се, нема ни хлеба ни соли, а његова узданица — пева!” И агитација те врсте и њене пароле учиниле су, уз друге узроке, да се број чланова и похађача часова певања поступно почео смањивати. Срећом, криза је била пролазног карактера, друштво се одржало, и мада је и писац ових врста под утицајем те струје само нешто више од године дана бив певач и члан друштва, ипак је дочекао да на прослави двадесетпетогодишњице друштвеног постојања (1909) као гост и један од оснивача евоцира у једној китњастој здравици*) неке моменте из доба оснивања друштва, па и да доцније, после више од педесет година „Обилићевог” живота, буде и члан „стarih Обилићеваца”! Демагогија није била јача од здраве грађанске свести.

Прилике, које су тако владале у ова два студентска друштва, побудиле су и нас да, као „философ треће године” ставимо и сами на дневни ред. Побратимства један књижевни оглед о питању које нас је у то доба некако и нарочито занимало. То је била пишчева философско-педагошка студија: *Класицизам или реализам?* На расправу овог питања, — расправу која је била пишчев први већи књижевни рад, — потстакла нас је управо једна светосавска беседа проф. Ј. Туромана, који је као класичар и професор латинског и грчког језика на Вел. школи врло упорно и интензивно пледирао за опште образовање, основано на студији класичних језика. Уз то се некако мало пре тога чули о том у истом смислу и гласови у политичком органу либералне странке — а њој је припадао и сам Туроман — па се односна дискусија

*) Банкет у Хотелу Москва у Београду.

пренела била и у Просветни савет, у коме је готово једино Јов. Жујовић енергично комбатирао идеје Туромана и намеру извесних класичара да се у средњешколској настави још јаче истакне класичарска основа. Мислимо да се у то време као браниоци класичке наставе појављивали у јавности и гимназијски професори Кузман Паштровић и Спира Калик (овај последњи и с нарочитом брошуром). Стојећи већ под утиском познатог дела Х. Спенсера *О васпитању, умном, моралном и физичком*, као и списа Т. Хекслија *Човеков положај у природи*, затим *Васпитање и природне науке* истог писца, које смо и раније читали, ми смо се у то доба све више упознавали с извесном философско-педагошком литературом, из које су нам пажњу привлачила нарочита дела А. Бена, В. Вунта па и Хербарта итд.; на њих је писцу још раније унеколико указивао и проф. Љ. Недић. Тако смо, сад, нарочито још спријатељени с чланцима Светоз. Марковића о готово истом питању у *Летопису*, развијали у поменутој студији у нашем друштву погледе који су одговарали напреднијим идејама већине чланова и у дискусији иза тога наишли на опште прихватање. Чланак је доцније угледао света у *Просвет. Гласнику* (за 1886/87)¹⁾, чији је уредник (Жиз. Симић) и његовом документацијом, како нам је доцније причао, сузбијао у Министарству просвете и Просвет. савету „класичарску најезду“ тога доба.

Наше све дубље упознавање философске литературе, при чему се писац ипак само повремено и пригодном бавио и хемиско-минералошким лабораториским радом, нашло је израза наредне године у још једном нашем студентском књижевном раду. То је била студија: *Мисли о етничкој психологији*, чији смо један одломак под другим натписом читали опет на једној седници „Побратимства“. Целу студију читао је писац убрзо после тога на једној студентској забави, приређеној у почетку фебруара 1887 у кафани „Код Скупштине“ као „књижевно вече“. Забава је била приређена у циљу прибављања путних трошкова за одлазак једног нашег млађег пријатеља и друга из учитељске школе (Мила Павловића) на педагошке студије у Немачку. Као што се види, чланови „Побратимства“ су се и тим бавили. На том књи-

¹⁾ Прештампан и нешто мало скраћен, чланак се налази и у нашем делу *О настави и образовању*. I. Београд. 1913.

жевном вечеру читао је још и А. Нушић неку своју краћу приповетку из серије својих „Капларских прича“, а било је и неких других уметничких производа. Наша студија је врло интересовала поред осталих књижевних људи нарочито још и пређашњег, а и потоњег, министра просвете, Алимп. Васиљевића, који је био присутан и изјављујући нам своје допадање замерио само што смо, како му је изгледало, мало или недовољно поменули његов рад на том пољу. А он је чак писао и расправу *О психолошким особинама српског народа!* У ствари нама се није чинила његова студија о том ни довољно критична ни довољно исцрпна, нити нам је била намера говорити о теми коју је он расправљао. Стога смо само, и то узгреднице, забележили његов рад, као и неке друге. Уосталом, та наша студија штампана је убрзо после тога у једној свесци „Отаџбине“ Владана Ђорђевића, који се врло ласкаво захвалио писцу на сарадњиштву у његовом часопису.¹⁾

У ово доба у „Побратимству“ се још више истицала жеља за неким живљим радом у духу његове основне мисли. За активирање књижевне делатности постојао је у крилу дружине нарочити „књижевни одбор“, коме је писац ових врста још од тога био претседник, а у коме су чланови били Бр. Нушић и Јов. Цвијић. Претседник „Побратимства“ био је неко време (1885/6) Влад. Цонић, па га је у 1887 заменио писац ових врста. Тада је на једној седници „Побратимства“ и Јов. Цвијић читао један свој оглед *О нашој географској терминологији*, критикујући извесне, у нас устаљене географске називе и комбатирајући нарочито списе тада још хонорарног професора географије, пуковника Јов. Драгашевића. Мислим да је и Цвијићева доцнија расправа *Ка познавању Крша Источне Србије* добила основу као ђачки рад у нашој дружини. Исто тако и Нушић нам је једне седнице дао свој приказ познатог немачког критичара Л. Бернеа, кога је он и иначе почешће међу нама истицао. Ипак поред свега тога жељени, интензивнији књижевни рад није се ни тада много разликовао од ранијег, — поглавито зато, што се сад силом

¹⁾ Иако је та студија писана као увод у једну мању серију чланака у којима се намеравале приказати извесне психолошке особине нашег народа, ми се, нажалост, одведени догађајима у животу на друга поља рада, нисмо више бавили тим проблемима.

прилика и „Побратимство“ готово и нехотице уплело у тада не мало заоштрену борбу две струје „Фонда за потпомагање сиромашних великошколаца“, коме је председник био Љуб. Јовановић. Међу опонентима Јовановићевим истицали су се нарочито правници Марко Трифковић, Мих. Мартинац, Ј. Тодоровић и др. Сарађујући с нама у „Побратимству“, они су тако били увукли и многе од нас у ту, иначе јалову борбу. Ривалност између „Побратимства“ и „Фонда“, која је тако настала, ишла је дотле да је на пр. „Побратимство“ почетком марта приредило и засебну великошколску забаву у једном већем београдском локалу „у корист своје књижнице“ и одредило председника, мене и Бр. Нушића као чланове депутације, која ће на забаву позвати и — краљицу Наталију! Она је сматрана у нашим круговима за врло наклоњену омладини. Иницијатор предлога за сву ту радњу био је наш нераздвојни друг, Нушић. Депутација је ишла у Двор, била лепо примљена од Краљице, видела и младог Краљевића с његовим гувернером и на првој седници друштва после забаве саопштила да је Краљица поклонила дружини, преко депутације знатну количину француских књига из лепе, а и друге књижевности. Дела из те књижевности је, како нам је на пријему изјавила, и она сама волела и радо читала. Иначе, дабогме, на забаву није могла доћи.

Распра у „Фонду“ свршила се готово у исто доба кад се и писац ових успомена примио за председника „Побратимства“. У књижевном одбору мене је заменио Ј. Цвијић, тада студент треће године. Председник „Фонда“ постао је наш друг правник четврте године, М. Трифковић. Наш интимни радник у оба друштва био је још нарочито Бр. Нушић.

Међутим крај школске године већ се приближавао и ми смо се морали не само бринути о својим испитима већ и спремати земљиште да новој генерацији оставимо у наслеђе бар дужност да рад у „Побратимству“ настави и усаврши. Наш напор већ је био завршен и Велика школа за нас је већ затварала врата. Наше формирање у овом просветном храму било је већ запечаћено. И кад смо јуна 1887. оставили клупе ове школе и готово сви пошли у службу држави и народу, понели смо у живот не само ону стручну и општу спрему коју нам је Вел. школа дала, већ и сав дужни респект према њој и њеним омладинским установама, на

чијем смо унапређењу с младићским одушевљењем и најбољим намерама радили и ми. Од наших професора који су нас за тај рад оспособљавали, чини нам се, данас је у животу још само један једини. Али тим нимало није у њихових негдашњих слушалаца умањено дивљење научничком и наставничком раду њих свију, као ни осећање захвалности према свима на формирању радника, упућених на службу народу и држави.¹⁾

На Св. Саву, 1942.

А. Станојевић
инсп. Мин. просвете у пенз.

¹⁾ Само једном од тих својих наставника, пок. С. Лозанићу, могли смо и ми на дан његовог погребa, у опроштајној речи пред Универзитетом, одати, као његов негдашњи ђак и председник надзорног одбора Хемиског друштва Краљевине Југославије, у име друштва и у своје лично име све дужно признање за односи научнички и наставнички рад.

ПОВОДОМ СТОГОДИШЊИЦЕ СМРТИ КНЕГИЊЕ ЉУБИЦЕ

Вучићева буна 1842 године протерала је из Србије кнеза Михаила заједно са многим Србима, истакнутим присталицама династије Обреновића. Тада је Србију напустила и кнегиња Љубица. Сломљена последњим догађајима у Србији, разочарана и увређена поступцима гомиле заведене Вучићевом демагогијом, она је последње изгнаничке дане, болне и тешке, провела у Новоме Саду, лепо прихваћена, као уосталом и цела емиграција, од тамошњих Срба. У отсуству кнеза Милоша, који је живео у Бечу, и кнеза Михаила, који се беше настанио на своме имању у Ореовици у Влашкој, кнегиња Љубица била је тих дана средишња личност међу емигрантима које је она издашно помагала и који су у њу гледали као у „менторицу” своју, као у српску мајку, од које очекују и спас живота и радосни позив да се врате у Србију. Али поред бриге за судбину толиких династичких пријатеља и избеглица, и чежње за Србијом, коју је фанатично волела, и поред душевног бола који ствара изгнанички живот, она је свакако у себи осећала и извесну грижу савести због своје некадашње политичке сарадње са Вучићем као опозицијом кнеза Милоша. Јер она је сматрала да сарадњом са Вучићем кнеза Милоша ограничи само у приватном животу, али не и да га свргне са кнежевске власти, а још мање да породицу Обреновића протера из Србије. Међутим, неискрен и безобзиран као сваки демагог, Вучић је име популарне кнегиње само искористио као средство да постигне оно што је он у своме личном и политичком плану имао. Кнегиња Љубица се несумњиво кајала, патила је због тога, и пред својом савешћу чинила и себе одговорном, као нехотичног и несвесног кривца, за судбину и своју и своје породице. Увек ведро и енергична,

мушки одлучна и у најтежим приликама, она је сада ипак пала под теретом толних душевних патњи и брига. „Болест ме изненада напала због толико окружавајући ме терета“, пише кнегиња Љубица кнезу Милошу само на неколико дана пред своју смрт. Умрла је у Новом Саду равно пре сто година, по старом календару 14 маја 1843 године, може се рећи још у пуној снази, у 55 години живота. Оплакао ју је цео српски народ, а нарочито избеглице, „наши људи“, како се називају у извештајима. Сахрањена је у манастиру Крушедолу, у Фрушкој Гори, где се и данас налази и поред њене жарке жеље, толико пута речене, да јој тело почива у Србији за коју је везују сени њених предака и за коју је живела.

За све време боловања кнегиње Љубице поред ње је био кнежев секретар Јаков Живановић, који се старао за њено лечење, а по смрти организовао свечан пренос тела у манастир Крушедол. После сахране он је 20 маја 1843 године послао у Беч кнезу Милошу једно опширно писмо којим га је известио и о детаљима у вези са њеном смрћу, упознао га са спроводом од Новог Сада до Крушедола и погребом у манастиру поред гробова старих српских деспота и патријарха. Писмо је необично интересно и важно нарочито по томе, што се из њега види, с једне стране, колико је српска кнегиња цењена међу војвођанским Србима и са колико је љубави оплакана од српске емиграције, а с друге стране, што се у степену почести која је њој од свих указана, види степен цене и уважања ондашње Србије и, нарочито, њеног мужа кнеза Милоша, који је као значајна политичка личност „фигурирао“ не само међу Србима, него и у Европи.

Зато поводом стогодишњице смрти кнегиње Љубице, која пада 27 маја ове године, и објављујемо ово интересно и важно писмо кнежева секретара, које се чува у Државној архиви и које до сада у целини није штампано. Писмо гласи:

Ваша Светлости, Милостивејши Господару,

Како смо вам под 14 тек. штафету послали с писмом књаза Михаила и моим о печалном случају, коим је промисао Божи Светлу Госпођу Књагињу од нас на вјек раставио, нисмо вам ништа писати могли, налазећи се у највећој забави, забуни и послу около погребња њезина. И тако препокорно прво и прво

молим, да нас извините у овом, будући нам је писати било немогуће, као и у том, што нисмо у свему онако поступили, као што смо вам штафетом јавили да поступити намеравамо. Ми смо вам сирјеч јавили, да тело нећемо парати и да ћемо ју у Н. Саду код Јовановске цркве саранити. Но у обадва случаја друкчије смо поступити морали. Она је, Господару, пред ноћ око 6 сати изданула, и ми смо вам одма ону штафету послали: но већ око 9 сати вечера почела јој кров на нос тећи. Доктори су казали, да ако се не пара, неће моћи нимало држати се, ово од врућине садашњег времена, а ово од отока трбуа њеног, и од многог бљувања, кое ју је пред смрт онолико узнемиривало, будући мора бити, да јој се жуч пореметила. У овом обстојатељству много смо размишљали шта да чинимо, и видећи сутрадан да теченије и удар већи и већи бива, и имајући у виду, да је неопходимо нужно и њеному достојанству је сходно погребсти, по чему су и разна приуготовленија к тому чињена, согласисмо се и наредимо да се пара, и да се у најтањем степену, а имено само трбу, балсамира. Доктори су се уверили да је болест била запаљение црне цигерице, коју су у таковом стању нашли, да се могла између прстију као кров разстрти, а тако се и жуч била покварила и већ се показивали знаци водене болести.

Што се тиче сарањивања, разговјетовали су нам овдешњи грађани, да ју не погребемо код Јовановске цркве, будући да та црква лежи у једноме краичку вароши, где је порта врло велика, и где би се могло догодити, да какав безбожник ископа ју ноћу, у надежди наћи каквог адиђара и т. д., и совјетовали су да ју погребемо код велике саборне цркве код Епископије. Но и у овом покажу нам се претпјатствија. Царска заповест гласи, да се нове гробнице не зидају, но само старе отворати могу. Почнемо, дакле, старе тражити и бирати, да буду на лепом месту, и да гробница буде какве изумрле фамилије, и по тому да принадежи цркви. Но таман смо за две гробнице почели с тутором разговор имати, ал' се нађе по неко кој са известним правима почине нешто протестирати, да је он незнам каков сродник оне фамилије и т. д., и премда би тиј људи имали распру с туторима црковним а не с нама: ничем мање, помислим ја, да се нећете, Ваша Светлости, надати да ћу ја у овом случају чшта учинити, што би могло до тога довести, да се нека парница над гробом

Светле Супруге високог нам Господара води. Што су се ови два парничара одма при самом бирању гробнице наша: то сам морао мислити, да ако се над којом трећом гробницом никакав парничар сада и не нађе, могао би се наћи после погребенија, и тако опет никоим начином бити изван опасности процеса.

У овом магновенију падне ми решителна мисао на ум, отидем ко књазу Михаилу и саопштим му ју, с овом речима: „Госпођа је пред смрт непрестано молила, да се само преко Дунава пренесе, макар само у Каменицу, и желила је да се у Земуну код деце Госпође Перке погребне. Г. командирендер разсовјетовао је ово, из узрока што он не би могао допустити, да много друштва њу у Земун спроведе. У Н. Саду како са сарањивањем иде, то смо видели. У Карловци код цркве сарањивати није слободно, него у гробљу. У ови опстојатељстви ја налазим да ће најбоље бити тело у манастир Крушедол, као сербску деспотовину однети. Тамо су Мајка Ангелина и њени синови Максим Владика и Јоан Деспот, тамо су наши патријарси и многи митрополити као у старој Митрополији погребени. Ако времена донесу, лакше ће бити њу с оне стране Дунава из манастира од калуђера, кој с црквама и моштима располажу, у Србију отнети, неже ли из каквог другог места где се морају мирске власти и општества у договор узимати. Ако ли се не буде никуд преносила, то она не може нигде тако лепо намештена и сахрањена бити, како у овој серпској деспотовини.”

Кнез Михаил са сузама примио је представленије ово, и рекао је, да мисли, да мајка његова кад би проговорити могла, ништа друго не би могла пожелети. То и прочи сви без разлике и без икаквог примечанија одобре, кром што су неки били мненија тог да се отнесе у Раваницу код кнеза Лазара: на које сам ја учинио примечание да је тај манастир много даље од Крушедола и да би се могло учинити као да ми чинимо неке сојузе смисла с кнезом Лазаром, које нам се при Крушедолу, као при манастиру најближем до Карловца, тако толковати не може, и тако остане ствар при првому, и ја будем послан од кнеза Михаила к Командирендеру молити за дозволу, да тело наше Госпође у Крушедол пренесемо. Г. Командирендер саслушавши речено умствовање наше није ништа противу тога приметити имао, и обещча да ће нам у свачем на руци бити. Будући пак да је нужно у том

одобрение Конзисторие карловачке и братства ман. Крушедола, то одма пошаљемо на горњем темељу у Карловце и Крушедол Богдановића, кои нам донесе глас да Конзисторија ту ништа на против нема, а да братство манастира то за чест себи прима Госпођу Кнегињу међу знамените Србље гробног притјаженија получити. Много се овде отликовао г. Стефан Хацић и г. Манојло Коларевић као поверени г. Митрополита Раичића кои су и у Карловци и у Крушедолу сваку могућу услугу и предусретателност указали. Питали смо такође Магистрат карловачки да ли неће противно бити народу што ћемо им кроз карловачки цео атар мртво тело пронети, будући да предразсудженије народа простог противу тога војује, и добили смо одговор, да ће Магистрат све могуће услуге, још у спроводу и чест, књагињи учинити. И тако закључено буде да се Госпођа у Крушедолу погребе, где г. Хацић и братство најлепше јој место изберу, а имено у цркви, на сред женске преплате, нова гробница изкопана је и изидана за њу. Са десне стране до ње стои гроб митрополита Јоана Георгијевића, више овог Никанора епископа печујског, а више овог обадва патријарха Арсенија Чарнојевића и Шакабенте. С леве пак почива деспот Георгије Бранковић онај, што је у Егри у Бохемији познатом судбином умро, и у истом гробу полковник Атанасије Рашковић. На пољу пред вратима церковним под сводом погребени су архимандрити крушедолски како би антишамбрирали, и међ њима наш добри стари архимандрит Крестић, који је пре два три месеца умро.

Како су новосађани разумели, да ми оћемо тело у Крушедол да носимо, дојђе ко Књазу г. биргермајстер Камбер, и зажели с њим о том проговорити. Но Књаз у печали пошље га к мени. Ја се нисам трефио у квартиру, но како сам разумео, отишао сам к њему, где он мени зажали се, да је обществу новосадском жао и стидно, да се Књагиња из средине њиве носи, кад је овде преминула, кад је варош новосадска и њој и свима Србљима сваку љубав указала, и кад се људи боје града и буре, из предразсудженија о пренесенију телеса; каже да они жале, што смо ми оне људе, кои су за гробнице нека толкованија чинили, слушали, примјечавајући да они на то никаквог права не имају, и да общетство новосадско нуди гробницу коју ми хоћемо. Ја сам њему благодарио обширно на свој услуживости и Магистрата

и общества, коју ми сви заиста у пуној мери уважавамо, извинио сам се дужности мојом спрема мог високог Господара и спрема сени Светле Покојнице, која дужност мени забрањује ишто учинити, што би и најмањи повод к распри подало; протоковао сам узроке зашто ју желимо у Крушедол пренети, и да из тога поступка ништа друго не толкује, развје жељу нашу, Књагињу на најудобнијем за њу месту положити. После дугог разговора, најпосле он дода, да се само не тужимо на опшество због они два безсмисленика, кои су нас увредили. — Ја сам му одговорио, да ми између поступка власти земунски и новосадски спрам наши људи никакве разлике не чинимо, будући да обе ове власти владају се спрам нас сходно основателним основоположенијама човека — и светољубија, а што се общества тиче, премда наши људи не имају се ништа тужити ни на опшество земунско, будући да само неколико поедини лица тамо се нашло која су иј секирала; ничим мање са опшеством новосадским много се похваљују, будући да овде ни онакови појединиј угризача не налази се, и да и ваша Светлост и књаз Михаило ово све достојно уважавати умете, и благодарите. Најпосле додам, да ја сад не могу повраћати учињене кораке код г. Командирендера, у Карловци и у Крушедолу, и тако остане ствар при том да се Госпођа у Крушедол однесе.

Имајући кроз Карловце тело пренети, дали смо је огласити у карловачким црквама, и ту је мој пријатељ познаник и нарочито г. Стефан Хаџић содејствовао, те је у велико звоно оглашена, јербо епископ г. Хранислав ние смео изјатија правити, и дао ју огласити обични звони, на кое се толико увређено нашло опшество, да су сутрадан заседанија держали, и закључили, да епископ не има право у општинска звона мешати се, и ко боље плати, ономе да већа звона и звоне; а г. Хранислав чуем да се вајка, да није требало њега ни питати, а кад су га питали, он ние могао сам собом изјатија чинити.

Што се тиче погребa, ми смо се много о томе разговарали, у ком степену торжества да се оно учини. Случај је, Господару, чудовишни, ви сте великиј муж не само за Н. Сад, но ви у Европи фигурирате. Она је ваша госпођа, трефила јој се смрт у Н. Саду, у најсјајнијем опшеству сербском, где се највеће параде обично чине. Овде има богати граждана, Немеша, Спана, високи официра,

генерала, владика, митрополита кои умру и погребавају се. Сви смо се сложили, да се у оном степену торжества погребе, кои је у овом месту највиши. Тако смо дали огласити ју у све цркве наше, католическе и протестантске. Направили смо леп сандук који смо споља зеленом кадифом, а изнутра белим тафатом обшити, и позлаћеним куглама уместо ножице снабдети дали. Употребили смо све еснафе и дуплире варошке, који су сваки свој барјак у параду изнели, кои је било 8 и к тому небо, као трговачко знамение барјака. Гимназија такође изнела је свој барјак. И ми смо, нашег људства ради, направили један сербски прекрасан барјак са грбом сербским и надписом Госпођиним с једне, и с друге стране с ликом св. Николе, кои је барјак до Крушедола ношен, и тамо у цркви за спомен код архимандритског стола остављен. Направили смо више грбова на рипиде, на сандук, на крстове, на коље, на дуплире и т. д. као и за спомен у манастиру и код лица, која се за овај погреб интересирају. Свјашченства је било обученог и необученог велико множество, и сам г. Хранислав епископ чинио је торжество при опелу, но ние могао ићи кући да сав спровод учини, ово због слабости, а и због превеликог стеченија народа, кога је толико било, да се једва пролазило. Командирендер послао је варадинску банду. И тако је спровод био торжествен и великолепац, да је свако живо казало, да овакове параде досад нит је у Н. Саду, нити у Карловцима и у Крушедолу било. У недељу био је погреб после подне. Тело су носили саветници, официри, начелници и кметови наизменице. По жељи све госпoде гг. Јована и Јефрема и самог добродушног младог књаза ја сам говорио надгробно слово, за кое са свију страна захтевају да се печата: но досад нисам имао времена дати га у печатњу, а кад буде готово, послаћу вам га. Овде вам прикључавам само позиватељну цедуљу на погреб, и стихове кои су на ову жалост сочинјени. Послаћу вам и три грба по првој прилици да се нађу при вама, а можете дати кои и г. барону Сими или кому заповедите. — Ту ноћ преноћило је тело у цркви. Сутрадан у понедељник у истом торжеству ишло се у Варадин. Силни је народ опет тако скупио се био, да се то једва пролазило, пуни пенџери су били, и кровове су људи разваљивали. Наши су ју непрестано опет наизменице носили кроз цео дунавски сокак, и преко Ђуприје, и кроз Варадин чак до иза целог града,

где је на кола сандук постављен. Најторжественија сцена чини ми се била је на ђуприји где се на сред среде састане новосадски и карловачки спровод, као на месту где се епархије бачка и карловачка деле. Ту се сад свештенство обе епархије помеша, новосадско у црном, а карловачко у најсјајнијим васкрсним одежама, на једном ђакону сијао се от вас поклоњени стихар. Ту је све стало, и тело је на ђуприју спуштено, и свештенство је цело читало спомен. От како је ђуприје варадинске мислим да оволико множество народа ние на једанпут на себи понела, и сва се гибкала. Одатле се врати свјашченство новосадско, по већа част свуче одежде, и из љубави без одежде спроводили су тело. Банда се из Варадина поврати, и кад смо поставили тело на кола, поседао је и људство кое је имало кола, а мноштво је ишло и пешице. Млади књаз са сестрама, стричевима и стринама и осталим сродством зачињавао је спровод; а оскудение нашег лица испуњавала је мисао лична и великолепна, да се та сва слава великом имену нашем чини, будући је Госпођа супруга ваша. — Тако се то ишло до карловачког атара. Но колико множество народа ту нас је дочекало! Чини ми се, да су сви Карловци широм изишли. Ту дочека народ, богословија и гимназија, магистрат и сва господа. Иконом дворски — будући је протосинђел као настојатељ Крушедола тамо бити морао — са архиђаконом и протођаконом обучени. Сва звона карловачка звонила су одма, како смо ми на атар ступили; ту сиђемо сви с кола, коих је сигурно 300 било, и ишло се пешице до вароши и кроз варош, где је на сред пијаче мој пријатељ као најстарији свјашченик са сузама спомен чинио. Одатле се опет ишло пешице до иза вароши, где тело опет на кола постављено буде, и тако опет са обученим свјашченством карловачким ишло се чак до Крушедола, где најпре Хаднађ у униформи са вармедски четници изиђе. Али кад доиђемо на брег, с ког се у дол Крушедола спушта: тог множества народа описати није могуће! Сав брег начичкан и долина сва пуна препуна: а звона манастирска јаучу! Ту се слегло народа из Ирига, Митровице, Руме и из прочи села. Мој брат нови капетан и капетан Бркић чак су у Н. Сад изишли. Калуђери силни обучени су били, а пред њима гргетечки архимандрит Љубибратић. Протосинђел Иванковић дочекао је тело у манастиру необучен. Ту се опет скине сандук с кола, и носили су га наши наизменице до у порту,

где је једанпут око цркве обнешено било с молебствијама. Ту је један карловачки парох говорио слово, и ту је дочекао спровод исти Стеван Хаџић, ту је опет церковно молебствие чињено и тело у знамениту гробницу положено.

За јело и пиће постарали смо се и ми и братство. Послали смо одавде Гератовића и једног писара да набаве потребе нуждне, и тако, премда у оној гомили, не могу бити уверен, но уздам се, да нико ние био гладан.*) Многа су господа и из Вармеђе сремске била.

Пред ноћ се множество разишло, но књаз Михаило остао је са Госпођом Перком и Савком, зетом Тошом, г. Јевремом и неколицином од нас на конак где је сутрадан била литургија, коју је совершио протосинђел настојатељ крушедолски Иванковић, брат оног славног проте из Ораховице са два калуђера, и преливао је гроб, и по томе смо се вратили кући. Нашли смо за нужно калуђерима исплатити само конте трошка около јела и пића, и дати бакшиш служитељима и куварима манастирским, а тако и кувару дворском, кој је такође тамо од г. Хаџића доведен био, а братству, цркви и кући нисмо могли ништа дати, казавши им да ћете Ваша Светлост ушчедрити иј за чест Госпође наше. То им је Михаил-бег казао, додавши, да он у то без одобрења нашег мешати се не сме, и умоливши иј да обична молебствија чине. — Остае такође и то да се плоча једна на гроб купи и изреже, и један леп памјатник подигне, кој ће од благорасположења Ваше Светлости зависити.

Данас су отишли г. Јован и Јеврем са своим госпођама и госпођама Перком и Савком у Крушедол да учине спомен седмодневни.

Овако се отприлике у кратко описати може овај овде досад невиђени спровод, при ком је сваки живи плакао, а особито наши сироти људи, кој своју добру мајку сад на веки изгубише.

*) И рачун трошкова око погребача чува се у Држ. архиву. Дато је свима који су наплаћивали своје услуге при погребу: цркви, свештенству, еснафима, учитељима, банди и др., плаћена је калдрма новосадска, варадинска и карловачка, као и мостарина за прелаз преко новосадске Ђуприје. Самом бачком епископу Храниславу за „торжеслово“ при опелу у цркви плаћено је 54 форинта. Цео рачун износи 6.625 форината.

Милости вручен с најдубљим високопочитанием пребивам
Ваше Светлости покорнејши слуга.

у Новом Саду
20 маја 1843.

Јаков Живановић

У част кнегиње Љубице новосађанин Данило Младеновић,
„заклети адвокат унгарски и списатељ“, по одобрењу кнеза Ми-
лоша „сложио“ је једну пригодну сликовану песму, која је са-
чувана у рукопису међу осталим хартијама о њеној смрти. То
су стихови за које каже Живановић у писму кнезу Милошу да
су „на ову жалост сочињени“. Песма се зове: „Плач на гробу
њене светлости кнегиње Љубице М. Обреновић од свију за њом
тужећиј Србаља“, и у целини гласи:

„О' да чудна с' судбо овог свјета,
Едном с' добра, другом си проклета;
Разгњевила зар си срце тако,
Да немило Србе казниш јако.
Зашт' нам Мајку не поштеди благу?
Зашт' смрт од Ње не одагна к врагу?
Зашт' јој живот не остави дуги,
Да са њоме олакшамо туги,
Да нас гледа, совјетује, учи, —
Зашт' јој земљи ладно тјело вручи? —
Плачи Србе, плачи и јаучи!
Менторицу смрт од нас изкључи,
Коју рађа вјековита мати; —
Судбо! Судбо! што јој дан украти? !
С' Богом душо преблажена нами,
С' Богом! кријеш ах! лице у тами;
С' Богом Мати! син се прашта смјерни,
Миле кћери и сав Срби вјерни,
Коино Ти скупа једно желе,
Једно желе, и овако веле:
„Нек' Те Вишњи Бог за труд награди,
Нек' Ти души неба место сгради,
Гдје ћеш вјечно гледат' Бога лице
Слушат' дивне аићела пјесмице!!—“

Као особити поштовалац дома Обреновића, аутор овога
„Плача“ сматрао је за своју патриотску дужност да и на овај

начин, кроз ове наивне и елегичне стихове, ожали кнегињу Љубицу и изрази не само свој лични бол, него и општу тугу и жалост целог српскога рода, који је јако „опечаљен” њеном изненадном смрћу. Хтео је, како сам вели, да у име многих Срба гласно јавкује пред целим светом и да му покаже да је њена смрт „премнога добри душа у нашем роду општом тугом напунила”.

И заиста било је много Срба са обе стране Саве и Дунава које је она задужила и који су је искрено оплакали. Док су они у Војводини то могли и јавно да изразе кроз штампу, или говорима, или силним учешћем у спроводу и одавању последње почаст, дотле они у кнежевини, управо српски народ у Србији, није могао то да учини. Политичка загриженост и мржња оних који су били узели власт и место Обреновића засели у Београду, са Вучићем на челу, нису допустили не само неку видну манифестацију у њену почаст, него чак ни штампање обичне белешке о њеној смрти у београдским „Србским новинама”. Зато је вест о њеној смрти „илегално” унета у Србију и шапатом преношена од села до села. Неуморни династички агитатори тумачили су је на свој начин, и тајанственошћу којом су обавијали целу причу о њеној смрти и о последњим речима љубави које је упутила Србији, они су узбуђивали људе и дражили их на мисли и жеље противне онима које им је режим службено наметао.

Бистра и интелигентна сељанка, узорна домаћица и мајка, одважна Српкиња, кнегиња Љубица је нарочито вољена као мајка добра и болећива срца, као душевна жена, која је умела да саосети невоље других, да се заложи за њих и да „плачевним својим молбама” спасава част и животе људи који неправедно страдају. „Никад срећнији, никад радоснији дан у животу дочекала нисам” — пише она кнезу Милошу 1835 године кад је чула да је кнез Милош опростио завереницима у Милетиној буни и измирио се са њима. Због својих племенитих особина она је, може се рећи, вољена од свакога: и од народа и од своје деце. Народ ју је из поштовања мајком звао, а Великом Госпођом кад је о њој говорио као о кнегињи српској. Њена кћи Јелисавета каже својој сестри Савки да увек са узбуђењем помиње мајчино име. „Радост коју осећам при помену имена слатке Наке — каже она на три године после своје удаје — нисам у стању описати

ни изразити." И увек је кнегиња Љубица била за своју децу, женску и мушку, „слатка Нака“ или „прељубљена Нака наша“.

Изузетним положајем Срба окупљених око ње и искреном љубављу којом је обасипана за живота, објашњава се и велика жалост за њом после њене смрти. Јер ни најзнатнији Срби нису испраћени са овога света са толико благослова као она, нити са вишим степеном „торжества“ од овога који је њој приређен. Патријарси и митрополити карловачки, чији је углед међу Србима био увек велики због њихове националне улоге, нису са толико части полагаани у гроб, са колико је положена она, Љубица Обреновић, сељачка кнегиња српска.

Сирћу она није престала да живи у сећању и свести српскога народа. Гледана у историској перспективи, њен лик блиста чак и лепше и животворније него за живота. Понето тим утиском, потомство је уноси у легенду и ставља у ред највећих жена, као идеалан пример српске жене и праве расне честитости. Отуда и данас, после сто година, њен спомен живи у српском народу и помиње се њено име са љубављу и поштовањем као некад. Нарочито у Шумадији, за чију је судбину и љубављу, и јуначким животом и легендом везана, и у чијем је главном граду желела и телом да почине. Ову жељу потомство јој још није испунило. Можда је Милан Милићевић имао у виду и њен случај када осамдесетих година прошлога века, пишући Поменик знаменитих Срба, рече, да је захвалност биљка која ретко ниче, и слабо напредује на земљи српској.

Д-р Р. Марковић

МАЈКА У НАШОЈ НАРОДНОЈ ПОЕЗИЈИ

У богатој галерији ликова наше народне поезије на светлом и завидном месту налазе се врло живи и привлачни, врло изразити и незаборавни ликови наше мајке. Они често привлаче пажњу наших и страних научника, они су главна лица неколико драма наших књижевника. Ако је Краљевић Марко оличење наших народних мана и врлина, Сава Немањић најпреданије службе Богу, истини и своме народу, светли ликови мајке у нашој народној поезији оличење су неизмерне љубави и доброте, узорне нежности и утанчане осетљивости, мудрог васпитања и свесног самопрегарања. Непресушни извор божанске љубави и доброте, мајчино срце толико је велико, а мајчина мека и топла душа толико је пространа да је у њима увек места не само за све своје рођене и за све честите и ваљане прегеоце и трудбенике, него и за сва невини и нејака створења, за све сиротице и сиротане, за све понижене и увређене као и све паћенике и страдалнике; у њима је чак искреног милосрђа и за грешнике. Врло ретко срећемо мајку која је, понесена ниским страстима, изневерила свој узвишени матерински позив и својој деци „много јада дала“. Но такву је мајку народни песник жигосао за вечита времена. Од љубе Љутице Богдана, која се моли Богу да јој да Бог од срца порода, „макар била гуја шаровита“, па до оних мајки које „лијеп пород изродише, девет сина или девет шћери“, скоро све испољују високу свест о своме узвишеном позиву

Да видимо, на првом месту, мајку према нејакој дечици

Успављујући своје чедо, мајка му пева: „Мајка Јова у ружи родила, ружица га на ласт дочекала, б'јела вила у свилу повила а пчелица медом задојила, ластавица крилом покривала, — нек је румен ко румена ружа, нек је бијел ко бијела вила, нек је

радин ко пчела малена, нек је хитар као ластавица". Дивне ли и тако лепо изражене жеље материне да јој син буде здрав, леп, марљив, хитар и оран за посао!

Кад младу Гојковицу узиђиваху у темеље Скадра на Бојани, ова честита мајка, пуна воље за животом, у најтежем часу, гледајући свесно грозној смрти у лице, мисли на свог Јову „од мјесеца дана", па моли мајстора да јој остави прозор на прсима: „Када дође мој нејаки Јово, кад дође да подоји дојке". Но ни то јој није довољно, она хоће и да види сина, па моли даље да јој се остави „прозор на очима, да ја гледам ка бијелу двору, кад ће мене Јова доносити и ка двору опет односити". Колико материнске бриге и жеље! Колико душевне снаге и истрајности да до последњег даха и куцња срца свога помаже своме нејаком створењу да се одржи на животу!

Хасанагиница, не смејући да дочека свога господара у дому, на своме поласку чврсто љуби своју старију децу, „а с малимим у бешици сином одјелит се никакo не могла, већ је братац за руку узео и једва је с сином раставио". Рањава срца и болне душе, мислећи увек на децу, она још више пати што мора да се преудаје. Кад су је сватови водили мимо њеног бившег дома, „дв'је је ћерце с пенцера гледаху, а два сина пред њу исхођаху, тере својој мајци говораху: „Сврати нам се, мила мајко наша, да ми теби ужинати дамо!" Ти гласићи и те жеље само су још болније утицали на мајчина осећања. Она им свраћа, дарује их и тешко се раставља. Тада Хасанага, главки кривац целе трагедије, долива препуну чашу: „Ход'те амо, сиротице моје, кад се неће смиловати на вас, ваша мајка срца каменог!" Материно срце није могло да издржи под тим тешким ударима него је препукло — „од жалости гледајућ сироте". Ево мајке! Јасна је као сунце.

У песми „Јетрвице, адамско колено!" преобилно је материнске бриге и љубави, нежности и топлине. Остављајући јетрви Ковиљки у аманет своје јединче Мирка, на смрт болна Винка поручује: „Кад Маринку (своме сину) бела хлеба сечеш, подај секо, и мојему Мирку, њему подај од хлеба корице . . . Кад Маринку справиш кошуљицу, моме Мирку закрпи траљицу, кад изађеш на сокак међ друге, твог Маринка на крило посади, мога Мирка код себе на земљу . . . Кад на деци рухо покројите, вашем кројте како вам драго, моме кројте чисто рухо црно; кад ми, сејо, у

цркву пошећеш, твог Маринка на руци понеси, мога Мирка за руку поведи, нек се знаде да је сиротица, да мој Мирко своје мајке нема." Племенјта Ковиљка је аманет примила па је однеговала Мирка као и своје рођено дете Маринка. Шта више, Мирку је давала првенство: „Прије Мирку б'јела хлеба даје . . . прије Мирку скроји кошулицу, прије Мирку него свом Маринку. Кад изиђе на сокак међ друге, њеног Мирка на крило посади, свог Маринка до себе на земљу. Кад на деци руко покројише, какво Мирку, онако Маринку. Нико не зна да је сиротица и да Мирко своје мајке нема." Зато су се Ковиљки сви дивили и благосиљали је: „Ој Ковиљко, адамско колено, проста душа твојих родитеља, који су те породили мудру . . . па ти знадеш шта је сиротињство!" Ова разумна и паметна мајка, пуна истинског, широког и несебичног материнства, својим радом и делом просто исцељује душе од тешке и грозне саможивости и неосетљивости према ближњем. Она се и у унајвшем искушењу, у својој личној несрећи, одржа на висини: кад јој Маринко у рату погибе, а Мирко се здрав врати и све исприча стрини-мајци, она не закука на судбину, не заборави се, него стегнута срца остаде доследна сама себи и рече: „Чедо, Мирко, оди ближе стрини, оди, Мирко, да т' загрли стрина!" Како су баш данас потребне овакве мајке! Нерођена, али више него ни рођена. Она присваја и осваја, она својим примером показује пут истинског спасења из загађене и затроване атмосфере ситничавог живота.

Мајка према већ подигнутој и одраслој деци

Мајка је темељ и душа куће, она је својој деци непосредна и најубедљивија учитељица живота. Подижући своју децу да буду дика и понос не само њој него и свом народу, мајка жели и настоји да им све што је лепо и добро улије у душу и свест. Мајка, попут невидљивих духова, бди над целим животом своје деце. Ако се на време не враћају кући с одређених послова или с дужности, она већ стрепи и дрхти. Не види ли дуго своје чедо, мајка гори од жеље да га види, загрли и пољуби. Једна се јада: „Ево има 15 година, како мајка не види Јована. Би вољела виђети Јована, но сву земљу бутун царевину да ми даду и поклоне царство!" Таква и толика може да буде само материна жеља. У на-

родној поезији пуно је помена како се мајке без роптања и до изнемоглости муче да свој пород очувају, лепо однегују и васпитају, па да кћери добро удоме а синове још боље окуће. Једна је брижна што јој је син без деце, па се боји да му се „срце не угаси“. Друга опет, којој је диван пород Бог од срца дао, девет кћери све лепшу од лепше, тешко али стојички сноси своју злехуду срећу. То је ташта Милић-барјактара. Кад су браћа, њени синови, изводили сеју да је даду своје милом зету, она је за-сијала таквом лепотом да „сви свати ником поникоше — ја од чуда лијепе ђевојке“. Тад је Милић ташту запитао: „Ој пунце, ђевојачка мајко, или си је од злата салила, или си је од сребра сковала, или си је од сунца отела, или ти је Бог од срца дао?“ Ал кроз сузе мајка проговара: „Мио зете, Милић-барјактаре, девет сам их таквијех имала; осам их је удомила мајка, ниједне их није походила, јер су јадне рода урокљива, на путу их устријели стр'јела“. Зар ова скромна, богобојажљива и велика српска мајка не надмашује својим болом и злосрећном судбином легендарну и пркосну Ниобу? — Мајке се увек боје да њихова деца, особито одрасла, из наглости, непромишљености, освете или из ма кога другог разлога не учине какво зло, па су их увек опомињале и од тога одвраћале. Јевросима моли сина Марка, кад је пошао у Охрид по рибу за славу, да не носи „ништа од оружја“: „Ти се јеси крви научио, учинићеш крвцу о празнику“. Тад се Марко нађе у невољи: „Мучио му је ићи без оружја, а још горе не послушат мајке“. Напослетку је одлука пала: „Не шће узет ништа од оружја“. Славни син је послушао своју мудру и велику мајку. — Истинска мајка прожета дубоким осећањима истине и правде, преноси та осећања као своја животна осведочења и више захтеве и на свој пород. Познат је дух правдољубља Јевросиме мајке. Иако је Марко тежио за правдом, она га ипак моли и преклиње, кад је пошао на Косово да каже на коме је царство, да се не огреши о правду: „Немој, сине, говорити криво, ни по бабу ни по стричевима, већ по правди Бога истинога! Немој, сине, огрешити душе: боље ти је изгубити главу него своју огрешити душу“. Толико истрајности и самопрегора у вечитој жилавој борби за неопходни животни принцип божанске правде! Има ли веће и боље учитељице од ове? Где би само наш крај био кад би смо се у нашем приватном и јавном животу држали тачно тог светог за-

хтева ове неумрле српске матере! А шта да кажемо за бесмртну мајку Југовића? Колико брига и напора, колико вештине и мудрости, колико љубави и пожртвовања док је подигла девет својих личних витезова! И кад дође отсудни час, када је имала да се реши судбина целог народа, ова свесна и велика мајка их опрема и шаље са овом поруком: „Пођ'те збогом, моја дјецо драга, до Лазара и старог Богдана, пођ'те збогом у рат на Косово, изгините — само задобијте!” То је мирно и узвишено принашање на жртвеник највећих личних вредности за добро и спас народне целине и виших народних идеала. То је диктат свести и части, али материно срце, упркос све храбрости, није могло да издржи највећи напон болних осећања за изгубљеним синовима него је препукло. Ево узор и херој-мајке.

Мајчина туга и жалост за децом

Има ли дубље и трајније жалости од материне? Чије око-лије чистије и искреније сузе од ока материна? — Нико тако живо не саосећа нити тако потресно жали као мајка! Ђуро Даничић Золује 7 година, па „нит“ умире нити бољи бива, кроз кожу му кости виријаху”. Досадило и жени и сестри Ђуриној да га преврћу и негују, „ал приступи остарела мајка” . . . „Рони сузе јутром и вечером, а не може сину да помогне”. Она зове и проклиње ћерку и снаху: „Где сте, јадне, у јаду кукале! Или Ђура мога преврћите, ил га жива у земљу турите; ваше срце окаменило се!” Тешко је мајци да гледа како јој син пати, а још теже што не може да му помогне. Зато грозно куне и своје најближе кад не саосећају, кад немају срца: „Кад нећете Ђура, кога ћете?” — Кад је Јанковић Стојан после деветогодишњег ропства побегао, он је враћајући се кући, ударио прво на свој виноград, где је нашао своју стару мајку како „косу реже па виноград веже, а сузама лозицу залива и спомиње свог Стојана сина” . . . Задрхтало срце Стојаново, па поздравља своју мајку нежно: „Божја помоћ, сиротицо стара! Зар ти немаш никога млађега, па да теби виноград уради, већ посрћеш стара и невољна?” А она му боље одговара: „Жив ми и здрав, делијо незнана! Немам, рано, никога млађега, до Стојана, јединога сина, њега једног заробише Турци. Моја снаха, адамско колено, чекала га за девет година и десету

за седам месеци — данас ми се млада преудаје; ја не могах од јада гледати, већ побегох саду винограду". Зар има срца које не би задрхтало пре овим призором? Ова је мајка преживела тежак удар још кад јој је син заробљен, а сада, кад јој се мила снаха преудаје, њој је било још теже, јер је сву љубав према сину пренела на своју племениту снаху. То је мајка тужећи, при повратку кући, јасно изражавала: „Ој Стојане, јабуко од злата! Стоју мајка већ заборавила, снахе Јеле заборавит нећу. Снахо Јело, неношено злато, ко ће стару дочекасти мајку?" То је за њу било друго умирање. Удес је хтео да ова мајка доживи највећу радост, да види у дому и сина и снаху, али јој је та срећа донела и слатку смрт; у путу је дознала да јој је син дошао и: „Кад угледа свог Стојана сина, мртва мајка на земљицу паде". Само су материна осећања толико јака! Света мајко, твоме лику је место крај иконе домаћег свеца! — Таква је мајка и Милић-барјактара, Бановић Секуле, која умире на гробу свога сина, и многобројних знаних и незнаних синова нашега народа. Таква је истинска мајка Србинова. Својом обилном животодавношћу, свесрдним бдењем над својим породом, свестраним и најбољим настојавањима око подизања што племенитијег и снажнијег потомства, наша мајка је вековима била велика снага и непресушни извор нашег одржавања.

Деца према мајци

Но каква су деца према таквим мајкама? Да ли су достојна помена и похвале? Народна нам поезија и о томе пружа обиље материјала. Било је, додуше, и незахвалних синова, али их је народ — песник осудио и жигосао, а тиме још више мајке уздизао. Нека сирота мајка подигла је девет синова хранећи их „тугом и невољом дању и ноћ на преслици туђој". А кад дође време да они своју стару мајку хране, они је гоне у свет: „Ми те више ранит не можемо, него узми два кленова штапа, о рамену просјачку торбицу, па ти хајде просит по свијету". Како тежак и неопростив грех! „Јадна мајка ђецу послушала". Кад је дошла у гору зелену, „сједе стара те сузе пролива". Виша сила је ту незахвалност и нечовечност казнила и повратила мајку у дом да то види. Досетивши се јаду, мајка христовски опрости све и поче

се молити: „Боже јаки, и сви Вожји свеци, мојој ћеци опростите грјехе!“ Зар ово није вечита опомена за све нас који свакодневно чинимо тешке грехове и вапимо за најтежим казнама? Љубављу и разумевањем најбоље се лече и највеће увреде. То нам је најбољи рецепт, спасоносни рецепт наших мајки. — Ови примери незахвалности и грубости према мајци врло су ретки. Међутим, пуно је података из којих блиста нежност, пажљивост, благодарност, синовска и кћеринска љубав и поштовање према родитељима, особито према мајци. „Слатка мајко, моја слатка рано“, изразито одаје детиње осећање према мајци. Једна се кћи хвали да је „лијепо бабо милова, трипут више остареда мајка“. Не видећи дуго своју мајку, Предрагов брат Ненад својој дружини говори: „Ој дружино, моја браћо драга, ја сам вам се зажеleo мајке. Хајте, браћо, да делимо благо, да идемо сваки својој мајци“. Јакшић Богдан, разговарајући се с братом после деобе, жали се: „Док ми, брате, скупа пребивасмо, и мајка нам дворма управљаше, тад се наши двори бијељаше, и гости нас често походише. А како се, брате, растадосмо, и љубе нам дворма управљају, тако наши двори потавњеше, и гости нас, брате, оставише“. Како дивно и искрено признање истинољубивог сина! Андријаш, смртно рањен, сећа се у последњем тренутку своје мајке па моли брата Марка: „Када дођеш, кнеже Марко, к нашој мајци јуначкој, немој ти јој, ја те молим, крива дила учинити, и мој дил ћеш подати нашој мајци, зашто си га нигда веће од мен не дочека“. Штедећи мајку да не дозна за његову смрт, он даље поручује: „Немој ти јој, мили брате, истину казиват, ни нају мајку никако зловољити“. Деспотовић Јово, на смрт болестан, жели да види мајку, па шаље слугу по њу, али му наређује: „А њој немој право казивати, да сам се ја на смрт разболео, већ јој кажи од мене поздравље, да се ја сад на војску опремам, преко мора за девет година, па је зовем да ме благослови“. А у његовој последњој жељи стоји: „Моје благо мојој старој мајци, нек се рани и ода зла брани“. Кад је млади овчар Јездовић Мушика, нападнут од Турака, видео своју смрт, он довикује стрицу своју последњу жељу: „Аманат ти моја стара мајка!“ Ко би све набројио ове дивне примере који у срце дирају сваку благородну, поштену и истинску душу?! Ту је снага која нас диже и држи у најтежим часовима, као и у свакодневној борби живота.

Закључак

У нашој је земљи век било, има и биће и убудуће скупогеног бисерја и драгог камења, дијаманата и брилијаната, да се изразимо језиком материје, само што они нису на прстенима и другим накитима, него у светлим карактерима, у великим срцима и племенитим душама наших мајки. Ако има спасоносних душа које снагом својих несебичних и узвишених осећања про-чишћавају и ослобађају од свих мржњи и самољубља, од свих срамота и мрских прохтева, од свих огавних нискости и погубних прљавштина, онда су то душе оних неумрлих мајки чији ликови брилирају у нашој народној поезији.

Чија је љубав тако чиста и снажна, тако доброносна и делотворна, која уздиже до највећих идеала, до чојства и херојства, која узноси до саомпрегарања и светитељства, која величанствено приноси све најмилије на свесно сагоревање за част и слободу, за правду и истину, за добро и срећу човека и народа? Чија је љубав јача од смрти? Чија се љубав уздиже до христовске љубави? То је само љубав оних мајки чије смо ликове данас сагледали а који блистају и вечито ће сијати у нашој и светској историји за доказ наше снаге, лепоте и величине.

Може ли неко другог поштовати и волети ко истински своју мајку нештује и не воли? Може ли бити здравих и напредних породица, где мајке не би биле на своме месту? Сме ли неки народ рачунати на извесну будућност, ако нема узорних мајки као што су ове у нашој народној поезији? — Ако мајке посриу и попусте у вршењу својих деликатних и светих дужности, онда настаје народно морално срозавање и пропадање. Но истински велике мајке уздижу, препорађају и усмерају не само ток унутрашњег породичног живота, него кроз овај и ток целокупног живота једног народа.

Зар би синови и кћери нашег напаћеног народа могли и смели да напусте култ тих и таквих мајки? Зар не би издали себе и свој народ када би изневерили оне идеалне принципе које су исповедале и својим животом потврђивале наше чувене мајке? Ту без предомишљања можемо попут Обилића да кажемо: „Издајнице никад били нисмо, нит смо били нити ћемо бити!“

(Из Министарства просвете и вера — Главног просветног савета)

ПИСМЕНИ САСТАВИ ОСНОВНЕ НАСТАВЕ У СВЕТЛОСТИ СТАРЕ И НОВЕ ДИДАКТИКЕ

Кад је реч о писменим саставима у основној школи, пре свега треба бити начисто, да за исте морамо припремити основни темељ у настави матерњег језика. Матерњи језик је главни предмет основне наставе и мора му се поклонити изванредна пажња. Само тако добиће се солидан темељ за обраду свих осталих предмета у основној настави а нарочито за писмене саставе. По нашем мишљењу немогуће је издвојити писмене саставе као самосталан предмет. Они су саставни део како наставе матерњег језика тако и осталих предмета. Али писмени састави су у настави матерњег језика оно што је битно, управо темељ овога предмета а тиме и целокупне основне наставе. Зато се они морају обрађивати концентрацијом свих осталих предмета. Кад је тако да се запитамо: Шта је задатак наставе матерњег језика у основној настави?

Задатак наставе матерњег језика је да ученике оспособи да се, како усмено тако и писмено изражавају у циљу разумевања и споразумевања са својом ближом и даљом животном заједницом. Из постављеног задатка наставе матерњег језика види се јасно циљ а који се може једино постићи путем темељне обраде писмених састава у основној настави.

Да ли се настава писмених састава данас негује у довољној мери у основној школи? Морамо признати да јој се, и пре почетка рата, нимало ил иврло мало поклањала пажња. Данас није никакво чудо што је то тако. Оскудица у прибору за писање је врло велика а хартија за писање не може да се добије ни за најпотребније. Али баш зато треба подесити метод обраде писмених састава како ће се најрационалније искористити оно мало добивене хртије или вежбанки за овај циљ. Уколико се и обра-

ђује настава писмених састава своди се једино на преписивање чланака из читанчице и гдегде на диктат и то у III и IV разреду. Наставник изабере и по форми и садржини неку тему, без обзира колико је иста везана за доживљаје његових ученика, зада је и настоји да се иста обради. Када је ученици напишу покупи вежбанке и понекад исправи грешке и оцени ученички писмени састав. Многи уопште не исправљају грешке нити дају ма каква упутства за обраду истих. Уствари у већини случајева вежбанке служе само за вежбање писања а не и за вежбање писменог изражавања мисли. Да ли тема одговара душевном развоју, искуству и доживљајима ученика, мало ко води рачуна. Да ли ће ученици увидети и разумети грешке у писменим саставима, када их учитељ исправи без суделовања ученика, ни о томе нико не мисли. На овај начин обрађивани писмени састави неће успети да побуде код ученика интерес и радост за писмено изражавање својих осећања и стеченог знања и искуства другима. Ученици немају ни читалаца ни слушаца којима ће путем теме да саопштавају своје знање, искуство и доживљаје, сем учитеља који немилосрдно прецрта црвеним мастилом сву вежбанку и тако убије и оно мало воље код ученика за писмено изражавање својих мисли путем писања. Стара — традиционална — дидактика у погледу писмених састава спутава је ученичку активност, индивидуалност и самосталност писменог саопштавања. Ученичка духовна активност у настави писмених састава сводила се искључиво на преписивање неког чланка, писање од стране учитеља диктиране неке приче, препричавање басне или обраду теме задане од учитеља. Као што се види, овде не може бити речи о стилу, о самосталном писменом изражавању учениковом, већ се све своди на шематско и принудно вежбање писања код ученика па и то у недовољној мери. Из наведеног се види да обраду писмених састава треба прилагодити савременим социјалним и животним потребама заједнице.

Један од носилаца идеје радне школе рекао је још пре пола века: „Неупоредиво више него досада мора се писати у школи. У нашим се школама сувише много говори а сувише мало пише.“ Зар је бољи случај и данас у нашој основној школи? Хтели или не, морамо признати да се у нашим школама сразмерно врло мало пише а да је и сувише развијен вербализам. Много се полаже на

образовање способности памћења, ма да оно није трајне вредности. Данашње животне и социјалне потребе заједнице императивно захтевају да код својих васпитаника више развијамо способност сналажења у мноштву духовне и материјалне културе путем писма и штампе. Не смемо се ослонити само на функцију памћења већ морамо свако знање и сазнање прибележити, записати и на тај начин другима саопштити и оставити у наслеђе млађим генерацијама. Уосталом овим путем се до данас развијао и прогрес културе и старе цивилизације у свету. Поред осталих и ови разлози оправдавају захтев савремене дидактике да се слободним писменим саставима мора још од почетка основне школе поклонити што већа пажња.

Нова дидактика захтева да се прва написана реч у букварској настави везује за неки дечији доживљај, а не да претставља гомилу написаних слова. Када дете напише реч, на пр. „тата“, та реч треба — читањем, слушањем, писањем и имитирањем неких радњи које тата код куће ради — да пробуди својом садржином масу дечијих доживљаја, вољу и радост за изражавањем путем писања. Тако са првом написаном речју треба почети писмене саставе у школи, везујући за сваки написан појам — реч — и садржину дечијих доживљаја. Са овим писањем првих речи мора упоредо ићи и вежбање усменог изражавања и причања деце о својим доживљајима код куће, у школи, код стоке, на ливади, у игри, у шуми, уопште у ужој и широј њиховој заједници. Још у почетку не сме се ограничити на преписивање речи из буквара већ тражити од деце да сама проналазе нове речи и да их напишу. Тако им неће бити досадно писање као кад им се зада да напишу пуну таблицу са једне стране „нос“ а с друге „пост“, пошто ове речи немају ничег заједничког по смислу. Ако се овако од почетка ради код деце ће се пробудити љубав и радост за писмено изражавање.

У II разреду то ће бити много лакше. Мора се само истрајно продужити у вежбању деце писањем и задатке вежбе мењати да не буду увек једноставни. И овде децу треба потстаћи да сама проналазе лепе реченице из својих доживљаја и да их напишу. Ово све зависи од учитеља и његове уметности, а могућности има врло много, па да настава из писмених састава не буде за децу једнолика и досадна.

У III и IV разреду ово ће већ бити много лакше. Некада ће учитељ потсетити децу на неки заједнички доживљај у игри или са излета, а некада тражити од деце да пишу сама о чему хоће. За време лепих дана у пролеће или јесен децу треба често изводити у природу. Треба, у принципу, да деца упознају завичај. Сваки овај излет мора у разреду бити припремљен да деца увек на истом нешто важно запазе и науче. Деца ће више пута прећи преко реке, а неће се замислити о штетном и корисном дејству воде, о буђењу природе у пролеће, о користи и чувању шуме, и томе слично. Научиће из земљописа „напамет“ сва знатна места, реке, бање, руднике и др., на пр. у Нишком округу, а неће се умети снаћи на мапи свога завичајног среза. После свакога излета треба искористити свеже утиске деце и путем писмених састава обрађивати било индивидуалне или колективне, по слободном избору или задане разне теме писмених састава. На пр.: у IV разреду једна група ученика после излета у шуму, писаће о биљу у шуми, друга о животињама, трећа о цвећу, а четврта о играма у шуми. После другог излета на пр. у пролеће на ливаду или бару, поставити деци слободу избора теме. Тема може бити изабрана и из пређеног наставног градива ма из којег било предмета. Да би разноврсност у писменим саставима била већа наставник може некад, обично у почетку, вежбати ученике и диктатом и писањем по сећању неке испричане басне. Овим ће се створити утакмица код деце која уопште није на одмет у настави. Само треба бити обазрив да не пређе у суревњивост, потцењивање и омаловажавање слабијих од стране природно обдарених ученика. Поред изложеног, да би теме биле што разноврсније, могу се ученици у IV разреду оспособити да напишу молбу, признаницу, објаву, оглас, да испуне неки формулар, да воде записник, и др. што ће им требати у практичном животу. И ово све треба извести и везати за деље доживљаје тако да она сама осете потребу за овакав облик писменог саопштавања својих мисли и потреба другима.

Рећи ћете какве потребе има дете да у школи пише молбу, записник или признаницу и да то веже за своје доживљаје? Умешна примедба. У оваквој школи са оваквом организацијом рада и извођењем наставе по укалупљеном наставном плану и програму стварно деца ће ретко кад имати потребу за овакву форму писменог изражавања. Па ипак и овде ће наставник моћи пружити сво-

јим ученицима прилику за доживљај и потребе писменог изражавања и у овој форми, ако од почетка буде неговао писмене саставе и спровео организацију рада у својој школи. На пр.: зар учитељ не може у Подмлатку Црвеног Крста јаке припремити у разговору и zgodним потстицајима навести на размишљање шта би све требало учинити да акција на прибирању материјалних средстава у циљу слања пакета ратним заробљеницима што боље успе? На пр.: ко ће најбоље да састави програм за посело; позивнице за исто; оглас или плакате за прикупљање прилога; и томе слично? Како у мирно време, тако и сада је слободна преписка ове организације малишана путем писма где могу слободно да саопште једни другима о постигнутим резултатима у раду своје организације, данас специјално на одашиљању пакета нашим заробљеницима. Поред овога они могу својим друговима саопштити путем писма све лепоте и знаменитости као и обнову свога краја, наравно све у оквиру данашњег програма. Све ово учитељ zgodно може искористити ако је свој метод рада у настави изградио тако да све предмете комплексно и упоредо обрађује и ако своје ученике од почетка школе научи на саморадњу. Ако се организација Подмлатка Црвеног Крста спроведе правилно и ученици примају и читају као слободну лектуру Гласник Подмлатка Црвеног крста, ово неће бити тако тешко извести као што изгледа или као што се замишља. Зато, и да не постоје разна наређења за оснивање оваквих организација, исте би сваки учитељ требао да створи, оснује у својој школи, пошто је иста легализована од окупаторских власти.

Ипак при избору теме за писмене саставе као и о сваком наставном градиву, мора се водити рачуна да одговара фазама душевног живота и доживљајима и моћи учениковог схватања. У нашим школама, са комбинованим одељењима од I и III, I и II, или ма како било комбиновано, могу се боље неговати писмени састави него што им се досада поклањала пажња. Неоспорно је да се увек мора запослити тихим занимањем један разред док се ради са другим. Овде ће с времена на време врло zgodно послужити писање, цртање, ручни рад или писмени састави, поред тога што за обраду истих и посебне часове морамо имати. Отуда отпада сваки приговор да су деца мала и неспособна за писмено изражавање. Ово су демантовали они учитељи који су поклонили већу пажњу неговању и обради писмених састава у основној

настави, јер су постигли неочекиване резултате. У почетку деца ће много грешити, али не заборавимо да ко ради тај мора и погрешити. Пустимо их нека се на својим грешкама уче, јер понекад грешка више научи него сви могући упуту и савети. Указујући на њихове грешке не смемо их обесхрабрити. Наставник мора бити врло обазрив при исправљању грешки првих писмених састава и водити рачуна о добу дечијег узраста. Поред овога мора и за најслабије писмене саставе наћи понеку лепу реч похвале. При оцењивању слабијих писмених састава наставник се увек мора упитати: да ли као такви нису резултат стидљивости, бојажљивости или алкавости самих ученика? У првом случају наставник треба да похвали и најскромније успехе, чиме ће децу охрабрити и постаћи вољу и жељу и најслабијих за писмено приказивање, излагање и саопштавање свога сазнања и доживљаја. Зато се ни најслабији писмени састави не смеју укоревати. Како је могуће да наставник прекори или похвали неки писмени састав кад га прецрта кармином и на истом напише оцене од 1 до 5? Ту двојка свакако изражава прекор а петица похвалу. Зар ове могу реално оквалификовати минимум или максимум добрих или рђавих способности малих аутора писмених састава? Зар ово није старо шаблонско и укалупљено оцењивање које може имати више штетне него позитивне резултате?

Реформатори основне наставе уопште, као и наставе писмених састава посебно, не слажу се са оваквим оцењивањем. Они захтевају да се писмени састави оцењују речима а не цифрама. Паул Фихер каже: „Хвалити и укоревати у исто време може се само онда кад се оцењивање не врши у виду цифре, него у неколико реченица које садрже карактеристику рада.“ Сасвим тачно. Наставник не треба да оцењује више писмене саставе цифрама, јер се кроз исте изражавају ученичке индивидуалности које су врло разноврсне и не могу се сврстати у шему неколико цифарских оцена. Наставник при оцењивању мора водити рачуна како о добу узраста тако и индивидуалности учениковој. Друкчија исправка и оцена ће бити код млађих а друкчија код старијих ученика. У млађим разредима мора исправка бити уздржљивија а похвала издашнија, док у старијим разредима исправка мора бити детаљнија а оцена реалнија. У сваком случају исправка се мора вршити само утолико уколико смо сигурни да ће је ученици разумети, јер у противном промаша свој циљ и жељено дејство

Наставник мора у нижим разредима утврдити формалне и садржајне грешке и трудити се да их исправља како при усменом тако и писменом изражавању ученика.

Грешке усменог изражавања исправљају се у свакој згодној прилици па и при извођењу наставе, пошто је оно темељ правилном писменом излагању, ако ћемо по Вуковом „писати онако како говоримо“. Опште грешке најцелисходније је исправљати заједничким радом учитеља и ученика, односно читањем задатака у разреду.

Правописне грешке наставник може само обележити видним знацима и захтевати да их ученици сами пронађу и исправе. Честе и опште грешке како правописа тако и облика речи, напишу се на школској табли па се уз суделовање ученика исправљају. Ученици у IV разреду могу међусобно измењати задатке и један другом исправљати. У разреду се може неговати и међусобна критика и оцена рада писмених састава. Први часови малих критичара биће врло оштри, јер ће посматрати и оцењивати рад субјективно. Лични моменти играће пресудну улогу. Они ће пре запазити рђаве особине задатака него добре. Психичка особина „да се у туђем оку пре види трун него у своме ивер“, овде долази до изражаја. У овим заједничким вежбама оцене и проналажења грешки у писменим саставима, наставник мора бити обазрив да се код деце не образују поред добрих и рђаве особине, као што су: суревњивост, пакост, злоба, ривалство и мржња. Успех је неоспорно постигнут када деца почињу критички, поред рђавих, да приказују и истичу и добре стране у писменим саставима.

Не можемо пропустити ову прилику а да при крају у неколико рефлексија, не укажемо на важност и улогу домаћих задатака у писменим саставима. Неки дидактичари оспоравају њихову потребу. Они примећују да је деца доста оно што раде и науче у школи. Она су много претрпана учењем и ако им се задају задаци да их и код куће раде не остаје им довољно времена да се играју. Треба имати на уму да је деџа игра биолошка потреба као и храна, те се и о њој мора водити рачуна. Деца имају право на игру исто толико колико и на родитељску негу, само и игра мора бити стално под надзором старијих. Затим многа деца немају потребан комодитет код куће. Немају стола ни столице, а у зимске дане, тим пре у овим ратним приликама, немају вечерње осветљење. Сметају им млађа или старија браћа

и други чланови породице. Сви су ови разлози довољно оправдани противу неге домаћих писмених састава. Па ипак, слободни писмени састави, после савладане технике писања и довољно извежбаног усменог изражавања, могу се врло лепо у старијим разредима неговати помоћу домаћих задатака.

Сви наведени приговори морају отпасти пред чињеницом да поверену нам омладину морамо васпитавати за сналажење у даним свакодневним приликама. Ни у свакодневном животу они неће радити само оно што воле него и оно што им понекад и непријатности причињава. Негујући домаће писмене саставе васпитаћемо ученике за самостално стварање услова за рад као и њихову истрајност у истом. Они сами морају осетити пролазност времена које се мора распоредом користити за рад. Исто тако код њих се мора неговати и развијати осећање дужности и одговорности за рад. Најзад на овај начин ћемо код ученика развијати активност и самосталност у раду, како ће обично радити у свакодневном практичном животу.

Завршујући ово излагање морамо нагласити да се у најновије време правилно схватила важност писмених састава у основној настави, а желети је да им учитељство поклони пуну пажњу коју и заслужују, негујући их уз све остале предмете у основној настави према могућностима и приликама у практичном своме раду у школи. И овде, као и увек, учитељ мора имати безгранично стрпљење, челичну вољу, истрајност у раду до самопрегора и безмерну љубав према позиву и омладини која му је поверена на васпитање и учење. Ако се има на уму да је омладина камен темељац сваког народа, те каква нам је омладина такав ће нам народ и држава бити, онда сваки учитељ треба да се труди да развије потребне способности и квалитете за васпитача, а уколико му исте недостају сам треба да се одрекне свога позиво, јер учитељ у овом смислу није и не може бити чиновник.

Само тако радећи, васпитаћемо омладину и спремити је за сналажење у практичном животу, запојену љубављу за родну труду и свој народ. Да би се ово постигло сваки учитељ треба да меди примеру великог учитеља Песталоција, на чијем споменику су урезана златна слова: „Све за другог а ништа за себе”.

У Богатићу, 7 маја 1943

Богољуб В. Радовановић

ДОМ И ШКОЛА*

ОДНОС БАЧКИХ РОДИТЕЉА ПРЕМА ШКОЛИ

Има много заједничких питања између дома и школе — ђачких родитеља и наставника њихове деце — која треба објаснити, осветлити и, уколико та питања буду што боље осветљена, утолико ће и рад ова два чиниоца, дома и школе, боље да функционише и да да веће и боље резултате.

Ова два фактора треба да иду укорак у погледу васпитања ђачког, па и у сваком погледу, и онда ће тек дати пуне резултате: у погледу општег васпитања, националног одгоја, моралног и социјалног, па и у погледу науке коју школа пружа ђацима.

У последње време осетила се велика потреба да се ова два фактора — дом и школа — што више зближе у циљу узајамног споразумевања и допуњавања, и скоро све београдске гимназије већ имају установу која се зове *Заједница дома и школе*, а која је досада дала пуне резултате тамо где је она правилно схваћена и од стране ђачких родитеља и од стране самих наставника. Па се у овом погледу отишло и даље: наиме, основан је и *Савез заједница дома и школе свих београдских гимназија*, на чијим се састанцима решавају питања од општег значаја, принципијелна, која се тичу школе и ђачког дома, док се у посебним заједницама, поред општих, решавају и посебна, локална питања која имају интереса само за дом и школу о којој се ради.

Многа су питања правилно решена на овим састанцима, многа су нетачна гледишта ђачких родитеља исправљена и допуњена. Тако, недавно, на састанцима ђачких родитеља са наставницима III женске гимназије говорено је о заразним болестима у школи, која је тема јако интересовала ђачке родитеље

* Говор одржан на једном састанку са ђачким родитељима у Трећој женској гимназији.

и пружила им врло много поуке у погледу чувања деце од опаких заразних болести шарлаха и дифтерије, које у школама често узимају и епидемички карактер; у VI женској гимназији говорено је о раду са целим разредом и оцењивању ученика у вези с тим. — На овим састанцима ђачки родитељи пружају школи драгоцене податке о томе под каквим приликама њихова деца раде, уче, васпитавају се; какве утицаје трпе на улици и на дому; покаткад пак, неки ђачки родитељ — стручњак (лекар, социолог) расправља неку тему од општег значаја. Наставници пак објашњавају ђачким родитељима механизам школе, њен дух, њене законе, њен циљ и све оно што ђачке родитеље интересује, а што они не знају. Овде ћемо додирнути нека питања која ђачке родитеље целе наше земље морају да занимају, а о којима, бар један добар део, није довољно обавештен; та ћемо питања мало овде да осветлимо. Наиме, говорићемо о: националном васпитању ђака, које је у ово време врло важно, поред тога што се већ и 1 члан Закона о средњим школама о њим бави; о оцењивању ученика и раду са целим разредом; о одевању ученика, а нарочито ученица и њиховој спољашности у школи и на улици; о кажњавању ђака када се греше о школски ред и дисциплинска правила; и најзад, о томе: шта ђачки родитељи треба да говоре пред својом децом о школи, а шта не смеју. — Има, уосталом, велик број питања која би требало овако, јавно, претрести, али нам не допушта време да их сада све исцрпимо.

1) *Национално васпитање ђака треба да заузме једно од првих места у раду школе и дома на одгајивању ђака, и то стога што се томе националном васпитању супротставља једна нова идеологија која веома разорно делује на патриотски дух и одгој у националном правцу наших ђака. Та идеологија иде за тим да од ђака националца створи — интернационалца; управо, да у ђачке појмове о национализму унесе једну пометњу, забуну, која је утолико опаснија што је уперена на младе ђачке духове, који су пријемчиви за све што је ново, па ма то ново и не било добро и тачно. Та идеологија, да би што потпуније успела код ђака, препоручује им: непоштовање вере — Бога, непоштовање родитеља (што нарочито треба да забрине ђачке родитеље) и учитеља, тих ауторитета који би ђака требало и могли да воде правилним путем кроз живот; наводи их на пут слободне љубави,*

што је нарочито привлачно за тај млади ђачки свет а што, наравно, доводи до катастрофалних последица; препоручује им саботирање школског рада (против чега школа мора да се најенергичније брани), а нарочито појединих предмета (веронауке, националне групе предмета, латинског језика); учи ђаке да не цене и не поштују националне светиње, што пак најтеже погађа школу и државу. Једном речи, иде на то да уклони код школске омладине све оне моралне и духовне кочнице које ђака држе у хришћанским и моралним принципима, па да са њима, као са механизмом, поступа по својим циљевима и правцима. — Оваква идеологија већ је одбачена и од оних који су је бацили у свет у своје време да би разорили туђу средњу школу, која је једна важна ћелија државног организма али, ето, она још налази места, нажалост, у понекој замагљеној глави нашег средњошколца; срећом, мали је број таквих, и он се све више смањује и опада. — Све би ово требало озбиљно да забрине ђачке родитеље и да их нагна да се мало више интересују о томе: куда њихова деца иду када нису у школи, с ким се друже, шта читају (прегледати њихову домаћу библиотеку чешће), какве утицаје трпе; јер, када ђак оде далеко овим путем, школа га, без одлагања, отстрањује за дуже време или сасвим из своје средине, што пак родитеље погађа посред срца и — цела!

Никаква политика у средњој школи није школским законима допуштена (ни левичарска ни десничарска), јер, поред осталог, она отстрањује ђачку пажњу и од предмета који у школи морају да се савладају, а њихов обим и материјал је толики да апсорбује целу ђачку делатност у средњој школи.

2) **Оцењивање ученика** и рад са целим разредом је питање које је остало необјашњено и необјашњиво за ђачке родитеље, и које доводи често до неспоразума и љутње ђачких родитеља према школи, па и до неоправданих замерки наставницима. Дакле, једно од тих питања које најтеже пада ђачким родитељима а и нама наставницима јесте ово о коме ћемо ниже да говоримо — питање оцењивања ученика. Када се пак говори о оцењивању ђака, не може а да се не говори о раду са целим разредом, према директивама наше Просветне централе. Мислим да је најтежи моменат за родитеља који школује своје дете, тренутак када му дете дође и саопшти да има слабих оцена или, још горе, да по-

навља разред. Жртве које подносе родитељи за школовање деце толике су да се не могу описивати; оне се само преживљују; па када и после тога дође овакав резултат — негативан, онда је разумљиво што је у томе тренутку родитељ љут и готов одмах да осуди наставника. Прво питање које поставља детету тада јесте:

„Па зашто си добио(ла) слабе оцене?“ А дете, као дете, има већ спремљен одговор, у који често и само верује:

„Па ја не знам, тата, о н а м е и није питала за оцену, а дала ми слабу!“ — Ово она нарочито подвлачим, јер наша деца говоре о старијима са врло мало поштовања. Тврдим ово, јер ми се стално, као разредном старешини, дотађало да, када питам ученика: „Зашто си био немиран на часу; зашто те наставник уписао у Дневник“ — ученик одговара — „ја не знам; записан сам а нисам ништа згрешио; само сам запитао друга нешто!“ Онда ја, наравно, изгубим стрпљење, јер по четврт сата морам да објашњавам: шта је учтиво а шта није, а то је велика штета за наставу. Свакако да је ученик требало да дође од куће са већ пречишћеним појмовима о томе шта је ред, па да се не губи драгоцено време у школи око тога. Али, и ово је једно од оног већег броја питања која чекају решења у дому а не у школи.

Ђак убеђује родитеља да није био питан за оцену; добио је вели, „слабу“ онако! А ја велим ђачким родитељима: да ученик збиља и није био питан за оцену, јер нема наставника који пита „за оцену“, већ зато да би о ђаку добио један оншти утисак, утисак: да ли је тај ученик схватио предавано градиво, материју, наставу; да ли може, с разумевањем, то да понови што се на часу обрађивало; да ли ће имати какве користи од тога; и да ли ће, после свршене школе, бити користан члан друштва и државе. — Овакав пак утисак о ученику заиста може да се стекне само радом са целим разредом. А да би слика била јасна како изгледа рад са целим разредом, ја ћу укратко изнети како изгледа један час наставника који ради са целим разредом; а како изгледа једног, такви су и сви: наставник долази на час са већ припремљеним градивом. На почетку часа, да би сконцентрисао децу пажњу на сам предмет, и да би их потсетио на раније проучаване ствари, обраћајући се питањем на све ученике, обнавља раније пређено градиво. Наравно, на постављена питања

одговара један ученик; затим, на нова одговара други, па трећи и тако се често успе да добије бар по један одговор од половине ученика, из области старог градива, да би се створила основа за излагање новог. Када су деца ушла у рад, почиње обрада новог градива, која често зависи од самог предмета: има предмета где, на основи раније прочитаних дела (српски језик), деца анализом могу да извлаче утиске о писцу о коме је реч на томе часу; има предмета где се дијалогски може да обради ново градиво; има предмета где и сам наставник мора мало дуже да говори. Ма како радио, наставник се труди да у јасним, приступачним деци изразима, објасни оно што је ново, и тек када је сигуран да је деци јасно оно што је ново, онда иде даље. Када је завршена обрада новог градива, онда се опет преко питања, постављених свима ученицима, тако да су сви приправни да даду одговор, наравно, добија одговор од једног, затим другог и тако редом. И друга половина је, на тај начин, дала низ кратких одговора. Час је завршен; наставник је почео да стиче свој тачан утисак о ученицима. — Оваквим радом, у току целе године, заиста се и може да стекне утисак општи па, ако је позитиван, и оцена је позитивна, а ако је негативан, ако наставник увиди да ученик нема смисла за школу (не кажем неспособан, јер је врло мало неспособне деце) тј. ако наставник увиди да то дете неће имати никакве користи од школе, већ ће у будућности бити штетно и по себе, и по друштво, и по државу, — е, онда је дужност тога наставника да не само прекине то мучење детета, већ и да га спречи у лутању кроз живот, да га понова преда родитељима па да му они одреде прави пут у живот, где ће оно користити и себи и њима.

Неки ђачки родитељи не мисле да је овакав задатак и овакав рад наставнички лак. Колико ми, наставници, дајемо од себе, ево примера који ми се десио пре 2—3 дана: подне, свршен пети час; журимо кући да се мало одморимо од напорна рада. Случајно погледах једнога колегу: њено лице било је тако измучено да се могло помислити да је болесна. Упитах тога колегу: да није, можда, болесна. Она ми рече: „Зар и ви, колега? Ујутру пођем од куће свежа и одморна, а када се у подне вратим кући, увек ме питају: да нисам болесна! Толико радим са децом да сам већ

исцрпена!" — Разумео сам је, јер сви ми тако изгледамо после петог часа.

3) Одевање ученика, а нарочито ученица, треба збиља да буде скромно јер, поред тога што је скромност најлепши украс ђачки, у једној демократској установи каква је школа, где, поред богатог у истој клупи, седи серомашак; поред гладнога — сит; поред лепо одевена — неодевен; поред срећног — несрећан, неугодно је видети „налицкана" лица на којима сија радост од угодна живота у срећном родитељском дому, поред оних на чијим се лицима огледа јад, беда, глад. О томе је лепо рекао своју мисао и један француски филозоф: „Нехумано је показивати се срећним пред онима који су несрећни".

4) Кажњавање ђака. — На састанцима Заједнице дома и школе још се са ђачким родитељима расправља и ово питање, јер већина ђачких родитеља не познаје ону скалу казни којим се кажњавају њихова деца у школи за грешење против Дисциплинских правила: укор разредног старешине, разредног већа, директоров, наставничког савета и, најзад, удаљавање из школе за једну, две и више година, па и на свагда! Једино ову последњу казну ђачки родитељи разумеју и осећају довољно. Већина ђачких родитеља је од оних предратних ђака, који су и сами били кажњавани у школи, али не укорима већ затвором од 2, 4 и 6 сати, па стога сада, потписујући оне разне „укоре" својој деци у Бачкој књижици, и не узбуђују се много због тих „укора", јер не знају да се казне ређају аутоматски, и не могу се понављати (бар оне веће), те да несташан ђак брзо доспе до казне укора наставничког савета, која одговара оној предратној: 6 сати затвора, после које аутоматски долази искључење из школе... И о томе имамо ми, наставници, непријатну дужност да обавестимо ђачке родитеље на састанцима Заједнице дома и школе.

И најзад, да кажемо коју реч овде и о томе да има и таквих ђачких родитеља, срећом мали број, који себи допуштају слободу да у присуству своје деце-ђака, са супругом, уз добар ручак и чашицу вина, прокритикују школу коју учи њихов син или кћи, и наставнике! Не говоримо овде „про домо...", у нашу корист, већ да бисмо указали ђачким родитељима на то да они тиме чине велику грешку и грех према својој деци. Деца некритички прихватају казивања, нарочито својих родитеља, о наставницима у школи,

па се у њима рађа жеља да се са критикованим наставником мало прошегаче што, наравно, иде после на њихов рачун. Деца-ђаци, никако нису форум пред који треба износити незгоде школе, па и ако их има. Не споримо да има и неуредних наставника који, и са својим другим манама, не могу деци увек да служе за пример; но тај суд и критику треба оставити другима — позваним за то да ствари исправљају, а не чинити то пред децом јер, као што рекох, деца примају ове ствари радо, али некритички, па се према њима и равнају у погледу става према школи и својим наставницима, што све, као што опет рекох, иде на њихов рачун, односно родитељски!...

Ал. Милићевић

Б Е Л Е Ш К Е

ОДЕЉЕЊЕ ЗА ВИСОКО ОБРАЗОВАЊЕ И НАРОДНУ КУЛТУРУ

Одељење за високо образовање и народну културу створено је Уредбом о уређењу Министарства просвете и вена од 9 фебруара 1943 године. У делокруг његова рада ушли су неки послови који су се раније обављали у другим одељењима. Тако су отсеци за високе школе, уметност и научне установе били у саставу Општег одељења. Старање о телесном васпитању нашег народа, после ликвидације Министарства физичког васпитања народа, припадало је прво Одељењу пропаганде Претседништва владе, затим Министарству социјалне политике и народног здравља и, најзад, засебном одељењу Министарства просвете. С друге стране, извесни послови Одељења за народно просвећивање, које чини основ садашњег Одељења за високо образовање и народну културу, прешли су у надлежност Одељења за основно образовање (сузбијање неписмености, домаћичке школе, течајеви за домаћице) и Одељења за средње образовање (учитељске домаћичке школе).

Према природи послова Одељење за високо образовање и народну културу подељено је на четири отсека: Отсек за високе школе, Отсек за духовну културу, Отсек за телесно васпитање и спортове и Отсек за васпитање народа.

1) Отсек за високе школе

Овај отсек обавља све оне послове који се односе на Универзитет у Београду и на остале наше високе школе и научне установе. Одмах после завршених ратних догађаја у нашој земљи, приступило се прикупљању података о високим школама и научним установама. Тако су прикупљени подаци о наставном и другом особљу које се вратило на своју дужност. Прибављени су и подаци о научним установама које су оштећене за време бомбардовања Београда. На основу тих података издата су прва наређења за обнављање нашег школског и научног живота и рада. Наређено је да се све школске зграде по могућству што пре оправе и оспособе за рад, да се универзитетски фондови и задужбине комисијски прегледају и да се изврши комисијски преглед и сређивање семинарских и заводских библиотека.

У новим приликама које су настале као последица смањивања наше државне територије, искрело је питање збрињавања особља оних факултета

чија су седишта остала ван граница данашње Србије. Прва мера која је у том погледу учињена била је одлука Савета комесара, по којој се наставно и друго особље Филозофског факултета у Скопљу, Правног факултета у Суботици и Пољопривредног факултета у Сарајеву додељује на рад одговарајућим факултетима Београдског универзитета. Затим се приступило пензионисању и редукцији чиновника према одлуци Савета комесара бр. 950/L.

После извршених претходних хитних послова, које су нам наметнуле нередовне и несрећене прилике првих дана после слома, приступило се новој организацији високих школа и, нарочито, Београдског универзитета, те српске највеће просветне установе за израђивање наше националне културе. Рад на овоме послу заузео је највише времена овоме отсеку. Он и данас претставља највећу његову бригу и старање.

По основној замисли, живот и рад свих наших научних универзитета треба прилагодити не само приликама у којима се наша земља налази, него и насушним потребама српског народа и његове будућности. Стога је убрзо отпочео интензиван рад на изради Основне уредбе о Универзитету, која је ступила на снагу 21 новембра 1941 године. По њој је стављено на расположење Министарству просвете све наставно и друго особље Београдског универзитета, Економско-комерцијалне високе школе и Више педагошке школе у Београду. Затим су израђене уредбе о ликвидацији Економско-комерцијалне високе школе и Више педагошке школе. Оне су припојене Правном, односно Филозофском факултету као отсеци.

Основна уредба поставила је главне линије на којима се имала да изради Општа уредба о Универзитету. Изради Опште уредбе приступило се одмах затим, и она је 27 фебруара 1942 године ступила на снагу. Она садржи прописе о раду универзитетских и факултетских органа и са Основном уредбом чини подлогу за реорганизацију целокупног Београдског универзитета.

Обе ове уредбе довеле су многе корисне новине које ће несумњиво у примени уродити добрим плодом. Неке ћемо од њих да поменемо.

Одавно се осећала потреба да се на Универзитету издвоји администрација од научног рада. Сада је то учињено. Поред ректорског звања установљено је и звање административног директора. Њихове дужности су тачно одређене. Ректор претставља Универзитет као наставну и научну установу, а директор у административном погледу и у правним односима. — Београдски Универзитет по новим уредбама има шест факултета: Филозофски, Правни, Теолошки, Медицински, Технички и Пољопривредни. Факултети се деле на отсеке. Тако, на пример, Филозофски факултет има три отсека: филолошко-историски, математичко-природњачки и филозофско-педагошки. У овај последњи отсек утупила се Виша педагошка школа. Правни факултет добија сада поред правног и економски отсек који је постао од бивше Економско-комерцијалне високе школе. Медицински факултет поред медицинског и фармацеутског отсека има сада и ветеринарски отсек који је раније био засебан факултет. Технички факултет од старих отсека задржао је грађевински, машинско-електротехнички, архитектонски

и технолошки и добио нов рударски отсек. Пољопривредни факултет задржао је своју ранију поделу.

Научни предмети на Универзитету груписани су тако да више сродних предмета чине једну катедру. На челу катедре стоји шеф. Он има своју прописану дужност: да се стара да се предмети његове катедре предају према скупним интересима појединих струка и да пази да наставници за предвиђено време студија пређу цео свој предмет. Он подноси декану најмање свака три месеца писмени извештај о раду наставника и слушаца. Према броју катедара утврђен је број наставног и помоћног наставног особља. Отуда се неће дешавати оно што је раније био чест случај, да су извесне катедре имале исувише много наставника, док су се друге морале чак и да угасе, јер се нико није на време постао да их подупи потребним стручним наставницима.

Што се тиче слушаца и њихових студија, водило се рачуна да они на Универзитету стекну ону стручну спрему која је потребна не само њима лично, него и нашој народној заједници. У једној одредби Опште уредбе то се нарочито наглашава. Распоред главних и помоћних предмета по годинама студија, каже се тамо, мора се извести тако да слушаца може да стекне све потребно знање своје струке и то не само опште него и оно које налажу потребе наше народне заједнице. — Раније националном образовању на Универзитету није се поклањала скоро никаква пажња. Студенти су у том погледу били остављени сами себи. И то нам се љуто светило. Сада је учињен крај томе. На свима факултетима, прописују уредбе, образовање те курсевн које ће слушаоци обавезно слушати као допуну свога националног образовања. Поред ових течајева за национално образовање, уредбе предвиђају и пријемни испит за сва она лица која желе да се посвете универзитетским студијама. На тај начин Универзитет ће примити под своје окриље само оне слушаоце који имају и воље и способности за озбиљан рад и који ће се после завршених студија са љубављу и пожртвовањем ставити у службу српскоме народу.

После доношења Основне и Опште уредбе о Универзитету извршено је постављење првог ректора, декана факултета и редовних (матичних) професора. Нови постављени професори конституисали су факултетске савете и отпочели рад на расписивању стечаја за избор наставничког и помоћног особља. Али, при спровођењу одредаба Основне и Опште уредбе, наишло се на извесна сложена питања чија су решења изискивала измену и допуну помнутих уредаба. Те измене и допуне су учињене. По њима су рокови за доношење факултетских уредаба и избор наставног особља морали бити продужавани. Исто тако министар просвете и вера добио је овлашћење да може до краја прве школске године и без стечаја и предлога факултетских савета допунити, било из редова ранијих наставника било изван њих, она наставничка места за која налази да су неопходна за обављање редовне наставе.

Нацрти факултетских уредаба израђени су. Они се проучавају, мењају и допуњују, тако да ће у скоријем времену уредбе бити дефинитивно

завршене. Пошто су Факултетски савети и Универзитетски сенат завршили са избором наставног и помоћног особља и доставили своје предлоге Министарству, приступило се проучавању тога материјала и распореду особља у духу Основне и Опште уредбе. Овај обиман посао — доношење одлука о преузимању, отпуштању, пензионисању и додељивању другим установама универзитетских наставника — који се дуго времена већ обавља, приводи се сада крају.

Да би омогућило и у данашњим приликама наставни рад у високим школама, Министарство је издејствовало од Управног штаба Војног заповедника у Србији одобрење да се могу обавити завршни (дипломски) испити у јуну 1941 год. у Економско-комерцијалној високој школи, Вишој педагошкој школи, на Медицинском, Техничком и Пољопривредном факултету и природњачко-математичком одељку Филозофског факултета Београдског универзитета. У октобру 1942 и фебруару 1943 године одржани су завршни дипломски испити на свима факултетима.

У овоме правцу настојања Министарства просвете и вера продужена су и даље. И не без успеха. У Академији ликовних уметности, Средњој музичкој школи и Музичкој академији настава се редовно обавља од маја 1941 године. Потпуно активирање наставе у пуном обиму на свима факултетима Универзитета још није могуће. Са друге стране у нашем јавном животу, у многим пословима везаним за обнову земље осећа се оскудица у стручњацима. Да би се у том погледу стање побољшало и да би се слушаоцима последњих година студија пружила могућност да заврше школовање и да се ставе у службу српском народу, спремна је Уредба о привременој скраћеној настави на Универзитету. Она предвиђа отварање нарочитих течајева на појединим факултетима, помоћу којих ће се интензивном наставом за неколико месеци постићи оно што у нормалним приликама пружа редовна настава. Организацијом ових течајева не дира се у основне принципе прописане Основном и Општом уредбом о Универзитету који се и даље постепено уводе у живот.

2) Отсек за духовну културу

После пропасти Југославије био је скоро цео наш културни живот парализан. Искрсла је серија задатака који су налагали да се тај живот обнови, нормализује и упутити новим правцем према потребама српског народа. Ови задаци испуњени су углавном — неки потпуно, неки делимично — тако да скоро ниједна компонента наше народне културе није остала ван плана. Онда где се у свему није успело постављени су основи за будући рад.

Уметнички живот наш, после дугих настојања, обновљен је отварањем Изложбе српских уметника у Уметничком павиљону јуна месеца прошле године. Ову изложбу организовало је Министарство просвете. Под његовим надзором настављено је са даљим приређивањем уметничких изложби. Изложба сликара из заробљеништва, затворена првих дана маја ове године, претставља редак моралан успех. Она показује несаломљиву снагу нашег

народа, који и у најтежим приликама ради и ствара. Она је показала и материјалан успех, јер је приход од продатих улазница и слика достигао висину од скоро пола милиона динара. Цео овај приход употребљен ће се као помоћ уметницима сликарима у заробљеништву. Академија ликовних уметности и Школа за примењену уметност приредиле су на завршетку прошле школске године прве своје изложбе ђачких радова.

Наша највећа уметничка школа, Академија ликовних уметности, ради по једној уредби која не задовољава више не само уметничке и практичне потребе саме школе, него ни захтеве данашњице. Због тога је Министарство спремило пројекат нове Уредбе о Академији ликовних уметности. У њој се, пре свега, даје нарочито место националним елементима као основи за уметничко стварање и садашњих и будућих генерација уметника. Академија ликовних уметности мора на првом месту да изграђује уметничку културу српскога народа. Затим се у Уредби предвиђа ужа сарадња Академије са Министарством просвете и вера које и иначе има за задатак да ствара општи просветни и културни план и да се стара о њихову извођењу. Сем ове уредбе, израђен је и нацрт Уредбе о Школи за примењену уметност. У вези са овим спрењени су и правилници које обе ове уредбе предвиђају.

У обнављању нашег књижевног живота важну улогу игра настојање Министарства да се убрза рад на прикупљању материјала и издавању Речника српскога језика. Обезбеђена су потребна материјална средства за организовање овог важног културног посла и већ многи стручни научни радници раде на њему. Обнавља се, затим, живот и рад у Српској књижевној академији уз подршку Министарства. Врши се ревизија научне и забавне књижевности. У вези са тим донета је Уредба и Правилник о надзору књига. Да би се култ према српској књижевности и радницима на њој што више подигао, приређена је у Коларчевој задужбини, прослава, а у Саборној цркви помен посвећен српској књизи и српским књижевницима. Слично томе, организована је на Коларчевом народном универзитету прослава стогодишњице од рођења Стојана Новаковића. — Како је надзор над позориштем и филмом прешао у надлежност Одељења државне пропаганде Претседништва Министарског савета, Министарство просвете и вера узело је на себе дужност да над позоришним и биоскопским претставама врши само уметничко-педагошки надзор у циљу одобрења или забране посеђивања претстава школској омладини. У Отсеку за духовну културу постоји стручан референт за позориште и филм са дужношћу да прати све позоришне и филмске претставе у Београду, а преко Окружних одбора за народно просвећивање, и у унутрашњости, и да рефрише о њиховој васпитној погодности или непогодности, како би се, по потреби, преко надлежних одељења, препоручиле или забраниле школској омладини.

Музички живот наш обновљен је и обогаћен једним низом концерата за које је дало иницијативу Министарство просвете. Осим тога, на иницијативу Министарства створени су хорови и Београдски симфониски оркестар. Да би се настава музике у нашим школама унапредила, јер се њој раније није

поклањала довољна пажња, са великим интересовањем обављена је анкета о реорганизовању музичке наставе и успостављена ближа веза са наставницима музике и музичким школама. Стручни референт Министарства држао је у Основној школи „Краљ Александар“ експерименталне часове ради испитивање нове методе наставе потног певања у основним школама. Израђен је нови наставни план и програм певања за основне, грађанске и средње школе. Приступило се, затим, раду на реорганизацији наших музичких школа. Израђене су уредбе о Државној средњој музичкој школи и Музичкој академији које ће донети многе корисне новине. Тако је у Музичкој академији предвиђено национално и религиозно образовање кроз изучавање српског црквеног појања на много широј основи него што је то досада било. Нарочито треба истаћи настојање Министарства да се музички обраде наше народне песме. У томе циљу упућен је распис професорима Средње музичке школе, Музичке академије и осталих музичких школа да наставници композитори уметнички обраде српске народне песме. Рађено је, затим, на библиографији српског музичког фолклора. Државној штампарији дата је у штампу Литургија за хорове средњих школа од С. Пашћана, професора музике. Извесне сугестије Министарство је дало Београдској радио станици за побољшање српског дела програма. Подељен је извештај број награда сиромашним талентованим ученицима Средње музичке школе и Музичке академије. Преко својих стручних спољних референата Министарство врши надзор над свима концертима и музичким приредбама. Најзад, ваља забележити да је Министарство просвете и вера остало и даље централа за ауторско право, те је тако највиши заштитник ликовних уметника, књижевника и музичара.

Обнављање нашег научног живота у тесној је вези са обнављањем рада наших јавних библиотека. Пре овога рата ми смо у Београду имали две богате и лепо уређене библиотеке: Народну и Универзитетску. Данас имамо само Универзитетску библиотеку способну за рад. Ратни вихор тешко је погодио Народну библиотеку. Она је изгорела са свима књигама и рукописима које је чувала. Губитак је огроман и, у неким случајевима, ненадмив. Па ипак, одмах после ратних догађаја Министарство је преузело бригу да се рад на њеном обнављању што пре организује. И овај посао напредује и даје одличне резултате. Досада је око 100.000 књига скупљено у тој установи, нешто откупом а нешто поклонима. Дарежљивост српског народа, кад су у питању његове културне тековине, и овде се показала. Међу скупљеним књигама излазе се ретки и драгоцени примерци. Смештена привремено у једној згради на крају Француске улице, Народна библиотека већ данас осећа потребу за већим просторјима. То питање решиће се ускоро и ова наша значајна културна установа добиће удобну зграду у којој ће моћи несметано да настави рад на својој обнови.

Живот наших јавних библиотека и књижница није досада текао ни једнообразно ни по систему који захтева савремено библиотекарство. Сем тога, често у рукама нестручних људи, оне су више биле магацини књига него културне и научне установе. Да би овакво стање поправило, Министар-

ство је предузело читав низ мера. Израђене су: Уредбе о јавним библиотекама и Уредба о обавезном примерку. У изради је Правилник о уређењу средњошколских књижница. Организован је библиотекарски течај при Универзитетској библиотеци који ће ускоро отпочети са радом. Он би имао да пружи теориско и практично знање будућим библиотекарима научних библиотека. Течај ће трајати 4 семестра. Сем овог, предвиђа се и један краћи библиотекарски течај за наставнике средњих школа који рукују средњошколским и учитеље који рукују месним сеоским и школским књижницама. Увелико се обавља један важан и обиман посао: стварање централног каталога свих јавних библиотека у земљи. Приступиле се ускоро и ревизији књига по књижницама. Из јавних књижница, које служе васпитању нашег народа, треба избацили све оне књиге које могу штетно деловати у националном и етичком погледу на српску омладину и српски народ. За овај посао образована је комисија и израђује се уредба.

Државна архива у Београду била је поштеђена од ратних непогода и зато је рад у њој убрзо отпочео. Да би се средио велики материјал којим она располаже и да би се извршило његово регистровање, Министарство је доделило већи број наставника да у њој раде. С друге стране, да би се отклонила наша немарност због које је многи архивски материјал који је садржавао драгоцене податке за познавање и изучавање наше прошлости пропао, израђена је Уредба о заштити архивалија, по којој се ставља под заштиту државе архивски материјал не само државних и самоуправних надлештава, већ и приватних лица, ако је од општег значаја. Сем тога, предузети су кораци код свих министарстава да својим подручним установама нареду да своје архиве среде и чувају у исправном стању како би, тако сређене, дошле прешле у надлежност Државне архиве. Том приликом скренута је нарочита пажња на поступак и законске прописе приликом шкартирања и уништавања старих аката и архивског материјала. Стојећи на гледишту да све архиве треба организовати по једном систему, Министарство је израдило пројекат Уредбе о архивама и регистратурама. Да би спремило потребно стручно особље за архивске послове Министарство намерава да уз Државну архиву у Београду оснује архивистички течај, а дошле и архивистичку школу. О томе су већ припремљени нацрти правилника.

Сем библиотека и архиве, Министарство просвете и вера води надзор и над музејима и музејским збиркама. У Београду има 13 музеја и музејских збирки које стоје под његовим надзором. Неки су од тих музеја обновљени и они већ раде. То су, на пример, Музеј кнеза Павла, Етнографски музеј, Војни музеј и Градски музеј. Овај последњи био је у рату и оштећен. За Етнографски музеј требало је наћи просторије за излагање, јер њих згради у којој се он налази није било. Министарство је стога своју зграду у Балканској улици оправило и уступило Музеју. Сада се ту налазе изложене његове збирке и оне су већ приступачне публици.

У унутрашњости Србије раније скоро није ни било музеја. И онде где су постојали, створени су махом приватном иницијативом. Да би се сачували од пропасти многи музејски предмети, драгоценца сведочанства наше

прошлости и наше културе, Министарство је предузело акцију за оснивање музеја по свима окружним местима. Свима окружним начелницима послати су распис и упутства у томе смислу. Успех није изостао. Скоро у свима окружним местима музеји су основани и, према извештајима које Министарство добија, рад на прикупљању музејских предмета свакога дана је све плоднији.

Потреба да сви музеји, и државни и самоуправни, буду једнообразно уређени и организовани биће задовољена Уредбом о музејима коју је Министарство спремило. Интересантно је поменути, кад је реч о томе, да музеји, те наше важне научне, културне и васпитне установе, нису све досада имали законских прописа који би регулисали њихове односе и рад у њима. Они ће први пут сада у својој историји — ма да се њихова традиција протеже за пола века уназад — добити законску подлогу и подршку. Пројекат Уредбе о музејима израђен је на основу дугог проучавања и стране претреса. Он садржи одредбе о типовима и саставу музеја. Сем тога, он има и прописе о њиховој функцији у јавном животу. Музеји ће имати да приу широких слојевима народа, а не, као раније, да чекају да свет у њих уђе. Уредба о музејима предвиђа и заштиту природе српске земље и ставља је у надлежност Музеја српске земље. О томе се већ ради посебна уредба.

Ради стварања музејског стручног подматка за државне и самоуправне музеје решењем Министарства просвете отворен је у Београду музејски курс који је почео рад 1 априла 1942 године. Први семестар трајао је од 1 априла до 15 јуна 1942 године. Часове је похађало 17 редовних, 34 ванредна и 12 слушаца аматера. Редовни слушаоци курса су дипломирани студенти ових струка филозофског факултета: археологије, историје уметности, етнологије и етнографијом и историје. Ванредни слушаоци су студенти без дипломског испита истих група предмета. Аматери су студенти других струка. О похађању часова води се евиденција. Предавали су стручњаци из редова музеолаца. Они држе предавање о појединим питањима музејске струке: о теренским радовима, о преториској археологији наше земље, о српском сликарству, о музеолошким принципима излагања уметничких предмета, о техници ликовних и примењених уметности, о изградњи и уређењу музеја са архитектонског гледишта, о стилovima, о народним играма, о етнографији наше земље, о класичној археологији, о чувању старина и конзервирању објеката, о средњовековним stilovima, о нумизматици и сфатици, о музејима уопште, о нашој народној уметности, о нашој духовној култури и о занатима. Да би се слушаоци што боље упознали са радом у самој музеју, предавачи држе и практична предавања у вези са музејским предметима.

У почетку другог семестра музејског курса слушаоци су колоквирали из предмета који су предавани у првом семестру. Успех на колоквијумима био је више него врло добар. Други семестар отпочео је 1 септембра 1942 године и трајао до 15 јуна ове, 1943 године. Тада ће курс бити и завршен. После завршених предавања, од 25 јуна до 1 јула, одржаће се колоквијуми из предмета који су предавани у другом семестру. Од 15 августа до 1 септембра обавиће се испити.

Многи наши културни историски споменици, остављени на вољу приватном власништву и појединцима, пропадали су. Ни држава, са своје стране, није се старала да их сачува за потоње генерације као најбоља национално-васпитна средства. Тако су многа сведочанства наше славне прошлости, подизана некада са много труда и љубави за добро српског народа и његове духовне потребе, руинирана и уништавана, а ми смо све то равнодушно гледали. Да би се, тако рећи, у последњем часу то спречило, донета је Уредба о чувању старина која је ступила на снагу 5 маја 1942 године. По њој се сви непокретни и покретни археолошки, уметнички, историски и етнографски споменици и предмети старији од педесет година, који имају научну и естетску вредност, а нарочито они који су значајни за српску народну заједницу, стављају под заштиту државе. О свему томе води бригу Централни завод за чување старина који већ увелико ради. Пре свега, израђени су привремени спискови старина које треба по Уредби ставити под заштиту државе. Установљен је, затим, при Централном заводу један саветодавни одбор од 5 чланова. Донесена је Уредба о чувању Београдског града, која предвиђа засебан Градски завод за чување старина. Његова ће главна брига бити конзервација и реставрација градске тврђаве и Калемегдана као и осталих уметничких и историских споменика у Београду. У београдској тврђави предузети су радови на археолошким, античким и историским истраживањима. Ради оправке манастира Раванице, Љубостиње и Манасије образована је комисија која је поднела свој извештај и мишљење. На манастиру Жичи вршене су извесне оправке, а израђен је и предлог о њеној реставрацији. Одређена је и комисија ради реставрација Смедеревске тврђаве која је поднела своје предлоге у духу Уредбе о чувању старина. Комисија је стала на гледиште да треба Смедеревску тврђаву реставрисати и сачувати као најзнаменитији историски народни споменик и као архитектонско-техничко дело светске лепоте. По предлозима комисије данас се изводе радови на Смедеревском граду.

Народни и културни живот наш везан је и за Коларчев народни универзитет који је обновљен и оспособљен за националну мисију коју му је и велики завештач И. Коларац наменио. У њему се одржавају редовно јавна предавања, позоришне и музичке приредбе.

У погледу културних веза са иностранством, Министарство је настојало да већи број наших младића, многи од њих и државном помоћи, оде на студије у Немачку и Италију. Данас у тим земљама имамо око стотину наших студената.

3) Отсек за телесно васпитање и спортове

Преношењем послова некадашњег Министарства физичког васпитања народа у надлежност Министарства просвете и вера победило је једино правилно мишљење да физичко васпитање са свима својим елементима може и мора да буде саставни део народног васпитања. Овим актом, који је извршен убрзо после ратних догађаја у нашој земљи, јасно је изражено

становиште државе да телесно васпитање, а нарочито његов део: спорт, има да служи народном здрављу и регенерацији и организацији свих народних снага и новог народног живота.

Први посао је био да се донесу законски прописи, на основу којих би се могло да приступи реорганизацији телесног васпитања уопште и спорта напосе. У том циљу донесена је Уредба о државној контроли спорских организација којом се спорт укључује у државни васпитни систем и ставља у надлежност министра просвете и вера. Истом Уредбом су постављени и осигурани аматерски основи спорта, а приватна спортска иницијатива упућена да, под државним надзором, врши свестрано усавршавање свих чланова, или, другим речима, да свој рад управи у широке народне масе, како би што већи број Срба могао да користи његове благодети.

Одмах после доношења Уредбе, приступило се обимном послу око утврђивања бројног стања спортских удружења на новој територији и прикупљању потребних података о њима. Издата је Спортска наредба бр. 1, на основу које су прикупљени подаци о стању српског спорта после рата. Успело се, после тога, да се утврди тачно бројно стање вежбалишта, игралишта и вежбаоница, износ имовине и дуговања, лични подаци чланова управа и врсте спортова који се гаје.

После обављеног овог посла и многобројних консултовања водећих спортских личности и корпорација, израђен је тип правила основних спортских јединица и њихових виших форума. Затим се приступило реорганизацији прво основних спортских јединица, а затим појединих врста спортова преко одговарајућих савеза. Око 180 правила спортских удружења, савеза и потсавеза проучено је и одобрено.

Све тешкоће око активирања спортског живота у нашој земљи углавном су савладане. То најбоље показује данашњи бујан спортски живот у старим спортским гранама и чак и појава неких нових спортских врста, као и процвет оних спортова који су некад једва животарили.

У погледу телесног васпитања у школама учињено је у овом периоду времена више него за последњих петнаест година. Израђени су планови и програми телесног васпитања за све школе и упућени Главном просветном савету на разматрање и спровођење. Овни програмима је некадашњи предмет гимнастика претворен у право телесно васпитање које искористиће сва средства савремене науке. Уместо да ученик научи извршан број покрета и вештина, како је то било по старом наставном плану и програму, данашњим програмом се жели да се одабраним телесним покретима унапреди психофизички квалитет ученика.

Организацију првог средњошколског дана извршио је овај одељак на опште задовољство свих меродавних чинилаца. По Уредби о уређењу Министарства просвете и вера предвиђен је као саветодавни орган Министарства по свима спортским питањима Државни спортски одбор. Обављени су сви потребни претходни послови за његову организацију.

4) Отсек за васпитање народа

Одмах по сређивању унутрашњих прилика у земљи Министарство је отпочело са просветно-културном акцијом у народу, свесно да је само снажним радом могуће извршити моралну обнову нашег народа.

На првом месту поведена је најенергичнија борба против неписмености. Пошто је ранија акција на сузбијању неписмености путем плаћених аналфабетских течајева у грађанству и војсци била неефикасна, приступило се темелјној реорганизацији рада на народном просвећивању. У складу са Законом о народним школама народно просвећивање стављено је у задатак народних школа. При свима народним школама основани су отсеци за народно просвећивање са циљем да окупе све просветне снаге на терену. Наређено је да се у свима школама одмах организују аналфабетски течајеви, а кад основна писменост буде постигнута да се продужи рад са просветним течајевима. Ови течајеви треба да постану главни расадници здраве просвете и националне свести. Поред основне писмености, они треба да упознају народ са нашом земљом и нашом прошлошћу, да га кроз народну песму и умотворине приведу књизи и да му пружи нова практична знања и поуке из пољопривреде, хигијене и задругарства. У овом смислу израђени су Правилник о аналфабетским и просветним течајевима и Наставни план и програм аналфабетских течајева. Сем тога спремљен је пројекат Уредбе о сузбијању неписмености који предвиђа обавезно похађање аналфабетских течајева у свима народним школама.

Да би се једном стечена писменост могла трајно одржати, при свима отсецима за народно просвећивање основане су народне књижнице и читаонице. Оне треба да постану огњишта народне културе и новог националног духа. Преко њих се српском сељаку пружа здрава књига и корисна разонода која треба да га отстрани од штетне беспослице и кафанских порока. Око њих треба да се прикупе све остале културно-просветне акције: предавања и течајеви, часови читања, филмска приказивања, позоришне претставе и приредбе, здравствене и пољопривредне изложбе и слично. Цео овај посао заснован је на прописима које је Министарство издало. То су, између осталог, Правилник о организацији народних књижница и читаоница отсека за народно просвећивање, Упутство за рад књижница у народним књижницама и Правилник о покретној библиотеци Министарства просвете.

Са административним преуређењем земље на округе, а да би се рад на широком народном просвећивању што јаче повезао, указала се потреба да се при окружним начелствима оснују окружни одбори за народно просвећивање. Њихов је задатак да окупе и повежу све интелектуалне снаге у народу које могу да раде на целокупном просветном и културно-националном васпитању народа у округу. У истом циљу, да би се интелектуалне снаге у народу што боље искористиле, основани су срески одбори за народно просвећивање. Ови одбори развили су врло живу делатност у народу. Њихови претставници у предавањима на јавним месним скуповима упућују народ на ред и рад и указују на благодети просвећивања.

У свима окружним местима основани су и окружни народни универзитети као филијале Коларчевог народног универзитета у Београду. Тиме је обезбеђена пуна сарадња између села и вароши, што ће, поред осталог, несумњиво много допринети да се затрпа онај јаз који је још из раније настао између нашег народа на селу и његове интелигенције.

Једна од главних брига Министарства било је снабдевање ново-основаних народних књижица и аналфабетско-просветних течајева књигама и најпотребнијим училима (букварима, словарицама, писанкама и сл.). Из кредита за народно просвећивање Министарство је досада набавило: 31.000 пољопривредних књига, 33.000 разних других забавних и поучних књига, 6.000 календара, 180 албума слика, 8.100 буквара за аналфабете, 15.000 словарица за аналфабете. Из овог броја књига помогнуто је 179 отсека за народно просвећивање. Раздељено је: 7.000 ком. књига, 4.600 ком. буквара, 10.000 ком. словарица, 5.000 ком. писанака.

Књигама су помагана и друга хумана друштва и установе. Тако је подељено: Српском црвеном крсту за наше заробљеника 910 комада разних књига, 4.000 српских календара и 500 буквара; Националној служби за објаву Србије 22 књиге; избегличким децијим домовима у Матарушкој бањи, Врњачкој бањи, Ужицу и Ковиљачи 120 књига.

Према Уредби о уређењу Министарства просвете и вера, при Министарству постоји Средишњи одбор за васпитање народа. Израђен је и Правилник по коме он већ ради. Одбор се бави свима питањима народног васпитања и просвећивања и као саветодавно тело подноси министру просвете и вера своје предлоге. Осим тога, он помаже рад народних домова, универзитета, књижица и читаоница, као и свих осталих установа које раде на васпитању народа.

Колико је Министарство успело у своме раду на народном просвећивању најбоље се види из података које је Министарство добило са терена, из појединих округа. Према тим подацима, у целој земљи постоји 1434 отсека за народно просвећивање са толико исто књижица. Народних универзитета има 9. Одржано је укупно аналфабетских течајева 431, просветних течајева 368, предавања 5516, посела 39 и других приредаба 347. Поклоњена је нарочита пажња сеоским дилетантским позориштима као најпривлачнијим просветним установама у народу. И поред велике оскудице у материјалу и средствима (позорнице, гардеробе и сл.), ипак је до данас основано преко 200 таквих позоришних дружина.

Најзад, да би се пружио поуздан путовођа у многоструком послу обнове нашег духовног живота, према захтевима новог времена, г. Министар просвете одлучио је да покрене један месечни часопис. У том циљу излази већ од почетка 1942 године Просветни гласник, под старим насловом али са потпуно новим задатком. Око овог органа су окупљени наши најелитнији културни радници од којих сваки на свом стручном сектору културне делатности ствара и помаже велики процес духовне преоријентације и културне обнове.

Поред тема које обрађују идеологију Обнове доказујући трошност и преживелост досадашњих схватања и пракса у разним областима нашег духовног живота и указујући на нове идеје и нове путеве којим нам ваља ићи, часопис припрема и терен за спровођење ових идеја у живот, држећи се принципа „познавати то је волети“. Зато он негује и шири познавање наше српске историје, географије, књижевности, свих грана наше уметности, живота и обичаја нашег народа. Сем тога, он доноси педагошко-дидактичке чланке, чланке о физичком васпитању омладине, предлоге за реформу школа, наставног програма, чланке о раду наших просветних установа и у границама могућности одржава културне односе са иностранством приказујући стране књиге и часописе, итд.

НАЧИН ВАСПИТАЊА И САМОВАСПИТАЊА

Први и непосредни фактори за васпитање детета јесу, као што је познато, породица и школа. Потом долази друштво за које се дете спрема и у коме ће оно, као одрастао и зрео члан заједнице, обављати своју личну и јавну делатност. Овome треба додати још и утицај религијског васпитања, ма да је оно већином препуштено школској настави као обичан предмет уоквирен у разне школске уџбенике веронауке.

Васпитање деце у низу дугих векова прошло је кроз разне мене и вршено свагда у духу онога циља који се, у животу друштва и народа тога доба, имао постигнути. Тако, на пр. васпитање код старих Јелина, предака данашњих Грка, имало је за свој главни, управо искључиви циљ да се помоћу њега остваре државни интереси. Другим речима, Јелини су се старали да овим путем од детета створе слепо покорног поданика, који ће више личити на механичког слугу државе и браниоца њеног града, него на сина породице и човека грађанина у правом смислу ове речи.

Васпитање код старих Римљана, чији су потомци данашњи Италијани, ишло је истим путем као и код Јелина.

Римљани су били претежно рачунски народ. То је био народ готов и способан за сваку жртву помоћу које се могла постићи величина и добро државе као такве. Римљане, стога, никад нису заносиле апстрактне идеје, нити су се губили у философским и метафизичким сањаријама. За предузимање ма каквог јавног посла њихово главно правило било је изражено у двама латинским речима „*cui rei*“, тј. за коју се сврху дотични посао има предузети. Све се, дакле, стављало под строгу контролу овога правила и оцењивало искључиво с гледишта користи или штете која отуда може произаћи. Услед тога код Римљана је и створена пословица: „*Si non est utile quod facimus, stulta est gloria*“, што значи: „Глупа је слава ако није корисно оно што чинимо.“

Доба хришћанства — доба средњег века — ишло је за тим да човека васпита и спреми не за земљани живот него за небески живот. Радило се стога према изреци Св. писма која заповеда: „Будите савршени као ваш отац

небески", па да се човек домогне небеског царства, јер како и наша народна песма каже:

„Земаљско је за малена царство,
„А небеско увек и до века.

Како је ово доба са својим начином васпитања дошло у оштар сукоб са васпитним методама старих Јелина и Римљана, наступило је ново доба које је у васпитању и уопште у књижевности и уметности познато под именом хуманизма.

За време његово, које се обично рачуна од 1450 до 1600 године, радило се на томе да се доведе у склад начин васпитања грчко-римског доба са васпитним смеровима хришћанске ере.

Најзад је наступно и период модерне епохе како у васпитању тако и у целокупном животу свих народа. Тај период, са својим разним изменама и допунама, задржао се и до данас, али је уједно отшкрило врата новим видицима и преваспитању свих народа после ове страшне катаклизме коју човечанство у свакодневном страху и бризи за сутрашњицу преживљује.

То модерно доба после хуманизма дошло је као логичка последица многих крупних друштвених, научних и политичких догађаја. Главни утицај на то имале су значајне културне и књижевне тековине преко разних књижевника и научника хуманистичке школе. Упоредо са тим наступило је постелено и изразитије формирање националности уз стварање и своје посебне књижевности. Ова, пак, књижевност са своје стране лагано и мало помало, без обзира на сметње и забране, потискивала је латински и црквени језик и замењивала их својим народним језиком, по оној Вуковој: „Пиши како говориш." Уз ово наишао је огроман развој свих природних знања, а све то заједно допринело је да се изврши и потпун преображај личности. На тај начин пропала је личност средњег века; пропала је слепа потчињеност цркви и уопште власти. Место такве личности почела се изграђивати нова личност, којом се више не управља заповешћу споља, него личност којој путоказ за управљање у животу долази изнутра, из њеног разума, из њеног сопственог Ја, а не никакав спољни ауторитет. Тако је уједно наступило и доба такозваног аутономног, самосталног морала који извире из богатог врела душе саме личности. Услед тога су почеле бледети и ишчезавати разне традиције и свака мистика, да се на њиховим раскрченим рушевинама изгради разумно оцењивање ствари, да се подигне важност дотле учмалог личног достојанства и истакне предност интелектуалних и моралних особина сваке личности, без обзира на њено порекло и друштвени положај.

Али ипак кроз све ове мене први и непосредни утицај и власт на васпитање деце имале су породица и школа, од којих је добрим делом свагда зависио правац и начин живота васпитаника.

Међутим, кроз ово модерно доба васпитања увидело се да је, у овом погледу, неоспорно много јачи онај утицај и строжија она власт коју личност сама над собом врши и да је то најзначајнији и битни услов у интелектуалној и моралној изградњи сваког члана друштвене заједнице.

Дошло се до уверења да у упоређењу са овим чиниоцима ишчежава сва она гломазна хрпа разноврсних поука, савета и правила који се црпи путем сухопарног учења наизуст из моралистичких књига и путем механичког слушања разних моралних предика и проповеди, и да то никад не може бити и није мерило за постигнуће циља. Утврдило се, најзад, да овакав начин наставе и васпитања наноси огромну штету у сваком оном случају кад се запостави или уопште пренебрегне непосредно лично посматрање, лично искуство, лично суђење и лична делатност. То је мисао свих модерних писаца који се баве овом граном васпитања и самоваспитања деце. Стога сви ови писци тврде да се путем овога начина васпитања и наставе, тј. помоћу сопственог посматрања ствари и догађаја као и помоћу сопственог посматрања самога себе могу стећи јасни и темељити појмови из свију знања, и да је то уједно и најсигурнији пут за моралну изградњу саме личности. А то и јесте оно што од нас живот искључиво тражи; тражи због тога што се ништа не учи због саме школе, због знања као таквог, него због добро схваћене користи која отуда за живот проистиче. То су стари римски педагози сажели у својој пословици: „Non scholae sed vitae discimus” — не учимо ради школе него ради живота. А за живот, како каже и један од зачетника модерне педагогије, „не треба спремати учитеља и свештеника, лекара и инжењера, него ваљаног грађанина, човека од срца, од ума и добре воље, јер само од таквих људи друштво и држава могу имати трајне користи.”

А да се то постигне нису довољна сухопарна књишка знања из школских уџбеника, није довољно само на тај начин учити и васпитавати ученика.

Много је важније, управо пресудније, ваљано упутити ученика на саморадњу, на сопствено самоваспитање и на томе тешком путу до крајњих граница могућности истрајати. За ову сврху, као и уопште за осталу школску наставу, постоји довољан избор погодних средстава. Пре свега овде, уз непосредно посматрање, долази у обзир добар избор студија, преко којих се може стећи не само честито и срећено знање, него и завидна моћ самосталног закључивања и самосталног доношења одлука. Сем тога, ту се мора имати у виду и избор читања корисних књига, чија ће излагања употребити уско обрађене задатке из школских уџбеника и помоћи да се аналитички врши дотично занимање, када се у јавни живот и тешку животну борбу ступи. Истина, ово се односи већином на онај део васпитања који је познат под именом умног васпитања, док на морално васпитање првенствено утиче пример који се црпи из свакодневног живота, из понашања родитеља, наставника, старешина и других. Ту писана правила и механичко бубање напамет скоро ништа не вреди. То је, уосталом, и сувише дугачак, заморан а донекле и узалудан пут. То су лепо и Римљани исказали у својој изреци: „Longum iter per praecepta, breve et efficax per exempla” (Дугачак је пут кроз учење правила, краћи је и бољи кроз примере.

Не мање је важно по живот детета — будућег грађанина — водити бригу и о његовом физичком самоваспитању, поготову када се зна да од

здравља тела зависи и здрава душа — здрав ум и дух, према оној: „Mens sana in corpore sano.“ (Здрав ум у здравом телу). За ту сврху постоје много боља и по својим последицама кориснија физичка вежбања од оних не баш тако срећно изабраних данашњих спортских занимања, која више замарају и више шкоде не само телу него и духу. А да се дете, поред васпитног утицаја дома и школе, трезвено упуту и на његово сопствено усавршавање — на самоваспитање — потребно је уложити много добре воље и труда; потребно је истрајно следити трновиту стазу максималног напора, нарочито у погледу моралног васпитања и самоваспитања.

То тврди и Платон кад каже: „Потребна је огромна борба, борба много виша од оне која се мисли, па да личност постане прави човек или мангуп“.

О свему овоме надамо се у кратким потезима проговорити доцније користећи познато гостопримство цењеног уредништва Просветног гласника.

Маја 1943 у Београду.

Коста М. Лучић

ДЕКАРТ КАО РЕФОРМАТОР МАТЕМАТИКЕ

Критиковање целе једне науке претпоставља нову философску концепцију те науке како у погледу њених задатака тако исто и у погледу њене методе испитивања. Декартова критика креће се у оба ова правца. У погледу на истинитост математике Декарт заступа мишљење „да су од свих познатих наука једина аритметика и геометрија без икакве нетачности или неизвесности.“

Декарт одваја математичке предметне науке од математичке науке о методи, о „калкулу“. Тако он сматра аритметику и геометрију као предметне науке од којих се прва бави бројевима а друга фигурама. Алгебру модерних и анализу старих математичара рачуна он као науке о методама.

У погледу на ове две задње даје он ову критичку примедбу: „Што се затим тиче Анализе старих и Алгебре модерних то је, осим што се оне само простиру на врло апстрактно градиво, а које не изгледа да је од икакве употребе, прва толико везана за посматрање фигура да не може да вежба разум а да много не замара имагинацију; а у задњој се подвргавамо толико извесним правилима и цифрама да смо од ње начинили мрачну и конфузну вештину која збуњује дух уместо науке која га култивираше. То је био разлог што сам ја сматрао да морам да тражим неку другу методу, која би, док би садржала све што је у овим трима¹⁾ корисно, била ослобођена њихових недостатака.“

Ову нову методу Декарт је доиста пронашао. Применом те методе на геометрију он ствара једну нову математичку основну науку од неслабеног значаја за будући развитак математике, он ствара Аналитичку геометрију за коју ће остати вечито везано његово име. Ову нову методу

¹⁾ Трећа је логика.

потпуно одредити претставља и дандањи и за филозофа и за математичара веома тежак задатак.

Логику и методологију Декарт није написао. О његовој методи ми имамо само наговештаје а нарочито у његовом нешто потпунијем посмртном и недовршеном делу »Regulae ad directionem ingenii«. Иако у његовој Геометрији налазимо, у трећој књизи, једну читаву теорију алгебарских једначина, ипак његова метода није, као што мисле неки његови интерпретатори, идентична са алгебром. Она садржи свакако извесна алгебарска учења, али ипак она има много општији карактер, карактер логике и опште методологије.

У погледу на математичке предметне науке, Декарт критикује геометрију како у погледу на њене методе тако исто и у погледу на њене задатке. У односу на методе каже он: „У осталом ови исти корени могу се наћи помоћу бескрајно много других средстава а ја сам само употребио ова, као врло проста, да покажем да се могу конструисати сви проблеми обичне геометрије само са оно мало што се налази у четири фигуре које сам објаснио. Не верујем да су то стари математичари запазили, јер иначе не би се мучили да нишу о томе толико дебелих књига у којима нам сам ред њихових пропозиција показује да нису имали праву методу да их све пронађу, него су само скупили оне на које су наишли.“ (Геометрија. Прва књига).

У погледу на задатке истраживања Декарт истиче ове критичке примедбе: „Стари су математичари врло добро запазили да су од геометријских проблема једни равни, други чврсти и трећи линеарни, тј. једни се могу конструисати само помоћу повлачења правих линија и кругова; други се пак не могу без употребе бар неког конусног пресека; ни најзад трећи без употребе неке још сложеније линије. Али ја се чудим да они сем тога нису разликовали разне ступење међу овим сложенијим линијама, и не могу да разумем зашто су их радије назвали механичким него геометријским... Истина је да они нису примили потпуно ни конусне пресеке у своју геометрију, а ја нећу да мењам имена која су овештана употребом; али је, изгледа ми, сасвим јасно да, узимајући, као што се то ради, за геометријско оно што је прецизно и тачно, а за механичко оно што није, и сматрајући геометрију као науку која учи уопште изналажење мера свију тела, не треба из ње искључити ни линије најсложеније као што се не искључују ни најпростије, ако се само могу замислити да су изведене једним континуираним кретањем, или помоћу више кретања која следе једно за другим и од којих је последње потпуно одређено оним која му претходе, јер се овим средством увек може да дође до тачног сазнања њихове мере. Али можда је то спречило старе математичаре да приме оне које су сложеније од конусних пресека пошто су биле прве које су они посматрали случајно спирала, квадратица и сличне, које заиста припадају механичким, и нису из броја оних које ја мислим да треба да буду примљене, због тога што се замисљају да су описане помоћу двају одвојених кретања а која немају између себе никакав однос који би се

могао тачно да измери; ма да су они после испитивали конхонду, цисонду и неке друге које им припадају, ипак због тога што нису можда довољно уочили њихове особине ни ове као ни оне прве нису узели у обзир; или пак због тога што, видећи да знају само мало ствари о конусним пресецима, и да ту остаје још много, у погледу на оно што се може да уради са лењиром и шестаром, што не знају, они су сматрали да не треба да почињу са тежим градивом. Али пошто ја сматрам да неће отада они који буду умели да се служе геометриским калкилом овде изложеним наћи довољно ствари због којих би се задржали када се ради о проблемима равним или чврстим, сматрам да је умесно да их позovem на друга истраживања где им никада неће недостајати вежбања." (Геометрија. Друга књига).

Захваљујући његовој новој методи, геометриском калкилу Декарт је у стању да математичком истраживању постави нове задатке, отвори нове домене. Тако је он био у стању да домен геометрије прошири на све алгебарске криве; трансцендентне рачунао је он у механичке. Декартова подела кривих на геометриске и механичке показала се као оправдана. Али до дефинитивног објашњења ове поделе дошло се тек са Кошијем и Вајерштрасом. Наука није остала на становишту Декартовом него је геометриски домен још проширила: од алгебарских дошло се до аналитичких функција у смислу Вајерштрасовом. Ово проширење је омогућено, пак, усавршавањем и проширењем методе: од „геометриског калкила“ дошло се до „инфинитезималног калкила“.

Д-р Радиша Митровић

ИСПРАВКЕ

У броју 3—4 на страни 82 испод чланка г. д-ра А. Соловјева „Правни положај српског сељака и занатлије у средњем веку“ изостала је напомена под текстом:

„Овај чланак био је спремљен од писца као популарно предавање на Народној универзитету, за које је он искористио своје раније објављене радове. Штампала се по жељи Уредништва као поучна лектира, пошто обрађује једно питање од ширег значаја.“

У истом чланку треба исправити ове штампарске грешке: на страни 87 ред 7 одоздо уместо чл. 210 треба чл. 201; на страни 89 ред 12 одоздо уместо „бегају од“ треба „бегају под“.

У броју 1—2 „Просветног гласника“ за јануар—фебруар 1943 поткраде су се у чланку „Философија и политички живот“ ове штампарске грешке:

На страни 48 ред 6 одоздо стоји: „плаћена сталежа“, а треба: „трећег сталежа“.

На страни 49 ред 1 одоздо стоји: „асимилирано“, треба: „елимирано“.

На страни 51 ред 13 одоздо стоји: „асимилирања“, треба: „елиминирања“.

ДРЖАВНА ШТАМПАРИЈА У БЕОГРАДУ

препоручује своја следећа издања:

ДВА ВЕКА СРПСКОГА СЛИКАРСТВА

ОД
МИЛАНА КАШАНИНА
СА УВОДНОМ РЕЧЈУ
МИНИСТРА ПРОСВЕТЕ
ВЕЛИБОРА ЈОНИЋА

Књига је штампана у формату велике осмине, на бездрвној финој хартији, са 120 уметничких репродукција на кунст-друку и с прилогом четири слике у више боја.

Цена књизи 255.— динара

ОДАБРАНЕ СТРАНЕ НАШИХ ПИСАЦА

- 1) Песме Домовини — Антологија родољубиве лирике — Одабрао, уредио и предговор написао Трифун Ђукић — 280 стр. Дин. 30.—

РАЗНА БЕЛЕТРИСТИЧКА ИЗДАЊА

- 1) Петар Петровић Његош: Дела — II књ.: Свободијада — Мање pjesме. — Проза — 457 стр. Дин. 65.—

- 2) Петар Петровић Његош: Преписка. Прва књига. Дин. 135.—

- 3) „Из великих дана“. Одабране ратне приповетке српских приповедача. Дин. 25.—

- 4) Владимир Велмар-Јанковић: Дневна вест. „ 25.—

- 5) Буро Димовић: Симеон Немања. „ 25.—

- 6) Миливоје Предић: Голгота. „ 25.—

- 7) Момчило Милошевић: Јован Владислав. „ 40.—

- 8) Душан Николајевић: Две драме. „ 20.—

- 9) Живко Милићевић: Записи о српској земљи. „ 40.—

МУЗИЧКА И ФОТОГРАФСКА ИЗДАЊА

- 1) Стеван Мокрањец: Православно српско народно црквено појање — У редакцији и допуну Косте Манојловића — 520 стр. Платно: 100.—

- 2) Јосиф Маринковић: Песме за један глас и клавир — Одабрао и за штампу приредио Др. Милоје Милојевић — 93 стр. 50.—

Дин

- 3) Јосиф Маринковић: Божествена литургија Св. Јована Златоустог — За мешовити хор — У редакцији Косте П. Манојловића — 79 стр.

Платно: 40.—

Картон: 20.—

- 4) Јосиф Маринковић: Помен — За мешовити хор — У редакцији Косте П. Манојловића — 15 стр. 8.—

- 5) Петар Стојановић: Нова основна школа за виолину — I свеска 43 стр. 35.—
III и IV свеска. 30.—

- 6) Мокрањчева Споменица — Написао Коста Манојловић 196 стр. 24.—

УМЕТНИЧКЕ МОНОГРАФИЈЕ

Дин.

- 1) Љуба Ивановић: Цртежи — предели — 52 репродукције с предговором Богдана Поповића. 100.—

- 2) Боривоје Стевановић: 33 године сликања око Београда — 32 репродукције с предговором Момчила Милошевића. 60.—

РАЗНА НАУЧНА ИЗДАЊА

Дин.

- 1) Вук Стефановић - Караџић: Српски рјечник — Истумачен немачкијем и латинскијем рјечјима — IV издање — 922 стр. Картон: 200.—

- 2) Тихомир Ђорђевић: Белешке о нашој народној поезији — стр. 189. 40.—

- 3) Драгутин Костић: Тумачења II књиге Српских народних pjesама Вука Караџића — 169 страна. 20.—

- 4) Др. Јован Радонић: Слике из историје и књижевности — 533 страна. 135.—

- 5) Списи Светога Саве и Стевана Првовенчаног — Са црквенословенског на савремени српски језик превео Др. Лазар Марковић — 234 стр. 25.—

- 6) Др. С. Сагадин: Управно судство. 30.—

Где није посебно означено да је књига повезана, цене се подразумевају за броширано издање. Сва издања Државне штампарије у Београду могу се добити код свих књижара у целој земљи, а уз унапред послат новац преко чековног рачуна бр. 56.080 могу се поручити на Стоваришту књига Државне штампарије: Београд, Црногорска 1.

ПОШТАРИНА ПЛАЋЕНА У ГО

Универзитетска библиотека
(бесплатно) БЕОГРАД

ГОД. LIX

ЈУЛИ—АВГУСТ 1943

ПРОСВЕТНИ ГЛАСНИК

УРЕДНИК

Д-р ФИЛИП МЕДИЋ
ПРОФЕСОР УНИВЕРЗИТЕТА

ИЗДАВАЧ

ВЕЛИБОР ЈОНИЋ
МИНИСТАР ПРОСВЕТЕ И ВЕРА

САДРЖАЈ:

ДРАГИЊА РАДОВИЋ: КНЕЗ МИЛОШ КАО ДРЖАВНИК
АНИЦА ШАУЛИЋ: ЗМАЈ, ВЕЛИКИ ДЕЧЈИ ПЕСНИК
СТАНКО ПРВАНОВИЋ: О ВАСПИТАЊУ ЖЕНСКОГ ПОДМЛАТКА
Д-р Р. В. ЂИСАЛОВИЋ: СУКОВ ДВА СВЕТА У ЈЕДНОЈ СРПСКОЈ
ДРАМИ
ДРАГУТИН МИТРИНОВИЋ: ДЕКОРАТИВНИ ЕЛЕМЕНТИ АРХИТЕКТУРЕ
И УМЕТНОСТ КОНСТРУИСАЊА
КОСТА ЛУЧИЋ: СРЕДСТВА ЗА УМНО ВАСПИТАЊЕ И САМОВАСПИ-
ТАЊЕ

БЕЛЕШКЕ:

МИНИСТАРСТВО ПРОСВЕТЕ И ВЕРА: ПРЕГЛЕД РАДА У ОТСЕКУ ЗА
ТЕЛЕСНО ВАСПИТАЊЕ И СПОРТОВЕ; Д-р ПЕТАР МАРКИЋЕВИЋ:
ПРИКАЗ ИСТОРИЈЕ НОВОГА ЗАВЕТА ОД ВЛ. ДАКИЋА; Д-р М. Ђ.:
ЧЕТИРИ САВРЕМЕНА РОМАНА (ПРИКАЗ); Д-р Р. В. ЂИСАЛОВИЋ:
ЈЕДАН ЗНАЧАЈАН ОМЛАДИНСКИ РОМАН (ПРИКАЗ)

ПРЕТПЛАТНИЦИМА „ПРОСВЕТНОГ ГЛАСНИКА“

Министарство просвете — Опште одељење под I бр. 5571 од 2 априла 1942 г. издало је следећи распис:

Пошто је прва свеска „Просветног гласника“ за јануар—фебруар 1942 године већ изишла из штампе, то је г. Министар просвете, под I бр. 5571 од 31 марта 1942 године, наредио: да се сва надлештва и установе у ресору Министарства просвете обавезно претплаћују на „Просветни гласник“, с тим да се претплата за 1942 годину исплаћује из кредита за канцеларијске трошкове, а да се у предлогу буџета за 1943 годину предвиди нарочити кредит за то.

У исто време г. Министар просвете је препоручио свима просветним радницима да се претплаћују на „Просветни гласник“.

Довбројем за јануар—фебруар ове године „Просветни гласник“ наставља редовно издавање, које је било прекинуто ванредним и изузетним приликама у нашој земљи.

Овај наш данас једини просветно-културни, педагошки и књижевни часопис, са традицијом од скоро шест деценија, почиње нову серију под знатно промењеним околностима у нашем духовном животу, који је свим силама упућен обнови Српства и Србије. Те нове околности, у којима сви честити родољуби морају бити ангажовани за расцвет нашег српског родољубља, налажу и „Просветном гласнику“ и његовим читаоцима нове и шире задатке у просвећивању и подизању културног нивоа нашег грађанина.

Имајући пред собом те нове, много шире и много значајније просветно-педагошке задатке, „Просветни гласник“ даваће читаоцима, ма коме нивоу образовања они припадали, одабрано штиво из разних области науке, филозофије, педагогије, практичне примене наставе, као и расправе о најбитнијим питањима односа школе и народа, јер „Просветни гласник“ има да пружи корисну лектуру свима који желе да помогну развитку и напретку српске културе и просвете. У ту сврху, редакција часописа ангажовала је за своје сараднике писце свих стручности.

Наставници свих школа у ресору Министарства просвете, чија је морална дужност да се свима моћима заложу за конструктивно подизање народне културе, биће дужни да, у делокругу свога рада и у својој околини, препоруче и шире „Просветни гласник“, тумачећи свима заинтересованима његову преко потребну поновну појаву и његов племенити циљ.

Претплата за „Просветни гласник“ износи 180.— динара годишње, а појединачне свеске продају се по цени од 20.— дин. Претплата важи само за календарску годину и шаље се за целу годину. Све установе, сем народних школа, достављају претплату Државној штампарији у Београду, преко Поштанске штедионице у Београду, на чековни рачун бр. 56080, са ознаком за „Просветни гласник“. Управе народних школа шаљу претплату надлежном среском школском надзорнику, који доставља целокупну претплату за све подручне народне школе Државној штампарији истим путем као и остале установе.

Рекламације за непримљену свеску треба поднети Државној штампарији одмах чим се прими наредна свеска.

ПРОСВЕТНИ ГЛАСНИК

УРЕДНИК:
ФИЛИП МЕДИЋ
ПРОФЕСОР УНИВЕРЗИТЕТА

ИЗДАВАЧ:
ВЕЛИБОР ЈОНИЋ
МИНИСТАР ПРОСВЕТЕ И ВЕРА

Бр. 7—8

ЈУЛИ—АВГУСТ 1943

ГОДИНА LIX

КНЕЗ МИЛОШ ОБРЕНОВИЋ КАО ДРЖАВНИК

У време кад су се широм Европе љуљали темељи вековне феудалне концепције, у време пада Наполеона и његове коначне ликвидације, у доба организације Европе кроз строги и крути метерниховски конзервативизам Св. алијансе, у периоду када се са упорном доследношћу указује на босфорског болесника и када се ради његовог „лечења” и на балканској ветрометини, кроз замршени комплекс т.зв. источног питања а путем најпреденијих и најперфиднијих дипломатских нијанса, изукрштавају и оправдани и неоправдани интереси великих европских сила, дакле, у такво време и на таквом терену ваљало је једном народу, малом али виталном, примитивном али слободе жељном, да осигура свој животни простор и да нађе своје место под сунцем.

Тешкоће су биле и многобројне и компликоване. Срби су били поданици једне суверене империје, услед чега њихова тежња за политичком и националном еманципацијом није наилазила на разумевање не само код тадашњих свемоћних европских чинилаца, који су били политички повезани баш на бази т.зв. реакције противу сваке револуције, бунта и уопште било какве промене поретка, него је наилазила на силовит отпор — што је и разумљиво — и код турских властодржаца. Тадање политичко гледање на свет замирало је од сваког покрета који је био уперен противу створеног поретка и који би могао да узнемири једну исконструисану равнотежу. Тога ради је поновна појава Срба и српског народа на европској историској позорници и њихово поновно уопчавање — после страховите паузе од 500

година — у круг осталих европских народа било скопчано са тешкоћама. У једној таквој ситуацији био је потребан Србији и Србима не само вођа буне, не само борац с војничким квалитетима, него и човек који уме и зна да сагледа најразноврсније чиниоце, који се испреплићу око његове побуњене раје; који осећа у пуној мери развојне могућности српског сељака који у једној провинцији Империје диже главу; и који хоће и зна да осцилира у целом том сплету фактуре.

Такав је човек у пуном смислу те речи и у пуном обиму своје активности био — Милош Обреновић.

„То је чедо природе, коме је остао онај природни инстинкт који обично учени људи губе” — рекао је за Милоша један аустриски дипломата (посланик аустриски у Цариграду Прокеш) и та добро запажена карактеристика кнеза Милоша је онај духовни капитал који је Милош нештедимице улагао у својој неравној борби за успон, за живот и за права своје потлачене раје. Вођен тим својим природним али здравим инстинктом, Милош је имао бистро око да оцени положај и до у танчине је осећао увек однос снага ради чега је и знао вешто, прорачунато и зналачки да им се прилагоди.

Ако бисмо желели да дамо један сажет и кратак портрет Милоша као државника и да би нам се такав један опис указао разумљивијим, ми државнички лик Милошев морамо — између осталог — посматрати не само кроз призму оновремене ситуације него и са линије његовог стварног задатка. Шта је Милош имао на своме Дому а шта око њега? Како је разумео свој задатак у кругу своје мале Србије која се тек рађала, а како је хтео, морао или могао да схвати и да разуме свој задатак према свима и свакоме споља, ван пашалука? Како је Милош схватио време и како је поставио свој однос према „својима”, а како према околним моћницима?

Већ из самих овако постављених питања произлази да је кнез Милош идући по црти своје здраве сељачке логике, јасно уочио да ће имати и да има два посла да свршава:

а) брига око своје побуњене раје и

б) брига око суседских односа а понајвише брига око односа с Портом.

Другим речима или речено данашњим језиком, његова делатност се сводила на упрошћене послове министарства унутрашњих дела и на компликоване послове министарства спољних послова. Ни једном послу није могао да да првенство, јер су се они испреплитали и једно у друго укопчавали, тако да су снажно утицали на лош или повољан развој једних и других. Не само да нам данашње временске перспективе омогућују да видимо него нам и постигнути резултати доказују колико је Милош добро схватио свој задатак као вођа народа и као државник једне државе, која је себи тек крчила пут у заједницу држава око себе и у ондашњој Европи.

Пре него што бисмо с неколико речи указали на државничке квалитете кнеза Милоша, које је испољио у обављању ових послова, додирнућемо само у пролазу једну чињеницу која је такође благотворно утицала на формирање Милошевог државничког својства. Мислимо на време од 1815 г. па надаље, које је Милош инстинктивно осећао. Милош је, пре свега, правилно назирао да су спољно-политичке прилике за Србију биле у његово доба много повољније него за време Карађорђа. Русија је у то доба била победилац, налазила се у победничком концерну велесиља које су кројиле судбину тадашње Европе, а остала је поред тога пријатељ Србима. У своме тактизирању према Порти знао је да се користи како упливом Русије на Порти тако исто и слабости њеном према Србима и Србији. У другоме реду, Милош је врло добро осећао да он наставља већ једно започето дело. То му је уједно била, свакако, и једна олакшица, али није баш тако споредно то Милошево сазнање да је то „започето дело“ оставило понеку традицију, да је заорало по коју дубљу бразду у душама и у животу његових Срба и да је створило једно ново гледање на живот и свет. Деветогодишње иживљавање слободе и деветогодишње несметано српско живовање оставило је обиље искустава како треба радити, где се грешило и где су наши пропусти а где пренагљености. Милош је хтео и знао да користи искуства која су Карађорђе и његови Срби оставили за собом од 1804 до 1813 године.

Кнез Милош је ванредно добро познавао живот и схватање, жеље и прохтеве свога народа, али му је познавао и способности као и његове могућности. За Милоша кажу да је био демагог.

То је свакако и био, па је према томе тачно и истина да му је та демагошка црта диктирала да не напусти Србију 1813 год. када је први устанак био угушен. Када је после слома 1813 г. Карађорђе с многим старешинама пребегао у Аустрију и одатле даље у Русију, Милош није хтео да пође с њима само зато што је осетио две ствари: да угушивање устанка није дефинитивна ликвидација једног народног покрета, јер да српски народ у београдском пашалуку још није рекао своју последњу реч, и друго: осећао је да је непопуларно бежати од народа када је он у невољи. Можда је то помало и строг суд према Милошу, што остављамо укусу или схватању, али је чињеница да је Милош тим својим поступком створио себи један извесни морално-политички капитал који му је много помогао у његовој каснијој активности.

Уочио је одмах врло добро да је Србин пре устанка био бесправна раја, коме није био сигуран ни живот ни имање. Не компликовати и тако једноставно видети судбину своју и свога народа, значило је проблем поставити правилно, из чега је онда било лакше извлачити и правилне конзеквенце. Требало је зато осигурати Србину најелементарнију личну безбедност. Али ношен том судбоносном Србиновом потребом и понесен том епохалном и историском задањом, увидео је да живи у једном, добу и да припада једном малом народу, који не може сва права једног народа да отме него да мора дозволити да му се које право и поклони. За такво помало реално, помало утилитарно, али за ондашње време и за ондашње српске прилике свакако оправдано и паметно становиште, Милош је био као створен и био је човек времена. Ако је Турска већ у првим деценијама XIX. века за европске велможе, а специјално за Русију, била болесник на Босфору, није она то била свакако за Милошеве Србе. Турска је у то доба била још толико снажна да је за побуњене — али и истрошене и искрвављене — Србе претстављала неравна противника. С таквим противником ваљало је имати смисла за тактику. Није се могло с једном империјом грмети, стално с руком на јатагану, него ју је ваљало по који пут и молити па и о поданичкој лојалности уверавати. Ма колико да је био у својој државној творевини нескрупулозан деспот, према Турцима је био све друго само не конзеквентан. Час је имао према њима став

младића који бежи а час „бега на своме беглуку“. Познавао је Турке као што се то каже „у душу“, знао је с њима да разговара; у опхођењу с њима био је — као што је неко рекао — „без костију“, али је увек врло добро знао шта хоће с таквим ставом и зашто то ради. — Имао је у својим додирима с Турцима карактер вештог трговца који прима све што му се нуди а после тога и на основу тога одмах иде даље и тражи даље. У таквим лавирањима и у таквом тактизирању пуном — Турцима тако својствене — савитљивости и еластичности, кнез Милош је имао успеха. Користећи морални капитал који је стекао што је 1813 г. једини од војвода остао у земљи, Милош је успео да заузме две важне позиције:

1) Турке је успео да увери да је претставник и вођ српског народа и

2) народ је пак успео да увери да он ужива поверење Турака.

Сељачки атавизам развио је у њему и потребну упорност, те је зато Милош доследно и чврсто држао у својим рукама та два фактора: да је вођа народа, који ужива поверење Турака. Само кроз такав став Милошев бива нам јасно: да је кнез Милош прави стваралац владалачке власти у нас. Свакако да стварање те српске владалачке власти има свој зачетак још у првом устанку под Карађорђеом, али га је Милош довршио 1830 године кад га је сама висока Порта признала за српског наследног кнеза. Милош је све то постигао једном стрпљивом и сталном политичком игром у којој је било и тактичког довијања, устаничке отпорности, поданичке лојалности, упорних бунтовничких захтева, чаршијског ценкања и дипломатског маневрисања, али са сталним трудом да све буде постигнуто са што мање обола у крви и у животима.

Тај његов смисао за државника и политичара огледа се већ у томе што се други устанак већ завршио примирјем. То се примирје базирало — долуше — на усменом споразуму, али ипак на споразуму. — Може да се има о ствари критичко мишљење, али сама гола чињеница да еминентни претставник царства прави примирје са устаничким вођом, мора да издржи критику историје и да се забележи као успех државничко-политичке мудрости кнеза Милоша. У томе споразуму са Марашли-Али пашом Милош већ ојачава прва права, прве успехе и прве прерогативе. Он гарантује

паши да ће *раја бити мирна*, а паша дозвољава да непосредна управа пређе на народне старешине а царске власти да врше само надзор. Но како су Турци и даље остали у београдском пашалуку, то је Милош све те прерогативе освајао парче по парче а хатишериф од 1830 год. само је легализовао једно већ стварно стање.

У тој сталној делатности за еманципацију Србије, час борбеној а час лукавој, час притајеној а час отвореној, кнез Милош је успео да убеди Турке да је он стварни вођа српског народа у београдском пашалуку. Али при томе није хтео да блефира а нити вара ни Турке а нити себе. Милош је, збиља, за цело време своје владе врло ревностно настојавао да буде једини и неограничени господар у тада још у многоне зависној Србији. Посвећивао је он пажњу и на сређивање унутрашњих прилика, али је при томе послу био и остао крут, непопустљив, деспот и самовољан. Интуитивно је осетио чврсту везу између унутрашњих и спољних послова, те није хтео да дозволи било какве личне успоне, политичке израслине или друштвена скретања, која би својим појавама могли утицати на његову оригиналну линију, на његову еластичну тактику и на његова политичка лавирања према турским властодршцима. Али као амбициозни апсолутиста и рођени демагог, познавајући психу, потребе и расположење широких народних слојева, његов однос према њима био је ипак својствен али и прорачунат. Према широким масама био је чак и попустљив. Данас толико често и толико радо употребљене речи: „Народе, снаго моја!“ у ствари су Милошеве речи које је он први употребио. Врло је радо дозвољавао народу да се изјада и пуштао га је с планом да се истући те му је онда прохтеве удовољавао. Нарочито је његова друга влада била прави народни одисај. Међутим, та његова превелика љубав према тој „његовој снази“ није имала неке конкретне резултате. У свему томе је било много од оног тако познатог удварања народу и предовољне демагогије. Милош је тако на пр. први избацио ону крилатицу и онај принцип „земља сељаку“, али никако није стварао нити се трудио да створи правна средства којима ће сељаку правно обезбедити посед. — Судство је с тога у Милошевој Србији било више него слабо развијено, управо рудиментарно. Иако је то слаба страна Милошева, ми ипак данас — из

ове временске перспективе — имамо за ту слабост тумачење, јер и није било у духу једног апсолутисте да много дели власт, па ни судску. Шта више, ваља нам нагласити, да није био према добрим зиратним ораницама ни најмање сентименталан и да је врло радо добру земљу проглашавао као своју.

Није кнез Милош показивао много више интересовање ни на просветном пољу. Морамо, додуше, признати да је Милош имао и те како много других пречих послова те ч није могао обраћати довољно пажње школи и просвети. Освајати слободан живот и осигуравати безбедан развој, било је за њега много важније него околико или онолико основних школа. Милош је био сем тога и сам неписмен, те као и сваки други сељак био је неповерљив према ученим људима, а имао је извештај презир према т.зв. „писатељима“, који су код њега вечито богорадили за материјалну помоћ. Отуда и његово неслагање с Вуком Караџићем. За време Милошево било је у Србији свега 72 основне школе, а тек при крају његове владавине добио је Крагујевац једну петоразредну гимназију, затим три дворазредне и једну дворазредну богословију у другим местима. Плате учитеља су биле врло слабе и њихово стање није било завидно.

Колико је Милош био мек и бољив према народу, толико је био тврд и без разумевања према чиновнику као таквом. Њих није много марио нити ценио, зато чиновника у његово доба и није било у данашњем смислу те речи. Није било никаквих прописа који би регулисали њихов положај, нити се Милош журно да их пропише, а оно што је за оно доба одговарало чиновнику био је приватни слуга кнежев а не државни орган. Вук се врло сажаливо изражавао о таквом чиновништву „да су просјаци и робови“. — Чиновничке плате нису биле регулисане, пензије нису постојале, те чиновник уопште није уживао никакав углед.

Милош је издавао прописе и наредбе, Милош је управљао земљом споља и изнутра, Милош је судио и пресуђивао, Милош је био неограничени владар, те зато управа и није била подељена на ресоре, према природи посла, него је све било сконцентрисано у кнежевој канцеларији. Материјално благостање није било завидно, јер је сељак имао земљу али није имао знање и средстава, али је Милош државне финансије ипак водио здраво, јер су му скоро стално приходи били већи од расхода.

Њега нису збуњивале теорије ни екрупле, он је увек осећао однос снага, умео је томе односу брзо да се прилагоди, те управо његови успеси у другом устанку и долазе од те способности одличне оријентације и прилагођавања, те је знао колико и када треба стезати а колико и када треба попустити. Био је ђудљив, напрасит и несталан, те управо тој карактерној црти — несталности — имао је да захвали своје лако и добро лавирање према Порти. И баш та његова деспотска превртљивост било је оно што је требало у времену после 1815 год. када је повијање и врдање било најефикасније средство у време једног посве лажног мира између Срба и Турака. Па и ако је био у својој држави непопустљив апсолутиста, чак власнички самољубив — кажу да је био један од најбогатијих људи на Балкану — ипак су нови нараштаји гледали у њему само таковског јунака, који је полуизвојевао а полуизмајсторисао народно ослобођење. За Милошеву владавину је речено да је била „патријархални деспотизам“ насупрот Михајловом „просвећеном апсолутизму“.

Већ први непосредни нараштаји обилно су користили Милошеву творевину. Створио је могућност нараштајима да се роде, да проживе и да се одиегују у једној средини и у једној заједници која није више била раја. У извојеваном слободнијем животу створен је један нов нараштај који је одрастао под Милошем а не под Турцима. Тај нараштај је већ имао шире хоризонте и потпуније погледе на права човека и нације. Њихови су се прохтеви, по природи ствари ширили, те се нису више задовољавали с Милошевим апсолутизмом. Тражили су нешто више и нешто лепше: тражили су развијенији правни поредак, тражили су укратко — напредак. Милошев смисао за благовремени устанак, његов иначе смисао за еволуцију, његова наклоност према лаганим и стрпљивим погађањима а не према неодмереним и грандоманским захтевима, несразмернима тадањој српској снази и културном нивоу, његов конструктивни конзервативизам и не разбарушени и распојасани динамизам, његов правилно схваћени и корисно употребљени опортунизам, а не јалов пркос и недржавничка ренитенција, створили су један државни, политички и друштвени статус, који се једино на такав начин могао извојевати (па и измајсторисати) у Отоманској империји, а који је

за онај период можда био једино довољан и могућ за српски народ у београдском пашалуку.

Милош је морао да се повуче пред једном неумитношћу, пред валом захтева једног још бољег живота, чије је услове баш он створио. То је горка трагика сваког конструктора који из ничега ствара нешто боље, али је такав процес логичан и природан. Али је Милош — драги „коџа-Милош“ — остао и остаће за сваког Србина велики таковски јунак.

Драгиња Радовић

ЗМАЈ, ВЕЛИКИ ДЕЧЈИ ПЕСНИК

Велики део свога књижевног стварања Змај је посветио деци. Неколико збирки песама, лист Радован и двадесет година Невена сведоче да овај посао није био случајан него са љубављу и плански.

Змај је имао зато потребно осећање породичне љубави и другарства. Успомене на рано изгубљену мајку, на малу сестру, на стару рођаку, тетку Мику, која је народним песмама и бајкама развијала клицу Змајева талента, на рођаку поред чије је болесничке постеље заволео Ружу Личанин, доказују чежњу за породичним животом.

У животу је, међутим, ова чежња била остварена колико и сан. Десетак година наизменичности среће и бола: у љубавном заносу, у рађању и умирању деце, док није задата последња, најтежа рана. У Ружиној самртничкој сузи Змај осећа не само тугу растајка, него и предвиђање краткога века њиховом последњем детету. У најтежој патњи, када је осећајни живот налазио само у сновима, Змај у души зачује жељу својих драгих покојника:

Где год је Српче које
Љуби га место нас!

Само љубављу према свој српској деци Змај се спасао од трагике Усуда да мора изгубити све своје, па и што заволи и назове својим. Зато Змај очински окупља око себе све „ситне голубе“ да их у чело пољуби. Његове песничке збирке имају нежне, интимне називе: Чика Јова српској деци, Чика Јова српској омладини, Српчади свој и свуда, Златна књига за децу.

Змај прилази деци са великим познавањем њихових жеља и наивне доброте, али и притајених или јасних мана. Верује у могућност васпитања и сматра за своју дужност да васпитава децу.

Као васпитач Змај је добар и за тело и за душу. За тело са лекарским познавањем важности здравља. Зато у дечјим песмама налазимо хигијенске савете о чистоћи, умерености у јелу, потреби кретања на свежем ваздуху, здравој исхрани, трезвености.

Са лозинком „Знање је светлост, знање је моћ“, Змај је поред песама у Невену доносио низ лаких и пријатних чланака из природописа, из земљописа, историје. Ради очигледности и дубљег утиска пропраћао их је и сликама. Друг сликара, и сам добар цртач, Змај је схватао естетску вредност слике.

У моралном погледу Змај учи децу вршењу дужности, поштовању рада, издржљивости, признању и кајању за погрешке, љубави за породицу и народ.

Врло упоран против однарођавања војвођанских Срба, Змај је у ствари врло племенит према другим народима, признајући свакоме његове добре стране. Јер је хришћанин и поставља деци за идеал човечанство изграђено на хришћанској љубави. Срце ће срца паћи — то је његово веровање. Способношћу добрих дечјих песника да дубоке мисли изразе једноставно, потстиче децу на размишљање: у односу према броју и величини звезда човек се осећа безначајним, али када осети да је део бескрајне целине, да је у њему Божја искра, сине срећом и поносом. А зато што смо сви делови исте целине треба да носимо у души узајамну љубав, човекољубље. У томе је Змајева социјалност. По доброти свога срца замишља да богаташи не помажу сиротињу јер не познају стварност живота. Труди се да им је наслика. *Гладнога нахрани, Благословене стопе, Шваља, Прве љубичице*, садрже теме за етичке часове недељних поука. У песмама *Христос на мору, Удела сиромашне удовице, Богаташ и убоги Лазар* надахнут је непосредно из Еванђеља. Змај је против привидне правде људског закона, који може у ствари бити немилосрђе. Као за апостола Павла за њега је хришћанство у осећању и делу, једноставно и кристално као горски извор. Због идеализма, који увек уноси складности у живот, Змајеви сиромаси

нису побуњеници него пуни вере у Бога и смиловање људи. Малом Буки, гушчару Стеви и другим сиротанима, Змај даје неодређену утеху: Чекај, чекај; биће ваљда и боље! Док људи осете да је у њих Божја душа, па „бич“ постане непотребан.

И као што целисходношћу свега у природи долази до знања о божанству, тако га песничким нагоном осећа пантеистички у целој природи. Не понирући дубоко, Змај је умео да изазове лепе слике тренутног расположења: склад у смирењу природе и људскога рада у песми *Вече*, или веселу распеваност у позиву деци: „Хајд у шуму!“ Умео је да веже за природу идилично празнично расположење (*Иде Божић*, *Ђурђевдан* и друге божићне и ускршње песме). Васпитан у војвођанској породици и српској новосадској гимназији, где се посећивање цркве сматрало редовном дужношћу, Змај је и у дечје песме уносио тајанственост дугих вечерњи са петохлебницом, мирисом кадионице и сјајем бдениских воштаница. *Анђео чувар* шапуће деци да требе труње из срцаца својих, да праштају, чува их да не нагазе на змије које према њима дижу главе и да се не сурвају у провалије које зијају са свих страна.

Нагласила сам религиозност Змајеву, јер ми се чини да није била довољно наглашена. Она је међутим врло интересантна код Змаја, политичког либерала, и јасно доказује да су људи производ наслеђеног, поред онога што им друштво накалеми.

Везујући хришћанску хуманост за родољубље Змај се нашао код светосавске мисли. У лепој песми *Светли гробови* извео је замисао да се само духовним радом и етичком снагом смрт побеђује, као што је право родољубље везао за поштовање чисте народне традиције и слоге.

Родољубива дидактика Змајева је реалистична: упознаје децу са српском историјом и легендама, приказујући им рушевине града цара Лазара, и црквице Југа Богдана, Старину Новака, Синђелићеву смрт; истиче значај гусала у песми *Дед и унук*, али им тумачи и садашњицу: Херцеговачки устанак, описује жилаву борбу Црногораца; рат Србије са Турском 76—77 (у песми *Памтите децо*). Осећа потребу међусобног упознавања појединих крајева, сматрајући Србију стожером, зато су у *Невену* поред песама доношене слике деце у народној ношњи из Шумадије, Старе Србије, Лике, Далмације, Босне. Лично толерантан, Змај ставља

језик и обичаје изнад вере. У дечјој песми Алија, и у целој збирци *Девесиље* Змај је можда погрешно, у духу свога времена, мислио да вера не утиче на народност. Са мисијом пророка, *vates-a*, Змај проповеда деци слогу. Као вапај отима му се питање: Јелте, децо, драга децо, ви се не свађате? Да би песнички лепше оцртао ту слогу у стиховима:

Ваша срца безазлена братска љубав злати.

Змај васпитава децу у родољубљу без тесногрудости. Упознаје их и са децом из далеке Норвешке и Аустралије. Крајем деветнаестог века се мање путовало и по својој земљи; није било биоскопа, те су чика Јовине песме и чланци, пропраћени сликама из наших и туђих крајева, били драгоценост за децу. Од страних народа Змај је највише симпатија показао према Италијанима; романтичарска омладина, којој је и Змај припадао, поштовала их је због идеја Мацинијевих и Гарибалдијева јунаштва. И Ђура Јакшић се одушевљава Гарибалдијем у приповеци *Рањеник* — тада су италијански добровољци ратовали братски са херцеговачким устаницима, Змај је те своје симпатије преносио и у дечје песме: *Мала Талијанка, Талијански певачи у туђини*.

Поред знања, Змај потстиче децу и на практичан рад. Врт позива децу да га обраде; ако хоће да имају меда треба да умеју неговати пчеле. Узалуд лењи основац завиди мачићима што не морају у школу; Змај објашњава у песми да се и мачићи уче раду који им је потребан за животни опстанак. Није важно који се посао одабере, учи Змај децу, него како се врши. „Више вреди вредан шегрт но стотина лених ђака.“ Не треба се примати онога за шта немамо способности, јер од тога нећемо имати користи, ни ми, ни друштво, и треба издржати у раду кога се прихватимо. Не очајавати при првој тешкоћи: „Бићеш дуго снажан, бићеш дуго млад! Сироту децу живот сам нагони на рад (*Носе мало дрва*), њих Змај храбри да поштен рад увек повлачи успех. Али код све деце је основни животни нагон: кретање, рад, подражавање старијим. Дечаци се играју војника, девојчице су маме својим луткама. Тако има уживљавања и у друге животне улоге, па чак и у животињске. Психолошки Змај је тачно запазио тежњу деце да буду што пре одрасли.

Поред рада Змај учи децу реду, сматрајући га „душом свих ствари“. И као што није штедео „материну мазу“ тако није штедео ни леност (*Неспремна Ана, Лени Гаша*), и неуредност: (*Шта се десило Андрији Небригићу*). У *Искушењу* слика како није лако одолети нагону за игром, али добар ђак помири рад са њоме, док слабије воље пушта да га жеља и машта одвуку од дужности (*Брацин рачун*).

У неколико песама Змај је истакао деци потребу штедње и правилне поделе времена, али је песнички најбоље обрадио у *Сто година*, са зачетком за *Светле Гробове*: време

Немилице точком гази
Што је ниским духом бедно,
Али венце баца на све
Што ј' спомена дичног вредно.

Змају је међутим најважније морално васпитање деце. Свестан је да су нам карактери потребни као и знаоци. Скроман, сузбија амбициозност код деце и навикава их да се треба уздићи изнад мишљења масе (*У споменицу једном младом Србину*), и да не ваља робовати новцу. Тумачи им како срећу често прескочимо из тежње за већом. Немање среће често значи немање памети. Велика срећа омекша човека; на муци се познају јунаци. Срећа бежи од непоштења, неправде и немарности према своме народу. Права срећа се може постићи само ако смо срећни што је други срећан — са резигнацијом личног искуства закључује Змај.

Змај учи децу избегавању пркоса, подмуклости, зависти, клетве и сурових речи, неодређеног страха и сујеверја. „Кога плаши помрчина, или празан мрак, тај никада неће бити Србин ни јунак.“ Без разметања треба чезнути темељности. Половно знање пуца и разметљивцу провири голотиња духа. Благим хумором Змај је успевао да се деца застиде својих мана и да пожеле да их се отресу. Ванредно је Змајево познавање деце. Ко би као он умео насликати моћ дечје фантазије да свему удахну живот: да од шешира замисле чизму, од столице хата, да на везаном чамцу путују преко мора; да играју лекаре, пиљаре, комедијаше. Ко би знао приказати *Пет витлова* што су омлатили туђ орах, па мирно сели, „ни лук јели, ни лук мирисали“.

Када је сатира била потребна Змај је засецао хируршком хладнокрвношћу (*Пура Моца, Несрећник, Издајници*). У таким песмама Змај прелази са васпитања деце на васпитање друштва.

Змајева етика је савремена. Слога је и данас препоручљива, и данас можемо поновити омладини стихове:

Љубав и воља крила су смела,
Само она дижу до великих дела

или из Змајевих Питања и одговора:

У којој но земљи права срећа цвета?
Онде где је сваком своја дужност света.

Ко је јунак прави казаћу вам сада,
Који кадгод треба сам себе савлада.

Змајев идеал је као у народној песми: велика породица са љубављу чланова и ореолом за старост, чије душе неосетно одлазе, без жалости, као што нико не жали за семенком која је донела богат плод.

Идејно Змај није увек оригиналан. Пре свега узима са не-пресушног извора наших народних умотворина, за које, као и за *Горски вијенац*, створен на њима, одушевљава децу.

Познавао је добро класике, од страних језика одлично знао немачки и мађарски, а читао је на руском. Енглески је знао сасвим мало, иако је превео Тенисонова Енох Ардена, исто талијански и нешто више француски. У Змајевим се песмама налазе понека схватања и мисли из савремене немачке дечје књижевности. Сличне књижевне мисли и осећања бивају већ у ваздуху једнога времена. Ипак је Змај оригиналан. Пре свега племенитости и животном оптимизму учио је децу из своје душе:

Радујмо се, друже,
Што се и на трњу могу наћи руже.

Његово родољубље је било чисто, непоколебљиво, поштено. Он није сагињао главу, као иначе много страственији Ђура Јакшић пред крајем Миланом, и успевао је да накалеми и деци и друштву животни идеализам.

Што је главно, као прави уметник, као добар наставник Змај је умео пронаћи онај невидљиви али постојећи додир душа. Успео је да учи децу у игри, што је и захтев модерне педагогије. Скоро ниједна песма није без неке поуке, а ниједна поука није наметљива. Али понекад је поука непсихолошка; када Змај своје мисли, па и савете родитељима, ставља у уста деце, одакле неприродно звуче. Дете се буни против повоја, јер жели да се слободно и за слободу развија, или када говори мајци да свој народ треба и од ње више да воли, или када захтева од старијих да му пружи пример родољубља. То се могло дешавати само по старој педагогији учења подражавањем: да дете понавља и оне мисли старијих које не схвата. То се и данас дешава. Баба води унуче за руку. Познаница пита трогодишњег малишана: „Шта ти ради мама?“ Баба говори: „Реци, добро је, спрема ручак.“ Дете понавља бабине речи. „Поздрави је“, наставља познаница. Кажи: „Хвала, хоћу“, и дете као одјек понавља бабине речи: „хвала, хоћу“, а тој баби, као ни многим нашим родитељима, па и васпитачима и не пада на ум да причекају на самоникли одговор детета, па какав био, и да без наметања готових мисли и осећања не убризгавају тромост у духовни живот детета и не свде га на чисто подражавање, као што бива код младунчади животиња.

Срећом ова Змајева мана је ретка, а у накнаду Змај нам даје често особине врло вештог писца. Таква је драматичност. Поједине дечје песме су просто подељене улоге (*Пера као доктор*, *На пазару*, *Брата се дури*).

Друга одлика Змајевих дечјих песама је што је Змај умео дати сликарску композицију. Живећи као студент у истом стану са Ђуром Јакшићем, другујући са Новаком Радоњићем, Змај је научио добро цртати, као што то доказује његов изразит портрет Пуре Моце. Он је и децу потстицао да цртају (*Свако црта како зна*). Важно је што се та сликарска вештина Змајева лепо испољила у дечјим песмама, где је умео дати усклађену композицију и истаћи значајну појединост. Таква је слика четворо деце увучених у корпу, док пето стоји тужно тражећи за себе места у „кући“, ма да нема ни за лутку места, те је остала лежећи крај корпе, а једноме у „кући“ продире нога кроз дно, јер ма да гости нису бесни кућа је заиста тесна.

Домаће сцене Змајеве из дечјег живота незаборавне су као слике холандских мајстора: мале сестре испитују новорођеног брата са ружичастим прстићима и првом косицом скоро невидљивом, те изазива код њих асоцијацију са дедином ћелом. У *Страшној причи* свако дете носи други параз на лицу као одблесак свога душевног доживљавања. Ова мала песма улази у општу књижевност, као Чеховљева *Деца*, са којом причом има извесне сличности.

Сем реалног живота Змај је у своје слике уносио и много маште, што деци веома годи. Ту је мачак са саоницама и тужно лице цица маце што немају прапораца за већу параду, жабац који носи жену на својим леђима са обиље гозбе, мишеви сватови са упрегнута четири зекана. Много раније од Дизнијевих слика наша деца су изоштравала фантазију на чика Јовиним песмама. Петао поносито стоји изнад своје породице и пригнувши главу пребројава ново излежене пилиће, док срећна квочка прима честитке; пачићи у школи са старим патком учитељем у наочарима; зека из јендека, у којој је сваки стих нова слика, — све те слике-описи неизгладиво се урезају у дечју душу. И у том погледу Змај је као учитељ наших млађих песника још неиспитан и неоцењен.

У списима Змај је успевао и вешто развијеним паралелизмом, познатом цртом сваког доброг причања. Поред дурљивка бате поставио је диану добросрдачност његове сестрице, уз зиму од које Цајки зебу прсти, даје да она осети и дах пролећне топлоте. Уз пламтеће очи вука који шкљоца блиставом белином оштрих зуба да се деца најжеже од приче о њему али ипак желе да чују даље, описује Палчицу што живи у лали, у пријатељству са лептирићима, па када јој се прохте узјаше на једног од њих и прошета се по рају.

Змај је писао и сувише много да би његове песме по облику могле бити беспрекорне. Некада изневери ритам, некада се осети силом сковани слик, или се спотичемо о елизије, које се са мало настојања могле избећи. Али је језик Змајев изванредно богат — није узалуд познавао народне песме и Вуков речник до танчина. Савесно познавање свога језика је једна од добрих страна наше романтичарске омладине. Језично богатство Змај је развијао код деце и стиховима за допуњавање.

Потстрек за рад давало је Змају уверење да се „света клица“ у деци може развити, да васпитањем од детета може постати добар човек. Ако се деčја душа „унакази“, резигновао је лично несрећни Змај, „бар нећу дочекати“. Али и покрај тренутне сумње он настоји да највећим делом свога живота, *Невен*ом, можда нашим најбољим деčјим листом и збиркама песама, кроз збиљу и шалу, игру и поуку, организује српску децу и омладину духовно и етички, да буду десна рука „роду своме многопаметном“, да испуне аманет својих предака, али да се њихово родољубље не извргне у себичност противну Божјем закону. Да буду не само Срби него и људи и да као такви буду на понос своме народу.

Змајеве песме би требало и данас да су лектира наше деце и омладине. Имамо их и у посебним одлично уређеним деčјим збиркама г. Јаше Продановића и г. Милана Шевића.

За идеализам којим је изграђивао у деčјим душама животни назор, за лепоту коју је будио у деčјим душама можемо на Змаја применити његове стихове

Бивало је људи узвишена циља
 Чија дела и сад народ благосиља;
 Чија мис'о и сад сваком добру креће,
 Чија слава никад увенути неће.

Дубоким саживљавањем са народним потребама и тиме што је схватио Христове речи: *Пустите децу нека долазе к мени*, Змај је нашао место међу светлим гробовима, те је ово мало сећање дужно одавање поштовања за стодесетогодишњицу његова рођења.

Аница Шаулић

О ВАСПИТАЊУ ЖЕНСКОГ ПОДМЛАТКА

Ма колико се наглашавала важност разумне дисциплине и способност владања собом, ипак свакодневни живот показује да постоје извесне унутрашње, невидљиве силе које снажно дејствују у сваком људском бићу и одређују његово владање и понашање, његово реаговање на разноврсне утиске. Те су силе врло јаке, необично наметљиве и неодољиве. Човек их, најчешће, није свестан, али им се покорава и слепо извршује њихова наређења: без поговора и отпора врши радње на које се оне троше, јер свака од њих претставља урођен налог за вршење извесних радњи. Једним општим именом те се силе називају *инстинктима*.

Инстинкти леже на дну душе сваке индивидуе и из њих се, правилном и моралном еволуцијом, могу развити све жеље и тежње, све наклоности и способности, сви животни идеали.

Матерински инстинкт претставља оно чиме се жена специфично разликује од човека. Он претставља богат, управо неисцрпан извор дубоке афективности, моралности и fine интуитивности и суптилности којима се одликује свако нормално женско биће. Он је извор јаких емоција и велике енергије којом се врше племенита и алтруистичка дела. Он заузима централно место у животу женином; нема ниједне манифестације у том животу, нема ниједне мисли, ниједне акције која не би била проткана материнским инстинктом или његовим дериватима. Зато се с правом каже да матерински инстинкт претставља основу и суштину виталитета сваког женског бића. И зато он, пролазећи кроз најразноврсније фазе, дејствује кроз цео живот женин почев од најранијег детињства па до смрти. Експериментална психологија и свакодневно искуство показали су да се он јавља већ у 17. месецу, као љубав према луткама, па се, кроз припремну фазу за време детињства и девојаштва, развија односно газрева у право дубоко материнско осећање, у искрену и непре-

сушиву материнску љубав из које зраче топлина, светлост, лепота и доброта.

Погледајмо трогодишњу девојчицу како, иако није никада ни чула ни видела, прави „бебу“ од било чега, како је купа, повија, намешта да спава или седи, како је љуља, како јој тепа, певуши, или се љути, виче, праска па и бије је! Врхунац те љубави према луткама-бебама, достиже се око седме или осме године. Онда долази велика наклоност према младунцима (мачићима, кучићима, пилићима и сл.), „грађење кућа“ и намештање „соба“, „салона“, игре мајке (прање, сушење, пеглање, па и кување луткама). И то траје до 12. или 13. године. Онда, пред пубертет, настаје живо интересовање за праву бебу. Девојчица од 12 до 15 година страсно воли децу од 6 месеци до 5 година. Она се интересује и занима како за њихов физички, тако и за психички живот. Ако је стално са неким таквим дететом, уме да вам каже кад се појавио први зуб, кад је дете проходило и како, кад је научило коју нову реч, како је почело састављати реченице; зна како дете мисли и по плачу познаје шта хоће и које потребе има. Дакле, права мајка, па и нешто више од ње. Истовремено са овим јавља се наклоност и љубав према пословима и позивима који имају посла са децом као што су: болничарски, бабички, лекарски, васпитачки сваке врсте, итд.

Код девојака од 15 до 18 година јавља се већ љубав према другом полу, али и то је у ствари само једна фаза, варијација материнског инстинкта. Природа и ту чини своје. Она иде право своје циљу. И како се до детета, до стања мајке, не може доћи без мушког пола, млада девојка почне удешавати своју спољашњост и „кокетирати“ да би привукла пажњу и љубав другог пола. Истина, у већини случајева, она није свесна чему је води сада сексуални инстинкт, али ипак има много примера где девојка приликом удварања мушкараца, мисли да ли је дотични достојан да буде отац њене деце. Па и оне страсно заљубљене и бестидне кокете нису ништа друго него жртва неодољиве потсвесне жеље да постану мајке.

Већ о инстинктивној љубави код саме мајке, о њеној оданости и пожртвованости којима су испеване толике славопојке, нећемо ни говорити. Хоћемо само да укажемо на чињеницу да та љубав и пожртвованост врло лако, и скоро увек, прелазе са једног, свог детета, и на другу децу: мајчина појединачна и уска

љубав проширује се у општу материнску љубав и осећање за сву децу.

Али инстинкт материнства продужује свој рад и код нероткиња и уседелица. Немогуће је да се угаси и нестане оно што чини срж женског живота. Према ономе што горе рекосмо то би значило смрт, јер би са нестанком тога инстинкта нестала и сама виталност жене. Само сада, пошто се не могу вршити никакве радње на које би се он трошио, све жеље и тежње које од њега потичу, избацују се из свести, али не напоље. Оне се потисну и одгурну у потсвест да се једног лепог дана, када разумна контрола мало попусти или задрема, појаве у свој својој јачини, али овога пута не као тиха и блага река која чини толике услуге, већ као планинска бујица која руши и ваља испред себе све на што наилази, као права револуција која уништава све културне вредности и тековине, а као резултат свега тога имамо душевна растројства, читав низ по индивидуу и друштво врло штетних појава и најразноврсније нервозе, чија стручна имена нећемо овде наводити.

Срећом, није то једини пут незаборављеног инстинкта. Матерински инстинкт може бити упућен другим путем; он се може васпитати, узвисити, сублимирати, како се то стручно каже, тако да живот женин буде посвећен многоврсном социјалном раду. Може се материнство меса и крви заменити социјалним материнством. Колико позива и узгредних занимања који захтевају такво материнство! Дадиље, бабице, болничарке, учитељице, дечји лекари, брига и старање о сиротињским домовима, заштита напуштене деце, рад у многобројним добротворним друштвима — све то тражи општу социјалну мајку. Сви се ти послови врше онако како ваља само онда кад се осећа јак импулс материнског инстинкта. Само, као што ћемо одмах видети, узвишавање и сублимирање овога инстинкта не врши се само по себи.

Све се дакле код жене своди на материнство и све произлази из материнског инстинкта. То је нагонска, природна сила, која се не може сломити и уништити баш као што се не може обуставити кретање земље око сунца. Узалудно је борити се против ње. Сви они који су то покушали наишли су на потпун неуспех, а све оне жене које су хтеле да се ослободе материнског инстинкта, пале су у вртлог и, или се сасвим удавиле, или су одоноуд изашле са тешким недостацима, нервним ударима и непри-

јатностима сваке врсте. Ма где била жена и ма какав посао вршила, матерински инстинкт је стално прати. Била она домаћица или обична радница, сељанка или интелектуалка, чиновница или уметница, бавила се она музиком, књижевношћу или науком, од материнског инстинкта не може побегнути. Материнство, материнска дужност, то је њено природно предодређење које је још појачано вековним наследством. Зато, посао који врши и дужност којој се одала, и за који баш има способности, полазе јој за руком и успева у њима само ако је испуњен и правилно развијен матерински инстинкт.

Отуда императивни захтев да се жена припреми и спреми пре свега и изнад свега за мајку. Отуда потреба да се поведе рачуна о правилном развијању и функционисању матерњег инстинкта. Јер он, иако неодољиво вуче жену материнству, у својој суштини претставља само једну слепу, неизвесну и нагонску тежњу која не може и не зна да уздигне жену на онај ступањ са кога ће она вршити свој благотворни утицај и ширити морална доброчинства: врховни и највиши задатак сваке жене, прави смисао женског живота. Груби, природни матерински инстинкт мора се развити, каналисати, сублимирати, мора се, једном речи, култивисати ако хоћемо да од њега добијемо оно што нам може дати. Како?

Прикладним, смишљеним, целисходним васпитањем и образовањем. Васпитањем које, наспрот садањем, не игнорише матерински инстинкт, већ га буди, потстиче, развија; оријентише и каналише да би се избегла потискивања племенитих жеља и тежњи; и најзад проширује, обогаћује идејама, сублимише, „длатонише“.

Будити, развијати и каналисати матерински инстинкт код девојчице и девојке значи ухватити афективну, осећајну енергију на самом извору, значи ухватити и искористити снагу бујног планинског водопада, снагу која претставља неисцрпан извор емоционалне и моралне енергије.

Оријентисати га значи припремати женски подмладак за позив и дужност мајке у правом смислу ове речи, а то се постиже упознавањем девојчица и младих девојака са основним принципима подизања деце и вежбањем односно радом око деце. А то је у ствари трошење горе поменуте енергије (што је врло

потребно) и правилно вођење материнског инстинкта завршној фази. Сублимисати и „платонисати“ га значи: социјалним, грађанским, националним и моралним васпитањем оспособити младе девојке за многоструки рад који захтева широко срце и дубоку материнску љубав, оданост и пожртвованост.

Припрема младих девојака за материнство мора бити, дакле, двострука: 1) за праву, криву мајку која ће подизати ограничен број деце по свима захтевима и принципима научно засноване пуерикултуре и модерне психопедагогије, и 2) за општу социјалну мајку која ће се посветити збрињавању сироте и напуштене деце и која ће одушевљено радити на свима социјалним делима која воде препороду живота, његовом унапређивању и усавршавању, која теже остварењу највиших моралних вредности: правде, лепоте, истине и доброте.

А за то је потребно:

1) да се још у основној школи пази на матерински инстинкт тиме што ће се специјално удешеним методама и школским животом поменути инстинкт будити, развијати и каналисати, како би се његове појаве и фазе слободно изражавале;

2) да се за све девојке које су свршиле основну школу, од 12 до 16 година, а неће даље учити, приреде специјални течајеви за припремање и вежбање у материнској дужности; течајеви треба да буду и теориски и практични;

3) да се у програм свих виших, средњих и средњих стручних женских школа (као и мешовитих, за женску омладину) уведе материнска настава која би, према узрасту ученица, обухватила теориске поуке и практичне радове из свих грана пуерикултуре, наиме из дечје психологије, педагогије, педагошке биологије и социологије, дечје школске и домаће хигијене, породичног васпитања итд. То је колико потребно за васпитање и образовање у материнству, за развијање и оријентисање материнског инстинкта, још више је потребно за успешније и интензивније интелектуално и морално васпитање, јер су експерименти показали да расејане, непажљиве, безвољне, и за интелектуални рад неспособне ученице од 13 до 18 год. одједном су оживеле и заинтересовале се за целокупни школски рад кад је настава доведена у zgodну везу са наукама о детету и радом на његовом подизању и васпитању.

Станко Првановић

СУКОБ ДВА СВЕТА У ЈЕДНОЈ СРПСКОЈ ДРАМИ

Савремена српска позоришна литература располаже са малим бројем дела која обрађују крупне националне и социјалне проблеме на изразито уметнички начин. Наше савремене националне драме имају често фолклористички карактер или родољубиво-дидактички смер. С друге стране, наше савремене социјалне драме, опет у великој већини, садрже извесне политичке тенденције, одвише јасно наглашене, тако да прелазе из области уметности у област политичког и социјалног памфлета, који не служи високим и непролазним уметничким циљевима.

Једна од ретких наших савремених драма, која је синтетички обухватила широку и сложену проблематику крупних и значајних националних и социјалних питања без икакве тенденциозности, али на високо уметнички начин, несумњиво је *Срећа А. Д.* „интерконтинентални спектакл у четири чина с прологом“, приказиван први пут 7 децембра 1933, награђен наградом Министра просвете за 1933/34 годину, објављен у засебној књизи 1935 г. у Београду. Као што је познато, ова драма поднесена је на расписани конкурс анонимно; Народно позориште у Београду приказивало је комад не означивши писца, тако да ни позоришна публика, па чак ни позоришна критика, није знала чији комад гледа; и ко зна да ли би се то уопште дознало, да се није сасвим случајно открило да је писац комада познати наш савремени драматичар Владимир Велмар-Јанковић.

Објављујући ову драму у засебној књизи, писац је — уместо предговора — пренео један карактеристичан одломак из једног свог чланка, у коме је објаснио зашто је иступио анонимно. Има у овоме чланку пуно fine ироније на наше тадашње жалосне културне прилике и померене савести многих наших књижевних радника:

Живимо помало у главонемо време у коме најбоља напори светае аветињски, у поноћ, кад нема много пролазника; у време у коме најлепши и најчовечнији позиви остају несаслушани због тога што свет лудо хита ко зна куда, и хитајући не осврће се много на човека, а намерно бежи од савести. Ако се под таквим приликама наш писац понада признању, ако уопште неким правим путем жели да дође до успеха, ако се уза све то још и жури, — онда му се врло лако може догодити да се на том путу разболи од неразумевања и потцењивања и да због тога падне у неку нарочиту врсту „духовне“ хистерије. То је та болест због које се многи прерано заморе и клону, престану да раде; једини се активно отрују сумњом и бесмисленošћу напора, други на врат на нос траже јевтиније или бучније признање по сродним струкама, понеки демонстрирају узалудно кроз бохемство или се пролетаризују... Да би се кризе те болести лакше пребродиле потребне су извесне духовне вежбе које нека човек најбоље сам пронађе. А од оних које су исто толико невинне колико и опробане, треба у првом реду узети у обзир хигијену анонимног рада. Наравно, анонимност не сме да буде обичан мали трик: она мора бити искрена, а то ће рећи да њу треба продужити и после успеха, онда можда највише. Јер тек онда, кад и после успеха, и после признања, не викнете: ја сам тај! тек онда почиње да делује анонимност као изврсна школа за сујету и славољубље.

Ова интересантна и значајна комедија обрађује истовремено два сукоба: сукоб балканског човека са техничком и механичком цивилизацијом, с једне стране, и сукоб старог и новог света, Европе и Америке, европског идеализма и америчког материјализма, с друге стране. Ми, Балканци, одувек смо трпели од комплекса инфериорности и потиштености према Западу. Ми смо Запад или мајмунски имитирали, или пак слепо ишли за њим. Запад нам је изгледао као неки идеал, врло висок, пред ким треба идолопоклонички падати на колена. Један тип српских писаца на челу са Велмар-Јанковићем, заузео је, одмах од почетка свога рада — око 1920 — критички став према Западу. По својој духовној менталитету и самосвојном филозофском гледању на живот и свет, ова нова генерација је изразито антизападњачка. Она отворено и смело исповеда своје дубоко уверење да се Запад не мора ни имитирати ни достизати. Балкански човек не треба да пређе исти онај пут који је човек са Запада већ одавно прешао у својој духовној развоју. На шта се ослањао човек са Балкана у својој осећању и мишљењу, у својој сазнавању и доживљавању живота и света, земље и неба, збивања и смрти? Човек са Балкана ослањао се на своју личну и колективну патњу, на иманентно искуство те патње, на категорички императив свога унутрашњег

страдања и пречишћавања кроз бол и патњу. Човек са Балкана је кроз дуге деценије и векове страховито патио, вечито распет на крсту који је клецајући носио од једне Голготе до друге, још теже и судбоносније Голготе, и зато није могао да надокнади оно што су други у миру доживљавали и подизали за нове нараштаје који су дозревали и стасали под срећнијим условима за своје изграђивање и формирање него што су то могла нова поколења са Балкана, на вековном раскршћу између Истока и Запада, између два света и две културе, два гледања на живот и свет, два схватања човека и Бога, две религије, католичке и православне.

Балкански човек не треба да сматра себе нижим, инфериорнијим и безвреднијим пред старијим, културнијим и супериорнијим човеком са Запада. Нови балкански човек — у чије име говори генерација Велмар-Јанковића — дубоко и непоколебљиво верује да није једини пут онај којим иде западна култура, техника и цивилизација. Постоје и други путеви, ближи Богу и првобитном, исконском хришћанству, душевнији и благороднији, приснији и приступачнији једном новом, бољем типу човека, једном срећнијем човечанству.

У стваралачком развоју Велмар-Јанковића Срећа А. Д. претставља огроман скок из драме у комедију. У основи, то је само једно идејно и психолошко пребацивање наше проблематике у страни амбијент. То није анализа америчке дуге, психолошко сликање америчког менталитета ради Америке, није само сатира америчке технике и цивилизације. Нема сумње, има ту фице ироније, оштре сатире, горког сарказма против механизираних, технизираног и клишетицираног начина живота, мишљења и осећања, уобличеног у формуле, калупе и схеме. Али по полазној тачци дела, писац је у њему дао уметничку пројекцију једне балканске душе у сукобу са западним светом. Тема је сасвим нова. Колико је нама познато, не само у нашој него и у страни позоришној литератури, не постоји ни прилажење таквој теми. Због тога је сасвим разумљиво да су се и страни позоришни кругови заинтересовали за овај комад, који је приказиван не само на нашим позорницама него и у Европи.

Основна теза Среће А. Д. лежи у идеји да се у људским рађањима судбине треба ослонити на примордијалне нагоне и

вечита људска осећања, а не на социјалну организацију среће; ова последња мора да има свој коректив, јер ако је базирана једнострано и искључиво на рационализму и науци, капиталу и техници, неизбежно доводи до сушења душевног живота и човечног односа међу људима. Срећа и благостање рационализованог и механизованог економског човека засновани су на објективним условима који се дају организовати, али у унутрашњем животу европског човека, а нарочито човека са Балкана, има толико ирационалног, флуидног и интуитивног, да се то не може укалупити, схематизирати и организовати у смислу некаквих конкретних система и унапред прописаних рецепата. У основи, Срећа А. Д. представља идејну опбуну оног нашег савременог интелектуалца који је довољно националан и духовно самосвојан, а да би могао да се прилагоди концепцијама о механичкој организацији живота и људских односа.

Пролог се одиграва у једној соби у кабинету америчког милијардера Астора, типичног претставника крупног америчког капитала. Асторово богатство је представљено „једном жарко grimизном фотељом и огромним писаћим столом од злата“. Ту, у соби најбогатијег човека Америке, два његова сестрића, Џон и Џими, воде овај карактеристични разговор са његовим бележником Куком:

Џон: Он је накуповао огромна земљишта на Југу и хоће ту, хоће ту...

Џими: ... да гради насеље по својим идејама. Неку врсту фаланстера...

Џон: У коме ће људи живети онако како је он измислио... Он хоће...

Џими: Да усрећи човечанство!

Кук: Да усрећи човечанство?

Џими: Данас! Замислите, данас! У доба науке и технике!

Џон: (вади из цела бележник и чита из њега неке изразе): Да се бар родно у „доба кад — кад су богови били на дневном реду...

Џими: Данас кад се зна да је „срећа празна реч“.

Џон: И застарела.

Кук: Мислите? Хм!

Џон: Данас кад се зна позитивно „да комфор замењује и надмашује све старе појмове просперитета.“

Кук: Заиста.

Џон: Данас кад се зна да „нема прогреса без ратова, а ратова без индустрије и технике...

У овоме разговору писац је духовито изобличио империјалистички и егоцентрични менталитет млађе генерације данашње америчке плутократије, док је сам Астор претставник старије генерације која ипак није сасвим лишена извесних позитивних човечанских идеала. Можда је Астор само зато постао хуманији и социјалнији што му је син погинуо у првом светском рату, па је то у толикој мери деловало на његов унутрашњи живот да је постао пацифиста и реформатор; због тога, Астор долази у општар сукоб са својом женом која грамзи само за новцем; између мужа и жене долази до бурних сцена и крупних речи:

Астор: Гомилао сам капитал. Улагао сам у трустове, радио сам за сина, а он је погинуо у рату где је мој челик побеђивао. Можда од сопственог челика... Мој син... мој син... Ја нећу више то. Нека други раде што хоће. Ја нећу да моја унучад гине у рату. То је најстрашније...

Госпођа Астор: Погледајте га! Погледајте његов израз очију, слушајте како он говори, ја се позивам на вас као на сведоке... Ја тражим конзилијум!

Астор: Доста је капитал служио за материјални напредак. Отсада ће се ставити у службу душе човечанства.

Госпођа Астор: Слушајте! Слушајте!

Астор: Наука је толико напредовала да данас држимо у руци све услове за појединачну срећу човека.

Госпођа Астор: То су они проклетни Индуси улили у твоју несрећну главу. Јесам ли ти казала да се не дружиш с њима.

Астор 2: Брат има право под условом да се срећа рационално организује.

Госпођа Астор: И ти? Зар и ти? Ти си бар био одувек и сувише нормалан.

Астор: Бележи, Кук. Сав је подвиг у томе: организовати срећу помоћу капитала стављеног у службу највишег циља коме напредак и тежи.

Са правом мајсторском виртуозношћу ставио је Велимар-Јанковић у уста најбогатијег Американца најоштрију осуду капитализма и империјализма:

Астор: ... Велике су државе неправедне према својим појединцима. Направили су од грађанина шаблону. Човечанство највише пати од тога што живи у великим империјалистичким државама, где мањина на власти искоришћује већину, њене животне сокове.

Госпођа Астор: Ох, то о соковима! Охо, то о соковима. (на телефону) Хало! Хало! Докторе, дођите!

Астор: Велике државе почивају на власничким и освајачким циљевима. У њима је немогућа правична расподела добара и рационализација. Оне помажу само продукцију, али не и расподелу добара.

Намеће се питање: на који начин замишља Астор да треба организовати срећу на земљи? О томе проблему дискутује Астор са својим најближим сарадницима: Јангом, душевним лекаром; Кингом, инжењером; Видором, социологом; Лоулом, економистом; Шриканандом, ведантистом. Сваки од њих има своју концепцију, адекватну његовој струци и његовој животној филозофији, а Астор би желео да из свега тога извуче синтезу, да се из тога искристализира једно заједничко гледање на живот и свет. То му тешко полази за руком, јер је Шрикананда изразити претставник идеалистичке и спиритуалистичке индуске филозофије и мистичне религије, а остали типични Американци, реални и практични, егзактни и рационални. Из овога разговора јасно се наслуђују њихове карактеристике:

Видор: Кад не буде социјалне неједнакости, неће бити ни толико страсти. Кад не буде разлике између рада и рада, неће бити ни запостављања, па ни страсти стицања, која је најстрашнија.

Јанг: И кад се тачно буде знало колико ко може и сме да ради.

Лоул: И кад је минимум egzистенције осигуран већ самим тим што ће само наш часопис о лабораториским испитивањима човекове унутрашњице донети пуно економско обезбеђење. Аутархија је потпуно могућа, новац непотребан ...

Астор: Да, ја сам пресрећан и дубоко сам захваљан Богу који ме је надахнуо том идејом. Што сам се окренуо од службе челику и памуку и подредио се служби духу и напретку. Ми смо здружили технику, науку и религију у служби тог циља. Све што човек може, предуземо. Дакле, на посао!

Сви се разилазе, остају само Астор и Шрикананда, коме Астор поверава своју унуку Стелу да је он васпитава. Стела је јединица Асторова погинулог сина, највећа радост и највиша

утеха Асторове старости; он је пази и чува као очи у глави, окружава је најбољим васпитачима и најчувенијим лекарима које Америка има. Али, Шриканаанда се буни против претерано рационалног и једнострано механичког начина америчког васпитног система, одупире се свима убеђивањима да свој индуски идеализам и мистицизам прилагоди америчком схватању живота и покушава да увери и Астора у исправност свога схватања: „Дозволи да ти кажем нешто: људи из кошнице морају остати људи. Ако свако осећање сведемо на болест, као што Јанг хоће, имаћемо ускоро само бездушне животиње у кући. Ако човеку продужимо до краја чуда техником, он ће постати аутомат.”

Индуски свештеник одлази, Астор остаје, појављује се Јанг, који покушава да сузбије „негативни” утицај источњачког жреца на „позитивног” Астора. Јанг се труди да убеди Астора у потребу еманциповања од Шриканаандина утицаја: „Уопште, у нашој кошници не сме сувише да се негује и развија сентиментална и религиозна основица међу људима. Треба што више отклањати све што узнемирује несталну људску унутрашњицу. Новим људима непотребне су мере снова и мучења потсвести. Религиозним васпитањем оне се појачавају. Треба обуздати Шриове наивности.”

Најзад, после дугих и учесталих сугестија од стране америчких позитивиста, Јанга и Кинга, Видора и Лоула, Астор мора да попусти и да жртвује индуског проповедника, према коме је осећао толико симпатија и имао толико слабости. Под удруженим утицајем својих америчких противника који нису имали смисла за источњачку религију, мистику и филозофију, смерни Индус је морао да се повуче и напусти Асторово насеље, и Стелино васпитање поверено је реалнијим и практичнијим васпитачима, који су били мање сентиментални и спиритуални, али ближи америчком начину живота и менталитету.

Први чин одиграва се далеко од Америке, „преко мора и брегова, негде на дну Европе, можда на Балкану”. У Ити и Солу, у Сану и Варану, видимо и осећамо наше људе и наше нарави, вечито немирну и несхваћену душу човека са Балкана, са нашим балканским слабостима и страстима, сновима и чежњама. Сан и Варан су типично наши незадовољници, уморни и разочарани, неостварених планова и незадовољених амбиција, али увек у тражењу чових животних путева и нових дутања:

Сан: Немам више снаге. Био сам сујетан, славољубив, можда поштен. Имао сам много речи, сјајних као најсветлији светогорски мозани, и за њима сам се поводио. Веровао сам. Сад је све отишло к врагу.

Варан: Откако сваки голман и боксер више вреди у глави златне омладине него Шекспир и Наполеон, Сан се уплашио од своје сопствене величине. Његова највећа жеља је да постане што славнији — медиокритет! Зато идемо, он пропади вођ, и ја, пропади музичар, у Америку. Тамо ћу и ја постати професор универзитета. Отворићу курс „о техници пребирања прстију на хармоници“ и зарадићемо паре...

Сан: Ја више немам воље да будем вођ, славан и сујетан, па чак ни свој. Рат (светски) још није прошао.

Старији брат: Тешке године су прошле откако је престао.

Сан: Па ипак траје. Гади ми се историја. Од ње ми највише умор долази.

Други чин дешава се опет у Америци. Сан и Варан напустили су свој родни крај, несрећну балканску земљу, уопште стари, уморни свет, измучену и трагичну Европу, и дошли у нови свет, у земљу злата и немогућих могућности, на континент технике и механике. Прва сцена одиграва се у једној прериској крчми у Америци, а крчмар је повереник Асторова предузећа за организацију среће и благостања на свету. Из крчме Сан и Варан доспевају у психотехничку дворану Асторова друштва Срећа А. Д. Писац овако описује дворану: „Столице и справе за мерење психолошких особина показују колико је свестрана брига Асторова система да о људима који припадају његовој срећној заједници, сазна и оно што се и машинама може сазнати, а не само славим човечјим умом... У кошници сав свет је једнако обучен, ходи нечујно и безгласно се, по правилу, смеје и то, по могућности, непрестано. Сваки час се појављују неки тајанствени светлосни знаци.“ Ту, у тој необичној психотехничкој дворани, подвргнути су Сан и Варан најдетаљнијем лекарском прегледу од стране чувених америчких медицинских капацитета. Са пуно fine ироније и тананог духа искарикирао је писац претерано егзактне и научно једностране методе америчке медицине, која води врло много бриге о људском телу, а врло мало о људској души. Писац је духовито изобличио америчку науку као одвећ рационалну, укалупљену и схематизирану.

Једна од најуспелијих сцена у овој одличној комедији несумњиво је сцена између мајке и Стеле, у којој је мајсторски супротстављена америчка жена старије генерације према америчкој жени нове генерације. Сцена се одиграва у Стелиној одаји у кошници: „Изузетно од система кошнице, који је сав у простим облицима и у готово болничкој униформности, љубимица оснивача кошнице има и луксуза у своме стану на 35 спрату. Хладна геометрија собног намештаја, аутомати за служење. Стела разговара са својом мајком, иживелом некадањом глумицом која има и приличну прошлост. Стела јој је ћерка из четвртог брака.”

Стела: Због те прошлости неће Астор да се ти мешаш у моје васпитање. И ја ти искрено признајем да ти у мени заиста покрећеш неке замрле нагоне који ме збуњују и који ми у свести изазивају поремећаје.

Мајка: Не могу да те слушам! Шта су од тебе створили! Лутку од живог створа. Гуму од моје крви. Ти о својој мајци говориш као о туђој жени. Ох, ти ћеш ме убити. Шта сам ја Богу згрешила, те ме оволико кажњава.

Стела: Ти опет почињеш, мама!

Мајка: Дошла сам овамо, срце ми је заиграло кад сам чула да ћеш се ускоро венчати. Нисам само знала какве тоалете да понесем.

Стела: Венчање! Тоалете! Хаха. Како замишљаш ти то? Дугачке бела хаљина . . . Венчић . . . Говори . . . свадба . . . Не, мама. Код нас је венчање обичан упис у матичне књиге, а брак функција као и дисање.

Мајка: Тешко мени!

Стела: Церемоније и конвенције избачене су.

Мајка: И он ће просто доћи и узети те за жену?

Стела: Регистроваћемо у матици наш заједнички живот кад нас обавесте да је дошло време и живећемо заједно. Имам право на двоје деце.

Мајка: Шта кажеш? Двоје деце? А зашто?

Стела: Прекомерно умножавање није у кошници целисходно. У размаку од три године по једно дете.

Трећи чин се одиграва такође у Америци, у Асторову насељу срећних и задовољних људи, и то у Стелином салону за примање. Балканац Сан је чест посетилац Стелиног салона, они су постали добри другови који се лепо слажу и пријатно ћаскају међу собом. Али, природа чини своје: иако је Стела верена за једног младог Американца, она осећа према Сану више него обичну другарску наклоност, а Сан јој то узвраћа са свом то-

влином и бујношћу свога балканског темперамента. Кроз његове чежњиве речи говори дубоко страсна и мистична душа човека са Балкана, са свима специфичним особинама наше расе. Док је Стела учена америчка интелектуалка, доктор медицине, дубоко уверена у науку и технику, у рационалистичку условљеност односа и ствари, дотле је Сан песник, сањалица и идеалиста који не воли учене дефиниције и стручне изразе него класичну једноставност и непосредност у мислима и осећањима, у речима и у говору:

Сан: . . . Јест, бледи сте, Стела. И ваше светле очи данас имају танку маглу превучену преко зеница. Танку, фину маглу, прозрачну и сунчану као да је дошла из најлепшег априлског јутра са Јадрана.

Стела: Јадрана?

Сан: Једног дивног, малог мора. Азурног и сунчаног.

Стела: Не сећам се.

Сан: А зенице су вам крупније данас. До јуче је било много више детињског у њима. Но ја не знам у дефиницијама. Код нас се, знате, у дефиницијама говори само оно што је осуђено да буде досадно.

Стела: Дефиниције су битност.

Сан: Очи су вам као да сте их окупали у чежњи какве балканске топле ноћи, слушајући севдалинке.

Стела: Севдалинке? Шта је то?

Сан: Песме, врло тужне и врло чудне које се певају у мојој домовини. Ех, да вам их Варан отпева . . . да чујете шта значи туга и љубав опијена заносом и поливена чежњом.

Стела: Фолклор?

Сан: Слушајте, Стела, ја сам из крајева где људи дану тешко живе. Где се хлеб зарађује с муком, где је живот сиров и суров. И где се слобода, каква била, само краљу стиче. Преко дана човек и не дође до свога живота. Не стигне од борбе. Преко дана он тегли, стење, скупља жуч на неправду. Преко дана он и не живи. Јер живот у стицању, у мржњи, у политици, то и није живот. У бежању од рата, у спремању за рат. Глупо и тешко. У грамзивости, у отимању власти, у тупој животињској бесмислици. Тако преко дана. Тек ноћу, под звездама, оживи прави човек. Онај у коме је бол дуго ткао лепоту душе, онај који тражи да је слободан као горски цар. Онај који се зажели да види голог бога пред својим slabим очима, и љубави која је сама чиста, блага утеха . . . Оживи прави човек, онај који свирепо зна да ће часови брзо прохујати и сутра зором мора дана доћи. И који зато хоће да потоне у мало привидне среће и у заборав

ноћи . . . Дању живи у поирчини, а ноћу се отворе сунца у њему и, гледајући у њих раствореном душом, он пропева тужиом и чежњивом љубављу.

Зар ова искрена исповест сировог Балканаца не звони као најчистија поезија, потскла из дубине душе и из најтајанственијих кутова срца, у односу према научним дефиницијама и рационализованом и механизираном поимању живота и света иладе Американке, која не може да схвати да у људским осећањима има нечега интуитивног и ирационалног, што се не да дефикисати и класификовати? Овде су супротстављена два света која се дијаметрално разликују један од другог, сукобљавају међу собом, остају један другом страни и несхваћени.

Млада Американка не може да разуме шта је то носталгија, њој је добро и пријатно свуда где има комфора и где је стандард живота на оном нивоу на који је она навикла. Међутим, иллади Балканац ужива у Асторову насељу све благодети америчке технике и цивилизације, и стоји му на расположењу све благостање, сав луксуз и раскош високе америчке плутократије, па ипак он осећа свакога дана све већу носталгију и све неодољивију чежњу да се врати у свој заичај:

Сан: Ја сам погрешно што сам отишао из домовине. Јесте, истина да је она проклета. Али, човек је везан судбином за пејзаж домовине и за коб свога језика и ту коб треба до краја примити. Откако сам свде, у овом дому среће, ја сањам само о томе да дочекам видик планина својих, макар подно њих и умро. Да чујем шум родне реке у овој страховитој белој тишини своје собе.

Стела: Обичне појаве грознице која се зове носталгија. Долази од националних предрасуда.

Сан: Баво да их носи. Мени да су планине које сам у детињству волео. Реке и шуме у сунцу. У оном сунцу. И да ми је била моћ љубави којом сам их волео. Да ми је она сзекина, оно надање у откриће света и његових блиставих чуда . . . Моја домовина је моја младост. Младост у ноћи . . .

Младој Американци изгледају ове присно доживљене визије домовине само као „болесне асоцијације“, бунцање у грозници, халуцинације. Љубав за родном грудом земље је — према америчким појмовима — само резултат „националних предрасуда“. Оно што је за балканског човека најсветије осећање, то је за

америчког човека нешто сасвим ефемерно и безначајно, пролазно и комично.

Врло је карактеристичан разговор између младе Американке и младих Балканаца о љубави. Ту се можда најизразитије сукобљавају два схватања о животу, два света:

Сан: . . . Нешто да вас озбиљно запитам. Волите ли ви вашег вереника?

Стега: Волим? Мислите да је то потребно?

Сан: Па кажу тако.

Стега: Љубав је ипак само физиолошки акт спојен са илузорним афектима који су природи потребни за одржање врста.

Варан: Сад бар знаш и то. Запиши!

Стега: Жека новог века и њен појам љубави су продукт лажног положаја који је у жени створила Ренесанса.

Сан: Било би страшно то што кажете да нисте такоа дете. И како тужно то кажете!

Стега: Тужно?

Сан: Зар је то љубав? Па за чим онда иде Асторов систем?

Варан: Ја да ти кажем. Ја сам докопао. Иде за тим да од људи направи неку врсту пчела. Као што видиш, ово је кошница, ступамо у хелијасе, време нам је опредељено, рад исто тако, љубав по команди, а већ сваки лети на безмоторним аеропланима, као да је ак-пчела. Недостигу још трутови . . .

Тако пролазе дани у Асторову насељу срећних људи. Млади Балканци се свакога дана осећају све усамљенији, све нескваћенији, све немирнији. Они осећају да их нешто гушти, тишти, спутава. Док једнога дана Варан, врло узбуђен, саспшти своје другу Сану, у својој соби, на њихову матерњем језику, изговореном врло брзо, само да га нико не би разумео, своју черсту и кеопозиву одлуку да ни под којим условима не остане у овом набеђеном људском „рају“. Они воде, између себе, обојица врло узбуђени, овај значајан разговор:

Варан (врло узбуђен): Ја ти најодлучније изјављујем да нећу овде да останем. Хоћу да бежим. Разговарајмо брже док је соба још изолована од надзора, после ће опет све чути у лабораторији. Ја не желим више да ждерем те њихове проклете пилуле, то блутава лажно пиће, ч да још и слушам њихову дегенерисану музику. Сад су ми забрањили да свирам у хармонику, јер је, кажу, то на Стегу деловало као нека болест.

Сан: Дакле, ипак деловало? И због тога су ти забрањили? Хм. И мени се тако чини да је деловало.

Варан: Ја хоћу да их оставим на миру. Због тога што сам свирао Баха на оргуљама, избио је сукоб између научног и религиозног одељења тако да се сва кошница тресла. Једва је Астор успео да их умири.

Сан: Хаха. Па ти ствараш револуцију у кошници. Пази да те пчеле не избоду. Хаха. Ама ти си се много уозбиљно.

Варан: Дакле, узми на значје да ја до своје смрти нећу да будем друго по човек. И нећу да радим кад други хоће, јер сам онда могао бити начелник у неком министарству. Ја сам слободан уметник. Нећу чак ни да спавам, ни да устајем по заповести. Ја зарађујем свој хлеб и не треба ми никакво усрећитељско tutorство. То не може. Да мислим кад они хоће и да се плодим по наређењу!

Изванредно живо и духовито оцртао је Велмар-Јанковић, у овом чину, покушај дизања револуције у Асторову насељу. И поред свег надзора Асторове специјалне полиције, са необично разгранатом мрежом свих могућих детектива и шпијуна, агената и достављача, дошло је до стварања једне тајне револуционарне организације, која се нарочитим прогласом обратила свима незадовољницима, којих је у Асторову царству срећних и задовољних било прилично много. Сан и Варан били су пријатно изненађени када им је дошао до руку овај занимљиво састављени проглас Асторових незадовољника и опозиционара:

Другови! Ви, којима још није отета свест правог човека! Ви, којима још није срце отупљено отровом Асторовог ropства, дигните се! Не дајте ваше достојанство слободног човека!

Асторов капитал и себичност науке чине с нама шта хоће. Ваши преци су служили својим телом на галијама и у рудницима, а ми служимо нашим срцима и душама грабежљивим власницима, њиховом садизму. Наш живот није наш. Нашим прецима отимали су само зараду. Нама ови отимају и душу. Они хоће да скину с нас људско обличје да би могли лакше владати нама, живим машинама. Ми више немамо људског достојанства, немамо слободе, претварамо се у бескрвне животиње и у бројеве. Астор хоће да замени Бога на земљи! Другови! Последњи је час да се тргнемо!

У ствари, овај проглас Асторових незадовољника који се буне против неподношљивог режима у Асторову „рају срећних и задовољних”, има много дубљи смисао и знатно шири домаћај него што то на први поглед изгледа. То није само побуна против

Астора, већ нешто далекосежније и замашније, нешто крупно и свеобухватно. То је побуна против американизације живота и света, против технике и механике, против рационализма и машинизма, против уиртљавања духа и срца, против убијања човека у човеку, против диктатуре материјалистичких учења и заробљавања највиших моралних и религиозних снага у људским душама.

Овако широке и сложене садржине, овако интересантан и значајан доживљај о свету, са обиљем занимљивих епизода, вешто убачених дигресија и разноврсних асоцијација, стегнуте су у оквир једне комедије од свега 131 штампане стране. Да би се то постигло у пуној мери, писац је морао да унесе у дело зрелог себе, да уложи и све раније напоре око савлађивања форме. И не само гледалац овога комада, који посматра развој радње на позорници, у одличној режији и у интерпретацији најбољих наших глумачких снага, него и читалац који узме да га чита, инстинктивно осећа да је писац овај свет тако актуелног и значајног сукоба у себи дуго носио и поједине типове у својој стваралачкој машти. Толико је присан и интиман међуоднос писца према својим типовима, и то не само према Сану и Варану, него и према јунацима и јунакињама с ове стране Океана. Иако до сржи националаи, писац се дубоко уживео у амерички менталитет, као да је годинама живео у Америци, и оцртао је низ сложених типова америчког света са финим психолошким карактеристикама.

Уметничкој вредности ове комедије знатно доприноси њена заиста виртуозна форма, најсторска савладаност драмске грађе, савршена сценска обрада, изванредан смисао за композицију и тачно осећање за блиске ефекте и позоришне финесе. Не мање је значајно што је све то постигнуто без нарочитог тражења и упињања, без у нас тако уобичајеног артизизма, аранжирања и артифицијелности, него природно и спонтано, као адекватан израз унутрашњих сазнавања и доживљавања. У току целог комада гледалац (или читалац) има поуздано осећање да је писац духовно сагоревао стварајући сво дело, да је свака сцена инспирисана унутрашњим сагледањима и условљена стваралачким императивом.

Унутрашњи проблем Среће А. Д. остао је у нашој критици несхваћен. Наши критичари нису осетили разлику између још примитивне хумористичко-забављачке тематике Нушићевих ко-

медија и сложене, продуктивне и духовно-националне проблематике идејног и етичког стваралаштва Велмар-Јанковића. Кушић би од исте ове још потпуно неискоришћене драмске грађе начинио, у најбољем случају, једну забавну лакрдију. Велмар-Јанковић је проблем сукоба балканско-осећајног човека са америчко-техничким менталитетом подигао на виши, идеолошко-морални постаменат, обасјао га светлошћу и сагледао његову трагикомичну суштину и с лица и с наликја. Он то није чинио посматрајући постављени сукоб једностраним очима комедиографа, који само трчи за комичним ефектима и хоће што више да насмеје к забави своје гледаоце, као Кушић, него је проблем посматрао кроз разновојне наочари уметника и филозофа, социолога и економисте, моралисте и метафизичара, а изнад свега родољуба и човекољуба који је узск остајао дубоко националан и истински човечан, и као такав у најбољим традицијама српске народне културе и српске националне књижевности.

Проблематика *Среће А. Д.* — иако несхваћена од наше текуће критике — одјекнула је дубље него што се мислило, на наше друштво и на нашу јавност, па чак и на нашу књижевност. Она је била потстрек за размишљање о питању наше културне оријентације, нашег духовног опредељења у свету, нашег идеолошког става у политичким, социјалним и економским груписањима у нас и око нас. И они који су били других схватања, морали су признати да је Велмар-Јанковић у *Срећи А. Д.* поставио крупан морални, национални и социјални проблем и знатно утицао на формирање једнога новог гледања на живот и свет, на стварање једне нове идеалистичке филозофије о нацији и човечанству, доносећи и кроз ово дело несебично свој обол изграђивању става новог српског човека и балканског грађанина.

Др Р. В. Ђисловић

ДЕКОРАТИВНИ ЕЛЕМЕНТИ АРХИТЕКТУРЕ И УМЕТНОСТ КОНСТРУИСАЊА

Архитектонске идеје подлежу законима структуре и равнотеже, пропорције и симетрије. Оне се прилагођавају са пуно питомости и љубави и отпорним грађевинским материјалима што опет доприноси не само већем саобраћавању духа и материје већ и знатнијој јасноћи и прецизности уметности конструисања. Склоп сваког конструисаога дела пружа мање или више дубинске и површинске просторе подесне за декор. Ако украс са пуно мере и укуса оживљава целокупност архитектонске замисли, те ако блиста пуноћом пластичког духа и ерелошћу техничких сазнања, онда ће његова лепо сређена и организована целина моћи да докаже смисао правилног обрађивања материје и да оправда потребу естетског хармонизовања свих облика и линија, удубљења и испупчења, боја и валера.

Сви мајстори, у свим уметничким дисциплинама, служе се првенствено законом конструисања, а то стога што је он управо полазак тачка сваке архитектуре која тежи да постигне стабилност дела и утврди отпорност и издржљивост материје. Пребрђавањем и утерђивањем конструктивног проблема у архитектури идеја и дух човека доказаше највиши напон снаге и изражајности материје као и истинско оваплоћење неизмерног богатства и блиставости боје и тона, светла и сенке, линије и простора. Захваљујући тој несумњивој и изворној снази закона конструисања није тешко утврдити да ће свако дело одолевати временским приликама и да ће кроз векове моћи одржавати прапроишведене облике и изразе минулих стваралачких епоха и духова.

Појам архитектуре није везан искључиво за грађевинарство. Уметност конструисања, тј. уметност архитектуре, сусрећемо на свим предметима и у свим производима који служе човеку и

природи, или који су створени од човека и од природе. Стога архитектура керамичког lonца, дрвене stolice, металне посуде, витког jabлана, гордог лава, човечијег тела има исту непосредну, убедљивост ритма и облика као и архитектура монументалне катедрале, величанственог триумфалног лука или јавне палате. Разлика је само у сложености проблема. Архитектура намештаја, скромна у димензији и ограничена у функционалној улози, савлађује такође естетске проблеме великог обима. Радемо се само по себи да ће изградња цркве, која је управо вулкански преплављена декоративним мотивима и конструктивним масама, тражити знатније напоре око хармоничног организовања архитектонске целине. Нама, међутим, у овом огледу није циљ да се упуштамо у анализу уметничког конструисања монументалног грађевинарства. Овај пут желимо да се ограничимо само на оне елементе архитектуре који засецају у област примењене уметности.

Лукови и стубови, као конструктивни елементи архитектуре, јављају се често у декору многих уметничких дисциплина. Њихова примена, нарочито у столарству, служила је увек у знатно већој мери декоративној потреби пројектоване композиције него њеној структуралној чврстости. Још од давнина, а нарочито у доба ренесансе, затим познијег француског ампира и немачког бидермајер-стила, вршила се транспозиција или преносење архитектонских облика: стуба, гзимса и лука на споредне елементе архитектуре намештаја, и то у оне просторе који су били подесни за украшавање. Целисходност транспозиције јесте каминовна. Неуспела транспозиција неће имати уметничку особину стила, јер се не граничи стварним отиросењем највишег пластичног израза. Тако, на пример, наилазимо код средњовековних француских седишта на горњем делу наслона на живописне аркатуре. Као декор, оне би биле неприхватљиве и неискљатљиве да није уметничке транспозиције пропорције и цртежа која, одузимајући теми свако конструктивно значење, у исто време даје јој искључиво графичку интерпретацију и техничку транспозицију мотива. Оно што оживљава и карактерише лепоту овог седишта јесте фини декор кружних лукова који се дијелу супротстављају строгости усправних и водоравних стубића и гзимсова. Неуспела транспозиција доказује присуство чистијег и вишег надахнућа, то делу одузима убедљивост проналазачке оригинал-

ности. Неустела транспозиција одаје и магловитост ствараоачезог чулног апарата, његово отсуство смисла за композицију као и тоталну негацију пластичке мисли. Стога, да бисмо животињске и биљне облике као и архитектонске елементе логичко тумачили и келескидно преносили на материју и у простор, саобразивши тај труд и са функционалном улогом конструисањег дела, потребно је да смо обдарени лепим запажањем, интелигентним резонисањем и изванредним осећањем саме ствари.

Ренесанса је грешила употребљавајући не само фоциластере (сцене стубове) већ и импровизоване целе стубове у декоративне сархе унутрашњег уређаја двораца, иако ови конструктивни подупирачи нису носили скоро никакав терет. У томе раздобљу, такође, у уметничкој столарији, и то код столова, ормана, фотеља, скриња итд., наклазимо на неуспеле транспозиције лављих, грифонских и делфинских облика. Бесумије да је такав намештај био не само изузетно оптерећен и презасићен декоративним елементима, већ је деловао тежио и чудно и услед гломазних и широким облика шапа које су махом употребљаване као поге ренесансног намештаја. Терет небла обично стоји на чврстом каменом или дрвеном поду и он не тражи тако креувеличан и незграпан ослонац у виду лавље шапе, а то стога што њу не прети заглибљивање кли тоњење. Природа је с разлогом подарила човеку велику стопалу јер се он креће и живи у кешчаним кределима и влажним саванама екваторијалне Африке, чије је земљиште мекано. Међутим отпорност тврдог пода и тежина ретко какве скриње захкивање примену олаквих ногу које не својом ритиошћу, ве умереном димензијом и елегантном модулацијом форме, са више питоности, моћи да тумаче логичку конструктивност и лепоту облика тврдог и отпорног дрвета.

Малки мајстори често не воде рачуна о оној истини која тврди да се сваки декор, тј. производ пластичког стваралаштва, подвргава законима који условљавају потребу даног украса. Ови закони, опет, сачињавају базе сваког уметничког дела. Зашто многи резбари нису схватили и не схваћају смисао умереног украшавања столица, табурета и скриња? Зашто су наслони седишта, као и сама седишта, пренатрпани резбарским шарима, кад знамо да ти простори, ради веће удобности човечијег тела, треба да имају обзир, тј. глатку површину? Ми смо, такође, видели

да фасада нашег павиљона на Међународној изложби уметности и технике у Паризу 1937 г. није задовољавала елементарне законе архитектуре. Тамо су пред улазом павиљона фигурирали стубови, и то једино ради декоративности. Међутим та је замисао, већ у свом ембрионалном зачетку, била погрешна, и то с разлога тога што се нису смели предвидети стубови који не судежују у конструктивном склопу архитектуре павиљона. Обезглављени и осамљени, они су стршали без капитета и без терета над собом, дајући утисак рушевине, осакаћености. Само катастрофални катаклизми: жестоки земљотреси, немилосрдна вулканска лава могли су изменити слику величанствених египатских, грчких и римских храмова. Па ипак све до данашњих времена одржали су сз најелементарнији конструктивни чиниоци, тј. стубови који су гордо и усправно носили још увек највећи терет грађевине. Упоредимо само недозреле стубове нашег павиљона, који нису имали ни духовне улоге ни материјалне дужности, са огромном функцијом дорских, јонских и коринтских стубова, са њиховом беспрекорном и елементарном физичком улогом, са њиховим истинским оваплоћењем пластичких стварности и идејних открићења. Познато је да је стуб у архитектонском плану елемент неминован органском и конструктивном животу једне сложене целине. Свако људско дело одговара некој идеји или некој потреби, без чега не бисмо могли доказати разлог постојања тога дела. Стога стуб који не васкрсава лепотом истине, који не усклићује уобличавањем естетске идеје и који не учествује у органском животу архитектуре не оправдава своју егзистенцију. Он ће тада деловати као болесник коме је забрањено носити терет — а такви стубови не могу бити ни декоративни.

Принцип транспозиције архитектонских облика није мање занимљив и код гвоздених ограда и преграда. Испупчења и удубљења полукружних гвоздених линија дивно подржавају вертикалне и хоризонталне полуге конструкције. Али прекомерно инспирисање на архитектонским мотивима није увек било пожељно, јер као што се не могу прилагодити природи метала многи архитектонски облици исто тако и многе материје нису у могућности да се узнесу и да оживе пластички израз архитектонске форме. Познато је да се технички дух гвоздених преграда састоји

у логичној структури уздужних и попречних полуга за које су заваривани декоративни мотиви, тј. споредни украсни елементи компоноване преграде. На тај би начин пластика преграде потсећала на лепу архитектонску арабеску, док би сама функционалност преграде била у пуном облику поткрепљена конструктивном отпорношћу тврдог материјала.

Како су јасни и једноставни облици на оградама средњег века на којима су транспоноване, и то с толико успеха, декоративне линије архитектуре, и у којима фигурирају укрштени полукружни кракови скованих крстова, јако причвршћених, помоћу прстенова, за конструктивне вертикале и хоризонтале! Нажалост италијанска ренесанса је и ту неповољно утицала на техничку обраду метала. У томе добу као и доцније, и у примењеној уметности осећа се склоност за обнављањем античких облика. По правилу, и та навика је убрзо проузроковала декадентну заната, јер се манифестовала негација техничког духа услед доминирања облика над техником.

Код неких наших модерних грађевина најлакше на гвоздене преграде у чијим се арматурама и техничкој обради метала не огледа поштовање принципа занатских поступака. Тако, металне решетке приземља Привилеговане аграрне банке немају уопште хоризонталних и вертикалних конструктивних линија које би, моћно укљебљене у камени масив једино условиле елементарну отпорност и чврстину пројектованог дела. Целина решетки личи на чипку која је израђена од полукружних гвоздених линија, међусобно само завариваних. Решетка је, дакле, изаткана искључиво из споредних декоративних мотива, што, другим речима, значи да целу композицију, која обухвата огроман простор, не подржава кичмена и рудиментарна снага усправних и попречних полуга. Ако тој неуспелој техничкој интерпретацији металне ограде додамо и покушај да се, помоћу сивозеленкасте патине, гвоздена решетка претстави у месинганом руху, онда ћемо у томе раду видети не само конфузност и рушење занатских истина већ и непожељну извештаченост и подражавање туђег колорита, тј. прикривање властите и природне фактуре гвожђа. Метална конструкција како гласног тако и споредних улаза те банке надахнута је у знатно већој мери осећањем техничке и функционалне улоге уздужних и попречних полуга. Захваљујући

лепо сложеној и добро постављеној арматури конструктивних вертикала и хоризонтала постигнута је огромна отпорност врата, тј. она отпорност која, на савршен начин, обезбеђује унутрашњи простор бајке од непожељног и неочекиваног притиска с поља. За жаљење је само што су споредни декоративни елементи ове металне арматуре искувише конфузни у форми и линији. Све облике не можемо да транспонујемо на оригиналан начин. Тако, украсни елементи дорских карниша „јаја и листови“, нису погодни за технику кованог гвожђа, јер лепота ових грчких декоративних рељефа долази до изражаја само путем идеално извајане форме у којој се раскошно преливају суптилне градиције светла и сенке. Стога неки клесари, резбари и ливачи, клешу у камену, резбаре у дрвету и лију у гвожђу и бронзи јајасте облике дорских карниша, а мајстори металних ограда и преграда морају да интерпретирају само оне облике који идеално одговарају техничком духу ковачког заната.

Реkli смо да гвожђе, као материја чврсте конзистенције, својом снажном хомогеношћу и својом гранитном нерзоровиошћу увеличава и обезбеђује тежакну заштиту, трајност и одбрану унутрашњег архитектонског простора. Тај сирови материјал, прерађен и лепо скован, даће грађевини обележје великог стварања само онда када његова форма и гравура логично тумаче смисао његове отпорности. Металне оgrade и преграде морају бити у односу према пројектованом објекту, тј. према фасади куће, отпорне у вертикалном правцу, и то зато да би што ефикасније могле да заштите пролазе и отворе. Потреба обилног пропуштања светлости и ваздуха у унутрашњост архитектонског простора, затим економија материјала као и лакоћа маневрисања покретних врата, неминовно изискује избор и употребу плоснатог гвожђа које је окренуто у правцу свог отпора. Малишко је тврдити да плоснати облик железне шипке омогућује лако извођење и савијање спиралних декоративних мотива, и да се само у томе занатском поступку огледа јединствена сложеност уметности и технике. Интелигентан и осетљив посматрач који је обдарен оштрим и правилним запажањем, као и лепо развијеним укусом, гледаће са незадовољством металне решетке на прозорима београдске цркве св. Марка, јер исти не испуњавају услове гореспомених техничких правила. Овде је плоснато гвожђе

постављено својом ширином према гледаоцу што, нажалост, доказује да се без икакве стварне потребе примењивала знатно тежа и компликованија техничка процедура извођења прозорских преграда. Решетка која има ману тешке и незграпне композиције услед фронталне ширине и расплнутости декоративних линија, спречава не само обилно пролажење светлости и ваздуха у унутрашњост храма него не пружа ни довољно отпорну снагу према сваком јачем спољном притиску.

Утицај архитектонских тема и њихова транспозиција осећа се и на декоративним површинама пламених витража средњевековних готских катедрала. Ту често наилазимо на архитектонске облике камених сводова у виду балдахина. Уобличавање фигура и архитектонских мотива није се изводило путем претераног нијансирања светла и сенке, још мање путем суптилне и расплнуте гравуре. Захваљујући чврстим и изражајним декоративним линијама балдахини су се лепо прилагођавали општем ритму облика архаично конструисаних фигура и грациозно компонованих орнамената биљног царства.

И декоративне композиције бојадисаног стакла београдске Саборне цркве имале су архитектонску позадину. Мајстор ових витража извео је и осенчио врло верно светачке фигуре као и беспрекорне облике архитектуре. Али добар витраж не захтева ту идеалну илузију архитектонске стварности; он не тражи ни тачност перспективе, на савршену модулацију волумена, ни сувишно нијансирање, тј. сенчење. Сем тога су витражи Саборне цркве извођени с анемичним темпераментом и магловитом палетом, па и ти пластички недостаци доказују штурост техничког знања и оскудност уметничког осећања код пројектанта и извођача. Готско стваралаштво доказало нам је исувише убедљиво да величина витражне уметности лежи, првенствено, у изразитости и упрошћености форме и линије, у једноставности покрета, затим у лепоти и веселој хармоничности скромне скале фантастичних и живих боја.

Прозори хришћанских храмова који су били већер обима дељени су каменим преградама или гвозденим арматурама, што је било потребно да би витражи могли одолевати замашној снази ветра или непредвиђеном физичком потресу и притиску. Ту се водило првенствено рачуна о томе да цео простор композиције

буде расподељен у складна геометријска поља, тј. да образац арматуре буде лепо скројен. Металне изице чврсте арматуре природан су оквир бојадисаног стакла, и оне допуњују и блистави истичу главну замисао декоративног паноя. Тако је арматура катедрале у Поатјеу дата у облику крста, својом огромном димензијом у средишту композиције, изванредно потцртавала пантократорску импозантност Христовог лика. У олово које обележава цртеж и форму стављају се дијамантом сечена стакла, чија је површинска пропорционалност уравнотежена, како би се и у томе погледу испољила техничка концепција и уобичајена интерпретација провидног мозаика. Витражни мајстори београдске Саборне цркве задовољни су се смештањем појединачних паноя колорисаног стакла у стереотипне прозорске четвороугаонике. Разуме се да такво решење доказује да се не осећа смисао лепе конструкције, нити цени значај оне гвоздене арматуре која годи вишим и рафинованијим захтевима пластичких и техничких идеја.

У грчко и римско доба изо и доцније у Италији и Бизантији била је у великој мери употреба мозаика у мермеру, стаклу и емаљу. Мозаик је, пре свега, служио хоризонталном декору, тј. поплочавању подова да би, после неколико векова, у вертикалном декору базилике св. Вида у Равени синуо најузвишенијим полетом правог и великог уметничког збивања. Оно што карактерише уметност старих мозаика јесте техничка обрада пластичког сикса, као и конвенционална једноставност, управо архаичност фигура и орнамената, која је била усложњена природом материјала, тј. кртошћу стакла и емаља. Византиски мајстори разумели су да се линије мозаичких коцкица прилагођавају и подређују конструктивним линијама фигура, драперија и орнамената. А то су, управо, оне линије у декоративној композицији, које концентричним редовима коцака обухватају и потцртавају архитектонску структуру фигуралних и орнаменталних облика.

Иск нас, још до недавна, није се одокаћила већа примена мозаичког украса. О ранијим покушајима, најалост само нипровизованог мозаика који видимо у главног пролазу Министарства просвете, требало би рећи само то: да је сваки уметник дужан да се служи најчистијим техничким материјалом, јер се само помоћу њега постиже истинитост, јасност и лепота форме. Ови

мозаици нису технички производ мозаичког материјала, они су само сликани панои чија спољашност, захваљујући графичким контурама, бледо потсећа на рудиментарност византиског декора. Нас изненађује то неумесно подражавање које је изшло једино за тим да се путем сликања уљаним бојама постигне лажни ефекат и бедна илузија једне лепе технике која живи и блиста само кроз материјал стакла, мермера и емаља. У овом случају, нелогичност технике и злоупотреба материјала учинила је то да је транспозиција мозаичких облика била неприхватљива и крајње неуспела, а такав украс с пуним оправдањем не можемо сматрати као декоративни елемент архитектуре. Остали декор зидног сликарства овог недовољно оплемењеног ходника, који је рађен у духу побеђене и осуђене сецесије, знатно увеличава опште растројство оних принципа и закона који служе лепом усклађивању пластичког живота многих уметничких дисциплина.

Као материја снажне реалности, дрво користи неизмерно много животу архитектуре. Помоћу њега конструишемо скеле, патосе, дрвене структуре „риглованих“ зидова, затим облоге собних зидова (ламперије), стропове (таванице), покретна врата, прозоре, покућство итд. Ако ценимо значај и величину, те ако осећамо убедљивост и логичност конструктивних и декоративних закона и принципа, онда смо на правом путу оживотворења уметности конструкција. Стога је потребно, чак и врло потребно, да се код предмета унутрашње архитектуре води рачуна о конструктивном као и декоративном елементу, јер само кроз узајамну хармоничну усретсређеност као и кроз логичну подударност ова два елемента оствариће се лепа и правилна примена и обрада дрвеног материјала.

Техничка отпорност врата постиже се помоћу склопа управних и попречних дасака, тј. помоћу снажно конструисаног оквира. У овај оквир је уљебљена испуна (филунг), чији је простор често искоришћен у декоративне сврхе. Сва врата морају бити, пре свега, темељно конструисана да се не би деформисала приликом отварања и затварања. Она, такође, морају убити лагана ради њиховог што лакшег покретања. У конструктивном погледу треба избегавати састављање вертикалних и хоризонталних дасака оквира под углом од 45 степени — јер су врата тада слабије отпорности и склона кривљењу, тј. губљењу правоугаоног облика.

а та неправилност ремети исправност мобилног маневрисања. Гзимсови су чести украс код врата и они, такође, не смеју отступити од конструктивног принципа правог угла који се састоји у томе да се у вертикалну даску ужљеби, под углом од 90 степени и помоћу зареза, хоризонтална даска. У декоративном погледу морало се је водити рачуна и о томе да се усклади резбарски ефекат руба усправног гзимса са хоризонталним рубом који је, услед дејства светлости, имао нешто измењен пластички израз. Да бисмо осетили моћно јединство, управо корениту повезаност техничког духа и уметничке форме, довољно је бацити поглед на многа врата културног Запада и увидети са колико је професионалне савести изражен у дрвету суптилни карактер скулптуре, тј. плитког рељефа резбареног директно у масиву.

Без потребе знатнијег професионалног рашчлањавања и испитивања, без поседовања дубљих зналачких искустава, лако се уочава на допунским елементима архитектуре неминовност интелигентне сарадње и техничке повезаности браварско-ковачког заната са столарским с једне, као и столарског заната са зидарским с друге стране. Код материја, овај високо развијени смисао органске повезаности нарочито се огледа у међусобном односу камена и дрвета као и у међусобном односу дрвета и гвожђа. Као што камен, с пуно ведрине, изражава и с пуно снаге подржава декор дрвета, исто тако и дрво, с пуно пластичког духа и с пуно топлоте, поткрепљује декор метала.

Васпостављање хармоничне повезаности кованог гвожђа и обрађеног дрвета јесте исто што идеални савез двеју различитих материја. Успелу координацију материја сусрећемо на старим и добро конструисаним вратима на којима су ковани правоуглови у роговима, затим шарке и браве чинили органску целину са масивом дрвета. Дрво и гвожђе, дакле, учествују како у вршењу свих заједничких техничких и функционалних задатака тако и у успостављању праве хомогености врата. Искуства прошлости граниче се с мудрошћу и зато ми морамо да се користимо утврђеним формулама ради избегавања непоузданих покушаја многих остварења данашњице. Добра дела минулих векова су била и довољно рационална да би нам свима служила као узор, и довољно гипка да би омогућила постанак и извођење најмодернијих облика. Нажалост, врата главног улаза Министарства просвете

игноришу резултате оне прошлости која је увек била мудрија од савременика. Због непридржавања и изопачености принципа уметности конструисања настаје неуспело модификовање облика које као да иде више за тим да нас очара својом спољашњом декоративношћу. Код ових врата, део шарке који је срастао с арматуром вертикалних дасака, не учествује у ношењу терета, ни у вршењу функције обртања врата, а то стога што није у никаквој органској вези с другим делом шарке. Видимо, дакле, да је лице врата украшено декоративном грабуром шарке старог типа, док друга комплетна шарка, модерног типа, која је углављена у масив врата и у масив зидног оквира, врши стварну функционалну улогу. Дрвена конструкција улазних врата изведена је искључиво помоћу усправних дасака, спајаних и чврсто везаних дрвеним траверзама које се налазе на наликчу. Овај, исто тако добар, принцип конструисања не условљава постанак испуна (филунга), јер врата нису грављена на бази правоугаоног оквира. Па ипак на вертикалним даскама лица, где фигурирају приковани хоризонтални метални украси и рамена шарки, налази се без икакве потребе и разлога издубљени водички облик испуне. Зато нас ова врата не одушевљавају, тим више када знамо да се из неподударности техничког духа и декоративног уобличавања рађа неуспело дело које је лишено јасности и истинитости. Најтањаније пластичке мисли и непобедна захон конструисања морају живети у слози и љубави да би се избегао хаос и мрак у коме ишчезава свака природна складност занатских поступака и уметничког надахнућа, као и свака лепота и ритам најузвишенијих уметничких облика.

Разни ћилимарски прокзводи, везови, чипке, гоблени, плетиво и остале тканине, већ самим својим једноставним или сложеним сплетом, резултат су уметности конструисања. Захваљујући структури основе и потке, чворова, поенти и везива, вунена, ланена, памучна и свилена тканина може да буде тешка или лака, прозирна или непровидна, глатка или опора, ретка или густа. Технички поступци ткања условљавају, дакле, како једноличност тако и богатство фактуре. Отпорност тканине и чипака зависи од чворова који спречавају лабавост конаца. Диспозиција чворова опет условљава чврст или нежан цртеж, док мешавина бојених конаца даје разноликоост колористичког спектра.

Декоративни елементи тканине не фигурирају увек на идеално равној површини патоса или зида. Код сукна и текстила који служе нашем одевању и тапетарским потребама, треба водити рачуна и о наборима. Стога се цртачи сукнених десена и текстилних образаца разликују од сликара-декоратера и сликара-витражиста који украшавају увек идеалну раван. Сликари текстила морају да изналазе онакве цртеже који не губе ефектност ни онда када следе покрете човечијег тела или када се стварају набори код отварања завеса. Свака декоративна композиција сукна, чији би ефекат био укиштен приликом образовања набора, јесте за осуду. Тиме се доказује неразумно одрицање и запостављање свих оних принципа конструисања који омогућавају уметничким идејама да, кроз игру и дејство светла и сенке, живе и блистају у свим плановима, положајима и покретима.

Већ у средњем веку, златом везени первази свечаних одежа српских краљева и царева, архијереја и патријарха, деловали су као најдрагоценији адиђири који чудесно оплеменењују унутрашњост храма који, радосним блеском сунца, оживљавају архитектуру величанствених сводова, тимпалона и олтара. И данас техника уметничког ткања, са свим својим могућностима и ограничењима узима племенитог учешћа у изграђивању удобности и пластичног духа нашег модерног ентеријера. Ми се с пуним правом бунимо кад тканина у довољној мери не штити наше тело од хладноће и топлоте, од сунца и кише, од прашине и блата. Ми смо разочарани кад декор тканине не врши функцију улепшавања, тј. не истиче лепоту покрета, форме и линије човечијег тела. Наше чуло вида као и чуло пипања срдито реагира на бесмисленост рада многих вредних домаћица које су се служиле техником уљаних боја да би оживеле и улепшале, раскошним цветним украсима, платиену површину малих јастука. То погрешно тумачење декоративне улоге и практичне функционалности меког и топлог јастука јесте само доказ неосећања дубоке реалности оних облика и оне фактуралне изражајности материје која служи како удобности нашег ока тако и удобности нашег тела. С каквом ће се скрупулозношћу, па чак и незадовољством служити тело, жељно одмора и најосновнијег комфодитета, овим јастуцима тако осетљивим на сваки притисак и на свако гужвање? Како ће реаговати наше нежно и често уморно

лице, које почива на овој хладној и уљем сликаној површини? Разуме се: с негодовањем и усиљеном покорношћу — а то стога што су оваква дела лишена утилитарних одлика и естетских врлина.

Кроз законе конструисања примењена уметност служи корисно свим потребама унутрашњег архитектонског уређаја. Кроз уметност конструисања рађа се леп, зreo и добар облик, јер почива на морално-етичким и на материјално-физичким основама највиших напора и најдубљих домета људског духа и стваралаштва. Добра конструкција јесте величанствен успех и најјаснији пут који нам открива вечну и бесконачну лепоту линије, који нам тумачи тајну дубинског простора и осветљава живот новонастале и препорођене форме. Захваљујући синтези интелигенције и осећања откривамо и видимо у уметности конструисања материјалну визију и величанствени триумф како природних закона и феномена тако и људског изумевања и стваралаштва. Стога безмерно много дугујемо сигурној и правилно постављеној конструкцији која у својој битности предано служи вечном животу и вечној лепоти уметничког дела.

Драгутин Митриновић

СРЕДСТВА ЗА УМНО ВАСПИТАЊЕ И САМОВАСПИТАЊЕ

Обрада школске наставе у погледу умног васпитања и самоваспитања, поред разних школских справа и учила, врши се обично помоћу уџбеника. Доцније, по свршеној школи, стечено школско знање допуњује се и усавршава помоћу других књига стручног или опште-научног значаја. За ово усавршавање било у једном или другом правцу, или једновремењо у оба правца, постоји огроман број разних књига, али је мало капиталних дела тј. оних која су сама по себи довољна да пружи свестрану грађу за дотичну грану знања, па да није потребно прибегавати мање важним књигама које често пута могу бити лоша прерада, имитација или плагијат поменутих капиталних дела. То су, дакле, књиге другостепеног значаја. Као такве, оне су пре свега сувишне, а сем тога личе на паразитне биљке које живе на рачун јачих организама.

Еванђеље на пр. ништа не би изгубило од своје узвишене божанске мудрости када би, којим случајем, била уништена она читава брда књига објављених у вези са њиме, било да га тумаче, бране и допуњују. Јер ове књиге нити су што лепше измислиле, нити су што боље протумачиле, нити Еванђеље чим бољим допуниле, нити је оно имало потребу да буде брањено. Штавише могло би се рећи да су ове, тако да их назовемо, допунске књиге у извесним случајевима Еванђељу више шкодиле него користиле. Такав исти случај могао би се навести и у погледу осталих књига од капиталног значаја. С обзиром на мали број оваквих дела њих није тешко пронаћи и њима се за своје самоваспитање и самообразовање обилато користити. Али треба имати у виду чињеницу да су многа од оваквих дела тешко схватљива, да су због тешкоће стила или дубине мисли, или обојега заједно, не-

разуиљива, те да поред све њихове важности могу дуго остати незапажена и у правој њиховој вредности нецењена. Отуда и потреба прибегавати мањим популарно написаним радовима који тумаче и објашњавају капитална дела великих мислилаца и научника. Такав се случај на пр. догодио и гласовитом немачком философу Канту са његовим делом: „Критика чистог разума.“ Ово је дело било објављено 1781 године, али је због дубине мисли, а још више због сувише тешког стила, остало незапажено све до 1789 године када су га зналачки приказали и протумачили научници Шид, Рајнхолд и Шулиц. Тек тада је поменуто Кантово дело постало приступачно широј читалачкој публици и његов се значај открио, а Канта подигао у ред највећих философа не само Немачке него и целог света.

С великом пажњом треба приступити и избору стручних књига. Овакве књиге, као што је и разумљиво, траже се углавито ради обезбеђења своје друштвене каријере и бољег вршења свога посла. Ове књиге, стога, и спадају у врсту оних дела које се траже и проучавају са сархом коју Немци називају „Brotstudien“ тј. учење ради заната који осигурава хлеб. За правилно и лако разумевање ових, каткад врло тешко разумљивих књига, било због саме стручне науке или њиховог тешког стила, потребно је претходно стећи ваљано опште образовање. Сем тога важно је до танчина упознати се и са многим стварима које на први поглед нагледају ситне и безначајне, док се, међутим, доцније увиди да су оне биле од особите важности како за усавршавање у даном послу тако и у несметаном вршењу истог посла. Стога се и накле дужност да се васпитаник брижљиво упућује на све оно што је у вези са дотичном струком, да у изучавању и даљем свом усавршавању ништа, па ни најмању ситницу не занемарује. У противном случају, од њега ће постати једностран и ограничен стручњак, нарочито ако му недостаје опште образовање које му треба да служи као припрема за ваљано учење своје струке. У оваквом случају стручњак, ма колико као такав био способан, остаје, да још једном поновимо, једностран и површан. Он се стога ни у чему другоче не може снаћи сем оног уског круга својих најужих стручних послова; остаје дакле ограничен чак и у оним деловима своје стручности које не практикује и неће да практикује.

Писац дела „Самоваспитање” кога се у овим излагањима држим и његове мисли у главном и следим, ово истиче и у погледу правника. Он каже овако: „Нема површније, лакшије и извештаченије стручне науке од правних наука, кад се узму у обзир њени практични одељци и циљеви. Истина, ове се науке баве и великим питањима о узвишеним човечанским правима и дужностима, које су много важније од целокупног знања и примене најдетаљније законодавне касуистике”. Ову примечу правници и адвокати већином у животу прате и све своје мисли с малим изузетком овој примени искључиво посвете.

Најзад овде треба напоменути да је неопходно потребно дете упутити и на добар избор критичарских радова међу којима, такођер, има дела од капиталне вредности.

Али то нису дела оних критичара који било због књижевне љубоморе, због саможивости или шовинизма на извештачен начин јучно нападају туђа дела, чак и онакве књижевне великане које је за такве читав учени свет признао. Нећемо погрешити ако кажемо да се и код нас Срба срета извештач број таквих критичара. То дакле нису истински критичари, а као такви могу се признати само они који, како Латини кажу: *»sine ira et studio«* (без мржње и предрасуда), објективно и убедљиво са доказима у руци обарају дотичне нетачности и заблуде ма какве оне биле: верске, научне, књижевне итд.

Али, поред све изложене важности школске наставе школских уџбеника и књига треба признати да књиге ни у васпитању ни у самоваспитању не играју ону улогу која им се придаје. Пре књига мора се употребити једно много моћније средство помоћу кога се првенствено стичу јасни и темељити појмови у свим правцима знања и друштвене делатности. То средство јест лично посматрање ствари. Ка то нас упућује и сама природа. Дете види ствари пре него и дозна шта је књига и школски уџбеник. Посматрању треба, дакле, одмах још од првих дана детињства па све до зрелог доба посветити најозбиљнију пажњу и дете упутити да и само научи и усаврши вештину сопственог посматрања. Отуда и у школској настави придаје се с разлогом особита важност оном делу наставе које је познато под именом општег посматрања. Дете ће залуду учити и научити опис и особине једне биљке или животиње, ако оно ту биљку или животињу никад није видело.

Дужност је, дакле, наставника и родитеља да децу првенствено упућују на саморадњу, на посматрање предмета и да се поред тога старају и за избор приручних књига које дају савете како треба посматрати. Јер право посматрање није оно исто што је и просто гледање предмета. Ко ствари просто гледа, а брижљиво не посматра, он и не може схватити и оценити што је уистини лепо и што као такво човека надахњава и наслађава. „Чудновато је заиста“, каже поменути писац „Самоваспитања“, „како има много људи који гледају а ништа не виде“. Многи од њих можда личе и на оне будале за које Владика Раде у Горском вијенцу каже: „Будале су с очима слијепе, које виде а залуду виде“.

Посматрати значи унети целог себе у проналажење свих дивних особина које дотични предмет има; уживети се у те особине и њима се одушевљавати. Али то треба знати, томе се још из малена треба научити, па да се оно што је збиља лепо и узвишено може правилно ценити и у њему уживати.

„Била сам у Н. Н.“, рече једна по изгледу интелигентна госпођа своме пријатељу, „али ме, верујте, ништа у њему није занимало, као што ми је речено пре мога одласка.“ А била је у једној више него милионској светској престоници са толиким бројем величанствених грађевина, цркава и манастира, музеја и библиотека, дивних паркова и шеталишта, сјајно уређених зоолошких и ботаничких вртова, велелепних мостова и споменика итд. И ништа од овога ту дражесну госпођу није интересовало! Није ни чудо. Она, сирота, није умела посматрати. Чак и у свакодневном животу сретнете се са људима који се поново не умеју вратити у улицу којом су већ једанпут прошли, што се неће обратити за упутство првом редару или мимопролазнику да им улицу или правац за њу покажу. То значи да идући гледају а не посматрају.

Усавршавање и вежбање моћи посматрања најбоље се постиже путем изучавања природних наука, а потом путем путовања и ђачких излета-екскурзија. Али све то прође без икакве користи ако се не уме посматрати. Нарочито ако путника ништа друго не интересује сем брзоплето гледање живописних места, која се одмах и забораве чим се дотични предео напусти.

Од особитог је значаја и похађање музеја и посматрање у њима оних предмета који карактеришу дотични крај. Али ако

се све то пасушице гледа, а брижљиво не посматра, посета музеја неће оставити у памети никаква трага и тачног запажања гледаних предмета. Али ако се дете упуту у вештину посматрања и та му вештина омили, оно ће онда стећи и једну другу важну особину, особину правилног расуђивања и доношења правилних одлука. Оно је стига у стању да као дете, а доцније и као човек, сазна и расветли узроке постојања разних предмета и догађаја. Тако ће задовољити и осећање радозналости, које усталом лежи у природи сваког духа. Та је тежиња толико јака да се човек радије задовољи и са лажним судом о извод предмету или догађају него да ствар остави необјашњену. Ради упута у правилно суђење Платон препоручује изучавање математике, кошта она изниклава на обилићу размишљање и доношење тачних закључака, а сви тога доводи у тесну везу узроке са последицама и обратно.

Тачно је да се не може оспоравати важност изучавања математике за коју се још давно рекло да је она мајка наука: *«Mathematica est mater studiorum»*. Али, ипак, мора се рећи да математика не може бити сигуран ослонац за многа питања из свакодневног живота. То долази отуда што има много појава и догађаја који се не могу подвести под сухопарна правила математике. Овде треба кмети у виду разна социјална и политичка питања, која су због опречности интереса и сувише сложена, опширна и замршена. У овим питањима не долази се до погрешних закључака и илкове логике кријене због тога што су политичке и социјалне науке саме по себи погрешне него већином због личних и партиских интереса и саможивости.

У циљу самоваспитања и самообразовања препоручује се и темељито проучавање логике. Истине, логика је формална наука и као таква нема реалног садржаја. Али без обзира на то она је од изоспорне важности, јер се помоћу њених правила и закључака може добро контролисати тачност човечије мисли, која се приликом многоструке грађе личног искуства. На тај начин логика може помоћи да се дође не само до исправних закључака него да се исправе многе заблуде и раскрива извештачност дотичних мисли.

На крају је важно изучавање и метафизике. То је наука која човека укључује са природним границама његових умих способности, а уједно умерана и заосни подмет човечије мисли. Кроз

изучавање метафизике најлакше се сводије испознати сложеност света, немогућност свестраног познања овога света као и живота, и кајзад да је оно што се може сазнати так један слишан и сувише незнатан део од оног огромног и неиспитаног света чије се пространство и постојање садржи у речи васнопа. Због тога се и каже да је прави и прави услов мудрости осећање мере и познавање границе људског умовања и познавања. Немогуће је, дакле, дознати суштину разних појава и светских сила које овим појавама управљају. А метафизика се и бави проучавањем сажих смисла.

Значајну улогу у вештиим васпитања и самоваспитања игра и подесно развијање маште, премда многи наставници то сматрају ако не баш за смешан а оно сигурно за узалудан и непотребан посао. Они стога мисле да би тај косао био вршан на уштрб осталих важнијих радоса на обделовању стварних знања, а не узимају у обзир да се развијање маште успешно може вршити и узгредно баш уз обраду многих стварних школских задатака и науке уопште. Сем тога заборава се да се баш путем развијање маште дошло до многих значајних открића за која се мислило да су обична сажарија болесних умова.

Треба се сетити да су дана детињства и уопште младости, па и доцније, самом природом упућени на ову осећајну страну живота, која, додуше, често пута лети на прилига неостарљивих сажарија. Рекло би се, стога, да би развијање маште могло бити и штетно више него корисно. Али то може бити само у оном случају ако се машта развија без учешћа строге контроле и стеге разума.

За развијање маште најбоље помаже читање подесних прича и добро изабраних фантастичних производа. Међутим, то се не може рећи и за романае, јер се преко њих не долази до истинског разумевања човековог срца и карактера. Ово стога што је у романима скоро све намештено, извнтоперено и показује слике из живота онакве какве се замишљају а не онакве какве се оне у стварном животу јављају. Место упућивања деце на читање романа много је боље и поучније омогућити читање животописа великих људи као што су на пр.: Александар Македонски, Фридрих Велики, Леонардо да Винчи, Мартин Лутер, Петар Велики и др. Тим путем развијена машта лакше долази до здравог са-

знања па и критичког просуђивања догађаја, ако се у те догађаје добро и дубоко проникне и уживи, и ако се пажљиво уоче сви посредни и непосредни узроци који су их изазвали.

У противном случају брзоплето читање не утиче па дух читаоца који брзо све заборави и једва ако у сећању остане да се на пр. та и та књига прочитала без могућности да се и најпростији извод из ње учини к прокоментарше.

Још једно корисно средство за самоваспитање и уопште за васпитање јесте развијање естетичких осећања. То од човека сам живот захтева, јер се од голог знања живети не може. Дух човеков, дакле, сем знања тражи добросхваћено уживање и разноду, тражи насладу у ономе што је лепо и што га може наслађивати, што пружа драг и духовно задовољство. А то се може постићи само путем добро развијених естетичких осећања. Кад су ова осећања тако развијена онда се у духу потру и многе антипатичне црте карактера као што су на пр.: охолост, тврдоглавост, осорност, ситничарење и др.

Да би се код васпитаника развила естетичка осећања треба га упућивати да пажљиво разгледа све што се лепо у даном случају може видеги. Корисно је, дакле, да дете посматра дивне грађевине, лепе споменике, дивне слике, гародне састанке и вашаре па чак да посећује и лепо уређене циркусе. У овима се може човек наслађивати посматрањем ретке вештине из гимнастике, из дресуре мајмуна, паса и коња. Погрешно је овоме не придавати важност и једноставно све то омаловажавати. Нису то ништарије и детињарије, како неки мисле. Напротив све је то с муком научена вештина, за коју свако није способан, а у тој вештини баш се и огледа оно што задовољава и одушевљава. Ко се ничим не одушевљава, ко ништа не уважава, ни сам није достојан уважања. То је ужасно ружна маца кроз коју се видно испољава ограниченост духа, закрхљалост умних особина и очајна немоћ разумевања. Друштво има грозну штету од таквих људи. Они друштво трују као заразни микроби ваздух, постају омрзнути и одвратни због вечитог омаловажавања свега и свакога, због злораде опозиције и пакоске критике. За такве људе ништа није лепо, нико сем њих није добар поштен и способан. Као такви они робују оној ружној и за човека недостојној особини која се код Римљана оличавала у речима: »Nihil admirari« (ничему се не

дивити). Таква груба нарав, која није упућена у посматрање ничега што је лепо и узвишено, којој је недостајало право домаће васпитање, а није се ни сама ни у чему усавршавала, могла би, донекило, бити опростена код некоег заједљивог и саможивог старца, али је сато недолична у устима младог човека који треба да озари друштво својом љупкошћу, веселом живахношћу и ружичастим надама које се на њега полажу.

Овде треба нарочито подвући да за развијање и јачање естетичких осећања оно што је једноставно смешно и карикатурно не само што ништа не користи него може више да штоди. Смех и карикатура никад ницију душу кису обласродили. Још давно је Аристотел рекао: „Све оно што је смешно оснива се на површиности.“ Површиност је огледало ограничених духова, који мисле, а залуду мисле да су духовити и оштроумни. Међу васпитна средства за васпитање и самоваспитање не може се уврстити ни сатра, која са својим бодљикама негативно утиче на човечју душу. Не доликује озбиљном човеку да га ганима и увеселава оно што је смешно, ружно и подругљиво. То су све особине ситничарских духова, површног ума, штуре садржине и сумњивог карактера. Чак ни комедија, гледама у позоришту и ако каткад може изазвати задовољство и уживање, баш због своје каткад и претерано смешне стране, није подесна за развијање лепих особика естетичког осећања. Све је то, дакле, бледо и ништавно у упоређењу са дивном насладом коју пружа дубоко посматрање и интимно уживљавање у лепим вештинама — делима великих уметника и онима које нам тако издашно на сваком кораку нуди велика и дарежљива мајка природа. Тако се стиче богато искуство, а оно је по речима латинске пословице: »optima rerum magistra« (најбољи учитељ ствари).

Као важно средство за васпитање и самоваспитање препоручује се још и вежбање у лепом изражавању мисли и уопште у говору, који у извеским случајевима прелази у вештину и дар беседништва.

Говор је, као што се зна, поклон природе. Он, уз способност мисли, човека и одликује од осталих животиња. Али прави говор у широком значењу ове речи настаје само као последица вежбања, и самоусавршавања. Без тога речник би био очајно узан и ограничен искључиво на употребу оних израза који су у вези са

простим и најелементарнијим захтевима живота у природи, као што је случај код дивљачких племена и чергашких народа. Један од главних помагача за богатство сопственог речника и лепо изражавање својих мисли сматра се читање дела ваљаних писаца и беседа признатих говорника. Од њих се у првом реду може научити и запамтити маса лепих речи и израза. Али то, ипак, није довољно. Из лепе речи и књижевне изразе потребна је и мисао. Говор има само важност кад остаје дубок упечатак на слушаоца. А то не може бити ако није мисао јака и убедљива. Само таква мисао, макар говориоичка вештина била и слабија, утиче на дух слушаоца и оставља трајан утисак на његову душу. Сократ је стога и рекао: „Ако знате што ћете говорити, сигурно ћете умети то и изговорити.“ О томе говоре и други у истом смислу, као на пр. апостол Павле у својој посланици Коринћанима, а Гете у Фаусту.

Дакле, без јаке и убедљиве мисли, макар колико изрази били китњаст и намештени, говор губи своју вредност, прохуји мимо уши слушалаца без трага, и постаје досада и мучење слушалаца, који каткада и сами видно испоље своје негодовање лармом, звиждањем или одузимањем речи.

Кад је реч о говору и говориоичкој вештини обично се има у виду жива и усмена реч говорника, а не његов написани и читани слог. Такав говор не оставља на слушаоце онај утисак који има жива реч. То бива стога што писана и читана реч одузима природност говориоцу, и глас и покрети му изгледају као намештени, а слушаоцима одузима пажњу и одушевљење макар колико говор био значајан и садржајан. Платон је стога и рекао да је такав говор код образованог човека много ружнији него усмена реч простог и неуког човека. Отуда, дакле, и потреба у сталном вежбању за живу и усмену реч пред слушаоцима.

Да би се ова сврха што боље постигла потребно је поред читања важних књижевних радова и беседа познатих говорника учествовати у јавним дискусијама по разним друштвеним, научним и политичким питањима. То ће између осталог помоћи да се слог не само усаврши и усмена реч лепо изрази, него да се савладају и многи недостаци који ту реч ометају. Тако је, кажу, и Демостен радио, своје чак и физичке недостатке савладао и прославио се својим беседништвом, нарочито својим гласовитим

Филипикама, тј. беседама против Филипа краља македонског, који је својим надирањем угрожавао опстанак ондашњих грчких република.

Поред савлађивања ових недостатака потребно је извежбати у савлађивању и избегавању још и две неопростиве мане код сваког говорника. Прва, нешто лакша, јесте плашљивост, а друга, тежа, охоло самоувереност у своју супериорност. Обе ове мане остављају ружан утисак на публику, која каткад са подругљивим потсмехом прати говорника, према коме се смањују ако сасвим и не ишчезну симпатије и очекивано уважање. Нешто слично догодило се и Мартину Лутеру кад је први пут изашао пред публику са својом беседом против Папе и његових индулгенција. Он се као почетник уплашио и збунио. Стога му је његов друг и главни помоћник Меланхтон после говора и рекао: „Е, мој Мартине, нису људске главе лонци“, чиме је направио алузију на његове вежбе у затвореној соби пред поређаним лонцима који су му претстављали слушалачку публику.

Свакако овај недостатак код почетника уз неколико понављања брзо се излечи и плашљивост престане. Али је зато много ружнија и скоро неизлечива мана охоло уображење говорника у своју супериорност. То се јасно огледа у његовом надменом држању и пре и после одржаног говора. Понаша се као неки олимписки Зевс, који гледа на слушаоце као на пигмеје или гарије индијанске, не водећи рачуна о томе да пред њиме стоје разумна људска бића, међу којима има и огроман број не мање ако не више од њега интелектуално-моралних слушалаца и с не мањим ако не вишим социјалним значајем и положајем. Услед тога стручни писци препоручују да се стално у овом погледу пред очима има следеће правило: „Ко хоће да буде признат и уважен као добар и користан говорник треба да заборави на себе и да мисли само на слушаоце, да из његовог гласа, геста и речи провирује искрена жеља да слушаоце жели да убеди у тачност онога што говори, да он стога и говори, а не због своје личне славе и аплауза. У противном случају говорник неће стећи ни славу ни поштовање које је иначе могао очекивати.”

За завршну реч ових излагања остаје још да се обрати пажња на једну особиту важну особину која у себи окупља и чува све оно што се на дугом и заморном путу кроз искуство

и књиге, кроз посматрања и разна осећања у духу сабрало и без које би сви напори људског ума били узалудни. Та, дакле, умна особина све то сабрано благо брижљиво сређује, допуњује и оживљује, а кад јој устреба њиме се и служи. Услед тога ова особина личи на неки богато снабдевени магазин, који се редовно допуњује, у коме је све лепо сређено, и из кога се све, кад потреба наступи, узима али уједно и обнавља. Та духовна особина зове се памћење, које по својој природи може бити јаче или слабије развијено. И у првом, а нарочито другом случају, потребно је марљиво и истрајно вежбање и напрезање да се дотична ствар запамти и у памћењу сачува. Стога је у првом реду потребна јасност појмова и јачина првог надражаја. Без тога и оно што се тренутно запази из памћења ишчезне. Услед тога боље је добро запамтити мали број јасно одређених појмова и факата него мотати по глави површну слику збрканих претстава. Отуда и она латинска педагошка изрека: »Non multa sed multum.« (Мало али темељно). На тај начин запамћено се успешно доводи у одговарајући поредак и јасну класификацију појмова. Тако се, уједно, најбоље и најсигурније сачувају све главне и карактерне особине појединих предмета и посебних група.

Уз ову умну особину потребно је вршити и честа понављања једном запамћених појмова и ствари. Ово нарочито у оном случају кад је памћење по својој природи слабије. У том случају памћење се натерује да честим понављањем дотично питање добро запамти и не заборави, као што се лен коњ приморава да кола вуче. А кад се ствар добро упамти онда се врло лако могу правити поменути класификације и иснаћи узрочне везе између дотичних фактора. Због огромне разноврсности факата, предмета и појмова као и због самог психо-физичког састава код човека, и јако, а поготово слабије памћење може много да попусти и олабави, много шта се заборави или како се обично каже „сметне с ума“. Услед тога прибегава се хартији и прибелешкама. Употреба прибележака уистини не може се одбацити; она је, дакле, нужна али свагда није најсрећнија. Сем тога употреба прибележака и ослонац на њих чини да често пута и најјаче памћење олабави. Стога је и рекао још давно неки педагог: „Откако је пронађена хартија људско је памћење попустило.“ Па ипак прибелешке су такорећи нужно зло, без кога се не може. То важи

нарочито за људе који имају много да раде и много послова да проверавају. Иначе многе важне напомене могу се превидети и на време не употребити тако да се дотични посао делимично или у целости штетно заврши.

У овим излагањима сажели смо углавном сва важнија средства која се могу корисно применити како у општој умној васпитној настави тако и у циљу сопственог умног самоваспитања. Остаје нам, дакле, да другом приликом изложимо помоћна средства за развијање и јачање моралног и физичког васпитања и самоваспитања.

Коста М. Лучић

Б Е Л Е Ш К Е

ИЗВЕШТАЈ ОТСЕКА ЗА ТЕЛЕСНО ВАСПИТАЊЕ И СПОРТОВЕ О РАДУ ОДЕЉЕЊА ЗА ТЕЛЕСНО ВАСПИТАЊЕ У ПЕРИОДУ ОД 1 МАЈА 1941 Г. ДО ДАНАС

Одмах после рата ликвидирано је Министарство физичког васпитања народа, а његови послови су пренесени у надлежност Одељења пропаганде Претседништва владе и Министарства социјалне политике и народног здравља, док, најзад, није победило једино правилно мишљење да физичко васпитање може и мора бити, са свим својим елементима, саставни део народног васпитања и да као такво има да уђе у надлежност Министарства просвете.

Овим је актом јасно изражено становиште државе да телесно васпитање, а нарочито његов део спорт, има да служи народном здрављу и његовом васпитању и да као такво има да одигра своју значајну улогу у напорима за регенерацију народних снага и организацију новог народног живота.

Први посао је био да се донесу законски прописи, на основу којих би се могло да приступи реорганизацији телесног васпитања уопште, и спорта напосе. У томе циљу је прво донесена Уредба о државној контроли спортских организација, којом се спорт укључује у државни васпитни систем и ставља у надлежност Министра просвете. Истом Уредбом су постављени и осигурани аматерски темељи спорта, а приватна спортска иницијатива упућена да, под државним надзором, врши свестрано спортско усавршавање свих чланова, што значи да има свој рад да управи у широке народне масе, како би што већи број Срба могао да користи његове благодети.

Одељење физичког васпитања је морало да савлада огроман посао око утврђивања бројног стања спортских удружења на новој територији и да прикупи потребне податке о њима. О овом је издата спортска наредба број 1, на основу које су прикупљени подаци о стању српског спорта после рата. Успело је да се утврди тачно бројно стање, број вежбалишта, игралишта и вежбаоница, износ имовине и дуговања, лични подаци чланова управа и врсте спортова које се гаје.

После овог веома обимног посла и многобројних консултовања водећих спортских личности и корпорација, Одељење је израдило тип правила основних спортских јединица и њихових виших форума, прописало норме и принципе, и обавило све остале, веома многобројне и обимне послове

око реорганизације прво основних спортских јединица, а затим појединих врста спорта преко одговарајућих савеза. Ради илустрације замашности овог посла, довољно је напоменути да је Одељење извршило одобравање правила свих спортских удружења, савеза и потсавеза. То значи да је проучено, администрирано и одобрено око 180 правила у по пет примерака. Ако свака правила имају само седам страна, сада то износи 1260 страница текста само оригиналних примерака, који се морају најпажљивије проучити, сравнити и одобрити.

Следећи велики посао који се имао обавити од стране Одељења било је регулисање односа спортских организација и државне спортске власти са немачким окупаторским војним властима. Нередовне прилике, слаб поштански саобраћај у појединим деловима као и потпуна необавештеност органа Министарства просвете који раде на терезу, створили су огромне тешкоће, које су често изгледале непремостиве, али су данас потпуно савладане. Резултат напора, често веома значајних, који обично нису били правилно оцењивани, јесте данашњи бујан спортски живот у старим спортским границама, а чак и појава неких нових спортских врста, као и процвет свих спорта који су некад једва животарили. Све чињенице убедљиво говоре да су мере које је предузимало Одељење физичког васпитања биле добре и да се успело у њихову спровођењу.

У погледу телесног васпитања у школама учинио је у овом периоду више него за последњих петнаест година. Израђени су програми и планови телесног васпитања за све типове школа и предложени Главном просветном савету на разматрање и спровођење. Неки од ових предмета су већ примљени и по њима би се у идућој школској години већ могло да ради. Овим програмима је некадашњи предмет гимнастика претворен у право телесно васпитање, које користи сва средства која му ставља на расположење савремена наука. Уместо да ученик научи извесан број покрета у вештини, како је то било по старом плану и програму, данашњим програмом се жели да се одабраним телесним покретима унапреде психофизички квалитети васпитаника.

Увођењем спортског поподнева у средњим школама се почело са правилним, планским и контролисаним спортом, од кога ће школска омладина имати само користи, јер ће моћи да користи све његове позитивне особине, а биће заштићена од утицаја који у спорту приватне иницијативе често доводи у питање чисто васпитне ефекте.

Иницијативом Одељења физичког васпитања основан је Државни спортски одбор и обављене све потребне предрадње за његово оживљавање и организацију рада. Државни спортски одбор треба да буде врховна спортска корпорација и саветодавно тело Министра просвете по свим спортским питањима.

Организацију првог средњошколског дана извршило је Одељење физичког васпитања. За узорно спроведену организацију и примерно извођење свих административних и техничких послова господина Министар је наредбом похвалио оне који су је организовали.

При обављању поменутих послова Одељење је преживело веома тешко искупиње, јер је упоредно са развијањем послова имао смањивање броја особља. Ова обрнута сразмера је изазвала тошковије у организацији посла, која је у почетку била ометана и честим прелажењем из надлежности у надлежност.

ИСТОРИЈА НОВОГА ЗАВЕТА

— за други разред средњих и грађанских и шести разред народних школа —
израдио Владимир Дакић, протојереј. Београд, 1941, стр. 98.

У нас се уврежило мишљење, да је од свих веронаучних уџбеника најлакше писати библиску историју, библиску повесницу, историју Старога и Новог завета, и како већ све не изазивају те уџбенике за почетну верску наставу било у основним било у средњим школама. И зато тих уџбеника има највише. Пише их свако: и учитељ и свештеник, професор-катихета и професор универзитета, и позвани и непозвани. Многи од њих празнину садржине надомештају разним, успешним и неуспешним, сликама и репродукцијама важнијих библиских личности и догађаја. Сви се заклањају за наставни програм и план, прописан св. Синодом на трописане одељке по датим насловима обрађују шаблонски, не додељују ништа свога. Стога су сви ти уџбеници, махом, једнолики и једнообразни, с малим језичким и стилским разликама у обрађивању градива.

Частан изузетак међу тим уџбеницима чини уџбеник проте Владимира Дакића за II разред средњих школа под насловом: *Историја Новог завета*. У главном, уџбеник је добар. Да истакнемо, најпре, његове добре стране:

Уџбеник је писан чистим српским језиком и лепим стилем, без туђинских натруха, залагањем доступним ученицима. А то је једна одлика и врлина. Јер, многи писци уџбеника за ивоје врсте и предмета, нарочито наставници, не могу да се скупе од катедре до клупе, да се у начину изражавања и поучавања спусте на ниво својих ђака па да им приступачним и разумљивим језиком говоре и пишу, да их на тој начин заинтересују за ствар, саодобију их и оклепа им предмет који предају. Неподесно, нејасно и неразумљиво разлагање само одбија ученика од предмета. — Распоред је градива удешен сразмерно, по прописаном наставном програму, и свака је методска јединица обрађена ваљано, сажето, без излишног удаљавања од главног предмета. У том погледу нарочито истичемо лекције: 13, 15, 23, 28, 29, 30, 31, 33, 35, 36, 37 и др. — Добра је страна уџбеника, што је иза сваке лекције изведена примена, дата поука у вези са хришћанским учењем и животом или повезана са гасијим градивом, као припрема за доцније предмете (на пр. катихизис и литургику).

Нема сумње, и овај уџбеник није без недостатака, омахака и погрешака, али — срећом — без већих мана које би могле много умањити вредност овог дела. Оне се даду лако уклонити при новом издању; а већ и сад, при предавању може их вредан наставник исправити и недостатке

надопунити. Најбољи уџбеник не вреди ако наставник не предаје свој предмет савесно, са потребним објашњавањем и кадопуњавањем (евентуално и скривањем), него се задовољи с ситним стереотипним „одавде — догде“. Грешке у овом уџбенику су даскоже природе: тачке и захте. Прве, које задиру у суштину предмета, а којих је мало, морају се одмах уклонити. Друге, пак, небитне, схваћене лично и по сопственом нахођењу, могле би и остати без уштрба по сам предмет. Ми ћемо, овом приликом, истаћи неке главније и важније замешке, добронамерно, у жељи да повећамо вредност овом и оноко добром уџбенику.

Да конкретишемо предње напомене.

Тако лекцију (7): „Крштење Господа Исуса Христа“ (стр. 13—16) треба посве прерадити и испразнити веће грешке. — На пр.: Речи „Ево, јагње Божије...“ (Јов. 1, 29) није Јован Крститељ рекао пре крштења Христова када је угледао Исуса да долази из Јордан да се крсти, него је то рекао после крштења, тек при повратку Исуса из пустиње, после кушања. Наиме, Јован се тек после крштења Исусова и појаве Духа светог у виду голуба потпуно уверио да је Исус из Назарета заиста обећани месија и Син Божији, јер се тада остварило обећање и претсказивање Божије, даго Јовану раније: „Ка кога видиш да силази Дух и стоји на њему, то је онај који ће крстити Духом светијем“ (Јов. 1, 33). Дотле га Јован „не знаде“ (ибиџ.) тј. не само да га лично није познавао (јер је Јован већ од ране младости живео у пустињи, а Исус у Назарету), него дотле Јован није пред народом прстом указувао у Исуса као Месију, како је са лично — већ по причању својих родитеља о чудесном зачећу и рођењу Ис. Христа те о другим околностима које су пратиле тај догађај, из и на разговора са Исусом, а и упућен од Бога — могао веровати у Исуса као Месију; зато се и устеза да крсти Исуса. А народу је дотле неодређено, не означајући личности, најављивао долазак Мескје који ће крштавати Духом светим и огњем. — Приликом крштења видео је Духа Божијег и Јован (Јов. 1, 32—33), а не само Исус, како би нагледало из пишчеву причању. — Осим тога, писац грешни кад каже да је Христос „својим крштењем основао тајну крштења“. То је Христос учинио касније, при расстанку са апостолима (Мат. 28, 19). — На крају, треба коментити и слику крштења Христова, као неправославног типа, пошто се крштавање на слици приказује као да је извршено облијевањем.

У вези са овом лекцијом треба и у следећој лекцији „Сведочење Јованово о Господу Исусу Христу“ (стр. 16) исправити једну грешку. Наиме није Јован „сутрадан по крштењу“ видео Исуса и рекао опет: „Ево, јагње Божије...“, него сутрадан по повратку Исуса из пустиње, јер је Дух одвео Исуса у пустињу одмах „после крштења“ (Марк. 1, 12), као што, уосталом, каже и писац на другом месту (стр. 15). Јез. Јован уопште не описује крштење Исусово него само касније догађаје. — Иста се грешка понавља и на стр. 18.

У лекцији „Страдање и смрт светог Јована Претеже“ (стр. 17) треба на згодном месту истакнути да није Јован посумњао у месијанитет Исуса

Христа него његови ученици; иначе би била неразумљива његова дотадања проповед, а погледу Христово величање Јовановог чврстог карактера. — У истој лекцији, Соле је рећи да је Ирод „преотео“ (а не узео за жену) Иродијаду, жену брата свога, јер овде не може бити говора о неком левиратском браку, пошто је брат Филип још жив.

Код предања апостола по китеу (стр. 18) писац грешки кад каже, да су Јаков Алфејев и Јуда Јаковљев браћа. То није кинде у св. Писму речено. Већ по различности очевих имена види се да не могу бити браћа. Јуда брат Јаковљев, писац саборне посланице, је брат Јакова, брата Господњег (Мат. 13, 55), првог епископа јерусалимског, писца прве саборне посланице. Ни један ни други нису били апостоли, јер до васкрсења нису веровали у Христа (Јов. 7, 5), него су се тек касније придружили апостолима и хришћанима (Дј. ап. 1, 14). Ако су и називани апостолима, то је у ширем смислу речи, као на пр. што се и Варнава назива апостолом (Дј. ап. 14, 14).

Сличну грешку, као код крштења Христовог учинио је писац и у лекцији „Чудо у Капи Галилејској“ (стр. 20), кад каже да је „својим присуством на свадби у Капи Господ Исус Христос осветио свету тајну брака коју је Господ Бог још у рају основао“. Чудо у Капи било је пре него што је Христос отпочео јавно свој спаситељски, мескијански рад тј. пре пасхе (Јов. 2, 13), кад је Исус у Јерусалиму иступио свечано као Мескја. Брак је Сомањска установа, још из раја, али га је на степен тајне подигао Христос и ту тајну установио касније, по свој прилици у времену од васкрсења до узнесења, као и друге неке тајне.

А сад, да пређемо на ситкије грешке и омашке, које би требало у другом издању исправити, да уџбеник буде бољи.

У лекцији „Изгнање трговаца из храма“ (стр. 20) боље би било рећи, да је Исус нашао трговце са говедима и ост. не „у храму“, него пред храмом, око храма, у притвору. Уједно би требало, при крају, напоменути да је то било при почетку рада Христовог, а да је друго чишћење храма Исус извршио на крају своје службе (Мат. 21, 12-13), што у осталом и писац касније (стр. 33) у кратко спомиње.

У примени лекције „Витеза“ (стр. 23) нелиходније би било навести други члан Символа вере него на стр. 9 код лекције: „Вест о рођењу Спаситеља света“.

Код лекције „Васкрсење снага напосека удовице“ (стр. 27) могао је писац згодно навести и друге, убедљивије доказе о човечијој природи Христовој.

У лекцији „Бурa на мору“ (стр. 27) сусрет и разговор са једним књижевником и једним учеником сувишни су и непотребни, јер су без везе са главним догађајем, или их је требало бар протумачити. — А у примени требало је лађу на узбурином мору приказати као слику цркве у разним невољама и опасностима, од којих је на крају спасава Господ.

У лекцији „Господ Исус Христос храни пет хиљада људи (стр. 30—31) описан је први случај чудесног храњења (Мат. 14, 13—21), а требало би бар при крају споменути и други случај (Мат. 15, 32—39), јер су била два чудесна храњења (Мат. 16, 9—10), слична по учињеном чуду, а различна по броју душа, броју хлебова и напуњених котарица. Може неко дете да прочита баш онај други случај (Мат. 15, 32—39) па ће посумњати у истинитост оног, описаног у уџбенику.

Своја страдања и смрт Исус је претсказивао често, већ од почетка свога рада (Јов. 2, 19), али у сликама и алузијама. Отворено, „не устручавајући се“ (Марк. 8, 32), претсказао је апостолима своја страдања при пут после исповеди ап. Петра (Мат. 13, 21) и касније још два пута детаљније (Мат. 17, 22—23 и Мат. 20, 18—19). То би требало писац да назначи на дотичним местима (стр. 36).

У лекцији „О алм виноградарима“ (стр. 34), у примени, писац вели да ће се „виноград дати незнабошцима“, а треба рећи: апостолима и њиховим наследницима. Универзалност пак хришћанства згодније би било истаћи у примени лекције „Капетан из Капернаума“ (стр. 26).

У лекцији „Свечани улазак Спаситељез у Јерусалим“ (стр. 38—39) не би се смела изоставити позната и карактеристична беседа Исусова против фарисеја и књижевника (Мат. гл. 23).

Код „Тајне вечере“ (стр. 41) писац вели: „А кад је овај (тј. Јуда) узео залогај, ушао је у њега сатана и одмах је изашао“. Мало незгодна стилизација, јер би деца могла те речи схватити као да је сатана „одмах изашао“, а не Јуда. Уосталом, сатана је ушао у Јуду и раније, ако не приликом помазивања Христовог од стране Марије, сестре Лазарева, у кући Симона Губавог (Мат. 26, 8—9), а оно у среду приликом понуде првосвештеницима да им изда Исуса (Мат. 26, 14—16).

На стр. 43, у последњем пасусу о хватању Исуса у Гетсиманији, треба исправити штампарску грешку, насталу при прелому слога.

У примени лекције „Господ Исус пред судом римским (стр. 48) требало је рећи, зашто се баш средом и петком више сећамо страдања Христових и у те дане постимо.

Иако писац пише деци разумљивим језиком и стилем, ипак је по каткад употребио речи деци нејасне, а то је могао описати и рећи другим речима, на пр. „небеска војска“ (стр. 10), „мач пробости душу“ (стр. 11) и сл. — Тако је оставио неразјашњене многе изразе и називе, као: левити, синагога, синедрион, метрита, прокуратор, тетрарх, осана, легион итд., а могао их је са две-три речи разјаснити, као што је то депо учинио код спомена „Аеропага“ (стр. 63). И име „Исус“ (стр. 10) требало је превести и протумачити, да деца знају, зашто је баш то име одредио анђео, оди. Бог. Исто је требало учинити и са именом „Христос“ — „Месија“.

Писац многе догађаје из библиске историје описује готовим деловима Јеванђеља. То је добро. И најидеалнији би био уџбеник библиске историје, кад би се — са потребним прелазима и везама, а уз сходно тумачење наставника — састојао из дословних одломака св. Писма. Међутим, писац под изводницима наводи многа места, а у ствари то нису цитати него парефразе, препричавања. Чему онда изводници?

У појединим лекцијама писац у вези са описаним догађајем, у примени, наводи чланове симбола вере на црквенословенском језику. А како наша деца, нажалост, нигде не уче ваљано тај језик, иако је то наставним програмом прописано, то би требало дотична места транскрибовати на српском, бар уз оригинални текст, и превести.

У библиским причама често се спомиње „цар Ирод“, али треба разликовати Ирода Великог (стр. 6, 11, 12) од Ирода Алтипе (стр. 14, 17, 46), па то истаћи бар при првом помињању њиховом. Иначе, деца могу помислити да је то један исти цар, а овамо знају да је Ирод (Велики) умро убрзо после рођења Христовог (стр. 12). — Исто тако, код помињања римских царева Августа (стр. 9) и Тиберија (стр. 13) треба убацити „римски цар“ за разлику од јудејских „царева“ Ирода.

Све су ово ситнице, случајне омашке, не веће грешке, али и њих треба избећи. Јер, данас су деца „паметнија“ него некад, усто радознала, па својим запиткивањима могу збунити невештог наставника. Осим тога, деца верују више штампаном уџбенику него усменом разлагању и исправљању наставника; и међу њима настаје колебање, нарочито, ако је наставник немаран и комотан па их не разувери на подесан начин.

Задржали смо се дуже на прва три дела књиге, на „Историју Новог завета“ у ужем смислу речи, јер је то најважнији део књиге, а ту је било и више грешака.

Остали део књиге, IV: „Сликe из историје хришћанске цркве“ и V: „Сликe из историје српске цркве“ (стр. 56—75 и 75—95) израђен је одлично, тј. без замерке. Сви су одељци обрађени јасно и прегледно, сажето, и обухватају све важније моменте. Ако има празнина или неких одељака неразрађених детаљније, то није кривица пишчева него службеног наставног програма, по коме је у II разред средњих школа уз библиску историју Новог завета, као најважнији део, стрпана Историја хришћанске цркве и Историја српске цркве, тако важни предмети. Али, кад је већ тако наредено, онда је у наслову књиге „Историја Новог завета“ требало бар у поднаслову споменути и тај део, како би наслов књиге одговарао садржају књиге.

И у овом делу књиге могли би ставити неке напомене и упуте за друго издање. Тако на пр. приликом говора о ап. Павлу — требало би бар укратко истаћи и писмени рад ап. Павла као и других апостола и апостолских ученика, у допуну онога што је већ речено о јеванђељима и „Делима ап.“ (стр. 4). А на крају те лекције згодно би било додати: „па и у нашим

крајевима (Далмација), где је проповедао Тит, ученик ап. Павла (II Тим. 4, 10). — Исто тако требало би нешто рећи (на стр. 71, пре 45 лекције) о ширењу хришћанства међу разним народима, нарочито о православним црквама у Русији, Румунији и Бугарској, па мало више и о богомилима, тим пре што су се појавили и у нашим крајевима, а писац их већ спомиње (стр. 81, 86).

Да завршимо. Уџбеник је Владимира Дакића, као што се види из предњег разлагања, добар и успео, један од најбољих уџбеника за тај предмет. Наведене грешке и омашке може писац лако исправити и празнине надопунити у другом издању. Кад се среде прилике и кад буде могућности за штампање нових уџбеника, то ће писац свакако учинити и тако нашу веронаучну литературу, иначе обилну али не увек добро израђену, обогатити једним добрим прилогом.

Прота Др Петар Маркићевић

ЧЕТИРИ САВРЕМЕНА РОМАНА

Ina Seidel: Das Wunschkind. Roman.
Erster und zweiter Band. S. 552;

Kurt Kluge: Die Zaubergeige. Roman.
S. 267;

Friedrich Griesse: Winter. Roman. S.
346;

Karl Heinrich Waggert: Das Jahr des
Herrn. Roman. S. 304. — Insel-Verlag,
Leipzig.

Старо и угледно издавачко предузеће *Инзел* у Лајпцигу издаје једну колекцију дела савремене немачке књижевности у којој је сваки знатнији писац заступљен са делом које одаје битне стране његовог уметничког стварања. Пред нама су четири романа из те збирке, савремена не само по ауторима, већ и по темама које обрађују, наравно сваки савремен на свој начин.

Ина Зајдел је пре свега одлична лирска песникиња, али и њена проза сведочи о правом епском таленту. Она не само што има дара да распреда детаљ него има и даха за дугачку стазу, има храбрости и снаге да крене на далеко путовање, да путује мирно, без журбе, и стигне на циљ сигурно и без умора. Да је она епичар од расе, сведочи њен фјниш: она сачува снаге да га пређе у изванредном стилу, да ту, на крају, превазиђе себе. Последњих стотинак страница *Жељеног детета* (1930) написане су тако како се само пишу ремек дела. Проза Ине Зајдел је смишљена, трезвена, она пише одричући се сваког јевтиног ефекта, стављајући увек радњу наместо анализе и не губећи никад из вида целину. *Жељено дете* је плод двадесетогодишњег рада. Позадина овог романа је историска: догађа се у бурно време револуције и ратова, од 1793 до 1813, и то га баш и чини блиским,

савременим. ...После битке код Јене и Ауерштета Пруску преплављује непријатељ. Ево шта у једном селу саветује спахиџица сељацима који се спремају да „покажу“ Французима: „Међу вама има доста испужених војника који знају како непријатељ поступа са мародерима који пуцају из засаде... Сакривајте своје ствари, закопавајте што хоћете, само се никад не противите.“ И сељаци су остали мирни и — чекали. — Историјска збивања у овом роману остају само позадина и оквир за интимну историју једне мајке и једног детета, историју једног срећног детета, али не у баналном смислу те речи, већ срећног на херојски начин, за који је срећа наклоност људи и милост богова. Чудна мисао, управо убеђење Ине Зајдел лежи у основи романа: „да од срца жељено и са чежњом изчекивано дете миса доћи на свет са јачим животним нагонима и са судбину способности негo дете случајно зачето и дочекано са потајним уздасима.“

Има и уметника који сазревају лагано а нису нестрпљиви, не чепркају по својем таленту, већ мирно чекају да се он развије. Такав је био Курт Клуге, лизац, скулптор и песник (умро 1940). Он је почео да пише доцкан, али одмах добро. Његов роман *Господин Кортис* освојио је на пречац читаоце, а писцу одмах дао место које му припада: међу најбољима. Клугеа одликује мудро проницање у животне проблеме, мајсторско причање и одличан стил. Све ове особине заступљене су у пуној мери и у овом позивијем, управо последњем већем делу Клугеовом, *Чаробној виолини* (1940). Тема као да је узета од Ајхендорфа, пуна је музике и романтике, и по њој би се рекло да је роман далеко од стварности, али је приказивање реалистично и цео оквир узет из данашњице: стварни и савремени су типови и слика немачке паланке у којој се увек нађе по неки сиромашак који нема много заједничког са својим временом, јер рачуна са вечним вредностима. *Чаробна виолина* је грациозно и са хумором испричана историја једне музичке пасије, краће једне Страдизаријеве виолине и, паралелно с тим, историја једне наивне љубави. Грађа би пре била за ноделу; али Клуге прича тако добро, лако и паметно да се не примећује недостатак материјала. Иако човек унапред наслућује, управо зна шта ће се догодити, чита роман са сталним интересовањем и уживањем, а то је најбољи знак његове уметничке вредности.

Ма да је Немачка претежно индустријска земља, а то значи земља великих градова, још од натурализма постоји у књижевности реакција на третирање искључиво великоварошких проблема, као што је то био случај код писаца онога на и донајних времена. Тако је насупрот књижевности асфалта и фабрике стварања књижевност села и родне груде. Тај сеоски роман ужива последњих година нарочите симпатије. Међутим, данас то више нису изразито завичајни романи, пошто се у њима додирују и други социјални проблеми, иако су писци изразито анти-великоварошани. Такви су међу савременим књижевницима Гризе и Вагерл, први претставник протестантског севера, други католичког југа.

Фридрих Гризе је Мекленбуржанин, ирачан и јак. Његово причање је тремо и тешко, али некако старозаветно снажно. Он прича лагано и без

психологије, и уносећи тајанственост у свакидашњицу. Његови типови нису никомо једноставни: сваки носи понешто у себи, бори се са понечим у себи. *Зима* (1927) је Гризеово главно дело. То је кирило замахнут, гломазан и магловит сеоски роман, мало забаван у обичном смислу те речи, и где је снажан стил прилагођен теми: животу сељака на северу, „од давнина навикнутих на логан ток ствари.“ Док се код Ине Зајдеа тачко зна и где се и кад радња догађа, овде фабула није везана ни за место, ни за време. Треба схватити симболично: ово што се догађа сељацима у Дугоме Реду, може задесити свако село. Преднаци и знаци велике несреће — једне нечовечно оштре зиме — гонилају се, људи туне, морал лабази, зло у сваком виду циклус, дох не дође сама несрећа, „испуњења“, пропаст. Али не пропадају сви, узев понеко остане, верује Гризе, „нов род ступа на позорницу и води даље ствари.“ То су они који нису изгубили веру у земљу. У томе се наслеђује тежиште проблема: благослов земље могу отчекивати само они који су постојали у оданости према њој, јер земља и њена снага не могу пропаст, она је управо извор вечних снага. — Неко у роману каже: „Има ствари које су у почетку мрачне; али кад их човек уради, тада умиња сваки да су морале бити урађене.“ Тако је и са овим делом Фридриха Гризеа.

Док Гризе описује ђуљав и тегобав живот сељака на северу Немачке, дотле је средина Аустријанца Вагера католички јут. Код њега нема магле, нема тајанствености: све је јасно, лепо или ружно, радосно или болно, а људи као људи, час добри час зли, час срећни час несрећни. *Година Господња* (1923), а то ће рећи сељакова, је песничка хроника живота на селу, од пролећа до пролећа, реалистична хитина ратару. У ивицу слика и сцена одвија се пред нама филм сеоског живота: радни дани и празници, послови и обичаји, невоље и радости, и упознајемо се са свим типовима са села, од момка до свештеника. Главне личности нема, јунак романа је цело село. Неколико прича тече паралелно, прети се једновременио неколико судбина, при чему се истиче живот младог црквењака Давида, који зна само за мајку, и желео би да постане пустињак, љубави и чудотворства ради. Давидови доживљаји донекле везују детаље, стварају од делова целину, табло. Вагерл пише необично. Он је ученик Хамсунов, добар, одличан ученик, само без учитељеве снаге и демоније, неки симпатични Хамсуи. Хумор је начин с којим се гледа на живот, одговара на тегобе живота, и то је најлепша страна Вагерловог талента. Лако причање и диван стил чини да превидимо недостатак унутрашње форме. Ни за роман није добро кад се ништа не догађа. Срећом ређање сцена брзо престаје, други део романа је пуи, ту се не болује од дистресија, не бележи фолклор. Постаје нам јасно да је Вагерл прави уметник и да зна шта хоће. Увиђамо на крају да нам је дао много више него што је на почетку обећао, тако да његову књигу остављамо са осмехом и свесни да се труд богато исплатио.

Др М. Ђ.

ЧЕДАН ЗНАЧАЈАН СМЛАДИНСКИ РОМАН

Никола Трајковић: *Скоче и богаташ*. Издање „Дугоштона“. Београд, 1943.

Име Николе Трајковића познато је и нашој широј читалачкој публици, јер он ради већ пуних 20 година на књижевности. Школован у иностранству, зналац страних језика и великих европских литература, Никола Трајковић се развио под позитивним утицајем великих писаца модерне светске књижевности, али је увек остао дубоко националан, чврсто срастао са народом из кога је потицао и са земљом која га је дала. Никола Трајковић спада у ред оних значајних наших писаца који су пред својим духовним очима стално носили наше националне и расне вредности и постојано тежили да их уметнички уобличе у своје стваралачке творевине, у прикладном литерарном изразу.

Никола Трајковић ради на књижевности још од своје ране младости; прве своје саставе написао је још као гимназиста. До данас је објавио девет књига прозе, већином збирке приповедака, два романа, две драме и једну збирку путописа. Збирке приповедака носе наслове: „Игра нимфа и сатира“, „Међуљуба“, „Опатијска мадона“, а већа новела, објављена у посебној књизи има наслов: „Три виђења свете Петке“. Оба његова романа имају за теме проблем саврењања и психологију младости: „Мис двојица и она“ (у првој редакцији, у часопису „Мисао“, роман се звао „Прва љубав мога брата“) и „Скоче и богаташ“. Његове драме обрађују мотиве из наше народне традиције, али не на старински, фолклористички начин него у модерној, уметничкој стилизацији: „Поса“ и „Девојка бржа од коња“. У својим путописима („За горама гласови“) Трајковић је део низ дубоко просећаних виђења и доживљаја.

Поред тога потребно је истаћи да је Никола Трајковић познат и као позоришни човек. Он је кроз читав ова година сарађивао са нашим позориштем, те уређивао позоришну страну дневника „Време“. Када је своједобно покретан на и најбољи позоришни часопис „Комедија“, Никола Трајковић је међу оснивачима и уредник његов. Све до скоро био је уредник позоришног часописа „Српска сцена“. До сада је Никола Трајковић објавио врло велики број чланака из области позоришне естетике и позоришног живота, нарочито нашег.

У последње време, Трајковић се афирмирао као одличан познавалац прошлости Београда. Рођењем и пореклом Београђанин кроз неколико генерација, из старе београдске породице, Трајковић је заронио дубоко у прошлост свога родног града, читао старе путописце, превртао архивску грађу, предластавао историске изворе, али не са педантношћу ригорозног научника који пише дебеле и учене књиге, него са страшћу и духовном радозналешћу правог уметника, који присно, интимно и непосредно оживљава прошлост, зретики дочарава прохујале деценије и векове, уметнички евоцира људе и догађаје који су неповратно прошли. Ми бисмо желели да Трајковић настави и доврши овај лепи и захвални посао проучавања и приказивања прошлости Београда, ка да нам ускоро пружи једно

закружено, синтетично дело о овом значајном предмету, а доцније евентуално и један историјски роман из прошлости Београда.

Ипак, и поред овако обимног и разноврсног књижевног рада, Трајковић није добио заслужена признања оних, који су у току протеклих 20 година водили главу реч у нашем књижевном животу. Једино признање била је награда Општине града Београда на конкурс за најбољу приповестку из београдског живота, којом је приликом награђена Трајковићева приповестка „Три виђења св. Петке“. Иначе, наша меродавна књижевна критика поступала је неправилно са његовим делима, њему се није обраћала довољна пажња, а уколико се о њему уопште писало, то је чињено, у већини случајева, без толико потребне објективности. Зато је краће време да се и о Николи Трајковићу изрекне праведан суд и да се — поред осталих писаца, који су пуних 20 година били запостављени и одгурнути у позадину — и он постави на оно место у нашој књижевној хијерархији које му припада по његовој стварној вредности.

У новом роману „Сироче и богаташ“, који се ових дана појавио у издању „Југостока“, Трајковић је успешно обрадио читав комплекс крупних и значајних националних, социјалних, стичких и религиозних проблема, и то на несумњиво уметнички начин. Роман већ почиње изванредно живо и узбудљиво. У селу Зелени Лугови, недалеко од Велике Мораве, једна сељанка средњих година, али изборана и намучена изгледа, растаје се од свога јединца, петнаестогодишњег дечака, самим простици, једноставним и до суза дирљивим речима: „Дете моје, отац ти је погинуо у рату. Зли људи отели су ти очевину. Ја те гитце немам чиме хранити. Иди у свет, окушај срећу . . . Због ти ових нових опанка и једно поштењо, у зноју мога лица, зарађене десетине; то је све што ти могу дати!“.

После ових речи, мајка је пољубила и прекрстила свога јединца и пустила га у свет. Успут, Живојин (тако му је било име) сусреће Смиљу, другарицу из детињства, прву и једину љубав своје младости, обећава јој да ће доћи по њу када постане свој човек, пољуби је и „оде нна поље, не окрећући се. Смиља седе на један пањ и заплака се“. Живојину се придружио и његов верни Шаров, који га је свуда пратио. — Изванредно је описан сусрет између Вула Паука и Живојина. Вуле Паук је тип лукавог и препреденог сеоског зеленаша, ратнога друга Живојинова покојног оца, који је, умирући, предао Вулету старање о својој имању. Али, Вуле је приграбио имање и затајио покојникову вољу. Зато син мора у свет.

Прве мреже газда Вулета биле су вешто разапете. По његовом наредбењу, у оближњем селу му одузимају новац и опанке, тобоже украдене, и стављају у затвор, из којег га избавља Шаров. Живојин одлази даље упада у шакџе Циганима, који га апостављају и вежу за једно дрво, али га опет спасава његов добри дух — Шаров! Успут, на једном сеоском вашару, од једнога инвалида, сасвим случајно, он дознаје истину о срамној превари Вулетовој, али неки сумњиви типови, зеленашеви људи, отрују инвалида. Све се то дешава природно, ненамештено, једно протиче из другог, догађаји се нижу филмском брзином, тако да се прате са напетом пажњом и живом радозналешћу.

Живојин одлази даље, са својим Шаровом, из села у село. Њему се придружује још један сапутник: младић његових година, ратно сироче које не зна ни за своје родитеље, ни за своје родно место, ни за своје горекло. Сироче, изгубљено за време ратних метежа, као толики друга ратна сирочади! Они лутају даље заједно, у троје: Живојин, Мила (нови друг) и Шаров. Триумвират, који тражи срећу у животу!

Насред друма стајао је огромни, спортски аутомобил, својина београдског банкарка Светислава Петровића. Испред аута шетала се г-ђица Симокида, банкареза јединица, шеснаестогодишња девојка, која је нестрпљиво чекала да шофер Јозеф опрези квер на ауту, па да се врати кући у Београд. Занимљив сусрет; изненађење Живојина и Мила када су угледали ауто, разговор са Симокидом, одлазак до оближње чесме, распитивање о циљу њиховог путовања. Симокида хоће да им помогне, наговара их да пођу с њом у Београд, они пристају, али се шофер опири, карочито се љути када и прљави, прашњави Шаров улази у дивна, чисте, скупоцена кола. Наравно, шофер мора да попусти и Шаров ускоче, ауто полази. Већ је вече. Ауто лети кроз кола, преко мостова, брегова, брзо, све брже. Авала! Пред њима се пружа величанствен поглед: Београд, у мору светлости. Доживљај првога виђења Београда у души младога сељачета дат је тако сликовито и живописно, са толико стваралачке фантазије, да се дубоко уреже у свест читалаца.

У Симокидином оцу, банкарку Петровићу, оба младића нашла су новог, моћног савезника: Милу ће помоћи да нађе своју мајку, која га је годинама тражила, а Живојину ће омогућити да дође до очевог тестамена, на основу којег ће добити натраг очевину. Сусрет између Мила и његове натере у Смедереву, његову родном месту, дат је ванредно узбудљиво и непосредно, али ипак без патоса и театралности. Исто тако, тровање Шарова од стране једнога плаћеника газда Зулета Паука, и жалопојка Живојина над лешом вернога пса, дати су нимало сладуњиво и нимало сентиментално. У сећањима на родно село, на стару мајку, на вољену девојку, на завичај, има дубоке носталгије и истинске поезије.

На крају романа, све се добро свршава. Истина побеђује. Кривци бивају кажњени. Правда ликује. Миле и његова мајка враћају се у њихово Смедерево, а Живојин у своје село, своме родитељском дому, својој поново враћеној земљи, својој мајци и својој Смиљи. Обистинјују се старе, вечито истините речи: „Превда је спора, али достижна!“

Моралистичка тенденција Трајковићева романа је дата у тако живој, занимљивој и уметничкој форми да се уопште и не осећа. Иако писац тежи да у срцима наше омладине ублажи осећања класне супротности и социјалне нетрпљивости, он је до последње стране остао уметник, пре свега и изнад свега уметник који предао послужи вечитим националним и човечанским идеалима.

Др Р. В. Ђисловић

ДРЖАВНА ШТАМПАРИЈА У БЕОГРАДУ

препоручује своја следећа издања:

ДВА ВЕКА СРПСКОГА СЛИКАРСТВА

ОД
МИЛАНА КАШАНИНА
СА УВОДНОМ РЕЧЈУ
МИНИСТРА ПРОСВЕТЕ
ВЕЛИБОРА ЈОНИЋА

Књига је штампана у формату велике осмине, на бездрвној финој хартији, са 120 уметничких репродукција на кунст-друку и с прилогом четири слике у више боја.

Цена књизи 255.— динара

ОДАБРАНЕ СТРАНЕ НАШИХ ПИСАЦА

- 1) Песме Домовини — Антологија родољубиве лирике — Одабрао, уредно и предговор написао Трифун Ђукић — 280 стр. Дин. 30.—

РАЗНА БЕЛЕТРИСТИЧКА ИЗДАЊА

- 1) Петар Петровић Његош: Дела — II књ.: Слободијада — Мање пјесме, — Проза — 457 стр. Дин. 65.—
- 2) Петар Петровић Његош: Преписка. Прва књига. Дин. 135.—
- 3) „Из великих дана“. Одабране ратне приповетке српских приповедача. Дин. 25.—
- 4) Владимир Велмар-Јанковић: Дневна вест. „ 25.—
- 5) Ђуро Димовић: Симеон Немања. „ 25.—
- 6) Миливоје Предић: Голгота. „ 25.—
- 7) Момчило Милошевић: Јован Владислав. „ 40.—
- 8) Душан Николајевић: Две драме. „ 20.—
- 9) Живко Милићевић: Записи о српској земљи. „ 40.—

МУЗИЧКА И НОТОГРАФСКА ИЗДАЊА

- 1) Стеван Мокрањец: Православно српско народно црквено појање — У редакцији и допуни Косте Манојловића — 520 стр. Платно: 100.—
- 2) Јосиф Маринковић: Песме за један глас и клавир — Одабрао и за штампу приредио Др. Милоје Милојевић — 93 стр. 50.—

- 3) Јосиф Маринковић: Божествена литургија Св. Јована Златоустог — За мешовити хор — У редакцији Косте П. Манојловића — 79 стр.

Платно: 40.—
Картон: 20.—

- 4) Јосиф Маринковић: Помен — За мешовити хор — У редакцији Косте П. Манојловића — 15 стр. 8.—
- 5) Петар Стојановић: Нова основна школа за виолину — I свеска 43 стр. 35.—
III и IV свеска. 30.—
- 6) Мокрањчева Споменица — Написао Коста Манојловић 196 стр. 24.—

УМЕТНИЧКЕ МОНОГРАФИЈЕ

- 1) Љуба Ивановић: Цртежи — предели — 52 репродукције с предговором Богдана Поповића. 100.—
- 2) Боривоје Стевановић: 33 године сликања око Београда — 32 репродукције с предговором Момчила Милошевића 60.—

РАЗНА НАУЧНА ИЗДАЊА

- 1) Вук Стефановић-Караџић: Српски рјечник — Истумачен немачкијем и латинскијем рјечница — IV издање — 922 стр. Картон: 200.—
- 2) Тихомир Ђорђевић: Белешке о нашој народној поезији — стр. 189. 40.—
- 3) Драгутин Костић: Тумачења II књиге Српских народних пјесамa Вука Караџића — 169 страна. 20.—
- 4) Др. Јован Радонић: Сlike из историје и књижевности — 533 страна. 135.—
- 5) Списи Светога Саве и Стевана Првовенчаногa — Са црквенословенског на савремени српски језик превео Др. Лазар Марковић — 234 стр. 25.—
- 6) Др. С. Сагадин: Управно судство. 30.—

Иде није посебно означено да је књига повезана, цене се подразумевају за сроширано издање. Сва издања Државне штампарије у Београду могу се добити код свих књижара у целој земљи, а уз унапред послат новац преко чековног рачуна бр. 56.080 могу се поручити на Стоваришту књига Државне штампарије: Београд, Црногорска 1.

ПРОСВЕТНИ ГЛАСНИК

УРЕДНИК

Д-р ФИЛИП МЕДИЋ
ПРОФЕСОР УНИВЕРЗИТЕТА

ИЗДАВАЧ

ВЕЛИБОР ЈОНИЋ
МИНИСТАР ПРОСВЕТЕ И ВЕРА

САДРЖАЈ:

Д-р ДРАГ. СТРАЊАКОВИЋ: НАЦИОНАЛНА ПОЛИТИКА КНЕЗА МИЛОША

ФИЛАРЕТ ГРАНИЋ: РИМСКА ДРЖАВА И ЦРКВА ДО ГАЛЕРИЈЕВА ЕДИКТА О ТОЛЕРАНЦИЈИ

РИХАРД ВОЛФ: ФРИДРИХ ХЕЛДЕРЛИН (ПОВОДОМ СТОГОДИШЊИЦЕ ЊЕГОВЕ СМРТИ)

ТОДОР МАНОЈЛОВИЋ: ИКОНОГРАФИЈА ХРИСТОВЕ МИСТЕРИЈЕ ОД УСКРСА ДО ДУХОВА

Д-р М. ГРБИЋ: ПРЕСЛОВЕНСКА УМЕТНОСТ И КУЛТУРА БАЛКАНА

Д-р ПАВЕЛ СТРМШЕК: ПРОБЛЕМИ НАШЕ СРЕДЊЕ ШКОЛЕ

Д-р КОСТА МИЛУТИНОВИЋ: СТЕВАН БЕШЕВИЋ КАО ЛИРСКИ ПЕСНИК

БЕЛЕШКЕ:

Д-р Р. ВИСАЛОВИЋ: СЕОСКЕ ПРИПОВЕТКЕ ДУШАНА РАДИЋА; Д. Г.: САМООДГОВОРНОСТ У НЕМАЧКОЈ ОМЛАДИНИ

ПРЕТПЛАТНИЦИМА „ПРОСВЕТНОГ ГЛАСНИКА“

Претплата на „Просветни гласник“ повишена је од 1 јануара 1944 године — због повећаних трошкова око издавања часописа — на 360 дин. годишње, односно на 40 дин. за поједини број.

Од 1 јануара 1944 год. администрација листа спојена је са уредништвом. Стога претплату на часопис за 1944 год. — као и претплату за минуле године, 1942 и 1943, уколико није уплаћена — треба слати „Просветном гласнику“ преко Поштанске штедионице у Београду на чековни рачун бр. 62100, а не више Државној штампарији. Нове чековне уплатнице доставиће се свима претплатницима.

Управе народних школа достављаће своју претплату преко среских школских надзорника, који ће претплату сакупљену од подручних школа слати „Просветном гласнику“ као и остале установе.

Администрација ће слати лист појединачно свима лицима, установама и школама. Народним школама лист ће се доставити преко среских школских надзорника.

Упозоравају се сва надлештва и установе у ресору Министарства просвете и вера на наређење министра просвете и вера I бр. 5571 од 31 марта 1942 год. по коме су дужни да се обавезно претплате на „Просветни гласник“. Претплату ће подмиривати из кредита који је за то предвиђен буџетом, а уколико овај недостаје, из кредита за канцелариске трошкове, односно из посебних својих прихода (са села, посела, забава и сл.).

Надлештва и установе које се досада нису претплатиле на Гласник имају то одмах да учине и за наредну и за прошле године, па ће уз нови број добити и све раније бројеве часописа; а сви досадашњи претплатници који још нису подмирили претплату треба да је одмах пошаљу „Просветном гласнику“ путем Поштанске штедионице на чековни рачун бр. 62100.

Рекламације за непримљену свеску треба поднети „Просветном гласнику“ у Одељењу за високо образовање и народну културу Министарства просвете и вера, и то одмах чим се прими наредна свеска.

Уредништво и администрација
Просветног гласника

ПРОСВЕТНИ ГЛАСНИК

УРЕДНИК:

Др ФИЛИП МЕДИЋ
ПРОФЕСОР УНИВЕРЗИТЕТА

ИЗДАВАЧ:

ВЕЛИБОР ЈОНИЋ
МИНИСТАР ПРОСВЕТЕ И ВЕРА

Бр. 9—10

СЕПТЕМБАР—ОКТОБАР

ГОДИНА LIX

НАЦИОНАЛНА ПОЛИТИКА КНЕЗА МИЛОША

Идеја ослобођења и уједињења Српства није била напуштена пропању Карађорђево Србије 1813 године. Вођ другог српског устанка Милош Обреновић, први владалац — кнез — обновљене Србије, за све време своје прве владе мислио је и на ослобођење и уједињење Срба, нарочито оних који су били под турском влашћу. Само, као и у другим разним питањима, Милош је и у политичком и националном питању био практичан и реалан. За све време своје прве владе показивао је живо интересовање за српски народ под туђом влашћу. Преко курира и писама одржавао је стално везе са истакнутијим људима из тих покрајина. Нарочито се много интересовао за Босну, Херцеговину и источну Србију. Наредио је српским властима да се указује гостопримство сваком Србину хришћанину који је напустио своју домовину и побегао у Србију да се спасе турског зулума.¹⁾ Са појединцима кнез Милош ступа у додир и искоришћује их за своје политичке и националне циљеве. Са босанским избеглицама, а нарочито са њиховим истакнутим претставником попом Павлом Каранотвртковићем, кнез Милош 1833—1834 припрема буну у Босни, желећи да на тај начин приволи Турску да му призна право власти у нових шест нахија, у којима је такође био изазвао буну па их са војском посео.²⁾ У истом циљу он је још 1831 године био

¹⁾ Др Драгослав Страњковић, Влада уставобранитеља. Београд 1932. 264—5.

²⁾ Др Драгослав Страњковић, Буна Срба хришћана у Босни 1834 год. (Годишњица Николе Чупића књ. 40). Београд, 1931, 168—9.

ступно у везу са Мустафашом из Скадра који се био одметнуо од Порте, и у два маха дао му на име позајмице 250.000 гроша. У почетку муслиманског покрета у Босни против Порте, под Хусеин-капетаном Градашчевићем, кнез Милош се постарао да, посредством тројице виђених муслимана из Сарајева, дође у везу са побуњеницима. Године 1833 он је имао намеру да пошаље своје људе у Босну, Херцеговину, Црну гору и Бугарску да побуне тамошњи народ против Турака, о чему је, 28 априла 1833 године, писао тајно својим делегатима у Цариград.

Поред Срба и хришћана из покрајина под турском влашћу, у Србији се за владе кнеза Милоша налазио велик број Срба из Аустрије; неки су дошли на његов позив, а неки су побегли. [Да се спасу од рђавог поступања аустријских власти.] Милош их је све лепо примио; неким је дао службу а друге је новчано помагао. Кад год је притисак турских власти над Србима у Босни, Херцеговини, старој и источној Србији био оштрији и суровији, истакнутији Срби из ових покрајина одмах су о томе обавештавали Милоша и молили га да се заузме код султана за побољшање њиховог положаја и за њихову даљу судбину. Он је излазио на сусрет њиховим молбама.³⁾ Кад се 1835 године српски народ у нишкој нахији дигао на устанак против Турака не могући више сносити насиља, послао је кнезу Милошу своје људе „с поруком да их избавља турског насиља, ако зна, шта је мука и невоља...” Милош је одмах послао свога човека Аврама Петронијевића нишком везиру да код њега посредује у корист побуњеног народа. На поласку кнез је Петронијевићу, поред осталог, рекао како он треба да се заузме „да Турци не муче више Нишевачки народ и да скину велике намете. Неће ли везир тако да уради а ти му понеси од мене поздрав, да сабља Милошева још није добро зарђала од зулумћарске крви”.⁴⁾ О овој побуни Милош је одмах обавестио писмом и тимочког сердара Стевана Стојановића и наредио му да саветује Србима који се налазе на граници према побуњеним селима у нишком крају да се не мешају у буну и да не прелазе преко границе. А ако би неко од побуњеника прешао

³⁾ Михаило Гавриловић, Почети дипломатских односа Велике Британије са Србијом (Из Новије српске историје) Београд, 1926, 144.

⁴⁾ Јован М. Поповић, У служби своје отаџбине, Београд, 1900, 90—91.

границу, да га не тера већ да га слободно прими.⁵⁾ Посредством Петронијевића и Стојановића буна се у јануару била утишала, јер је Салипаша, нишки мутасериф, коме је Милош преко Петронијевића писао писмо, обећао побуњеном народу да му неће више слати зулумџаре који га злостављају, већ да ће им поставити једног вилајетског кнеза који ће правилно и законито извршивати наредбе. Салипаша своје обећање није одржао, те се почетком марта исте године народ у нишком крају опет побуни. Кнез Милош понова пошаље Аврама Петронијевића, а београдски паша једног свога човека да обојица посредују за измирење. Почетком марта Милош је писао и Стојановићу и дао му упутства за рад у вези са народном буном у нишком крају. Препоручио му је да се стално налази на граници, да утврди добро страже и да не пушта никога у Србију: „Турцима пак кажите или поручите озбиљски, нека не дирају у ту сиротињу нипошто. Ако ли Турци не би Вас послушали, већ би ипак напали на те људе и нејач, Ви страдалце све попримајте и придржите их у нашој земљи. Међутим ако тај народ велику глад трпи, а Ви подајте му по нешто ране од десетка, да не помре од глади ту на границама⁶⁾“. Милош је Стојановићу препоручио да заједно са Петронијевићем ради на умирењу буне, али тако; „ако везир нишки увуче своју војску у варош“, каже Милош, „онда са Аврамом присаветујте, по писму које ја Авраму на народ упућујем, да се народ својим кућама врати, и они који су ту, и они који се буду разбегли. Нека се сви врате својим домовима“. У случају да нишки везир не буде хтео турску војску повући у варош Ниш, у шта Милош само сумња, кнез препоручује Стојановићу да са Аврамом не тера народ кућама „да не изгине узалуд“⁷⁾. Пошто је нишки везир позвао турску војску да се одмах повуче, Аврам је прочитао побуњеницима Милошево писмо, у коме их овај позива да се врате кућама и да се смире. Пошто су чули кнежево писмо побуњеници се врате својим домовима⁸⁾.

⁵⁾ Ibid.

⁶⁾ Ibid. 92—93.

⁷⁾ Ibid. 93—94.

⁸⁾ Ibid. 94—5; Милан Ђ. Милићевић, *Краљевина Србија*, Београд 1884, 40—41.

Као у нишком крају, тако исто и у пиротском српски народ није могао сносити турска насиља, па је 1835 и 1836 године велики број породица побегао у Србију. У пролеће 1836 народ се дигао на оружје против Турака. Стога је Милош одмах писао Стевану Стојановићу у Неготин да ради на угушењу буне, а због истог посла послао је свога претставника и министра иностраних дела Аврама Петронијевића у Књажевац. И Стојановић и Петронијевић радили су по Милошевом налогу на стишавању буне, а исто тако утицали су на претставнике турске власти да боље поступају према Србима. Бегунце су упућивали да се врате својим кућама, а Петронијевић је лично ишао у Пирот да умири народ⁹⁾. Међутим са умирењем народа у почетку је ишло теже. Народ се био сакупио у великој маси у околини Пирота, изјављујући да жели да сви Турци оду из вароши, ако то не буду хтели учинити да ће ударити на саму варош. И народ у вароши Пироту и народ у околини потстрекачи буне су уверавали да ће их кнез Милош и Срби из Србије помоћи. Тако су многи претставници бунтовника изјавили како очекују само да им стигну топови и помоћ коју им је кнез Милош обећао.¹⁰⁾ За Пироћанце каже Петронијевић да им је „неко добро напунио главу да ће им Ваша Свјетлост помоћ учинити кад они само буну почну. Ово им сад нико не може извадити из главе, мањ само Ваша Свјетлост”.¹¹⁾ Петронијевић је уверавао народ да је он у томе преварен и да треба да се смири. Пошто је смењен Махмуд-ајан (војвода) и владика нишке епархије Јероним који су народ много глобили, буна се утишала. Са новим војводом Хаци-Мехмед-бегом народ је био необично задовољан. Истакнутији људи из Пирота писмено су захвалили кнезу Милошу на његовом заузимању за њих, извештавајући га у исто време да се „нови војвода влада по његовим заповестима”, да је глобе и зулуме све дигао и да је порез „мало спао”. Стога моле кнеза да их посаветује коме да се обрате са молбом да им не мења новог војводу.¹²⁾ Милош им је одмах одговорио и посаветовао их да се обрате

⁹⁾ Краљевина Србија, 185—188.

¹⁰⁾ Ibid., 200.

¹¹⁾ Ibid., 201.

¹²⁾ Ibid., 214—15.

„честитом везиру руменли валису“ у Битољ и замоле га да им остави садањег војводу.¹³⁾ Тако је кнез Милош посредством својих људи успео да умири побуњени народ у нишком и пиротском крају. Због тога је његов углед и значај код народа не само у овом крају и у источној Србији већ и у западној Бугарској увелико порастао.

У Милошевој националној политици једно од најзначајнијих места заузимају његови срдачни и пријатељски односи са Бугарима. Известан број лица из Бугарске он је имао у својој служби. Преко њих је ступио у тешње везе са истакнутијим Бугарима. Већ 1830 год. пише Хаџи-Јордан Хаџи-Геновић Милошевом човеку Пантелији Хаџи-Стоилу у Брашову „да су житељи славенскиј, јамболскиј, казанскиј и другиј некиј вароши, заједно са околним селима из Трације и Блгарије решили, разићи се у разна места и да не остану под влашћу турском“. Хаџи-Јордан, „као земљак, једноверац и добар патриот“ саветовао им је да се у Србију „с фамилијама преселе, где ће наћи исти род, исти језик, исто вероисповеданије и обичаје“. Пошто зна да Хаџи-Стоило стоји у добрим односима са српским господарем Милошем, Хаџи-Јордан га моли да се пријатељски потруди „за целиј један народ кому число заиста ће превазићи 100 хиљаде фамилија“. Даље га Хаџи-Јордан моли да се договори с кнезом Милошем да овај прими под своју власт, у Србију, Бугаре и да им да „прилично места на обработеније за њихов ужитак“. Ако кнез на ово пристане, нека им пошаље новаца на зајам за неко време да би могли преселити своју сиротињу. На крају, умољава га да увери кнеза да ће у бугарским исељеницима добити добре и исправне поданике „који неће бити на штету Србије, но паче на ползу“.¹⁴⁾ Међутим, изгледа да од ове селидбе Бугара у Србију није могло бити ништа, вероватно највише због тога што је кнез Милош у то доба био у врло добрим односима са Турцима који су били решили да му признају и право наследства у његовој породици, па се плашио да, примивши Бугаре, не наљути Порту и не дође с њом у сукоб. Међутим, Милош је и даље продужио да одржава добре односе са Бугарима. Године 1834 и 1835 он штампа

¹³⁾ Ibid., 216.

¹⁴⁾ Ibid., 78.

о своме трошку у Крагујевцу књиге бугарских националних и књижевних препородитеља, калуђера Неофита Бозвели Хилендарског и Неофита Рилског. Неофит Рилски се и лично упознао са кнезом Милошем кад се овај у јесен 1835 са свога пута из Цариграда враћао преко Бугарске у Србију. Састанак је био у Габрову. Том приликом Неофит је у име кнеза Милоша писао једно писмо на грчком језику неком грчком владици. Сачувала нам се и копија Неофитовог говора који је био припремио да поздрави кнеза Милоша. У говору Неофит назива кнеза „избавитељем Србије, украситељем Србије, мудрим управитељем и правим потомком славних и храбрих српских хероја”. Поред осталог Неофит каже: „Милош славни, целом славено-србско-бугарском народу мило је и слатко име, милост Божја и нама је од Бога дарована, као наш нови покровитељ и заштитник. Радуј се и ти дакле бедна Бугарска што си удостојена лично видети милог, милостивог и светлог књаза српског Милоша”.¹³⁾

Поред културних, просветних и трговачких веза кнез Милош је са Бугарима одржавао и политичке везе. Он је увек кад год је могао и имао за то прилике обећавао им помоћ или их помагао у борби против Турака. Хтео је да поред Срба и други хришћани, нарочито најближи његовој држави, гледају у њему заштитника од турских насиља и као заштитник је хтео свуда да се претстави. Стога је сасвим разумљиво што су се Бугари у западној Бугарској 1835 и 1837 године, пре него што су хтели да се дигну на Турке, обратили кнезу Милошу за помоћ.

Узроци и бугарским и српским побунама су углавном били велики намети и насиља Турака. Непосредни повод за буну Бугара 1835 године у западној Бугарској, у берковачкој околини, у ломском округу, било је рђаво поступање берковачког ајана Шериф Ахмеда, „чија је система управе била насиље и угњетаније”, особито према бугарским женама. Он је у том погледу чинио слично ономе што је код нас у рудничком крају пред устанак радио Салиага, назван од народа „руднички бик”. Кад је Шериф у пролеће 1835 последњи пут изашао у своју „казу”, чинио је нечувена насиља.¹⁴⁾ Стога су се Бугари у берковачкој

¹³⁾ Сборникъ 13, 404

¹⁴⁾ Д. Маринџѳ, Политическа движения и възстания въ западне България (Сборникъ за народни умотворения.. књ. II) София 1890, — 77—78.

околини решили да се дигну на устанак. У пролеће 1835 казански кнез, деда Џенко, сазвао је скупштину Бугара у Бистрилици на којој је одлучено да се дижу на устанак сва села у берковачкој околини. Али пре него што то почну, Бугари су решили да, преко окружног начелника у источној Србији, извести кнеза Милоша о својој намери, надајући се да од њега добију оружје, барут па и помоћ у војсци. Изабрана је депутација коју су сачињавали „поп Икија од Чипоровци, деда Џенко кнез, поп Вељко и поп Миљко“. Депутација, снабдевши се потребним пуномоћјима, оде у Србију, у Књажевац, окружном начелнику и саопшти му због чега је дошла. Кад је начелник добио из Београда тражена упутства, он депутацији саопшти „да је Србија свагда готова да помогне Бугарима“, само треба да се што више народа дигне на устанак. Пошто се депутација вратила у Бугарску и саопштила народу обећање српске владе почео се устанак припремати. За вођу је био изабран Манчо Пунин из Бистрилице, за његовог заменика Петар Стојанов из истог села, а за писара поп Мито Андрејев из Копиловаца.¹⁷⁾ Одређено је да устанак почне на Спасовдан када се велик број народа икупља у Чипровском манастиру. Тако је било и овога пута. Сакупило се око 4000 људи, од којих само 150 наоружаних. У Берковици се одмах пронео глас да устаника има око 15.000, да су наоружани пушкама и топовима добијеним из Србије и да међу устаницима има и Срба. Али буна није успела јер су устаници, слабо наоружани, увиђали свој рђав положај па су се са Турцима нагостили. По тој нагодби, учињеној идуће године после још једне буне у истом крају, Шериф је био смењен са свога положаја а за берковачког ајана дошао је Абдурахманбеј. Вођа буне Манчо није смео остати у Бугарској већ је побегао у Србију, дошао је у Ћуприју, ту се настанио па ту и умро, оставивши иза себе једнога сина за кога се зна да је још 1890 године живео у истој вароши.¹⁸⁾ Ову буну Бугара у берковачком крају кнез Милош је, преко својих представника власти у источној Србији, вероватно помогао, само не у великом обиму и јавно, већ је кришом послао мало оружја и цебане. Кнез Милош је овако урадио с једне стране због тога

¹⁷⁾ Ibid., 78.

¹⁸⁾ Ibid., 79—81.

што није веровао у већи успех те буне, а с друге стране, што је нарочито важно, он се тада налазио пред путем за Цариград куда је полазио на поклоњење султану. Стога је сасвим разумљиво што у исто време док се спремао да иде у Цариград и тамо изјави своју верност султану, није могао јавно потпомагати бунтовнике који су се били дигли против султанових претставника.

Годину дана после буне од 1835 године, под утицајем буне у пиротском крају, избила је опет буна у берковачком крају, против Турака. Већ маја месеца Аврам Петронијевић из Књажевца извештава кнеза Милоша да је добио вест „да је и Берковчката сва устала на бунт, друмове позатварали, субаше отерали у варош“, желећи да се ослободе Турака и турског насиља. Људи који су долазили у Књажевац жалили су се Петронијевићу на велике зулуме војводе Шерифаге, и говорили да се надају помоћи од кнеза Милоша.²⁹⁾ Петронијевић је предузео кораке да се ова буна стиша и положај народа побољша. Бунтовници, да би придобили што више присталица за свој покрет, говорили су да кнез Милош зна за ту буну, да се међу њима налази не колико српских чиновника, среских капетана, међу којима и Хајдук-Вељков брат Милутин Петровић и његов син, као и око 300 Пироћанаца.³⁰⁾ И берковачки војвода Шерифага писао је кнезу Милошу како су тобоже дошли његови људи и дигли народ на устанак. Милош је у своме одговору Шерифаги побијао његова тврђења, доказивао да он и његови људи немају никакве везе са буном и да су „лажни гласови који се о томе проносе“. Он упозорава берковачког војводу да ниједан Србин није прешао границу нити отишао у берковачки крај, и препоручује му да треба да сам чува народ од „зулума и угњетенија, и не дајте повода да он востанија чини, у ком случају јестествено измишљава све што му полезно бити може“. Даље каже да је послао свога човека, Петронијевића, да се са високим царским чиновницима у Нишу, Пироту и Софији споразуме како да се умири пиротски крај, а за берковачки он ништа не зна. Знајући да је Шериф својим рђавим поступцима изазвао буну народа и по други пут, Милош му то ставља до знања следећим речима: „Зато

²⁹⁾ Краљевина Србија, 191—193.

³⁰⁾ Ibid., 193—196.

дакле потребно је да се и ви трудите сиротињи правду учинити, као што је и Божја и царева воља, и не угњетавајте цареве раје на срамоту вашу и цијелога света, и да се гњеви на вас премилостиви цар наш".²¹⁾ Међутим Шерифага који је био велика пијаница и на кога су се Берковчани, кад су долазили у Пирот, жалили како „једнако хода по диванани и накреће бокал с вином", уместо да стишава народ још више га изазивао.²²⁾ Почео је да убија и људе. Депутација од 50 људи била је дошла у Пирот да се жали на тешко стање. Један део те депутације је из Пирота упућен преко Софије у Битољ руменли валису. Међутим, Петронијевић је са високим турским чиновницима предузео све што је потребно да се буна стиса. И кад је ствар била на добром путу, догодио се 26 маја у Пироту сукоб између Турака и бунтовника из пиротског краја и то даде повода да се народ у берковачком крају понова и готово сав дигне на ноге и побегне у планине изјавивши Турцима „да они неће више за Турке да знају, да су и они Ваше Свјетлости (кнеза Милоша) поданици постали, и т. п."²³⁾

Као што се види из напред изложеног, кнез Милош је показивао велики интерес за живот народа у западној Бугарској. Колико су покрети у западној Бугарској, у берковачком крају, били припремљени са његовим знањем и одобрењем, тешко је сада утврдити. Несумњиво је да су поједини чиновници у источној Србији знали за припремање народа на устанак, а вероватно му били обећали и своју потпору. Исто тако је несумњиво да је кнез Милош био популаран код народа у западној Бугарској, за који је он сматрао да се нимало не разликује од народа српског, и да је на тај народ имао великог утицаја. За тај кнежев велики утицај на бугарски народ знали су врло добро и највиши претставници турске власти на Балкану. Приликом буне у берковачком крају 1836 године руменли валис из Битоља писао је лично кнезу Милошу да „помогне к усмиренију берковачког бунта". Народ у западној Бугарској гледао је у кнеза Милоша као у свога заштитника. Стога му се увек, пре почетка покрета за ослобођење, обраћа за савет и помоћ. А кад покрет не успе, онда

²¹⁾ Ibid., 197—198.

²²⁾ Ibid., 198.

²³⁾ Ibid., 198—205.

Милош треба да се заузме код турских власти да народ заштити од насиља и да му се опрости што се дизао против царске власти. Као најбољи пример шта су Бугари из западне Бугарске мислили о Србији и кнезу Милошу и шта су од њих очекивали, служи њихова изјава приликом буне 1836 године, да не признају више Турке за своје господаре и да постају поданици српског кнеза.

Године 1839 одласком кнеза Милоша из Србије завршио се и његов рад на националном пољу, вођен за време његове прве владе. После тога, 20 година Милош је провео у иностранству као обичан грађанин, али никада није код њега попустило интересовање за живот српског народа, и то не само народа у Србији већ и у српским покрајинама под туђом влашћу. Са многим људима из тих покрајина он је одржавао везе, а његови повереници путовали су на све стране по српском народу обавештавајући се о његовом животу и приликама.

На Светоандрејској скупштини 1858 године, као један од разлога за повратак кнеза Милоша, либерали и обреновићевци истакли су да ће кнез Милош поновним доласком на власт дати нов правац нашој националној политици и да ће у извођењу те политике бити много енергичнији и одлучнији него претставници уставобранитељског режима. Први наши либерали били су српска деца школована на страни, у слободним демократским земљама на западу, и национално много напреднији него њихови очеви. Та наша млађа интелигенција није се задовољавала унутрашњом аутономијом (коју је кнез Милош био изразио) већ је желела да српски народ добије своју потпуну независност. Посматрајући рад уставобранитељског режима чији су се носиоци, Савет и кнез, често обраћали Порти и тражили њену интервенцију у појединим питањима, либерали су сматрали да је то недостојно српског народа, да вређа његов понос. Знајући да је Милош од Порте изразио унутрашњу аутономију, они су били убеђени да ће он сада са више успеха радити на добијању потпуне независности. И Милош је такорећи одмах на првом кораку своје друге владе, једним примером показао да ће у националној политици ићи другим правцем него његови претходници, носиоци уставобранитељског режима.

Кад је кнез Милош по други пут дошао на владу, затекао је турске низаме из града, како, с дугим пушкама на којима су

били бајонети, „у свима главним улицама и дању и ноћу патролирају у оном делу вароши (Београда) који је био у шанцу“, а на коме су биле четири капије: Стамбол-капија, Варош-капија, Сава-капија и Видин-капија. За време прве владе Милошеве низами су „патролирали“ главним улицама „као неки позорници и као што сада наши жандарми стоје, али су били без дугих пушака, само са бајонетима у канији о бедру“. Али кад је почео активни рад на обарању кнеза Александра, београдски паша је наредио да низами стражаре улицама са пушкама и бајонетима. Видећи ово кнез Милош је одмах поручио београдском паши да те „патролције“ повуче из вароши и да остану само на капијама. Али се тадањи управник београдске тврђаве, Осман Топалпаша, који је био непријатељ и кнеза и Срба, успротиви томе. Милош га позове и каже му да одмах уклони низаме из вароши. Османпаша се изговарао како је он тако затекао кад је дошао у Београд и да без питања у Цариграду не може низаме уклонити из вароши. Милош је на то плануо, поцрвенео и љутито паши одговорио: „Ти си тако затекао, али ја нисам тако оставио, зато ти питао не питао у Цариград то је твоја ствар, а ја ти кажем да ти дижеш те низаме, иначе ћу их ја силом отерати“. Паша није имао куд већ је наредио да се низами повуку из вароши.²⁴⁾

Уопште за време своје друге владе 1859/1860 кнез Милош је био и сувише агресиван и револуционаран у националној политици. Одмах по доласку предузео је кораке у Цариграду да се Турци иселе из неких вароши у Србији у којима су још становали. Хтео је Србију сасвим да очисти од Турака. Тако исто није пренебрегнуо рад на националном пољу у западној Бугарској и нарочито у Босни и Херцеговини. Из доба друге његове владе сачувао нам се план на који би се начин Босна и Херцеговина најлакше могле ослободити од Турака и ујединити са Србијом. Тај план је рађен са Милошевим знањем и одобрењем. Као најбоље средство за постизање циља у плану је било предвиђено припремање устанка и организовање устаника са новчаном помоћу од 25.000 дуката добијеном из Србије. По томе плану и Црна гора је заједно са Србијом, а по директивама из Београда, имала

²⁴⁾ Драгослав Страњковић, Успомене и доживљаји Димитрија Маринковића 1846—1869, Београд 1939, 124—25.

да ради на ослобођењу Херцеговине као покрајине са којом се граничи. Из Јужне Србије и Новопазарског санџака као и источне Србије Милошу је послат за годину дана велики број молби којима га тамошњи народ позива да га ослободи и уједини са мајком Србијом. Али иако је Милош, као и Карађорђе, мислио и радио на ослобођењу целокупног Српства, исто тако и то Српство, сви Срби ма где се налазили под туђом влашћу, без разлике на положај, чин, звање и материјално стање, били су упрли очи у Србију. Она је била онај привлачни центар коме су они тежили и по упутствима из Србије свесрдно радили на своме ослобођењу. Код тих Срба уопште није било колебања. Они су потпуно схватили идеју распрострау из Србије да се сви Срби морају прво ујединити у независну државу, и да ће им само на тај начин бити обезбеђена и њихова лична и њихова имовна сигурност. Због тога је Србија и могла, од првог дана свога постанка, своје погледе управљати и изван својих граница. Због тога је она била тек прва појава једног замашнијег процеса иза које је једнодушно стајала читава једна раса исте историје, истих погледа у будућност и која је кроз Србију тражила и полагала право на самосталан политички живот. И они у Србији и они изван њених граница, још у Милошево доба сасвим су правилно схватили да се њихов једини спас и једина сигурност налазе у њиховом уједињењу. Стога су на томе и свесрдно радили.

Кад се говори о националној политици кнеза Милоша мора се нарочито истаћи и подвући да он ни с ким и никада када су били у питању држава и нација није правио никакав компромис. Он је био расан човек, прави Србин, и, поред Карађорђа, несумњиво један од најмаркантнијих претставника српског народа. Као такав он није могао никад изневерити националну и државну мисао. Он, који се борио за слободу и крв своју пролевао, био је готов у сваком моменту, па и као 80-годишњи старац, за време своје друге владе, да понова ступи у борбу за потпуно ослобођење Срба. Он, као и остали његови савременици из првог и другог устанка који су стварали државу, који су се драговољно за њу борили, осећали су њен значај и сваки од њих носио је ту државу у самом себи. Кнез Милош и његови савременици су сматрали да све жртве које се приносе за ослобођење и уједињење Срба нису скупе.

Драг. Страњакoвић

РИМСКА ДРЖАВА И ХРИШЋАНСКА ЦРКВА ДО ГАЛЕРИЈЕВА ЕДИКТА О ТОЛЕРАНЦИЈИ (311 ГОДИНЕ)

Највећа опречност између Хришћанства и незнабоштва постојала је у области јавног живота. У ст. веку вера није била ствар чисто приватне природе него еминентно јавноправна ствар: породица, држава, друштво и култура били су најтешње срасли са незнабошком вером и њеним култом. Римска држава је веома ригорозно одржавала култ домаћих богова. Побеђеним народима Рим је редовно дозвољавао да и даље врше своје верске обичаје, док су њихова божанства обично налазила место у самом кругу римских богова, који је на овај начин постајао све шири. Друкчије је Рим поступао са народима монотеистичких религија. Према Јудејима римска државна власт показивала је велику толерантност, јер је њихова вера имала претежно националну основу а спољашњу мисију вршила је у врло ограниченом обиму. Под окриљем Мојсијеве вере, која је била *religio certe licita*, могло се Хришћанство до свог формалног издвојења из јудејске заједнице неопажено развијати.

Међутим, у погледу Хришћанства ствар је начелно друкчије стајала. Хришћанска вера нити је била старинска нити национална као јудејска, него нова и универзалног карактера, чији су верни припадали разним народностима, и која је показивала изразиту претензију да, потиснувши остале вере, цео свет учини својом искључивом сфером. Због веома тесне и привидно неразрешиве везе између античке незнабошке вере и античке државе многи су сматрали да Хришћанство доводи у опасност основе римске државе. Ово страховање било је још појачано чињеницом да су хришћани, са свога становишта потпуно оправдано, одбацивали култ императора. Божанско поштовање владара, за вреће живота му, било је још раније уведено у источним областима римске

империје, а од Нерона и Домицијана био је овај обичај проширен и на западне области. Култ императора постао је централна тачка римске државне религије, а однос појединог грађанина или поданика према том култу служио је као мерило за лојалност и патриотизам; одбацавање царског култа стварало је подлогу за оптужбу због велеиздаје (*crimen laesae maiestatis*). Јудеји су ослобођени били од овог култа, док је за хришћане претстављао веома тешку опасност која је била појачана још тиме што су хришћани ускраћивали да учествују у незнабошким верским свечаностима.

Начелни став Хришћанства тачно је у позитивном смислу формулисан у Господњој изреци о дужностима плаћања пореза страном незнабошкој држави (Мат. 22, 15—23; Мар. 12, 13—17; Лук. 20, 20—26). Ова Господња реч начелно потврђује постојање властитог права државе подвргавајући критици оне који то право хоће да негирају, ограничавају или ниподаштавају, и властитог права цркве као установе која проповеда еванђеље и посредује спасење људском роду. Детаљнији суд о држави пружа ап. Павле (Римљ. 13, 1—7), наравно у пуној зависности од Господњих речи. Свака власт на земљи, па и власт римске државе, постављена је од Бога; како се пак у току сваког историског процеса манифестује дељање Бога и како је на тај начин сваки такав ток од Бога одређен, намеће се као логичан закључак да је Бог онај који дела и у историском развоју римске државе. Власт је од Бога постављена и уређена и њени носиоци су служитељи Бога. Из ове премисе изводи ап. Павле закључак да онај ко се противи власти, противи се самој заповести Бога; који се пак противе власти, долазе под суд. Власт као таква има право да посматрајући рад својих поданика, чини разлику између добра и зла и да пресуђује своје поданике према њиховим делима. Ова нехришћанска држава има право мача, тј. право над животом и смрти; ово јој је право подељено од Бога а с овим и способност разликовања добра и зла те у вези с тим право кажњавања греха. Отпор против државе изједначаје ап. Павле с отпором против самог Бога. У интересу нормалног функционисања државе поданици су дужни плаћати порез и царину а уједно поштовати авторитет носиоца врховне државне власти. Власт од Бога по-

стављена није више по речима ап. Павла (1 Тим. 2, 1—4) само предмет послушности и одавања части него и молитве и благодарности. Из нешто каснијег времена имамо у првој посланици Коринћанима св. Климента Римског (1 Clem. 60 sq) сачуван текст најстарије молитве за власт, која налази образложење у речима ап. Павла (Римљ. 13, 1—2) да послушност према Богу укључује истовремено послушност према властима од њега постављеним. Карактеристично је да у овом тексту молитве не налазимо ни најмањег трага полемичког тона од стране хришћана, за које је незнабошки царски режим пред крај Домицијанове владе (90—96; у ово доба стављају научници постанак посланице) многе непријатности претстављао, а и Нероново гоњење хришћана било је још у живој успомени.

Веома тешки и сложени задаци били су стављени пред цркву крајем I и почетком II в. по Хр.: самоодбрана од незнабошког света непријатељски расположеног према Хришћанству, самоодбрана према доминантној јелинистичкој духовној култури и религиозитету и, напоследку, њено формирање у правцу универзалне цркве као носиоца хришћанске светске религије.

На развитак односа између римске државе и цркве непољно је утицало непријатељско држање јудејске дијаспоре и незнабошких народних маса. Из извора, наиме царских рескрипта, савремених хришћанских писаца и поузданих аката о страдањима појединих мученика, који нам пружају истина доста непотпун материјал за реконструкцију појединих гоњења хришћана — њихових мотива, правне основе и њихова тока — можемо јасно видети да није римска власт него непријатељско држање споменутих народних маса играло одлучну улогу у покретању гоњења хришћана у II веку.

Појава непријатељског расположења народних маса, на које оне нису ни најмање познавале суштину Хришћанства, даје се лако схватити. Хришћанство није имало сличности ни са једним од источних култова, који су у римској империји упоредо са њеним ширењем постајали све бројнији, али су како међусобно тако и према римској државној вери били у односу толеранције. Хришћанство напротив, било је, како је у уводу изложено, по својој суштини верски искључиво и нетолерантно па је начелно одбацивало све богове у римској империји и све верске цере-

моније, нарочито царски култ. Због тесне везе између римске религије и римске државе створила се о Хришћанству претстава да је оно оглашени непријатељ целокупног римског државног и културног живота (сведочанства римских историка Тацита и Светонија већ за доба цара Нерона). Због директних клевета од стране јудејске диаспоре, погрешног тумачења хришћанског култа и погрешног схватања карактера Хришћанства уопште, појавиле су се разне неповољне вести о хришћанима које су, најкасније почетком II в., примиле конкретан облик оптужбе (атеизам, неморалност, непријатељско расположење према држави); ове вести су се, и поред најодлучнијег побијања од стране старих хришћанских апологета, упорно одржавале.

Ово стање ствари доводило је у незгодан положај римске власти које су долазиле у званичан додир са хришћанима. То нам најбоље илуструје писмо Плинија м., намесника азиске провинције Битиније, цару Трајану од 112 године, које излаже тешке скрупуле које су се појавиле у вези са спровођењем поступка против хришћана. Питања која је Плиније цару ради решења формулисао, кулминшу у томе, да ли је Хришћанство само по себи већ злочинство и кажњиво или су кажњива одређена с тим именом везана злочинства. Трајанов одговор први је писмено формулисани начелни став римске државне власти према Хришћанству. Поводом Плинијева извештаја да упркос примени справа за мучење није могао утврдити никако злочинство код хришћана, цар Трајан нашао је за сходно да напусти тле редовног римског кривичног поступка и подвргао је хришћане као такве државнополицајном поступку административних звања. Већ овај први царски рескрипт претставља репресивну меру у ствари поступака против хришћана и садржи три одредбе: забрану предузимања званичног трагања за хришћанима, примања анонимних пријава и расположења да има бити ослобођен онај који одриче да је хришћанин и своју изјаву делом потврди; само хришћани против којих је поднесена пријава од одређених особа и који у Хришћанству истрају, имају бити кажњени.

Питање правне основе за гоњење хришћана у II в. и карактера хришћанских процеса још није потпуно осветљено. Ваља оштро разликовати између оптужби од стране незнабошких народних маса и формалнојуристичког поступка државне власти

против носилаца хришћанског имена. Римска државна власт није усвојила све оптужбе народних маса (најтежа морална и политичка злочинства, нарочито *sacrilegium* и *crimen laesae maiestatis* — велележаја) са разлога што није располагала неоспорним доказима за ове оптужбе и што је било осведочено лојално политичко држање хришћана у II в. Али римска држава гледала је у хришћанима присталице страног и недозвољеног култа и начелне противнике државне религије, нарочито царског култа, а велики политички значај државне религије захтевао је кажњавање таквих противника, уколико је против њих била поднесена прописана пријава власти и уколико нису хтели да се врате поштовању државних богова. Као што је припадност хришћанству пријављене личности била предмет истраге, тако се у том квалитету, чим је његовим признањем и ускраћењем приношења жртве исти на несумњив начин био утврђен, налазио формални разлог за осуду. Процеси против хришћана нису били кривични процеси у правом смислу речи, али они не претстављају ни обичан полицијни поступак, него су чинили особену врсту поступка, неку мешавину редовног кривичног и полицијног поступка. Разлог, са кога поступци против хришћана не могу одговарати ни једном у ранијем римском праву уобичајеном поступку, лежи у томе што римска државна власт још никада раније није била дошла у положај да истули против вере тако универзалне тенденције, тако изразите искључивости, толике експанзивне моћи и тако високог моралног карактера, као што је била хришћанска. Против непријатеља овакве природе морала је римска државна власт створити нов, од садашњих ефикаснији, поступак. Начела, фиксирана у Трајанову рескрипту остала су у процесуалној пракси римских државних власти меродавна све до III в.; правни положај хришћанске религије није у свом раздобљу претрпео никакве начелне измене.

Иако не можемо тачно да утврдимо број хришћана који су у току II в. морали своју веру пред римским властима да исповедају и за исту страдају, ипак је несумњиво да је Хришћанство постављени задатак самоодбране путем својих мученика, исповедника и апологета у потпуном обиму успешно извршило. Списи апологета омогућују нам и оцену извршења и другог задатка Хришћанства, наиме самоодржања Хришћанства као верске индиви-

дуалности. Решење овог задатка било је много теже него првога: била је то борба против јелинизације Хришћанства, нарочито утицаја грчке философије, која се свршила христијанизацијом јелинизма. Трећи задатак, развијање спољашње црквене организације у правцу универзалне цркве био је такође успешно завршен крајем II в.

Појава универзалне црквене организације дала је повода римској државној власти да предузме нову репресивну меру против даљег ширења Хришћанства. Цар Септимије Север није издао против њих никакав генерални едикт као што ће то касније учинити цареви Деције, Валеријан и Диоклецијан. Његова одлука којом је 202 године забранио прелаз у Хришћанство [201 године био је већ забранио прелаз у Мојсијеву веру] морала је имати карактер рескрипта тј. расположења изданог у облику одговора на питање постављено од ког намесника провинције поводом каквог нејасног конкретног случаја. Другу репресивну меру против цркве као такве предузео је 235 године цар Максимин Трачанин, непосредно уперену против претстојника цркава, дакле непосредно против носилаца црквене организације. Немоћ римске државне власти према Хришћанству јасно се показала већ при објави Северова рескрипта; између 203 и 235 године лежао је период мира од преко 30 година за кога је црквена организација била знатно ојачала и стекла већу способност за борбу са спољашњим непријатељем.

Са Децијејем (249—251) једним од оних слабо образованих, али енергичних војничких царева панонско-илирског порекла, претставника рестаурационе политике великог стила, почиње нов период у историји односа између римске државе и цркве. Гоњење путем рескрипта заменило је гоњење путем едикта. Место специјалних одлука које регулишу услове кажњавања хришћана од месних власти, сада централна државна власт узима иницијативу у трагању и кажњавању хришћана и чини напоре да их радикално сузбија и уништава у целој империји. Разумљиво је да је један владар тако конзервативног и традиционалистичког расположења као Деције и у овој области морао показати јаке реакционарности. Он је сматрао званичну религију саставним делом политичке и друштвене организације; како је учешће у култу римских богова и, нарочито, у царском култу сматрано за

неопходну манифестацију лојалности према држави и императору, природно је, да државна власт никако није могла трпети апстиненцију хришћана у том погледу. Његов у јануару 250 год. издани едикт инаугурисао је опште гоњење хришћана и цркве, које има више стадија. Децијев едикт означава први стадиј. Децијев едикт захтевао је не само од хришћана него од свих становника империје да изврше исповест државне религије приношењем жртава и учешћем у жртвеним гозбама — није дакле захтевао директно одрицање Хришћанства. То објашњава и успех ове мере: стварно је број хришћана који су удовољили овом првом захтеву био врло велик. Међутим, поред врло великог броја палих (клирика и лајика) не смемо previdети многе исповеднике који су упорно ускратили да изврше царску заповест; релативно мали број мученика може се објаснити особеним карактером овог гоњења, које није имало за циљ искорењење хришћана него њихово поновно задобијање за римску државну религију. Иако је успех овог гоњења био велик, ипак је био само привидан, јер одмах по престанку гоњења још пре Децијеве смрти (око Ускрса 251 год.), велик број палих обратио се са молбом да буде поново примљен у црквену заједницу.

Још даље од Деција отишао је у гоњењу цар В а л е р и ј а н (253—260), који је пред крај своје владе издао два едикта против хришћана (257 и 258 године). Главни циљ ових гоњења било је уништење организације хришћанских општина и онемогућење одржавања међусобних веза. Док се први едикт углавном држао оквира Децијева едикта (казне изгнанства) уз додатак забране богослужбених скупова и гробаља (смртна казна), захтевао је други едикт под претњом смртне казне изричну абнегацију Хришћанства од стране клира и припадника отмених друштвених staleжа (сенатора, витезова итд.); с овим гоњењем било је скопчано и одузимање црквеноопштинског иметка (богослужбене просторије, гробаља). Овом оштром поступању државне власти одговарао је појачани отпор хришћана који је Валеријанова наследника цара Г а л и ј е н а (260—268) принудио на опозивање очевих едиката и враћање конфисковане имовине како црквених општина тако и појединих хришћана. Никако не треба прецењивати домаћај ове царске иницијативе нити акт од 260 године сматрати за истинско званично признање Хришћанства у том

правцу да би оно постало било дозвољена вера. Галијен се ограничио на стављање ван снаге очевих едиката враћајући се фактичној толеранцији која је владала од почетка III в. до Децијева и Валеријанова гоњења.

Од год. 261 наступила је нова пауза мира од преко 40 година и за време овог мира уследило је коначно консолидовање Хришћанства у римској империји. Дугим периодом мира поспешно ширење Хришћанства и његово јаче продирање у више друштвене сталеже морало је привући пажњу његових непријатеља на себе, који су још увек имали на својој страни велику већину становништва империје (7,000.000 до 10,000.000 хришћана према укупном броју од око 50,000.000). Непријатељско расположење против хришћана било је за владе цара Аврелијана (270—275) јаче потстакнуто антихришћанским списом новоплатоника Порфирија; душа антихришћанске акције почетком IV в. био је намесник провинције Битиније Хијерокле, који је имао јак утицај на Диоклецијанова цезара Галерија. Незнабошко свештенство, које је сматрало да је општим ширењем Хришћанства доведен у питање и његов опстанак, нашло је у Галерију савезника спремног за борбу. На одлучну акцију против Хришћанства нарочито је позивао сталан пораст броја хришћана у римским војним јединицама, што је доводило у опасност римске војне традиције. Против хришћана војника и хришћана чиновника у царској палати био је уперен први напад пред крај III в. Ускоро за овим наступило је опште гоњење хришћана са дотле невиђеном жестином. Четири Диоклецијанова едикта из год. 303 и 304 претстављају систем гоњења, које је било у стању да уништи Хришћанство, да није дошло одвише касно. Први едикт садржавао је међу осталим и одредбу о рушењу богослужбених зграда и спаљивању св. књига, коју не налазимо у ранијим царским едиктима.

Ни Диоклецијанова широко заснована и систематски организована гоњења нису могла да скрше отпор хришћана; становништво незнабошке вере није више показивало ону ревност за борбу као раније. Истина, и сада су многи хришћани показали доста људске слабости, али за ових гоњења број мученика знатно је надмашио број палих и из овог времена имамо већи број мученика и више појединачних вести о њима него из свих ранијих

гоњења заједно. Овом неуспеху доста су допринеле и Диоклецијанове политичке реформе: подела државне власти на два цара и два цезара (уз сваког цара по један) од почетка је спречавала униформно спровођење ових едиката у све четири префектуре.

После абдикације (1. VI-305) старих царева Диоклецијана и Максимијана гоњење је у битном остало ограничено на Исток, док није и овде изненада наступио по цркву повољан преокрет. Тешко оболели цар Г а л е р и ј е потписао је у својој резиденцији Никомидији 30 априла 311 год. и дао публиковати едикт о толеранцији, који нам је сачуван у латинском оригиналу код савременог црквеног писца Лактанција (*De mortibus persecutorum* 34) а у грчком преводу у црквеној историји црквеног писца Евсевија (*hist. eccl.* VIII, 17). Едикт је издан у име царева Галерија, Константина Великог и Лицинија. У едикту констатују владари да покушај успоставе верског јединства у римској империји није успео и подељују хришћанима право слободног вероисповедања и одржавања њихових скупова—богослужбених и црквеноопштинских, али под условом да јавни ред и поредак не смеју бити нарушени. Начело, постављено у едикту од Галерија, било је респектовано: Хришћанство, признато као дозвољена религија, није више потпадало под удар репресивних закона, него је имало легалну основу за мирно и несметано развијање.

Ф. Гранић

ФРИДРИХ ХЕЛДЕРЛИН

ПОВОДОМ СТОГОДИШЊИЦЕ ЊЕГОВЕ СМРТИ

Године 1769 направио је Енглец Џејмс Вот прву употребљиву парну машину. Мало година после тога настаје у Енглеској прва фабрика парних машина у свету. Почетком 19 века добија и европско копно енглеске моделе. Саобраћај на води и на копну, мајдани у Шкотској и Шведској прихватају се овог новог извора снаге. У исто време отприлике изграђују Енглези — опет они — прве механичке парне машине за прећу и ткање. Тиме почиње ново доба: доба механизовања и технике. Градови нарастају нагло, око лепих старих насеља хватају се, као красте, низови одвратних фабричких зграда за индустрију — као дубока симболичка појава —, настаје нови сталеж људски: фабрички радник, слуга не више сељака и благотворне природе него бездушне и неумољиве машине.

Немир обузима људе, клате се темељи хиљадугодишње историске свести европскога живота. Нова свест се још није стекла. Настају социјални проблеми, привредни ратови подривају мир у свету. Све ово, нема сумње, свеједно било нам по вољи или не, почиње са годином 1769. Те, тада настале, дубокосежне поремећаје и потресе, који засежу до у срж наше унутрашње супстанце, нисмо још ни до данас пребродили. Још увек се рвемо да постигнемо изравнање и синтезу. Ми се у нашој свести обазиремо за новим вредностима, да бисмо надокнадили оно што се у неповрат изгубило.

Готово исте године када је пронађена парна машина, дошли су, 1770, у Немачкој на свет три човека, који сваки на свој начин приказује и претставља културу свога доба, то су: Лудвиг ван Бетховен, музичар, Фридрих Вилхелм Хегел, филозоф, и Фридрих Хелдерлин, песник.

Сва тројица стоје на истом прагу култура, сва тројица носе у себи инстинктивно сазнање скретнице доба и њених опасности. И док се код обојице уметника, код Бетховена и Хелдерлина, геније лаћа последњег и највећег откровења, док Бетховен, као у каквом огромном скоку, прелеће будући развој и Шилерову визионерску слику човечанства: Будите загрљени, милиони! саздаје из духа музике, док Хелдерлинов Хиперион пева бесмртну, тамно-дубоку песму судбине, у Хегелу се сабира, као у каквој циновској установи, свеопште знање људско, сабира се сво сазнање европског човечанства прибрано путем мисли и истраживања.

Оно што су мудраци запада, почев од старих Јелина до Имануела Канта, прибали у погледу мисли вечности, налази се у Хегелу згуснуто и пречишћено. У „Феноменологији духа“, у опсежном делу у три тома „Наука логике“ и, најзад, у великој „Енциклопедији филозофских наука“ добија ово прибрано знање своју крајњу форму завештања.

У истом критичком добу, последњих десетина 18. века, у коме се већ разлежу оштри звуци фанфара француске револуције, у Немачкој долазе на свет, и то у кратком размаку времена, песници Фридрих Шилер, Жан Паул, Фридрих Шлегел, Фридрих Харденберг, Е. Т. А. Хофман, Хајнрих Клајст, Клеменс Брентано, Лудвиг Уланд, Јозеф Ајхендорф, Теодор Кернер и Грилпарцер; сликари Каспар Давид Фридрих, Филип Ото Рунге, Карл Фридрих Шинкел, филозоф Шопенхауер, и најзад музичари Волфганг Амадеус Моцарт, Лудвиг ван Бетховен, Карл Марија Вебер, и Франц Шуберт.

Подвучимо још једном: све ове мужеве, који су осим тога савременици једнога Гетеа и Хердера, доноси на свет друга половина столећа, за време од једва четири деценије, дакле у току једнога јединога људскога живота.

Изгледа као да се геније човечанства, као да се оно што је у човеку бесмртно, хтело приказати још једном у свој својој чистоти и јачини. Са беспримерном снагом светлости, као стуб пламена да кажем, стоје ове творачке године у историји европског духа и бацају своју светлост до у наше доба. Довољно је поменути само једно име да би се ова, у ствари непролазна, свет-

лост изазвала и наше унутрашње око припремило да је осети: име Фридриха Хелдерлина.

Да одмах истакнемо: у целокупној области немачкога језика, подразумевајући ту и Гетеово лирско дело, ми не познајемо ништа што би достизало усамљеничку висину понеке Хелдерлинове песме. Ми знамо да се са неким од ових песама, са извесним местима, на пр. из Емпедокла, достиже, ако не и преко-рачује, граница онога што је уопште могуће исказати. Оне су настале из најдубље болне усамљености људске и оживотворене у једно исто тако дубоко, готово космичко усамљеништво. Зато те песме нису увек и нису сваком приступачне. Док је друго, — блажене химне младог Хелдерлина, песме заљубљеног песника, — испуњено милозвучиошћу, и одише тако мирном лепотом да поред тога можемо ставити само оно што је најбоље и најзрелије што су нам дали у својим најсрећнијим часовима један Гете, Мерики или Рилке. То су крупне речи, свестан сам тога. Али оне се не могу порећи — откада је наша генерација, откада су Немци ових последњих тридесет тако тешких година, открили опет свога Хелдерлина.

И када су га открили? У хуци првога светскога рата, у опаким годинама између 1914—1918. А шта се, као утеха или помоћ, обистини кад човек гледа смрти у очи, кад са последњим визионерским сазнањем учи да разлучује оно што је пролазно од непролазног и вечитог, то је издржало пробу вредности за сва времена.

А какав је био човек који се тако високо успео, коме је успело да у једном кратком наглом налету од циглих десетак година продре до последњих висина уметничког израза? Је ли то био човек коме је већ природа била дала обележје херојског, непоколебљивог и неумољивог борца? Је ли то био човек који је и у свом спољашњем животу био испуњен истом непоколебљивом тежњом ка извесном циљу који га је потстицао и формирао његово настојање као песника? — Ништа од свега тога. Дозволите да у овом часу сећања на песника споменем неколико датума који су били од важности у овоме од Бога обдареном, намученом и најзад у мраку ума потонулом људском животу.

Над детињством Хелдерлиновим бдиле су и њиме руководиле само жене. Његов отац, манастирски надзорник, Хајрих Фридрих

Хелдерлин, умро је када је дечко имао две године. Мати, Јохана Кристине, убрзо се удала по други пут. Њен други муж, градоначелник Ниртингена, умро је рано. И тако је дечко проживео са мајком, бабом и тетком првих 14 година свога живота. Као тридесетогодишњак опевао је ово своје доба у песми „Младост“ (Jugend).

Da ich ein Knabe war,
Rettet' ein Gott mich oft
Vom Geschrei und der Rute der Menschen
Da spielt' ich sicher und gut
Mit den Blumen des Hains,
Und die Lüftchen des Himmels
Spielten mit mir.

Und wie du das Herz
Der Pflanz erfreuest,
Wenn sie entgegen dir,
Die zarten Arme strecken,
So hast du mein Herz erfreut
Vater Helios! und wie Endymion
War ich dein Liebling,
Heilige Luna.
O all ihr treuen
Freundlichen Götter!
Dass ihr wüsstet,
Wie euch meine Seele geliebt!

Zwar damals rief ich noch nicht
Euch mit Namen, auch ihr
Nanntet mich nie, wie Menschen sich nennen,
Als konnten sie sich.
Doch kannt' ich euch besser
Als ich je die Menschen gekannt,
Ich verstand die Stille des Äthers,
Des Menschen Wort verstand ich nie.
Mich erzog der Wohllaut
Des säuselnden Hains,

Und lieben lernt' ich
 Unter den Blumen.
 Im Arme der Götter wuchs ich gross.

Отац није био оставио иза себе никакво имање. Зато младом и талентованом дечку није преостајао никакав избор: морао се прихватити учења теологије, пошто се у швапским богословијама и заводима могло учити о државном трошку. Тако је Хелдерлин провео две године у „нижој“ богословији у Денкендорфу. Он је питомац и носи одело заводских питомаца, црну капуљачу без рукава. Од јутра до вечера молитве и лекције из библије. Између њих, у подне, мала „реакција“ тј. одмор од сата и по. Па и за време овога одмора захтевао је кућни ред „смерно мировање“. Без дечачке игре, „без скакања, вике и детињарија“. Дечаци мора да воде озбиљне разговоре. Свакако, озбиљно музицирање је допуштено. Два дана у недељи могу да по два сата уживају у „освежењу у пољу“. Али да би се добило допуштење за ову шетњу, сваком питомцу је била потребна једна сликована молбена песма и кратко слово на латинском пре ручка. При шетњи кретали су се питомци заједно у малим групама идући одмереним кораком. Издвајање је било кажњиво. За лична осећања није дакле било места. Ипак већ у овом добу настаје неколико песама, али оне не наговештавају ничим каснији развој песников. Много важнији је у ово доба његов сусрет са грчком класиком. Из овога додира нараста тајанствено и судбински ватрена љубав песникова за стародревном Јеладом, чежња која никад није попустила за Грчком, за њеним становницима и њеном природом. Ни један Немац — а то свакако значи нешто — није био толико опчињен чежњом за старом Грчком колико Хелдерлин.

Идуће две године, 1786—1788, проводи младић у чувеном манастиру Маулбруну, да би, после добро положеног испита, прешао најзад у Тибингеншку колегију.

Тибинген, данас град са 20.000 становника, са многим и угледним универзитетским институтима, са многим познатим штампаријама и издавачким предузећима, био је већ пре 800 година трговачко место а пре 700 година варош. Са својим изванредним замком, са дивним тргом и многим знатнијим стародревним грађанским домовима, са својим неупоредиво лепим по-

дожајем између огранка швапског Алба, спада Тибинген у најлепше немачки градове. Завод у коме је Хелдерлин провео четири године постао је око 1536 године. Читав низ славних мужева нарастао је у правом смислу те речи, у овоме заводу. Споминјем само: Кеплера, Шелинга, Хегела, Уланда, Шваба, Кернера, Курца, Меријеа, Д. Фр. Штрауса и Фр. Т. Фишера. Само је један од њих остао веран теологији: Едуард Меријеа, али, разуме се, ни он до краја живота.

Ове четири године у заводу значајне су за Хелдерлинов развој. Све оно што у њему волимо, што нас испуњава језом или страхом, што нам се чини загонетним, развија се ових година. Рањивост његове душе; склоност за избегавањем људи, да би их у понеким часовима, из осећања неподношљиве усамљености и напуштености, опет тражио и њима се откривао и исповедао, занесењачка чежња да се у животу подражава неком идеалу, постављање себи највећих могућих захтева, као и слутња од опасности, од трошности у којој се ова незаштићена душа налази још од младости: све то говори и звони и сувише јасно из свих његових писама, забележака и песама онога доба.

Спољашње, ове године су биле сиротињске и испуњене материјалним бригама као и свако ђаковање у семинаријама. Зими су питомци завода, њих 20—30 на броју, проводили време заједно у једној просторији, готово без огрева и светлости. Одаје за спавање нису имале чак ни дрвени патос и биле су незаштићене од ветра, кише и снега.

Лети је капија затварана већ у девет часова, зими није било увече уопште изласка.

Хелдерлин постаје раздражљив. Мучи га много шта: најпре страх од теолошког позива, од позива уопште. Већ онда Хелдерлин сасвим јасно осећа да није рођен ни за овај нити за неки други позив: осећа да ће морати, таман као и Франц Шуберт, живети изван грађанског круга живота ради своје друге више „позваности“. Затим, све веће и неисказиво болно сазнање о раздору који свет и људе растрга, сазнање да је изгубљена хармонија некадашњих срећнијих времена. И један Гете имао је дубоко сазнање о овоме раздору у свету. Али ради свога самоодржања труди се он — Гете — увек да оба света, ведрину и

бол, радост и тугу, занесеност и стварност проживљава скупа, да их у себи преточи у синтезу и да изгубљену хармонију изгради опет у своме властитом бићу.

То Хелдерлин није био у стању, јер у њему клатно замахује несравњено даље и дуље. Радост и бол: Хелдерлин их доживљава несравњено интензивније него ма који други песник, него ма који други уметник пре њега. Природа, пријатељство и љубав у стању су да му пружи такву усрећеност да он мисли да их не може поднети. Он осећа онда јасно опасност у којој се налази. Затим опет наилазе часови у којима он самог себе напушта, јер сазнаје да у свету нема доста љубави, да људи са самима собом тврдице и да су егоисти. Тада се осећа као да обамира. Хвата га хладна језа, једва осећа још живота у себи. „То ме спопада често утолико снажније, уколико сам себи дуже прећуткивао ово: Да имам срце у себи и да не видим чему?“ Тако корача он као нешто недовршено, нешто што настаје, кроз опасне тамнине али и кроз светлосне плиме које засењују својом јасношћу.

Ми знамо да је способност примања људскога уха ограничена и према горе и према доле, али и то да и иза ових граница има још тонова, и високих и дубоких. Наше ухо не може их више примити, али их зато може осетити ухо других створова. Отприлике у овом смислу можемо говорити о способности пријемчивости срца. Није свакоме дато да радост и бол исцрпе до последњих консеквенца, уметнику, разуме се, у далеко већој мери него нама.

Хелдерлин је био, ако тако смем рећи, геније срца. И баш ова претерано развијена способност осећања, у вези са нагоном да се исказе, да својим нечувено јаким унутрашњим доживљајима даде и изражајни облик, то је оно што га је и сувише рано разорило.

Тело је живело и даље, физички човек одолевао је и даље, али је душа подлегла услед претерано јасних визија, услед наглих, муњевитих сагледања неке врсте душевног засењивања; срушила се као Икарус у мрак и таму кад се усудила да приђе ближе божанској светлости.

Године 1793 полаже Хелдерлин завршни испит из теолошких студија. Тиме се завршава прва велика епоха у његовом животу. Он сам стоји пред нама као неко ко зна свој пут и који се усудио

одлучио да греде тим путем. Хелдерлин, који тада има 23 године, зна сасвим јасно како ће осамљен и стрм бити тај пут. Он зна такође, тачно као што је то знао и Франц Шуберт, да је његово време одмерено, да за њега нема починка, да нема застајкивања у срећи једнога тренутка. Док је зрели Гете тих година могао већ да пева: „Моје целокупно биће беше у себи довршено“, оти-
мају се Хелдерлину овакви стихови:

„Doch uns ist gegeben,
Auf keiner Stätte zu ruhn,
Es schwinden, es fallen
Die leidenden Menschen
Blindlings von einer
Stufe zur andern,
Wie Wasser von Klippe
Zu Klippe geworfen.
Jahrlang ins Ungewisse hinab.“

Несравњено много навире тих година на светлост дана, јер је поље било добро обрађено. Пријатељи Шелинг и Хегел, ватрено обожавани Шилер, уз то изучавање античке уметности, све је то припомогло да се у Хелдерлину пробуди оно што је било притајено. Хелдерлин изгледа тих година као стабло које хоће да цвета, и мора да цвета, али је небо још сиво и ноћи хладне. Још се не сме потпуно расцветати.

Мати га наговара да потражи негде место пароха. Омиљени син њен, њена брига, треба најзад да стекне добро грађанско издржавање и углед. Али Хелдерлин то плашљивов одбија. Он зна, зацело, и зашто. Ипак, да не би мајци и даље био на терету, постаје васпитач. Шилер му прибавља једно место у кући Шарлоте Калб са којом је у пријатељству. Овде Хелдерлин има срећу да живи међу људима који наслућују његовог генија и који га поштују и имају обзира према њему. Како он сам озбиљно схвата своје дужности као учитеља и васпитача, потврђују нам два писма матере његових питомаца. Прво је упућено Шилеровој супрузи. „Не могу довољно захвалити Шилеру што нам је препоручио доброга Хелдерлина. Ако од Фрица постане дечко који доста обећава, једино је заслуга његова. Врло је увиђаван и неу-

моран у своме позиву". Пошто је упознала Хелдерлинов фрагмент о Хипериону, препоручује га Шилеру преко његове супруге Шарлоте и моли: „Нека његов суд о овом покушају буде праведан али и благонаклон“.

У другом писму обраћа се госпођа Калб Хелдерлиновој матери: „Радујте се што имате сина који је у стању да ова преимућства цени и искоришћује! — Он може зацело и тамо наћи прилике да се припреми као активан грађанин и да, по својим наклоностима, изабере себи друштвени положај. Јена и какво место на универзитету био би циљ његових садашњих жеља, и ја верујем да то за њега неће бити тешко. — Олакшајте му, дакле, колико то лежи у вашим моћима, садашњи његов боравак и садашњу епоху његова живота! — Он нема никаквих прохтева — он ће и сам својим књижевним радом моћи нешто допринети; али отстраните све ситничарске бриге од њега — да непотребне бриге не муте његово време и не одуговлаче његово изграђивање! — Залога коју учините сада од његове имовине хиљадо-струко ће се надокнадити. Ја знам зацело да ће материнско срце учинити то без оклевања!“

По овим рецима можемо довољно наслутити колико је морао бити снажан утисак који је Хелдерлин остављао на људе. Госпођа Калб, њен муж, домаћи пријатељи, сви осећају: да међу њима живи обдареник, али и један кога су богови обележили. То знамо већ и из доба његова ђаковања. Као Аполон корачао је Хелдерлин оскудним просторијама Тибингеншке колегије. Свечана збиља избијала је из његова бића, тако да су се многи другови плашили додирати са њиме.

Хелдерлинова највећа жеља да дође у непосредну близину Шилерову, испунила се када је морао напустити своје место васпитача. Његов питомац прелази у један државни завод, а он сам се пресељава у Јену. У ово доба он је завршио први део свога романа Хиперион. Већ су из његова пера изашле песме које наилазе на допадање чак и код обојице Олимпљана. Гете неке од њих прима у часопис „Хоре“. Шилер се заузима за Хипериона код издавача Кота. Све би било добро да инстинктивно обдарени Хелдерлин није осећао опасност. И сувише близу стоји своме Шилеру који га мађиски привлачи, али истовремено и

држи на отстојању које га вређа. И сувише близу Гетеу, Хердери и Фихтеу, јаким, зрелим и у себе усклађеним духовима. Док он сам, унутрашње прогоњен, лебди у наглим променама између мраза и жара, борећи се за израз и облик који би одговарали његовом унутрашњем усијању. И већ му тада успевају строфе од изванредне зрелости, строфе у којима је испуњен стари његов сан о синтези између севера и југа, између његове немачке отаџбине и Грчке, укратко између садржине и форме. То су песме врсте на које мисли Ханс Кароса кад каже: „Да код песника има строфа вађених из срца, испуњених снагом целокупних поколења, које се могу упоредити са радиоактивним елементима, али далеко чудотворнијим, јер оне и, земаљски уништене, привлаче још снаге света и расипају таласе обнављања; ко зна што о томе?“ Или, како се Рилке изражава: „Стихови, који постају наша крв, поглед и покрет, безимени, и не могу се више разлучити од онога што смо ми сами.“

Из страха да ће у Јени морати напустити своје властито биће, или га само, скренути, одлази Хелдерлин натраг матери у Ниртинген. Он, који је живео од вере у животворну природу која свему удахњује душу, не може да опстане поред Фихтеа и Шидера, којима природа постаје значајном тек преко властитога „ја“. Његов пријатељ Синклер посредује му за једну нову активност: Хелдерлин постаје васпитач у дому банкара Ј. Фридриха Гонтарда, у Франкфурту на Мајни. Он мало очекује од ове промене, а ипак налази несравњено много, готово све. Налази биће које му је дорасло, које је у стању да одговара његовим осећајима и пред којим се он потпуно открива. Узета Гонтард, мајка његових питомаца, жена најчистије племенитости душе, постаје песнику Хелдерлину откривење, готово ослобођење. Све што је тражио у човеку: доброту, стрпљење, чистоту, поверење, нежност, све је то било уједињено у Узети Гонтард. Имајући је сваки дан пред очима, успевајући, у разговору с њоме, да искаже и оно што је најтајније и једва у свести, формира јој он, заљубљени вајар, фигуру Диотиме према своме Хеперион-роману, опева њено тихо кристално и оплемењујуће биће у својим најлепшим песмама. Три године су биле одмерене овом пријатељству људских срдаца, а онда настаје оно што је било неизбежно, и Хелдерлин, осрамоћен и увређен, мора да напусти кућу за увек.

Он овај растанак никада није могао преболети. Врло осетљиве нити и ткања његова бића била су пресечени. Лагано га нестаје од крварења ове ране. Ни Зузета не може да савлада себе. У многим писмима, која спадају у најчистија и најплеменитија која имамо у нашој књижевности, остају вољеници још неко време у вези. Диотима пише Хелдерлину: „Морам ти писати, драги! Моје срце не може више да издржи ђутање према теби. Само још једном дозволи да моја осећања говоре пред тобом, а онда ћу, ако мислиш да је боље, радо, радо ђутати. Како је сада, от- како си отишао, око мене и у мени све тако пусто и празно, чини ми се као да је мој живот изгубио сваки значај, осећам га још саму у болу . . .”.

А на другом месту: „ . . . Кад не бих могла осећати, љубав би била из мене ишчезла, а шта би био мој живот без љубави, потонула бих у мрак и смрт. Али док ме ти волиш, ја не могу постати гором, ти ме уздижеш горе и водиш ме путем к лепоти! Веруј у мене и гради поуздано на моме срцу.”

Али ускоро се мора прекинути и веза преко писама и Хелдерлин се затвара у своју последњу и најдубљу усамљеност. Оно што га отсада у погледу спољашњих догађаја сусреће није од битности. Опет се враћа натраг матери, постаје опет домаћи учитељ, најпре у Штутгарту, онда у Швајцарској и најзад у Француској. Овај последњи подухват, претешко и опасно путовање пешице до Бордоа, бављење у кући генералног конзула Даниела Кристофа Мајера и више бежање него повратак натраг у отаџбину, засењује већ тешка сенка. Слом се већ наговештавао.

Вилхелм Шефер је својом обазривом руком и са дубоким поштовањем, од мало података што их знамо о Хелдерлинову бављењу у Француској, формирао своју мајсторску новелу »Hölderlins Einkehr«. Не без потреса читамо тамо о сусрету спољашње страшно запуштеног песника у туђој земљи са житељима једног француског замка у околини Париза. Господар замка препознаје ипак, иза спољашње појаве странчеве у ритама, високо духовно племство и изванредно високо образовање свога чуднога госта, осећа и пометеност и копрену која већ обавија његов дух, а против чега се већ бори овај одабрани гост. Нема сумње да се Шефер држао јединога познатог извештаја о овоме сусрету,

за који има да захвалимо ћерци господара замка, и из кога саопштавамо овде неколико података:

Идућег дана видели смо чудноватог странца како лута пољима, као и претходнога, и како најзад навраћа и у наш парк који је био отворен према друму. Окретао се чудновато, али је изгледало као да му се у овој околини свиђа. Велике рудине у средини парка, коју познајете, тада није било; на њеном месту био је тада велики базен оивичен високом балустрадом, а на балустради је стајала група од двадесет и четири велика и мала грчка божанства, махом копије античких статуа или других из 16. века. У средини базена, на једној вештачкој стени, стајао је Нептун од Ђованиа из Болоње.

Када је странац угледао овај низ божанстава, пожурио је к њима крупним корацима и са радосним одушевљењем. Подигао је руке у вис као на молитву; из собе нам је изгледало као да у ствари уз покрете свога усхићења изговара и одговарајуће речи. Тада је пошао унаоколо око базена од једне статуе до друге, увек са изразом познаваоца или бар љубитеља уметности, и моме оцу се учинило да се код најлепше статуе најдуже задржао. Мени је чинило велико задовољство да посматрам овај приказ, изгледа да је то занимало и мога оца. „C'est quelque original“, поновио је неколико пута док смо посматрали странца.

Врло ме наједило кад ми је задовољство покварио један лугар. Овај, јер је имао дужност да чува и парк мога оца, груну изненада право у парк према странцу, коме је, како смо могли закључити по гестовима, стављао до знања да је све ово приватно власништво и да се одатле има удаљити. Странац се насмеши, окрене му леђа и пође према једној другој статуи. Лугар пође за њим засипајући га речима, које су биле све жешће уколико је странац на њих мање обраћао пажњу. Најзад, у својој полицијској ревности, шчепа он странца за мишицу да га силом одведе из парка. Мој отац је био утицајан човек у департману, пријатељ префектов, и сам је могао бити префект, отуда и тежња овога потчињенога службеника да се покаже ревниостан у служби. Али са таквом грубом ревношћу моме оцу није ни мало угоднио. Чим је видео овако поступање, пожури одмах напоље и ја пођох за њим. Прекорио је службеника због његова поступка, послао га да иде и рекао странцу да може натенане разгледати парк.

Овај, који једва да беше приметио грубост дугареву, окрете се брзо моме оцу и рече смешећи се: „Богови нису власништво човека, они припадају свету, и кад се на нас смеје, припадамо њима. Погледајте ову Аглају како се смеши на мене и опчињава ме, она се не смеши само њеном власнику.“

„То је Помона“, исправи га мој отац.

„Не, то је Аглаја“, одговори странац одлучно и одмах настави: „Само вода овде требала би да буде бистрија, као вода Кефиса или таласи Ерехтеје на Акропољу. Није достојно светлих богова да се огледају у мутном огледалу — али“, додаде уздахнувши, „ми нисмо у Грчкој“.

„Да нисте можда Грк?“ упита отац пола у збиљи, пола у шали.

„Не! — напротив ја сам Немац!“ уздахну странац.

У даљем току сусрета долази до разговора о бесмртности и Хердерлин исказује ову мисао:

„ . . . Ово је бесмртност. Све добро и вредно што мислимо да је лепо постаје геније који нас више не оставља и који нас, у дивном лику, невидљиво прати кроз цео живот до гроба. Са наше хумке узлеће он и придружује се четама генија који већ испуњују свет и раде даље на његову усавршењу и преображењу. Ови генији су рађања, или, ако хоћете, делови наше душе, и у овим деловима је она само бесмртна. Велики уметници су нам у својим делима оставили ликове својих генија, али то нису генији сами, то су само њихова огледања у ваздушном омотачу наше земље, као што се у језеру, не, него у магли, сунце огледа. Лепи богови Грчке су такви одблесци најлепших мисли целокупног једног народа. — Тако стоји ствар са бесмртношћу.“

Дошав у завичај, сазнаје Хелдерлин да је умрла Зузета Гонтард, његова драгана и светителица. Не могу пропустити а да вам не саопштим увод писма које Хелдерлинов верни пријатељ Синклер пише своје љубљеноме пријатељу.

Драги Хелдерлине,

Ма колико да ми је страшна вест коју имам да ти саопштим, и према којој је помоћ пријатељства и сувише мала, ипак то не могу препустити случају. А и сам сам више

томе склон од како ме задесила слична судбина, коју нисам очекивао и која ме до дубине срца уцвелила. Племенитог предмета твоје љубави нема више, али он је ипак био твој, и ако је страшније изгубити га, бољније је не бити сматран достојним љубави. Оно је твој, а ово мој удес. Утехе ти не умет пружити боље него што је сам имаш. Ти си веровао у бесмртност док је још била у животу, и ти ћеш, зацело, још више у то веровати кад се живот твоје љубави одвојио од онога што је пролазно. А шта је веће и племенитије од срца које преживи свој свет и које је већ рано судбина приволела на озбиљно осећање у коме су нам једино досуђени живот, мир и вечност. Наговарам те на храброст неустрашива срца. Како не знам за страх, смем љубави да говорим истину. 22. ов. месеца умрла је драга од богиња, десетог дана болести. Њена деца су их такође добила, али су их срећно прележала. Она је прошле зиме имала опасан кашаљ који јој је плућа ослабио. Остала је до краја иста, њена смрт била је као и њен живот."

Вест, дата ма колико нежно и ублажено, била је довољно тешак да Хелдерлина потпуно смете, да чак изазове и крајњи слом. Његов дух одбеже из области које су нам приступачне и у ретким тренутцима навраћа се натраг. Тада настају стихови који су беспрекорни по облику и савлађивању метра, али ипак тамни и пуни загонетки. Свесно ја не води и не ниже више овде мисли. Са граница људске душе звучи још пун звук, спољашње укроћен, али ипак збркано настао.

Године 1806 мора се 36-годишњи песник, пошто почињу напади лудила, склонити у лечилиште. Али већ идућег лета отпуштају га и предају надзору и нези једног тибингеншког столара. Овде на Некару, у једном собичку на забату, названом по њему „Хелдерлинов торањ“, проводи помрачени песник других тридесет и седам година свога живота. Оно што он у ово време казује и пише, допушта нам да посумњамо да је стално био поремећен. То често изгледа као испуњење његових тамно-пророчких стихова из доба пре помрачења: „У најсветијој од свих олуја руши се дувар моје ћелије, и дивније и слободније језди дух мој у непознату земљу“. У тим годинама налази он тако често речи

у којима мађиска снага језика превазилази чак и оно што је једноме Гетеу стајало на расположењу. Он остаје при том миран, љубазан и учтив човек, какав је био целог века, освежава се музиком и природом, да би, најзад, без болести, уснуо 7. VI 1843 г.

О Хелдерлиновом песништву не да се говорити. Као музика, коју не терети ништа земаљско-људско, живи она из себе и у самој себи, живи само од откровења и пружа нам, као и свака права уметност, сазнање о једном већем и вечитом битисању. У строгом низу стихова старих песника теку његове оде и химне, али не у туђинској опреми као много класицистичко певање из доба хуманиста, већ у једном природном и јединствено одмереном руху. Прастари метар строфа, оживљен опет после две хиљаде година у перу једнога немачког песника, привија се вољно северњачком језику и мисаоној садржини. Синтеза, јединство између севера и југа, рекао сам већ, само је код Хелдерлина и само у Хелдерлину постала стварност.

Док је Гете земљу Грчку душом тражио: Хелдерлин ју је већ нашао. Човеку се често чини као да се он, Грк из доба цветања, после сна од две хиљаде година пробудио у Немачкој деветнаестог века, и покушао, оптерећен успоменама блажене прошлости, да живи даље у много тежем и тамнијем нордијском свету и садашњици. Његов Хиперион-роман није ништа друго него бегство у грчки свет, исповедање ка јелинизму. Ма колико да је нама данашњима тешко читати један роман ове врсте и облика, толико је Хиперион богат језичко-песничким лепотама и дубоким мислима, да богато награђује тај напор.

„Када сам још био тихо дете и нисам ништа знао од свега што нас опкољава, зар нисам тада био више него данас после свих мука срца и свег мозгања и борбе?

Да! божанско биће је дете, док га не зароне у камелеонску боју.

Цело је, јер је оно што је, и зато је лепо.

Стега закона и судбина не дотичу га се; у детету је само слобода.

У њему је мир, оно још није са самим собом растављено. Богатство је у њему; његово срце не познаје оскудност живота.

Оно је бесмртно, јер не зна о смрти ништа."

„Талас срца не би се тако лепо у висину пенушио и био би дух, кад му не би стара нема стена, судбина, стајала насупрот."

„Ништа не може тако нарасти и ништа тако дубоко пропасти као човек. Са тамошњом понором упоређује он често своје патње и са небеским плаветнилом своје блаженство, а колико је мало тиме казано?"

Али лепше је ништа, него кад се после тако дуготрајне смрти опет у њој чамчи, и бол, као сабрат, који из даљине с нејасном радошћу иде у сусрет."

„Ми сажаљевамо мртве, као да они осећају смрт, а мртви ипак имају мир. Али оно, то је бол, са чим се ништа не изједначи, то је непрекидно осећање потпуног уништења, кад наш живот изгуби толико свој значај, кад тако срце само себи каже, мораш доле, јер ништа не преостаје од тебе; цвета ниси засадио, нити колебе саградио, само да би могао рећи: остављам трага на земљи. Ах! и душа не може никад бити тако пуна чежње, при томе, јер је тако без храбрости!"

Тражио сам увек нешто, али се нисам усуђивао да очи отворим пред људима. Било је тренутака када сам се плашио и детињег смеха.

При томе сам махом био тих и стрпљив и често имао чудновато празноверје у моћ исцељења неких ствари; од голуба кога сам купио, од војке у чамцу, од долине коју су ми брда заклањала, могао сам очекивати утеху."

Следећи цитат се односи на Диотиму:

„Видео сам те једном, једино, што је моја душа тражила, савршенство, које ми горе изнад звезда стављамо, које померамо до на крај времена, њу сам пред собом видео. Било је ту, оно што је највеће, у овоме кругу људске природе и ствари било је ту.

Нисам више питао где је; било је у свету, не може се више повратити, сад је само још сакривеније у њему. Не питам више шта је; видео сам га, упознао сам га.

О ви, који тражите оно што је највише и најбоље, у дубини знања, у журби делања, у тами прошлости, у лавиринту будућности, у гробљима или изнад звезда! Знате ли његово име? Име онога што је једно и све?

Његово је име лепота.

Шта је све, шта су људи хиљадама година радили и мислили, према једном тренутку љубави? То је оно што је најуспелије, божански најлепше у природи! Тамо воде све степенце ка прагу живота. Отуда долазимо, тамо идемо.

Ко само са целом душом дела, никад се не вара. Њему није потребно мудријашење, јер нема силе противу њега.

Веруј ми, свуда нам остаје још једна радост. Прави бол одушевљава. Ко згази на своју беду, стоји више. И то је дивно, што тек у патњама душе осећамо слободу. Слободу! ко ту реч разуме — то је дубока реч, Диотима!"

Било би чудновато кад се један песник, који се саживео толико са антиком, не би огледао и на драми. Легенда о грчком учитељу религије и чудотворцу Емпедоклу и казивање о његовој драговољној смрти у Етни, то је оно што је привлачило Хелдерлина у његовим зрелим годинама. У неколико махова он се лаћао ове теме за своју трагедију. Али оно што ми данас од тога имамо „Смрт Емпедоклова“, није драма. То је дубоко, коначно разлагање о вечном, гласништво из једног другог света у који је Хердерлин у својим светлим тренутцима могао да загледа, иако је остало само на загледању. Никада му није успело да савлада стаклени зид између себе и онога са друге стране, ни у најблаготворнијим тренутцима. Не у диалогу, нити у узбудљивом затезању двају полова, креће се збивање ове трагедије, него је монолог то што нам, у ванредним сликама и језику који нас опчињава својом праизворном снагом, омогућује да доживимо

вечити раздор, вечиту борбу човека са оним што је са оне стране људске границе.

Тако је стварни драмски облик пева подбацио. Оно што остаје, спев изванредне лепоте и дубине, у ствари је песма. Ништа чудновато: јер баш је песма, најзбијеније и најсавршеније казивање људске речи, била оно за шта се је песник Хелдерлин озбиљно и горко борио свом снагом свога генија, и у чему је, најзад, постао недостиживи мајстор.

И кад се ових дана у Немачком Рајху свуда свечано слави стогодишњица Хелдерлинове смрти, то Немачка тиме не прославља само свога највећег лиричара и певача, који, поред све своје љубави за Јеладу, није пренебрегао да пева и о лепотама своје отаџбине, — него и потсећа на једног врлог и племенитог човека, човека који без лутања увек тежи идеалу који је себи једном поставио, позивајући тако племените да следе његовом примеру.

Читање Хелдерлина је духовно пречишћавање и осветљавање. Зато се не чудимо, и срећни смо, што су Адалберт Штифтер и Фридрих Хелдерлин, према статистици позајмљивања књига, данас највише читани песници наших јавних библиотека. Јер Хелдерлинова је реч, ма колико да ју је он употребљавао тихо и с мером, више него благозвучност и лепота, она је поклич и позив који се обраћа ономе што је најбоље у човеку, ономе што је бесмртно у нама.

Рихард Волф

ИКОНОГРАФИЈА ХРИСТОВЕ МИСТЕРИЈЕ ОД УСКРСА ДО ДУХОВА

Примећује и наглашава се често да је вера, религија дала уметности крила и елана за онај њен величанствени стваралачки узлет у току средњег века, па још и за дуга потоња времена. То је свакако потпуно тачно; али је исто толико тачна и обратна, обрнута теза — наиме: да је опет и уметност са своје стране моћно потстицала и подржавала веру, заоденувши је лепотом и сјајем.

Мајстори длета и кичице, нарочито, дали су религиозним претставама и садржајностима ону неодољиву визуелну и опипљиву реалност, под чијим видом оне најнепосредније и најтрајније делују на душе. У слици и кроз слику, нама тајанство и светиња проговарају неупоредљиво јасније, убедљивије и привлачније, него кроз апстрактну догму, доктрину или закон — и готово сви ми замишљамо разне фигуре и моменте религиозног живота, обично, мање — више онако како их је неки сликар приказао.

Прост човек не може да претстави себи Богородицу или Св. Николу другачије него што их види на својим иконама; он их тако носи у памети и у срцу своме. Али и образован, културан човек ту, уствари, није отишао много даље: и његове религиозне замисли и мистичке визије изграђују се махом под утиском и инспирацијом неке познате му сликарске творевине — иако, наравно, већ једне сликарске творевине вишег реда и значаја. Наша размишљања о појединим личностима и причама Св. Писма своде се на крају крајева готово увек на евокацију оних разних портрета и таблоа којима су велики сликари кроз векове, неуморно и раскошно, илустровали ону књигу над књигама.

Прелиставамо с времена на време свету књигу и дивимо се њеним чаробним илустрацијама. Нарочито вреди то учинити поводом неког великог празника чија илустрација тада засветли неким особитим сјајем, расветљавајући нам, свечано, смисао и значај догађаја што се прославља.

Празник Христовог васкрсења са следећим му Спасовданом и Духовима нуди, пружа нам ту више него сви остали; и то не само што је он, као празник највеће хришћанске мистерије, врховни хришћански празник, већ што је баш и у сликарском погледу први, најсјајнији, најбогатији. Сви други празници, и најкрупнији, своде се редовно на светковање *једног* извесног узвишеног момента или догађаја коме, иконографски, одговара *једна* фигура, односно *један* приказ или композиција; Ускрс, међутим, обухвата, заједно са главним божанским и светитељским лицима, цео један низ најузбудљивијих дешавања, сцена, читаву једну величајствену мистичну епопеју или свету трагедију која се одиграла од вечери великог четвртка до оног најславнијег недељног јутра односно до Педесетнице — а чије нам је поједине моменте овековечила, од доба цара Константина на овамо, велика Хришћанска уметност.

Као пролог те божанске трагедије указује нам се одмах једна од првих творевина старохришћанског вајарства: она дивна мермерна фигура *Исуса као доброг пастира*, у Латеранском музеју. Она, уствари, нема непосредне предметне везе са ускршњим празником, али, својом дирљивом симболиком, она га наговештава, навештава најупечатљивије: аполонски лепи, више још дечак него младић бујних таласастих власи и одевен кратком пастирском туником, носи триумфално, на раменима, пронађено залутало јагње. Јагње — ускршње јагње, ведри симбол ускршње жртве, ускршњег мучеништва Христовог, симбол и синтеза целе његове појаве и мисије уопште.

Трагедија почиње: *Тајна вечера*; Леонардо је у својој чудесној фрески дао њену најдубљу суштину, њен велики драмски момент. Пала је кобна реч Спаситеља: „Један ме је од вас издао” — и апостоли, узбуњени, запрепашћени, сви се плахо окренули њему, наваљујући, преклињући са болом, стрепњом, претњом: „Који је то, Господе?” Али Исус је суморно оборио своју лепу, племениту главу и ћути, означајући само болно — ресигнираним

гестом својих раширених руку да се подвргава неумитној Божјој одлуци, да прима свој удес, свој „горки пехар“. Овај га већ чека у Маслиновом врту где ће се Син човечји ускоро сусрести са Издајником.

Цото је тај приказ насликао на зиду Санта Марија нел' Арене у Падови. У поређењу са каснијим зналачким сликарским начином Ренесанса и још новијих епоха, та фреска, технички и по својим сликарским средствима уопште, делује можда још наивно или чак и „примитивистички“, али у погледу концепције, стила, карактера, душевног израза и осећајног интензитета, она претставља један врхунац. Доминирајућа група Христа и Јуде — војници и остале компарзе око њих служе ту уствари само као штафажа — изведена је на један начин који одаје несумњиво једног од највећих сликара свих времена. Издајник је обе своје руке, заједно са скутовима свога широког плашта, савио Спаситељу око врата и тражи, припијајући му се као неки отрован љигавац, да га пољуби, док је Исус, исправљен и божански миран, упро у њега своје чудесно благе црне очи са једним изразом бола и прекора који се више не заборавља. Цото је погодио и приказао, фрапантно као никада сликар, ни пре, ни после њега, најдубљи смисао, најдубљу трагику „Јудиног пољупца“ — смртну ожалашћеност пораженост благородног бића људском инфамијом. Тим доживљајем, збиља, почиње страдање Христово.

Ово су илустровали безбројни уметници, стари и нови, велики и мали. Исус пред Аном и Кајафом, Исус пред Пилатом, Бичевање Исуса — од Луке Сињорелна — Исус у трновом венцу — оно тако патетично и популарно попрсје од Гвида Рениа —, Исус који се путем на Голготу срушио под теретом крста — величанствена слика Рафаелова (у Праду), па онај чудесни *Espolio* од ел Грека који нам приказује тренутак непосредно пред извршење пресуде на Голготи, са екстатичном фигуром Христа који, грозничавих челично-плавих очију уоквирених црном косом и црном брадом, чека да му његови целати, мрачни црнооки војници у црним и индиго-плавим оклопима и са дугим, стрчећим црним копљима у руци, шчупају са тела његово вишњасто-црвено одело и да га распну најзад на тај тешки крст . . . и још мноштво таквих побожних и генијалних сликарских радова који нам

са неисцрпном емоцијом и разноликошћу причају велику трагедију Сина човечјег.

Од особито сугестивне, често бизарне дражи су они чувени Дирерови циклуси дрвореза и бакрореза, у којима је мајстор редом и повезано међу собом, приказао све моменте Христовог страдања, док су мотиви самог распећа, скидања са крста и оплакивања мртвог Спаситеља превасходно у монументалној уметности нашли своје одекватно уобличење. Трајало би предуго када бисмо овде хтели да наведемо поименце ма и само најважније, најугледније слике и кипове Исуса на крсту; хоћемо само кратко да укажемо на онај сјајни мозаик (из 12. века) у манастиру Дафни, поред Атине, у коме је тај предмет претстављен са најзналачкијим и најделикатнијим уметништвом, а уједно и у најчистијем православном духу.

Скидање са крста дато је у оној монументалној слици Рожијеа ван дер Вајдена у Ескоријалу са једном ненадмашном отменом лепотом и једном најдубљом али смиреном и свечаном, такорећи обредном трагиком — док нам Ботичелиево *Оплакивање Христа* у Минхенској пинакотеци предочава најстраснији бол и очајање. Дивни младићски акт плавокосог и голобрадог Исуса — он личи више на неког мртвог Адониса или Фаетона — лежи, пресавијен у смелом луку и круто испружене руке, на коленима онесвешћене, остареле Богородице коју ужурбано, грчевито и беспомоћно подупиру ојађени Апостоли и расплакане свете жене, док две од ових последњих придржавају, росећи их сузама главу и ноге леша да не би удариле о под. Најжешћи и најпатетичнији бол — плач Матере Божије.

Сасвим нешто супротно овоме изврсо је Микеланџело у својој величанственој *Pieta* у цркви Св. Петра, у Риму: смерну, прибрану иако најдубљу тугу; тугу Краљице неба над божанским сином; тугу која не нариче, не рида, већ гледа мирно и мислено преда се, у онај витки, класично лепи леш — који и није леш, јер ће васкрснути и бити, за све векове, извор живота. Зато је и сама та краљевски одевена Мадона непомућено лепа, млада и чиста — вечита Девница Мајка — као и онај племенити бели мермер, у коме је исклесана.

И сто најзад и светлог, радосног финала који победилачки закључује мистерију мучења и смрти: Христос, опасан око бедара

као снег белим платном и у руци са ускршњом заставом, диже се, излази као успињући се неким невидљивим степеницама, из гроба у благу ведрину и свеже зеленило пролетњег јутра које га сањалачки облива својим сребрнастим сјајем. И блага, свечана ведрина зрачи и из његовог лепог уског лица и његових сањалачких озбиљних крупних очију које су виделе Пакао а у којима се сад огледа Рај. Ведрина, тишина и сан; пред гробом још дубоко спавају војници, а и цела природа унаоколо као да се још не буде из свог блаженог сна на још блаженију јаву; само Христос, само љубав бди, уздижући се тихо к небу . . . Ускре! — Тако га је насликао Пијеро дела Франческа на зиду општинске палате свог родног места, Борго Сан Сепалкро, у Умбрији.

Матес Гриневалд на против дао је Васкрсење, на свом Изенахајмском олтару, у Колмару, као неко фантастично ноћно привиђење или халуцинацију. Исус лебди, заогнут једном широко разлепшаном скерлетном драперијом и заокружен једним утварним колutom светлости који га одваја од кадифастог црног, само ситним бледим звездама прорешетаног ноћног неба, високо изнад разваљеног гроба. Онај колут око њега је магловит и прелива се у бојама месечје дуге; а и сама фигура, само тело Спаситеља као да се растапа, сублимира у неки магловити сјај или усијање — које, нарочито, његово лице и његову светлоплаву косу и браду, преображава у неку врсту златног транспарента, остављајући само две ситне тамне тачке ради ознаке очију. Најживље контрастује са тим грозничавим мистичким блеском масивни реализам који влада у доњем земаљском делу слике; како су верно и реално ту насликани чувари гроба, ти стасити ланцкнехти који су, оборени треском Васкрса као треском неке експлозије и незграпни у својим тешким оклопима као неки огромни љускарни, падали на ледину око опустелог гроба. Гриневалдов Христос као да је неком експлозијом или потресом земље бачен у вис, ка небесима.

Чудесна динамика узлета, елана у вис је најкарактеристичнији момент из ел Грековог *Васкрса* (у Мадриду), само што је ту ствар дата у једној иако, наравно, надземаљској, трансценденталној, али не утварно-месечарској, већ живој, једрој, муњевито-снажној светлости и — што је можда још важније — у једној племенитој јужњачкој лепоти и вибрантној, флуидној

пластици форми. Дивна, готово нага, витко-мускулозна и смело издужена фигура Спаситеља која се тако триумфално уздиже у небо господари суверено целом чисто вертикално (наравно уз оно грековско fino померање ка дијагонали) постављеном композицијом чији су и сви остали ликови махом сродни оном главном, јединственом и делују некако као његови рефлекс. Ово важи нарочито о оном акту једног чувара или слично који, сасвим у предњем плану слике, лежи главом наниже а телом и ногама на више, готово додирујући прстима једне своје ноге Исусову ногу и делујући, услед тога као и услед сличности свога тела и положаја у обратном правцу, стварно као рефлекс Васкрслога. Савршен контрапунктизам — који је, уосталом, мање или више јасно спроведен у целој тој богатој фигуралној композицији као и у динамичкој расподели и игри њених светла и сенки. Игра, борба сенки и светла — са победом овог последњег. Ел Греков Васкрс претставља муњевити триумф светлости над мраком, живота над смрћу, Неба над Паклом — дакле тачно оно што треба да претставља у смислу хришћанског учења.

У светло јутро Ускршње недеље, Марија Магдалена долази са кондиром, слично као касније и наша Косовка девојка, на попрште те победе, али не затиче више Победника односно, затиче га, али га, мислећи да је баштован, не препознаје одмах у жарком сјају јутра. Тек кад јој се он сам одаје својим поздравом и благословом, она, потресена, заљубљена, пада пред њим на колена и хоће да му обгрли ноге; али Спаситељ отклања је благо са речима: *Noli me tangere* — не додирни ме — и удаљује се тихо. То је смирени, ганутљиви, лирски епилог Ускршње мистерије. Беато Анцелико дочарао га је бојама на зид једне ћелије Манастира Св. Марка у Фиренци у свој његовој слаткој и мелодиозној тајанствености. У зеленом врту, под гиздавим малим боровима и чемпресима, крај каменог гроба, клечи Магдалена у бледоруменом оделу и пружа чежњиво руке Исусу-баштовану — који се још окренут и говорећи њој, полако већ упућује у другом правцу. *Noli me tangere*. — Исус је сав одевен у бело а његова коса и брада су плаве као зрело класје. Он је исто тако благ и чист као и онај некадашњи Добри пастир, само што је нешто озбиљнији, мисаонији и суморнији; он је у међувремену био умро и сишао у Ад и васкрсао славно, па не може

више да се задржава ради једног јединог залуталог јагњета — које ће, уосталом, сад већ и само наћи свој пут и поћи за њим.

Тај мотив изненадног поновног виђења, сањалачког непрепознавања и напрасног тајанственог растанка, ишчезнућа дат је ваљда још поетичније и свечаније у оној епизоди на путу у Емаус. Дучо ју је насликао најсугестивније на једној од таблица свога великог полиптиха у Сијени: Исус као путник или хација, у великом тосканском слањем шеширу, сусрео се са два своја апостола који су застали пред њим, зачуђени, збуњени као да га и познају и не познају, али, свакако, чудесно фасцинирани његовом појавом. Једноставан приказ, најједноставнија композиција, али тако чаробно озарена сјајем бајке и мистичне идиле! Сасвим је другачије обрадио ту легенду Рембрант на свом чувеном платну у Лувру. Он је дао ту велики, драматични тренутак препознавања, божанске апотеозе: Спаситељ, за столом, озарен благом, злаћаном светлошћу, благосиља хлеб, док ученици, десно и лево од њега, у сенци, изведени такорећи само у силуети, означају својим држањем и гестовима, најречитије, своју радосну и гануту потресеност што виде поново *Њега*, што је то одиста *Он*, Вакрсли, са којим су они ту, и не наслућујући ствар, још једном делили хлеб и вино.

Али још свечаније обистинио се последњи, коначни растанак Христов са својим апостолима: његово *Вазнесење*. Био је опет Цото који је умео најупечатљивије да нам предочи тај узвишени приказ, у низу својих бесмртних фрески у падованској Арени. Велики уметник је ту, прелазећи смело преко уобичајене композиционе схеме тог предмета, извео фигуру Спаситеља не с лица, већ у *профилу* — чиме је постигао најсјајнији ефекат, наиме, највећу динамику. Тај, мало дијагонално постављени Исус збиља се уздиже, збиља лети у вис, са главом и рукама занесено уздигнутим ка небесима где га већ дочекују хорови ликујућих анђела. То је збиља последњи коначни растанак са земаљском дружином која, одоздо, у збијеној групи и са светом стрепњом и дивљењем гледа за њим, за његовом небеском славом.

Духови су свечани, мистични закључак Христове повести и целог Новог завета. Они заузимају услед тога, већ од почетка, једно веома угледно место у хришћанској иконографији — ма да, чисто сликарски, у ствари, не пружају много: — један скуп

свечано-озбиљних, смерно-прибраних старијих и млађих људи са светлим језичићима на главама — и ништа више. Ради оживљавања те монотоније већ је врло рано придодата групи апостола и стављена у њен центар фигура Богородице — чије је присуство при изливању Св. Духа добила после и своју теолошку мотивацију. Али цео приказ, барем код старих средњовековних сликара, још и овако није постао много сјајнији и занимљивији.

Тек у доба Ренесанса добили су најзад и Духови своју пуну сликарску глорију — и то прво од Тицијана који је јасно диференцирао и оживео емоцијом и плахим покретом апостолске ликове око дражесне Мадоне, изнад чије главе, разрачавајући штедри златни сјај, лебди небески бели голуб (слика у С. М. дела Салуте, у Венецији). Најчаробније међутим приказао нам је духовску мистерију ел Греко. Код њега је (платно у Мадриду) то збиља празник, *пир огњених језика*; једно екстатично пламсање и муњевити блесак не само тих небеских варница, већ и целог колорита и композиције — један чудесни ликујући славопој светоме Духу, последњем, врховном изливу Божанске моћи.

Мистик и визионар ел Греко је тек продreo и у последњу дубину тајне Св. Духа и дао њену највишу сликарску реализацију.

Тодор Манојловић

ПРЕСЛОВЕНСКА УМЕТНОСТ И КУЛТУРА БАЛКАНА

У X веку постоји већ на Балкану српска, бугарска и хрватска држава. Овај моменат значи према прошлости границу превирања етничког, политичког и културног, а према будућности чврсту основу на којој су изграђени за последњих хиљаду година средњовековна и новодопска српска, бугарска и хрватска уметност и култура. Од њих, српска и бугарска, развијале су се на византиским основама и чиниле су са грчком, румунском и руском источноевропску културну заједницу, док се хрватска приклонила западу и за то време проживљава културни развој аналоган романским и германским земљама. То је судбински развој балканских словенских уметности и култура све до пре стопедесет година, када је византиска основа и источноевропска карактеристика почела да попушта и да уступа пред новим таласом културне унификације целе Европе. Ово се осећа већ од доба барока а још више од времена ампира и даље. Под тим новим утицајима и српска и бугарска уметност и култура улазе у заједницу којој је запад дао своје обележје.

У протеклих хиљаду година осцилирале су словенске уметности на Балкану са променљивом цртом развоја коју су и променљиве политичке прилике овог подручја условљавале. Тако је српска уметност била крајем средњег века у напону, у исто оно време када је Србија била и најмоћнији политички фактор на Балкану. Тада су српске фреске добиле баш вредност која их ставља у ред најзначајнијих уметности онога времена. Нешто раније под сличним политичким околностима проживела је бугарска уметност своју кулминацију, особито се манифестујући у црквеној архитектури. Још раније, средином средњег века истакла се хрватска уметност у својственој архитектонској орнаментаци

вајаној на камену. Губитак српске и бугарске политичке самосталности под Турцима означава убудуће таворење ових уметности, а политичка подела Хрватске између Мађарске и Венеције брише са њене уметности ону ранију индивидуалну ноту. Као основни услов за тај дуги развој националних словенских уметности на Балкану за последњих хиљаду година могло би се рећи: оне су доживеле кулминацију и добиле специфично обележје у времену напона политичке моћи односног народа, а та је за поједине нације била највећа када је суседство било најслабије. Тако је српску политичку моћ условила слабост Бугарске и Византије, Бугарску моћ слабост Србије и Византије, а Хрватску моћ дезинтересованост Венеције и Мађарске. Кулминација политичке моћи значила је и кулминацију уметничког стваралаштва. При томе не треба заборавити, да је постајала уметничка и културна подвојеност на Балкану за целих тих хиљаду година између истока и запада, осим националне уметничке индивидуалности изражене ужим властитим особинама. Словенски Балкан нема уметничког ни културног јединства, али има изванредно јаке националне уметности израђене у средњем веку и познате под именом стара српска, стара бугарска и стара хрватска уметност. Нас интересује шта је томе претходило и како је уметничко и културно лице Балкана изгледало пре стварања словенских држава, њихових етничких јединица и њихових уметничких индивидуалности. Пре излагања о овоме треба погледати уметничко и културно лице суседних нација и држава словенским балканским земљама. Ту се на северу у исто време, када српска, бугарска и хрватска, мађарска држава и нација формирала, и као хрватска приклонила западу, док се доста касније формирала и румунска држава и нација и културно приклонила истоку. На бившем класичном југу опет Грчка, Тракија и на Босфору, давно још од краја пропасти античког света изградиле су византиску уметност и културу, које су опет толико пресудне биле на балканском и европском истоку.

Пре десетог века балканске словенске и суседне земље пуних 600 година биле су у великом етничком и политичком превирању, уосталом као и друге европске земље овог времена. Пропасти античког света и римског царства, изванредан етнички напон Германа и Словена изражен у сеоби народа у раном средњем веку, са свим другим етничким померањима и променама, били су узрок

овом превирању. Особито се то на Балкану одиграло, дуже и шареније него другде, те је због тога овде траг антике јаче затрвен доласком и чврстом везаношћу за нову земљу словенског елемента, који се у комплексу других народа овамо такође доселио и трајно остао. Али осим Словена већ у IV и V веку пролазе овде Готи, у V веку је досезала ту и Хунска моћ, да после Авари у VI и VII веку чине главну политичку моћ средњег Подунавља и северног Балкана. Крајем VII века силазе овамо Бугари а крајем IX Мађари. Етничка слика тих немирних шест векова била је ова: романизовану илирско-трачку основу на Балкану коју је створила римска империја настојале су да измењају нове крвне јединице Германа, Хуна, Авара, Бугара, Мађара и Словена, под врло променљивим политичким условима. Јер, док се римско царство овде изграђивало вековима, и тако успело да етнички, политички и културно створи на Балкану уједињене, моћне и трајне илирске и трачке провинције, дотле су етничке и политичке творевине нових завојевача трајале често неколико деценија, некад један или два века, а само неке су преживеле рани средњи век и остале до данас. Ваља истаћи, да су у новој етничкој средини на Балкану само Германи и Словени припадали индоевропској заједници, док су Хуни, Авари, Мађари и стари Бугари припадници Монгола и дошли су из Азије до ових крајева. За све ово време постојала је на Балкану и византиска држава, али њене границе и моћ шириле су се и опадале према снази нових досељеника, и једино на крајњем југу биле су чврсте. Словенска политичка моћ најкасније се манифестује, иако је долазак Словена у маси на Балкан осигуран већ од VI века, а могућ од V, ако не и раније. Карактеристично је да су они једино дошли на Балкан као земљорадници и сточари поред других који су били освајачи и ратници.

Уметнички и културно сви ти народи доносили су собом на историско античко тле преисториске цивилизације сеобе народа назване такође ране историске културе. И то, Германи међу њима имали су најбогатију уметност доба сеобе народа која је у своје преисториске основе апсорбовала римске провинциске утицаје са Рајне и из Германије, као и грчке утицаје из црноморске области. Особито се на фибулама-брошевима, копчама, дршцима мачева и на другим украсним предметима налази типич-

чан зверни орнамент за то доба, и орнаментика изведена са оделеним ћелијама, испуњеним са шареним стаклетом или емаљом. Словенска цивилизација донесена из закарпатске области била је врло сиромашна и носила обележје традиционалних преисториских култура. Цео инвентар типова врло је скроман, орнаментика је ређа и без веће разлике, изражена је у таласастој линији и спирали а уметности скоро и нема. Германска култура и уметност сеобе народа и стара словенска на Балкану показују разлику не само у богатству типова и облика већ и у карактеру. Прва је типична култура гиздавих, немирних ратника и освајача, а друга мирних насељеника сељака, чврсто везаних за нову земљу. По броју налазишта и налазака прва се изузетно и спорадично налази, а друге има свугде и претежна је у овим крајевима. Огромна разлика постоји између ове две индоевропске културе раног средњег века и азиских номадских и степских култура Хуна, Авара, Бугара, Мађара које су у то доба донели собом. Од ових једино је нешто хунска а више аварска оставила трага у украсним предметима номадских ратника изведеним у релефно ливеним и проломљеним плочицама. Трагови бугарске и мађарске старе културе и уметности сасвим су незнатни и сиромашни. Они су се брзо без трага и утицаја изгубили у новом свету који је у сасвим другом европском правцу упутио уметност ових крвно и културно инородних досељеника из Азије.

Могло би се рећи да је од краја антике до X века за 600 година нестало на Балкану римске културе и уметности. Она се само спорадично и изузетно ту развијала у византиску, јер су нове придошлице са севера и истока донеле собом своје преисториске културе и уметности. У том међувремену све су се оне изгубиле, а да нису утицале на будући културни и уметнички развој потоњих балканских народа. Само је на истоку Византија имала пресудног значаја за даљи развој националних уметности, док је на западу била то Италија и франачка држава. Али егзотичне културе сеобе народа на бившем античком тлу Балкана оставиле су за собом археолошког трага, и то најбогатијег и најлепшег у германској и аварској култури, које се ретко налазе у гробовима а само изузетно у кућама и насељима. Напротив, стара словенска култура у то доба је врло сиромашна али много распрострањена. Она нема у себи чари освајачких култура које

су нестајале како су са политичке позорнице нестајали њихови носиоци завојевачи, већ прѹстоте и једноставности сељачке културе која се показала најистрајнија и најподеснија у преузимању нових елемената и у преради њиховој у средњевековне националне уметности и културе словенских нација и држава на Балкану.

Скоро хиљаду година биле су балканске земље под непосредном влашћу или посредним утицајем античког света Рима и Грчке. Горња граница тих прилика је крај IV века када доласком Гота почиње сеоба народа у тим крајевима и када се коначно римско царство дели на западни и источни део. Доња граница је VI век пре Хр. када је неоспоран и сигуран већ и у унутрашњости Балкана грчки импорт који је пристизао из њихових колонија на јонској, јадранској, хелеспонтској, босфорској и западно понтиској обали. Врло је занимљив начин и домашај моћи и утицаја римског и грчког на балканске земље, као и временски ток у коме се све то одиграло. Сматра се да је дефинитивно римска моћ учвршћена на Балкану око Христовог рођења, изузимајући Дакију, која је касније и само за краће време ушла у састав царства. Од Хр. рођења па до поделе царства за четири стотине година римски живот струјао је по покореним провинцијама Илирика и Тракије, у Панонији, Далмацији, Мезији, Дакији, Тракији и Македонији. Покорено илирско и трачко становништво романизовано је. Само је на Балкану, у Грчкој и Македонији остао и даље грчки свет а спорадично био разасут и по другим покрајинама. Овом коначном загосподарењу Балкана претходили су вековни, дуги илирски, македонски и грчки ратови, који почињу у III веку пре Хр. па трају до Христовог рођења, у којима је особито био јак отпор аутохтоног живља илирског и трачког. Римска држава, освајачка и моћна, ослоњена на војску, загосподарила је овде политички, збрисала етничке затечене јединице, романизовала их је осим Грка и Македонаца, и потиснула је њихову културу и уметност. Тако је дошло до политичког, етничког и културног јединства на Балкану, јединог досада познатог за ове земље у историској и преисториској епохи. Јер, како смо видели и како ћемо још видети, тог јединства на Балкану ни после ни пре Римљана није било. Сасвим је био други начин продора Грка на Балкан. Они су као трговци

долазили, доносили собом своју робу и културне тековине као импорт из својих колонија са балканских обала на илирско и трачко преисториско тле. Шести век пре Хр. сигуран је датум грчког импорта у илирске и трачке земље, који је неколико векова касније заустављен римским освајањем и културном најездом.

Римска култура на Балкану значи не само јединствену појаву у уметности већ и богатство кога касније и раније није било. Истина, потоње националне средњевековне културе и уметности овде биле су значајне по садржини и вредности али не и по обиљу и количини. Римска је била само провинциска култура у Илирији и Тракији, везана за средиште у Италији, али је судећи по археолошким споменицима била толико широко распрострањена и богата да је значила досада и најшире културно богатство у овим земљама. Велика места са јавним зградама, храмовима, позориштима, купатилима, приватним кућама и становима, са поплочаним улицама, канализацијом и водоводом, припадају овом цветном и мирном времену Балкана. Статуете, споменици, фреске, мозаици, накит, скупочено оружје и корисно оруђе стална су појава у овим налазиштима. Градови и тврђаве, тврди путеви, уређена гробља, осигуране границе проширују још више овај археолошки инвентар. Неколико великих археолошких откапања пружају слику живота у римским местима на Балкану. Као у Салони, данашњем Солину код Сплита, у Наису данашњем Нишу, у Стобима данашњем Градском испод Велеса, у Хераклеји Линкестис код Битоља, у Сердики данашњој Софији, у Сармосегетузи месту у Ердељу, у Аквинку данашњој Будимпешти. Један велики део римских великих места особито у подручју Саве, Мораве и Вардара остао је детаљно неиспитан, али случајни налази говоре о изузетном богатству и лепоти ових места. Баш ти крајеви Илирика играли су ретко важну улогу у римском царству. Преко њих водио је најкраћи копнени пут из Италије за блиски Исток, а оне су у једном сразмерно дугом времену биле средиште царства из кога потиче неколико врло значајних императора и династија касног римског царства. То је у науци позната епоха илирских императора која је трајала од средине III века па до краја IV века, и којој као најзначајнији припадају цареви Трајан Деције, Аврелијан, Диоклецијан и Константин Велики. У то време Рим и

Италија губили су свој значај као средиште царства. Пре него што је Цариград проглашен за другу престоницу илирски цареви владали су и боравили у Сисцији данашњем Сиску, у Сирмију данашњој Сремској Митровици, у већ познатој Салони, и Сплиту познатом особито по Дноклецијановој палати, у поменутом Нишу, у Виминацијуму данашњем Костоцу. Сасвим је природно, да се за тих сто година око императора у овим местима поред војсковођа, чиновника и политичара, скупљали и архитекти и уметници и изграђивали ове провизорне престонице на завидној висини, тако да се може говорити о засебној провинциској уметности у Илирику, која је као особита компонента послужила у формирању касно античке и византиске културе и уметности. Што се грчке културе и уметности тиче, у унутрашњости Балкана она никад није постигла интензитет римске културне унификације. Она се увек појављује само као туђ класичан импорт поред аутохтоног илирског и трачког преисториског инвентара. Школски пример за то је архајска некропола из Требеништа на Охридском језеру.

Пре античке епохе проживео је Балкан дуг преисториски развој, у коме се појављују нека времена као особито карактеристична у општем културном развоју Европе. То је прво жељезно доба, названо иначе халштат, у коме је од 1000 до 500 г. пре Христа на западном Балкану цветала особито висока илирска цивилизација, и млађе камено доба, неолит, пре 2000 г. пре Хр. па даље до даљне прошлости, у коме се у средњем, Балканском Подунављу, развила особито висока култура, позната по своме тракастом орнаменту, израженом у спирали и меандру, и по статуетама. За ова преисториска времена неми су људи и догађаји, јер о њима није ништа остало написано. Тешко се зато установљавају политичке и етничке јединице, али су културне прилике захваљујући бројним археолошким налазима врло јасне.

Већ у прошлом ставу речено је да су Римљани на Балкану затекли илирска и трачка племена и њихове политичке творевине. Али међу њима особито на северо-западу и у центру било је и галских, келтских племена која су се ту задржала још из почетка трећег века пре Хр. када су пролазила за Грчку и Малу Азију. Занимљиво је да латенска култура, култура другог жељезног доба, чији су творци и носиоци Гали од V до I века пре Хр., и

пored директног доласка галских племена на Балкан, није никада јаче загосподарила овде. Особито је још јак био отпор у то време илирске културе, која је продужавала стару традицију првог жељезног доба и допустила да се латенска шири једино око градића које су Гали држали, као и на подручјима где су се населили. Сасвим је други изглед илирске халштатске културе, моћне, свугде раширене по западном Балкану, богате по садржини, са специфичном керамиком, изразитим оруђем и оружјем, као и блиставим накитом. Илирска типична налазишта су некрополе са гробовима испод могила као и градићи. Као што је формирана илирска култура била препрека потпуној победи келтске у другом жељезном добу, тако је исто за њено формирање раније у бронзаном добу од 2000—1000 година пре Хр. сигурно требало времена. Етнички није баш јасно ни сигурно да су кроз целих тих хиљаду година били Илири на западном Балкану носиоци бронзано-допских култура. То време, иако има своје карактеристичне културе, више је епоха стварања и формирања потоњег илирског халштата на Балкану. Једну од најзначајнијих културних појава Европе дао је Подунавски Балкан у неолиту, млађем каменом добу. Његове културе тракасте грнчарије, особито истражене у налазиштима у Винчи код Београда и Бутмиру код Сарајева, претстављају са још богатом стилизованом пластиком кулминацију европских неолитских култура. Да ли су и тада били Илири носиоци ове културе, са сигурношћу није могуће утврдити, иако су неки археолози склони тој претпоставци. И пре неолита у старијем каменом добу, које сеже до дилувија, глацијала, имао је Балкан своју културу, особито изражену у налазишту у Крапини код Загреба. Налазиште припада најстаријим палеолитским културама, а човек још првобитној, примитивној раси Европе која није знала за уметност и орнаментику, већ је на најпримитивнији начин обрађивала оруђе и оружје.

Укратко би се могла дати карактеристика развоја уметности и културе на Балкану. У току последњих хиљаду година, од одмаклог средњег века до данас изграђене су националне уметности и културе диференциране народним обележјем, али и груписане у две строго одељене уметничке и стилске групе, источну византиску и западну, романско-германску. Кулминација тих уметности била је везана за кулминацију политичке моћи појединих нација,

коју је условљавала слабост суседства. У раном средњем веку од пропасти антике до формирања националних држава, културе су се калеидоскопски мењале са етничком променом народа у сеоби народа. Оне су се све изгубиле под моћним таласом Византије и романске уметности, иако су уништиле античку културу и уметност. Само под Римљанима Балкан има јединствено културно обележје у саставу империје. Због изузетног привредног и саобраћајног значаја, због императора и династија са Балкана, цветала су овде богата места са специфичном културом. За разлику, грчка је култура само продирала на балканско преисториско тле и остављала иначе преисториске илирске и трачке културе и даље у животу. У преисториско доба илирски халштат и неолитске културе изузетно су важне културне појаве онога европског света.

На крају карактеристично је да су значајне балканске културе и уметности у свим епохама настајале само у дугим и мирним временима, било појединачних нација и држава, било у комплексу моћне заједнице са другом нацијом и државом.

Др Миодраг Грбић

ПРОБЛЕМИ НАШЕ СРЕДЊЕ ШКОЛЕ

Никога нема који би био задовољан са данашњом школом: ни наставници, ни родитељи, ни сами ђаци, па ни сама државна управа, а још мање јавност. Разлика је у томе, што за неуспехе родитељи криве наставнике, наставници ђаке, државна управа истовремено и наставнике и родитеље; јавност и ученици не траже кривца, али отворено кажу да са школом нису задовољни.

Старији наставници и многи родитељи кажу да је некада школа била много боља, што је наравно продужење похвале „старих, бољих дана“ и истовремено прикривена тужба над садашњим „никад уређеним приликама“. Изгледа да су још више незадовољни млади наставници, који су тек дошли из школских клупа, пуни реформних идеја, а сада не достижу ни оне успехе које би могли да достигну сами у своме предмету и своме разреду. Непрестане реформе, нова наређења и свакојаке забране, па ни преношење одговорности са школе на кућу, није дало никаквих видљивих успеха бар у педагошко-васпитном смислу; заједница дома и школе ипак помаже школу са новчане стране више или мање, јер преузима оне неопходне издатке, обично ситне, (на пример креда и мастило) које држава не узима у обзир. Од ове заједнице према томе не може се очекивати никакво побољшање.

I

Побољшање ипак мора да дође, јер никако не можемо допустити да стојимо поред омладине и не знамо да јој помогнемо, као лекар поред болесничког кревета са уверењем да ће му болесник ипак пре или касније умрети. Ми не смемо да допустимо да омладина телесно пропада и да се душевно губи, а да је још и ми затварамо у неподесне просторије и душевно је оптере-

ћавамо учењем које њу не занима и — *sit venia verbo* — често је непотребно.

Признајмо још једном да су реформе долазиле једна за другом, не само на почетку већ и у средини школске године, признајмо да су све биле идеалне, да су произашле из најбољих културно-педагошких побуда, а признајмо исто тако да досада нису постигле никаквих успеха, чак би се могло и тврдити да успех није био само негативан, него чак и штетан. Штетан је био већ из принципа, јер експеримент је већ сам по себи опасан по школу, пошто је школа нешто статичко, већ устаљено само по себи, која не дозвољава ни ученику да буде жив како захтева његов темперамент, ни наставнику да ради према своме расположењу; исто тако не дозвољава ни неком трећем да силом поремети школски ред и да га изненада промени према новим погледима. Како се ученик прилагођава школским приликама, како им се прилагођава и наставник упркос својим личним бригама, тако мора и све друго да буде у школи еволуционално, развијно.*)

Никако не смемо да испустимо из вида да школа већ сама по себи није „школа будућности”; школа је само прошлост људског рода и људског ума. У садањој школи се огледа читав дуги пут у развоју људског знања; признајмо да цела наша школа није ништа друго него историја појединих предмета: чак и у математици, физици, хемији, природопису, дакле и у реалијама, учи школа само оно што је наука већ раније утврдила; само универзитет може до неке мере, па ипак скромно, да прати науку, тј. да је у вези са новим открићима. Основна и средња школа не смеју да уображавају да и оне прате науку те морају из тога извући практичне закључке; не смеју ученицима обећавати нешто што не могу и не намеравају да испуне. Ради потпуности треба да споменемо и нереалне школске предмете: историју и језике са литературом.

И баш на литерарним часовима школа се потсмехује „не-модерним” старијим литерарним периодама, тако да већ саме

*) Све предлоге о реформама треба најпре свестрано расправити и проучити, па их онда негде опробати. Ако се покажу као добри, тек онда их применити на све школе за време дужег развоја као путоказ.

„класичне писце“ омаловажава у толикој мери да за њих важи већ унеколико промењена Гетеова изрека: „Ко не хвали класике? — А ко их још чита?“ Ово је типично питање, које бисмо могли да предложимо нашој школи. Учимо све могуће биографије и године, али све то остане на површини, до језгра ствари, до онога због чега смо то учили не дођемо, па каткад и не покушамо да дођемо. Ми пређемо градиво потпуно и никада се не питамо, какав циљ има то градиво и који задатак у школском систему.

Не може бити намера, ове расправице да се залази у суштину појединих предмета. Ако то ипак учиним са којим предметом, учинићу ради доказа својих претходних тврђења и каснијих закључака, при чему ћу се задржати само на средњој школи.

Основна школа мора да да свима неку чврсту основу у писању, читању и рачунању. То је стварно основа и истовремено неки минимум; све друго, а тога је пуно, каткада и превише, је само додатак.

Исто тако мора да да и средња школа својим ученицима неко сигурно знање у појединим предметима; што иде преко те основе је неки додатак, који је пожељан, али не битни део средњошколске наставе, разуме се уколико не долази у обзир систематско вежбање душевних снага, рецимо кратко душевна гимнастика.

Да бисмо се разумели, утврђујемо унапред: основна школа даје ученику основне појмове и ученик мора учитељу слепо да верује; средња школа разлаже ученику предмета, а ученик мора да их разуме; висока школа пак наводи свог ученика на самосталан научни рад.

Средња школа морала би ученику у првом реду да тумачи све и само узгред да прикупља знање из појединих предмета. Погрешно је гомилати знање, већином вербално, за које нема ни довољно разумевања од стране ученика, ни довољно разлагања од стране учитеља.*) Све је познато и признато, па ипак тако страшно грешимо и „убијамо“ школу и ученике.

*) Душевно преоптерећење је, педагошки, грешка онаква као што је телесно преоптерећење грешка против телесног успособљавања и здравља. Помислимо само како штеде своју енергију Јапанци и употребљавају је само онда када им то користи.

Ради примера: у матерњем језику одбацујемо граматiku из чисто „човекољубиве” намере и из бојазни да часови не буду досадни. Ми радије читамо и вежбамо „стил”, као да нам је коначни циљ изграђивање будућих писаца, као што су у средњем веку у манастирским школама стварали „латинске песнике”. При овом свом љубазном поступку још мислимо да омладини користимо, ако је не „мучимо граматиком”, при чему сасвим заборављамо ради чега је омладина дошла у школу. Причице може да чита и она омладина, која не похађа средњу школу, само да добије примерне књиге у руке. Ми заборављамо да у школи није довољно да само пратимо причу, пошто хоћемо да извежбамо ученика у језику, али зато није довољно ако му само повремено објаснимо неку конструкцију и радујемо се да му не треба у матерњем језику објашњавати облике које је донео собом у средњу школу, али их није донео као знање већ само као навику. И тако далеко идемо, да ћемо на исти начин учити и стране језике, па чак и латински, као што већ учимо матерњи језик.

Ако тражимо неки пример за доказ погрешке у школским експериментима, била би баш подесна теорија о настави језика. За стране језике тражимо онај пут који смо употребљавали за матерњи језик, па ипак нисмо задовољни ни у матерњем језику са знањем куvariце или занатлије, па чак не и марљивог самоука, пошто тражимо нешто „више”. И шта је ово „више”? И физички радник научиће страни језик, бар за своју струку, у довољној мери и још доста брже, нарочито ако се нађе у страној средини, дакле на исти начин као што је учио матерњи језик; па му ипак не признајемо знање језика, пошто тражимо у језику нешто више. И шта је ово „више”? Знање у језику радије признајемо ономе који можда не говори течно, али говори опрезно у сталној бојазни да не учини какву грешку и у томе се битно разликује од оног „практичног” ученика који је хтео само да се споразумева, без обзира на правила језика. Већ из тога можемо да закључимо, да само вежбање језика није довољно, већ је потребно и граматичко разумевање као нужна компонентна знања у језику; задатак учитеља је да граматиком не убија љубав према језику, већ да је ствара и подиже. И мртво читање ће да замори школу и живахан час граматике показаће ученику величину језика и његове изградње, пред којом треба да се поклони са пијететом учени

заједно са учитељем, као пред највећом светињом наслеђеном од предака, исклесаном и усавршеном на којој ће његов род и даље да гради у садашњости и у будућности. Ова логичка изградња матерњег језика биће ученику снажан ослонац у учењу ма којег страног језика, који неће да учи само за свакидашњи разговор, већ и за ширење свог духовног, а поглавито језичног хоризонта. Жалосно је, истина, да у средњој школи ученик за све време не научи толико страни језик колико један осредњи радник за пола године у туђини, а у том погледу неће нам и нису нам помогле све директне методе. Достигле су својим вечитим запиткивањима истиниту отупелост ученика према настави језика и убиле последњу мрвицу љубави за језик. Ученику може бити радост и задовољство једино тада ако може да изрази своју мисао на туђем језику, никако пак не може да обрадује ученика учење језика које већ унапред тражи од њега да заборави да мисли својим рођеним језиком, премда би тада његово знање језика било на висини. И овде је педагошка грешка: циљ нека буде већ истовремено пут до циља; способност да већ мислим туђим језиком (дакле без 'заобилажења на свом језику) нека придобијем тиме, да насилно заморим у себи премишљање матерњим језиком. Не само да је то прескупа цена за достизање циља, наиме потпуно знање матерњег језика, нека заморим још пре него што могу да се служим страним језиком: »*fillius ante patrem*«.

На овом сам примеру само хтео да покажем, како су погрешни једнострани експерименти, а при томе нисам хтео да се залажем за сухопарну граматику, јер нисам ништа тако мрзео као граматику у овом случају када је требало да уживам у поезији; таква је ипак наша школа: када је време за граматику, тада скрећемо с пута, а употребљавамо је тада када убијамо поезију (сетимо се само латинских часова); да, каткада је употребљавамо као средство за казну, за дисциплину или слично, само да тиме упропастимо вољу за радом и наставом у језику и можда до самог језика, како то причају бројни абитуријенти.

Узгред бих хтео да споменем неколико других предмета: земљопис одприлике, тражи већ у свом почетку познавање екватора, упоредника и подневака, мада ученик није никада имао куглу у својим рукама изузев можда football. Хемија захтева толико образаца напамет, да их може упамтити само најбистрији,

а за хемијски лабораторијум нема ни новаца, ни места, а обично ни праве љубави. Математика на крају средње школе прелази већ границе постављеног принципа: напушта тле схваћања и прелази у теоријско-проблематску сферу, а о томе не бих хтео као нестручњак да дајем свој суд.

Дакле имамо за средњу школу два циља: систематско вежбање духовних снага и 2) минимум знања у појединим предметима.

II

Систематско вежбање душевних снага долази само по себи тиме, да прелазимо увек од лакшег ка тежем и истовремено и квантитативно од мањег ка већем. Занимљивији и можда неспореднији је проблем о минимуму знања. Минимум већ сам по себи је онај најмањи квантум знања, који мора да савлада сваки ученик ради свог успеха. То би био и логички захтев. Практично гледано тај минимум у школи не постоји, јер га не познају ни школски прописи у појединим предметима, а наставници имају о томе различите појмове. Ону партију, коју неки наставник сматра за тако важну да даје због ње ученику слабу оцену и прети са изгубљењем године, други наставник сматра за тако безначајну, да је уопште не тумачи и брзотко прелази преко ње. Али ипак: *est modus in rebus*.

Али још нешто постоји: уколико наставник превише захтева у свом предмету, утолико ће имати слабијег успеха. Да останем при својим предметима: Наставник, који би хтео да се удуби у суштину неког историјског периода, изгубиће тиме целину и преглед и већ тиме ће смањити вредност историјске наставе. Доказ: кад су били у школској години 1941/42 прописани само испити према прегледним питањима из наративних предмета, морали су наставници да се зачуде, колико самопридобитог знања су донели ђаци на испит, и признати, да би школа ово прегледно знање већ сама опет уништила, ако би га уопште достигла. Овако ћемо доћи до закључка, да ипак треба да поставимо неки минимум знања, који мора бити нека граница, под којом не сме да застане са знањем ни један ђак који хоће да разред закључи позитивно. Преко те границе школа треба да пружи све могуће

прилике да прелази овај минимум што више, и у избору предмета (слободно-изабрани и додати предмети) и у обухвату самих предмета. Неке књиге су већ означавале важно од мање важног, тиме што су прво означавале нормалним, а друго ситним словима. То је ипак био само покушај и почетак. Ако би минимум градива био тачно означен за све школе подједнако, онда би било много мање жалби у нашим школама, пошто постоји неки минимум који мора да достигне сваки ученик у сваком предмету, и који је једнак за целу државу. Што је преко њега то је различито, а минимум је свуда једнак, онако како мора да да једнак минимум и основна школа свуда, било у најповољнијим приликама у граду, било у најнеповољнијим забаченим брдским крајевима.

Захтев једнаког минимума знања није захтев униформисања целокупне школе, баш напротив: минимум знања нека буде заједнички, све друго нека додају у највећој могућој мери школске и ваншколске прилике, при томе можемо да препустимо нешто и самој школи живота. Како поштујемо онога, који све могуће ствари из најразличитијих страна живота познаје, тако морамо сажаљевати онога, који је положио све испите, можда чак са врло добрим успехом, а ипак је у већини предмета права незналица. Али зар га нисте видели сами, да нема ни појма о грађи просте реченице одмах пошто је напустио школу, да као судија не зна да реши своје сину, ученику трећег разреда, једну обичну једначину, да је као филолог потпуно заборавио рад парног котла и нема ни мало интереса за радиофонију, сем што okreће дугме на радио апарату; да инжињер давно већ нема у сећању ни историјске ни литерарне прегледе итд. И зашто све то? Зар је заиста школа толико непотребна да смем чак и у „модерно доба“ да морам да заборавим све што сам учио у школи?

Погледајмо најпре чињенице: Ученик заборави кроз године чак и најбитније ствари из онога што је научио у школи. Зашто? Зато што није добио свог личног односа; ако би га ствар заиста интересовала разумео би је, присвојио и никада више не би је заборавио, бар не потпуно. Даље и зато, што нема никакве прилике да би градиво више пута поновио. Ако захтевам, да морамо поновити све градиво садање средње школе, исто је као да треба све изнова прећи, а не само поновити у потсетнику. *Non multa sed multum* је старо, али увек мало цењено правило. Гледајмо само

наше дебеле уџбенике! За њих нарочито важи правило: Nil nimis! Друкчије је кад имаш неки минимум тога знања сабран и при руци, да ти је ово драга књига, која те прати из средње школе кроз живот. Из бојазни, да не паднеш под ниво својих младих година, радо ћеш да прелисташ књигу и тиме да освежиш своје сећање, тако ће нестати међу интелигенцијом свих незналица, који тако живо сведоче да је средња школа само неко запослење за младиће у задовољство професора, која даје ученику сувише мало знања, утврђеног и позитивног.

Иако је тај минимум знања још тако скроман, био би ипак нека подлога, основа, кичма. Од те основе би сваки појединац могао да прави шетње у друге душевне баште, било научне, било уметничке, пошто знамо да треба увек основе да бисмо могли напредовати. Човек за свој душевни развој копа темеље само једанпут у животу.

Да се ово знање ученика разграна преко минимума, брига је школе према њеној могућности, тек онда пошто је апсолутно осигурала достизање минимума и омогућила самостално учење употребом приручника, речника и опште литературе. Благословена нека је школа, која би могла да да омладини много и много преко минимума! Где ово није могуће у највећој мери, у некој мора ипак бити могуће.

Треба да знамо, да и најбоља школа даје само основе за продужење науке: изградиће их сопствена вредност и школа живота. И за ово имамо праве доказе: У светском рату ученици виших разреда гимназије за време својих кратких отсуства полагали су испите из појединих предмета и појединих разреда и при томе су, разуме се, могли да покажу само најскромнији минимум знања. Коначно су овако положили и матуру и постали штогод. Али гледајте: у животу им се није познало да нису посећивали редовно поједине више разреде, све је надокнадила озбиљност ратних година, требало је само да добију још стручну спрему.

Одређени минимум знања имао би истовремено за последицу и неко нивелирање знања. Сигурно је, да ће неки противуречити томе, рећи ће, како би било то жалосно и јединолично да сви свршени средњошколци имају једно исто знање. Једна школа — то је прво — није сама себи циљ; стручна спрема и продужење

науке донеће још много разноликости бившим средњошколцима. Много је жалосније, да су сада матуранти међу собом толико туђи, као да нису прошли кроз једнаке и средње школе, пошто не могу да говоре о заједничким школским стварима, пошто су превише туђи по устројству школе и превише различити по своме знању. Ево: два медицинара, па макар били специјалисте различитих струка радо ће говорити о медицини и о свеопштем напретку њихове науке, само средњошколци нека не говоре о овим годинама, за које песници кажу да су прерано минувале. Успомена на средњу школу буди само име неког несимпатичног професора, друкчије се ђаци задњих година не воле да сете школе: Шта је узрок томе?

Мислим да нећу много погрешити, ако тврдим, да је у томе у великој мери узрок осећање, да нису у средњој школи стекли све оно што су могли да стекну. Ако их упитате, нерадо ће вам признати, да у средњој школи „стварно“ нису ништа научили. Шта значи ово? Недостаје им осећај да су ипак нешто научили, пошто су добили сведочанство. За младог човека није важно осећање да још много шта не зна, треба му осећање да већ много шта зна, али да може још много тога да стекне.*) И недостатак тог осећања узрок је томе да омладина не воли школу. Ми видимо да родитељи шаљу децу у школу, да би нешто научила, а и деца сама теже за тим, и како нам онда на свршетку школе кажу да нису „ништа научила“. Средњошколац ипак није имао прилике да сам себе увери да нешто зна, пошто је морао толико пута осетити како мало зна, или уопште да не зна. Начин наших испита га никако не уверава о његовом позитивном знању, и стварно он није никад у стању да сам себе испита. Кад би имао могућност, па не само могућност, већ и дужност, да самог себе веже за минимум знања, опазио би да зна не само минимум, већ и много преко минимума, радовао би се школи и био би поносан својим знањем. На тај би начин порастао углед школе, пошто је признаје онај фактор, који је најмеродавнији за пресуду, т. ј. сам бивши ђак. После њега о школи ће угодно да суде и други фактори и постаће им као дом просвете, као купола

*) Најбољи ученици ослобођени су и течајног испита.

народне културе, а не само као нужно зло и фабрика за продукцију интелектуалаца, како је то сада по мишљењу великог дела народа.

III

Рекли смо, да са истицањем минимума достижемо и нивелирање знања, што би дошло посредно а не као крајњи циљ. Директно и хотимице морамо долазити до нивелизације у овом правцу:

Правило мора да буде: Сваки наш интелектуалац мора да познаје, бар у главним линијама, живот и рад нашег сељака.

Сви сталежи говоре, нарочито пред изборе, како воле и поштују нашег сељака, али кадгод је могуће исмејавају га као сељака и „сељачину” „право по сељачки”. Ако му се деси каква невоља мило им је, а кад могу и сами му чине штету, пошто сељак може да се штети и на његов рачун може да се греши.

Али ипак, већина интелектуалаца је из сељачких кућа и сељаци сачињавају већину нашег народа. Откуда онда то понашање наше интелигенције, која пљује, такорећи, на своје огњиште.

Заиста, човек не може да мисли ни на шта друго и да ничим не оправдава поступак већине наше интелигенције, већ само тиме да је интелигенција изгубила потпуно везу са сељаком, па макар то изгледало немогуће.

На градско дете, које по неким неписаним правилима већ само по себи мора да иде у школу, пошто има зато најлепшу прилику и у највише случајева једно оваку могућност, не полагамо пуно обзира. Чуди нас само да и интелектуалац из саме сељачке куће, ништа није бољи. Једино тумачење за то видимо у томе, да се он рано одвојио од своје куће, а кад год се вратио гледао је на укућане са висине, док се није сасвим отуђио. Готово невероватно је висок зид, који код нас раздваја град од села, пошто се наше село развија полагано и својски, градови су се пак брзо променили, узимајући туђе лице, а с њиме туђе мишљење и туђе обичаје.

Једини спас је сада, да доведемо интелигенцију опет натраг на село, да упозна и лепоте и радости села, говор, живот и обичаје његових становника, нарочито да упозна њихов рад, њихове

бриге и тешкоће, укратко њихов живот са свих страна*) и онда ће понова да поштује сељака и његов рад, тако ће бити крај овом исмејавању. Главно је пак да ће му бити познат живот сељака, кад му буде судио као судија, када буде учио његову децу да поштују своју родну груду и када буде заступао нашег сељака у разним корпорацијама. Досад су говорили о сељаку и његовом раду и заступали га понајвише такви људи, који стварно сељачки рад и сељачке муке нису познавали. Због незнавања су га тако и заступали.

Као што чујемо у Немачкој је за упис у средњу (главну) школу постављен услов, да дечко зна да плива и да вози точак, дакле да има неке спретности, што је у таквој земљи, индустријској, као што је Немачка, истинито услов напретка. Ништа онда не би било погрешно, ако би у аграрној земљи, као што је наша, био везан упис, бар у више разреде средње школе, на тачно познавање сељачког живота и сељачког рада, а не само у речима и по књигама, већ са жуљевитим рукама и знојавим челом. Ко зна да оре и коси, томе и није потребно да једе бели хлеб државне службе. Ко не разликује пасмине домаћих животиња, томе није потребно да цепа панталоне и учи да разликује читаво животињско царство по врстама и класама; ко не разликује раж од пшенице и овса, за њега не постоји Linneov систем и потпуно је непотребно да броји прашнике у цветним чашицама. Овај нека узме „рало и мотику“ и ради како му наредe други. Само онај, који је заволео нашу земљу и дубоко упознао наш народ, сме да ступи међу оне, које називамо цветом народа. Тада тек можемо да очекујемо за народ добре плодове, а без тога само шупље орахе. Само дрво које има дубоке корене може да се лепо развија и лепо успева. Ради тога мора и корен наше интелигенције да потиче дубоко из наше земље и нашег народа.

Др Павел Стрмшек

*) Зна се да ће и ово бити могуће у различитим крајевима у врло разноликим размерама, а неки минимум тога сазнања биће могућ свуда.

СТЕВАН П. БЕШЕВИЋ КАО ЛИРСКИ ПЕСНИК

Постоје, углавном, две врсте песника. Једни постају убрзо познати и популарни у широким читалачким масама, постижу хучне успехе на рецитационим приредбама, улазе у читанке и календаре, постају љубимци своје средине и свога времена. То обично нису правни песници, ствараоци од трајне вредности, од непролазнога значаја. То су, у већини случајева, сезонски песници, који су умели да погоде укус свога доба и задовоље тренутна расположења своје средине. Прави песници обично не долазе одмах до заслуженог признања и угледа код својих савременика, који их примају хладно и равнодушно, без љубави и разумевања, а често их и одбацују са много зле воље и потцењивања. Могоао би се навести дуги низ истинских песника, наших и страних, који су пролазили кроз живот недовољно запажени од званичне књижевне критике, непримећени од широке читалачке публике, несхваћени од већине својих савременика, неправично потиснути у позадину, осуђени на заборав. Многи од њих провели су цео свој живот у горкој тузи и усамљености, и напустили су овај свет са горчином у срцу и болом у души. И тек после њихове смрти нашао би се неки објективнији књижевни критичар или литерарни историчар који би савесно проучио њихова дела и донео о њима тачан и непристрасан суд, одредивши им у хладној и неумитној историји књижевности оно место које им по њиховој вредности припада.

Један од таквих књижевних стваралаца коме су чињене неправде целог живота и о коме још није изречен дефинитиван суд, несумњиво је и Стеван П. Бешевић, последњи ученик и следбеник нашег великог Змаја, некадашњи активни сарадник познатих Змајевих хумористичко-сатиричких и дечјих листова, и сам талентован песник, приповедач, драматичар и дечји писац.

У овом кратком и непотпуном чланку осврнућемо се само на Бешевићево песничко стваралаштво, и то на његову лирску поезију, остављајући да другом приликом, у исцрпној и документованој студији, прикажемо његов целокупан књижевни рад, на свима пољима његове плодне и успешне, разноврсне и занимљиве стваралачке делатности.

Као лирски песник, Бешевић је отмени елегичар племенитих осећања и благородних мисли, сав утонуо у прошлост и мистику, са изванредним разумевањем мириса векова и присним оживљавањем боје и ритма минулих збивања. У првој фази свога песничког развоја, Бешевић је био под утицајем великих немачких и француских романтичара: једнога Новалиса, песника мистичног, трансцендентног „плавог цвета“; једнога Тика, песника свеобухватног, дубоко човечанског „светског бола“; једнога Ламартина, песника природних лепота и свемирских тајни; једнога де Мисеа, песника романтичних душа и заљубљених срдаца. Као Новалис, у својим бесмртним *Химнама ноћи*, тако Бешевић, у значајној и карактеристичној песми *Дани и ноћи*, одуховљено и надахнуто пева мистерију ноћи и открива њене лепоте:

Ноћ ме носи у висине; дан ми веже моја крила.
 Дану гинjem с бедном рућом; ноћу смели Икар бивам.
 Ноћ ме води као дете у чаробне баште вила,
 Где о једном плавом цветку: о свељудској срећи сивам.

 Дан котрља улицама све пороке наше мрачне.
 Ноћ силази са Лепотом међ звездама што се скрива.
 Дан ме руши, ноћ ме диже у висине тамо зрачне,
 Где се душа с Богом мири и где вечну љубав сива...

Од романтичара наследио је Бешевић не само култ ноћи него и култ бола, жалбе за оним што је било и што се више никада неће вратити. Та жалба за прохујалом младошћу, за неоствареним сновима и недостижним идеалима изражена је на један изванредно дискретан, отмен и хармоничан начин, без патоса и сентименталности. Као трагични Велимир Рајић у својој дивној песми *На дан њеног венчања*, Бешевић утапа свој бол у филозофску резигнацију мирења са судбином и у елегичној песми *Пред крај* опрашта се са својом разореном срећом:

Но ја, драга, нећу кети судбу нашу
 Што разбија сада мој најлепши сан.
 Нек је срећно! Пијем и здобићу чашу,
 Да се раскрвави и срце и длан...

О, суморних дана! О, суморних дана!
 Свуд по грању дршке лист свео и жут,
 И пада, и пада, са покислих грана,
 Да покрије меко твој свадбени пут...

Овај мотив провлачи се, у разноврсним варијацијама и на увек нов и оригиналан начин, кроз цео циклус *L'amour platonique*, један од најлепших у Бешевићевој лирској поезији, у коме су песникова спиритуална осећања нашла адекватан и пречишћен лирски израз у мајсторски исклесаној уметничкој форми. Неколико песама из овога циклуса нимало не заостају ни иза најлепших љубавних песама Дучића, Ракића и Шантића. Сетимо се само Бешевићеве *Исповести* у којој је изразио интимну трагедију свога срца тако једноставно и просто, искрено и срдечно, а ипак тако топло и нежно, импресивно и емотивно, да дубоко утиче на наша осећања и оставља утисак који остаје и после читања песме, зареже се у наше памћење и дуго се не заборавља:

Не, ти ниси знала колико те волим,
 Кад рекосмо тужно збогом једно другом.
 — Сада, у даљини, Вечноме се молим
 Да ми будеш срећна у животу дугом.

Да ти никад туга чело не замрачи,
 И никад твој осмех не оде са лица;
 Да ти тако увек из очију зрачи
 Та небеска радост плавих љубичица.

Кад у једно вече, звездано и касно,
 На лепе ти очи сан се спусти плав,
 Тада ће ти, драга, у сну бити јасно
 Све што ти не рекох никада на јави...

И, најзад, после много година — „сетан, повучен у себе од света“ — пред крај свога живота, стари песник се сећа давно ишчезлих и у неповрат минулих срећних тренутака своје прохујале младости и пева отмени и смирену *Епидол* својој љубави:

... Данас, у скоро дотрајалом жару,
Гледам где светли прошлост коју волим,
И походећи, опет, стазу стару
Сетиом те душом из даљине молим:

— Кад стигне јесен, и почне да коси
Дунавски ветар кроз студене кише,
Ослушни тада: — он ти песму носи
О једној звезди... које нема више...

Ма какво се мерило буде примењивало, ово су песме које ће остати и којима ће увек бити место у свима антологијама новије српске лирике, и у оним најрепрезентативнијим. Њихова је уметничка вредност трајна и несумњива. Оне спадају у праву и високу поезију.

Према Бешевићу је наша новија књижевна критика била неправедна. Један од наших истакинутих млађих критичара замерио је Бешевићу, између осталог, да је застарео и архаичан, да није схватио дух новог времена и алудирао је на његове „смешне“ старе идеале. У својој значајној и продубљеној песми *Своме унуку Иви*, која се може сматрати за његов песнички тестаменат, Бешевић са пуно фини проније одговара своме младом критичару и повлачи духовиту паралелу између идеалистичког и материјалистичког схватања љубави:

... Или, од данас, па за две декаде,
За љубав можда неће се ни знати.
О љубави ће причати баладе,
Но биће смешно да се због ње пати.
Можда ће тада наш нараштај свесно,
Бранећи духу да се к небу вине,
Славити, авај, све што је телесно.
Не дао Бог то да погодим, сине!
Јер смрачи л' духу материја сјај,
И одрекне л' се човек сасвим неба;
Успе ли стварност да вас поколеба,
Тад биће свему узвишеном крај,
И тужан биће с вама завичај!...

Међутим, иако је био песник идеалистичког схватања живота и света у току целог свога књижевног стварања, Бешевић није

писао само бајке и легенде, баладе и романце, није опевао само вилински свет чаробних снова и ружичастих илузија. У којој је мери Бешевић био и остао савремен, показује најречитије његова изванредно садржајна и карактеристична *Песма земље и живота*, у којој је изразио мисао да после срећнога и безбрижнога детињства долази младост, прелаз из детињства у прави живот, сазревање душе и тела, прилагођавање стварности. Док је нашим малишанима и девојчицама певао скаске, бајке и приче у стиховима, дотле нашој одраслијој, зрелијој омладини пева ову снажну *Песму земље и живота*, надахнуту високим човечанским идеалима, али ипак блиску стварности и борби за насушни хлеб, за опстанак под сунцем, за одржавање живота:

„Ја вам рај кроз бајке у детињству дајем,
Јер тад су вам душе још везане с небом,
Да доцније станем с будним нараштајем
На земљу, где труд се награђује — хлебом ...

Где времена нема да се бајке везу,
Јер сказаљке овде брзином се мичу.
Однеле су бајке принца и принцезу
Што у дечја срца носе слатку језу,
Да у њима тада рајски снови ничу ...

Сад нема тих снова; однели их вали,
Од данас нек хлебац у зноју вам прија!
Живот ће вам младе душе да прекали,
Да у свакој звезда радости засија,
С песмом о Животу, док сневају мали ...“

Тако је песник Бешевић уводио нове српске нараштаје у стварност, желећи да избегне у њиховим младим душама неизбежна разочарења и унутрашње сломове, с једне стране, и да им истовремено, с друге стране, родитељски помогне да складно преброде неминовне кризе младости, припремајући их на стару и освештану истину да, после безбрижног детињства и распевање младости, долази стваран живот, у коме ће озбиљна јава и тешка борба за насушни хлеб потиснути у други ред плаве снове и шарене илузије.

Иако романтичар по души и срцу, Бешевић се никада није расплињавао у штурим метафизичким апстракцијама и фанта-

стичним халуцинацијама. Он је истински презирао књижевне мандарине и артистичке снобове који су се руководили аристократским начелом „уметности ради уметности“, увек затворени у своје куле од слонове кости, слични средњовековним магичарима и мистичарима који су градили куће од карата у имагинарним и безваздушним просторима. Иако је волео прошлост и са пуно надахнућа оживљавао минуле векове, Бешевић је увек остајао близак животу и стварности, народу из којег је поникао и земљи која га је дала, али увек несебично служећи високим националним идеалима и човечанским стремљењима.

Др Коста Милутиновић

Б Е Л Е Ш К Е

„СЕОСКЕ ПРИПОВЕТКЕ“ ДУШАНА РАДИЋА

Познато наше издавачко предузеће „Југоисток“ већ пуне две године издаје једну врло потребну и корисну библиотеку под насловом „Српска књига“, у којој објављује одабране текстове из наше народне књижевности, народне поезије и прозе, те репрезентативне изборе најбољих дела српских писаца, почевши од најстаријих па све до данашњих. Од свога покретања па све до данас „Српска књига“ је објавила преко 40 свезака, са информативним предговорима, у редакцији познатих стручњака и књижевника. Указујући са признањем на плодну и успешну издавачку делатност „Југоисток“, задржаћемо се овом приликом само на 38. свесци „Српске књиге“, која заслужује нарочиту пажњу. Реч је о „Сеоским приповеткама“ Душана Радића, у редакцији и са предговором Ж. Милићевића.

Име Душана Радића је добро познато и нашој широј читалачкој публици, јер су његове приповетке у току последњих година објављиване доста често и по нашим дневним листовима као и по нашим књижевним часописима, те у посебним збиркама. Једну збирку Радићевих приповедака („На сто огњева“) издала је Српска књижевна задруга, као посебну свеску свога „Савременика“. А главно Радићево дело, његов врло успели и значајни роман „Село“, издала је Српска књижевна задруга у редовном колу, а добио је награду Српске краљевске академије.

Душан Радић је типичан приповедач савременог србијанског села. За разлику од Јанка Веселиновића и Лазе К. Лазаревића, који су били романтичари и идеализатори србијанског села, Душан Радић је изразити реалиста, који у својим делима даје верну слику србијанског села, без натуралистичког сенчења, али и без романтичарског улепшавања. Иако има искрене љубави за „нашег сељака и његове потребе, његов живот и његову душу честиту“ — како сам каже у једном свом писму — Душан Радић врло добро види и његове слабости и страсти, види његове заблуде и погрешке.

Међутим, и у оним својим приповеткама које имају сатиричан карактер, Душан Радић не спада међу оне писце који нарочито уживају у томе да покажу свету како смо још примитивни и у многоме заостали за великим просвећеним народима. Баш супротно томе, Радић не критикује ради критиковања, него то чини само зато да зло лечи, да оплемени наше још грубе и сирове нарави и да облагороди наше жестоке балканске страсти.

Као што је врло тачно запазио Ж. Милићевић у своме одличном предговору, Душан Радић је „ослобођен свих тенденција које не би биле књижевно-уметничке. Зато читаво његово дело има — ако се тако може рећи — само једну искрену тенденцију: да буде без тенденције”.

Упоређен са ранијим приповедачима србијанског села, чак и са оним најзначајнијим, Душан Радић је далеко савременији и модернији, садржајно и формално. Премда дубоко срастао са народом и чврсто повезан са селом и сељаштвом, Душан Радић није фолклорни писац, као на пример Милан Ђ. Милићевић, него прави уметник који црпи своју грађу из свакодневног народног живота, али да би је после пропустио кроз своју стваралачку фантазију, пречистио и подигао на степен праве уметности.

Нарочиту драг Радићевим приповеткама даје њихов језик, богат и разноврстан, свеж и жив. Као што је тачно речено у предговору: „Језик, којим његове личности говоре, носи акценат стварности и животне истине. У то, он је један, чист, из најбистријег врела народног говора. Почев од Вука, такав језик имали су увек само они наши писци који су се освежавали на изворима из самога народа”.

У ову збирку унесене су најкарактеристичније Радићеве приповетке из живота србијанског села и сељаштва. Из ових приповедака моћи ће сваки читалац најбоље да упозна Душана Радића као сеоског приповедача, достојног последника Глишића, Лазаревића и Веселиновића.

Техничка опрема књиге је врло добра.

Др. Р. В. Ђисловић

САМООДГОВОРНОСТ У НЕМАЧКОЈ ОМЛАДИНИ

Немачки часопис „Дух времена” доноси у априлској свесци 1942 године под горњим насловом чланак проф. Dr. h. c. Петра Петерзена (Јена) о васпитању немачке омладине за самоодговорност. Самоодговоран може у пуном смислу ове велике речи да буде онај који је у стању да сам одговорио носи своју личност. А то је обележје људске зрелости и на тај начин крајњи циљ људског развоја. Занета, одговарати сам за своје поступке, то значи: спознати делокруг властите снаге и њене људске моћи и из тога извући последице, спознати круг одговорности и ограничити га за себе, па онда скромно у оквиру тих граница према могућности уносити своју личност. Омладина нигде на свету не може да зна за те границе; она зна циљ али не пут. Њој још недостају искуства и доживљаји који се морају учинити у стварном животу и помоћу којих се тек може сагледати права удаљеност циља и постепено измерити његова узвишеност.

Немачка омладина је у прошлом светском рату познала све темеље и поворе људског бића: познала је смрт. Очи у очи са смрћу доживела је она вредности реалне заједнице, почев од ратног другарства па до највише заједнице која се може видети и доживети — народне заједнице. Тада је дошло спознање да је свака права слобода „везана слобода”. На степену

погрешно схваћене слободе личност изгледа као откинута од свог темеља као да лебди у магичном оквиру слободе. Сасвим с правом омладина тражи слободу, јер да нема слободе не би било ни праве одговорности. Али слобода није нешто што је одједном ту, већ нешто што се у животу човека мора стварати и развијати. И сваки појединац мора најзад да је извојује себи, и то делајући усред конкретног живота у људској заједници, а на своме месту. Усред таквог делања човек сазнаје шта он може. А колико човек заиста може, толико он поседује снаге, нагомилане у неку рањиву тиму ослобођене вољне енергије. Колико један човек може, толико је он у стању да у нечему изазове живот, да буде узрок и творца, па била го будућа жетва или неко уметничко дело, брава или палата.

Целокупно немачко омладинско поштво окарактерисано је данас појачаном тежњом да се морални проблеми приказују у реалном животу и да се питомци на њима уче. Свуда се окрећу стварним задацима. Спортске утакмице, заједничко логоровање, учествовање у националним свечаностима и најзад радна служба, обавезна за све дечаке и девојчице, навикавају омладину на заједнички живот, на задатке, обзире и понашање које он захтева. — Морално поучавање је скоро сасвим ишчезло у корист делања и рада усред живота онаквог какав је у својој трезвености и растрганости, у својим забавама и радостима, у свој својој неумољивости и суровости. Стално се од дечака и девојчица тражи прави рад, али поред тога и пуно карактерно учествовање.

Није потребно наглашавати да ово ново васпитање и образовање омладине почиње да утиче и на јавни школски живот и да ће га сасвим сигурно изменити како споља тако и изнутра.

Школа у служби самоваспитања

Нико неће очекивати да ће једно јавно школство које има за собом вековну традицију одједном обузети нов дух, да ће се оно из темеља изменити. А с друге стране било би чудно када тако обимно, живо и успешно ваншколско васпитање за заједницу не би већ нашло пута и начина да задобије и јавну школу. Јер сви ђаци од своје пете године долазе под њен утицај, исто тако скоро читаву деценију сви наставници, већина још и за време свог школовања. Хиљаде ових новообразованих наставника остају поред своје школске дужности и у служби омладинске организације. Стога се морала уклонити опасност расцепа, која је спочетка претила да ће настати између школе и омладинске организације. Иначе би васпитавање омладине било истински угрожено кад би се вршило под утицајем двеју сила које би дејствоваале у различитим правцима. Једно од најпримитивнијих педагошких правила јесте да сви који раде одговорно на васпитању једног људског створења морају најтежије да сарађују, управљени на један те исти циљ, да дејствују сродним средствима. Иначе ће васпитаник бити растрган тамо амо, у преко деведесет од сто случајева, кренуће оној страни која му је комотија, а осим тога остаће индивидуа у самој себи несигурна, уместо да сазри у чврсту личност свесну јасног циља.

Већ 1934 године указан је за то пут. Према званичним директивама, породица ученика уводи се у школски свет, тако да родитељи који су „главни интересенти у васпитању“ узимају најтешњи учешћа у васпитању своје деце. — Још једна новина од далекосежног значаја донета је тада: приликом оцењивања ђака треба, поред успеха у школи и понашања, водити рачуна и о успесима у држању ван школе, нарочито у омладинској организацији. Тиме треба да се избегне да ученик води у неку руку двоструки живот, један у школи а други ван ње. Увек треба имати у виду целокупан успех и целокупно држање ђака за његово напредовање тј. ученика не треба више оцењивати само као ђака већ стално као потпуног човека. Стога је школа морала и на овом месту да се отвори животу споља и да успостави везу између школе и омладинске групе свога среза. Бесумње то значи озбиљан апел на ђака да увек и на сваком месту буде сабран и своју личност строго дисциплинује. Он је у целом свом младом животу стално подједнако јако и потпуно одговоран за своје делање и понашање.

Као што у омладинској организацији и радној служби васпитавање карактера стоји на првом месту, тако за све школе први захтев гласи: да постану школе карактера и васпитања.

Везане за узвишен захтев наставе блиске животу, упућују се школе на то да свој унутрашњи живот тако уреде да он постане системом самоваспитања и самообразовања ђачких група, уколико је то у тим годинама могуће. А да је то могуће врло је често и врло темељно доказано и практички показано, тако да немачким учитељима не пада тешко да одговоре овим захтевима. У првом реду мора у целој школи и у свакој учионици да се слободно испољи ђачки живот и да сам себе формира, тако да сви ђаци заједно са наставником постану одговорни за групни живот. Тада појаве њиховог социјалног живота и моралног држања постају материјал за морално и социјално васпитање ученика и то најбољи педагошки материјал који се може замислити. Јер он потиче из самог стварног живота, стога је бескрајно јачи од сваке моралне наставе са њеним, већном, вештачки нађеним примерима.

На тај се начин долази до самоваспитања група и сваког појединог ученика у њој и помоћу њега до развијања личног живота у појединцу. — А што се у школи научи то ће се морати применити на излетима, пешачењима, у омладинским домовима, логорима и на путовањима. Све заједно тако служи активном развијању социјалних и моралних сила у тој ученичкој групи. И пошто ту никако не долази до укочених облика, осигуран је уједно стваралачки развој. Тако школа постаје за рану младост најважније место самоваспитања у заједници.

И у настави је могуће далеко веће остваривање самоодговорног образовања него што је то до сада учињено. Да би заиста провео захтев саморађења код ученика, наставник треба да осигура себи природног и моћног савезника у оном нагону за активношћу који се испољава код сваког здравог и нормалног детета и да га искористи много више него досада. Дете из малена хоће да ствара, и како је закључено на седници немачких васпитача

1936 године: „Наставник мора да се одрекне тога да поучава и васпитава са становишта одраслога, он мора напротив да се труди да докучи детињу душу и да се са што је могуће тананијим осећањем прилагоди у својим методама ступњевима узраста и развоја детета, закону који влада човеком.“ — На тај начин наставник пре свега долази у један нови драгоцени човечански однос према ђаку. Овај га доживљује као онога који чини да се његово делање повећава и постаје вреднијим. Тако се ученик испуњава осећањем захвалности и другарства према својим наставницима. Тако настају најдрагоценија осећања међусобног поштовања и наставник ће све више примити црте које се захтевају од омладинског вође.

Омладински вођа мора у суштини бити нешто сасвим друго него што је то претпостављени и командант за своју момчад. Он мора да буде најбољи међу себи равнима, онај који оно што захтева од других прво захтева од себе самог и то сам и извршава. Он мора увек изнова да доказује своју надмоћност, дакле свакодневно поново да задобија ранг вође. Тиме је потврђена прастара педагошка истина свих народа, да је пример од највећег васпитног значаја.

Такав омладински вођа задобија душе и подиже их, остављајући сваком своју част, јер он зна да она сачињава најплеменитије језгро личности у људском створењу. Ако повреди ово, или својим понашањем отуђи осећање части, онда он за ученика није више васпитач већ сатона. Једном је вођа радне службе Рајха тачно рекао: „Ко нема осећања за част других, томе већином недостаје и осећање за властиту част.“

Ако је истина да се само у заједници може васпитати за заједницу, онда је исто тако истина да се само овим васпитањем у заједници лични живот појединца може правилно да развије и да доспе до своје вредности. Тако ће најпоузданије и непосредно научити зашта је дошао на овај свет, да је његово одређење да живи и за друге. Пред овом одговорношћу морају пасти самовоља и саможивост. И када је, тако завршава писац, под сунцем ове највише одговорности, лични живот доспео до свог пуног вредносног садржаја, тада, и тек тада сме он у крајњем смислу да самоодговорно узме свој живот у властите руке.

Д. Г.

ДРЖАВНА ШТАМПАРИЈА У БЕОГРАДУ

препоручује своја следећа издања:

ДВА ВЕКА СРПСКОГА СЛИКАРСТВА

ОД
МИЛАНА КАШАНИНА
СА УВОДНОМ РЕЧЈУ
МИНИСТРА ПРОСВЕТЕ
ВЕЛИБОРА ЈОНИЋА

Књига је штампана у формату велике осмине, на бездрвној финој хартији, са 120 уметничких репродукција на кунст-друку и с прилогом четири слике у више боја.

Цена књизи 255.— динара

ОДАБРАНЕ СТРАНЕ НАШИХ ПИСАЦА

- 1) Песме Домовини — Антологија родољубиве лирике — Одабрао, уредио и предговор написао Трифун Ђукић — 280 стр. Дин. 30.—

РАЗНА БЕЛЕТРИСТИЧКА ИЗДАЊА

- 1) Петар Петровић Његош: Дела — II књ.: Свободијада — Мање пјесме. — Проза — 457 стр. Дин. 65.—
- 2) Петар Петровић Његош: Преписка. Прва књига. Дин. 135.—
- 3) „Из великих дана“. Одабране ратне приповетке српских приповедача. Дин. 25.—
- 4) Владимир Велмар-Јанковић: Дневна вест. „ 25.—
- 5) Буро Димовић: Симеон Немања. „ 25.—
- 6) Миливоје Предић: Голгота. „ 25.—
- 7) Момчило Милошевић: Јован Владислав. „ 40.—
- 8) Душан Николајевић: Две драме. „ 20.—
- 9) Живко Милићевић: Записи о српској земљи. „ 40.—

МУЗИЧКА И ФОТОГРАФСКА ИЗДАЊА

- 1) Стеван Мокрањец: Православно српско народно црквено појање — У редакцији и допуни Косте Манојловића — 520 стр. Платно: 100.—
- 2) Јосиф Маринковић: Песме за један глас и клавир — Одабрао и за штампу приредио Др. Милоје Милојевић — 93 стр. 50.—

- 3) Јосиф Маринковић: Божествена литургија Св. Јована Златоустог — За мешовити хор — У редакцији Косте П. Манојловића — 79 стр. Платно: 40.—
Картон: 20.—

- 4) Јосиф Маринковић: Помен — За мешовити хор — У редакцији Косте П. Манојловића — 15 стр. 8.—
- 5) Петар Стојановић: Нова основна школа за виолину — I свеска 43 стр. 35.—
III и IV свеска. 30.—
- 6) Мокрањева Споменница — Написао Коста Манојловић 196 стр. 24.—

УМЕТНИЧКЕ МОНОГРАФИЈЕ

- 1) Љуба Ивановић: Цртежи — предели — 52 репродукције с предговором Богдана Поповића. 100.—
- 2) Боровоје Стевановић: 33 године сликања око Београда — 32 репродукције с предговором Момчила Милошевића 60.—

РАЗНА НАУЧНА ИЗДАЊА

- 1) Вук Стефановић-Караџић: Српски рјечник — Истумачен немачкијем и латинскијем рјечјима — IV издање — 922 стр. Картон: 200.—
- 2) Тихомир Ђорђевић: Белешке о нашој народној поезији — стр. 189. 40.—
- 3) Драгутин Костић: Тумачења II књиге Српских народних пјесамa Вука Караџића — 169 страна. 20.—
- 4) Др. Јован Радонић: Сlike из историје и књижевности — 533 страна. 135.—
- 5) Списи Светога Саве и Стевана Првовенчаногa — Са црквенословенског на савремени српски језик превео Др. Лазар Марковић — 234 стр. 25.—
- 6) Др. С. Сагалин: Управно судство. 30.—

Где није посебно означено да је књига повезана, цене се подразумевају за броширано издање. Сва издања Државне штампарије у Београду могу се добити код свих књижара у целој земљи, а уз унапред послат новац преко чековног рачуна бр. 56.080 могу се поручити на Стоваришту књига Државне штампарије: Београд, Црногорска I.

ПРОСВЕТНИ ГЛАСНИК

УРЕДНИК

Д-р ФИЛИП МЕДИЋ
ПРОФЕСОР УНИВЕРЗИТЕТА

ИЗДАВАЧ

ВЕЛИБОР ЈОНИЋ
МИНИСТАР ПРОСВЕТЕ И ВЕРА

САДРЖАЈ:

ГЛАВНИ ПРОСВЕТНИ САВЕТ ПРИ МИНИСТАРСТВУ ПРОСВЕТЕ И ВЕРА
ФОРМИРАЊЕ НОВОГ ГЛАВНОГ ПРОСВЕТНОГ САВЕТА
ЗАСЕДАЊЕ ПРВОГ РЕДОВНОГ ГОДИШЊЕГ САСТАНКА ВЕЛИКОГ ВЕЋА
ГЛАВНОГ ПРОСВЕТНОГ САВЕТА
ГОВОР МИНИСТРА ПРОСВЕТЕ И ВЕРА ВЕЛИБОРА ЈОНИЋА
ПИСМО ПРЕДСЕДНИКА ВЛАДЕ ПРОСВЕТНОМ СКУПУ
ПУТЕВИ СРПСКОГ САМОСНАЛАЖЕЊА (РАЗМАТРАЊА УЗ СРП-
СКИ ЦИВИЛНИ ПЛАН) — ГОВОР ПОМОЋНИКА МИНИСТРА
ПРОСВЕТЕ И ВЕРА ВЛАДИМИРА ВЕЛМАР-ЈАНКОВИЋА
ИЗВЕШТАЈ О РАДУ ПРОСВЕТНОГ ОДБОРА
ДРЖАВНИ ПРОСВЕТНИ ПЛАН — ИЗВЕШТАЈ ГЕНЕРАЛНОГ СЕ-
КРЕТАРА ГЛАВНОГ ПРОСВЕТНОГ САВЕТА ВОЈНА ДРА-
МУШИЋА
ДИСКУСИЈА СА РАДНЕ СЕДНИЦЕ И РЕЗОЛУЦИЈА

ПРЕТПЛАТНИЦИМА „ПРОСВЕТНОГ ГЛАСНИКА“

Претплата на „Просветни гласник“ повишена је од 1 јануара 1944 године — због повећаних трошкова око издавања часописа — на 360 дин. годишње, односно на 40 дин. за поједини број.

Од 1 јануара 1944 год. администрација листа спојена је са уредништвом. Стога претплату на часопис за 1944 год. — као и претплату за минуле године, 1942 и 1943, уколико није уплаћена — треба слати „Просветном гласнику“ преко Поштанске штедионице у Београду на чековни рачун бр. 62100, а не више Државној штампарији. Нове чековне уплатнице доставиће се свима претплатницима.

Управе народних школа достављаће своју претплату преко среских школских надзорника, који ће претплату сакупљену од подручних школа слати „Просветном гласнику“ као и остале установе.

Администрација ће слати лист појединачно свима лицима, установама и школама. Народним школама лист ће се доставити преко среских школских надзорника.

Упозоравају се сва надлештва и установе у ресору Министарства просвете и вера на наређење министра просвете и вера I бр. 5571 од 31 марта 1942 год. по коме су дужни да се обавезно претплате на „Просветни гласник“. Претплату ће подмиривати из кредита који је за то предвиђен буџетом, а уколико овај недостаје, из кредита за канцелариске трошкове, односно из посебних својих прихода (са села, посела, забава и сл.).

Надлештва и установе које се досада нису претплатиле на Гласник имају то одмах да учине и за наредну и за прошле године, па ће уз нови број добити и све раније бројеве часописа; а сви досадашњи претплатници који још нису подмирили претплату треба да је одмах пошаљу „Просветном гласнику“ путем Поштанске штедионице на чековни рачун бр. 62100.

Рекламације за непримљену свеску треба поднети „Просветном гласнику“ у Одељењу за високо образовање и народну културу Министарства просвете и вера, и то одмах чим се прими наредна свеска.

Уредништво и администрација
Просветног гласника

ПРОСВЕТНИ ГЛАСНИК

УРЕДНИК:

Др ФИЛИП МЕДИЋ
ПРОФЕСОР УНИВЕРЗИТЕТА

ИЗДАВАЧ:

ВЕЛИБОР ЈОНИЋ
МИНИСТАР ПРОСВЕТЕ И ВЕРА

Бр. 11—12

НОВЕМБАР—ДЕЦЕМБАР

ГОДИНА LIX

ОБРАЗОВАЊЕ НОВОГ ГЛАВНОГ ПРОСВЕТНОГ САВЕТА ПРИ МИНИСТАРСТВУ ПРОСВЕТЕ И ВЕРА

И

ПРВО РЕДОВНО ЗАСЕДАЊЕ ВЕЛИКОГ ПРОСВЕТНОГ ВЕЋА ГЛАВНОГ ПРОСВЕТНОГ САВЕТА

Велика свечана дворана Коларчевог народног универзитета у Београду 10 новембра 1943 године била је дупке пуна људи, претставника свих друштвених редова. Ту су претставници Српске православне цркве, свих министарстава, Универзитета и високих школа, свих комора — Индустриске, Занатске, Лекарске, Трговинске, Земаљског савеза пољопривредних комора — Главног задружног савеза, Главног савеза српских земљорадничких задруга, Савеза трговачких удружења, Савеза занатлија, Српске заједнице рада, Националне службе рада за обнову Србије. Ту су професори Универзитета, професори гимназија и средњих стручних школа и учитељи свих београдских основних школа. У првим редовима седе чланови новоформираног Главног просветног савета. Више од хиљаду људи с интересовањем очекује да чује нове смернице планске просветне политике, систематски израђен Државни просветни план.

Тачно у 10 часова у дворану улази министар просвете и вера Велибор Јонић с помоћником министра просвете и вера Владимиром Велмар-Јанковићем. Министар просвете и вера отвара први

редовни годишњи састанак новообразованог Великог просветног већа Главног просветног савета.

Услед измењених прилика, насталих после 6 априла 1941 године, Главни просветни савет при Министарству просвете није имао могућности за даљи рад, пошто су отпали чланови са територија које нису припале Србији, па је Просветни савет самим тим престао да ради.

Да би Министарство просвете, међутим, и даље имало саветодавно просветно тело које би у делокругу ранијег Главног просветног савета давало мишљење о реформи наставе, општем просветном плану, наставним програмима, прегледаним уџбеницима и књигама као и свим осталим просветним проблемима у раду на обнови земље, комесар Министарства просвете донео је одлуку I бр. 12867 од I-VII-1941 године о оснивању Просветног одбора при Министарству просвете који је вршио све ове послове до сазива Главног просветног савета. Просветни одбор сачињавали су: помоћник министра просвете и вера као претседник, а као чланови сви начелници одељења Министарства просвете и вера и осам стручних лица из редова просветних стручњака из Београда. За одлуку комесара о образовању Просветног одбора дао је сагласност Министарски савет у § 59 — III, Финансиске уредбе за 1942 годину М.с.бр. 2233 од 11-XII-1941 године.

У нашој држави за протекле две деценије није постојало ни једно тело које би се бавило проблемима опште просветне политике. Поред Министарства просвете, Министарства пољопривреде и Министарства трговине и индустрије још су нека друга министарства водила своју школску политику и имала своје школе.

Сматрајући да је потребно коренитим реформама на свима подручјима народног и државног живота створити основе за бољу и лепшу будућност нашег народа, министар просвете и вера је приступио просветној реформи која је несумњиво једна од најважнијих које се данас врше у Србији. Она је и једна од најпрежнијих јер је духовно оздрављење предуслов сваког оздрављења. За опстанак нације и за њену обнову потребно је ставити народну просвету на здраве темеље.

Да би се отклонили досадашњи недостаци и да би се створило једно тело које би поставило план културне и наставне политике, реорганизован је Главни просветни савет при Министар-

ству просвете и вера који има задатак да обезбеди континуитет просветне политике и смишљен плански рад у том важном домену обнове. Док је по Закону о Главном просветном савету из 1931 године Просветни савет био састављен од 35 чланова из реда просветних радника, по новој Уредби о Главном просветном савету која је донесена 17-IV-1942 године Главни просветни савет састоји се од претставника свих сталежа, корпорација, високих просветних и научних установа, тако да ће бити у стању да се из целе земље обавештава о стварним просветним потребама народа и да на њима заснива образложено мишљење у свима питањима која се односе на школу, наставу, народно просвећивање и народну културу уопште. За разлику од ранијег састава, Главни просветни савет састоји се сад од Великог просветног већа и осам радних одбора: 1) Одбор за основно образовање, 2) Одбор за средње образовање, 3) Одбор за високо образовање, 4) Одбор за стручно образовање, 5) Одбор за уметничко образовање, 6) Одбор за телесно образовање, 7) Одбор за народно просвећивање и 8) Одбор за верско образовање. Радом ових радних одбора руководиће помоћник министра просвете и вера, а под њим стоји и Генерални секретаријат који је формиран као посебно одељење Министарства просвете и вера, који досад није постојао, па се овим уводи у ресор инструменат који ће обезбедити сталност просветне политике.

На основу чл. 3 и 4 Уредбе о Главном просветном савету министар просвете и вера одлуком С.бр. 1271 од 23-X-1943 године именовао је, поред лица која долазе по службеном положају, за чланове Великог просветног већа Главног просветног савета при Министарству просвете и вера и чланове-заменике на три године предложене делегате: Светог архијерејског синода Српске православне цркве, Претседништва Министарског савета, Министарства унутрашњих послова, Министарства пољопривреде и исхране, Министарства грађевина, Министарства пошта, телеграфа и телефона, Министарства правде, Министарства социјалне политике и народног здравља, Министарства народне привреде, Министарства саобраћаја, Министарства финансија, Универзитета у Београду, Академије ликовних уметности, Музичке академије, Државног завода за унапређење индустрије и занатства, Земаљског савеза пољопривредних комора, Индустриске коморе, Трго-

винске коморе, Занатске коморе, Лекарске коморе, Савеза трговачких удружења, Савеза занатлија, Српске заједнице рада, Главног савеза српских земљорадничких задруга, Главног зајдружног савеза, Националне службе рада за обнову Србије, и, поред ових, и 22 јавна стручна и културна радника, тако да пленум Великог просветног већа броји 70 чланова.

Одмах по доношењу одлуке о именовању чланова, министар просвете и вера сазвао је први редовни годишњи састанак Великог просветног већа за 10 и 11 новембра 1943 године с овим дневним редом: I На свечаном делу састанка, 10 новембра 1943 године пре подне: 1) говор министра просвете и вера; 2) говор помоћника министра просвете и вера. II На радном делу састанка, 10 и 11 новембра 1943 године: 1) извештај секретара Просветног одбора о раду Просветног одбора; 2) извештај генералног секретара Главног просветног савета о Државном просветном плану; 3) дискусија; 4) формирање радних одбора; 5) евентуалије.

Свечани део састанка је одржан у великој дворани, а радни део састанка у малој дворани Коларчева народног универзитета. У дворанама се налазио изложен велики број графикона израђених у вези са Државним просветним планом који тај план илуструју.

Састанку је председавао министар просвете и вера а присуствовали су сви чланови и чланови-заменици. Претседник Министарског савета, армиски генерал Милан Ђ. Недић имао је намеру да присуствује састанку, али је био спречен болешћу, па је упутио поздравно писмо које је министар просвете и вера Велибор Јонић прочитао присутнима на свечаној седници.

ГОВОР МИНИСТРА ПРОСВЕТЕ И ВЕРА ВЕЛИБОРА ЈОНИЋА

КОЈИМ ЈЕ НА ДАН 10 НОВЕМБРА 1943 ОТВОРИО ЗАСЕДАЊЕ ВЕЛИКОГ
ВЕЋА ГЛАВНОГ ПРОСВЕТНОГ САВЕТА

За последње две деценије на подручју просветне политике, као и у осталим гранама нашег народног и државног живота, владао је неплански рад, који је био далеко од стварних народних потреба. Услед тога многи и важни животни проблеми подизања и одгајивања нових нараштаја или нису били решавани или су чак и наопако решавани. Министарство које је имало свети задатак да васпитава омладину у јединственом националном духу, прелазило је преко национализма као основе васпитања.

Отуда никакво чудо што се наша школа добрим делом однародила. Наместо да омладину васпитава у духу народних традиција, она је широм отворила своја врата свим могућим и немогућим утицајима са стране и свима експериментима, педагошким и непедагошким. Наша настава није била довољно изграђена према потребама народне заједнице, нити је од ње полазила. Зато је она остала по својим стремљењима на једној, а народни живот и његови циљеви на другој страни. Настава је давала просечно образовање, али није формирала поглед на свет и живот. Настава је отварала видике, али није давала сигурне оријентације. Давала је пуне прегршти знања, али није формирала карактере. Водила је рачуна о општем образовању, али није водила рачуна о структури наше земље, о потребама нације, њеног живота, њених основа и њеног органског развика. Зато је просвета, добрим делом, одговорна за оно што се десило 27 марта 1941 године, као и доцније.

Овако стање у школама било је природна последица нездравих политичких и друштвених прилика које су владале у

нашој земљи. Двадесет година смо доживљавали систематско срозавање угледа школе и школских радника.

Немар према народној просвети и њено непланско и нестручно вођење довели су дотле да наша земља у погледу писмености далеко заостаје иза осталих европских земаља. Дошло се дотле да према последњем државном попису из 1931 године Србија има 41% писменог, а 59% неписменог становништва изнад десет година, док у Банату има 77,5% писменог, а 22,5% неписменог становништва. Дошло се дотле да духовно најнапреднији крајеви Србије немају ни половину писменог становништва, док су други крајеви имали и две трећине неписмених. Тако, на пример, у крајевима где је било национално и културно језгро српске средњовековне државе и средиште српске културе и уметности из Немањинског доба, у Ужичко-студеничкој области, где се налазе наши славни манастири Жича и Студеница, живи две трећине неписменог становништва.

Тако је морало и бити, кад код нас једна основна школа долази просечно на 2008 становника, док у европским земљама долази на мање од 1000. Број основних школа код нас далеко заостаје иза броја насеља — села, варошица и градова.

Број виших народних школа, нижих и средњих стручних, занатских и пољопривредних школа ни издалека не одговара потребама наше земље и народа. Према прикупљеним подацима, код нас се осећа оскудица школованих људи у пољопривреди, занатству, трговини, техници, индустрији, шумарству, рударству, у преради дрвета, у грађевинским, кожарским, металним и текстилним занатима, у металургији, у машинској струци, у млинарству, у индустрији конзерви, кланичној индустрији, прецизним занатима, у индустрији стакла, керамике, хартије, коже и крзна. За изванредан број занимања, нама неопходно потребних, нема код нас уопште школа.

У погледу гимназија, пак, дешавало се да су оне отворане не по напред смишљеном плану, већ случајно, на захтев појединих градова или група грађана. Оне су ницале једна за другом, јер родитељи нису знали шта ће са децом дораслом за школовање. Тако је Министарство просвете, место да оно узима иницијативу за отварање школа, било стварно у пасивној улози и

министри су се поводили за захтевима и жељама својих бирача, а не за стварним државним и народним потребама.

У нашој држави, за протекле две деценије, није постојало ниједно тело које би се бавило проблемима опште просветне политике. Поред Министарства просвете, Министарства пољопривреде и Министарства трговине и индустрије још су и нека друга министарства водида своју школску политику и имала своје школе.

Влада народног спаса приступила је ревизији вредности, одлучно решена да отклони зла прошлости, као и узроке који су до њих довели, како би се кореним реформама на свима подручјима народног и државног живота створиле основе за лепшу и бољу будућност нашег народа.

Једна од најважнијих рефорама која се данас врши у Србији јесте несумњиво просветна реформа. Она је истовремено и једна од најпрешних, јер је духовно оздрављење предуслов сваког оздрављења. За опстанак нације и за њену обнову потребно је ставити народну просвету на здраве темеље. Основно начело наше просветне реформе гласи: *српска се омладина мора васпитавати у духу наших традиција, а образовати у смислу народних и државних потреба*. Само тако српски народ ће моћи себе као народ очувати и изграђивати. Само то му може зајемчити оригинално културно стваралаштво, којим он треба да допринесе свој обол општем човечанском напретку. Отаџбини у изграђивању, Новој Србији на помолу, потребна су данас покољења преваспитана у духу националне дисциплине и социјалне солидарности и у поштовању рада и конструктивног стваралаштва. Потребан нам је народни подмладак који ће у раду и стваралаштву гледати смисао свога живота.

Школска заједница је народна заједница у маломе. Из школе наш младић мора да изађе с осећањем дужности према својој сиромашној земљи, која се само тако може одржати ако и он допринесе свој радни принос, и ако пази да то и други чине, и ако се плодови тог општег рада праведно расподељују. Из наше школе наш млади човек мора да изађе формирај пре свега у поштовању према породици и етичким законима и свестан најважнијих и битних циљева своје народне заједнице. Он мора

знати да је члан народа који мора да је вечито будан и спреман на жртву.

„Омладина је највеће благо једног народа. Један народ без омладине васпитане, честите, поштене и радне, нема своје будућности“, рекао је председник Владе Милан Недић.

Да би се могла изводити једна јединствена просветна политика, и да би се целокупна школска омладина Србије надахнула јединственим српским духом, спроведено је концентрисање свих врста школа у Министарству просвете и вера, сем извесних специјалних стручних школа које има Министарство социјалне политике и народног здравља и Министарство саобраћаја. Министарство просвете и вера преузело је школе из ресора Министарства народне привреде и Министарства пољопривреде и исхране.

Да би се отклонили досадашњи недостаци и да би се створило тело које би у заједници са Министарством просвете и вера сарађивало на изградњи општег просветног и општег културног плана, реорганизован је Главни просветни савет чијем првом свечаном скупу данас присуствујемо. Овом реорганизацијом ишло се за тим да се самим саставом Главног просветног савета обезбеди континуитет просветне политике као и стручни плански рад у том важном домену наше народне обнове. Док је по Закону о Главном просветном савету из 1931 године Просветни савет бао састављен од 35 чланова искључиво из реда просветних радника, данас се Главни просветни савет, поред претставника Министарства просвете и вера, састоји и од претставника Земаљског савеза, пољопривредних комора, Индустриске, Трговинске, Занатске и Лекарске коморе, као и Савеза трговачких удружења, Савеза занатлија, Српске заједнице рада, Главног задружног савеза, Главног савеза српских земљорадничких задруга. Осим ових претставника сталежа и корпорација у Главни просветни савет улазе још и делегирани претставници Српске православне цркве, Универзитета, високих уметничких школа, Пропагандног одељења при Претседништву владе, Националне службе за обнову Србије, Државног завода за унапређење индустрије и занатства, као и претставници свих министарстава.

Поред ових делегираних чланова постоји и један добар број истакнутих просветних, културних и националних радника

који су чланови Великог просветног већа Главног просветног савета. Оваквим саставом Главног просветног савета обухваћен је целокупни народни живот, што ће омогућити Министарству просвете и вера да своју просветну политику заснује на стварним народним потребама. За разлику од ранијег састава, Главни просветни савет састоји се сад од Великог просветног већа и осам радних одбора: 1) Одбор за основно образовање, 2) Одбор за средње образовање, 3) Одбор за високо образовање, 4) Одбор за стручно образовање, 5) Одбор за уметничко образовање, 6) Одбор за телесно образовање, 7) Одбор за народно просвећивање и 8) Одбор за верско образовање. Поред ових одбора могу се по потреби образовати и други одбори. Радам ових радних одбора руководи помоћник министра просвете и вера, под којим је и Генерални секретаријат Главног просветног савета формиран као посебно одељење Министарства просвете и вера, који као такав досад није постојао. Овим је створен инструменат који ће обезбеђивати сталност просветне политике. Важно је истаћи да се Велико просветно веће Главног просветног савета обавезно састаје најмање једанпут годишње и да његовим радом руководи лично министар просвете и вера. На овај начин министар је обавезан да пред једним стручним и позваним телом полаже рачуна о своме раду.

Како Главни просветни савет из извесних разлога није могао одмах бити именован, то су у Генералном секретаријату Главног просветног савета и привременом Просветном одбору састављеном од стручњака, разрађена основна питања наше просветне и васпитне реформе. Путем анкете прибављени су од свих министарстава, привредних институција, комора и окружних начелстава подаци и мишљења о том какво је стање у нашој просвети и какве су наше потребе. Питано је: у којим се струкама осећа вишак школованих снага, а у којима постоји мањак; за коју смо струку и које послове принуђени да доводимо стручњаке са стране; за каквим се школама и курсевима осећа потреба и да ли постојеће школе дају повољне резултате; какве би измене и допуне требало извршити у школским програмима постојећих школа с обзиром на практичан рад оних који их свршавају. Из добивених одговора видело се да се осећа недостатак школованих стручних снага у свима гранама привреде.

На основу ових и других података израђен је пројекат државног просветног плана, по коме су за ове области фиксирани типови и број школа које се sukcesивно имају отварати, односно затварати. Овај план је дугорочан и имао би се реализовати у току једног низа година. Он је заснован на следећим принципима: према географско-демографским, културним и привредним приликама појединих области одређени су типови школа који ће се у тим рејонима оживотворити; реорганизација обухвата целокупан школски систем, како по типовима и по броју школа, тако и по наставном плану и програму; програми ће се подесити тако да се образовање и васпитање наше омладине прилагоди нашој националној српској стварности, уз поштовање добрих народних традиција и у служби јединке нације.

При утађуивању просветног плана извршена су најшира консултовања. Пројекат просветног плана достављен је на преглед и мишљење свима министарствима, факултетима, коморама, удружењима и окружним начелствима. Од њих су добивена мишљења и предлози, па је на основу свих тих података израђен нацрт државног просветног плана, који ће по саслушању Главног просветног савета бити поднет Министарском савету на озакоњење.

По овом плану предвиђени су, поред постојећих, и извесни нови типови школа као: народне пољопривредне зимске школе, специјалне пољопривредне школе, сеоске пољопривредне домаћичке школе, варошке домаћичке школе, девојачке школе, пољопривредне учитељске школе и административне академије. При средњим техничким школама предвиђени су извесни нови одеци. Обавезно основно образовање повећано је од 4 на 6 година.

У вези с овим израђени су нацрти савременијих и бољих закона и програма за све школе. За прошлу школску годину 1942/43 били су израђени скраћени наставни програми за више народне школе, гимназије, грађанске и учитељске школе, по којима се радило. У женским средњим школама уведен је нов предмет: домаћинство. Сем тога су израђени стални програми за основне и више народне школе, за националну групу предмета за средње и средње стручне школе. Ови програми ће ступити у живот ове школске 1943/44 године. Израђени су нацрти нових програма и за остале врсте школа и они ће се поступно уводити у живот.

По овим програмима биће уведени извесни нови, неопходно потребни предмети. Тако се у средње школе уводи предмет Грађанске и васпитне поуке и Мушки ручни рад, који досада нису постојали. Уводи се веронаука у све школе као основ антиматеријалистичког схватања.

У вези с новим програмима добивени су конкурсом за основне школе нови уџбеници, бољи и савременији. Исто тако и за националну групу предмета за средње и средње стручне школе израђују се нови уџбеници.

Од школске реформе пошло се даље и прешло се на план организације целокупног духовног, културног и научног рада код нас. Школско-просветни план је само део општег духовног националног плана, део цивилног плана српског националног живота.

У току прошлих двадесет година атомизацијом снага поремећено је српско духовно јединство; наступила је денационализација у многим областима у којима се само национално може егзистирати и завладало је сувише механичко гледање на напредак и на дужности према заједници.

Зато се данас осећа прешна потреба да се на свим пољима националног живота извиди и установи шта је Српству за његово изграђивање у будућности неопходно потребно, затим шта је по реду националних потреба прешније, а шта се доцније има изградити. Отуда је у Министарству просвете и вера, поред рада на изради државног просветног плана, израђен и пројекат нашег културног плана, који предвиђа рад српских покољења за дуже време и обухвата све секторе важне за национално-духовно, национално-биолошко, национално-економско, национално-техничко изграђивање нашег народа и наше земље.

Овај пројекат израђен је уз сарадњу наших најбољих стручњака, првенствено професора Универзитета, јер се пошло са гледишта да су људи са новог, реорганизованог српског Универзитета за то најпозванији.

Из реферата помоћника министра просвете и вера, као и осталих референата, Велико просветно веће биће ближе упознато са радом Министарства и реформама које су досад изве-

дене. Сматрам за своју дужност да се овом приликом захвалим свима члановима привременог Просветног одбора, који је у недостатку Главног просветног савета својим свесрдним залагањем омогућио досадањи рад на изградњи и спровођењу наше просветне реформе.

Са овим проглашујем отвореним прво заседање Великог већа Главног просветног савета и желим му успешан рад.

ПИСМО ПРЕТСЕДНИКА ВЛАДЕ ПРОСВЕТНОМ СКУПУ

„Ову прилику користим да вас, народне просветитеље и учитеље, поздравим и захвалим вам у име мајке Србије, на труду који улажете ради њене обнове и препорода.

Наша народна несрећа открила је много чега трулог у нашој средини и данас стегнута срца стојимо ми над развалинама нације и државе. Ово вам не говорим ради тога да очајавамо. Ми ћемо све то пребродити, али треба да радимо, да дижемо што је порушено и да учинимо све да се то више не понови у будућности.

Вашу улогу и место у народу сам је народ обележио речима: Бог да прости родитеља па учитеља! Ви сте његови просветитељи и васпитачи. То тако мора да буде и остане. Ваша се предаје у руке највеће национално благо Отаџбине, предаје вам се наша омладина. Кроз њу треба да спроведете велики принцип мисли и рада за добро нације и државе.

Идеја водиља у овом вашем светом раду мора да буде: да од Србадије створите честите људе, велике Србе, милостиве хришћане, трезвене грађане, поштене државне и самоуправне функционере и добре раднике и родољубе.

Због овог великог народног задатка ви морате да будете не само способни да просвећујете него и да васпитате и формирате будуће Србе.

Не зна се шта је важније од овога двога: да ли просвећивање или васпитање. Србији су потребни нарочито карактерни грађани, морално јаки и духовно повезани, способни за будући живот.

Отуда се намеће и реформа школства, његових циљева и његових метода. Овај импозантни скуп наших највећих и нај-

бољих просветних радника зора је бољих дана. Ту је наш спас и наш препород.

Основа овог свега је државни просветни план, који ће обухватити цео национални живот: духовни, економски и градитељски. Он мора бити део општег државног плана, целокупног живота државе и нације.

Зато ја, као претседник Владе народног спаса, поздрављам овај велики народни посао и вас просветне раднике и захваљујем господину министру просвете и вера и његовим сарадницима на овој корисној иницијативи у којој видим боље дане за нашу омладину и васкрс нове Србије.

Живели народни просветитељи и учитељи!

Живео српски народ!"

ПУТЕВИ СРПСКОГ САМОСНАЛАЖЕЊА

РАСМАТРАЊА УЗ СРПСКИ ЦИВИЛНИ ПЛАН

(ГОВОР ПОМОЋНИКА МИНИСТРА ПРОСВЕТЕ И ВЕРА

ВЛАД. ВЕЛМАР-ЈАНКОВИЋА)

I — Срушена нам је држава, померена унутрашња равнотежа, посувраћен нам је историки лик. Са преосталим конструктивним снагама Срби хоће опет своју државу, хоће да поврате равнотежу, хоће да се врате свом историском лику.

Као и други народи који желе да задрже свој историки лик и после разних криза и сломова у овом великом катастрофном времену страшних прекретница и Срби имају дужност да у миру који настане уреде свој простор и среде своје духовне и материјалне моћи. Неко ће морати уредити српски животни простор јер је он важан за европски континент и за путеве који из њега или преко њега воде за Африку и Азију. Да ли ће тај простор уредити Срби или ће Срби на том простору бити материјал који ће други сређивати — то је основно питање које се пред нама у ова судбоносна времена поставља. Пред тешкоћама које се за мале народе постављају у будућој ситуацији нама мора бити јасно да ће се од свих који дођу у обзир као чиниоци на свом простору тражити не само историка воља за животом, не само спремност на жртву него и способност за уређивање и управљање. Другим речима тражиће се не само доказ о ратном потенцијалу и биолошка потврда права на живот него и доказ о цивилном потенцијалу, потврда да можемо добро и смислено да управљамо на своме простору и то у миру, средствима цивилног руковођења послова. Тај доказ треба дати. Једном планском конструкцијом о томе како мислимо у будућности да организујемо своје унутрашње снаге и животне сразмере, а то је план о српском цивилном

животу. Зато је потребно да у вези са државним просветним планом бацимо поглед на тај цивилни план, као на целокупност будућег српског живота, без кога ни школски ни просветни план немају свога одређеног места у српском животу.

Не видим која би то ма и најсрећнија ситуација могла да нас уљуљка у осећање да ће се Српство обновити и без тога плана или да би ту унутрашњу конструкцију *смишљеног рада српских поколења* могла да замени која друга идеја коју би нам велики народи даровали или дневна политика вештином пронашла. Мисао о српском животном плану, о српском плану културе на цивилном делу његовом, дубље је револуционарна и дубље конзервативна у исти мах од сваке друге политичке или економске посебне идеје односно идеологије које би се подухватиле да својим формулама организују Српство. Мисао Српског цивилног плана је независна у много чему од политичко-економских идеологија о усрећавању човечанства, ма како се оне јуче, данас или сутра звале. Она је добро схваћена и надајмо се једног дана и озакоњена дужност Срба према себи самим и према човечанству и она треба да надживи повремене идеологије. Она је радни програм многих српских поколења и као таква она одређује место сваком Србину у српском друштву од његовог рођења па до смрти, чак и доцније. Она је подлога унутрашњег живота српске заједнице, без обзира на то да ли се та заједница налази у саживоту са једном широм заједницом народа и оквира или је та српска заједница замишљена да живи самостално. Српски цивилни план није политичка формула него радна формула.

Од онога часа када тај план и његову разраду Срби приме као свој задатак, неће бити погодније општекорисне српске теме од Српског цивилног плана.

Свакоме ко иде путем оваквог размишљања и који у оваквом размишљању црпи веру у смисао будућег српског живота, мора бити јасно да унутрашња преоријентација од снага ратног потенцијала на снаге пуног цивилног потенцијала претпоставља једну врло радикалну измену српског животног става.

Ова радикална измена става налаже следеће:

1) да Срби морају да почну конструкцију свога живота *изнова* и то не часећи ни часа

2) да морају у крајњем осећању опасности радикално повући све конзеквенце из искуства које им се наметнуло и брзо се преоријентисати према стварним снагама које на њихов историски живот споља или изнутра делују или могу деловати;

3) да у тој својој преоријентацији морају да се ослоне опет у првом реду на своје старе духовне основе, а не на вештину политичких формула тј. морају да измене и свој став и метод у политици;

4) да морају да знају да је пут њиховог будућег уздизања само пут дугог, упорног радног самоодржања, скопчаног са прелазом на нове врсте и мере самодисциплине, уз подвргавање смишљеном подизању сопствених моћи, а уз учешће читавих поколења.

Измене врло тешке али не немогуће

II — Целокупна ова коренита измена става српског може изгледати на први мах и сувише тешка, па и неизводљива, особито ако се посматра из нашег данашњег расуда. Ипак, ако гледамо реално, ово што је изражено у горњим захтевима не значи ништа више за Србина но враћање на себе сама, с једне стране; с друге стране опет то значи логично коришћење једног врло јаког и трагичног искуства. Ко год би дакле казао да је та коренита измена става немогућна, тврдио би уједно да је Србину немогућно да се врати на себе сама. Тај би тврдио да је Србин неспособан да се користи искуством које му се у једном синтетичном страшном доживљају новог Косова дало. Другим речима то би значило да су Срби неспособни да живе као Срби и да се одрже као заједница, да је дакле њихово време прошло. За разлику од тог беспутног размишљања тврдим да има услова под којима ипак можемо да одолимо, али су то услови једне заиста тегобне и ничим незаменљиве самодисциплине: читав живот наш мора да се сведе на много једноставније и стегнутије форме. Оно што смо у крви изгубили морамо надокнадити дисциплином и организацијом. Наш човек мора да се усретсреди у један далеко отпорнији и одговорнији тип но досада. Доклегод свој биолошки потенцијал не подигну, и бројно и по каквоћи, док не одреде сигурно и стварно свој биолошки простор, докле своју

одбрану свих врста не ставе на сопствену основу, док благо своје земље не узму у своје руке и ову не обраде боље но досада, Срби морају да се одрекну свих материјалних претензија и сваког личног уживања. Поколења морају да се створе која неће живети од кликтаве славе и блиставог јунаштва него ће од радног знојаваог прегалаштва и најнапрегнутијег живљења начинити стил свога хода кроз историју. Новим васпитањем морамо омогућити чојство сваком нашем човеку и у исти мах тешке дужности учинити сношљивима измењеним друштвеним моралом српске заједнице у којој рад треба да буде мерило друштвене вредности.

Противно своје историском лику Срби су у периоду од 1918 до 1941 помислили да ће нову државну заједницу моћи организовати искључиво политичким средствима. То је један од узрока зашто Срби у Југославији нису орагнизовали свој национално-биолошки, национално-духовни, национално-привредни и национално-технички аутономни унутрашњи живот него су се сконцентрисали углавном на површински политички живот у коме су се трудили да вештом игром политичких формула реше проблеме новог стања. Место верности историским основама ми смо прешли на вештину политизирања. Овај преокрет у ставу једнога народа који је досада своје задатке у историји вршио залагањем својих највећих и најдубљих духовних снага, била је слабост, била је издаја традиционалног става и историског лика. Људи који су дошли на површину да би такав став и покушај свога народа привели у живот, били су продукти анемичног ратовања историски ослабелог народног тела.

Срби су морали и раније, под Турцима и за време сеоба, да улазе у нове заједнице и да се ту сналазе, већином у недовољно обезбеђеном положају, дакле да се сналазе не као господари ситуације него готово увек као они који су упућени на приклањање и повиновање приликама. Али поред све тежине положаја снагу православних Срба у тим приликама чинило је баш то што су они пристајали на материјалне и политичке компромисе и попуштања, па чак и на поразе те врсте, али нису пристајали на духовне компромисе и поразе. Срби су пристајали да дају харач, пристајали да се против заједничких непријатеља боре на европским и азиским разбојиштима као прости и анонимни војници и у служби несрпских царева. Али нису пристајали

да напуштају своју веру, своју народност и свој језик, своја задружна и домаћинска схватања, што је у оно време била битна садржина нације, а ни данас није много у том погледу измењено.

То је суштина српског самосналажења и отпорности за време турске и аустриске епохе. 1918 учинило се Србима, први пут у модерној историји, да могу одустати од својих донесених и изграђених духовних основа. Та издаја самог себе плаћена је страховито. А поука је да Срби не смеју да се одрекну ни за чију вољу, за вољу никакве концепције о држави и заједници, духовних основа на којима су се досада одржали. Ма какву политичку игру свакодневице морали играти на површини, никаква вештина политичког делања ни довитљивост политичких формула не сме заменити старање Срба о њиховим духовним основама. Иначе, као што смо видели, долази невољна и бесвесна смрт која механички коси наше масе а ништа од трајне вредности не доноси у замену, ни њима, ни генерацијама иза њих.

Толико што се тиче исправке става српског уопште. А сад да кажем нешто што је присно везано за измену става у организационом смислу, што је исто тако уско везано за Српски цивилни план.

Управљати и уређивати, не политизирати

III — У Југославији су програми, планови и спровођење задатака нације били стварно поверени на српској страни већином дотрајалим политичким странкама које су утицале и на администрацију и на привреду и на друге секторе јавног живота. Може се рећи да су сви ови сектори били, ако не у служби политичких партија, а оно у великој зависности од њих. Привреда је додуше, преко својих чинилаца моћи, вршила и обратио утицај на политичке партије које су садржале и друге утицаје разних јачих снага, интернационалних нарочито. У сваком случају на српски живот утицале су и те снаге, често опречне или непријатељске основној идеји српског живота, најлакше и најзаштићеније баш преко политичких странака. Да ли ће се градити школе и какве, да ли ћемо имати и где путеве, чесме и мостове, да ли ћемо се овим или оним хранити, и много штошта друго, да не кажем све из јавног живота, а много и из приватног, зависило је од

тога да ли ће и колико партије на власти и њихови утицајни људи моћи да делују на администрацију, привреду и друге чиниоце. И село и град, и организација стручна и друштвена, и остале силе у српском друштву тражиле су ослонац у политичким људима и њиховим партијама. Једна огромна зависност нашег човека од политичких партија које су стајале *над* њим, зависност од свег несигурног, пролазног и коњунктурног што су те партије доносиле собом, карактерише живот Срба у Југославији. Чини се да стварну меру те зависности нисмо сагледали све до слома, тј. до онога тренутка кад је тај политички средишњи мотор нашег живота ишчекао.

Политичке партије, њихове фракције, остаци, отпаци и комбинати су код нас водили државу, њену спољну политику, њену просвету, њене финансије, економију, здравствено и техничко уређење. Администрација је, врло бројна по особљу и врло гломазна по духу отправљања послова, додуше била ту, а закони су формално рекли како би требало огромне послове народних потреба да посвршава и како о њима да се брине. Али та администрација није била самосвојна, него је била израз и експозитура политичких странака. Ако су политички утицаји желели, она је постајала још *тромија* но по природи ствари, била је колебљива, могла се претворити у шикану и у тешко одуговлачење послова. Тако је то могло да буде и онда када то није захтевала партија на власти али је то можда тражила партија која је имала вероватно да дође на власт. Људи у администрацији су били великим делом политички заинтересовани људи. Виши чиновници који су кретали или заустављали ток администрације, били су или експонирани за ову или ону партију, или су спекулисали са партиским утицајима са становишта свога личног одржања. А нижи чиновници су се на тим примерима „*талентовано*“ васпитавали за будућност. Истина, закони су били ту, и апарат административни је у начелу и код нас имао само да примењује законе. Али ту баш и јесте најболнија тачка: законе су доносили политичке партије, а оне нису биле израз српског погледа на свет, ни сигурне српске оријентације у свету него претежно израз невољног политичко-племенског компромиса на којем је почивала Југославија. Зато су закони често, услед политичких утицаја на њихову примену, остали мртво слово на

хартити. Политички утицаји нису имали само непосредно дејство на конкретни ток послова у администрацији. Теже је било то што су у току година створили онај менталитет у административном кадру који је као главну своју особину носио сумњу према свима добронамерним или важним почецима и актима. Администрација је у последње време знала шта држави треба али је унапред сумњала да она може тој држави да помогне. Јер толики су се покушаји реформе или правилног схватања сломили пред очима тих истих чиновника, а ако се нису сломили били су осуђени на лабаву или привидну примену! Међутим, то што је обухватала администрација био је велики део живота нације и све је то постало колебљиво, зависно и у најмању руку осредње у примени.

Какав се закључак намеће из ових трвђења за будућност српску? Требало би, несумњиво, најважније ствари нашег биолошког, духовног, економског и техничког опстанка учинити колико је год могућно независним од повремених политичког курса са површине или бар смањити у великој мери слабљење отправљања важних народних послова кроз политички утицај. У том је суштина деполитизације. Мислило се пре да је деполитизација у томе ако чиновницима одузмемо право гласа. Погрешно! Треба администрацију као такву деполитизирати, а не стварати од рђавог плаћеног чиновника још и грађанина другог реда. То значи да треба да имамо извештај број задатака које администрација у интересу српске народне заједнице има да свршава без обзира на моментану политичку или партиску ситуацију или комбинаторику. Живот нације има да буде видно садржан у извесним основним задацима, у њиховом постављању, у њиховој организацији и у снажној конструкцији те организације, која треба да је примљена по општем пристанку. Ти задаци у свом извршењу не треба да зависе од коњунктуре политичке власти.

Има у животу народа, па и српског, потреба које се морају испунити, ако тај народ хоће да живи као народ не само достојан своје прошлости него и као неимар своје садашњости и будућности. Највећи део *неколебљиве политике* најважнији је у том животу, и остварење тих захтева не треба да буде остављено политичкој берзи и њеним рачунима. Највећи број задатака у национално-биолошком, национално-духовном, национално-економском и национално-техничком животу народа има одлику не-

отклоњивог делања, неодгодивог и незаменљивог, неотступног исто толико колико животворног. Има децениских или годишњих послова које народ мора да сврши и да свршава, а људи на политичком крмилу земље не треба да раде друго него само да помогну да се тај низ послова народних отправља што је могуће боље. А боље то значи не по личним и партиским жељама и коњунктурама него по том да ли ће се од израђеног плана српског цивилног живота остварити више или мање, брже или полаганије, сигурније или лабавије.

Једном речи треба да постигнемо обратно но досада: да политика буде само динамика која ће унапређивати администрацију а у администрацији треба да почива конструкција и извршење националних потреба. *Напустити политику као вештину и заменити то политиком као организацијом.* Место површинске комбинаторике — органска структура, место спекулације — рад, — то је радикална измена коју доноси Србима Српски цивилни план.

Шта треба да се уради?

IV — Кад би нам неко рекао сутра: Срби, ви ћете добити те и те границе, с тим да тај простор уредите по вашем српском плану, али тако да то уређење одговара не само вашим наравима него и свима захтевима модерног уређења, с тим дакле да уредите са извесним роковима једну савремену организацију на вашем народном простору. Дајте нам битни план вашег уређења који ће бити независан од повременисти на политичком пољу. Да ли бисмо ми тај план могли да прикажемо? Да ли бисмо уопште и себи могли да прикажемо такав план? Није довољно рећи: дајте ви само нама границе, за друго не брините. Имали смо ми границе од 1918, па шта смо унутар тих граница учинили за Српство и са Српством? Ствар је ову требало свршити одавно. Али кад нисмо стигли досада, морамо себи да бар сад предочимо стварно и одређено неопходне саставне делове те конструкције који ће садржати замисао наше радне будућности без фраза и празних паролa; која ће садржати утврђивање занемареног и негативног стања ствари према стању наших захтева; која ће садржати радни програм, смишљен, систематски и социјалан толико да ће сваком радном Србину дати посао.

Да покушамо да побројимо низ послова на које морамо да се бацимо у будућности, следећи извесан ред, поводећи се целокупношћу потреба која није механички скрипљена по полази од основне органске мисли о постојању народа. Поменућемо можда при том и неке ствари на којима је рађено, али рађено или на парче и дохват, рађено без довољно обзирања на целину, рађено приватно, колико појединац стигне и кад стигне, или рађено и државном иницијативом и по извесном плану, али забатаљено и обогаћено лабавом применом. Све то није ни систем, ни план, ни рад. Све је то онда само животарење, привид државе, све је то управљачки дилетантизам и зато услов пропасти. Јер модерна држава, била она либерална или диктатурна, била оваквог или онаквог политичког *изгледа*, захтева несумњиво свој органски и неизбежни посао рационалне организације, иначе она пропада у хаосу. Мали народи немају „право“ на идеологије које усређују свет, али мали народи утолико више имају дужност да изграде за свога човека оно што и испод повремене идеологије остаје својина народа и својина историје поколења.

Да пређемо дакле кроз скуп тих радова да бисмо видели 1) колики је број њихов и 2) да бисмо утврдили који се међу њима несумњиво могу и морају деполитизирати.*) Поделићемо их у четири-пет група на које се може поделити наш цивилизни живот: национално-биолошку, национално-духовну — куда спада и сектор друштва, национално-економску и национално-техничку.

Лако ћемо се споразумети за биолошку групу; њену неполитичку организацију, њену потребу ћемо сви лако увидети и то у оквиру ма којег идеолошког схватања, сем можда онога које напада породицу. Нико конструктиван неће порећи да се српски народ на свом простору са више труда и са више система мора борити (1) против харања туберкулозе, маларије и венеричних болести; (2) да мора извести пажљиву заштиту своје крви и свога потомства као и свога пораста становништва; (3) да мора посејати свуда саветовалишта за мајке и децу; (4) да мора имати сигуран план болница и здравствених установа у земљи; (5) рас-

*) Преглед овај израђен је уз помоћ и извесну сарадњу универзитетских научника са свих факултета, којима и овом приликом најтоплије благодарим на указаном разумевању и пажњи.

поделити правилно лекаре на земљу и крајеве; (6) здравствено заштитити ученике и наставнике боље но досада. Ко ће оспорити да не треба да има везе са наклоношћу ма каквог политичког режима питање (7) проучавања патологије појединих наших крајева; (8) испитивање хранљивости животних намирница у нашој земљи; (9) гајење, скупљање и прерада лековитог биља и лековитих сировина као и производња лекова за потребе наше земље; (10) периодични курсеви за усавршавање лекара-практичара; (11) образовање нижег и средњег стручног особља санитета. Ко ће оспорити да је потребна за руковођење овим пословима, поред административних и једна централна саветодавна установа као што је реорганизовани (12) главни санитетски савет и (13) медицинска статистика која неће, наравно, имати своју физиономију без (14) српске медицинске терминологије, без (15) српске медицинске библиографије. Ко ће оспорити да се уз здравствено старање за човека морамо постарати и за стоку и њену негу и хигијену, и да нам је за то потребан један, неостављен самом себи, ветеринарски факултет са својим центром који данас нема ни (16) своје зграде факултета ни по земљи разумно размештене (17) ветеринарске станице при државним добрима, ергелам и у окружним местима које би вршиле интензивно своју службу одбране и унапређења нашег живог инвентара.

Да ли ових 17 главних проблема биолошког сектора нису такви да морају бити организовани у сваком поретку на овој територији, ако Срби хоће да се за себе и за своју земљу старају? Али, хајдемо даље!

Ту одмах, још на биолошком сектору, можемо да побројимо истраживања о нашој земљи од којих у многоме зависи и биолошки али и духовни опстанак наш. Истраживања које би имао да води (18) центар за геолошко испитивање српских земаља; (19) центар за географска испитивања српских земаља; (20) центар за испитивање биолошких и антрополошких одлика становништва српских земаља уз израду (21) расне карте српских области. За све ово није потребна никаква партиска политика: потребни су сервиси, организована служба која има да живи независно од дневне политике. Исто тако, признаћете, стоји ствар и са климатолошком и сеизмολошком службом у које улази (22)

увођење систематске службе за свестрано обавештавање о времену; (23) израда и издавање климатографије српских земаља са климатским атласом; (24) климатологија различитих временских типова са календаром ваздушних маса; затим (25) сеизмичка испитивања наше земље; (26) израда сеизмичке карте, спектра и прегледа сеизмолошких раздобља код нас. Али можемо поћи и много даље, хоризонтално и вертикално, па утврдити да је множина српских организационих ствари таква да се политиком не морају зачинити, али да се уредити морају. Ту је цео духовни сектор — који је уосталом најмање политички и баш због тога јако занемарен досада — који може да почне са (27) центром за испитивање српског језика који нажалост није до данас ни систематски ни модерно установљен, иако би имао да реши многе важне задатке без којих не само духовни лик нашег народа него и многи важни наши актуелни животни интереси трпе. Међу тим задацима помињем (28) речник савременог српског језика са (29) дијалектолошким и (30) етимолошким српским речником и (31) српским језичним атласом. Без њих не знамо да ли смо народ са 50.000 или са 300.000 речи, не знамо докле се простире простор нашег језика и како је тај језик постао и дејствовао на друге. За испитивање наше духовне прошлости неминован је један допуњени (32) речник књижевних старина српских са (33) граматику и речником старог српског језика. Исто тако потребан нам је (34) центар за српску књижевност који би имао да изради и (35) српску библиографију јер не знамо, од Стојана Новаковића, од пре 50 година, шта је све на српском језику издато. А исто тако би имао да се изради и (36) српски стандардни позоришни репертоар јер не знамо до данас шта је то српско позориште. Па (37) центар за испитивање српског народног песништва и осталог усменог предања; па (38) центар за испитивање нашег музичког блага. Не мање је важно, ако хоћемо да се о битним стварима наше прошлости обавестимо другачије но досада, образовање (39) центра за испитивање српске и балканске историје који би се бацио свим жаром на (40) израду модерне историје српског народа и на (41) издавање њених извора, а који би обрадио толика важна и неиспитана питања од којих зависи наша оријентација у свету, као што су (42) испитивање прошлости српских земаља у преисториско и класично доба; (43) односи Римске

курије према балканским земљама; (44) односи Цариградске патријаршије према Словенима; (45) односи Балкана и Словена; (46) односи Балкана и Германа; (47) односи Балкана и држава на Апенинском полуострву; (48) рад бугарског егзархата. С тим је уско везано истраживање које би се вршило у (49) центру за проучавање етичке прошлости и етничких особина српског становништва уз (50) изучавање прошлости српских породица и појединаца (што би послужило за оснивање катастра личности по коме би се знало ко је ко у Србији); (51) центар за истраживање етничких типова српског становништва што све од Цвијића није пошло довољно систематским путем (52) са описом народне ношње, (53) описом славе и др. — Треба нам најзад и (54) центар за историју српске уметности и чувања старина са израдом (55) инвентара српских средњовековних и нових уметничких споменика; (56) пописом археолошких старина и налазишта; са израдом (57) прегледа историје српске уметности; (58) уметничком библиографијом и (59) издавањем радова из српске народне уметности. Свакако ћете се сложити са мном да нам као сигурна помоћ за став наш према свету треба велика (60) народна енциклопедија; (61) општа историја на српском језику; (62) општа историја књижевности и (63) општа историја уметности на српском језику као и (64) општа библиографија за националне науке са (65) централним каталогом књига на српској територији; најзад још у овом сектору (66) државни библиотечки, (67) државни архивски програм; (68) државни музејски програм. А све ово чување споменика и трагова наше прошлости и истраживања наше земље треба да нам послужи за васпитање народа и омладине. У просветној васпитној реформи која би била заснована на потреби народа, а не на партиском кључу, на правилној основној оријентацији према Богу и свету, а не на дневној политици, треба да целокупно своје искуство доданашињег страдања нашег користимо мудро, постепено и сигурно при увођењу (69) нових и преуређених типова школа према структури земље и народа и према одабирању које ће ићи за извршењем цивилног плана; при изради нових (70) планова и програма за све врсте школа; при стварању нових (71) уџбеника за све врсте школа које би, наравно, морале да добију своје (72) правилно распоређење по земљи. Уз ово нам је потребно да (73) сузбијемо аналфabetизам; да уредимо

(74) државни издавачки програм за опште образовање Срба и да пронађемо барем (75) 100 стандардних књига које би сваки човек у Српству морао да прочита, да бисмо са неким општим стандардом бољег Србина могли убудуће да рачунамо. За специјално образовање васпитача омладине и народа да оснујемо (76) општи педагошки центар који би смишљено унапређивао захтеве српске педагогије. Не смемо проћи на том путу ни поред огромних нових задатака Српске цркве и специјалних задатака православне културе уопште коју треба да негује нарочити (77) српски завод за православну културу и (78) завод за испитивање религије који опет са своје стране треба да обрати нарочиту пажњу уређењу (79) социјалне службе нашег духовништва; (80) скупљању и описивању старих српских рукописа; (81) старих штампаних српских књига; (82) издању историје Српске цркве и — пре свега — једној великој (83) биографији св. Саве које немамо иако су нам пуна уста светог Саве и светосавља. Поред (84) издања извора за историју Српске цркве ми треба да издамо и (85) Крмчију св. Саве — већ смо на правном сектору — да приредимо (86) ново издање Душановог законика, да скупимо и објавимо (87) привилегије српског народа у прошлости; (88) Которски статут; (89) зборник исправа писаних ћирилицом из српског приморја; (90) правну грађу из Црне горе и Босне од 15—18 века; (91) турску грађу од 15—19 века која наш народ дотиче; (92) материјал за правну историју од 1804—1941. Треба да ревидирамо питање (93) српског језика у законима уз (94) утврђивање правне терминологије; (95) израду историско-правног речника и (96) правне библиографије. Од великих решења на правном и друштвеном терену нова српска држава ће се свакако морати пожурити да обезбеди (97) независност судија; да преради (98) територијални план судова; да (99) преобрази свој чиновнички кадар и реши (100) систем администрације према потребама Цивилног плана.

Сад смо дошли до једне зоне у нашим набрајањима у коју већ лакше може а негде чак и мора да се умеша повремена политика. Али шта смо све прешли! Колико задатака конструктивних који могу и морају без те политике, на једном над-дневном плану да буду смишљени и саздани! Преко 100 крупних послова, што незапочетих, што започетих али недовршених, слабо, по-

грешно, или недовољно организованих а неопходних за историски лик и ход српских народа. Па и од ових који сад долазе биће таквих који само једним делом зависе од промене политичког система, док су другим делом и они везани за неповремене, неопходне захтеве народа.

Тако (101) реформа грађанског законодавства а нарочито породичног и наследног права само малим делом зависи од политичког система, сем ако се не ради о укидању приватне својине, што овде није и не може бити претпоставка; (102) статистика и демографија и њихова служба, тако важне за информацију вођства и народа, имају и својих политичких видова, несумњиво, али имају већ једну унутрашњу научну тенденцију која иде за објективирањем те службе и у народном и у међународном животу, дакле иду ка деполитизацији, што значи истинској служби; (103) снабдевање становништва свакако зависи и од тога да ли имамо посла са везаним или слободним газдовањем у држави, али нико више после свега страшног искуства овога рата неће дозволити да ово питање остане без планске обраде чак и са најслободнијим тржиштима, већ ће тражити да се деполитизира према једној правди која ће важити за све производне и радне снаге једне заједнице, — па према томе мораћемо се, у сваком режиму, бринути за то да од своје земље начинимо пре свега моћан основ свога снабдевања, моћан кроз уређење производње у првом реду. Ако у будућој српској држави рад буде извор друштвених вредности, као што хоћемо да се понадамо онда ће (104) организација рада свакако бити и основно политичко питање, али такво које неће, по својој битној конструкцији, моћи или смети зависити од повремене политике, исто тако као што неће смети много да се колеба једном заведени систем (105) обезбеђења и осигурања рада и радништва, (106) осигурања плодова рада и (107) осигурања становништва и његове производње, духовне и материјалне. Ми Срби не можемо да затворимо очи пред једним крупним политичким питањем које није уопште постављено, а то је питање наше (108) колонизације на српском животном простору. Што више деполитизације унесемо и у многа друга питања биће нам кућа изнутра сигурнија. Такво је питање (109) пореске реформе; (110) санирања финансија; (111) односа државних расхода и прихода, као и питање (112) организације кредита, све несумњиво

везано за многе моменте наших међународних обавеза, светског тржишта и коњунктура. Али ако се одолевање тешкоћама и ту постави у првом реду на сталност извора сопственог порекла, а то значи опет на нашу унутрашњу снагу и конструкцију, нећемо више бити ни у том погледу само прелазна територија. Онда ће и (113) међународни привредни споразуми за пласирање главних наших извозних артикала бити на сигурнијим колосецима, ма да је и то еминентно политичко питање. Но тиме смо већ ван најопасније политичке зоне. Опет смо на једној граници државних послова који императивно намећу деполитизацију, а то је наша пољопривреда.

Не треба да указујем на то колико је политика занемарила наше тле као основни извор наше производње и потрошње, и извор нашег благостања; колико је нарочито занемарила нашу пољопривреду и све оно што је везано с њом. Ко о том не би могао написати критику и сатиру? Овде је, међутим, довољно да утврдимо да се земљом својом бавимо безмало онако како и они пре хиљаду година што су је радили, па да увидимо да се морају променити методе и начинити систем од тога стварања. Говорећи у нашем досадашњем простом стилу морамо израдити (114) пољопривредно-еколошки план, а то значи истражити климатске особине српских земаља са гледишта биљне производње, пољопривредне особине појединих типова земљишта, и извести типску реонизацију у Србији; израдити (115) пољопривредно-технички план облагорођавања, обрађивања и ђубрења земљишта; изменити (116) технику гајења усева; извршити (117) типизирање ратарске производње; (118) истражити ливадску и пашњачку флору; (119) побољшати ливаде и пашњаке; (120) индустријализовати и механизовати пољопривреду у Србији; дати (121) дугогодишњи план воћарства; (122) виноградарства; (123) оплеменења биљака; (124) фитопатолошке службе; (125) план пошумљавања; (126) повећања производње дрвета; уредити (127) газдинство малог шумског поседа. За све ово потребно је да се изврше многа истраживања, поред осталих (128) биљно-географска; (129) педолошка; да се изради (130) агрогеолошка карта; да се организује (131) шумско-научни рад на терену; да се изврше (132) хемиска истраживања главних пољопривредних сировина. Затим је потребно да српски пољопривредни факултет као (133) општи центар за

пољопривредно истраживање добије зграду и огледно земљиште. Да се сем тога продужи (134) одабирање и оплемењивање стоке у нашој земљи; (135) испита каквоћа сточне хране у вези са исхраном стоке; да се предвиди широка организација (136) пољопривредног газдовања и (137) прерађивања пољопривредних производа, као и организација (138) задругарства и (139) заштита земљорадничког минимума. Тек тада можемо давати с успехом и квантитативне планове пољопривредне производње.

Прелазећи на национално-технички сектор треба планирати (140) мелiorације и исушивање мочвари; (141) обезбедити национална горива; (142) национализацију рудника; (143) грађење друмова; (144) попуњавање жељезничке мреже; (145) електрификацију земље; (146) подизање индустрије на бази домаћих сировина. Све крупна техничка у исти мах и економска и санитарна питања! Да ли она треба да буду политичка питања? О том можемо да расправљамо. Питање заштите земљорадничког минимума, задругарства, подизања индустрије свакако су помешана са политичким курсевима. Питање је само до које мере. Јер да нам треба заштићен земљорадник, да нам треба задругарство у великој мери, да нам треба индустрија на бази домаћих сировина, у сваком режиму сем оном који негира приватну својину и иницијативу, о томе сумње нема. Ово што даље следи већ потпуно испада из оквира политике под дневним видом. Тако (147) уређење српских градова и насеља; (148) израда дефинитивних регулационих планова свих градова у српском простору; (149) техничка асанација села; (150) израда типова сеоских кућа и јавних грађевина на селу за поједине српске крајеве; (151) реорганизација урбанистичких установа у земљи; (152) реорганизација управе за државни премејр и надлежства за катастар; (153) оснивање фонда за грађење водовода и канализација; (154) реорганизација завода за испитивање материјала и конструкција; (155) нормализација грађевинска и (156) нормализација жељезничка; (157) једнообразност техничких ознака; (158) зборник техничких искустава; (159) оснивање врховног земаљског техничког савета; (160) образовање државног хемиско-техничког савета; (161) централног хемиског завода; (162) центра за српско рударство и (163) центра за српске телекомуникације.

Из ове се слике побројаних проблема који нису овим истражени види колики је мали број политички колебаљивих питања, а колике су огромне могућности деполитисаног поља. Ја нисам поменуо питања војне службе, службе безбедности, унутрашњу управу, службу народног претставништва и законотворну службу, спољнополитичку оријентативну и информативну службу итд. Нека поред побројаних 163 проблема оне износе још тридесетак проблема. Усто треба и нека међусекторска поглавља поменути: тако питање подмлатка, научног, стручног, наставног и опште омладинске организације, обавезне службе рада, физичког васпитања, филма, радија итд. Свега око 200 српских стандардних послова. И из овог прегледа моћићемо осведочено и убедљиво утврдити да има више од 80% послова српске конструкције, сваког времена, која се може растеретити од повремене, колебаљиве политике у старом смислу те речи. А то је циновски проценат. Јер то је проценат, ни мање ни више, но проценат надпартиског, надфронтског, надгрупног програма на коме се цео српски народ може конструктивно ујединити и уједињен радно организовати кроз читаве генерације!

Тако уједињен, са примљеним овим радним програмом, српски народ могао би мирно да каже: имаћу за сваки свој посао одговорне поверенике. А за надзор над послом, за појачање делатности, и за остатак типичних политичких ствари, створићу народно вођство од најбољих одабраника преко нарочито подешеног система одбира из радних центара и радних територијалних самоуправа. Тако би, једним делом из Српског цивилног плана и његове органске конструкције дошло и политичко вођство народа, народни циљеви би одредили функције људи и то би било нешто ново и здраво. Нешто што би било продужетак нашег исконског живота, духовног и биолошког.

Треба план саопштити штабним људима, али и омладини

V — Овај план српског живота треба у једном моменту да добије и своје озакоњење. У појединостима тај план треба да воде посвећени штабни људи свих струка, једно врховно вођство народа које неће зависити од вечитих мена пролазне политике. А у широким потезима о њему треба зналачки и редовно гово-

рити омладини од VII разреда средњих школа навише и на националном курсу Универзитета. Омладина има смисла за концепцију државе као радне организације и за друштвене односе као односе преузетих дужности и одговорности; она нема смисла за фразе и партиске програме и хвала Богу што га нема. Зашто се том омладинцу, у зрелијим годинама, пред универзитет и на универзитету, не би говорило читаву годину или две о ових 200 великих српских послова, о њиховој организацији и њиховом стању? Зар не би на тај начин многи наш омладинац нашао лакше, не само свој позив него и пут на своје место у друштву? Кад може да зна толике ствари од пресека биљке до космографије, зар није дубоко потребно да се упозна са конструкцијом која треба да подигне његову земљу и његов народ до успона снажне заједнице? Тек онда бисмо могли од њега успешније да тражимо да он буде онај тип који је за ову конструкцију дорастао. И да кажем на крају какав је то тип српског човека који би нам био потребан за ту конструкцију: то је онај човек —

1) који свој лични живот у првом реду замишља и проводи као део народног живота, а не само као приватни живот јединке;

2) који тачно зна ко су му свакогвемени или повременени народни непријатељи и своју снагу непрекидно управља на то да би их сузбио не само кад изузетне прилике захтевају ратом, него непрекидном организацијом у миру;

3) који непрестано живи будан и спреман због опасности које његов народ окружују или изнутра прете његовом духу и здрављу;

4) који свој дом гради и породицу подиже и штити у циљу подизања српске заједнице а себе и децу навикава да и у добру **буду** са малим задовољни;

5) који свесно спречава немужевно васпитање српског мушкарца и труди се да живот српске жене добије опет облике патријархалне чистоте и чедности;

6) који свуда сарађује са управом државе, помаже духовни правац народног васпитања и даје пример радног и солидарног српског живота;

7) који се јавним пословима под личном одговорношћу почиње бавити тек онда кад је своје личне способности усавршио

и морално и стручно, и кад је темељито и до крајњих могућности упознао свој народ и суштину његовог историског лика;

8) који у додиру са осталим народима има увек пред очима да је претставник православних Срба;

9) који улазећи у своје друштво и у јавни живот свога народа своје личне способности свуда фанатично ставља у службу циља да српски народ, после ужасног ударца који га је стигао, опет дође до оног животног потенцијала којим би се довољно могао попунити српски животни простор, и бројно и квалитетно;

10) који својим радом служи одређене циљеве и задатке Српског цивилног плана а својим животом се уклапа у службу тога плана.

То је човек који би могао да оствари путеве српског самосналажења и методе самообуздавања које су потребне за српску обнову. Такав човек може да живи за Српство и његово човештво, било да се Србија развија потпуно самостално на свом обезбеђеном или обезбедивом простору, било да живи повремено под кровом неке принудне или изабране заједнице са другим народима. Нема те самосталности и нема те заједнице која би Србе лишавала обавеза према пословима српског животног плана. Свако отступање од знојног рада на њему само је потврда нашег пропадања.

Ту лежи важност овога предузетог посла у великој мери независног од данашњих изузетних прилика и потпуно посвећеног будућности српског народа.

ИЗВЕШТАЈ О РАДУ ПРОСВЕТНОГ ОДБОРА И

ПРЕГЛЕД РАДА МИНИСТАРСТВА ПРОСВЕТЕ И ВЕРА

Све до 6 априла 1941 године постојало је при Министарству просвете једно саветодавно просветно дело: Главни просветни савет, са задатком да даје министру просвете своје мишљење о свим важнијим просветним питањима и проблемима као што су: реформа наставе, наставни програми, уџбеници итд.

После 6 априла 1941 године измениле су се прилике у целокупном нашем животу, па је и Главни просветни савет доспео у немогућности за даљи рад у старом правцу и саставу, утолико пре што су отпали чланови са територије која није припала Србији.

Али да би ипак Министарство просвете и даље имало своје саветодавно тело са задацима ранијег Главног просветног савета, комесар Министарства просвете донео је одлуку под I број 13867 од 1 јула 1941 године (усвојену од Министарског савета под бр. 2233 од 11 децембра 1941 године) о оснивању Просветног одбора који ће водити те послове до сазива Главног просветног савета, а када се овај сазове, тада ће му Просветни одбор поднети на сагласност сав свој рад и одлуке.

Тај час је сада дошао. Просветни одбор престаје да делује као такав и подноси Главном просветном савету свој извештај о раду и одлукама од јула 1941 године до данас.

Према поменутој одлуци Просветни одбор је био састављен овако: претседник Одбора је помоћник министра просвете, чланови су сви начелници одељења Министарства просвете, и 8 стручних лица из редова наставних инспектора и просветних стручњака из Београда.

Просветни одбор, са својим претседником г. Вл. Велмар-Јанковићем, помоћником министра просвете, почео је свој рад 7 јула 1941 године и одмах поставио питање нашег преображаја у васпитању и обнове у целокупном просветном раду.

Овај задатак, колико је сам по себи био тежак и обиман и пун одговорности, отежаван је још више јединствено-мучним приликама у које је доспео наш целокупни живот: док су с једне стране, бројне отворене ране тражиле хитна лека, дотле су с друге стране, прилике наметале брз реформаторски рад; тако је Министарство имало и да лечи и прилагођује старо стање потребама часа, и да истовремено полаже основе новом животу отаџбине која се изграђује. — Поред тога, реорганизацијом државне управе добило је Министарство још шире поље рада: на њ су пренесени и послови Министарства за физичко васпитање народа, послови Верског одељења Министарства правде као и послови стручних школа Министарства пољопривреде и исхране и Министарства привреде.

Рад је почео под тешким околностима.

Рад у школама

Стање у свима школама било је услед рата јако поремећено. Школска 1940/41 година била је ненормално завршена. Требало је ујесен 1941 године отпочети рад нове 1941/1942 школске године. Почетак школског рада био је условљен решењем многих и, за ондашње прилике, скоро нерешљивих проблема. Требало је прихватити, збринути и распоредити целе легије наставника избеглица, који су дошли у Србију из свих крајева бивше Југославије, већином без средстава за живот и без игде ичега. Требало је смишљено и према потребама појединих школа распоредити ове наставнике, очистити наставничке редове од национално неисправних елемената, довести школске зграде у исправно стање, ослободити их за потребе школе и прикупити школски намештај. Јер, за време рата многе школске зграде биле су порушене или делимично оштећене, многе заузеле за војне потребе, у многим школама намештај, учила, библиотеке и архиве били су упропашћени. Оскудица огревног материјала и немање уџбеника још су више отежавали решење овог питања. Ипак је Министарство сва ова питања повољно решило и отпочело нов период рада у школама у Србији.

Пошто су многе зграде основних школа услед рата и нереда у земљи били оштећени и руинирани, израђена је Уредба о држав-

ним, окружним и општинским школским фондовима из којих се дају позајмице за подизање нових и оправку старих школских зграда. У Министарству се пројектују типови школских зграда у националном стилу.

Поред свих ових тешкоћа број основних школа и одељења се повећао и број ђака је порастао. Пре две године, 1 септембра 1941, било је на подручју Војног заповедника у Србији 2113 школа са 6263 одељења, које је похађало 365.583 ђака (204.461 дечак и 161.122 девојчице), док данас постоји 2155 школа са 6838 одељења, које похађају 390.715 ђака (219.346 дечака и 171.369 девојчица). Значи да се број школа повећао за 42, број одељења за 575, а број ђака за 25.132.

Питању виших народних школа поклоњена је врло велика пажња. По Закону о народним школама, поред основних, постоје и више народне школе у којима учење траје четири године. Због четворогодишњег учења у њима, више народне школе нису могле да се одомаће код нас, нарочито по селима где одрасла деца претстављају корисну радну снагу. Због тога је донета одлука по којој се учење у вишим народним школама своди на две године. Досада је отворено 255 одељења више народне школе, дакле двоструко више него што их је било раније.

За више народне школе израђен је скраћени наставни програм по коме се сада ради, а за основне школе израђен је сталан нов наставни план и програм који је ступио на снагу почетком ове школске године.

У вези с новим програмом Министарство просвете и вера расписало је конкурс за израду уџбеника за основне школе, у намери да се добију бољи и савременији уџбеници. Конкурсом су добивени сви уџбеници за основне школе сем за веронауку, пошто за њу није још могао бити прописан нов програм. Уџбеници су ови: Буквар са читанком за I разред, Српска читанка за II разред, Српска читанка за III разред која обухвата програм из српског језика и предмета Отаџбина и њена прошлост, Српска читанка за IV разред која обухвата програм из Српског језика и предмета Отаџбина и њена прошлост, Природа и човеков рад за III и IV разред и Рачун и геометрија за III и IV разред уједно. Само ови уџбеници ће се моћи употребљавати у основним школама у 1943/44 школској години.

Како су наставници народних школа, нарочито они по селима, често оптерећени породицама, вршили своју дужност под тешким приликама, борећи се усто с материјалним недаћама, то је донета уредба по којој су општинске управе дужне да осигурају учитељима стан и да их снабдевају основним животним намирницама по максимираној цени. Ово је учињено зато да би се учитељи могли више посветити раду у школи.

Услед недовољне исхране многа школска деца нису могла са успехом да прате наставу. Ради тога издата су наређења у заједници са Српским друштвом Црвеног крста да се при свим школама организују школске кухиње ради исхране сиромашне школске деце. Ова акција наишла је и на разумевање код имућнијих ђачких родитеља, и они је новчаним прилозима и намирницама обилато помажу. Прехрани сиромашних и недовољно храњених ученика Министарство поклања нарочиту пажњу, јер сматра да је пре свега потребно да очувамо здравље и нормалан развитак нашег подмлатка.

За прехрану сиромашних ученика служе и приходи из школских башта. У духу жеље председника Владе да ни једна стопа српске земље не остане необрађена, наређено је свима школама да са ђацима обраде школске баште и да настану да оне буду тако обрађене и уређене да служе за углед околини.

Како већи број даровите сиромашне деце, нарочито са села, после завршене основне школе не може да продужи своје школовање јер нема материјалних средстава, Министарство просвете и вера покренуло је акцију да се оснује Општи народни фонд који би се старао о школовању сиромашне даровите деце. Ова акција је крунисана успехом.

Чувајући леп обичај који је до прошлог светског рата одржаван у Србији, Министарство је донело одлуку да се рад у народним школама завршава на Петровдан 12 јула школском свечаношћу. Уведени су и свечани испити којима присуствују родитељи. У вези с тим издато је наређење да се одлични учиници награде о Петровдану и да се превођење ученика врши с обзиром на испитне оцене и рад преко године. Ово враћање старој традицији српских школа показало је одличне резултате.

Народном просвећивању поклања се велика пажња. Повећана је енергична борба против неписмености. При свим народним

школама основани су отсеци за народно просвећивање. Наредно је да се у свим школама одмах организују алфабетски течајеви, а кад основна писменост буде постигнута, да се продужи рад са просветним течајевима. Ови течајеви треба да постану главни расадници здраве просвете и националне свести. У том смислу израђени су Правилник о алфабетским и просветним течајевима и Наставни план и програм алфабетских течајева. Сем тога, донесена је Уредба о сузбијању неписмености која прописује обавезно похађање алфабетских течајева за сва неписмена мушка лица до 45 године старости и неудата женска лица до 25 године старости. За последње две године одржано је 798 алфабетских течајева, и у писмености обучено преко 20.000 омладинаца. Одржано је 368 просветних течајева, 5.516 предавања, 39 посела и 347 других приредаба.

Да би се једном стечена писменост могла трајно одржати, при свима отсесима за народно просвећивање основане су народне књижнице и читаонице, које треба да постану огњиште народне културе и новог националног духа. Цео тај посао заснован је на прописима које је Министарство издало.

Да би се рад на широком народном просвећивању што јаче повезао, указала се потреба да се при окружним начелствима оснују срески и окружни одбори за народно просвећивање. Ти одбори развили су врло живу делатност у народу.

У свим окружним местима основани су и окружни народни универзитети, као филијале Коларчевог народног универзитета у Београду који је обновљен и оспособљен на националну мисију коју му је и велики завештач И. Коларац наменио. У њему се одржавају редовно јавна предавања, позоришне и музичке приредбе. Народни универзитет је организовао фолклорну групу средњошколске омладине која ради и с пуно елана.

Једна од главних брига Министарства била је снабдевање новооснованих народних књижница и алфабетско-просветних течајева књигама и најпотребнијим училима. Из кредита за народно просвећивање Министарство је досад набавило: 31.000 пољопривредних књига, 33.000 разних других забавних и поучних књига, 6.000 календара, 180 албума слика, 8.100 буквара за алфабете и 15.000 словарица за алфабете. Из тог броја књига помоћуто је 179 отсека за народно просвећивање

Књигама су помагана и друга хумана друштва и установе. Тако је подељено: Српском црвеном крсту за наше заробљенике 910 комада разних књига, 4.000 српских календара и 500 буквара; Националној служби за обнову Србије 22 књиге; избегличким дечијим домовима у Матарушкој бањи, Врњачкој бањи, Ужицу и Ковиљачи 120 књига.

Према новој Уредби о уређењу Министарства просвете и вера, при Министарству постоји Средишни одбор за васпитање народа. Израђен је и Правилник по коме он већ ради.

Да би делу истинског народног просвећивања омогућио што ужу сарадњу свештеника и учитеља — сарадњу која је у преткумановској Србији била потпуна, а која је доцније, у бившој Југославији, систематским планским радом нехришћански и анти-хришћански настројених фактора постепено онемогућена — наређено је да православни учитељи држе певницу у цркви, и да то исто чине и ученици-це учитељских школа. Образовани су ђачки црквени хорови.

Министарство је у току овога времена развило нарочиту делатност на васпитању сеоског женског подмлатка и сеоске домаћице. Нови погледи на живот на селу и на село, а нарочито на српску сеоску домаћицу која држи сеоску кућу и ствара сеоску културу, потстакли су Министарство да по унапред утврђеном програму и плану изводи васпитање сеоске женске омладине на тај начин што је већу пажњу обратило васпитању праве домаћице. Министарство тежи да спреми српску жену за њен велики позив и да је оспособи да постане обавештена, спремна и добра домаћица, жена и мајка, за добро српског села и српског народа.

За извршење овог задатка Министарство просвете и вера је преузело и школе и течајеве за домаћице из ресора Министарства пољопривреде у свој ресор, и на тај начин је спроведено јединство наставе и васпитања сеоске жене. Осим тога Министарство је наредило свима учитељицама течајева за домаћице да по градовима и селима организују течајеве за конзервирање воћа и поврћа, како би наше домаћице могле спремити што већу и бољу зимницу за исхрану своје породице. Наређено је да све учитељице чији течајеви не раде, посећују домове ученица и да их упућују у домаћинству, шивењу и хигијенском животу. Ова

посећивања сеоских домова од стране учитељица дала су добре резултате.

На предлог министра просвете и вера Министарски савет донео је нову уредбу за школе и течајеве за домаћице и прописао је нови наставни план и програм за те школе.

Ради што успешнијег рада у будућности, Министарство просвете и вера је отворило поред Учитељске домаћичке школе у Прокупљу још нову Учитељску домаћичку школу у Алексинцу, која се сада привремено налази у Параћину.

У погледу средњих и средњих стручних школа постојале су сличне тешкоће у раду, али је Министарство благовремено успело да их отклони и да нормализује наставу у свима школама.

Полазећи од начела да је школска дисциплина први услов за рад и успех у настави и васпитању, разним мерама појачаван је надзор над ученицима не само у школи већ и ван ње.

Наставници су имали дужност да најпре личним примером, а затим поуком, саветом и опоменом дејствују на своје васпитанике како у школи тако и ван ње. У том циљу организована су стална посећивања ученика по домовима, спроведено је надгледање њихова рада и понашања на дому, на улици, на јавним местима, при јачким састанцима и на сваком месту где се ученици појављују или као појединци или као школа.

Ученицама средњих и средњих стручних школа наређено је да плету косу у витице; забрањено им је свако шминкање и карминисање. Ово враћање нашем лепом народном начину неговања косе имало је видног успеха на скромно и чедно држање наше женске омладине.

Да би се подигао здрави национални дух, ученици су били од својих школских власти позивани на чешће састанке на којима су директори или одређени наставници држали ученицима поучна предавања, а нарочито предавања о штетности комунизма. Заведено је обавезно похађање богослужења, у већим школама по групама разреда. Сем тога, образовани су по школама ученички хорови, који су се спремили за појање на литургији и певају по црквама. У школским просторијама истакнута су на видним местима главна гесла данашњице: „Мир, рад, ред и слога то је спас Србије“, „Само слога Србина спасава“. „Све за Српство“, „Бог чува Србију“

У циљу зближења дома и школе и да би се ученицима обезбедило правилно породично и здраво национално васпитање, заведена су српска посела по свима народним, средњим и стручним школама, на којима узимају учешћа ученици, наставници и родитељи. Српска посела при школама одржавају се свакога месеца у току школске године. Ови састанци обично се састоје из: једног краћег предавања, првенствено из националне области, одабраних рецитација, хорских песама и приказивања погодних кратких позоришних комада из народног живота. Приходи од добровољних прилога троше се на потребе ђачких кухиња и школских књижица, односно књижица и читаоница за народно просвећивање. Успех српских посела показао је у свима школама лепе резултате. Овим поселима још више је појачан додир ђачких родитеља с наставницима, а школа све више постаје оно што стварно треба и да буде: културно-просветно средиште народно.

Да би се школе ослободиле присуства национално непоузданих ученика, сви национално непоуздани ученици изгнани су из средњих и средњих стручних школа.

А да би се школска омладина, отстрањена из школа као национално непоуздана, упутила на прави пут и сачувала од штетног утицаја улице и рушилачких чинилаца, основан је Завод за принудно васпитање омладине у Смедеревској паланци. У Завод се шаљу ученици-це средњих и средњих стручних школа које су школске власти изгнале, као и ваншколска омладина оба пола у узрасту од 14—25 година живота. Принудно васпитање траје од шест месеци до три године. Завод је интернатски уређен, са обавезним духовним и телесним радом. Издржавање сиромашних пада на терет државе, а трошкове око издржавања за имућне сносе њихови родитељи или старатељи.

При Заводу је осигурана редовна настава за ученике-це свих разреда гимназија, а делимично и за ученике-це средњих стручних школа. Питомцима и питомицама овога Завода, који су се очито поправили, омогућено је полагање приватних испита из разреда на које имају право према свом ранијем школовању. Овај Завод у потпуности постиже свој циљ, и пре некидан приликом прославе годишњице рада, пуштено је кућама око 100 питомаца и питомица пошто су преваспитани у националном духу. Питомци уређују, и издају у Заводу свој лист, у коме штам-

пају своје саставе прожете духом националне обнове. Живот и рад у Заводу организован је тако да питомци раде и телесно и духовно. Они су обрадили велико имање, с кога ће имати жита и поврћа за своју исхрану. Поред тога имају разне занатске радионице. У слободним часовима баве се спортом и другом здравом разономом. Завод претставља јединствен покушај ове врсте у Европи и досад је показао пун успех.

Да би се решило питање школске омладине која је, понесена националном свешћу и осећањем дужности, похрлила у добровољачке и четничке одреде за борбу против рушилаца реда, па због тога заостала у своме школовању и претрпела губитке. Уредбом Мсбр. 2095/42 регулисано је питање ових ученика. За њих су у августу—септембру 1942 године били организовани нарочити течајеви у Београду и Букову, израђени посебни програми и образоване екипе наставника које су на тим течајевима радиле и спровеле испите. Резултати који су на прошлогодишњим течајевима постигнути задовољили су у пуној мери. Ове године ће ови течајеви бити обновљени.

Показало се потребним и корисним да се у свима школама спроведе ђачка радна служба. Ова организација дала је најбоље резултате. Радна служба допринела је да ученици себе осете као део целине и да осете од свога рада задовољство и корист. Велико је задовољство за ученике средњих школа и њихове родитеље изазвала смотра ђачке радне службе која је јула 1942 године одржана само у Београду, а јуна ове године у Београду и у унутрашњости. На овим смотрама се испољила здрава национална свест средњошколске омладине и показало се да је српска омладина грађаљачка а не рушилачка, да воли свој народ и своју земљу.

У низу мера за реформу наставе и побољшање рада у школи, од ове школске године заведено је и специјално психолошко проучавање ученика средњих и средњих стручних школа. За сваког ученика води се *Лист података о ученику* с намером да се о сваком ученику добије јасна и сигурна слика о његовим духовним и душевним својствима, о радним и карактерним особинама, о склоностима и особитим способностима, о националном осећању, о условима под којима живи и ради и о целокупној његовој личности. Обновљеној српској отаџбини потребан је

сваки човек, употребљен на правом месту и према његовим способностима.

У вези с тим донесена је одлука да се при свакој средњој школи образује саветовалиште за родитеље.

Пористећи ће опажањима целокупног разредног већа, која су унесена у Лист података о ученику, а лично познајући способности, склоности, тежње и друге околности својих ученика, чланови саветовалишта ће позивати родитеље ученика и давати им заједнички темељно образложене савете како и куда да упуте своју децу да би се спремила и стручно оспособила за што делотворнији и задовољнији лични и што кориснији живот по интересе народне заједнице. Ове савете првенствено ће давати родитељима оних ученика који нису за даље школовање, или који се исписују из ма ког разлога, или који могу и пре испита зрелости ићи у коју стручну школу за коју имају способности, а нарочито родитељима ученика који су пред испитом зрелости.

Као даља мера у овом правцу донесена је одлука да се у годишња сведочанства ученика грађанских и средњих школа унесе као препорука родитељима следећа напомена: „С обзиром на показане склоности и способности ученика, родитељима (старатељима) је препоручено: ученик треба а) да продужи школовање у гимназији (грађанској школи) или б) да пређе у стручну школу (одредити коју) или в) да иде на занат или г) ученик показује нарочите способности за“).

Да би се појачао надзор над владањем и понашањем ученика ван школе, установљено је од почетка ове школске године по свима средњим и средњим стручним школама звање сталног васпитача и прописан је привремени Правилник о дужностима сталних васпитача.

Да би се у свима средњим стручним школама ујединачио начин оцењивања ученика и створила већа могућност правилног оцењивања тим што би се дала већа скала оцена за оцењивање успеха и контрола рада, донесена је Уредба о полагању јавног годишњег испита у свима средњим и средњим стручним школама и о оцењивању ученика. По овој Уредби заведено је полагање јавног годишњег испита на крају школске године у свима средњим и средњим стручним школама да би се омогућила контрола рада свих ученика током целе године као и контрола рада самих

наставника. Ово је потребно да би се и наставници и ученици присилили да раде стално и непрекидно а не, као што се досад могло дешавати, да раде само у извесно време и да спремају само извесне партије те да за парцијално знање добивају коначне оцене. Овим испитима уводи се и јавна контрола рада у школама и даје се могућност и ђачким родитељима да се увере о успеху своје деце. Ова мера потаћи ће и наставнике и ученике на озбиљан, савестан и сталан рад и дејствоваће на ђачке родитеље да обрате већу пажњу на рад своје деце, јер ће на испиту моћи доживети и радости и разочарења, већ према томе какав ће успех показати на испиту њихова деца.

Број гимназија је прилично велик у сразмеру са стручним школама које су нам потребне. Државних гимназија има 62 са 1.175 разредних одељења у које је размештено 50.319 ђака (30.355 мушких и 19.964 женских). Самоуправних гимназија било је на почетку 1941/42 школске године тј. на дан 1-IX-1941 године једанаест са 74 разредна одељења и са 3.064 ђака (1879 мушких и 1185 женских). Неке непотпуне самоуправне гимназије почев од школске 1942/43 године укинуте су и делимично замењене државним.

Тако сад постоје и 4 самоуправне гимназије са 32 разредна одељења и 1.256 ђака (941 мушких и 315 женских). Овим се приступило за последње две године смањивању броја гимназија у корист средњих стручних школа. Отворена је једна нова учитељска домаћичка школа и 15 грађанских школа (у Азањи, Андрејевцу, Вражогрнци, Кладову, Књажевцу, Лазаревцу, Варварину, Бољевцу, Ковачици, Мионици, Убу, Рачи Крагујевачкој, Сопоту, Пожаревцу и у Београду (женска). Мешовите средње школе подвојене су и претворене у мушке и женске, где год је то било могућно.

У погледу средњих стручних школа постигнут је за последње две године напредак: повећао се број школа, број разредних одељења, број ученика и број наставника. Отворена је Средња техничка школа у Крагујевцу, тако да их данас има 5. Отворена је нова Трговачка академија у Крагујевцу, тако да их данас има 9. Отворене су 2 нове мушке занатске школе (у Крагујевцу и Параћину), а поново су отпочеле рад 23 женске занатске школе и 3 стручне продужне школе.

И код пољопривредних школа постоји извесно повећање. И ту су отворене нове три специјалне пољопривредне школе у Смедереву, Аранђеловцу и Бољевцу. Пре преноса овог школства из ресора Министарства пољопривреде у ресор Министарства просвете и вера, четири најважније пољопривредне школе (Шабаци, Крагујевац, Зајечар и Лесковац) биле су од Министарства пољопривреде и исхране претворене у заводе за пољопривредна испитавања. Сада су ове школе поново отворене и пренете у ресор Министарства просвете и вера, и отпочеле су са радом.

У циљу отварања стручних школа донесена је Уредба о Административној академији у Београду која има за циљ унапређење јавне администрације и стручно усавршавање њених службеника. Израђен је план и програм за Академију и она ће у најскорије време отпочети с радом.

Велик део ових послова прошао је кроз Просветни одбор. На многобројним својим састанцима — 74 за две године рада — Одбор је, поред осталих послова, детаљно испитивао типове школа, разрађивао наставне планове и програме за народне, више народне и грађанске школе као и за гимназије. Даљи велики посао Одбора био је у стручном прегледу и оцени уџбеника и помоћних књига за наше средње и стручне школе, који је обављан у неколико махова а у намери да се застарели и неподесни уџбеници делом уклоне из школа а делом саобразе потребама времена и новим захтевима наставе.

У вези с овим израђивани су у Просветном одбору нацрти савременијих и бољих закона и програма за све школе. За прошлу школску годину 1942/1943 били су израђени скраћени наставни програми за више народне школе, гимназије, грађанске и учитељске школе, по којима се радило. У женским средњим школама уведен је нов предмет: домаћинство. Затим су израђени стални програми за основне и више народне школе, за националну групу предмета у средњим и средњим стручним школама. Ови програми ће ступити у живот нове школске 1943-44 године. Израђени су нацрти нових програма и за остале врсте школа и они ће се поступно уводити у живот.

По овим програмима биће уведени извесни нови, неопходно потребни предмети. Тако се у средње школе уводи предмет: грађанске и васпитне поуке који досад није постојао. У све школе се уводи веронаука као основ антиматеријалистичког схватања.

Одмах после завршених ратних догађаја у нашој земљи приступило се прикупљању података о високим школама и научним установама.

После извршених претходних хитних послова, које су нам наметнуле нередовне и несређене прилике првих дана после слома, приступило се новој организацији високих школа, а нарочито Београдског универзитета, те српске највеће просветне установе за изграђивање наше националне културе.

Реформа се руководила основном замисли да живот и рад свих наших научних установа треба прилагодити не само приликама у којим се наша земља налази, него и насušним потребама српског народа и његове будућности. Стога је израђена Основна уредба о Универзитету, која је ступила на снагу 21 новембра 1941 године. По њој је стављено на расположење Министарству просвете и вера све наставно и друго особље Београдског универзитета, Економско-комерцијалне високе школе и Више педагошке школе у Београду. Затим су израђене уредбе о ликвидацији Економско-комерцијалне високе школе и Више педагошке школе. Оне су припојене Правном, односно Филозофском факултету као отсеци.

Одмах потом, на основу Основне уредбе, израђена је Општа уредба о Универзитету која садржи прописе о раду универзитетских и факултетских органа, и са Основном уредбом чини подлогу за реорганизацију целокупног Београдског универзитета.

Обе ове уредбе донеле су многе корисне новине, које ће несумњиво у примени уродити добрим плодом. Одавно се осећала потреба да се на Универзитету издвоји администрација од научног рада. Сада је то учињено. Поред ректорског звања установљено је и звање административног директора. Ректор претставља Универзитет као наставну и научну установу, а директор у административном погледу и у правним односима. — Београдски универзитет по новим уредбама има шест факултета: Филозофски, Правни, Теолошки, Медицински, Технички и Пољопривредни. Факултети се деле на отсеке.

Раније се националном образовању на Универзитету није поклањала скоро никаква пажња. Студенти су у том погледу били остављени сами себи. И то нам се љуто осветило. Сада је томе учињен крај. На свима факултетима образовање се курсеви

које ће слушаоци обавезно слушати као допуну свог националног образовања. Поред ових течајева за национално образовање, уредбе предвиђају и пријемни испит за сва лица која желе да се посвете универзитетским студијама. На тај начин Универзитет ће примити под своје окриље само оне слушаоце који имају и воље и способности за озбиљан рад и који ће се после завршених студија са љубављу и пожртвовањем ставити у службу српском народу. — Предвиђени су практични радови преко лета које ће сви студенти морати да врше. Студенти Филозофског факултета морају проћи кроз педагошки семинар, као и они са других факултета који желе да се доцније посвете наставничком позиву.

После доношења Основне и Опште уредбе о Универзитету извршено је постављење првог ректора, декана факултета и редовног професора. Новопостављени професори конституисали су факултетске савете и отпочели рад на расписивању стечаја за избор наставничког и помоћног особља.

Ових дана завршене су и факултетске уредбе. Пошто су факултетски савети и Универзитетски сенат завршили са избором наставног и помоћног особља и доставили своје предлоге Министарству, приступило се проучавању тога материјала и распореду тога особља у духу Основне и Опште уредбе. Овај обиман посао такође је окончан. Нажалост, мора се констатовати да се на многим катедрама осећа оскудица у наставницима. Главни разлог за овакво стање лежи у чињеници што раније шефови катедара нису довољно водили рачуна о томе да себи одгаје наследнике. По новој уредби они су обавезни да овоме важном питању полањају дужну пажњу.

И осталим високим школама посвећује се пуна пажња. Министарство је успело да се у Академији ликовних уметности, Школи за примењену уметност, Музичкој академији и Средњој музичкој школи настава редовно обавља. За ове школе израђују се нове уредбе, по којима се даје нарочито место националним елементима као основи за уметничко стварање садашњих и будућих генерација.

Рад на осталом подручју духовне културе

После пропасти Југославије био је скоро цео наш културни живот паралисан. Искрсла је серија задатака који су налагали

да се тај живот обнови, нормализује и упутити новим правцем према потребама српског народа.

Уметнички живот наш, после дугих настојања, обновљен је стварањем Изложбе српских уметника у Уметничком павиљону, а Изложба сликара из заробљеништва претставља један моралан успех.

Министарство просвете и вера издало је значајно дело „Двеста година српскога сликарства“, које је очигледан доказ стваралачког духа српског народа.

У обнављању нашег књижевног живота важну улогу игра настојање Министарства да се убрза рад на прикупљању материјала и издавању *Речника српског језика*. Створена су потребна материјална средства за организовање овог важног културног посла и већ многи стручни научни радници раде на њему. Обнавља се, затим, живот и рад у *Српској књижевној задрузи* уз подршку Министарства. Врши се *ревизија* научне и забавне књижевности. У вези с тим донета је Уредба и Правилник о надзору књига. Да би се култ према српској књижевности и радницима на њој што више подигао, приређена је у Коларчевој задужбини прослава, а у Саборној цркви помен посвећен српској књизи и српским књижевницима. Слично томе организована је на Коларчевом народном универзитету прослава стогодишњице од рођења Стојана Новаковића.

У циљу да се за све српске основне, средње, стручне и високе школе да упрошћено, приступачно, лако схватљиво и практично правописно упутство у духу српског језика и да се избегну колебљивости и недоследности досадашњег правописа, израђено је и прописано ново Правописно упутство за све српске основне, средње, стручне и високе школе и оно је ступило на снагу 1 јануара 1943 године.

Музички живот наш обновљен је и обогаћен једним низом концерата за које је дало иницијативу Министарство просвете и вера. Осим тога, на иницијативу Министарства створени су хорови и Београдски симфониски оркестар.

Обнављање нашег научног живота у тесној је вези са обнављањем рада наших јавних библиотека.

Живот наших јавних библиотека и књижница није досада текао ни једнообразно ни по систему који захтева савремено

библиотекарство. Сем тога, често у рукама нестручних људи, оне су више били магацини књига него културне и научне установе. Да би се такво стање поправило, Министарство је предузело читав низ мера. Израђене су: Уредба о јавним библиотекама и Уредба о обавезном примерку. У изради је Правилник о уређењу средњошколских књижица.

Увелико се обавља један важан и обиман посао: стварање централног каталога свих јавних библиотека у земљи. Приступаће се ускоро и ревизији књига по књижицама. Из јавних књижица, које служе васпитању нашег народа, избациће се све оне књиге које могу штетно деловати у националном и етичком погледу на српску омладину и српски народ.

Државна архива у Београду била је поштеђена од ратних непогода и зато је рад у њој брзо отпочео. Да би се отклонила наша немарност, због које је многи архивски материјал који је садржавао драгоцене податке за познавање и изучавање наше прошлости, пропао; израђена је Уредба о заштити архивалија, по којој се ставља под заштиту државе архивски материјал не само државних и самоуправних надлештава већ и приватних лица, ако је од општег значаја.

Сем библиотека и архива, Министарство просвете и вера води надзор и над музејима и музејским збиркама.

У унутрашњости Србије раније није ни било музеја. И онде где су постојали, створени су махом приватном иницијативом. Да би се сачували од пропасти многи музејски предмети, драгоцене сведочанства наше прошлости и наше културе, Министарство је предузело акцију за оснивање музеја по свима окружним местима. Свима окружним начелствима послати су расписи и упутства. Успех није изостао. Скоро у свима окружним местима музеји су основани и, према извештајима које Министарство добија, рад на прикупљању музејских предмета свакога дана је све плоднији.

Потреба да сви музеји, и државни и самоуправни, буду једнообразно уређени и организовани, биће задовољена Уредбом о музејима коју је Министарство спремило. Ваља споменути да музеји, те наше важне научне, културне и васпитне установе, нису све досада имали законских прописа који би регулисали њихове односе и рад у њима. Они ће први пут сада у својој историји

— ма да се њихова традиција протеже пола века уназад — до-
бити законску подлогу и подршку. Пројекат Уредбе о музејима
израђен је на основу дугог проучавања и свестраног претреса.
Музеји ће имати да приђу широким слојевима народа, а не, као
раније, да чекају да свет у њих уђе. Уредба о музејима предвиђа
и заштиту природе српске земље и ставља је у надлежност Му-
зеја српске земље. О томе се већ ради посебна уредба.

Многи наши културни историски споменици, остављени на
вољу приватном власништву и појединцима, пропадали су. Ни
држава, са своје стране, није се старала да их сачува за потоље
генерације као најбоља национално-васпитна средства. Тако су
многа сведочанства наше славне прошлости, подизана некада са
много труда и љубави за добро српског народа и његове духовне
потребе, руинирана и уништена, а ми смо све то равнодушно
гледали. Да би се, такорећи, у последњем часу то спречило, до-
нета је Уредба о чувању старина. По њој се сви непокретни и
покретни археолошки, уметнички историски и етнографски спо-
меници и предмети старији од педесет година који имају научну
и естетску вредност, а нарочито они који су значајни за српску
народну заједницу, стављају под заштиту државе. О свему том
води бригу Централни завод за чување старина, који већ увелико
ради.

Државна штампарија у Београду једино је просветно-при-
вредно предузеће. За ову установу још важе прописи Устројења
правитељствене књигопечатње из 1862 године. Стога је израђен
пројекат нове Уредбе о уређењу Државне штампарије.

Да би се пружио путовођа у многоструком послу обнове
нашег духовног живота, према захтевима новог времена, покре-
нут је од почетка 1942 године Просветни гласник, под старим
насловом, али са потпуно новим задатком. Око овог органа су
окупљени наши најелитнији културни радници од којих сваки
на свом стручном сектору културне делатности ствара и помаже
велики процес духовне преоријентације и културне обнове.

У погледу телесног васпитања народа, које је пренесено у
надлежност Министарства просвете и вера, победило је ми-
шљење да је телесно васпитање саставни део општег народног
васпитања.

Телесно васпитање, а нарочито његов део: спорт, има да служи народном здрављу и регенерацији свих народних снага и новог народног живота.

Донесена је Уредба о државној контроли спортских организација, којом се спорт укључује у државни васпитни систем и ставља у надлежност Министра просвете и вера. Истом Уредбом су постављени и осигурани аматерски основи спорта, а приватна спортска иницијатива упућена да, под државним надзором, врши свестрано усавршавање свих чланова, или, другим речима, да својим радом обухвати све народне слојеве, како би што већи број могао да користи његове благодати.

У циљу једнообразности интерпретације наведених основних принципа, а на основу Уредбе о државној контроли спорта, основан је Државни спортски одбор, који има за задатак да координира рад свих спортских савеза приватне иницијативе и да буде саветодавно тело министра по свим спортским како техничким тако и управним питањима.

У вези с планским радом на управљању спортом, донесена је Уредба о спортском фонду. Њоме је остварена давнашња жеља свих спортских радника, да средства која доноси спорт буду употребљена на његово даље усавршавање и унапређивање и на планску изградњу спортских објеката.

Све тешкоће око активирања спортског живота у нашој земљи углавном су савладане. То најбоље показује данашњи бујан спортски живот у старим спортским гранама и чак и појава нових спортских врста, као и процват оних спортова који су некад једва животарили.

У погледу телесног васпитања у школи изведена је значајна реформа утолико што је у школама одобрено упражњавање спорта и уведено спортско поподне. Тим се почело са правилним, планским и контролисаним спортом од кога ће школска омладина имати само користи, јер ће моћи да користи све његове позитивне особине, а биће заштићена од утицаја који у спорту приватне иницијативе често доводи у питање чисто васпитне ефекте.

Поред свих ових послова Министарство просвете и вера је још 1941 године предузело кораке за пренос моштију Кнеза Лазара, Цара Уроша и Стевана Штиљановића из манастира у Фрушкој гори у Србију. То је, најзад, после многих тешкоћа, априла

1942 године, могло бити извршено и отада мошти наших свети-теља окупљају велики број верних у Саборној цркви.

Како се из свега напред изложеног види, рад Министарства просвете и вера био је многострук. Министарство се није задржало само на вођењу затечених послова него је пре свега средило хаотично стање настало ратом, унутрашњим немирима и акцијом анационалних елемената, и потом приступило коренитим реформама ширих размера и смишљеном планском раду од кога ће имати великих користи народ и отаџбина. Док се и овде као и у другим гранама јавног живота радило за прошле две деценије без система и плана, за ове две године створена је у Министарству просвете и вера, уз консултовање привредних и државних институција и стручњака, база за планску просветну политику.

Министарство просвете и вера као и његово саветодавно тело Просветни одбор руководило се у своме раду основном мишљу да је насушна потреба обновљене и препорођене Србије да се створе солидне основе за васпитање и образовање народног подмлатка, и тако обезбеди срећнија будућност и народа и државе.

Са овим извештајем Просветни одбор моли Главни просветни савет да овом раду изволи дати своју сагласност.

ДРЖАВНИ ПРОСВЕТНИ ПЛАН

(ИЗВЕШТАЈ ГЕНЕРАЛНОГ СЕКРЕТАРА ГЛАВНОГ ПРОСВЕТНОГ САВЕТА
ВОЛИНА ДРАМУШИЋА)

Васпитање и образовање је, после хлеба, прва потреба народа, јер од просвете и васпитања у првом реду зависи благостање и срећа народна, од ње зависи какви ћемо бити, каква ће бити наша омладина, будућност наша.

Да би васпитање извршило своју високу улогу и било од користи народу, оно се мора изводити смишљено и по утврђеном плану. Зато се у Министарству просвете и вера дошло на мисао да се створи један општи духовни национални план, Државни просветни план српског националног живота. Тај план би предвидео рад српских поколења за дуже време и морао би да обухвати све секторе важне за национално-духовно, национално-биолошко, национално-економско и национално-техничко изграђивање.

Један део Државног просветног плана је школски план.

Путем анкете прибављени су од свих министарстава, привредних институција, комора и окружних начелстава подаци и мишљења о том какво је стање у нашој просвети и какве су наше потребе.

Сви су ови известили: осећа се недостатак школованих људи у свима гранама привреде. Тај недостатак се осећа нарочито:

1) У пољопривреди (у вишим и нижим агрономима, стручњацима за сушење и конзервирање воћа и поврћа, стручњацима за произвођење вештачког ђубрива, биљних препарата и биљних уља, у стручњацима за шећерну индустрију, за винарство, млекарство, градинарство и селекцију — све ово према извештајима Министарства пољопривреде и исхране, Министарства социјалне политике и народног здравља и Српске заједнице рада). Наши пољопривредници, по речима Главног задружног савеза, вапију за стручним знањем.

2) Осећа се потом недостатак у ветеринарству (према извештају Министарства социјалне политике).

3) У шумарству и у преради дрвета (према извештају Министарства народне привреде, Инжењерске коморе, Главног задружног савеза).

4) У рударству (у рударским инжењерима, надзорницима, стручним радницима и предрадницима — према извештају Министарства социјалне политике и Министарства народне привреде).

5) У занатима металске групе (у прецизним механичарима, дресерима, фрезерима, браварима, алатничарима — по извештају Министарства социјалне политике и СЗР).

6) У металургији (у инжењерима металургије и технологије, средњотехничарима-технолозима, топионичарима, ливцима — по извештају Министарства социјалне политике и Министарства народне привреде).

7) У индустрији керамике и стакла.

У индустрији хартије.

У текстилној индустрији (немамо техничких и стручних радника за рад с машинама, СЗР).

У прехранбеној индустрији.

У индустрији коже и крзна.

(По извештају Министарства народне привреде, Занатске коморе и СЗР).

8) У занатима хемиских препарата (по извештају Занатске коморе и Главног савеза занатликих удружења).

9) У области техничких наука

а) У грађевинској групи свих врста: зидарима, каменоресцима, тесарима, бунарџијама, калдрџијама, бетонским радницима, инсталатерима водовода, канализације, грејања итд. (по извештају СЗР и Министарства грађевина).

б) У помоћном стручном техничком особљу: цртачима, папирима, предводницима (према извештају Инжењерске коморе).

10) У трговачкој струци (према извештају Савеза трговачких удружења).

11) Осећа се недостатак лекара и других санитетских стручњака и помоћног особља: сестара нудиља, здравствених помоћника, бабица, болничара, дезинфектора и другог помоћног особља

(по извештају Министарства социјалне политике и народног здравља).

12) Недостатак школованих људи осећа се у пореској и царинској струци, у Управи државних монопола, Поштанској штедионици (по извештају Министарства финансија), у поштанско-телеграфској струци (по извештају Министарства пошта, телефона и телеграфа), у економским наукама и у привреди уопште (према мишљењу Главног задружног савеза).

Извесне установе тврде да имамо, међутим, вишак школованих снага са гимназиском спремом.

Због оваквог стања стручњаци са стране доводе се за прецизне занате и свуда где се тражи стручна техничка спрема. Према одговорима добивеним од Индустриске, Инжењерске и Занатске коморе, Главног земаљског савеза занатских удружења, Савеза трговачких удружења, Српске заједнице рада, Министарства народне привреде и Министарства социјалне политике и народног здравља, у свима струкама индустрија је морала да уноси мањи или већи број страних стручњака и стручних радника, нарочито у текстилној, кожарско-кранарској, машинској, хемиској, рударско-гопионичкој струци, у грађевинарству и у шумарству.

Странци су запослени на мајсторским положајима у индустријским, рударским и сличним предузећима (извештава Министарство социјалне политике и народног здравља). Према извештају Занатске коморе и Главног земаљског савеза занатских удружења, странци су запослени у овим занатима:

ауто-механичарском, ауто-каросериском, монтерском, за инсталације електричних централа, електричних постројења, постројења за централно грејање, вентилацију, млињарска постројења, поправљање машина за штампање, писање и рачунање, текстилног заната, молерско-фарбарског, ликоврезачког и дуборезачког заната.

Стране раднике, по мишљењу СЗР, можемо заменити нашим само ако путем стручних школа оспособимо наше радништво.

Због тога се у свима гранама привреде мора створити стручно школство (Трговачка комора, Земаљски савез пољопривредних комора).

Скоро сви се слажу у том да постојеће школе не дају повољне резултате у погледу оспособљавања и упућивања својих аспиривената на самосталан привредни живот (Мин. грађевина).

Зато у школским програмима треба извести измене које живот намеће према садашњем техничком и привредном развиту друштва (Савез трговачких удружења), прилагодити их потребама привредног живота (Мин. грађевина), избацити све сувишно (Мин. социјалне политике) и практичном раду у свима стручним школама посветити већу пажњу и учинити да се заволи физички рад (Мин. народне привреде).

Користећи се овим и другим подацима а руковођено бригом да унапреди просвету у свима гранама делатности потребне нашем народу и у тежњи за усавршавањем и поправљањем ранијег стања, Министарство просвете и вера је приступило, у Генералном секретаријату Главног просветног савета и привременим радним одборима састављеним од стручњака, изради нацрта Државног просветног плана.

Израђени пројекат Просветног плана послат је на проучавање и мишљење свима министарствима, коморама и институцијама, свима факултетима и свима окружним начелствима.

У својим одговорима и примедбама које су ставили на пројекат сви се слажу у том да је реформа нашег досадашњег просветног система постала важна национална потреба и да се државна просветна политика мора ставити на здраве основе.

Добивени одговори су проучени и на основу стављених примедба и планова Министарства просвете и вера допуњен је у Генералном секретаријату Главног просветног савета нацрт Државног просветног плана, и он сад изгледа овако:

ПРОЈЕКАТ ДРЖАВНОГ ПРОСВЕТНОГ ПЛАНА

I

ТИПОВИ ШКОЛА

ПРЕТШКОЛСКО ДОБА

I — Забавиште

Циљ забавишта је 1) да дете сачува од сваког штетног утицаја и незгоде, 2) да брижљивом негом и смишљеним васпитањем унапређује телесни, духовни и морални развој детета, 3) да по-

десним запослењем и опхођењем навикава децу на животну заједницу, 4) да одржава сталну везу са родитељима деце, нарочито са мајкама.

Забавиште даје детету основне појмове и основно знање потребно за стварање нових за живот потребних појмова. Програм рада обухвата душевно васпитање, телесно васпитање и музичко васпитање.

Право уписа имају сва деца са навршеном четвртом годином и могу да остану у забавишту до уписа у основну школу.

Оснивање забавишта је обавезно за веће градове и индустриске центре.

ОБАВЕЗНО ОСНОВНО ОБРАЗОВАЊЕ

Обавезно основно образовање трајало је досад 4 године. Сад оно траје 6 година и обухвата 4 разреда основне школе и 2 разреда више народне школе, односно 2 разреда грађанске школе или гимназије.

II — Основна школа

Циљ основних школа је да нашем народу пружи основну писменост, то јест да наставом и васпитањем спремају ученике за моралне, одане, активне чланове државне, народне и друштвене заједнице; да шире просвету у народу.

Основна школа траје 4 године.

У основној школи предају се ови предмети: наука о вери с моралним поукама; српски језик; Отаџбина и њена прошлост; природа и човеков рад; рачун и геометрија; певање; телесне вежбе и дечје игре.

Право уписа имају сва мушка и женска деца која до краја календарске године навршавају 7 годину и деца са навршеном 6 годином ако су особито телесно и душевно развијена да могу без сметње пратити наставу.

Основна школа је обавезна за сву способну мушку и женску децу почев од 7 године.

Свршени ученици основне школе имају право прелаза у грађанску школу и гимназију.

III — Виша народна школа

Сви свршени ученици основне школе који не оду у гимназију или грађанску школу дужни су да продуже школовање у вишој народној школи.

Циљ виших народних школа је да прошире учениково знање стечено у основној школи и да му дају потребна упутства за практичан живот. Сеоске више народне школе имаће пољопривредни а варошке привредни карактер, што досад није било.

Школа траје 2 године. До прошле године је, по Закону о народним школама, виша народна школа трајала 4 године, што се показало неподесно, јер сељаци којима је потребна радна снага, нису давали децу у њу пошто је она предуго трајала и одвајала децу од пољског посла.

У вишој народној школи предају се ови предмети: наука о вери с моралним поукама; српски језик; Отаџбина и њена прошлост; рачун са геометријом; грађанске и моралне поуке; привреда са домаћинством; задругарство; поуке о здрављу; ручни рад и цртање; певање; телесне вежбе.

Свршени ученици више народне школе имају право прелаза у народну пољопривредну школу, специјалну и нижу пољопривредну школу, стручну помоћничку школу, мушку и женску занатску школу, сеоску пољопривредну домаћичку школу, варошку домаћичку школу и нарочито даровита у школу за примењену уметност. — Свршени ученици више народне школе одају се поглавито пољопривреди, трговини и занатству.

IV — Школа за недовољно развијену и дефектну децу

За душевно заосталу, недовољно развијену и дефектну децу постојаће посебан тип народне школе. Циљ јој је да пронађе дефекте у душевним функцијама и да их педагошким средствима лечи, како би се та деца оспособила да успешно прате наставу у основној школи.

Заостала деца остају у овој школи све дотле док не буду по мишљењу учитеља и лекара способна да прате наставу у школи са нормалном децом. У ову школу може се примити свако дете после једно- или двогодишњег неуспешног похађања првог или другог разреда основне школе, као и дете недовољно раз-

вијено које при упису у основну школу сами родитељи или старатељи као такво пријаве. Деца која су уредно похађала трећи разред основне школе не могу доћи у обзир, сем ако ученик трећег или којег вишег разреда постане због болести или којег другог разлога анормалан.

Од установа ове врсте при појединим основним школама постоје помоћна одељења за душевно заосталу децу. У ова одељења примају се деца само по упуту учитеља, лекара и пристанку родитеља.

У овим одељењима деца програм једног разреда прелазе за две године.

ПОЉОПРИВРЕДНЕ ШКОЛЕ

V — Народна пољопривредна школа

Задатак је народне пољопривредне школе да земљорадницима старијим од 16 година да савремена практична пољопривредна знања.

Настава је двогодишња, тј. у два зимска течаја, који ће трајати од 15 новембра до 1 априла.

Поред општих предмета за национално васпитање и опште образовање предавање се пољопривредни предмети према типу краја у коме је школа.

Право уписа имају свршени ученици више народне школе, другог разреда грађанске школе или гимназије, старији од 16 а млађи од 30 година.

Свршени ученици народне пољопривредне школе имају право прелаза у специјалну пољопривредну школу. Иначе, ова школа не даје право прелаза у друге школе, јер јој је циљ да своје свршене ученике врати раду на њиховом имању. Досад овај тип школе није постојао.

VI — Специјална пољопривредна школа

Школа има за циљ да ученике поучава у специјалним пољопривредним гранама и да створи добре практичаре — домаћине и мајсторе за самостално вођење извесних пољопривредних грана, (подрумар, воћар, сирар, калемар, градинар, цвећар, млекар, пчелар, живинар, поткивач итд.). Овај тип школе је реоргани-

зован и даје све могућности специјализације, потребне нашој пољопривреди.

Школа траје 1—2 године, према грани и природи посла.

Поред општих предмета за национално васпитање и опште образовање, нарочита се пажња поклања предметима дотичне гране (подрумарство, воћарство итд.), како би се ученици што боље практично оспособили за самостално вођење посла.

Право уписа у ову школу имају свршени ученици више народне школе или другог разреда грађанске школе или гимназије, народне пољопривредне школе и ниже пољопривредне школе.

Свршена специјална пољопривредна школа не даје право прелаза у друге школе, јер је тежња да се свршени ученици врате на своја имања. Иначе, свршени ученици те школе могу добити уписе као стручни мајстори и пољопривредни техничари при пољопривредним установама, задругама и приватним предузећима.

VII — Нижа пољопривредна школа

Школа има за циљ да пружи ученицима потребно теориско и практично знање из свих грана пољске привреде и да их оспособи да по завршеном школовању могу самостално руковати својим имањем и служити околини као пример савременим уређењем и вођењем свога газдинства.

Школа траје 4 године, док је досад трајала 3.

План и програм обухватаће предмете општег образовања, стручне предмете пољопривредног образовања и практичну обуку пољопривредног занатства. Ученици се неће смети преоптерећивати физичким радом на школском имању на штету наставе. Извршеним реорганизовањем подиже се ранг ове школе и она ће давати боље образоване и васпитане пољопривреднике.

1 Предмети општег образовања су:

- 1) српски језик са пољопривредном кореспонденцијом;
- 2) земљопис са историјом;
- 3) грађанске и васпитне поуке;
- 4) наука о чувању здравља;
- 5) веронаука.

II Пољопривредни предмети:

а) Припремни предмети

- 1) рачун са геометријом и земљомерством;
- 2) пољопривредна физика са метеорологијом;
- 3) пољопривредна хемија;
- 4) пољопривредна зоологија;
- 5) пољопривредна ботаника;
- 6) пољопривредно право и законодавство.

б) Пољопривредни стручни предмети:

- 1) ратарство са педологијом и ливадарством;
- 2) сточарство са негом и исхраном стоке;
- 3) виноградарство са прерадом гроздја;
- 4) воћарство са прерадом воћа;
- 5) повртарство са прерадом поврћа;
- 6) шумарство;
- 7) млекарство;
- 8) наука о пољопривредном газдовању са пољопривредним књиговодством;
- 9) задругарство са пољопривредним организацијама

Поред теориске наставе из наведених предмета обављаће се и практична настава из:

- а) ратарства са ливадарством,
- б) сточарства са млекарством,
- в) виноградарства, воћарства и градинарства.

Поред овога изводиће се практична пољопривредна занатска настава: столарска, качарска, ковачко-поткивачка, грађевинско-зидарска и плетарска.

Право уписа у ову школу имају свршени ученици више народне школе или II разреда грађанске школе односно гимназије и то првенствено сељачки синови.

Свршени ученици ниже пољопривредне школе имају, уз положени пријемни испит, право прелаза у средњу пољопривредну школу, специјалну пољопривредну школу и пољопривредну учитељску школу.

Тежња је да се свршени ученици ових школа врате на своја имања и да их узорно обрађују, али им се даје могућност запо-

слења на приватним имањима и у самоуправној и у државној служби као стручњацима, као реонским економима и као рачуновођама у нижим пољопривредним школама.

VIII — Средња пољопривредна школа

Задатак средњих пољопривредних школа је да се у њима ученици образују практично у пољопривредној струци тако како би могли с успехом руковати мањим и средњим приватним, самоуправним и државним добрима и корисно послужити у државној служби пољопривредне струке.

Школа траје 4 године теориске наставе и 1 годину специјализације са педагошким семинаром ради оспособљења за позив наставника, учитеља-пољопривреде.

План и програм обухватиће предмете општег образовања, стручне предмете теориског и практичног пољопривредног образовања.

I Предмети општег образовања: веронаука, српски језик, немачки језик, земљопис-привредна географија, историја, основи хемије, грађанске и васпитне поуке, педагогика и методика, хигијена.

II Пољопривредни предмети: а) Припремни предмети: математика са земљомерством, метеорологија и климатологија, педологија, пољопривредна хемија, анатомија и физиологија домаћих животиња, пољопривредна ботаника и физиологија биља; б) Пољопривредни стручни предмети: ратарство са ливадарством и пашњаштвом, градинарство са прерадом поврћа, виноградарством и прерадом грожђа, воћарство и прерада воћа, биљне болести и штеточине, шумарство, сточарство, млекарство и прерада сточних производа, хигијена домаћих животиња, наука о пољопривредном газдовању, задругарство и пољопривредна организација и основи аграрне привреде.

Поред теориске наставе из наведених предмета обављаће се и стручна лабораториска вежбања као и практична вежбања из свију пољопривредних грана.

Право уписа имају свршени ученици ниже пољопривредне школе, грађанске школе, ниже гимназије, по положеном пријемном испиту.

При упису имају првенство свршени ученици ниже пољопривредне школе и сељачки синови.

Свршени ученици ове школе имају право прелаза на Пољопривредни факултет. Иначе им се даје могућност запослења у јавној и приватној служби: као пољопривредним референтима, реонским економима, управницима расадника, учитељима пољопривреде у народним, специјалним и нижим пољопривредним школама, као пољопривредним техничарима, економима имања итд.

ШУМАРСКЕ ШКОЛЕ

IX — Нижа шумарска школа

Школа има за циљ да образује чуваре шума за заштиту државних и недржавних шума.

Школа траје једну годину.

У нижој шумарској школи предају се ови предмети: основи рачунице, шумарска ботаника и зоологија, хигијена, рачуноводство; познавање и подизање шума, основи уређивања шума и пошумљавање.

Право уписа имају свршени ученици више народне школе, другог разреда грађанске школе или гимназије, који су пунолетни и телесно здрави.

Свршени ученици ниже шумарске школе добијају у државној служби запослење као чувари шума (лугари и надлугари). Данас нема ни једне овакве школе.

X — Средња шумарска школа

Има за циљ да створи помоћно шумарско-техничко особље, које ће моћи бити запослено и у администрацији и у раду на терену.

Школа траје 2 године.

У средњој шумарској школи уче се ови предмети: основи ботанике и зоологије (у већем опсегу него у нижој шумарској школи), народна економија, геодезија, хигијена, рачуноводство; подизање шума, уређивање шума, заштита шума, наука о лову.

Право уписа имају свршени ученици грађанске школе, ниже гимназије и ниже пољопривредне школе, са завршним, односно нижим течајним испитом.

Свршени ученици средње шумарске школе могу добити упослење као главни помоћници шефова и инжењера шумских управа. Ни ових школа немамо данас.

ПОМОЋНИЧКЕ И МАЈСТОРСКЕ ШКОЛЕ

XI — Стручна помоћничка школа, раније звана „стручна продужна”

Школа има за циљ стварање занатског и трговачког подмлатка.

Школа траје 3 године.

Стручна помоћничка школа је обавезна за све свршене ученике више народне школе или другог разреда грађанске школе или гимназије који су на занату или у трговини.

Свршени ученици стручне помоћничке школе имају, после положеног помоћничког испита, право прелаза у стручну мајсторску школу.

XII — Стручна мајсторска школа, раније звана „деловодско мајсторска”.

Школа има за циљ спремање и усавршавање стручних мајстора.

Школа траје 3 године. Настава се обавља у вечерњим часовима.

План и програм обухвата 18—24 часа недељно теориске наставе и одговара програму мушких занатских школа. Постоје отсеци за занате: грађевински, машински и електроинсталатерски и др.

Право уписа имају свршени ученици стручне помоћничке школе с положеним помоћничким испитом.

Свршени ученици стручне мајсторске школе могу се запослити и као државни мајстори.

Школа је везана за средњу техничку школу или за радионице.

ЗАНАТСКЕ ШКОЛЕ

XIII — Мушка занатска школа

Школа има за циљ да учи ђаке занатима.

Школа траје 3 године и 2 године рада код мајстора.

План предвиђа 20—24 часа теориске наставе недељно и 20—24 часа недељно практичне наставе у школским радионицама. Теориска настава поред веронауке, српског језика, географије, историје, обухвата и стручне и помоћне дисциплине ради изучавања физичких, технолошких и рачунских принципа у вези са струком; практични део наставе обухвата изучавање заната у школским радионицама.

Право уписа имају свршени ученици више народне школе или другог разреда грађанске школе или гимназије.

Свршени ученици мушке занатске школе имају, уз положени допунски испит, право прелаза у средњу техничку школу и у школу за примењену уметност, на отсек своје струке.

Свршена мушка занатска школа даје квалификације за помоћника без полагања помоћничког испита.

Свршени ученици мушке занатске школе могу добити запослење као помоћници у своме занату, у приватним и државним предузећима и радионицама.

Мушке занатске школе деле се на разне отсеке (архитектонски, грађевински, геометарски, машински, електромашински, електротехнички, рударски, текстилни, кожарски, шумарско-технолошки, млинарски, металуршки, хидротехнички, керамичко-стакларско-порцелански, лугарско-шумарски, угоститељски, прехранбени, лаборантски), и оне су у ствари ниже техничке школе, које треба да буду под надзором средње техничке школе и школе за примењену уметност. Досад оне нису имали све ове отсеке. Стварањем нових отсека задовољиће се у многоме потребе наше привреде.

Мушке занатске школе оснивају се првенствено при индустријским и рударским предузећима (државним, самоуправним и приватним), а по потреби и самостално.

После 2 године рада код мајстора ученици полажу мајсторски испит.

XIV — Женска занатска школа

Школа има за циљ унапређење домаће радности и оспособљење ученица за самостално обављање заната своје струке.

Школа траје 3 године и две године рада у школском атељеу или код мајстора.

План и програм обухватају: веронауку, српски језик, рачуницу и занатску калкулацију, познавање робе и домаћинство, земљопис и историју, декоративно и стручно цртање, хигијену, гимнастику, певање и стручни практични рад у школској радионици. Број недељних часова у појединим разредима износи 30—42 часа недељно.

Право уписа имају свршене ученице више народне школе или другог разреда грађанске школе или гимназије.

Свршене ученице женске занатске школе имају, уз положени допунски испит, право прелаза у средњу техничку школу и у школу за примењену уметност, на отсек своје струке.

Свршена женска занатска школа даје квалификације за помоћницу без полагања помоћничког испита.

Сведочанство женске занатске школе замењује калфенско писмо, и чини непотребним теорни део мајсторског испита, а практични део мајсторског испита полажу после 2 године запослења, после чега постају квалификовани мајстори, и могу отворати радње и бити занатске учитељице у женским занатским школама.

Женске занатске школе деле се на разне отсеке: отсек за одело, отсек за рубље, за вез, ткачки и ћилимарски, текстилно плетење.

После 2 године рада у школском атељеу или код мајстора ученице полажу мајсторски испит у женској стручној учитељској школи или при Занатској комори.

XV — Лаборантско-препараторска школа

Школа има за циљ да даје спремне лаборанте за хемиске, фармацеутске и медицинске лабораторијуме, апотеке и клинике, и препараторе за музеје и биолошке, зоолошке и ботаничке заводе.

Школа траје 3 године и 2 године стажа.

Право уписа имају свршени ученици више народне школе или другог разреда грађанске школе или гимназије.

Свршени ученици те школе могу добити запослење као лаборанти и препаратори.

Ова школа досад није постојала.

ШКОЛЕ ЗА ДОМАЋИЦЕ И МАЈКЕ

XVI — Сеоска пољопривредна домаћичка школа

Школа има за циљ да сеоске девојке образује и васпита за добре сеоске домаћице, дајући им, поред осталог, и за то потребна основна пољопривредна знања.

Школовање траје 1 годину.

У школи се предају ови предмети: српски језик, српска историја са земљописом, рачун, поуке из природе, хигијена, домаћинство са кувањем, основи пољопривреде (ратарство, сточарство, градинарство, цвећарство, воћарство, живинарство, млекарство, пчеларство и свиларство), кројење и шивење, ткање и женски ручни рад са примењеним цртањем, породично и друштвено васпитање, музика са певањем, кување и општа пракса.

Право уписа имају свршене ученице више народне школе или другог разреда грађанске школе или гимназије.

У сваком срезу биће најмање једна оваква школа.

Поред ових школа радиће и даље покретни домаћички течајеви.

XVII — Варошка домаћичка школа (досад није постојала као посебан тип)

Школа има за циљ да варошке девојке образује и васпита за добре домаћице односно за кућне помоћнице.

Школа траје 1 годину.

У школи се предају исти предмети као у сеоској пољопривредној домаћичкој школи, с том разликом што се предметима који стоје у вези с животом у вароши поклања, на рачун пољопривредних предмета, далеко већа пажња.

Право уписа имају свршене ученице више народне школе или другог разреда грађанске школе или гимназије.

XVIII — Девојачка школа

Школа има за циљ да спреми ученице, после завршеног нижег течаја гимназије и грађанске школе, за добре домаћице и мајке, и да им да више опште образовање у националном духу.

Школа траје 4 године.

Право уписа имају, без пријемног испита, свршене ученице грађанске школе или ниже гимназије са завршним, односно нижим течајним испитом.

Досад овај тип школе није постојао.

ЗАДРУЖНЕ ШКОЛЕ

Задружних школа биће три врсте:

XIX — Нижа задружна школа

Са циљем да спремају особље потребно за вођење појединих задруга;

XX — Средња задружна школа

Са циљем да спремају особље потребно задружним савезима, главним задругама и задругама великог и компликованог пословног обима.

XXI — Виша задружна школа

Са циљем: научно третирање, научно проучавање и продубљивање задругарства.

Досад задружне школе нису код нас постојале.

XXII — Грађанска школа

Школа има за циљ да својим ученицима пружи опсежније опште образовање него што га може дати виша народна школа; да своје ученике припреми за трговинска, занатско-индустриска и пољопривредна занимања у животу, пружајући им заокружена практична знања и развијајући им љубав за ова занимања; да их спреми за средње стручне школе.

Школа траје 4 године.

Према привредним потребама становништва и другим приликама краја у коме се школа налази, грађанске школе могу бити правца:

- 1) занатско-индустриског;
- 2) трговинског;
- 3) пољопривредног.

У грађанској школи се учи:

- 1) наука о вери с моралним поукама;
- 2) српски језик;
- 3) немачки језик;
- 4) српска историја с најважнијим догађајима из опште историје;
- 5) земљопис Србије с основима земљописа суседних и других земаља и континената;
- 6) рачун;
- 7) геометрија с геометриским и техничким цртањем;
- 8) књиговодство и кореспонденција;
- 9) физика;
- 10) минералологија и хемија с технологијом;
- 11) ботаника и зоологија;
- 12) хигијена;
- 13) поуке и вежбања из пољопривреде, индустрије и трговине с основима националне и политичке економије;
- 14) грађанске и васпитне поуке;
- 15) слободно цртање;
- 16) лепо писање;
- 17) стенографија и дактилографија;
- 18) домаће газдинство;
- 19) музика (вокална и инструментална);
- 20) телесна вежбања;
- 21) мушки ручни рад,
- 22) женски ручни рад са нарочитом применом народних мотива.

Сви се предмети предају практично према правцу школе.

Прва два разреда свих грађанских школа имају једнак наставни план. Настава у III и IV разреду уређује се према правцу који је школи одређен одлуком о њеном отварању.

Право уписа имају свршени ученици основних школа без пријемног испита.

Свршени ученици, односно ученице II разреда грађанске школе имају право прелаза у народну, специјалну и нижу пољопривредну школу, нижу шумарску школу, стручну помоћничку школу, мушку и женску занатску школу, сеоску пољопривредну домаћичку школу и варошку домаћичку школу.

Свршени ученици, односно ученице грађанске школе, са положеним завршним испитом имају право прелаза у средњу пољопривредну школу, у средњу шумарску школу, у девојачку школу, учитељску школу, домаћичку учитељску школу, пољопривредну учитељску школу, средњу техничку школу, трговачку академију, у трговачку школу, административну академију и школу за примењену уметност. Са одличним и врло dobrим успехом на завршном испиту имају, уз пријемни испит, право прелаза у гимназију.

XXIII — Гимназија

Задатак гимназије је да савесним одабирањем, целисходним образовањем и правилним васпитањем српску омладину оспособи за студије на високим школама и универзитетима како би народу било обезбеђено достојно национално, интелектуално и морално вођство у свима гранама народног и државног живота. Свој задатак гимназија постиже: складним развијањем ученичких способности; васпитањем воље и карактера; буђењем националне свести; јачањем осећања дужности и одговорности према српској народној заједници; стварањем култа рада и стваралаштва код својих ученика и ученица.

Гимназија траје 8 година и дели се на нижи и виши течај, сваки са 4 разреда.

У гимназији се предају ови предмети:

- 1) веронаука;
- 2) српски језик;
- 3) немачки језик;
- 4) француски (талијански) језик;
- 5) латински језик;
- 6) историја;
- 7) земљопис;
- 8) природопис;
- 9) физика;
- 10) хемија;
- 11) хигијена;
- 12) математика;
- 13) основи филозофије;
- 14) грађанске и васпитне поуке;

- 15) цртање;
- 16) писање;
- 17) певање;
- 18) гимнастика;
- 19) мушки (женски) ручни рад;
- 20) домаћинство (за ученице).

Право уписа имају, уз положени пријемни испит, свршени ученици IV разреда основне школе.

Свршени ученици, односно ученице II разреда гимназије имају право прелаза у народну пољопривредну школу, специјалну пољопривредну школу, нижу пољопривредну школу, нижу шумарску школу, стручну помоћничку школу, мушку и женску занатску школу, сеоску пољопривредну домаћичку школу и варошку домаћичку школу, и у грађанску школу.

Свршени ученици, односно ученице нижег течаја гимназије с положеним нижим течајним испитом имају право прелаза у средњу пољопривредну школу, средњу шумарску школу, девојачку школу, учитељску школу, домаћичку учитељску школу, пољопривредну учитељску школу, женску стручну учитељску школу, средњу техничку школу, трговачку школу, трговачку академију, административну академију, школу за примењену уметност, средњу музичку школу и богословију.

При упису у V разред полагаће ученици пријемни испит.

Свршени ученици VIII разреда гимназије с положеним вишим течајним испитом имају право прелаза на поједине факултете Универзитета.

Постојаће само потпуне осморазредне гимназије, са бифуркацијом у VII и VIII разреду за реални и хуманистички смер.

Гимназије ће бити посебно женске, посебно мушке.

XXIV — Трговачка академија

Циљ јој је да уз опште образовање и васпитање у националном духу пружи ученицима стручну, теориску и практичну спрему за трговачка звања и обављање послова у привредним гранама.

Школа траје 4 године.

Наставни план и програм обухватају: науку о трговини са техником трговине; књиговодство са контоарским радовима у

обиму књиговодства простог и двојног, трговачког, комисионог, банкарског, акционарског, осигуравајућег, синдикалног, индустриског, задружног и камералног; трговачку кореспонденцију на српском, немачком и француском језику; трговачку рачуницу са применом на дисконте, ломбарде и све друге послове са меницама, ефектима, валутама, златом и сребром, робом, текућим рачунима и арбитражом, са пословањем на домаћим и страним тржиштима и берзама; математику са алгебром која обухвата све до аритметичких и геометриских прогресија закључно и геометријом која обухвата основе планиметрије и стереометрије; политичку рачуницу која обухвата сложени интересни рачун са свима хипотекарним пословима и свим облицима дугорочних зајмова, закључно са лутријским зајмовима и арбитражом зајмова, са комбинаториком у ширем смислу речи, рачуном вероватноће и основима математике и осигурања живота; трговачко-менично, чековно, стечајно, и поморско право са двогодишњом наставом; народну економију са финансијама и царинством кроз двогодишњу наставу; хемију анорганску и органску, која обухвата и потребне елементе из физике, са технологијом и познавањем робе, са рачуном и најелементарнијим анализама у хемиском лабораторијуму; економску и националну географију помоћу четворогодишње наставе; четворогодишњу наставу историје трговине са општом и националном историјом; четворогодишњу наставу српског језика са књижевношћу у обиму гимназиске наставе с нарочитом пажњом на обраду слободних тема из економске области; четворогодишњу наставу из немачког језика са кореспонденцијом и конверзацијом на том језику; четворогодишњу наставу из француског језика са кореспонденцијом на том језику; четворогодишњу наставу из стенографије са циљем да се ученици оспособе да вешто и сигурно пишу диктате брзином од 220 слогова у минути и да своје стенограме правилно и лако дешифрирају; дактилографију факултативно у облику течајева за ученике старијих разреда, са вежбама уз стенографију.

Право уписа имају, уз пријемни испит, свршени ученици грађанске школе и ниже гимназије, с положеним завршним, односно нижим течајним испитом, а право прелаза имају свршени ученици дворазредне трговачке школе уз полагање допунског испита.

Свршени ученици трговачке академије имају, уз пријемни испит, право прелаза на економски отсек Правног факултета.

Свршени ученици трговачке академије могу се запослити као приватни чиновници у приватним предузећима свих врста, а у државну службу примају се као административни и рачунски чиновници, књиговође, цариници, порезници итд.

XXV — Дворазредна трговачка школа

Има исти циљ као и трговачка академија, само у мањем опсегу.

Школа траје 2 године.

Наставни план и програм разликују се од плана и програма трговачке академије утолико што не обухватају математику, хемију и француски језик; програм из политичке рачунице не обухвата математику осигурања, а из области хипотекарних послова много је скраћен, тако да политичка рачуница не постоји као посебан наставни предмет већ је здружена с трговачком рачуницом.

Наставни програм и из других предмета је прилично сужен. Главна пажња обраћа се књиговодству, рачуници, кореспонденцији, матерњем језику, немачком језику и праву.

Право на упис у I разред исто је као и у трговачкој академији.

Свршени ученици дворазредне трговачке школе имају право прелаза у трговачку академију уз полагање допунског испита.

Они највише запослења добијају у приватним привредним предузећима (трговине, банке и индустрије), а у државној служби могу напредовати до VII групе.

XXVI — Административна академија

Задатак је административне академије да својим ученицима уз опште образовање пружи теориску и практичну спрему за обављање административно-канцеларских и архивских послова у државној и самоуправној служби.

Школа траје 4 године.

Настава у административној академији састоји се из предмета општег образовања (васпитних предмета) и предмета стручног образовања (стручних предмета).

Предмети стручног образовања јесу ови:

- 1) основни појмови друштвеног и државног уређења (енциклопедија права);
- 2) познавање Устава (Уставно право);
- 3) административно право;
- 4) наука о администрацији и административна политика;
- 5) основи приватног права;
- 6) кривично законодавство;
- 7) основи науке о народној привреди;
- 8) наука о јавном газдинству (финансијама) са финансиским законодавством;
- 9) статистика са статистичком службом;
- 10) општа технологија;
- 11) рачуноводство са књиговодством;
- 12) манипулативна канцелариска служба;
- 13) дактилографија; и
- 14) стенографија.

Поред теориске наставе изводиће се из појединих предмета и практичне вежбе и настава.

Право уписа имају, искључиво на основу конкурса, свршени ученици грађанске школе с положеним завршним испитом или нижег течаја гимназије с положеним нижим течајним испитом.

У државну или самоуправну службу, у својству чиновничког приправника за обављање административно-канцелариских послова у свима струкама за које се односним законима тражи спрема потпуне средње школе (ст. 2 § 45 Закона о чиновницима), могу се примити само она лица која су са успехом завршила Административну академију са завршним испитом. Од овога изузимају се она звања административних струка за чије се обављање законом тражи нарочита стручна или техничка спрема, или ако за стицање такве спреме већ постоје стручне школе или течајеви.

XXVII — Средња техничка школа

Циљ јој је да уз опште образовање у националном духу ученицима да стручну техничку спрему и оспособи их за пословође у индустријским предузећима и за самостално обављање радње по Закону о радњама.

Школа траје 5 година.

Школа ће имати разне отсеке: архитектонски, грађевински, геометарски, машински, електромашински, електротехнички, рударски, текстилни, кожарски, шумарско-технолошки, технолошко-индустриски, млинарски, металуршки, хидротехнички и др. Досад нису постојали сви ови отсеци. Они ће се моћи отворати и као засебне самосталне школе.

У 42—44 недељних часова теориске и практичне наставе план и програм обухватају поред српског језика, немачког језика, географије, историје, хигијене, још и све дисциплине примењене технике у отсесима: архитектонском, грађевинском, геометарском, машинском, електромашинском, електротехничком, рударском, текстилном, кожарском, шумарско-технолошком, млинарском, металуршком, хидротехничком.

Право уписа имају, уз пријемни испит, свршени ученици ниже гимназије с положеним нижим течајним испитом, грађанске школе с положеним завршним испитом, и, уз полагање допунског испита, мушке занатске школе.

Свршени ученици средње техничке школе имају, уз положени пријемни испит, право прелаза на одговарајући одсек Техничког факултета.

Свршени ученици средње техничке школе имају могућности да се запосле у техничким предузећима, у индустрији и у државној служби.

XXVIII — Учитељска школа

Учитељска школа служи за стручно образовање учитеља народних школа.

Школа траје 5 година.

Наставни план и програм обухвата ове предмете: психологију с логиком, општу педагогику, историју педагогике, методу, школски рад, школску организацију и администрацију, народну економију, веронауку, српски језик, немачки језик, француски језик, историју, земљопис, природопис, хемију с технологијом, физику, математику, хигијену, пољопривреду-домаћинство, грађанске и васпитне поуке, задругарство, цртање (са писањем), певање, свирање, мушки (женски) ручни рад, гимнастика.

Право уписа имају, уз пријемни испит, свршени ученици грађанске школе с положеним завршним испитом и ниже гимназије с положеним нижим течајним испитом.

Свршени ученици учитељске школе с положеним дипломским испитом, имају, уз пријемни испит, право прелаза на педагошки отсек Филозофског факултета.

XXIX — Пољопривредна учитељска школа

Школа има за циљ да спрема учитеље за сеоске више народне школе, у којима ће се деца обучавати у пољопривреди.

Школа траје 5 година.

Док се не образује кадар учитеља кроз пољопривредну учитељску школу, образоваће се абитуријентски течајеви за спремање учитеља за сеоске више народне школе, и то:

а) абитуријентски педагошки течај при учитељским школама за свршене ученике средњих пољопривредних школа;

б) абитуријентски пољопривредни течај при средњим пољопривредним школама за дипломиране ученице учитељских школа.

Течајеви ће трајати годину дана и на њима ће кандидати добити потребну педагошку, односно стручно-пољопривредну спрему за рад у вишим народним школама.

Право уписа у пољопривредну учитељску школу имају, уз пријемни испит, свршени ученици ниже пољопривредне школе, грађанске школе с положеним завршним испитом и ниже гимназије с положеним нижим течајним испитом.

Овај тип школе досад није постојао.

XXX — Домаћичка учитељска школа

Школа има за циљ да спрема учитељице за домаћичке школе и течајеве.

Школа траје 4 године.

Наставни план и програм обухватају: веронауку, српски језик, немачки језик, историју, географију, рачун, геометрију, физику, хемију са геологијом и минералологијом, зоологију, ботанику, основе ратарства, основе сточарства, млекарство, живинарство са зечарством, пчеларством и свиларством, градинарство са цвећарством, воћарство, домаће газдинство са познавањем робе,

хигијену, основе народне економије са задругарством и туризмом, основе грађанских права и дужности, психологију, етику и логику, педологију са историјом педологије, методику и школски рад, женски ручни рад са ткањем, цртањем, музику (необавезно), гимнастику, администрацију с нарочитим обзиром за школе и течајеве за домаћице.

Право уписа имају свршене ученице нижег течаја гимназије с положеним нижим течајним испитом или грађанске школе с положеним завршним испитом, са одличним или врло добрим успехом и одличним владањем.

Свршене ученице домаћичке учитељске школе имају могућност упослења као стручне учитељице на домаћичким школама и течајевима.

XXXI — Женска стручна учитељска школа

Школа има за циљ да даје стручне учитељице за женске занатске школе.

Школа траје 5 година.

План и програм обухватају: веронауку, српски, немачки, земљопис, историју, хигијену, елементе математике са занатском калкулацијом, декоративно цртање и цртање кројева, технологију и познавање робе, познавање закона и школске администрације, елементе народне економије и финансија, педагогију и методику и стручни практични рад у школској радионици, са укупно око 40 часова недељно, од којих је половина теориска настава, а половина стручни практични рад.

Право уписа имају, уз пријемни испит, свршене ученице нижег течаја гимназије или грађанске школе с положеним нижим течајним, односно завршним испитом.

Апсолвентице могу се запослити као учитељице женског рада у женским занатским и средњим школама, а после двогодишње праксе стичу право на самостално обављање сопствене занатске радње.

Напомена: За образовање стручних учитеља без учитељске педагошко-методске спреме поставља се принцип: При свима школама које дају наставнике, а нису учитељске, има се образовати педагошки семинар без кога нико не може бити наставник.

XXXII — Српска православна богословија

Школа има за циљ васпитање свештеничких кандидата у духу православне вере за свештеничку, свештеномонашку службу и за више духовно образовање на Православном богословском факултету или духовној академији.

Школа траје 6 година.

У богословији се предају ови предмети:

- 1) Свето писмо Старог и Новог завета;
- 2) догматика са упоредним богословљем и сектанством;
- 3) морално богословље;
- 4) апологетика;
- 5) патрологија;
- 6) историја хришћанске цркве;
- 7) историја Српске цркве;
- 8) црквено право са брачним правом;
- 9) литургика са црквеном археологијом и пасхалијом;
- 10) пастирско богословље са администрацијом;
- 11) омилитика;
- 12) психологија и логика;
- 13) историја филозофије;
- 14) педагогика;
- 15) методика верске наставе;
- 16) општа историја са народном историјом;
- 17) црквенословенски језик;
- 18) српски језик (теорија и историја књижевности);
- 19) руски језик;
- 20) немачки језик;
- 21) грчки језик;
- 22) латински језик;
- 23) хигијена са практичним домаћим лекарством;
- 24) пољопривреда са задругарством;
- 25) теорија музике са хорским певањем и инструменталном музиком;
- 26) црквено певање са правилом;
- 27) гимнастика.

Световни предмети уче се по гимназиским уџбеницима.

У I разред богословије може, уз пријемни испит, бити примљен ученик који је свршио најмање 4 разреда гимназије и положио нижи течајни испит, а примерног је владања.

Према успеху и добивеним оценама на стручном богословском испиту (богословском испиту зрелости) и годишњим оценама из свих обавезних предмета Испитни одбор признаје кандидатима стручну спремност за свештеничку службу, за вршење вероучитељских дужности, за црквено-јерархијску службу и за више духовно образовање на Православном богословском факултету или духовној академији.

УМЕТНИЧКЕ ШКОЛЕ

XXXIII — Школа за примењену уметност

Циљ школе је да изучава уметничко занатство и домаћу радност, да спрема уметничке занатлије, пројектанте, извођаче и наставнике за све гране примењене уметности.

Школа се дели на нижу и вишу.

Настава у нижој школи траје 4 године, а у вишој 2 године (специјални течај).

У нижу школу примају се свршени ученици свих занатских школа, свршени ученици нижег течаја гимназије са нижим течајним испитом, свршени ученици грађанских школа са завршним испитом и свршени ученици средњих стручних школа које имају ранг непотпуне средње школе.

Изузетно могу бити примљена и она лица која немају наведене квалификације а на пријемном испиту покажу ванредан успех и способност.

У вишу школу примају се само ученици са свршеном нижом школом (течајем).

Према струкама примењене уметности школа има следећа стручна одељења:

1) одељење за декоративну архитектуру и архитектуру унутрашњег уређаја;

2) одељење за архитектуру вртова;

3) одељење за декоративно сликарство;

4) одељење за примењену графику;

5) одељење за декоративно вајарство;

- 6) одељење за керамику;
- 7) одељење за текстил;
- 8) одељење за обраду коже;
- 9) одељење за уметност сцене;
- 10) одељење за израду дечјих играчака.

Досад су постојала само три одељења.

Ученик се може уписати само у једно од наведених одељења.

По свршеној нижој школи ученик може наставити своје школовање у:

- а) вишој школи за примењену уметност и
- б) академији ликовних уметности.

Свршени ученици ниже школе за примењену уметност који имају претходно школско образовање моћи ће бити постављени за наставнике занатских и свих средњих стручних школа као наставници уметничких заната, и имају право јавног уметничког рада и самосталног вођења радњи по Закону о радњама.

Дипломирани ученици више школе одељења за декоративну архитектуру и архитектуру унутрашњег уређаја имаће право на отварање јавних атељеа за пројектовање унутрашњег уређаја. Досад је школа за примењену уметност имала ранг средње школе, а сад јој се даје ранг више школе.

XXXIV — Академија ликовних уметности

Задатак је академије ликовних уметности да изграђује ликовну културу, да даје највишу уметничку спрему и оспособљава ученике за самостално уметничко стварање у области ликовне уметности; сем тога да спремају кандидате за наставнике цртања и вајања.

Настава у отсецима одељења за уметност траје 6 година и то: на општем течају 4 године а на специјалним течајевима 2 године. Настава у одељењу за наставнике траје 4 године.

Настава у академији ликовних уметности изводи се у два одељења: за чисту уметност и за наставнике. Одељење за уметност дели се на три отсека: I — отсек за сликарство са графиком, II — отсек за вајарство, и III — отсек за архитектуру. Сваки отсек има општи течај и специјалне течајеве. Општи течајеви су припрема за специјалне течајеве. Специјални течајеви омогућавају највиши индивидуални развој. У сваком отсеку предају се

главни, помоћни и необавезни предмети — у одељењу за наставнике предају се исто тако главни, помоћни и необавезни предмети.

За слушаоце академије ликовних уметности примају се, пошто положе пријемни испит:

1) У одељење за уметност лица која се са успехом свршила средњу школу за примењену ликовну уметност или ма коју другу средњу школу са завршним односно вишим течајним испитом, и положила су пријемни испит из оне гране уметности којој се желе посветити;

2) у специјални течај за архитектуру лица која су дипломирала на архитектонском отсеку Техничког факултета или њему равној високој школи;

3) У одељење за наставнике лица која су положила виши течајни испит у гимназији и у учитељској школи или су свршила коју од средњих школа за примењену уметност са завршним испитом, а имају положени нижи течајни испит средње или њој равне школе.

XXXV — Средња музичка школа

Задатак је средње музичке школе да даје опште музичко образовање, да развије уметничке способности ученика, да усавршава њихова техничка знања и да их оспособи за практичан рад из оне гране уметности за коју се спремају и да их припреми за полагање пријемног испита у Музичкој академији.

Настава у средњој музичкој школи изводи се у овим отсецима:

1) у отсеку за теориске предмете с историјом музике и необавезним клавиром;

2) у отсеку за соло-певање (концертно и оперско);

3) у отсеку за клавир и оргуље;

4) у отсеку за све оркестарске инструменте;

5) у отсеку за позоришну уметност (драмску, оперску, балетску и хорско оперско певање).

Настава у отсецима 1) и 5) траје 4 године, осим наставе у балету која траје 6 година, и наставе хорског оперског певања која траје 3 године; настава у отсецима 2), 3) и 4) траје 6 година, осим наставе оргуља која траје 4 године.

У сваком отсеку предају се стручни предмети: главни и споредни, и врше се обавезна вежбања. Поред тога предају се и опште културни предмети: национални језик са књижевношћу, национална и општа историја са географијом и један стран језик за ученике који те предмете не уче или их нису учили у другој некој средњој или њој равној школи.

За ученике средње музичке школе примају се лица која положи пријемни испит, а осим тога испуњавају и ове услове:

1) у отсеку за теориске предмете да су свршила најмање нижу средњу или њој равну школу;

2) у отсеку за соло-певање да су свршила најмање 6 разреда основног образовања;

3) у отсеку за клавир и оргуље и у отсеку за инструменте, да су свршила најмање шест разреда основног образовања;

4) у отсеку за позоришну уметност, и то: а) за драму, лица која су свршила најмање нижу средњу или њој равну школу, б) за оперу, лица која су свршила најмање нижу средњу или њој равну школу и имају три године студије соло певања, в) за балет, да нису млађа од 7 ни старија од 12 година, г) за хорско-оперско певање, лица која су свршила најмање четири разреда средње или њој равне школе.

Свршени ученици средње музичке школе са завршним испитом имају, пошто положи пријемни испит, право прелаза на одговарајући отсек музичке академије.

XXXVI — Музичка академија

Задатак је музичке академије да изграђује музичку и позоришну културу, да развија до највишег уметничког степена уметнике, ствараоце и извођаче, и да спрема наставнике музике.

Настава у отсеку за композицију и дириговање траје 5 година, а у свима осталим отсецима 4 године.

Настава у музичкој академији изводи се у овим отсецима:

I — у отсеку за композицију и дириговање;

II — у отсеку за соло певање (концертно и оперско);

III — у отсеку за клавир;

IV — у отсеку за виолину, односно виолу;

V — у отсеку за виолончело;

VI — у отсеку за оргуље;

VII — у отсеку за позоришну уметност (драмску и оперску);

VIII — у отсеку за наставнике музике.

У сваком отсеку предају се главни и помоћни предмети и врше обавезна вежбања.

За слушаоце музичке академије примају се, пошто положе пријемни испит:

1) у отсек за композицију и дириговање, лица која су свршила средњу музичку школу са завршним испитом;

2) у отсек за соло певање, лица која су положила завршни испит отсека за соло певање у средњој музичкој школи;

3) у отсек за клавир, виолицу и виолинчело лица која су положила завршни испит у отсеку за инструменте (из клавира или виолине или виолончела као главних предмета) у средњој музичкој школи.

4) у отсек за оргуље, лица која су положила завршни испит у отсеку за инструменте у средњој музичкој школи из оргуља или из клавира као главног предмета;

5) у отсек за позоришну уметност, лица која су положила завршни испит средње музичке школе (отсек за позоришну уметност) или виши течајни испит средње или њој равне школе;

6) у отсек за наставнике, лица која су положила виши течајни односно завршни испит средње или њој равне школе.

XXXVII — Школа за телесно васпитање

Задатак школе је да спрема наставнике-це телесног васпитања за све школе као и стручњаке за поједине гране телесног васпитања; да врши стручна и научна истраживања на пољу телесног васпитања и да добијеним резултатима усавршава систем и методу телесног васпитања; и да приређује течајеве за спремање стручног особља за телесно васпитање.

Школа траје 2 године.

Као редовни слушаоци школе за телесно васпитање примају се конкурсом лица која су свршила средњу или њој равну школу

са сведочанством о положеном испиту зрелости, односно дипломском испиту, и која нису старија од 28 година. Као ванредни слушаоци могу се уписати редовни слушаоци свих факултета.

Пријем кандидата врши се после лекарског прегледа и положеног пријемног испита.

Редовни слушаоци школе за телесно васпитање стичу по завршеним студијама и положеном дипломском испиту вишу стручну спрему, која им даје право на вршење телесног васпитања у средњим школама и на спортски рад у организацијама приватне иницијативе.

XXXVIII — Универзитет

Универзитет, са седиштем у Београду, највиша је просветна установа Србије за изграђивање националне културе помоћу стручно-научног образовања и обрађивања науке.

Универзитет има 6 факултета:

1) Филозофски са отсецима:

а) филолошко-историски;

б) математичко-природњачки и

в) филозофско-педагошки (Виша педагошка школа као отсек.

2) Правни са отсецима:

а) правни и

б) економски (Економско-комерцијална висока школа као отсек Правног факултета).

3) Теолошки (православни);

4) Медицински са отсецима:

а) медицински,

б) ветеринарски и

в) фармацеутски;

5) Технички са отсецима:

- а) грађевински,
- б) машински и електротехнички,
- в) архитектонски,
- г) рударски и
- д) технолошки.

6) Пољопривредни са отсецима:

- а) пољопривредни и
- б) шумарски.

*

У досадашњим типовима свих школа извршена је по Државном просветном плану реорганизација нарочито у погледу плана и програма. Уводе се поред тога нови типови школа:

- 1) шестогодишње основно образовање постаје обавезно;
- 2) уводе се народне пољопривредне школе које нису постојале;
- 3) сеоске домаћичке школе, поред покретних течајева;
- 4) варошке домаћичке школе;
- 5) девојачке школе;
- 6) лаборантско-препараторске школе;
- 7) ниже и средње шумарске школе;
- 8) задружне школе;
- 9) пољопривредне учитељске школе; и
- 10) административна академија.

У занатским и средњим техничким школама, као и у школи за примењену уметност, предвиђен је велик број нових отсека, од којих се они уз средње техничке школе могу отворати као засебне школе, и они ће у многOME задовољити наше потребе у привредном погледу.

У погледу распореда школа по местима руководило се потребама и могућностима појединог краја као и општом просветном потребом земље. На тај распоред стављене су извесне корисне и умесне примедбе па ће он бити још проучен и дефинитивно утврђен у радним одборима Главног просветног савета.

Према пројекту Државног просветног плана бројно стање школа било би овако:

В Р С Т А Ш К О Л Е		Укупан број садашњих предвиђених	
		Данас их имамо	Предвиђамо
Основне школе		2.155	3.224
Напомена: Број насељених места (градава, варошица, села и заселака) у Србији 5.894 — у Банату 244, — Укупно 5.638; Број важнијих сеоских насеља: 3.072 у Србији, 188 у Банату, укупно 3.260.			
		данас	пред. планом
Више народне школе		250	3.061
Школе за дефектну децу		2	2
ПОЉОПРИВРЕДНЕ ШКОЛЕ	народне	0	194
	специјалне	4	35
	ниже	9	14
	средње	3	3
ШУМАРСКЕ ШКОЛЕ	ниже	0	3
	средње	0	1
Школе за домаћице		8	100
Стручне мајсторске школе		2	16
Мушке занатске школе		7	14
Женске занатске школе		87	98
Лаборантско-препараторска школа		0	2
Грађанске школе		41	131
ГИМНАЗИЈЕ	потпуне државне	51	31
	непотпуне	11	0
	самоуправне	4	0
	приватне	1	0
	укупно	67	31
Девојачке школе		0	24
Трговачке академије		9	12
Административне школе		0	2
Средње техничке школе		5	8
Учитељске школе		9	12
Пољопривредне учитељске школе		0	4
Домаћичке учитељске школе		2	2
Женске стручне учитељске школе		1	1
Школа за примењену уметност		1	1

В Р С Т А Ш К О Л Е	Укупан број	
	садашњих	предвиђених
Музичка школа	1	1
Музичка академија	1	1
Академија ликовних уметности	1	1
Школа за телесно васпитање	1	1
Универзитет	1	1
У к у п н о и м а м о : 2.667 предај. 7.001		
што значи повећање за 4.334 школе		

Министарство просвете и вера стоји на становишту да је неопходно потребно да се врши селекција омладине за будуће народно вођство, тако да дипломе о положеним течајним дипломским испитима могу добити само они ученици који стварно имају најбоље моралне и интелектуалне квалитете и који су стекли у довољној мери потребна знања и спрему за успешно напредовање у доцијним позивима и за стручно и научно усавршавање на високим школама и универзитетима. Да би се извршила што боља и успешнија селекција, увешће се полагање пријемног испита у свима врстама школа. Без пријемног испита моћи ће се ићи само у више народне школе, специјалне и ниже пољопривредне школе, домаћичке, грађанске и девојачке школе. Поред пријемног испита за упис у први разред гимназије, уводи се пријемни испит и при прелазу из нижег у виши гимназиски течај као и при упису на универзитет.

Још једна новина у овом просветном плану је увођење повезаности свих школа истог карактера у једну целину у погледу наставе и њеног извођења на тај начин што би се настава у свакој нижој школи у стручном погледу изводила уз савет и сарадњу идуће више школе.

У вези с изложеним принципима и новим реорганизованим типовима школа израдиће се нови наставни планови и програми за сваку врсту школа.

За овај пројекат Државног просветног плана једна институција каже:

„Пројекат Државног просветног плана одговара реалним и идеалним потребама српског народа. Овим пројектом даје се могућност за рационалан рад у свима гранама радности, остварује се принцип избора позива према урођеним диспозицијама и даровима омладине и тиме се остварује принцип диференцирања омладине за више студије ради формирања правог народног вођства у будућности. Остварењем израђеног пројекта уздићи ће се српски народ, као никада пре, на један виши ступањ свога културног живота и рационалног рада а на основици здравих српских традиција и под топлим утицајем национално-религиозног духа из наше светле прошлости.”

Да ли је то тако, рећи ћете ви.

ДИСКУСИЈА СА РАДНЕ СЕДНИЦЕ И РЕЗОЛУЦИЈА

Министар просвете и вера Велибор Јонић отвара дискусију истичући да је у овим рефератима које су чули чланови Великог већа Главног просветног савета изнет рад на просветној реформи која се за ове две године вршила у Министарству просвете и вера.

Ја, нажалост, морам рећи — наставио је Министар — да је цео овај замашан и обиман посао почео такорећи испочетка. Ми смо у Министарству просвете и вера, сигурно и раније водили извесну политику. Било је чак и извесних пројеката за реформу нашег школства. Али, као што смо то јутрос констатовали, то су били често послови на парче. У Министарству просвете није било тела које би гарантовало сталност просветне политике. Данас постоји тело које ће гарантовати ту сталност без обзира ко се буде налазио као министар просвете. Главни просветни савет је гарант да ће се просветна политика убудуће развијати по извесном сталном плану и програму.

Морам да одам своју нарочиту захвалност свима својим сарадницима у Министарству просвете и вера а нарочито господи која су у овом Одбору. То је био огроман посао. Прикупљен је и прерађен сирови материјал, тако да ће посао Главног просветног савета бити знатно олакшан. Ја сам уверен да нико не би могао олако да пређе преко чињеница које смо досада утврдили. Оне су по наш досадашњи школски систем кроз негативне.

Навешћу вам само однос између гимназија и пољопривредних школа, па ћете видети како изгледа стање наше просвете. Данас сам добио месечни извештај просветног инспектора при Окружном начелству у Крагујевцу. У том извештају стоји ово: Нижа пољопривредна школа у Александровцу ради скоро нормално. Ова школа има свега 19 ученика. У првом разреду има свега 4, а у другом разреду 15 ученика. С обзиром на чињеницу

да наша пољопривреда вапије за школованим пољопривредним снагама у том крају, то је несразмерно мали број према броју оних сељачких синова који се школују у гимназијама.

Навешћу још неколико података из којих ћете видети како то изгледа кад се родитељима остави да сами упућују своју децу у школе које они изаберу. Ми имамо, из извештаја који сте мало пре чули, четири пољопривредне школе које су поново отворене, у Шапцу, Зајечару, Лесковцу и Крагујевцу. Међутим у Гимназији у Шапцу има 28,31% сељачке деце, у Зајечару 24,09%, у Лесковцу 23,76%, у Крагујевцу 25,84% сељачке деце. По данашњем просветном законодавству нико не може да диригује у коју школу деца треба да иду. Тако се могло десити да пољопривредна школа која жели да ради, школа у Александровцу, у свом првом разреду има свега 4 ученика. Аго овим чињеницама додамо да је у пољопривредним школама за 20 прошлих година било отприлике 50% сељачке деце а 50% друге деце, дакле од оних који су отишли у те школе да би са свршеном дипломом постали шефови железничких станица, порезници и томе слично, онда ће вам бити јасно каква је била наша просветна политика. Откад су пољопривредне школе прешле у ресор Министарства просвете и вера, пресечено је са негдашњом праксом и ја сам издао наређење да се у те школе могу примати само сељачка деца.

Навешћу вам још неке извесне ствари које ће вас интересовати. Остале стручне школе о којима је мало пре било речи у извештају, за које се установило да су нам неопходно потребне, примале су децу са великим отежицама. Примани су само одлични и врло добри ученици, а гимназије које су стварале водећу интелигенцију примале су оно што је преостало.

Из овога биће вам јасно зашто смо поставили принцип селекције. Не може се дозволити да народно вођство буде формирано од оних отпадака које ниједна школа не жели да прими. Не може се дозволити да онај који нема способности за школовање на Универзитету сутра добије вођство у народу. Ми смо данас у Министарству просвете и вера утврдили типове школа према нашим потребама и њих распоредили с обзиром на привредну структуру појединих крајева. Свако место, без обзира да ли се то данас може остварити или не, добиће ону врсту школа која му припада. Ми морамо, Господо, једанпут учинити томе крај

да се формирају депутације угледних грађана који траже да им се дозволи отварање гимназије у њиховом месту. Јер на тај начин су, под партиским утицајима, никле гимназије и у местима где је требало отворити стручне школе.

Главни просветни савет имаће да проучи овај проблем дириговања школском омладином. Извештај који вам је прочитан малопре намеће мисао да се мора одузети право родитељима да шаљу своју децу у оне школе које хоће. Министарство просвете и вера мора завести нумерус клаузуз, за све школе, како то државне и народне потребе изискују.

Ја вас молим, Господо, да нађете мало времена и да осмотрите наше графиконе и да из њих видите основу Просветног плана. Има и других разлога који диктују да се нашим школством диригира са једног места. Кад су стручне школе прешле у ресор Министарства просвете и вера, ја сам видео да тамо постоји потреба за наставницима српског језика и историје којих у гимназијама има сувише. Равномерно распоређивање наставника дакле могућно је само онда када су све школе усретсређене у једном министарству.

Миливоје Костић, претставник Трговинске коморе, изјављује да је Трговинска комора сагласна са овом реформом школства. Он мисли да ће и остали привредници били сагласни са овом реформом. Поздравља замисао да и они, привредници, могу рећи своју реч кад је у питању будуће васпитање и образовање наше омладине. Српски трговци су осетили још пре 60 година потребу за већим школовањем трговачке омладине. Моли да му се опрости што ће као лаик да учини извесне напомене. Њему се чини да наша омладина одвећ много година проведе у школама, што претставља губитак за наш национални доходак. Треба омладинце што пре оспособити за продуктиван рад и стваралаштво. Он види да се код богослова уводи 6 година школовања. То значи: 4 године више 6 година = 10 година. То му изгледа много. Мисли да је и код учитељских школа незгодно што се продужава школовање на пет година, јер је раније било 4 године. Напротив, сматра да је увођење обавезног шестогодишњег основног образовања врло корисно и неопходно.

Инж. Душан Глишић мисли да је потпуно очигледно да је неминовна реформа Просветног плана у оквиру који је изнео генерални секретар. Он жели да са своје стране допринесе томе извесним сугестијама. Оне се односе на наше техничке школе. Долази до закључка да би било добро да се техничке школе замисле са пет разреда, са нижим и вишим курсом. Он сматра да треба да се занатске школе са 3 године школовања тако подесе да дају помоћнике. Што се тиче техничара, они ће за 4 године можда тешко савладати материјал. Остаје питање да ли ће средње техничке школе за 4 године моћи да спреме инжењере, практичне инжењере. Његове колеге тврде да су деца са 4 разреда гимназије сувише незрела за једно техничко знање, па су предложиле једногодишњу припрему, другим речима да се средње техничке школе заведу са 5 година учења, а да та прва година буде једна припрема, један прелаз тако да ђаци за наредне четири године могу да савладају програм. О томе треба размислити пре него се донесе дефинитивна одлука. Он је у принципу да се из средње техничке школе ступа на Технички факултет, ако би било пријемног испита, и то само они свршени ученици средњих техничких школа који су ступили у њу са свршеном нижом гимназијом или грађанском школом. Овај прелаз не треба допустити онима који су у средњу техничку школу ступили из занатских школа.

Заступа мишљење да деобу на хуманитарни и реални отсек у гимназијама треба почети од V разреда гимназије, место од VII како је то у пројекту предвиђено.

Инж. агр. Драгиша Арсић, претставник Земаљског савеза пољопривредних комора, износи статистику пренасељености нашега села и његово сиромаштво у земљи, услед чега је дошло до оволиког одлива омладине са села. Ми смо пренасељени и код нас 61,4% сељака има испод 5 хектара земље. Отуда толики одлив омладине са села. Сељак шаље своју децу у гимназије да не би морао да и даље цепка свој посед. Наводи поразне чињенице да смо за ниже пољопривредне школе формално морали ловити ђаке. Увођењем у живот просветног плана ђаци ће похрлити у ниже пољопривредне школе, али не да се врате на своја сељачка имања него да нађу друго запошлење. Заступа мишљење да је похвално

да сељак шаље децу у гимназије која, и поред тешких околности под којима се школују, дају добре резултате.

Др Воја Младеновић сматра да се питање школског плана и реформе школства уопште може само поздравити и пожелети. Али озаконење размештаја школа по местима — сматра сувишним. Довољно ће бити да се изврши распоред по привредним областима. Што се тиче великог прилива ђака у гимназије он сматра да би се тај прилив могао спречити најбоље на тај начин када би се изменила одредба Чиновничког закона по којој 2, 4, 6 и 8 разреда гимназије претстављају квалификацију за државног службеника или чиновника. Многи одлазе у гимназију не да је заврше, већ да стекну ову квалификацију за ступање у државну службу. Кад се ова мера буде предузела, онда ће наш народни подмладак одлазити у тако потребне стручне школе.

Инж. агр. Миловановић Драгољуб, претставник Министарства пољопривреде и исхране, поздравља Државни просветни план. Он наглашава да је са националног гледишта план за сваку похвалу, али да се не може сложити са тим да министар просвете и вера врши шире пољопривредно образовање, јер то може да чини само онај који познаје потребе пољопривреде. Он сматра да се са националног гледишта Просветни план не сме мењати, али са пољопривредног гледишта не сме План бити утврђен, јер ће нас живот претећи. Осим тога мора се водити рачуна и о психи нашег народа. Наш сељак сматра да гимназија даје господу. То је менталитет нашег сељака и он мисли да ће један гимназиста добити пре место у држави него онај који је свршио пољопривредну школу. Слаже се да треба донети одредбу по којој свршени гимназисти не могу да постану чиновници и службеници.

Ђура Терзић, претставник Српске заједнице рада, залаже се да се наш занатски подмладак не школује у вечерњим већ дневним часовима. Противан је такође празничним школама, јер недељом и празником омладина треба да је у цркви. Он је за то да се ниво свештеничког образовања повећа. Поздравља замисао о стварању саветовалишта за родитеље која ће родитељима, на основу пажљивог посматрања деце од стране наставника, давати мишљење на који позив треба да упуте своје дете с обзиром на његове урођене способности. Зато моли министра просвете и вера

да по могућности помогне психотехнички завод при Београдској општини.

Инж. Јован Петровић, претставник Индустриске коморе, захваљује министру што је и претставницима Индустриске коморе као и другим привредним организацијама омогућио да рекну своју реч по просветним питањима, односно што их је уврстио у чланове Великог већа Главног просветног савета.

Ово је први пут да државна власт тражи сарадњу других људи. Ми смо и раније — вели г. Петровић — упозоравали на потребу те колаборације, јер смо ми људи из праксе у стању да допринесемо много више него савет чисто стручних људи. То је једна капитална новина, која обећава срећнију будућност нашег народа.

Он је за то да се за гимназије заведе нумерус клаузус. Свршена гимназија не може бити квалификација за ступање у државну службу. Нарочито се залаже да се број средњих техничких и трговачких школа повећа. Вишак са села треба да одлази у стручне школе, а преко ових у занате и индустрије. Код нас је и у погледу подизања индустрије владао хаос. Тако на пример, у Србији нисмо имали ни најмању фабрику уља.

Напомиње да је раније наставни план био иррационалан и за то смо ми сами криви. У првом реду криви су они који нису хтели да саслушају наше људе из народа. Оно што нашем народу недостаје и што није довољно потенцирано јесте васпитање нашег народа. По његовом мишљењу свакодневно треба да се посвети један час васпитању народне омладине и да би се она научила шта је ред а шта није. Народно васпитање треба унети и у наставу свих школа. Народне песме употребити за оплемењивање душе нашег младог човека. Филм и радио нису довољно искоришћени у ту сврху, иако могу бити веома корисно наставно средство. Потребно је, међутим, обратити већу пажњу на цензуру филма. Требало би увести свакодневне радио емисије за ђаке, на којима би се држала кратка предавања из васпитања, хигијене и популаризације науке. Наглашава да немамо терминологије за технику и техничке изразе; немамо израза за стручне раднике него узимамо стране речи. Он моли да се што пре створи терми-

нологија техничких речи и да се она озакони, а не да се служимо унакаженим туђим речима које о нама дају ружну слику.

Јован Сарачевић, претставник Министарства правде, поздравља огромни напор и рад на просветном пољу у нашој земљи за ове две протекле године. То се неминовно мора похвалити. Истиче како је чуо од више образованих људи да је за ове две године више урађено неголи за много дужи период ранијих режима на овом пољу. У свакој држави где постоји државна власт мора постојати и државна политика. Јер сам појам „политика“ означава вештину управљања државом. Указује на опасност ако би се просвета поставила на чисто техничку базу. Наша школа треба да даје људе, првенствено људе. Ако се прихвати овај државни план у овом сектору, ми ћемо добити добре занатлије, добре инжењере, добро стручно образоване људе или интелектуалце са доста знања. Али је питање да ли ћемо добити човека. У овом државном програму то није рељефно, примарно истакнуто. Њему се чини да ми нисмо пропали зато што нисмо имали довољно школа већ зато што смо изгубили наш духовни лик. Нарочито у просвети морају бити примарно заступљени духовни проблеми. Наша просвета мора дати духовни лик нашег човека какав он треба да буде; она мора да изваја лик нашег српског човека, и отуд се њему чини да то треба да буде основни задатак нашег просветног плана. Истакнута је реч националност и традиција. То несумњиво мора доћи у скелет тог духовног лика и наша просветна политика мора то да постави као свој примарни задатак. Говори се о традицији. Традиција може бити добра а може бити и рђава. Он мисли да сваки народ који хоће да живи, а нарочито држава као његова егзекутива, мора да установи начело народног живота и смернице за његово спровођење и на тај начин оснује и базу рада на вајању народног духовног лика човека какав треба да буде да би био користан члан свога народа и своје државе. Само у таквом случају просветна би политика одговарала своје задатку и решила те судбоносне проблеме за дуги низ година.

Др Стеван Иванић, претставник Главног савеза српских земљорадничких задруга одаје признање великом послу и труду Министарства просвете и вера. Примећује да је то толико за...

машна ствар да је требало да се члановима Великог већа унапред предаду извештаји да би их могли проучити. Зато он неће да говори о плану, јер не зна да ли је сваку ствар довољно разумео. Сматра да је наш народ угрожен не само на пољопривредном већ и на духовном пољу. Истиче како смо у прошлом светском рату изгубили 30% људства, међутим у овом рату наш је народ изгубио 25% и тешко да ће моћи да се опорави после овог рата ако остану све оне прилике под којима је досад живео српски народ. Наш је народ још од 1929 године почео биолошки да назадује толико да у неким крајевима достиже француски народ. Имамо крајева где има више умирања од рађања. Имамо крајева усред Шумадије где је прираштај само 2 на 1000. Ми се налазимо у страховитој опасности. По његовом мишљењу, по његовом дубоком уверењу, опстанак је српског народа угрожен. Подвлачи како у Источној Србији влада систем једног или два детета на селу. Имамо читавих срезова где је умирање веће него рађање. Једна добра општа просветна политика може чуда да створи. Народни се дух у нашој земљи изгубио. Наша просветна политика мора да створи наш самозаштитни систем. Сматра да је то врло важан проблем и да се тим питањем треба да позабавимо и ми и цео наш народ. Од тог основног питања треба да полазимо ка решавању сваког другог питања. Просветни план који је овде изнесен сасвим је добар. Доцније ћемо видети шта му недостаје.

Ми морамо сем тога извршити преваспитавање васпитача. То је основно питање. Ја сам питао два наставника средње школе ових дана да ми кажу шта је у српском језику специјално етничко за српски народ. Они нису знали то да кажу, нису знали да кажу шта у српском језику има од векова што је специфично српско. Наш језик нас везује, ми се њиме споразумевамо и њиме говоримо. Ја сам поставио наставницима историје питање да ли могу да кажу шта је дух српске историје. Нису умели да даду одговора. Преваспитавање васпитача јесте ствар која треба да се узме у обзир. Без тога ми не можемо провести ни најбољи просветни план.

Ми морамо имати наш национални план. Наше школе морају да раде у духу наших традиција, вековних наших традиција. Наша школа мора да из тринаест векова, колико живимо, извуче оно што је битно наше. Морамо створити такве школе које ће

нам давати увек људе нашег народног духа. Ја верујем да министар све ово зна. Али сматра да је то потребно и нарочито нагласити. Ја знам мишљење министра и знам да овако мисли као и ја. У нашим школама учи се језик и историја, а о етнологији уопште се ништа не учи. Кад погледате уџбенике етнологије, ви ћете видети да се у њима о много чему учи, а о српском народу ништа. Ми међутим морамо створити српског човека свуда, у свима школама, у техничким школама, у пољопривредним школама, једном речју свуда. То треба нарочито имати на уму, и зато вас молим да се на ово обрати нарочита пажња. Учвршћивањем, неговањем, усавршавањем нашег народног духа ми ћемо учинити све што нам треба, моћи ћемо да обезбедимо своје народу вечити живот. Можемо имати огроман број стручних школа, огроман број наставника, али ако немамо народног духа ништа нас неће сачувати да не пропаднемо.

Што се тиче формирања пољопривредних стручњака и техничких стручњака, потребно је да постоји координација између дотичних министарстава и Министарства просвете. Под којим ће ресором која школа бити, то је ирелевантно. Мора да постоји координација. За координацијом вађајемо. Ми нигде немамо координације, она међутим мора постојати, и то не да она постоји у прописима, него у сарадњи стручних министарства.

Другојачије стоји ствар са народним просвећивањем. Он сматра да ће се оно најуспешније моћи спровести преко задругарства. Сматрам да се ниједна акција која се спроводи у народу не треба да спроводи друкчије него преко задругарства. Задругарство је плод духа нашег народа. Наш народ, уколико још има оно што је пре тринаест векова донео, сачувао га је преко задругног духа. Много штошта је кварено и рушено, али оно што је најбоље, задржано је у најбољим скривницама народног духа. Ако хоћемо да једна просветна политика има успеха, потребно је да задругарство употребимо као инструмент за рад. Ми сви треба да сарађујемо на томе послу. Просветни рад треба да буде радна школа а не радионица.

Што се тиче гимназија, он сматра да треба да се врши бифуркација. Захтева да се у школске програме врати изучавање старословенског језика и то у свим типовима школа. Старосло-

венски језик је основа нашег народног живота. Ми знамо корен свога језика само из старословенског језика, ми имамо тај споменик још од IX века и ми морамо тај језик да проведемо кроз све школе.

Др Јустин Поповић, претставник Светог архијерејског синода Српске православне цркве рекао је: Ја морам почети са исповешћу. Оно што је мене поражавало од јуче до данас, то је масовна проблематика која је стављена пред нас. Ако би требало захвалити министру, онда би му требало захвалити за мудрост што је такву проблематику поставио. За мене је радост кад чујем да је циљ наставе да се створи бољи човек. Ја хоћу баш да говорим о том централном проблему, јер проблем просвете јесте проблем човека. Кад се постави проблем просвете, ми осећамо да је човек несавршено, недовршено биће. Али наши напори састоје се у томе да се створи, да се формира бољи човек. Човек је несавршено биће и просвета хоће да га доврши и усаврши. Како? То је питање. Који је то бољи човек? Дајте ми тип човека коме ће све наше просветне очи бити упућене. Дајте ми лик човека који треба да се изваја у души омладине. Који је тај човек? Тај човек јесте тајанствени и чудесни Богочовек, божански савршен и човечански реалан. Његово човечанско добро, Његова човечанска истина, Његова човечанска љубав божански је савршена и довршена. Тако је божанска и Његова правда, и Његова милост, и Његова самилост и Његова бесмртност, и Његова вечност и Његова лепота. Све што је човечје Он је преобразио у Божје, усавршио је и довршио Божјим. Једном речи, у Њему је сав човек божански усавршен и божански довршен.

Ни индивидуална ни колективна мисао људска не може да замисли ни савршенијег Бога од Христа, ни савршенијег човека. Сва божанска савршенства у Њему су човечански реална и конкретна. И божанска истина и божанска љубав, и божанска правда и божанска лепота, дате су у Њему као најочигледније човечанске стварности. Нема савршеног добра, ни савршене истине, ни савршене лепоте, а да их човек не нађе оваплоћене у Његовој личности и остварене у Његовом животу.

Шта је циљ наше просвете, шта је карактеристично за наш народ, за нашу просвету? То је светосавска просвета. А откуд

она? Од св. Саве. А откуд је св. Сава? Од Богочовека Христа. Једино порекло свега светосавског јесте Богочовек. У крајњој линији све што је светосавско своди се на богочовечанско, на еванђелско. Сава је постао светим помоћу једино Светог, помоћу Богочовека. Живећи Њиме, он је осветио себе, обогочовечио своје биће, и све његово постало је свето, богочовечанско, еванђелско.

На крају, светосавска просвета је еванђелска просвета, богочовечанска просвета. У њој је Бог увек на првом месту а човек на другом месту: човек и живи, и мисли, и осећа, и дела Богом. И то не неким апстрактним Богом, већ Богом земаљске стварности, Богом који је постао човек и у категорији човечјег дао све што је божанско, бесмртно и вечно. Стога је у роду људском једини Он имао право да од људи тражи божанско савршенство: „Будите савршени као што је савршен Отац ваш небески — Бог.”

За остварење таквог савршенства у кругу земаљских стварности Богочовек је дао људима сва потребна средства и све потребне силе — свете еванђелске врлине. Кад се остваре ове врлине, оне дају светог човека. А то значи савршеног и довршеног човека. Саткан од светих врлина, он главном аортом свога бића стално црпи све бесмртне животне силе из вечно живог Богочовека. Зато се осећа бесмртним и вечним још у овом животу; зато и у сваком човеку види бесмртно и вечно биће. Еванђелске врлине су спроводници божанске светлости. Зато светитељ светли и просветљује. Он носи у себи „светлост света”; она му осветљује сав свет и он види његов вечни смисао и његову вечну вредност. Светлост света је у исто време и „светлост живота”; она осветљује пут који води човека у бесмртност и вечност.

Зато наш народ за свога највећег просветитеља сматра свога светитеља св. Саву. Свети Сава је највећи српски просветитељ, јер је највећи српски светитељ. Просвета је само пројекција светлости, светлости; светитељ светли и тиме просветљује, просвећује. Просвета је свим својим бићем условљена светом; прави просветитељ је у ствари само светитељ. Без светитеља нема просветитеља; без светлости нема просвете; без просвећења нема просвећености. Светост је светост божанском светлосту. Истинска просвећеност није друго до зрачење светлости. Само су светитељи

истински просвећени. Светлост и живи, и дише, и зрачи, и дела светошћу. Освећујући она у исто време осветљује и просветљује. „Просвећеније“ и значи просветљење, јер долази од црквено-словенске речи „светлост“. Отуда просвета уствари значи просветљење, просветљење кроз осећање Духом Светлим, Духом Христовим, као носиоцем и творцем светости и светлости. Зато што су освећени и просвећени Духом Светим, светитељи су просветитељи.

То је светосавско, то је еванђелско, то је православно схватање просвете. Наш народ је, поучен светим Савом, занавек изједначио појам просвете са појмом светости, појам просветитеља са појмом светитеља. И све је то одилено у св. Сави као његовом првом и највећем светитељу и просветитељу.

Просвету без светости измислио је европски запад у свом идолопоклонству. Свеједно је да ли се то идолопоклонство појављује у паплатрији, у књиголатрији, у надчовеколатрији, у машинолатрији, у модалатрији.

Ми Срби треба да се разбудимо и ми смо почели да се будимо. Овај просветни програм значи бољег српског човека који храбро корача ка светосављу. Страшно је било за српског човека, за српски дух, да су све школе биле без веронауке до пре неколико дана. Кад бисмо хтели да будемо искрени до краја, морали бисмо признати да нико није тако систематски прогањао св. Саву из српске душе као српска школа. И данас нигде лика св. Саве. Где је св. Сава? Овде нема св. Саве. Катастрофално је било за нашу историју да наш Универзитет није смео да прославља св. Саву до почетка овог рата. Говорим као човек Српске цркве. Ми смо учени људи подбацили. Свети Сава је највећа вредност у нашој историји. Ја сам учен човек. Осетио сам шта је Европа, али осећам шта је св. Сава и светосавље.

Ја сам сматрао за дужност да вам се изјадам. Ја сам се дакле одужио својој савести кад сам ово рекао, јер сам хтео да изразим оне тенденције светосавља које су учествовале у стварању свега најбољег у нашој историји. Ви сте приметили код нас како и за највећег зликовца народ каже: несрећан човек. Осетили сте како српски човек брзо заборави не само увреду него и злочине. То је велика особина српског човека. То је само

онај еванђелски флуид који иде кроз српску душу и тај флуид се манифестује на свој индивидуалан начин. И ако бисмо хтели да се ухвате у реч главне смернице светосавске просвете, оне би се могле овако формулисати: 1) човек је биће које се најидеалније може усавршити и довршити Богочовеком; 2) усавршавање човека Богочовеком бива помоћу еванђелских врлина; 3) просвећен човек у сваком човеку види свог бесмртног и вечног брата; 4) свака људска делатност: филозофија, наука, занатство, земљорадња, уметност, просвета, култура, добија своју непролазну вредност када се освети и осмисли Богочовеком; 5) истинска просвета се постиже светим животом по Христовом Еванђељу; 6) светитељи су најсавршенији просветитељи; 7) школа је друга половина срца Богочовекова, а црква је прва; 8) у центру свих центара, свих идеја, свих делатности стоји Богочовек Христос и његов богочовечански колектив: Црква.

Молим да ми се опрости што сам био оволико радикалан у својим схватањима.

Др Светозар Рачић — указује на штетне последице које су настале услед тога што је у нашој просветној политици владала анархија. Поздравља идеју планског дириговања у просвети. Наша народна школа својим програмом и својим наставницима, стварана је према потребама града и отуда је нашем сељачком свету остала страна. Учитељ се мора припремити за рад у селу и зато поздравља мисао о отварању пољопривредних учитељских школа.

Милан Стојановић, претставник Занатске коморе, сматра за дужност да захвали министру просвете и вера на иницијативи што се питање реформе нашег школства опсежно и темељно схвата и што је оно изнето пред један овакав форум, јер школска реформа има прворазредни значај. Он сматра да су занатске школе у најмању руку исто толико важне колико и пољопривредне школе. Сматра да је добро што су све школе сконцентрисане у Министарству просвете и вера. Раније, док су стручне школе биле у стручним министарствима, узалуд су се обраћали тражећи њихову реформу. Он је мишљења да се одлив деце са села треба да упуту у стручне школе. Код нас је све препуштено приватној иницијативи и привредна политика је била све друго

само не један систем. Наглашава да имамо услова да градску привреду подигнемо и развијемо како бисмо подмирили наше домаће потребе. Ми данас увозимо из иностранства не само индустриске него и занатске продукте за више стотина милиона динара. Наглашава да родитељ кад хоће своју децу да казни, он их упућује на занат. Нажалост, на занат су упућивана деца која су била најслабије обдарена. Он је мишљења да би требало у нашим средњим школама отворити радионице где би се деца и практично упутила у рад. Он поздравља овако замишљену реформу нашег школства и нада се да ће она дати врло добре резултате. Даље налази да би рад шегртских школа (стручних помоћничких школа) био на штету занатлија — мајстора ако би оне радиле за време радних дана, јер би посао стао док је помоћник у школи, па предлаже да рад у тим школама буде и надаље у вечерњим часовима и о празницима.

Инж. Милосав Васиљевић истиче да, ако желимо да имамо добро народно вођство, не смемо дозволити да морални олош одлази у највише школе. Он не сумња да ће наше школе у стручном погледу бити унапређене, али морамо настојати да из наших школа излазе људи од карактера. Наставници су дужни да мотре и посматрају владање ученика и да дају своју оцјену о моралној вредности ученика. Прелаз у више школе дозволити по карактерним мерилима, узимајући у обзир и знање и карактер. Важно је пронаћи начин да некарактерни људи не могу доћи на водеће положаје.

Др Цветко Лазаревић, претставник Министарства финансија, захваљује министру на овако лепој идеји о реформи наше школе. Истиче како немамо ни једну школу кроз коју би прошли људи који улазе у Министарство финансија и у све струке које спадају под исти ресор. Он тражи отварање школе за финансиске стручњаке, а код наставних програма повести рачуна о примењеној науци о финансијама.

Инж. Никола Симић сматра да су за постизање сваког успеха потребна три елемента: план, добра средства и добри људи. Он види да је просветни план добар. Види да ће се створити бољи људи и јединство акције за бољу будућност наше државе. Радује га што се школе неће отварати по приватној иницијативи него

ће се отворати по једном систему. Примећује да је у просветном плану изостављено отварање завода за учила и филмове. Наглашава да учила која долазе са стране нису добра и да не одговарају потребама нашег народа, наше омладине. Кад би се установио један завод за израду учила и филмова, уштедело би се много и све би се школе снабдевале потребним училима. Исто се то тиче и филмова. Филмови са стране не одговарају нашим приликама. Сматра да би филмови имали највише дејства и утицаја. Моли да се унесе још једна новина, а то је радио-фонија.

Што се тиче пољопривредних школа, треба да се подигну грађевине. Држава то не може јер то изискује огромну суму новца. Стога он даје сугестију да ес у овај школски план унесе уредба да свако село или крај мора подизати и задружну школу, школу коју би изградили задругари.

Што се тиче формирања људства, он моли министра да се по овом питању други пут расправља.

Др Никола Поповић, ректор Универзитета — наглашава како је министар просвете и вера својим двогодишњим радом хтео да створи један апарат у циљу да подигне духовни, културни ниво нашег народа, и у томе раду он се руководио једним начелом: „Наша омладина се има васпитавати у духу народних традиција, а образовати у смислу народних и државних потреба.“ У овоме је садржан читав просветни програм. У томе духу је извршена и реформа нашег Универзитета. Говори о значају Универзитета као апарата за постизање тога циља. Наглашава шта Универзитет значи у општем културном подизању нашег народа. Универзитет је стручна школа пар екселанс. Морамо бити начисто шта наука значи за историју живог човека, за историју једног народа. Једне су ствари дефинитивно решене, а то је да наука поред религије, уметности, политике, претставља једну од најважнијих форми у којој се изграђивао духовни живот човека. Наука и религија се не искључују, оне се допуњују. Данас сваки научник зна да у овоме свету има ствари које су нашем разуму недостижне. Наука може да нам осветли један део стварности. Без науке човек би живео на врло ниском ступњу. Без науке ниједан народ не може да освоји место међу осталим културним народима. Без ње и ми

не бисмо могли да станемо упоредо са осталим народима културне Европе.

Мило Милуновић, претставник Академије ликовних уметности, устаје против погрешног схватања да права долазе испред дужности. Наша школа мора научити омладину, па и читав народ, савесном вршењу својих дужности према нацији и друштву.

Велимир Трифуновић, начелник Министарства просвете и вера, формулише закључке предговорника. Наша школа кроз коју се проводи просветна политика треба да буде благословена благословом св. Саве и надахнута његовим духом. Само тако наша школа биће неисцрпан извор наше духовне снаге. Свети Сава није био само велики васпитач човечје душе већ је и стварао такве тековине да се њима може поносити цела Европа. Он је врло добро знао да и у материјалном погледу уздигне стандард живота свога народа. Многе приче говоре о том Савином раду. Он је учио како ће ковач да кује, жетелац да жање. То је била његова просветна политика. У данашњој просветној политици Министарства просвете и вера налази се то исто. Само тај посао има да врши школа. Он сматра да је у нацрту овога плана то учињено. Што се тиче самих школа и наставника, требало је да дође овај рат па да се види да снага једне нације није била ни у војсци, ни у топовима, већ да је снага нације у моралној крепости и духовној снази. Ми нисмо тога имали за последњих двадесет година. То је кривица оних који су водили погрешну просветну политику. Наставнички позив сматран је као непродуктиван позив и многи у тај позив нису одлазили. Са овим просветним планом добићемо нове школе и нове људе.

Инж. Ненад Ланцош, претставник Министарства грађевина, поздравља просветни план који предвиђа добар број стручних школа. Што се тиче Министарства грађевина, оно ће свесрдно помагати Министарство просвете и вера у спровођењу Државног просветног плана.

Инж. Вукашин Тоскић говори поводом оног извештаја из Александровца у чијој пољопривредној школи има свега 19 ученика. Он не жели да се створи погрешно мишљење о тој школи. Два су разлога овоме малом броју ученика. Од рата наовамо тај срез живи у прилично изузетним приликама. Тимошњи

свет под тим утиском тешко да се могао да привикне да своју децу шаље у ту школу. Други разлог лежи и до нас самих. Када је та школа основана добила је свога првог директора и док је тај човек био тамо, било је пуно ученика и пуно привредника у том крају зато што је тај човек био стручњак за виноградарство. Тај је човек стекао општи ауторитет. Међутим, код нас постоји жалосна појава да се водећи људи врло често мењају и да долазе нестручни људи.

Недељко Савић, претставник Савеза трговачких удружења, захваљује у име трговаца министру на иницијативи коју је узео да спреми нов просветни план за српску омладину. Српски трговци су задовољни што виде преокрет у нашој просветној политици и нада се да ће овај пример послужити и осталима који имају да се брину о српском народу. Он наглашава колико су српски трговци од Матице српске у Војводини па до данашњег дана учинили и шта ће учинити да се подигне васпитање и национални дух на потребну висину. Износи историјат школе Трговачке омладине која и данас ради. Истиче колико су српски трговци уложили труда на васпитавању стручног трговачког подмлатка. Што се тиче наставника, он подвуче да бисмо наставнике, ако хоћемо да имамо добре и да их вежемо за школу и науку, морали материјално обезбедити. Морају се наћи средства да би наставници били обезбеђени и о томе се мора водити рачуна.

Пошто је листа говорника исцрпена узима реч министар просвете и вера Велибор Јовић и вели: „Ја мислим, Господе, да ову дискусију закључимо. На своје велико задовољство могу да констатујем да сам имао потпуно право кад сам себи своју власт сам ограничио сазивајући овакав један скуп. Двадесет година пратио сам ја, као школски човек, нашу просветну и наставну политику. И господа привредници знају да сам се увек интересовао њиховим састанцима и кад год сам уграбио времена одлазио сам да чујем шта ти људи из практичне животне стварности мисле. На тим састанцима научио сам се многим основним стварима на којима се заснива цела ова просветна реформа. И кад сам дошао на мисао да извршим реорганизацију Главног просветног савета ја сам пошао са овог гледишта: у Главни просветни савет треба да уђу претставници целокупног народног

живота, од Православне цркве на челу до оних који се брину о свакидашњем хлебу нашем.

На крају, Господо, могу да кажем још ово. Нисте се ви са-стали сад па да се не знам кад опет састанете. У томе и јесте новина овог Просветног савета. Ви сте везани за нас кроз његове радне одборе.

На крају министар просвете и вера прочитао је предложену

РЕЗОЛУЦИЈУ:

1) У потпуности се усваја начело планске просветне поли-тике која је једино тако могућна ако се са једног места буде управљало целокупним образовањем и васпитањем наше школске омладине.

2) Констатије се да је просветна политика до овога рата повлађивала гимназије, а запостављала отварање стручних школа, тако потребних за здрави привредни развитак наше земље. Услед тога се поздравља мисао о стварању дугорочног Државног про-светног плана, по коме ће се типови и број школа утврдити према стварним потребама нашег народног живота, а њихов распоред извршити према демографско-привредној структури појединих крајева.

3) Једино савесно спроведено одабирање омогућиће да се ученици упућују у оне школе за које имају стварне способности. Ово начело селекције мора бити нарочито строго примењивано према оној омладини која одлази на највише школе и Универ-зитет, како би српском народу било омогућено стварање моралне и интелектуалне елите, која једино може обезбедити поуздано и достојно народно и државно вођство.

4) Ово одабирање најбољих и најспособнијих има се вр-шити из свих друштвених редова. Због тога се поздрављају напори Министарства просвете и вера да у сарадњи са приватном иницијативом омогући школовање сиромашне и даровите деце са села, тога вечитог извора моралног и физичког здравља народа.

5) Васпитање наше целокупне омладине има се вршити у духу здравог српског национализма, заснованог на идеалистичком схватању света и живота, које је код нас свој најмоћнији израз

добило у светосављу. Због тога се поздравља уношење веронауке у програме свих школа, као и обавезно изучавање наше националне прошлости на свима факултетима.

б) Исто тако поздравља се рад на изградњи нашег Општег културног плана, по коме се наш научни рад има да доведе у сагласност са нашом српском стварношћу и изводи плански и без обзира на дневно-политичке и друге утицаје. Наша национална култура има се изградити на темељима здравих народних традиција и усмерити правцем народних и државних потреба.

Резолуција је једногласно примљена.

ДРЖАВНА ШТАМПАРИЈА У БЕОГРАДУ

препоручује своја следећа издања:

ДВА ВЕКА СРПСКОГА СЛИКАРСТВА

ОД
МИЛАНА КАШАНИНА
СА УВОДНОМ РЕЧЈУ
МИНИСТРА ПРОСВЕТЕ
ВЕЛИБОРА ЈОНИЋА

Књига је штампана у формату велике осмине, на бездрвној финој хартији, са 120 уметничких репродукција на кунст-друку и с прилогом четири слике у више боја.

Цена књизи 255.— динара

ОДАБРАНЕ СТРАНЕ НАШИХ ПИСАЦА

- 1) Песме Домовини — Антологија родољубиве лирике — Одабрао, уредио и предговор написао Трифун Ђукић — 280 стр. Дин. 30.—

РАЗНА БЕЛЕТРИСТИЧКА ИЗДАЊА

- 1) Петар Петровић Његош: Дела — II књ.: Слободијада — Мање pjesме. — Проза — 457 стр. Дин. 65.—

- 2) Петар Петровић Његош: Преписка. Прва књига. Дин. 135.—

- 3) „Из великих дана“. Одабране ратне приповетке српских приповедача. Дин. 25.—

- 4) Владимир Велмар-Јанковић: Дневна вест. „ 25.—

- 5) Буро Димовић: Симеон Немања. „ 25.—

- 6) Милан Воје Предић: Голгота. „ 25.—

- 7) Момчило Милошевић: Јован Владислав. „ 40.—

- 8) Душан Николајевић: Две драме. „ 20.—

- 9) Живко Милићевић: Записи о српској земљи. „ 40.—

МУЗИЧКА И ФОТОГРАФСКА ИЗДАЊА

- 1) Стеван Мокрањец: Православно српско народно црквено појање — У редакцији и допуни Косте Манојловића — 520 стр. Платно: 100.—

- 2) Јосиф Маринковић: Песме за један глас и клавир — Одабрао и за штампу приредио Др. Милоје Милојевић — 93 стр. 50.—

- 3) Јосиф Маринковић: Божествене литургије Св. Јована Златоустог — За мешовити хор — У редакцији Косте П. Манојловића — 79 стр. Платно: 40.—

- 4) Јосиф Маринковић: Помен — За мешовити хор — У редакцији Косте П. Манојловића — 15 стр. 8.—

- 5) Петар Стојаковић: Нова основна школа за виолину — I свеска 43 стр. 35.—

- III и IV свеска. 30.—

- 6) Мокрањева Споменница — Написао Коста Манојловић 196 стр. 24.—

УМЕТНИЧКЕ МОНОГРАФИЈЕ

- 1) Љуба Ивановић: Цртежи — предели — 52 репродукције с предговором Богдана Поповића. 100.—

- 2) Бориљ Стевановић: 33 године сликања око Београда — 32 репродукције с предговором Момчила Милошевића. 60.—

РАЗНА НАУЧНА ИЗДАЊА

- 1) Вук Стефановић-Караџић: Српски рјечник — Истумачен немачким и латинским рјечима — IV издање — 922 стр. Картон: 200.—

- 2) Тихомир Ђорђевић: Белешке о нашој народној поезији — стр. 189. 40.—

- 3) Драгутин Костић: Тумачења II књиге Српских народних pjesама Вука Караџића — 169 страна. 20.—

- 4) Др. Јован Радонић: Сlike из историје и књижевности — 533 страна. 135.—

- 5) Списи Светога Саве и Стевана Првовенчаног — Са црквенословенског на савремени српски језик превео Др. Лазар Марковић — 234 стр. 25.—

- 6) Др. С. Сагадин: Управно судство. 30.—

Где није посебно означено да је књига повезана, цене се подразумевају за броширано издање. Сва издања Државне штампарије у Београду могу се добити код свих књижара у целој земљи, а уз унапред послат новац преко чековног рачуна бр. 56.080 могу се поручити на Стоваришту књига Државне штампарије: Београд, Црногорска 1.